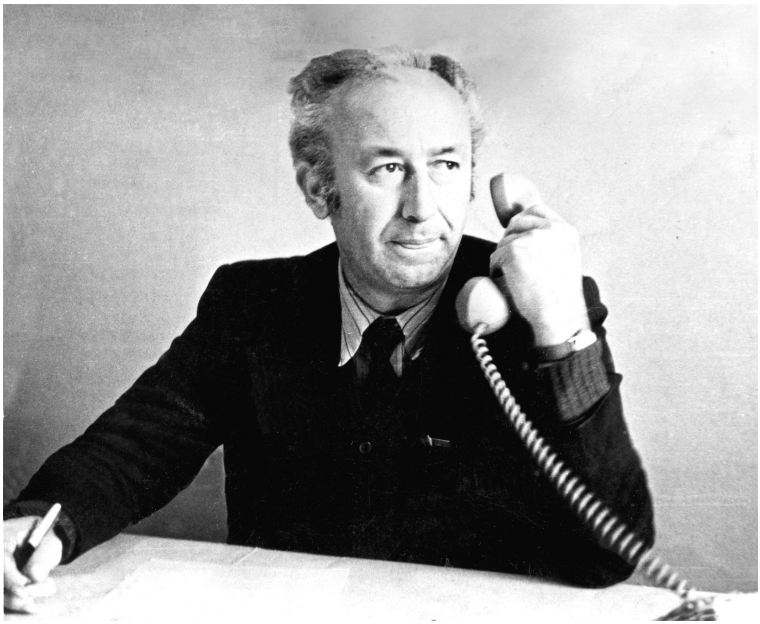

Апҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2011

АНАТОЛИ ВОЗБА

ИԚЫМҬАҚӘА

Ԛ-томкны

Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2011

АНАТОЛИ ВОЗБА

ИҨЫМҬАҚӘА

Аҩбатәи атом

Ароман

Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырта
Аҟәа 2011

ББК 84 (5 Абх) 6-44
В 58

Анатоли Возба. Иҩымҭақәа, 2-томкны. 2-тәи атом.
Аԥҳәыҥҭшәҟәҭыжьырҭа. Аҟәа, 2011. – 424 д.

А. Возба иҩымҭақәа 2-тәи атом ианылеит еицырдыруа ироман «Ҳаԥьарат Кьахьба», иара убасгьы аповести ажәабжьқәеи.

© Анатоли Возба А.Б., аҭынхацәа, 2011
© Аԥҳәыҥҭшәҟәҭыжьырҭа, 2011

АРОМАН

ҲАԥЬАРАҬ КЬАХЬБА

АШЬАНҬԤА АНШЬО

Аʒиас Гәымсҭа аарцә, шьац иатԥәала ихҟьоу ахәаҟны игылоуп ашықәс рацәа зхыҵуа мжәатԥлакәак. Мацәазшәа урҭ атԥлакәа иаарыкәыршаны, абас, шҭа ҭбаак аҟара атԥанакуа ишьҭоуп, шьац иатԥәала иқәҵоу дәҳәыԥшк. Убри иѡахыкны иубо, Кьахь Ҷыжә иԥацхоуп. Еилфаҷа, хәажәбыцала ишшуп. Ҭаацәарак шеиҵанааʒахьоу мѡашьо, алѡақ иаганы иҟоуп.

Арантә алада уаныԥшуа – амшын снапы нʒаасшьылап ааугәыхәуеит, маҷк арыгьарахь – Аʒаԥшьаа раҳҭынра, митәы шықәса зхыҵуа аԥсатԥлакәа ажәѡан ҵыԥссо иргәылакуп. Армарахь – ҭабара зықәʒам, абахә ду еиѡызшаз Гәымсҭа аʒиас кәеикәеиуа, ашәах хаччыла, еибах-еибафо амшын иазцоит. Уа иахьлеиуа иагьаатынчхоит. Иҵаахәҵәаʒа, ижәпаʒа, иҵандаʒа амшын иааиԥшхоит. Уеиҳа зымчу аанда уалеишшуеит.

...Ари аԥацха агәҭа ицәыббылха икнаҳаз архнышьна еиҷарԥа-еиҷарԥа ахьҷакыҵәыҟьаз аҷаѡҳәа иԥҵәеит. Ахәхәагьгьаҳәа уи адаҷ цәеиқәара еиҵаԥса-еиҵаԥсо ахәышҭаара илҿхәаҳаит, аг ѡханартәалт.

Ахаан иҷымцәаацкәа, хьҵас ицәыҵыӄьӄьаауаз аԥырг кәицқәа инеилацәҟәыс-ааилацәҟәысуа, иԥсыншьан-гагашәа илеимгәахьшәашәеит. Ари архнышьна аԥҵәашьҭыбжь, бӷьар ҭҟьарак иаѡызаха аԥацха ахы иѡалҟьан, Гәымсҭа зҭысуаз аѡхаакәа иныртахәаша ицеит, ицаʒеит ҵыхәаԥҵәара змам ашьха цыѡ-цыѡ ԥагьақәа рықәцәахь.

Ашьхантә лаҳәақәак, еиқәатцәа-самсалха, иҟыруа иаацәыртцын, апацхеи Аҳапшьаа раҳтынреи иԥархыкны иаахагьежьаахагьежьын, еихеит Мраҭашәара рыпсы ацҭашәаразы…

– Ари хаир зцоу пхыҳым! Ажәытәуаа ирҳәон, зхәышҭаара алԥа аԥеира иаҟәытцыз, дкыдцаны дыршьуан ҳәа. Ҳапсы шҭоу ҳамцахә ыцәома, анаҧьалбеит?! Иҟастцари, сабацари сара, уан жәынҭацәгьа… адунеи узамкуазеи, узацлабуа зустада, иупеипшузеи, ҳатцәԥаншьап затцә с-Ҳаҧьарат! Арҭ абахәқәа ак урбгаргьы, ак цәырҭуеит, абахә – бахәуп, баагәароуп, уи уаԥы даламкьысроуп.

Анцәа иишаз акоуп ари, нан, ауаԥы иара итәы иара имазароуп, узацлабуагьы дудыруазароуп. Нан, узҟьозеи, сыҷкәын?.. Исгәалашәоит, уаб псаҭашкәакәа адунеи аниԥсахшаз аамҭазы избаз апхыҳ. Апхыҳ гызмал. Нахьхьи, ҳбаҳча атцкар аҷы, иқьуа, ҧьыкәреила еитцарпапа игылаз ҳцашш ду амцабз лакьы-лакьуа инатцалан, уи абз ҭхәаны иақәтцәиашо, иақәтцәиашо, апырԥырхәа ишакыз иԥеимгәаблын, аҟәыҷҷыхәа илеилаҳаит. Зегьы ццышәны, итатаҳа асаара илышьталт. Уи ҟалеит мацәысрак иалагҳаны. Уаԥпсы иасымҳәаҳеит сара уи апхыҳ ҧьныш избаз, апшәма илымҳа иҭасыр ҳәа сшәаны.

Ашьтахь, дук мырцыкәа, апшәма шьыжьшаанҳа дԥагылан, иеигәышә ааиԥытцракны ажәытә ххатгәынқәа рҟны днеины, ирхапаз аҳәира кеикеиуа ирыцкьеит! Амра ашәахәақәа иабацәа, урҭ рабацәа рыбаԥ ҟәашқәа, рыбаԥ цааршәырақәа ирыкәирԥхарц. Инрывакны даҷеаҳә изқәатып аанахәартә иааиргьашт.

Ԥымшҟа уаҳа ус-ҳәыс муҳакәа, дхарахапшуа ақәатцақәа дрытцан. Ахымш рзы хәыҷык сыпсы сшьоит ҳәа ихы нықәитцеит. «Сықәрагьы шьта имачҳам, дад», – иҳәеит. Даҷеа хымш рышьтахь, дкәаба-дышьшьы, аматәа ҷыцқәа изыҳахны днаганы иабдуцәа дынрываҳцеит.

«Алаҳәа жьышуазар, акы апсҳы ааԥхьеит» – рымҳәои… Анцәа абзиара ҳзыҟатца! – даақәыпсычҳаит ан. – Иахьак станагалеит сара. Атәым ажәақәа схы дыршаҟәоит. Узыргәатеиуазеи, нан, сыҷкәын? Абар амрагьы ташәоит шьта… Уабаҟоу, нан, сыҷкәын, уабаҟоу! Аҳапшьаа рылпха ҳауроуп, нан!

Кәыркәа мра амца аҽытҵҟьо, хлантҵы амшын иазнеиуан аҽарыхьрацы. Гәымсҭа ашшы ахга абжьы шааԥц иааԥуан.

– Алым ашьабсҭа иацрызҟьаша уаԥуп быҷкәын, Раҳаима. Ус бгәы ицәцаны бымцәажәан. Аԥхыʒгьы ԥхыʒгәышьоуп нас, иҟало аабап, – иҳәеит Никәала. Нас ихы леиқәыжь, дынҭаҳа хәыцра хьанҭак дазцеит.

– Ааи, гәышьа, – иҳәеит ивараҽ Шардынгьы. – Аԥхыʒ бааԥс здубалаз изԥахәы ԥсуеит ауп, рҳәоит. Егьи даҽаʒә иахь ицоит, акәымзар, егьа ԥхыʒ ҽаасҭа ҳхы иадаабалахьеит, аха макьана ҳааигәышьоит, Раҳаима. Бымшәан, абааԥс, анцәа акы иҳәахьеит. Акы аашәыбжьалазаргьы, шәеигәылацәоуп, шәеинаалап. Урҭ қәыцьмақәаʒам, иуаауп... – уа даангылан уигьы ҽыцха дыԥшуа далагеит.

Рла Хәдыш абз ҭҳәаны, ирқәацқәацо, ажәʒы аҽытҵыкәкәа, алацәа еиқәыԥсаны, алымҳацәқәа хьыдышьшь иақәыжьны, ари агәарԥ агәҭа ҳаргьра азуа, зҽеимыртаҕа иқәгылоу анҳатҵла аҵаҟа ашәшьыраҽ аҽырқьақьаны, иҳашҳашуа ирымҵаиан. Аԥыза Дамшә, нахьхьи, ананыра анаԥс игылоу ашымҳаҵла амҵан иалнахын, уа ииан ҭынч. Ҭынч – избанзар, ашымҳа ааигәа-сигәа амҵ, акәыбры зҳәазеиԥш, неиʒом, уи иахылҵуа аҳауа дара ирԥырхагоуп.

Алагьы агәыжь иаԥызоуп, мҵы ақәнартәаʒом. Аҟаҽыҳәа сзыцҳарыда ҳәа мҵык шаарыуаз, пыввыҳәа Хәдыш абҕа ахәы бабышра иналатәеит. Зны маҷк аҟара аҽырҵынчны иԥшыхәуан, нас, шьҭа ишәарҭамзар ҟалап ҳәа иԥхьаʒаны, иаҵԥааша аԥхьатәи ашьапқәа неихьшьы-ааихьшьны, аԥынҵа хбырчач хәыҷы аатыганы, тыгә-тыгәхәа «аусура» ианналага, ала ахы ԥышьҭнакәыцәаан, аҽаԥ ааҽытгеит. Исызкушь анаԓьалбеит ҳәа ахы ныраа-аарнааны, алымҳақәа ҷыхʒа маҷк иааԥшит. Иамбаʒеит, «ҷьаҳаным уҭыԥуп», – аҳәан, аҽынеиҵыхны, ԥаԥхьа аҳашҳашра иналагахт.

Абжьымра ду ицеиуаз дгьыли-жәԥани зегьы шытҟәацра иршны, амшын ҟьантаз ду ҵлашәарак аҟара иазлеины иʒыхгылан уажәы. Уа ажәԥан инадырҕәҕәаланы аҽацаҳәа аҵәымаҕ ԥаладырҟацазшәа, имқәацаʒо иаанхеит. Иззыԥшыда? Изҭамшәои нас амра? Ааи, иаангылт, уи уск амоуп...

Аԥсразы ихәшәызар, ԥшакәармак асуам, аҭакар газго ари ақыҭа иахатәоуп. Кәыркәа ду аналагамҭаз арысҟак зыҿзырцәгьаз амра наҟ-наҟ изеиԥшрахашаз анцәа дақәиҭын.

Адунеихаан аахысгьы арҭ абахә ҭакнаҳа дуқәа леиҩыжааны, ирыбжьыҩрны илеиуаз ашьха ʒиас ду Гәымсҭа абжьы ҭахәаҿшәа, ицәыҵаʒашәа акәын ишааҩуаз уажәы.

Ари амʒырха иқәгылаз анҧа ааҩс, икахәхәа-кахәхәа ахҿарах рацәа аманы иҩеиуан ахьаца. Амшьҭа бзиоуп ахьаца.

Аԥхынра аҭакар анкатәоу ԥсгарҭоуп ара. Игьагьаʒа ашәшьыра иҟанаҵо кәахьчак нкаршәны унытҵаиар, аԥша ахәхәахәхәаҳәа аладантә иузааиуеит, ԥхʒы кәармак улымҵʒакәа уҭаҳәахаа уцәаз.

Уажәы, абри ахьаца ашьапаҟны аҿеацә атәыҩақәа реиԥш ихахаʒа иҟоу аҿехарпҳарҭаҟны иҿаҳәоуп Никәала Царгәыши Шардын Ашьхарԥеи рыҿеқәа. Урҭ ашәах ирықәчыз макьана ирықәымбацызт. Амҵқәа рықәцаразы иааҟәымҵʒакәа ашыҩсыҩхәа рҵыхәақәа мҩанырҵон, ршьапқәа неиҭарк-ааиҭаркуан, аҕәырԥьҕәырԥьхәа алагамақәа ирыцхауан.

Иҵегь ааскьа, анҧа аҵаҟа Никәалеи Шардыни, Ҳаԥьарат иан Раҳаимеи уажәыгьы итәанхалан иҟан. Иаҟәыҵит ацәажәара, ҟыт-ԥсыт рыхәламшәо, еиқәԥшьыхаа арымʒ иқәтәоуп.

Ҳаԥьарат иаҳәшьцәа – Нина, Заҳаида, Мкыд, Зиза, ируаирҳәо даарак иакәымшәо, ахәхәаҳәа иқәыԥсычҳауа, рашьа иҩызцәа рхәы ҟаҳҵоит ҳәа иаҿын. Ҷах-сахҳәа чанах-ҵәыцак реинҟьабжь аадәылмыҩуазар, уаҳа дара рҟытбжьы ҳәа акгьы уаҳауамызт.

Ахьхьа-ԥьԥьаҳәа, ҭаацәамш еилаз ари агәараҵа иахьа ишԥаҟоу?! Аҭынчра ашьҭыбжь улымҳа ҵнахуан. Аҵарақәаҵәҟьа рыбжьы гомызт. Аҳаҵгәын-ҭынчра.

Ашәарах р-Жәеиԥшьаа – Никәала уаҩеиқәак, зышәагаа наʒаз, еилаҩеилаԥс иҟаз азә иакәын. Шьхарԥуп дзааʒаз, шәарах жьуп ашьамхы ҵар изҭаз. Иҿаархәашәа дтәан иара. Иркьҭа-шәыркьҭо сахҭан шьахәла иҵаʒыз иҟамчы аԥҵаҵа атах-атахҳәа асаара ишьҭеикшон, егьи инапы ихы саԥыԥьшәа инаҵаргыланы, ҿыцха дышьҭаԥшуан. Илаԥш кыдхалон. Знызынлагьы излак ааиҵакшәа, иԥьымшь еиқәаҵәа-жәпа дла-

ха-ԝахон, ихы-иҽы ааимархәланы, мчыла акаҷыра рацәа ԝанитцон.

Ус, иарҕьа напы ԝышьҭихын, иарма бла зыхьчоз иԥьымшь инахьишьит.

– Бзиароу, Никәала? Уԥьымшь иуҟәнаҟьазшәа збоит! – лҳәан, Раҳаима дшәа-дзызо днеиҽаԥшит. Никәала ҽимҭзеит, еиҳагьы иҽаԥшылара аацәгьахеит.

– Ааи, бзиарас иҟоу ҳәа, иан уаҳа исымбааит, абзиара аабар иҳамдыркәа! Ашьыжь шаанза иныҷҷыз аҷкәын... Иаб даныԥсуаз саргьы наҟ саԥырзаар иԥьанаҭымзи. Уи изын сцәа сшынҭазызаауаз агәаҭәыхь саган, уаҳа сылам. Иахьа дахьынҭытҷуа ԥьара машәырк ихьрушь, дзыкәтәаз ҽыццышәын, уажәоуп ианибжьаз, акризнаурушь, ԥьара еиҽаҳарушь ҳәа сышгәырԝоз, сцәа абжа схытцит, – ан даакәыԥсычҳаит. – Иҟастцарызеи. Сабацари? И-Раԥгьы иара иадразандаз, аха ируам...

– Ҳаԥьарат гәыбган имазам, Раҳаима. Соуп зҳәо хатцак убри ихаҭыԥан дыҟазаргьы, убастцәкьа акәын дышныҟәоз. Атәамбара, иҟоу зегьы иреицәоуп атәамбара! Сара сҭауадуп, сдаҽакуп ҳәа анхаԝы тәамбашақа уихыччо уалагар иуам. Уи уажәы иазаауеи. Амала, уск сымоуп, абри аамҭазы аԝнынза шәсызнеи ҳәа ҳзынацҳаны, иара дныҷашәкәа дахьцаз ауп алакә! Аҳҭынраҟны дыҟам, Каза рҟны дыҟам, ана дыҟам, ара дыҟам, изкәаики ҳамеида имамкәа?! – дгәамҷуа даацәажәеит Шардын.

– Раҳаима, бара ахаҷамԥҳәыс ззырҳәо боуп, ас бгәы каҳаны ацәажәара быԥәнасыргом. Ҳаԥьарат ҳәа ҳазҽу ус-ус уныздыххыло хаҷазам. Ианаҭаххо аҽены арк ираԥхьагылаша иоуп, Омаргьы д-Заԥшьуп, аха...

– Ееи, Никәалахеит, иара убас дахьыҟоу ауми сагьзицәшәо, дгазоуп ани макьана, ак сычҳап ҳәа игәы иҭазам. Ажәаҟны ирымҳәои, агаза шәԝык аҕацәа изырымуша, ихы ианазиуа ыҟоуп ҳәа.

– Игазоу ҷкәын дбымазам, бара, ус бымҳәан! – иналҽадырхьит лыҷкәын иԝызцәа.

– Анхара-нҷыра акәын, нан, ҳара ҳзышьҭаз, аха уара иузбуа анцәа иуциҙбуазароуп.

– Бымшәан абааԥсы, Раҳаима, иахьазаҵәык лыԥхала амра ҳазҭашәар, нас ауаа ыӄоуп, ауаа рыбз хәшәуп, ахӄа зыбжьоу еиндраалоите, маӷк ргәааибагазар, еиндыршәап, – ан лгәы дыргәгәон арԥарцәа, арахь дара аҵәы иахатәоу реиԥш иҳәцымыцуан.

– Егьа шәҳәаргьы, сара сыӷкәын сгәы изҭам. Иӄазшьаӷәа...

– Уи иӄазшьа ҳаргьы ибзиаҵәӄьаны иаадыруеит, аха знык акы днаӷәшәазар... ауаҩы димшьит, ауаҩы димкит, гәынчыхьажәак рыбжьалазар...

– Знык, знык шәҳәоит, ажәаӄны ирымҳәои, ача знызаҵәык амахә иԥәтәан, амахә хжәеит ҳәа. Џьоукы егьа ругьы, егьа рҳәаргьы иранахоит, аха џьоукы... адуцәа, рабацәа рыԥсы ҭазҭгьы, шьҭа еиԥәыркхьазаарын, аха...

– Ҳасан, убзажә ҽакны ихҵәаны, наӄ алаӷәа ирымҵаршәызар акәгәышьан. Ацәгьа ӄазҵо бзиа изыԥшым рҳәоит, ас уабанʒацари!

Дырҩегьых илеиԥәыԥшьыхаа аҳаҭгәын иадтәалоушәа иаанхеит. Изҵатәоу анӷа бҕьыцк нҽшәан, еикәаҵәи-еикәахынҳәуа илеин рыгәҭа ашьац қақара инылашәеит. Хәацык иҵыҳаҳа иафахьан, адамыҕа хәыӷқәа аныҕгала ианын агәышҭа. Ҭыԥҳа напӄазагьы ус дамаҭәахарымызт, уи абҕьыц хәыҷы иаакәыршаны иџьоуҳарԥсараха ишхырҷаз. Шьҭа имқәацаʒо, ихәылԥшша уа ҵаӄа адгьыл иԥәыршәын. Аҩызцәа еитҵәӄаӄараʒа, аҳауа цӄьа рылшәшәо, хыхь анӷа иахаԥсан, ибзарыбзаруа.

Рбаҕь ӄаԥшь ҩардаԥк ананыра шыӄаз иааҵыҵын, икатәааз амцашоура иараашьаны ахи ашьап цәымӄырқәеи еицдәықәто, иҩацә-ҩацәуа арахь анӷа ашәшьырахь ахы рханы аҿааанахеит... Еилацыҩ-цыҩуан, бырфыншәа еилашьқьыруан ахәда иԥәжьыз ахәы. Иааҭгыланы итәаз зегь рахь инхьаԥш-аахьаԥшит. Рӄыт-ԥсыт ыӄам. Иштәаз ицәазар акәхап, исырҿыхапишь, аҳәазшәа, ашьапхыцажәқәа адгьыл иналарԥаны, ахәархь еиԥш аика ӄаԥшь ҭырҿҿа иахагылаз аархыԥхыԥны – «кыр-кыр-кыр-куу» – аатнаргеит. Агәызҳәа аʒәы дылрылахысит уҳәап, – иҩышьҭыԥеит зегьы.

– Амырза уазшахааит!

– Абга уахәхааит!

– Аʒыршы лҭарҵәааит!

Ажәа «гәыӄатцагақәа» нашьҭарҳәеит.

«Ах иԥсы шәыгроу, шәанаԥьалбеит!» – аҳәазшәа, иқәаԥқәаԥуа наӄ инатцӄьеит.

Анҷатцла иҩахыкны хьшьыцбак аакылӄьан, иласʒаны иаахагьежь-гьежьит. Алақәа мцаԥшьха ҷыцха иԥшуан. Уи зыԥба акыз ашьхарцыс еҵәа анҷа агәҭа иналашәаӄьан абгьеилачыра аҽагәылак, цәит-цәит, цәит-цәит ҳәа ахы нарцысы-аарцысуа, каамеҭын иӄанатцоз.

Атцыс агәыҵӄьабжьы злымҳа иҭасыз ацгәеиқәатцәа ду атцла ашьапаӄны ишьаҳаиҵханы, абла цырцырқәа ааихмырсыгьʒакәа, иара атцыс ахь икылкааны иаҩаʒон, абар-абар ишышьҭыԥара иԥшын.

Ахьшьыцбагәазҭазӄәараанк,ашыҩ-шыҩҳәаамцәыжәҩақәа аатцшьуа, иаахалеит. Арҵ ианакәзаалак еинышәара зқәым ԥсаатәқәоуп. Еимаркуеи? Ахьшьыцба шьа ԥхала иахьчо иатцашьыцуазар аӄәараанажәқәа?

Аиеи, ахьшь баны иаанхаʒом урҵ. Ӄәааӄ-ӄәааӄ ҳәа ҷыҵуа аҩызцәа еизганы, ахьшьыцба иацәхасуа иавагьежьуа мацара наӄ хара икацаны иаароуп, уаҳа акгьы анрылымшах. Аа, абар, уажәы арҵ аиҳацәа алагеит аҳауаӄны аисра. Урҵ рԥынҵа цәымӄыр еиқәатцәақәа рыла раҕа абла ҭыԥхаара ҭаҳхуеит ҳәа иазыҵрысуан, иара ашьапхыц царқәа рыла аҽеахьчон. Акыраамҵа иацрыцуамызт. Атцыхәтәан ӄәарааныжәк ахәы ҩалббын, ихьылаа-хьылаауа цаӄа илҵалеит, ахьшь ишакәымыз ашьапхыцқәа мҩаннатцазаап. Иаанхазгьы ҽеи ыӄамшәа анырба, еихьышәшәа-еиԥышәшәо наӄ иацрытцит. Акы уаӄәымцʒар...

Ахьшь ахы ианақәиҵха Мрагыларахь ахы археит, – рабиԥара рымҩа.

Ашьхарцысгьы гәырҕьатцәа иԥырԥыруа анҷа ахықәцәа инықәтәеит, амра агәыцаш. Уи иахылаԥшуаз ацгәыжә аблақәа ӄәбарʒа уа иаанхеит.

* * *

Ҳаԥьарат ахылаҕьара цәырҵәаны, дылҭакәкәа Ґәымсҭа аʒырԝаш длыҽԥынгылеит. Иара шәахха, иқәпақәсуа илеиуан. Икаба ҟаԥшь разны маҟала икәыршоуп, иразны ҟама кьаҿ ахы икуп. Ишьауардын жәԝахырқәа ацәаакы рылыжжуеит. Иҽәааиқәкны, иҟәыбаса ацәқәырпақәа илеиуа дырзыԥшуеит. Иҵаҟа, иааигәараҵәҟьа иқәац-мацо акы илаԥш нақәшәеит. «Шьашәы уҭарблааит! Абри еиԥш ашьха зыхь аҟны уаазгазеи? Зынгьы-ԥхынгьы ара сҭоуп, аха ас адсымбалацызт».

Аматаԥшь паʒа, илакьы-лакьуа аʒґьы иаханы иԝеиуан. Иԥба акызар акәхап, ахахәда ҭхәаа, аʒы иалпааны ирзазо, уажәы-уажәы иара иахь ихьаԥшуан. Ахы ҟьаԥсшәа иҟан, аблақәа ҭкыҟын, ацлымхәа гьежь хәычы иаакәыршаны, абырлаш шкәакәа-ссақәа рыла ихырҷан. Ишәаʒызо, аʒы иалҵәраа-иалҵәрааула ицон.

«Абна илʒааша, абри еиԥш аʒґьаҟны ԝадаԥан иахаратә гәаҟрас иамоузеи?! Ирҳәоит амаҭ хы авсʒом ҳәа, иԥышәатәуп».

Акьахьба итапанча аатқәыцәааны иагьнақәикит, аҟәақґьы аатґеит. Аʒы иалҳәҳәоз амаҭ ахахәда агәҭаҵәҟьа нкылицҟьаанит. Ахы нхҽеит. Иааикәаҵәи-ааикәахынҳәит. Икеикеиуа изхыз аʒырԝаш иҟаԥшьы-еиқәаҵәаʒа ашьа ныхшәалеит. Еиларша алада аҿыланахеит.

Амза аншанхо еиԥш, лахьхьи, амшын цыԝцыԝ аҳәааҿы ҵлашәарак аҟара бжьаны, ажәԝан иадхалаз амра шеишеиуеит. Уи акы иазыԥшуп усґьы…

Ан лгәы мыжда аисра иаҳа-иаҳа иццакуеит: «Абри амра ашьаҳаиҭхара зызхәоузеишь анаџьалбеит, иаҳԥеиԥшузеи?! Иацык адунеи дакуамызт Ҳаԥьарат, иан амшаԥ зымбаша. Цәгьала ирхәлеит. Иацакәымзи иуал ааргараны ианыҟаз. Иаргьы, Нхыҵ, ԥсҳәыҟа Марыхәба Есҳаҟ иахь ацара иҽазыҟаиҵон, Араԥ ашьа злоу урак азы. Дарбанзаалак аʒәы ихабар ҟамлеит. Иґьаҵәыґьаҵәуа, мчыла аҿы имкәкәааны изгаз, иубар иаахә. Нас, иахьа ашацкыраз дгыланы дцеит, дахьцоз мҳәаʒакәа. Ма хәдықәҵара уны аҿы имхны изгаз Каʒаа рахь, ма дышиашаз аҳҵынрахьы, аха уахьгьы анахьгьы ихабар ыҟаʒамеи, иан аду-

неи зымбаша. Сҟәаҟәа бызбызуеит, иқәузеи, сҟәаҟәа?! Сцәа сҭыхьҭшьаауеит... анаџьалбеит... Ишҧеилблаауа ишанхаз амра мцацәа».

Мраҭашәара ҭыблаауеит, ашәаҧшь ҭнагоит.

Убри аамҭазы аҭыкьхәа аладахьы ахысбжьы игаз Ґәымсҭа аӡышьҭра инҭагәыргәырны, ахра ҿҟьарақәа инырныѡны, есааира абжьы ҭууа имаҷхо, имаҷхо мацара аѡада ашьхарахь иѡықәыпҟа ицеит, ҿааҳәыра ақәӡамкәа.

– Ҳаи, абааҧс!

– Ҳаи, иабадихәа!

– Иҟалазеишь?!

– Ҳа ҳҭәы иакәымзааит!

– Ааи, уан жәынҭацәгьа! Ари сыҷкәын ихысбжьоуп! Мчымхарак дақәшәеит! Ааи, сара адунеи зымбаша!

Иааилагьежьит, иааикәахынхәит аҭаацәара. Иҟалазеи амра аҭашәамҭазы, иҟаҵатәуи, иӡбатәуи?!

Ажәѡан аҵкараҷ иҳашҳатәырахаз амрагьы, шьҭа ҧшьаала аҷыланахан, амшын илалашьшь-лалашьшьуа мацара иѡҷыцәаа ицеит.

Никәалеи Шардыни рыҿкәа амгәырххақәа аархханы, ахьышәҭ-сышәҭхәа иѡҿыжәлоны еиҧш, Арап аҕәра иҭапало, иқәырқәыруа агәашә иѡылагылт. Абри инақәырццак аҳҭынра шыҟоу еиҧш, инеишьҭаргыланы аҟәҟәаҳәа ахысбыжьқәа гахт.

– Нан, шьҭа сара сызшьуада с-Ҳаџьарат! – Раҳаима лшьамхқәа лыҵаҟәало, алаҳәаахӡы еиҧш еиқәаҵәаӡа ргәашә иадхалоз Арап ахь деихеит.

Рҿеышьапхыцқәа ашьанҵараҷ амца ыҵарддиааyа, алада рхы дырхеит Никәалеи Шардыни.

Аиҳәашьцәа еидыгәжәажәало ран даарыгәҭыларкит. Хәдыши Дамшәи аақаақ дырган, алада аҳҭынрахьы уаҟьан-чаҟьан бжьы ахьгоз илаҵҟьеит.

Иуқәшәира ишиҳәаша иааилагьежьит аѡнаҭа.

– Нан, сыҷкәын, исзуузеи, нан! Сыҷкәын заҵә дыршьыма, нан, Арап?! Уҧшәма дабауга, нан, Омар дныжьны аѡныҟа уааама, нан, сыҷкәын думбаӡеи, нан?..

Раҳаима Арапҭ ахаҷы шьышьуа дацәажәон. Дырԥегьых ладахьы ашәаԥшь ҭнагон.

Ԥахьхьи, ашьхарахь ԥьара ашьҭыбжь ҭарны аҷаԥҳәа шьанҵак шьеит.

АПҬЕИҚӘАҬӘАҚӘА АЖӘԤАН ХЫРԤОН...

– Тәит, сышәфашама, Хәдыш, Дамшә, шәаапкааите, иахьа сшәымбазҭгьы! Ҳаԥьарат уҟоума, Ҳаԥьарат! – ргәыла Кәырк Ҳасан илаба харгьежьааува, аху-суҳәа иеишуаз алақәа иҟәцо Кьахьаа ргәашә дԥадгылеит.

– Арахь уҭал, нан, тәит, ижәуазеи акы шәыннарҵәааите, ҳгәыла иоума ишәымбац! – Раҳаима алақәа наҟ инаԥхьацаны, Ҳасан агәашә даатәалгалан, анҵа атҵаҟа ашәшьыраҷы дналыртәеит. «Атҵыбра зцәымгу иԥынҵа иҭиаауеит ҳәа дабаакылси уажәы, цәгьара баны бзиа шыҟасымҵара ҳәа иқәны адунеи иқәу Ҳасан. Акьатеи ааиԥызҵәаз Анарҭбақәа ашҳам ларыбжьатәаны еибазыршьыз, анасып шьахә змаз Мыч иԥхәыс дилызхыз, аԥыстаа дызҷашәихьоу. Уда ихамшәалааит уара зхы уҭарԥаны узмоу Аҳаԥшь-иԥа, иудибалеи хәыԥхас шәҟеибатҵартәеиԥш, ацгәеиқәатҵәа шәыбжьысааит! Абри дыҟамызҭгьы Аҳаԥшьааи ҳареи ас есааира атҵааршә ҳабжьало ҟалашьа амамызт».

– Бзиароу, нан, уаҳзаазцаз?

– Еи, Раҳаимахеит, бзиароуп, бзиара. Ишыббошәа аҳҭынра русқәа ҳархашәаланы ҳәа ҳзыҟамлеит. Ҳгәы нкыдкылатҵәкьаны иԥырҵәеит.

Аугә ҳахәда инықәтҵаны ҭәшьи ҳәа афырмахьҵә цаҳәцаҳәо ҳазқәа инкыдҵо ҳнарцоит ауп, уаҳа акгьы рыгым. Ма иаҳгәылацәамындаз дара Омари Алықьсандри ҳәа аишьцәа иҟоу, зны-зынлагьы ԥсеивгара хәычык ҳаургьы здыруадаз. Ҳаԥхӡаша рзымгааит, хыхь иқәтәоу анцәа ду, сумыҳәои!

– Ҳасанхеит арысҵак уззашшуазеи. Аҳгьы дҟалароуп, аҳҭынрагьы ҟалароуп, аицхыраарагьы ыҟазароуп, ус адунеи шоуп, уи уажәы уареи сареи даҿакала иаҳзышьақәыргылом. Устцәкьа

ҳашшуа ҳаҟаҙам, хар ҳамаҙам, иаадыруазар. Изакәыхи, анхара анааилак, убра ҽенак-ѽымш ҳанрыцхрааит ҳәа иҟоузеи?

– Убри уааҳә аҧыхәалоуп уажәы абра сзааизгьы, ус беилаҳауазар – баниеит. – Ҳасан дааҧышәырччашәа иуит. Раҳаимагьы иаҳаҭыр азы лылахь ааиҧылхит.

– Нхаѽҵас акыру, аамысҭашәа уча рымҳәои, уи акәзаргьы – азамана. Гәырґьароуп уаҵәы аҳҭынра, ҽеагкыншьҭахь ахәылпаз чарами. Ашьтәа еиҿыҟьҟьа шәнахатәап, қьаф жәуп ахацәа, ҳара аҳәсақәа ҳақәгьежьааура шәыматҵ аауп.

– Ааи, Раҳаима, бара быҧхәыс ҟәышми, ацәажәашьа бдыруеит. Дабацеи Ҳаԥьаратҵ, дызбаҙомеи?

– Уи иаха ҳґәыла Ҭырқь Алиас дааин даара диҳәеит сԥьықәреи аҳаскьын исзалымгеит, цәгьа сеилахоуп, усыцхраа ҳәа. Уахь дцеит ашьыжь шаанҙа. Иахьа уа иалгап, нас уаҵәы уахь днеип, нан.

– Арапҧ иҵакәашо далацазар акәхап?

– Ааи гәышьа. Арапҧ ҳәа, уи иԥсы зегьы иара иаґроуп, иҟалаз закәу сыздыруам. Арыцқьара, акәабара, акраҽаҵара – дадынҵәалеит. Иааҳрыхуа аԥьықәреи абжак иара иазкуп.

– Даара иҽуп иара. Ауаа рылапҧш иҵашәо иалагеит. Иеилаҳақәогьы ыҟоуп, аха…

– Изҭахгәышьада? Ҳаԥьаратҵ иаб ҧсаҭашкәакәа рыцҳа изынижьыз ауп. Уи ԥьынԥьуп, нан. Аԥьынԥь алацәажәарагьы ҵасымеи! Ари ахәаша Нхыҵдцаны, Ҟабардаа рҽыжәлацқьақәа, ашьа цқьа злоу ҳәа аума ирышьҭоуп, ирылхны иаахәаны иааигеит. Урҭ аҽыжәлақәа ршьамхы иацназго маҷуп ҳәа иҳәо саҳахьан ари. Уигьы иҽаҷишьаауан, ишураз иааигеит, ара ибжьеит, рацәаххырашәа иахьеиқәаҵәоу азы «Арапҧ» ахьҙиҵеит. Иадырбала закәу сыздыруам…

– Омар иоуп лассы-лассы уи Арапҧ аҙбахә зҳәало, ҳамҭас ишәҭар иҵаху, ишәырхәҳар иҵаху сыздыруам, аха…

– Унан, ԥьбеит, ҳаицны ҳааизшәоуп стәаны сышухәаԥшуа, ҽашәа смоуааитеи…

– Мамоу, бара бымсит, абыржәоуп акы снацҳаны сҽанаасха, анцәа имаҷоуп быштәара. Аҭыҧҳацәа рышьҭыбжь саҳаҙом, аѽны иҟамзаап.

– Урҭ агәылара рҩызцәа рахь ицеит. Иараби, ҭәыцак аанымкылакәа, аҳәы иҳәеит ҳәа уаҳахьоу. Ачкәынгьы, абар амра ҭашәоит, шьҭа дааилашт.

– Ирхырҳәацәоит Арапҵ, рылапҵш рцьам иануп...

– Деилахагәышьами рыцҳа Алиас,ахшара рацәа иқәнапҵсеит, рааҳара мариам. Знык иҩеидасгәышьар, нас дҭырымгашеи, – Раҳаима аматцурҭахь лҷыналхеит дкәындкәындуа. «Ак цәыҭциҵшаауеит уажәы, Арапҵ егьи ҳәа. Аҭыҵҳацәа дрызҭаахуеит, аҵхамшьа. Иахьа ҵҳәыск лкалҭ данахьымпҵш, ҵсыс ихы иҵхьаҳоит, дабакоу рҳәо дынҭәааит. Ауаҩы ихатәы иара иаҳаҳом. Арахь, анцәа ишиҳәара, дҭаацәароуп. Сыҵҳа дизымгазт, аха илеиҕьыз диҵшааит. Ари агызмал ихимхрыда, шьашәы дҭарыблааит».

Алақәа аахыш-ҷышын, еибаргәырҕьо агәашә ахь илеихеит. Ҳасан уахь днаҵшит. Ҳацьарат и-Рапҵ абҕа даласоушәа агәашә даадгылеит.

«Ыы, ақәыцьмақәа уҕрыхааит, иусахьоузеи,» – игәы иааҭиҳәааит Ҳасан.

– Бзиала уаабеит, Ҳасан!

– Бзиа суба, цәгьа суба сааит уҩны, – рнапы ааимырдеит, азныказы илеибартәақәеит.

– Уа аиаша уҳәоит, Ҳасан. Бзиа ушызымбогьы иумдыркәа, уаргьы усҷынҭәаауазар здыруеит, аха ҳаигәылацәоуп, иҟаҳҭари, ус ҳагәшәа еибакны ҳнеибагалароуп.

– Сара угәхьааганы смааҳеит, Ҳацьарат. Уатцәы Омар ууаҳә иуеит, имх ду ирашәоит, дуҵхьоит, унеироуп!..

– Сыгәхьааганы уарымызт, аха узхымпо дҭоума унеироуп ҳәа исыдуҭо?!

– Адҭа-мыдҭа иазууазеи, аха аҭауад дуҵхьоит, уҭахызар унеи, иеиҳа амч умазар, умнеин!

– Ҳасан, абас ацәы ҳалеибахны ҳамцәажәалап, иабаҳҭаху, иҵшҳам. Зны акы ҳабжьалан ҳәа еснагь убри ирҭәи-ирхынҳәуа иҳаманы ҳаздәыкәзаари, анцәа иҷьшьоуп, шьҭа уаргьы уҭаацәароуп, уи ухаршҭ.

– Сара исхашҭхьеит, акыргьы ҭуеит уи схашҭиижьҭеи, уара исгәалауршәоит акәымзар. Сара сыззааз уасҳәеит, абзиара узыҟалааит...

– Нан, Ҳасан, арахь аишәа ак нықәсыргылақәеит, акы унацҳа сукәыхшахааит.

– Иҭабуп, иҭабуп, Раҳаима, шәбеиахааит, акрыфаны сыћоуп. Амла сакуазар ара схы ахызбаауам, егьарааны акрысфахьеит.

– Утәымуаѡым ҳәа ауп сара изамасымкуа. Исаҳаит иуҳәаз, егьарааны Омар сицхраахьеит, макьанагьы сабаћоу. Аха уаҵәтәиала уахь сзымнеир ћалап, Алиас имхы ҳзалымгеит. Абас уи азы иацраланы ацәажәара аҭахҙам, уара уакәҙам сзыцхырааua, Омар иоуп, уи иареи сареи ҳаибабап. Уара уҳабжьамақарны умцәажәалан, еиҳа иеиґьушәа сгәы иабоит.

– Изакәи, Ҳаԥьараҭ, сызцәуршәо?!

– Сыѡны уааит, угәылазаргьы – усасуп ахьҙуп, ара угәы нсырхар иашам, иуасҳәақәаша сымоуп, аха…

– Ћои, агәалақәа умазаапеи уара!

– Ааи, исымоуп агәалақәа!

– Уѡны иузымҳәозар агәашә ҳалҭыҵып!

– Уи азамана. Агәашә ҳҭыҵыргьы сыѡноуп ҳахьыћоу, аха сан иахьлаҳауа сҵахым, – агәашә илҭибагеит. «Арахь уҷы мҳәааит, саб рыцҳа ишифарашәа иуфааит!» – лҳәан, Раҳаима ахәқәа иқәлыргылаз наћ иныԥхьалкит.

– Нас, сҙырѡуеит.

– Уара, анцәа имчала аԥшра ду умажьуп, уахьазымдыруа иахьа уахьаақәгылаз ԥыҵѡык ираԥугоит, иануҭаху абз хәша уҷоуп. Саҳәшьа дужьарц аԥсык шугыз иааубысхын, иќалаз иудыруа ауп. Сара ԥҳәыс калҭ иавымсуа маҳәыс дысҵахҙам. Уинахыс, анцәа иԥьшьоуп, уҭаацәарахеит, ухшара уара, анцәа ишиҳәара ућоуп. Аха абни иузызуз агәынҷыхь узыннажьын, ихьымҙгшьаны акәу сыздыруам, аха усыґрыҙаауам. Омар акы изысҳәазшәа, иара акы сзиҳәазшәа уцо-уааua аигәылацәа аизґыґра ҳабжьоуҵарц уаҷуп. Акы уаћәымҵҙар, акы алҵуеит. Акәаҷаб иадхалаз ахьычԥыпыр иахьыз умдыруеи? Иалухи!

– Суршәома, Ҳаԥьараҭ?!

– Мамоу, иалухи? Ҳзеичурчои? Уҭахызар уҳәан-сҳәанқәа зегьы акакала снапсыргәыҵа иныкәҵаны иусырбап… Умшәан, умшәан исҳәаҙом. Сара схаҵоуп, сыԥҳәысым.

– Уатцкыс схатцам ҳәа зхы зыпҳьаӡо уаҩӡам узацәажәо! – Ҳасан аҩны дандәылтцуаз хпыҷ ғәғәак дәылиган, дааицранаршәеит уажәы.

– Уи мап сымҳәеит. Аха амаҷ аду ахылтцуа иҟаҳцарым.

– Сумыршәан, Ҳаԥьаратҵ, еиҵауасҳәахуеит!

– Мамоу, аха…

– Исзуурц угәы иҵоузеи, шьҭа усылабжьеит, аҿакит?

– Акгьы.

– Нас акгьы шулымшо дырны умыпацәалан, ушьацәхыслар ҟалоит! Ҳаԥьаратҵ аминуҵ азы ииҳәо иҷамшәо даанхеит.

«Шьыри, сыхпыҷ сакәыхшандаз, ас издыруазҵгьы даҿакгьы ашьҭасцон, уи еипш ихатцоу акгьыҟаӡам».

– Усцәҟьоу?!

– Ааи, убасцәҟьа!

– Исылшо ыҟамкәа…

– Иаҳҳәап?!

– Абри иҟапшьӡа, иҳәаҵҳәаҵуа уҷы иҵоу ауаа рыҟны имцәажәо аҟатцара сылшоит.

–Уи ишпеилкаатәу, Ҳаԥьаратҵ!

– Убас!

– Убас шпыкәу, схәычума сара, усылахәмаруама?!

– Е-е-и Ҳасанхеит. Уара избо зегь сумырҳәар ууам ҳәа сыҟоуп.

– Иҳәа, иҳәа мшәан, иуҳәарц иуҵаху, сара сзыцәшәауа акгьы сымаӡам. Азҩа зӡаз иан дагеит рҳәоит, маӡа умазар ицәырга. Дызлацәажәақәо закәи! – Ҳасан даҷаапкӡо далагеит.

– Уацрамлан, уацрамлан, еиҧьуп!

– «Уацрамлан, уацрамлан…» – мамзар скьапа хутцәара уҟоуп!

– Уара, Ҳасан, ауаа рыҟны уцәыртцуа, уцәажәо уҟаӡам, абри зухашҭуазеи!? – Ҳаԥьаратҵ икылкаатцәҟьаны ибла дынхыпшылеит.

Аминуҵк азы Ҳасан даашанхеит. Нас длеизҟәаҷны длатәарц аҧсык ауп иааигхаз. «Иабеидыруа ари ахлымӡаах маӡа сгәы иҵатцәахны исымоу. Уи сара сыда уаҩы идырыр ҟалаӡомеи! Лара изыхьыз – сыпшәмапҳәыс иахьагьы уатцәгьы илзы-

зуз сара сакәу џьылшьоит. Уи аус адамра лашьца иҭазгалап ҳәа акәынеи, ари аҩсҭаа иабеидыруа!? Усҟан дсыцын иара, аха акы имбеит, акы имаҳаит. Сгәыла Камшьышь иакәзаргьы даҽеакала ауп ишидыруа, уигьы дышьҭысымххи усҟан. Сасра сцон, ус инажәразгааит... Аха уи акәымзар, даҽеак иҳәар иҭахызар!»

– Избан, Ҳаџьарат, ауаа рҟны сцәыртцуа сзыҟам, ахәарҧа сҭоукма! – ибжьы акыр иааҭахәаҽены ауп ишиҳәаз абри.

– Е-е-и уи иабаргәузеи.

– Нас?

– Умшәан, ара изаҳауа шаҳат дыҟазам. Уара...

– Исҳәома?

– Иҳәа, мшәан, иҳәа акрудыруазар! «Идыртцәкьоушь анаџьалбеит. Иалҳәарызушь Хамсада – санхәыҧха бзиахә?»

– Иугәаларшәеи сасра ҳәа уанхәыҧха Хамсада лҟны ҭыпхцәа ҳанугаз.

– Аа, исгәалашәоит, нас иуҳәар иуҭахи?! – шьҭа усгьы аҙы саанахәеит, иидыруа иҳәааит, – ааигәахәт деилышшо.

– Иуасымҳәои, исҳәар исҭаху, сурццакцәоит акәымзар. Уантә ҳакәтцны агәашә ҳанҭытцуаз аҧшәмаҧхәыс Хамсада – уанхәыҧха, снаскьалыҧхьама, иугәалашәоу?

– Ааи, исгәалашәоит, унаскьалыҧхьеит!

– Усҟан маҙажәас иуалҳәазеи ҳәа усазцаама?

– Ааи, суазцааит. Иуҳәазгьы сгәалашәоит: «Асасцәа бзиакәа шәыстан, аха сара ҧхәыск ишшәыкәнагаз шәсызныкәымгеит, аҧшәма данықоу зны шәаа» – ҳәа салҳәеит уҳәеит.

– Ааи, ус сҳәеит, аха лара уи акәзам исалҳәаз, даҽеакуп. Алымҳакәа џадраза аҽеада ушакәлыртәаз ауп исалҳәаз.

– Абригьы иҳәеит, Ҳасан ишьхәа даакәтцәиаан, алада ихы ирхеит. Ижәны иҟоу, мамзаргьы мчыбжьык чагьак зҿахьы иаазымгац аҙә иеиҧш дынцәыцаххуа, дгарыгаҽо акәын дышцоз иара. Лахьхьи иҿаҳәаз иҽы дбырбыруа дѡакәтәан дыѡдәықәлеит.

«Ҟьеҳ, исимырҳәар имуит, исхароуи? Шьҭа аҿапа иҿанатцап, сара сҟны ацәажәара даҟәыцып, ала апынтца икылҟьаз ахәымга! ҧсуа иҟны иҟалахьоума уи аѡыза».

Ҳаԥьаратҭ дѡагьежьын, арахә-ашәахә рҭыԥ ақәҵара дналагеит. Зегь абора иҵеимцалакәа акы аган ианаваха, аҟыт аахдырҵуам агыгшәыгқәа.

«Сылшьит, агәызҳәа ашәақь сгәыдылҵеит Хамсада. Рацәа быԥҳәыс ҟәышуп, Хамсада! Абас еиԥш иҟоу, уаѡы иҿы изҭымхуа аҿаасҵа аҳәара злабгәаҕьызеи, Хамсада! Ахыкәалаа бгәыҵашәандаз, Хамсада! Ари аацәыҵыттаны ауаа иѡрылалар, исыԥсыхәоузеи, Хамсада! Сабхәараа рлымҳа ииаҭасыр аҵкыс быжьра-быжьҵәа ҳаҵазар еиҕьымзи, Хамсада! Слымҳақәа нҿырффаны иаахырҵәоит, Хамсада! Изабҳәаз дызусҵа, Хамсада! Баргьы барԥхашьоитеи, Хамсада! Схы анышә иабасҵо, Хамсада? Бареи сареи ҳада уаѡы издырӡом ҳәа акәымзи сшыҟаз, Хамсада! Ѡыԥьа ҳауп издыруа, уа анышә иаҳҵап сымҳәази, Хамсада! Быхгьы ахьыӡ шԥабҭеи, Хамсада! Иҵегь еилыбцоз ԥьысымшьози, Хамсада?! Баҳәшьа ахьыӡ лыбҭеитеи, Хамсада! Бсымхны сыѡнапык аасгәыдсыԥсалааит, санхәыԥҳа Хамсада!

Иҟалахьоу зегьы ирдыруеит, аха иҟалараны иҟоу адырра ауп аус. Абри абас ихпыӡа иаацәырҵып ҳәа сгәы изҭамшәеи сара агәықәха? Аха, усҟан схы ҿаԥьара акәымзи иахьыҟаз, схы акәара иҵабааит! Аѡыԥьбара ҭыршамзи схыбылшыѡ усҟан. Уи ахаангьы дыршьа змам акакәын. Оо, сара сынцәахәы! Иахьа уажәраанӡа хар сымаӡамкәа сааугон, шьҭа узқәа сеиурхо уалагама? Ҷыцха уасааит, сынцәахәы!

Иара, Ҳаԥьарат ишԥеиҳәара ианаԥьалбеит, дхаҵоуп, намыс змоу уаѡуп. Аха имҳәакәа, изимҳәои, сыбзиарақәа иджьылоу. Омари иареи ҷынҷаны еибасыркын, еибафарц акгьы рыгым.

Дук хара имышьҭыкәа, зынӡа иаарласӡаны Акьахьба иааигәыдҵаны дышьтәуп, усгьы иахьабалак бнаршәыроуп, ԥьара саакылатәап. Дабиԥазаҵәуп, иҵәѡаншьап ѡыҵҳәаны инкасыжьп, Омаргьы имал абжак сиҭап. Маӡа-аргама уи дицәшәагәышьоит, изааӡарызеи.

Дысзымшьыр? Иԥсырҵа исзақәмыршәар? Иара уаҵәҟьа даасылгоит ауп нас. Уи абԥьар шаҟа иныҟәицо! Тапанчала акаканқәа дреихсны иҿиршәшәоит. Ихы иҵашәааит иабԥьар! Уҽушьааит, Ҳаԥьарат! Изакәызеи иаасоуҳәаз! Ҷыцха басааит, Хамсада, саазыкәбыршәеи? Сшьапқәа аасыҵаԥыҵәҵәар

иауазеи, уи аҽены сасра ҳәа абарҭ аҩызцәа аашьҭыхны уахь сҽанынасхарыз! Иара сымаҳәыла уа дааҳақәшәар, иҟалози… Сыԥҳәыс уахь дзызгоз арбаныз? Иҟалаша ус ауми…

Сгәыла Камшьышь иахьагьы иҟаиҵаз закәу издырӡом, сыԥҳәысгьы илыхьыз лыздырӡом. Хамсадеи сареи иаадыруан, уажәы Ҳаџьараҭгьы уа днаԥшьхеит!

Сыԥнажәааит арыжәтә! Аҟәақҳәа сеимнацҟьаар акәымзи! Ҟьиҳ, абыржәыҵәҟьа Ҳаџьараҭгьы Камшьышьгьы, Хамсадагьы аҳәынаԥшьыга рфазшәа илеикәанҵәа ицахыр. Уаҩы ишимбац ала ачара ду зуан ҽыҵгак ԥшааны, аҩы рацәаны изжәуан, схы ыҵаргыланы скәашон.

Абрагьцәа-рабрагь Ачыгба дыԥшааны дисыршьыр Ҳаџьараҭ? Иауеи, схала, сара дысшьуеитеи! Сара схаҵами! Аибашьраҟны ахаҵаҵәҟьа ма дҭахароуп, ма дфырхаҵахароуп рҳәоит, иҟало аабап, ислахьынҵоу сақәшәап.

Ауаҩшьра ансылымша, сҭаацәа ирыҵазгалалакгьы ижьаны, иҟаҭәаны уахык иалагӡаны наҟ, Нхыҵ҆ка ҳахьазымдыруа ԥьара исыманы сцароуп. Уаҳа ԥсыхәажәла ҳәа сыманы сыҟам. Даара схылт-пылтхараны сыҟоуп.

Ажәакала, ҩ-мҩак сымоуп: ма ауаҩшьра, ма ахҵәара. Ахшыҩ аангыларoуп, амч дәықәлароуп!» – абас ахәыцрақәа ихы иҵапапон Ҳасан.

Амра ҭашәахьан. Аҵарақәа еибыҳәаны, еиқәышаҳаҭны апҳьарылара рҽазыркуан азы реиқәҿыҭыбжьқәа улымҳа ҭыркуан. «Ҷап-ҷап» ҳәа Ҳасан дзықәтәаз иҽышьҭыбжь амацара абнаршәыра иалгоу амҩахәасҭа ианыҩуа дышнеиуаз, аҳҭынра агәашә днадгылеит. Агәара-сараҳәа, агәашә еиҿажьқәа аартны амаҵурҭахь иҿынеихеит.

– Срылсит, зегьы ирасҳәеит. Ҳашԥамнеиуа, Аӡаԥшьаа ҳгәылацәа ҳрыцымхрааузар уаҳа ҳзыцхырааузда рҳәеит, анҭ Кьахьаа аԥагьацәа рыда. Уи аҭаацәара ахәшә ыфаны иҟоушәа ауп ишцәажәо. Макьана ҳабаҟоу, арҭ реиԥш иҟоу агәылацәа ахьҳамоу егьа гәаҟра ҳҭадыргылап лҳәеит иан. Гәаҟрас дзықәдыршәаз сыздыруам. Арԥ аӡбахә аацәырызган, лара длалаган, уи аҭоурых лҳәеит. Уара ушеиҽырбоз аӡбахә анысҳәа, наҟ иахыганы ҳаԥсцәа рахь дцаны ацәажәара да-

лагеит. Лыԛкәын иакәзар ауааҳәра атәы аниасҳәа, икьатеиах ԥҵәо дыччеит. Омар дымгәалыҷәза, иашьа Алықьсандр диманы дылхылар, идрашәап, сара арахь Ҭырқь Алиас сицхраароуп, сара стәгьы рашәаҙам, иҳәеит.

– Мгәалыҷҳәаҵәԛьа сзиҳәоу, ухы иҵуҳәаауоу?

– Ааи, саб иԥсаныс убас шиҳәаз…

– Шәеиҷасыргылар…

– Уи аҵахым, Омар. Нас сара сԛны акгьы имҳәо далагоит. Зегьы ирмаҙалоит.

– Уа уиашоуп, уа уиашоуп.

– Седру, ус сгәы иаанагоит… Алиас ицәа ицәоуп. Уи аҙәк дмааит ҳәа акгьы ҳахьрым, дабаҳацәцо, уаҵәы дмааргьы даҷазны даап. Уаѡ ԥагьами. Итәыѡакәа иаауа мачқ ихыгәыгәны иԛаҵазҭгьы, сабиц, – даакәыпсычҳан длатәеит Ҳасан.

– Ус узихцәажәои, Ҳасан. Ахәпҳара ҳабжьаҳҵазар, уара уҵауадха ԓьушьома. Уи уара уѡыза анхаѡ иоуп. Жәѡахырла аидгылара аныԛало шәара шәеидгылозароуп, – Ҳасан днеиҷаԥшит Омар.

– Амаҭаԥшь идгылааит сара сидгылаанҙа, – аԛырԛырҳәа иааибарччеит.

– Уа ҳхәы шәырхиеи, акы ҳнацҳап. Ҭәыцакәак ҳнаҷыхәап, угәы аауханаршҭып, Ҳаԓьараҵи Хакәыцәи ирзаауази, аха… Иаб Ҷыжә рыцҳа ус дыԛаҙамызт. Акәатакәатаҳәа ҳамаҵ уа дҳацын. Ари иара дихылымшазшәоуп дшыԛоу. Егьаурым, зегь аамҭак-аамҭа рымоуп…

* * *

Адырѡаҷены,амраҵлакашәара инеихьан еиԥш,Ҳаԓьараҵгьы Алиасгьы қьыԥаха изҭаз амхы ҷыгәҙа ирашәаны иааҭыҵит.

Ахшара аҵабыҵасса тәамѡахә рымамызт. Аҵҳәа алганы, иганы арахә ирымҵарыжьуан, абнахь ицаны афархь-чархь ааргаларын, ԓьоукы аҳәарақәа ирхылаԥшуан, ажәакала еилыхаран.

Ух гәышьа ҳәа рҷеагақәа ананыра иныҵаԥсаны, агәарԥ иқәгылаз ара ду ашәшьырахь рҷынархеит рнапы ҙәҙәа, рҷы

зәҙәа. Аԥшәмаԥҳәыс ларбаҕь ахәарахәараҳәа ижәуа иҵан, лычуан хьурҙы дахагьежьаауан. Убри аамҵазы апҟацаҳәа ҟамчы шьҭыбжьык агәарабжьарахь игеит. Омар игәыла Шьрын иакәын аҿыуаѽ. Ҳаԥьараҵгьы Алиасгьы аҳҭынраҟны ишәыԥхьоит ҳәа наҳәаны дцеит. Измааноузеи? Алиас ууаҳә азы иаҳәаҙамызт, изаҳәаз Ҳаԥьараҵ иакәын, дзымцеит. Уааҳәра изымнеиз аҙәы иацәҳауа рымбацызт.

– Ҳцап,ирҵахуаабап,– рҳәан,аԥшәмаԥҳәысдшырхьынҳалаз, дшыҕьаҵәыҕьаҵәуаз рыҿкәа иаарысын аҳҭынрахьы ицеит.

Аҕзааҳәа аҿагашәа зҳәоз ауааҳәцәа амхеиужь ду иалганы иаахыҵуан еиԥш, арҵ агәарԥ инҵалеит.

– Бзиала шәаабеит, шәааи арахь, издыруеит, Алиас уҟны аҿага шәкын, шәааи, шәааи арахь. Шәзалгоу?! – Омар инапкәа рԥаԥа игәылацәа аҧсшәа нареиҳәеит.

– Ҳалгагәышьеит уахь иааулак, ѽымш инеиԥынкыланы ҳаҿын. Уааҳәа сзымааит Омар, ара сыҟами даҿазназы. Алиас аԥхьа дҳәынҷеит, уахь сигеит, – даашшит Ҳаԥьараҵ. Имхы рашәаны иалгеит, нас ҳара иҳалихи ҳәа Омар диҿаԥшуан.

– Ҳара ҳаигәылацәоуп, ууаҳә шәзымааит ҳәа ҳашәмыԥхьар, ииашам, ҳааидтәалап, акы ҳнацҳап, арахь ашәшьырахь шәааи, – иҳәан, раԥхьа дгыланы иҿынеихеит.

«Анцәа иԥьшьоуп, уигьы уаѽроуп» – даақәындқәындит Алиас. – Агәылеи агәи рымҳәои. Гәылада нхашьа-нҵышьа ыҟам, кәтык ахьыршьуа иааидтәалоитеи, ара ацә ахы хырпа, ахәаҵа-хәаҵаҳәа ижәуа иҵоуп.

Акәац ажәра, абысҵа аура уҳәа рҟны ирмацәысҙаны амаҵуцәа инарывагылеит Ҳаԥьараҵи Алиаси.

Аказарма еиҵҳәа ду аѽнуҵҟа аҳәсахәыцқәа иԥарпалыкьха еилаԥыруа ахәы дырхион. Акәтеиҵачаԥақәа, арашых сыҙбал, араса, ауатка, ачашә уҳәа ҵѽа рымамкәа аиқәыжьра иаҿын. Раҳаима лыԥҳацәа ахадараҵәҟьа ркын ахәыҟаҵаразы, зынҙак ршьапы иқәгылаҙам уҳәарын, еивас иѽуан.

Аҿагакцәа, ххьит-чит, уара иҙәҙәа – сара иҙәҙәа ҳәа еилан аказарма аҵыхәан. Урҵ рҿи-рнапи дзырҙәҙәоз аҭыԥха, иҟәашҙа ашьамхқәыршә иаалгаз еилабахҭ-еилабахҭза иҟалахьан.

Омар иеиҵбы Алықьсандр уаҩы шьхангылан, иеиҳабы иаҵкыс маҷк даун.

– Аҳы, шәиас, шьҭа атәарахьы! Знапы зыӡәӡәаз аказармахь дрыхон.

Ҳаԥьараҭраа агәарԥ ианаатала инаркны Ҳасан иҳаиҵқәиҵ даарак иҟамкәа, дцәырҟьа-цәырасуашәа, амаҵ иуашәа, днавала-аавалон, уи илаԥш дахьыҵамшәаша.

Омар дӡамӡамуа, «аҳы, шәлеи шәыххь згеит шьҭа» – ҳәа аказарма аԥхьашәа дгылан. Ара иҟаз зегьы иашьеи иареи аарылукаауан. Ачаа дуқәа ишраҳәшьаԥацәоу, Аӡаԥшьаа анархақәа ишырхылҵшьҭрақәоу ҩашьара ақәмызт. Ацәа рхан. Апҟа хылар – апҟа хнахуеит. Ран Ач-ԥҳа лакәзаргьы, дгьагьаӡа ашҭа данаақәгылалак, машьшьалаҳ – улаԥш аалцәухьчарын. Иҵегь данқәыԥшыз мреи-мзеи ирымалкуазар акәхарын.

Аказарма ду аатҵәааит. Лахьхьынӡа-ҩахьхьынӡа иеиҵыхәхәа игылаз аишәа қьуа-иғызуа ахәы иаҵан.

Раҳәызба цҳафырқәа ҭыганы, ԥсымилаҳ ҳәа рнапы адыркуан икараха иҟаз аҽеагакцәа. Абыржәы иааҭыргаз акәац цаӡа, алҩаҵә ахылззуа, рҿыгҳарақәа уԥаны узахымԥо, иҽеыгәҽеыгәӡа ирымҵан.

Аҳҵынра амӡырха иакәыршаз, ажәҩан ҵзыԥссоз аԥса дуқәа амшын ахьтә иааиуаз амра ашәахәақәа рылаԥхон. Ашшы амшын рыҵаҟа иифыр илеиуаз Гәымсҭа.

Аҩныҵҟа ԥытраамҭак цлымхәашьҭыбжьымзар ак уаҳауамызт, игәашаха иҟаз анхацәа акрырфон, акрыржәуан.

Хәбаҟа-фбаҟа ҵәыца рылсхьан еиԥш, атолбашь Асҭамыргьы димазҵааӡакәа Омар аҵәца аақәихын, Аԥсны аныҳәаҿа икит. Амҵ ԥыруазар абжьы уаҳауан, зегьы еиқәҿлымхаха иӡырҩуа игылан.

– Ҳ-Аԥсны ԥшӡа иқәынхо зегьы бзиа ҳаибабоит, ҳабзазашьа бзиоуп, анцәа ҳаицәоумтәын. Еиҭасҳәахуеит, зегьы ҳаԥсы еилаҵәаны, ҳнапы еикәыршаны бзиа ҳаибабоит, напеилаԥса уаҩ дааӡоит, ҳаицхырауеит. Ауаа зегьы зеиԥшхом, ԥьара уаҩы мкьыкьк дҟаларгьы иара итәы иара имазааит. Ус иҟоу ихы ирдырзаргьы цәгьаӡам.

«Шьҭа хәыҷык ижәызар ицәыкәыззарақәа цәырҵуа иалагеит, урҭ ажәақәа сара сакәхап изызку. Смаараны сааит ҳәа сыҟоуп» – дзырԥуан дышьхныԥсыланы Ҳаџьарат.

«Убас, убас Хылтыҷ, убас аҷаархала. Ҳҟәаҟәа дыхәнаны дыԥәтәарц игәы иахьҭоу умбазои, Акьахьба! Нын, Хамсада, азԥа иарчыша. Нын, Хамсада, џьаҳаным хланҵы иазцаша!» – Ҳасан иԥьышә кәамкәамуа зегьы дрылыԥхааула, лахьхьи Алиас инаԥсшәа дгылан.

Ари аҳҵынра иамаз атәы-ԥхәыс деикәаԥхо, дышьԥьыруан. Егьаџьара дцаргьы ашәымҵак дубахуан Ҳасан иааигәара. Леихадақәа еихаргыла-еиҵаргыла, дыԥәшәҵраа амаҵ ахьылуаз, Ҳасан иԥсы кәамкәамуа илышьҭан. Уи илаԥш мыжда шлыцрагьежьуаз лдыруан азы, лыгәчама хыԥшзаақәа убас иркәашакәашо илгон, илақәа ҵраа, дыԥсылмыткуа уа даанхон, иаргьы али-ԥси рыбжьара даалҷамацәысуан. Лхаҵа дышшаԥызза, адәахьы амца дыҷеҳәатәаны ацә ашьапқәа цәирббылуан, нас арахә-ашәахә еилиргароуп, аускәа имоуп…

– Аиеи. Аԥсынра хәыҷы! «Ахьы хәыҷуп, аха шәкы ицоит» – шырҳәо еиԥш, убас, ыҟами, адунеи атәылақәа зегьы иргәылҷҷааула иҟоуп.

– «Ҳаи, анҵәажә, адунеи дакәшаны дҵамлахьеи. Ус иаб Ҟазылбақь имаҷоуп. Ешыреи Аҟәеи ҳнарԥырҵны шьаҷак ҟаҳамҵазацт уаргьы саргьы, Хылтыҷ мыжда, иунарҳәақәозеи аԥы мыжда!» – дааԥышәарччеит Кәырк Ҳасан, изсазсауа аԥы знаҳауаз атәыԥхәыс лыгәчама илақәа гәыбзыгза иадырхало.

– Ҳара ҳада Аԥсны даҷеа аҳак доумҵаразы хыхь иқәтәоу анцәа ду суҳәоит! – иныҳәаԥхьыз наигзан, ихаҵгылаз дынрылаԥш-аарылаԥшит Омар, иажәа ҟәышқәа шырнырыз гәеиҵарц. Нас дԥагылан исамсалха иаҵәца зԥычоз ааҵаирцәит икказа.

Амин ҳәа, ишгылаз ари аныҳәаҷа зегьы иржәит.

Даҷеа ҵәыцақәак ари аныҳәаҷа ианахыржәыла, Омар дԥагылан, саԥшәымоуп, ауаа ирымҵоу, аишәа иагу-иабзоу гәасҵап, иҳәан, дрылаԥшуа иҷылеихеит.

«Аҳыҳ, шьҭа хәыҷык ижәызар џьа дызтәазом», – ааигәахәт иашьа Алықьсандр.

Ус дышнеиуаз, Ҳаԥьарат длаивсны Ҭырқь Алиас данынаивала уа дааҭгылеит. Икылкааны дихәаԥшуа далагеит. Иԥшышьа аарцәымыҕхеит. Аҭыхәтәан, Алиасгьы иамихыз иҷаҵа ахьигара изымдыруа, ирҟаҵымыҵуа ииаимпыҵахеит. «Иаууеи...» – ааргәахәт итәаз. Иҟалазеи, анаԥьалбеит, ихәы имҵаҳамҵаʒеи ҳәа ахаҭгылацәа-маҵуцәа ѡыԥьа аакылҟьеит.

Ахьхьа-ԥьԥьаҳәа игәыргьо зегьы ачеиԥьыка ишахатәаз, маҷ-маҷ рҷаҵақәа ааныркыло мацара иааиқәыхьшәашәеит, иааиқәҷлымҳахеит.

– Зегьы ачараҟны иштәоу удырратәы раҳәызба цҳафырқәа ҭыганы акәац еиѡырссауа иаларфоит, ари имҵоу закәу изеилымкаауазар акәхап, ажәжәа-ԥԥаҳәа напыла дахоуп. Аччиа, уара уоума счеиԥьыка атәазымбо! Имҵышәх наҟ акәац имҵоу! Аҟәыд ааганы имҵашәыргыл, уи иидыруа уи ауп! Ааи, ааи, абыржәыҵәҟьа инашәыгʒа исҳәаз, ара сара соуп иапшәымоу! – иаалакѡакыз амаҭуцәа дынрыҵаҳәҳәеит. Аха, ирзымгәаҕьит урҭ, ачеиԥьыка ас азныҟаара. Убасҟан, аҧссы дкәаруа, сандыкәыр гәаѡак хѡызаа ҟәыдла ирҭәны иааганы Алиас иѡаимҵалыргылт атәы-ԥҳәыс, икәац шшаԥацалаха наҟ инаимҵга илгеит.

– Уаангыл Омар, уаангыл! Дзыхурҟьои Алиас?! Ҳиԥхьаны дааганы ҳчеиԥьыка дахаҳартәеит, шьҭа ҵәыцақәак ужәызар, ҽаанбзиала унеит, улаԥшҵашәарақәа уманы уаацәырҵуеит! – иҳәан, Алықьсандр иеишәа даахыҵны иашьа иахь иҷааихеит. Аха уи ииҳәоз Омар изы ʒҭахысран.

Аишәаҟны ацәашьқәа иқәгылаз аттаттаҳәа амца нарыцрарсуа длиаҟьеит атәы-ԥҳәыс (уи хьʒы лымамызшәа атәыԥҳәыс ҳәа акәын зегьы шлышьҭаз).

– Уара уеиҵбызар, еиҵыбҵас уахьтәаз уҷыгәʒа унеины утәа, сара макьана иҟасҵо здырратәы сыҟоуп! – иашьа аҕьеѡ неихиргеит.

Дырѡегьых иааҭынчрахеит. Алиас днаԥшы-ааԥшит, дааҳәацы-мыцит. Имҵагылаз иҟәыд хѡызаа дынʒаапшылеит.

Аахьхьи итәаз Ҳаԥьарат – ихаҷы лашьцон. Лахьхьи итәаз Ҳасан – ихаҷы лашон.

Иапхьа иқәгылаз аҵәца аакәихит Алиас. Уигьы аʒәы ицәигар ҳәа дшәозшәа ирҕәҕәаны инапы акәыршаны икын. Изыѡ-

ʒыѡʒа зегьы изыԥшуан. Омаргьы дымцаʒацт, аҭак ииҳәо дазыԥшызар акәхап, иҟама ахы кны дихагылоуп.

Иикыз аҵәца дынʒаапшылан, ихы ѡышьҭихит:

– Ацәгьара ашьҭахь абзиара ахьыҟалахьоу ашәа агәараҭаҟны аринахыс абзиара анцәа иҟаиҵааит! – иҳәан иаҵәца нхиҭәалан, дѡахан абжанʒа ижәны дѡагылеит Алиас.

– Убас ауп иуԛәнаго! – иҳәан, Омаргьы акыр иҿеаарҭынчны аԥыхьа дахьтәаз ахахьы иҿыѡеихеит. Бжара днеиуан еиԥш:

– Ишԥа, уара, ишԥа?! – иҳәан. даақәҵәиааит. – Ихҭәаланы иукыма?

– Ааи. Аҟәыд ахьрымҵадыргыло аԥсраҟноуп! – наиаҭеикит Алиас.

– Ааит, уара алахша! – Омар дааикәҟьашан, аҭзыраҟны ихәаԥʒа иадкнаҳалаз акәадыр аҟамчы аахиԥаан, даатҟьеит.

... Омари Ҳаԥьараҭи ѡбаҟа шьаҿа нарыбжьаны, ԥхьаҟа еицынаааны, рыблақәа ааихмырсыгьʒакәа еиҿаԥшуа игылан. Омар итапанчатра инапы адкылан. Ҳаԥьарат ифрангь ҟама цырцыруа иҭкәыцәаа икын. Рыгәҭаны аҟамчы аԥҵаҵа нҿакны ихҵәаны икаршәын. Ахәы патагәаʒа изтәыз иарма напала икын.

– Ҷыжә-иԥа иоума, нан, уаха қәыԥьматҵас иҳалаԥаланы, ҳчара еилазго! – Ач-ԥҳа уасачахшәа дсыѡ-сыѡуа аказарма даатҵашылт.

Ус ԥҳәыс ҿакгьы деимырхха дрыманы иааѡналеит. Еинаалак, аукы. Лʒара лахыс лыгәчама хыгьежьаақәа аатҵәахуа ѡбаны иԥаны лыхцәы жәпақәа еиқәаʒа илыкәын.

Лыхәда ҭхәаа, апҟа еиԥш иҟан. Ллымҳа иаҵакны шәахсҭак ҿеимаашәа ирхәаны, иҿаҿаʒа ианын.

Мчыла дрымпыҵҵәрааузит ҳәа даҿуп!

– Ара хаҵа дыҟамзар, сара соушәыжь, илақәа сынҭасны иаатысхып, ашҳам иҵаны дысшьып, аҭауад Аʒаԥшь-иԥа хьымʒ-ҭеиқәаҵәа изыргаз Акьахьба! – абас лыбжьы гон, сыҿерымызжәаауеит ҳәа иаҿыз ари аԥҳәыс хага.

Ҵабыргны, лхы дааужьзар, ԥыҵѡык ахацәа еиллырхаап уҳәаратәы агәамч змаз ԥҳәысын лара. Аҳҵынра иазааигәоу аʒә лакәхап, аха Ҳаԥьарат уажәада ари агәараҭа дадимбалацызт.

– Оо, ари дбааԥсуп, доушәмыжьын! – рҳәеит ԥьоукы.

– Ала бзиа аԥҳәыс илеишуам, сара уи сылԥырхагам? – иҳәеит Ҳаԥьарат. Ибжьы лара лҟынӡа инаӡап ҳәа дыҟамызт, аха илмаҳаи...

– Уи ала бзиоуп! – наиаҵалкит. Нас уи латцкыс иаиааиуаз ԥьоукы аацәырҵын, дышхьышьарххоз, аҟаҷыхәа дшыцҳауаз дрыманы ицеит.

– Оо, ари аԥҳәыс шаҟа дыԥшӡоу, шаҟа деинаалоу аҟара дбааԥсуп. Заԥшьаа драҳәшьаԥҳауп лара. Ллымҳа атцаҟа аҷееимаа асахьа иамоу адамыԓа – лхатца иҳамҭоуп. Данылмыхәа, уаҳа илзиурыз анизымдыр, аҷееимаа ршны лыхәда иадижьылт! – иҳәеит аӡәы дахьтәаз.

– Нас лара изылуи, анаԥьалбеит?! – дцаанит уи иватәаз.

–Ус уамак изылмуӡеит, егьа умҳәан лыԥшәма иакәымзи, баша шҳам хәычык наиҵашәа дылшьит аҟароуп! – иҳәеит.

– Ҳаи, лыԥхала еилгазаапеи, – иҳәеит даҷеаӡәгьы.

Уи аԥҳәыс ԥааимбар деимырххо дахьыргоз, деилатцәиуа лытцкы ԥытк ианѡышьтытц, лшьамхы иѡахыкны луатәа шшәырқәа цәашьла ирҭәоушәа иаацәырцит. Итцыс-цысуаз лгәыԥҳәы ҭҭәаақәа ракәзар, мхылдызшәа Кәырк Ҳасан илаԥш рхын. Уажәы-уажә ибз иқьышә иаақәишьуан. Шаҟа иҵахызи даҷеа маҷӡак ддәылрымгазҭгьы...

АԤСХӘРА

Иаагәылкьашааны иҟаз ари аԥьра ашҭа ҭбаа иамкыз аԥьар хышхытцәаны ақәатца итцажьын. Аԥсхәы руеит, аха, леи чыси еиѡысуа. Ибақьа-бақьаӡа зымгәацәақәа шьышьуа акрыфаны игылақәаз, наҟ амӡырха аган иаван. Имтәац ҭыхәаԥцәара рымамкәа,ҧҳәла ихкьаз ашьаԥа ду атцалара иаҷын. Алажәқәа неихәлаҕыҕ-ааихәлаҕыҕуа рыбаѡқәа еимдырххон.

– Ала абаѡ бзиа изабои?

– Избанзар, акәац арҭаӡом, – ааибырҳәеит алақәа ирыхәаԥшуа иахьгылаз.

Ашьха ангыло еиԥш, ҭѡа змамыз ажәлар ршыкьбжьы гон.

Уажәы зегьы ихҭакны излацәажәоз аҭарчеи атәакәын, џьоукы, еимкәкәаа акы нацҵо, акы аагыжьуа ирыманы иқәын ааигәа аҳҭынраҷы иҟалаз агәааибагара.

Ус-ус, аамҭа ааит, рҳәан, аҿыбԍаҡазацәа ҳәа иԥхьаҙаз рыҿеқәа иаарыхеит. Ҳалыбеи, Саҭбеи Маршьанаа, Омар Ҙаԥшьиԥа, Мхел, Кәынта Кәаҙаа, Таҡә, Маҳҭы Хьыббақәа уҳәа ҿцәа жәохәѡык рҡынҙа иааикәагылеит, Мамсыр рыцҳа иҳаҭгәын ааигәара.

Дыҟам аҙәы. Дагуп ҿуаѡык. Ргәы архыҵ-хыҵуеит ауаа уи иҟамзаара. Аха дыҟам иара.

...Нахьхьи, арасаҭра еилачыраҡны, аԥҳал кны ҙаагара ҳәа илеиуаз маҵуѡ ԥҳәыск дылҷаҳәны, ак лхы иҵеигалон Ҳасан. Ишеишеира, ибла ҙмыжьқәа дылҙаакәкәала дыркын, дзиԥырҵуам ларгьы. Лҭаацәара аалхашҭуама, анаџьалбеит, лҳәо аҟынҙа днеицахьеит. «Иҵегь маҷк сидгылазааит нас, иҟалоиҳ Аѡны снеир ас агәил-хаҷ збап ҳәа сыҟоу, абас хәшахаала исацәажәода? Ҳаи, изакәытә разҟузеи илымоу абри иԥҳәыс, адунеи азнаҵәҟьа анасыԥ лымоуп! Иԥҳәыс, ихшара анцәа ишиҳәара дыҟоуп, нас сара дсыдызцалазеи. Даҿа хәыҷык сидгылазар, атәыла бгома... Схаҵа лахьыцәгьа, енагь дгәамҵ-хамҵуа... ари? Шьоукы ирықәузеи, мшәан, аҙы шыцәоу ирбоит. Дышԥасгәыдыԥшыло, ибла ԥшҙақәа шԥацырцыруа. Анахь баала ак басҳәоит, иҳәоит. Анахь ҳәа дахьаҷу – абнахь ауп. Уа сганы исеиҳәозеишь? Даҿа хәыҷзак сгылазааит, нас аҙы сыманы сцап. Уа сѡызцәа инаргахьоу макьана ирызхоит. Аҙымкәан, уи ауми! Хырҭәагоушәа дышԥеиларҭәоу, дышԥеишеи дықәынҵәааит. Уи азоупеи аҳәса дшырхарҳәацәо. Ҳшеидгылоу аҙәы ҳаагәеиҭар, – акгьы ыҟаҙамкәа Пылтыҟә дыршьит – ҳахьуеит. Исылеихи наҡ сганы, агызмал. «Агәилшәҭ анаапытуа баѡызоуп» – ҳәа сеиҳәеит. Уи аѡыза ахаан ари исеиҳәахьоу! Дсыцаҡьаноуп енагь дышцәажәо.

Иҙмыжь иаҵәоу иблақәа уаамҵарс, ее-с урыманы џьанаҭ ицап. Нын, хса сара, сабанҙахәыцқәо. Ахьыш еиԥш ахшара срылатәоуп. Абна снылагаланы, иҿааршәшәаны, нас даҿаҙәы дналымҵагылозар акәхап, «агәил шәҭы анаапытуа баѡызоуп» – ҳәа дылҷагәыбзыԍуа!

Ҳасан дшеихьыс-еиԥысуаз, лыԥҳал аашьҭкәыцәааны аҙхахьы дцеит. Лхы иршаҟәеит, аха дицәцеит.

– Аҳы, шьҭа абра маҷк шәнеимыҵ-ааимыҵқәа, амԝа ҟашәҵа, дад, амԝа! Ашеыццышәқәа ауҳажьуеит, ишәарҭоуп, амашәыр ҟалар алшоит, иаҳҳәо шәшәырҳа! – иҳәан, иԝызак дифазшәа дымгәа мацараха ҭаҳмада пылтыҟсак ауаа жәпа даарылагылеит. Изнапык ала иԥашь ишьышьуан, егьи инапы алада амшын ахь ирханы икын.

Иҵегь арԥарацәа рҽааидыркылт, аҭарчеи аурыжьаанҙа Азар ҳәаҭәуп.

«Дмааиҙаришь аҭарчеи ахь. Дааиааит иҵахызар иҽԥишәап, сыҽгьы зеиԥшроу ибап. Иара итәгьы хәыдаҙам, аха уажәтәи срашь иузадкылом. Дмааир иаҳа еиӷьзаргьы ҟалап. Ишакәым ҳаиванагалеит иареи сареи. Дхаҵаҵәҟьазар, дуаԝы намысзар хаха иҽсҷаимыжьаанит. Амала, хәыҷык ауаа ҳаиддыргәагәалашәа ҟарҵеит, ҳаицәажәоит, аха уи шыԥсажәоу иаргьы идыруеит, саргьы издыруеит. Дмааиндаз, иаҭахым уажәы сеиканра, ауаа зегьы иахьырбо. Сҽы иаԥызго ара уажәы ҽы збаҙом. Дгаҙоуп, иара акәымзар, ауаа зегьы еиҟароуп ҳәа рхы аҵәы нықәушьыр ауоу. Аҙыкәытқәа асса ыҟоуп, адуқәа ыҟоуп. Дахьынамҙо иҽеаԥишьуеит ҳәа дшаҷу аиԥшьырҭа аҷаԝхәа иԥҵәар ауеит», – иҽеыз ҭоуҩан ду амгәаррхақәа дԝаха-Ԝаханы иааиларҳәаҵаҙаны иҟаитҵеит Омар. Инапашҵа ҟәымшәышәқәа рыла иҙыҙымкуаз иҽеы аха-ҷы ааишьышьит, иаргьы аақәырқәыршәа аун ахы имахәар инахьнашьы-аахьнашьит. Умшәан, иарбанзаалак акы умшәан, аҳәеит. Аха иззакәи, мшәан, ҽырыԝрам аҽеакым, абасҟак игәы зыхыҵхыҵуеи. Дааиааит, мшәан, Акьахьба, ари ҭарчеигароуп, зегьы ирзеиԥшуп, изҭаху иҽалаирхәуеит.

Акаԝхәа иргәыкуа, иуазны Азар ацәырыргеит иааикәагылаз аҽҟазацәа. Абар, знык абри ашәа нагҙаны изалгар, иԝҽыжәланы иҵҟьоит ауп. Аҭарчеи мазеины Омар икәадыр изаҵаршәуп. «Нас сыкәкәаҙа слаҵҟьоит, егьырҵ еихьыс-еиԥысуа исышьҭазаап изсыхьҙо ҷьшьа. Уаанҙа анцәа дааумышьҭын, ҟиҳ, анцәа суҳәоит анцәа! Дааиааит, мшәан, сицәшәома уи сара! Иҵахызар дааиааит. Хәыҷык дшәоит ауп иҟалаз акәымзар,

шьҭа дцәыртцхьазаарын. Ҭыԥха-ҙара егьиҳәа иҽынҵәаауеит џьоукы, ицәа рцәаны, ижьы рыжьхааит, идырбалазеи. Уи жәаха иҳабжьысыз аахыс даарак иҽеысҽаижьцәом, уи бзиоуп», – аҽыжҳәа иќамчы аԥцатца ашьацра инылаикшеит Омар, иҽеы ахы кны дахьгылаз. Аҳаҷаҳәагьы иааигәалашәеит Алиас изы абас аќамчы аниќьа, Ҳаџьарат гәымха иќама шаҵеикыз, маҷк дааиџьит. «Иқәлацәа даарылшәааит, дсыдызцалазеи!»

Ус, – «абан дахьааua Хҭарԥа-шкәакәа, дауеит, дауеит», – рҳәеит.

Иҙара еиҧҵәа, деихышәашәо, ихахәеиқәаҵәа еиқәзаҷ аҧада иԥхьаҳәаны, ихҭарԥа шкәакәа ҷеиԥеиуа даарылагылеит Акьахьба ҷкәын. Дааизааит нас, уажәадагьы дибахьеит Омар.

«Абри иоума Акьахьба, ҭыԥха-ҙара ҳәа зыҙбахә рҳәо, аҭауад иҽагылаз. Дыцәгьаҙам, аблаҷы дааиуеит убама», – деибадырбон дыззымдыруаз. «Нын, иаҳәшьцәа ҳикәырбанхааит, дышԥамҙанроу!» – рҳәон аҳәсахәыҷқәа нкылпш-кылҙырҧуа. Иара и-Рап ласҙа даманы иааиуан, иаазго джәымбои, амҧа ҳашәҭ, аҳәарашәа.

Ус Азар зҳәоз иҧызцәа данырзааигәаха дылҷеыжәԥан иҵарыҵаруа ибжьы ҧрылирҟьеит.

Абан, ауаажәпа дрылҵәраа дахьааиуа Гәында. Нарҵаа дуқәа раҳәшьазаҵә Гәында... Дыхьчԥаԥырха. Дбырлашха аҷцәа рааигәара дааин, лҧызцәақәак даарылагылеит. Лыбла гәытбаа маахырқәа рыла дааиҽашеишеит Акьахьба ҷкәын. «Хьымҙг умгааит, уаҳәшьа дукәыхшоуп», – аалымпытҟьеит лара, лахьхьи Аҙаԥшьаа рлаҧс амшын азааигәара ҽыц нхара ҳәа дгьыл ҳаракык аќынтәи ииаз Андыба Ламшьаҵә иԥҳа Гәында.

Нас дынрылҟьа дцеит. Деиҭааит лҧызак длыманы. «Илсахьоузеи, дабаҟоу рҳәааит! Дзустахарыдашь,дҳауамкәа, даҳҭынхамкәа анцәа дҟаҵа...»ааигәахәт Ҳаџьарат. Днаԥшит лара лахь. Иԥырԥыруа рылаԥшқәа ааидыслахт. Нас лара дааикәагьежьын, дынҵашәкәа дцеит. Иара дааԥышәарччеит.

Гәында аҷеқәа злоурыжьшаз ҳәа ирҳәаз ахь зны днаскьаны даагылеит. Аха уантә Ҭыԥха-ҙара цқьа дылбарҵамызт

азы дааикәагьежьыхт. Дахьылбарҭаз дааихт. Абри абысҟак зыӡбахә гахьоу иоума? Дагьшҧеинаалоу. Шьыри…

Ҭауади-аамсҭеи, иара Заҧшьаа раҳҭынра иазааигәааз ауааи нацәыкәкырҭас дрыман Ҳаԥьарат. Ишҧыкәу ишигәагьӡаз, дырԥегьых абра дааины Омар анаивагылара, уи ламысдароуп. Дыззымдыруаз инхәыҵакшәа днеибадырба-ааибадырбон. Аиҕара ирыбжьалаз агәхьаа мкыкәа, арахь игәагьны иааира уамашәа избоз ауаа иӡбахә ада ҳәатә рымамызт. Азар знык иҳәаны ианалга, Мамсыр рыцҳа иҳаҭгәын аҿкәа аакәдыршан, иааикәагылт. Аԥынтә раан аккаҳәа, игәыҵшьаагаха Азар ахы аацәыригеит Акьахьба. Аҕзааҳәа иԥацдырҕызит, ихалоишьҭыҵуа, иуазха, ашәа аԥада ашьхақәа ирҿысны ицон. Уи абжьы дкылыхх даанагеит Гәында. Даахьаҧшит иаргьы.

Нас, аҿцәа рыҿқәа рышьҭаргыла агәарԥ ааныжьны ақәаҵарахь, уантә аԥьра, аҟәапа-ҿапарахь рхы ларха илҭалеит.

Иҿеы аҟәынақәа раӡныҧсараха, ахьхьа-хьхьаҳәа аҧхьа дгылан Аӡаҧшь-иҧа.

Акьахьба дахьгылаз ҧыҵԥык ааикәшеит. «Ҳҳәатәы хоуҵозар уаҟәыҵ абри, иаҭахым. Есааира акы арҕыҕра иаҧсам, феида уаԥы инаҭом. Шәеинааларц ауаа шәыбжьаҟазоит, уара арахь ҿыбҕала сиацлабуеит ҳәа уаҿуп, иҿеим», – рҳәон урҭ.

«Аицлабра – зегьы зқәиҭу акоуп, иарбан дызҟәышәхуа, ҳара дмаар ҳәа ҳшәаны ҳаҧсуан», – дазыҟарҵон ҷьоукых. Абри ашәымҭак азы раҧхьа дааиаҟьеит Гәында. Нас маҷк дааҭгылт, ашьабсҭа шнеиуа аҷытбжьы аҳаны ишәаӡыӡо иананҿасуа еиҧш. Еиҵа иааидҿырбалеит арҭ аблақәа. Лара амцаҧшь налҿықәтәан дышьқьыруа ҧсҭҳәаҵас наҟ дынкабеит. Иара уаҳа иацәажәоз аӡәгьы дизымӡырԥыкәа, игәышҧы аатыганы, иҟамчы ԥышьҭкәыцәаа, дбаҕьаӡа аҿцәа рыгәҭа дналагылеит. «Аҭыҧха ссир дсеиҿеырбоит, арахь аҭауад уимацлабын ҳәа сдыршәоит. Дыфцырҟьахап лара, ани иаакылҟьаз аимхәыц, жәԥантәхап, ҳәарас иаҭахузеи», – Гәында дызлацаз ахь дыҧшуан.

«Чоу-соу» рҳәан, анышә шьыҵәрақәеи абҕанҷ ссеи рыҵыруааны атах-чахҳәа ана-ара икаҧсо, илеи-илаҵҟьеит аҿеыцьбарақәа.

Аԥацха лҩаԛ еиԥш ажәҩан еимаԛышәуан. Ишәпа-шәпаʒа қәа цырақәакгьы наҽыҵышәшәа-ааҽыҵышәшәон. Аха уи агәхьаа аʒәыр икызма, аԥсхәра аʒәыр игәалашәозма шьҭа. Еихеит ажәлар аус ахьыԟаз – аҭарчеи ахь. Ихышхыҵәаны аԟәыҷҽаҳәа ашшаандақәа ирыдыҕәҕәалон. Аԛкәынцәа ракәзар, еиҳа ирбарҭахаразы аҵларкәыкәқәа реиԥш, аҵлақәа ирыԛәланы ирыдтәалан.

Шьабсҭашәа икалакалаʒа иниаԟьа-ааиаԟьон аҭыԥхацәа. Урҭ гәаныла аҽыбҕаԟазацәа аʒәаʒәала ргәы иҭаркуан, нас ирызгәышьуа иалагон, ргәы иалнахыз аҭарчеи агара рынасыԥхарц. (Аҭарчеи акоуп иҟоу, уигь Омар икәадыр иаҵоуп, зегьы изларызхои, мшәан…)

Гәында адунеи дамкуа дҟалеит. Вырвыршәа даахагьежьын, ԥьоукы лаԥхьаҟа иноужьны, даақәҵәиаан еиҳа ишәпаны аанда иалагылаз ҵәҩанк аанкыланы, наҟ алада аҽеԛәа ицоз ала ахылаҕьарахь длаԥшит. Лахьхьи, ԥьара архәарсҭа ахьаантҵәо икахәхәа хҵырпа-шкәакәак днахьыԥшит, аҵыхәтәан иныҵабеит. «Ани иара иоуп. Ах, амца ахысааит, ҽы бзиак иҵагылазҭгьы аԥхьа дгыламзаауази уажәы! Ах, сара Гәында, сгәы агәында уи дзыԛәтәоу Арап. Ахьʒгьы шԥаздыруа… Сара сзы зегь дара ракәзами, мшәан, уи дахьгылазаалакгьы? Иҟаиҵеи, мшәан, иара хаҵарас? Аʒаԥшь-иԥа ҟамчыла Алиас исра еимраʒеит рымҳәаҵәҟьеи! Уажәы иара аҭауад аԥхьа дгыланы дцоит, ҽы мцурак дақәтәазаап. Зегьы ҳаиҳа зымчу, анцәа ду, суҳәоит, Бзоу агәашьамх арап иагәашьамхны, Сасрыҟәа игәамч Акьахьба игәамчны иҟоуҵаразы!

Абри абрысҟаамҭа сара дышԥасымбацыз? Амала, иаргьы икылкааҵәҟьаны дсыхәаԥшит. Сигәаԥхоушь? абыржәы, «Аҳы-ы, Гәында!» – иҳәар, снаҵҟьар ҟаларын. Нын, сгәы иааҭашәақәо закәызеи? Сани саби сыда дрымаʒам, урҭ кажьны сабацо, ыы? Сыда дрымаʒам ҳәа нас, уа сҽысражәуама? Акы, ҩба ҳәа абар ҩажәихәба снарҭагылеит, иаргьы ҩажәижәаба дреиҵам, ашацәа тәаны анасыԥ ршошәа ауп сышҷәажәо. Аԛәа аламгандаз, мамзар Ажәеиԥшьаа рцырҟьа дбааʒоит. Закәытә хьыʒқәоузеи имоу анцәа сызкәырбанхаша!»

Ҩба-хԥа верс ашьхарԥы наарала, хаҳәи шьанҵеи еимыцҟьаа, знык иакәшаны иаауан аҽцәа. Хысымҭак аҟара

ихьирԥшуан иҩызцәа аҭауад. Бзиа ааҳара змоу аҿҭагыла еиҷамсҳакәа, еихҳәа-еихҳәа иаауан. Уи иашьҭан Каҳаа, Маршьанаа, Хьыббаа. Аҧыхәтәа еидикылон Акьахьба. Абри иҿы уаҳа алымшаҧәкьоу, мамзар... Мап Арап агәы цҳафыруан, ашьамхы есааира иԥьбарахон, аха ахы иаҟәиҭымызт. Аԥшәма иқьышәқәа еихарҕәҕәаны, илахь еимарԥахәны, ҕашақә гәаарак агәараҳәа еилашуа ихыҧны ихы-иҷы иқәын. Арап даласоушәа дымҧысҳакәа, маҷк ԥхьаҟа иҿенырнааны, ишьапқәа иҿы аварақәа инадырҕәҕәаланы, иҩнапык рыла аҕәреи аҟамчи еидкыланы икны аҿыҩ-аҿыҩхәа хланҧы адгьыл цәҕәыхаа, ауаа рацәа зыдпапалаз ашш длавуааит.

– Абри иоума, мшәан, Акьахьба ҳәа изҷу?

– Ишәагаа маҷуп. Иҿгьы кәымпылҳа, акыр иасоуп.

– Гәаҕь баапс змоу уаҩуп рҳәоит.

– Аҿыбҕаҟны уаҩ дихәом рымҳәази, ихьи нас?

– Еи, уи зуҳәои, дад. Аҭарчеи зго дызусҭоу умбои, имариам тәа.

– Ацә саҟарахароуп ҳәа адаҕь аҿырчра ианалага...

– Амала, ҧаны, иҿеилаҳәашьа, иаацәырҧшьала уаҩ дук ишьҭахь сгылап ҳәа игәы иҭам. Иан дазкыҧәҟьаны длымоуп, убама.

– Ацгәы, сара алымқәа сырхылҧшьҭроуп ҳәа аҳәозаап, аха...

– Урҭ рнапы ҳара ҳануп, ҳрывасны цашьа ҳамаҳам. Маанаа Ҷыжә дрывасуан ҳәа. Адгьыл амаа амхтәзар иамызхуа роуп. Иаарҭаххар, дад, ишеишеиуа жәҩан икыду амра аакыдхны, иара аиҳа илашо, агәамч змоу даҿеакы наганы икыдырҧоит...

– Ус уаб иныс!..

– Ус иара иеикануаз рами аишьцәа Ҳаҭажәыҟәа иҷкәынцәа, иабаҟоу уажәы сааукәыхшахааит? Убарҭ рԥеиԥш илахьынҧахаргьы ҟалоит даҿеаҳәы, иара иацлабуа. Аҳәаақәа ирыдибаҳәаланы аҿыҩцәа ирзыԥшыз абас неибырҳәа-ааибырҳәаақәон.

Иаахәарчарт амш. Алада илҭадыдит. Ажәҩан иҧажьыз аԥҵеиқәарақәа иҧарыҧаруа, илакьҭаҳа мцабзк нарыҷҟьан, аҧықь-ҧықьҳәа ихысит. Нас, инараҕа-аараҕаны, расацк иаҟа-

роума уҳәаратәы кырцхқәак лаҷыҵышәшәеит. Ус-ус амшын ахьтә ақәаршыѡ ашьҭыбжь ааѡуа иалагеит. Ара еидҵәаҵәалаз ауаа ананырақәа, акәытҵарақәа уҳәа хыбрас ирбоз зегь рахь еиԥхьытта идәықәлеит.

Даҽа ԥьоукых аҽцәа ирыхьуа ҳаргьы иҳахьааит ҳәа иахьгылаз ишьхныԥсылан. Аҙаԥшь иҽырҳа ду аѡызцәа хараҙа шьҭахьҟа иныжьны, аҽҭҳәаны аԥьра иҵаланы иѡеиуан. Ицрыҵқәахьазгьы убарын. Ԥьоукы изихьымҙакәа, ԥьоукы аҭауад имацлабырц.

Иҟаиҵарызеи аԥҳәысеиба лыҷкәын заҵә. Ақәыԥшра агәы иаҭахуп аицлабра, аиааира, (иаҙозар). Ажәлар хышхыҵәаны дара ирзыԥшуп. Еиқәтәеит ақәаршыѡгьы, ишыдыдуашәа қәа ауам. Акьахьба акгьы илымшеит, аҭарчеи зықәнагаз игеит рҳәап.

Арапҵ ахы иѡакәиҵҭәны, аҟамчы лахҟьаны дѡаишьҭалар? Иҟалап аҭарчеи ицәгара инасыԥхар. Аха усҟан, наҟ-наҟ?!

Акәзааит. Иҟалараны иҟоу хзырԥахьада? Дишьҭалап, аха дзихьымҙар? Аицлабра ԥибашәароуп, уи ауп иагьзызҳәоу, иҽԥишәааит!

Аԥҵақәа неилыѡры-ааилыѡрит. Зҽеыныԥхьазкыз аҵарақәа аҷҷаҳәа еицәажәо иаацәырҵит. Ацәаҟәа ѡежь аҽырхәаны лахьхьи Гәымсҭа ахы ҙаарсын. Дырѡегьых амш акы агәы иҭамкәа иҟам.

Абыржәы изихьымҙакәа данаа, нас аҭарчеи иара итәуп. Аҙәгьы ихабар ыҟам, иабацеи амшын ахь икылеибагоу, ранаԥьалбеит.

– Урҵ, дад, Уазаԥьараа аҳабла ахьаанҵәонҙа ицаны иакәшоит, ус имариам.

– Ари аҟьҵәыраха, иараби, машәырк ҟамландаз.

– Уи уаѡ дихәом. Даара згәы ҭԥааны иааҙоу ҽуп Аҙаԥшьиԥа дзықәтәоу.

– Аха, ани Ҟабардаа рҽыжәла шьацқьа злоу шәазыԥшлеи, ихәыдахозар жәбап. Абахә иааҙаз аҽы ѡашьаҙом, шьабсҭашәа икалаҙа ицоит.

«Рацәа дхаҵоуп рҳәон Кьахь Ҳаԥьарат ҳәа иҟоу, нас ара иҵалеи?» – ҳәа иҽырхәаны аҽқәа злаауаз ала дыԥшуан

ауаѡаԥшь ҳарак ду Ашьхарԥа Шардын. Имахәҽа шәпаӄәа ржьышәаӄәа ада иатҵәаӄәа рылпыӄӄа, иӄамчы еиѡырҽа икын. Акьахьба акы ааилымшар, ихаҭыԥан иара днатҷьарашәа. Аԥҵаӄәа ирылҵыз амра лаӄәзеит амшын ахь. Нахьхьи, ахәҵа агәаѡараҽы Аҳаԥшь-иԥа иҵеыз еихҳәаҳаны илҵалеит. Ашәах аҽыҵачын, алымҳацәӄәа аӄәыԥсан... Шьҭа сара истәхазар ӄалап аҭарчеи, Маршьанаагьы сыцрыҵит, уабаӄоу Акьахьба?! – ишьҭахьӄа дылхьаԥшит Омар.

Ус, алада архәарсҭа аҽыбгараҽы иаацәырҵит абас быжьѡык-ааѡык аҵеҷәа еихьышәшәа-еиԥышәшәа. Урҭ дрывӄьа иҽааихеит Хҭырԥа-шкәакәа. «Ыы, аа, ижәбома!» – аҕзаа ааилдыргеит иԥшуаз. Арап ашәаӄьа ақәчуп, лаҳәаҵас икахәхәа иаауеит.

Макьаназ аҭауад иҵеы аҵыхәагьы дахььыԥшны ибарҭамызт, уи ахәы ихыҵхьан, еицамккәан иаауан, аамҭала иӄамчы лахиӄьалон. Дԥырны, ԥсаатәҵас аҳауа далазшәа акәын ихы шибоз Омар уажәы.

Аѡадара иаҽахома, анаԥьалбеит, уҳәаратәы аԥсы агәы икылачны, шәахла икәабаны акыҙг иѡаҽалт Ҳаԥьарат иҵеы. «Е-е-и абааԥсы, ажәла нҵәеит абыржәык сумшьын, с-Рап ӄадыць!» – деилагоит Акьахьба. Қьафын чабра дук икаба аѡнытӄа еиҵхәаа иааҭиган, иҵеы даваиаҳаны аблақәа наӄ-ааӄ аԥхҙы ирыхшылаз инаҽшьы-ааҽшьны иааирыцқьеит. Нас аҳауа хьшәашәаҳа ахаҽы иѡадышәшәалт, маҷк аԥсгьы ааивнагашәа ибеит. Хысымҭак аӄара бжьазаргьы уаҳа ыӄам ахәы ахыҵра. Знык убри ахәы ахыҵра.. Иуадаѡхеит. Арап есааира маҷ-маҷ аҵеыннакыло иалагеит. «Иалымшоз алшо ԥьшьа иазыскзар ауп агәнаҳара аныӄасҵа!» – Ҳаԥьарат амацәааз ахы дҭагьежьуеит. Абар-абар, шьҭа иааигәаҳоуп ахәы ахыҵра. Аӄамчы, аӄамчы... Аха изыгәыҕьуам, иаимырбаҳацт уи. «Абааԥсы, срашь хәыҷы. Уажәраанҳа бҕабшәа ара иаҽӄьа ицоз Арап... Е-е-и афаст!» – шәакьхҵас ибжьы ҭӄьеит Ҳаԥьарат.

Арап аҵеибытаҳаны ахәы иѡыхшәаны Омар изкәа аӄьаӄьара икыдыԥшыло, ладараны илҭалт. Шьҭа акыр иԥсгаран. Есааира иацнатҵо иалагеит, изхьыԥшышаз аҵеы анаба Арап.

«Аԥхамшьа ала аԥынҵа икылӄьаз, игәаҕьыхма дырѡегьых!!! Мап, уиҵәӄьа ула иабарым. Ала иаҽыҵашәааит, иара иаа-

шьоузеи. Уаб рыцҳа уи аҽы аниԥыхьашәарыз азѡа-хьаа иԥыхьашәар акәымзи. Даасыхьʒаны, аҭарчеи лсымжәаны, аҳәынҵәа ѡасҽартатаны дцар ауп амыкәшәатә».

Омар иҟамчы аԥҵаҵа аҭыԥкәа уажәи-уажәи аҽыз агәчамакәа ирныло иалагеит. Иара мыжда шцац ицоит. Нас, лассы-лассы ахьаԥшра хҵеикит.

Аицлабра аҳаиуанкәа рҟынгьы иҟазаап. Арапҳ аԥсы хәыцы иҵоу ҭнахуа иалагеит. Аҽыз гәырѡада ицоит, ашьҭахьҟа иҟоу акгьы аздырʒом.

Омаргьы зныкгьы аваҵәирҵа дзавагьежьыр, нас хылаҧьаран, дбылгьаны акәзаргьы длеиуан. Убри архәарсҵа ауп аус ахгьы аҵыхәагьы..

«Ма уара, ма сара!» – Акьахьба аҵыжәҳәа иҟамчы мцабзха Арапҳ иѡахиҟьеит, иаргьы аххымшақә аѡыза иѡаваҧҳәеит.

«Исзумун, Ҳаԥьарат, жәлар рыгәҭаны абри аѡыза! Исзумун!» – абригьы иҳәеит, Омар наҟ ахылаҧьарахь иҽы ахы ирҵәиит. Арапҳ ахьышәҭҳәа уи еиҭанахьʒахт.

– Усҟәаҵ, акәымзар иахьакәым ҳкылнагоит, Ҳаԥьарат!!!

– Иахьаҭаху ҳкылнагааит, акы сацәшәом, сухьʒар аҭарчеи згароуп!!!

– Ухы аҭыԥаҟны ииаг, узацлабуа ддыр! Мамзар...

– Мамзар, ишуҭаху! – аҽыбҧаҟны иааибархха-ааибартарын, акәадыр аҭарчеи латҵәааны, Арапҳ ахы арымарахь иаарҵәины, аҵыхәтәантәи анаарахь ахы ирхеит Ҳаԥьарат.

«Хьачхәама рбаҧь иахытҵраҳа ихымҵааит, иаасзиузеи!!! Абԥьар аус ауроуп, уаҳа акгьы ихәом ари, абԥьар!» – Угәуҽеаныз, суеихсуеит! – ибжьы лаиқәиргеит, аԥьҵлакәа ирывакәараҵаааарывакәараҵо инеиуаз Ҳаԥьарат.

«Аҽаарха, сыхиоуп!» – иҽы даниалаʒаны, иабԥьар ҭыхны даахьаҳәит ишьҭахьҟа.

Аҭауад иабԥьар ҭагәҭасуан ахылаҧьара дахьҭаз, иара ишиҭахыз итапанча аҵа дызкылпшуамызт, иаҧа изқәа изакәкуамызт.

Егьыгь уажәы-уажә иапҳьаҟагьы ишьҭахьҟагьы дхьаԥшуан, аҵлакәа дрываҵәиуа дцон, иабԥьар харшаланы икын. Ус аҵыкь-аҵыкь ааҭгеит, Акьахьба абыржәыцәҟьа длазвуууаз аԥьҵла агәыцә аттахәа ахқәа налаҟацеит.

«Ажәеиԥшьаа уимырхиеит!» – абри иаҳаит Омар, аԥшʒеиԥш дагьылаимпыҵаба дцеит.

Ус, лахьхьи агәашәқәа рҟны игәашаха иԥшыз ауаа рҟны иҵарчеи еиԥшьклахәхәа иҿахәда иакәыршаны, иԥыр-ԥыруа дылкылсит Акьахьба. «Афырхаҵа, афырхаҵа!» – ҳәа шьҭыбжьқәак геит, шьоукгьы иахьыҟаз рхашҭны агәакьҳәа анапеинҟьара иааԥшьырган, аха, – ижәуазеи, ачараҟны шәыҟоума! – рҳәан, иаадырҭынчқәеит.

Акәытҵара ааигәара зхы ларҟәны ачанахқәа зыʒәʒәоз аҳәсақәа, иҵыстҵысуаз рцәеижь ибла цырцырқәа рхьыгʒо дгылан Ҳасан. Уажәы арахь аҭарчеи згаз иахь дааԥшит. Ихаҷгьы ааихалашеит. «Ус еиҳа еиҧуп. Абыржәоуп Омари иареи ахҟаҵәҟьа анрыбжьала. Сыԥсʒамзар, аринахыс хара уишьҭрым, сара акгьы сылымшаргьы, Омар уара уаҵкыс даиааиуеит. Ах, уиаҿны ѡызарас ҳәа уара уанаашьҭысхрыз иара уаҵәҟьа иаасгәыҵамшәоз. Анышә агәы ѡыҵбырчааит, Хамсада! Иаасзыбузеи, Хамсада? Ари адунеи еибаркыра дуʒʒаҟны ари аѡыза аҷаасҵа ҟалахьоушь, анаԥьалбеит. Баҳәшьагьы ахьымʒг лбыргеитеи, Хамсада!

Шьҭа Омар даалаганы Ҳаԥьарат дишьыр, хьымʒг сымаʒамызт. Нас уи амаʒа хлымʒаах здыруаз лара санхәыԥҳа бзиахә Хамсадеи сареи ҳакәхон, уаҳа уаѡы иаҳашьа амамызт, быжьрабыжьҵәа анышә ижны илаҳҵон. Дышьтәуп, дышьтәы Акьахьба, ма иара дишьыроуп, ма сара дысшьыроуп!

Ари адунеиажә аҟны иҟамлац иҟоузеи, аха асҵәҟьа ҟалашьа амамзар ҟалап. Сыԥшәмаԥҳәысгьы акгьы лыздырʒом, иааилылкаар, акаамет, ҳаҷеиҵа адгьылҵысра ҟалоит ауп. Ахәшә сыҵаны сылшьып, аха уигьы ҟәнылшьап! Сыхшара, сгәылацәа ираҳар?! Сыҷкәынцәа рҿыѡкнаҳаны рҿыршьып.

Афы аҟәаҳҳәа ибысны беиҟәнажәааит, Хамсада! Аԥьныш дыбзыцәгьахааит, Хамсада! Иа, хыхь иҟәтәоу анцәа ду, узкәа сеиурхама, укыдыбгааит!!!

Сасра ҳәа уи аҿны уахь ҳандәықәлоз Шьашә рарбаҷь дақәтәаны, ҟамчыс амаҵаԥшь кны даҳԥылазар акәхап ахәырҵлаҷь. Иара Ҳаԥьарат усҟан уаасыкәымшәар иҟалози. Еснагь шәарыцара ҳәа укылԥш-кылʒырѡуа ашьха уқәын, алабазаҵә уадҷаҳәаланы ууаргар иауааз!»

«Ҳаи, уқәақәра згааит, башазаарымызт ажәлар иузырҳәоз!» – аԥсхәраҟны ацәымзақәа шеилагылоу еиԥш, еилаҟҟы еилагылаз ауаа рыжәпара неимгәҳәа Шардын Ҳаԥьарат иахь иҿынеихеит. Уи амҩа илихуаз лхы иархәо, акәата-кәатаҳәа дишьҭаланы днеиуан Гәындагьы.

– Ҟоҳ-чоҳ, ас ишԥаҟалеи, ԥьушьҭ?

– Е– е-е-и, анцәа иԥьшьоуп, лыԥхала...

«Афырхаҵа Акьахьба ҷкәын!» – Ҳаԥьарат иааикәыршаны абыжьқәа гон.

Ҳаԥьарат дылҿыжәԥан, иааидыххылаз ҷкәынак Арап наиитеит иаалеигаҩеигарц, аԥхҙы алаирбарц, иара ижәлар деиқәыфырхаҵаха дынрылагылеит.

Зегь раԥхьа Шардын игәаҕьит Ҳаԥьарат идгылара.

– Ииаг умаҷа! – иҳәан, ашахә-шахәҳәа дыччо инапы ааирҧәҕәеит. – Иудсныҳәалоит, иудсныҳәалоит, хәыҷыкгьы саашәан... ашьамхы ҭаруп уҿы. Сара сузымдыруазар ҟалап, аха...

«Шардын Ашьхарԥа уоуп, уздыруеит сара. Зосҳан иқьаҳиа дрырҳаны Аԥсны далызцаз уоуп!» – иааибарччеит аҩыԥьегьы.

– Лахьхьи аԥьра шәахьлыҵалаз аҟәақаҟәақҳәа хысбыжьқәак геит. Ҳаи, иабихәац, ааҳгәахәт, изакәызеи?!

– Аа, уахь ҷкәынцәақәак рабԥьарқәа рххо ирыманы иҵан, аҵарақәа ирышьҭан...

Абри аамҭазы Шардын дҵәахны димазшәа изқәа даавшәеит Андыба Гәында еихытар. Лыблақәа маахырҙа, еҵәаҵас днеиҷаччеит. Иаргьы иччаԥшь аагәылшәеит.

«Иугымхааит хьҙи-ԥшеи ианакәызаалак!» – лҳәан, маҵмыԥь хышәҭшәа лхы-лҷы ҩеилблаан, дынрыдҟьан, деихышәашәо наҟ дынрылалеит. Лцәа иадшәало илшәыз аҵкы аԥарԥалыкь ԥшшәы аман, амаахыр ссақәа иалаԥсаз еикәаԥхон.

– Уаҳәшьцәа дреиуамкәа дыҟам.

– Мап. Иахьак абра дызбоит ауп. Снаҵаа-ааҵаан, д-Андыбоуп рҳәеит.

– Аҭарчеи уманы уанаакылҟьа: «Ҳаит, уаҳәшьа дукәыхшааит, ирылԥаа иааугама!» – лҳәеит. Иахьантәарак лгәы хәыҷы еиҟәыҷҷаауа абна дадгылан, аҿцәа шәахь дыԥшуа.

– Дсыздыруам, дсыздыруам… –Ҳаԥьарат дааихалашан, Маахырбла дызлацаз ахь дынхьаԥшит.

Игәы дынҭахәыцт. Ԥсҳәы данықаз иҩыза Есҳақ еиҳәаз ааигәалашәеит: «Абра Жәанаа Андыбак ичычан, иара дабиԥазаҵәын, бҕа змам зегьы иқәымҕыҕуеи, дындмырхо иалагеит. Аха иаргьы аҳә ишьҭахь саагылап ҳәа згәы иҭаз уаҩҳамызт. Аиҳарак ҭыԥ изымҭоз Ажәанба уахык игәаҵақара лкылжәаны иԥҳәыси иԥҳаи аашьҭыхны, шашәаҳ-гәырҳ дынкылахәаша дцеит» – ҳәа.

Убри Андыба иакәхап Гәында – бла-маахыр дызҭыԥ-ҳаугьы…

Ацаргәыш Никәала дудыруазар акәхап… – дҵааит Шардын.

– Уи абчараҳ дыззымдыруада! – Ҳаԥьарат ихы-иҷы ааихалашеит.

– Убрии сареи дук ҳаицәыхарамкәа ҳанхоит.

– Аиеи, аиеи, уҩны сымнеицт акәымзар, издыруеит. Уи шәҳабла салсны егьарааны ашьхахь бназара сцахьан, Никәала сицны.

– Никәала акырынтә узбахә сеиҳәахьан, иахьа акәзаарын ҷҳәарас иамаз ҳаибадырра. Ара аԥсхәраҟны сахьаааиз… Мамсыр рыцҳа дҳауа гәакьан, абра уагьызбеит. Шьҭарнахыс ҳаибабара ҳархьшәашәарым.

Еихьышәшәа-еиԥышәшәа икылсҟәаз аҿқәа ларгаҩаргон, аԥхҳы рыладырбон. Аҳаԥшь-иԥа арахь дмааиҳакәа, хәдаҟала длаваланы аҩныҟа иқәиршәт. «Ааи, ааи, ааи. Ус ами? Усоуп! Ааи, ааи, ааи – убастҵәкьоуп!» – ахәхәа дқәыԥсычҳауа амраҭашәара дназыԥшуа иаҳҭынра дазааигәахон, игәарԥ иқәгылаз аԥсеилачра дуқәа дахьрыхәаԥшуаз, лахьхьи амшын иҳаагылоушәа рсахьа ҙааибалон.

Акьахьбеи Ашьхарԥеи аҷды-мыдыҳәа еицәажәо Уазаԥьара амҩахәасҵа ианыршәланы инеиуан. Ари абнараҟны уажәытәкьа арҭ рышьҭыбжьи аԥхьарылара згәы иҭаз аҵарақәеи рыда шьҭыбжьы уаҳауамызт. Ус-ус, аԥсабара ԥхын қәаршҩыла аҿыкәаба-аҿышьшьы ацәара аҿазнакуан. Уи агарашәа азырҳәон аҟарматцысқәа.

Доусы рыԥнатаԛәа рҟны уаха зегьы злацәажәоз имԥаԥысыз аҭарчеи акәын.

Аахьхьи инрыжьыз аԥсхәра агәарԥ? Ицәырҭәаны, ачыс цәынха-мынхала ихҟьаны уажәыгьы алажәԛәа рхатәан. Ар рычуанԛәа абысҭа хыбжа-ҽыбжаԛәа рҭаԥа, ихаххала-хаххала ана-ара игылан.

Аусԛәа раашьа зеиԥшраз ала хаирк ҟалап уҳәо иҟамызт. Аҭаамҟәыл бжьатәон аҳҭынреи Кьахьааи рыбжьара. Уи арԥ-сасира ҳәа иашьҭаз маҷын, зегьы рхы ргәырԥон. Аамҭа, аамҭа, зегь зымчу аамҭа…

Шардыни Ҳаԥьараҭи гәтыгьгьала еицәажәо ицон. Аамҭа еицызқәыгәгәо ауаа реизааигәара мариаҙоуп, урҭ рыгәԛәа лассы иааидылоит, ԥыршәа еилаҟацаҙа итәоит.

Амалуааи – аԥсымҭәреи. Абар, абри адгьыл еиҵҳәа лахьхьи амшын илҭарсны, ԥахьхьи Ахәҵаҟынҙа Аҙаԥшьаа иртәуп. Уи анцәа ирзишеит. Умҵаакәа урахә-ушәахә нҭаҵеи! Ҳаҕеиҭа, уахыршьаап. Иҷархха инаганы амра цаҳә-цаҳә инцәҷарҳәалон, уа иҿаҳәазааит. Изтәу дааны иҳаза ишәар, игап.

Ма рымеида умамкәа дара ирыҵкару ҵла наак ашьапы аихаԥсыхә нахьырси, ма уи абнаршәыра илоу шәарахк унашьҭаԥши! Ашәарахгьы дара иртәуп! Ажәа рымакра ацынхәрас иреихырхәон, руара иашьҭан анхацәа. Рыдгьылқәа наделла иқәаарыхуан. Рцақәа еиҵарпапа ирыздырҭәуан, ахыхшьых иаанхоз рцакьанҷаақәа инҭарԥсон. Нас дара ҭауадаа, анцәа иуԥьшьоуп рҳәон, анхацәа ирыԥьшьоуп ацынхәрас.

Акәуа абҕа иахоу амсеиԥш ацәқәа рыхәда ԥьаԥьахеит, анхацәа рнапсыргәыҵақәагьы – убас. Рыхәда иныкәырҵаз ауҕә иахьамшаҷенынҙа иқәуп. Хьаа рымаҙам шьҭа,. аҙаҕьақәа хбалахьеит, урҭ мсахахьеит. Иахоит ԥшьаала, инаргоит, ирыздырҙом аидара ахьнарго. Урҭ рыбла анаахт инаркны ауҕә инаҵаркын, уа иаҵакуп, ус иаҭахуп. Убас иахоит ауҕә, ирыцахоит анхацәагьы.

Реидараԛәа ахьнарго, ахәы зҵиааны иҟоу анапсыргәыҵа ҟәымшәышәқәа аарԥылоит. Еиҳау инаҵарҵоит, уи азы анхацәа рылахь еиқәырҵаҙом, мап, иреихырхәоит, ирыхәлаччоит рыԥшәмацәа. Избанзар, уи анцәа иԥьшьоуп, урҭ роуп изша.

Уажәы адунеи аҟны рыцҳара дук ҟалазшәа акәын, рлымҳа ҷытбжьы авшәар ҳәа ишәаны ишыʒырԝуаз Ешыра иалан-хо ауаа. Ара амацара акәым. Акырԥьара ақыҭақәа рҟынгьы инарылаԝ-аарылаԝқәеит аҭауади анхаԝ ҷкәыни еиндаҭлеит ҳәа. Измааноузеи? Анцәа игәамԥхо ҟауҵар, иуанаижьуам! Раԥхьа иргыланы, анхаԝы ихаҭа дзакәу идыруазароуп. Алым аҭыԝрахь ацгәы неиуам, дара акыр еиԥшуп аха.

Ҳабԝынʒагьы инкылҟьеит ари ажәабжь, Никәала илымҳа инҭишьит Шардын. «Е-е-и, сабиц, уа аиакәым ҟалагәышьеит», – иҳәеит ашәарах рабчараҳ Ацаргәыш. – Уи уаԝеилых димаʒам, егьи ацәықәыззагьы – хьи захьʒу ззымдыруа. Е-е-ҳ гәышьа, – нацитцеит.

* * *

Абар, хмыш цеит инҭакәкәа. Ҭынчроуп. Иҟаларызеишь, ана-ԥьалбеит ҳәа ауаа рҿеибыҭаны ишыʒырԝуаз икарахеит.

Аҳҵны ашҵа ҵбаа неи-ааи агʒам. Аха аԥаса иамаз алахтра ацәыʒуа иалагеит.

Шьыжьла, хәылбыҷехала ара иҷеыжәҵлоит зҵеиҵԥш бзиоу, зынарҳа дуу Ачаа, Маршьанаа – Аʒаԥшьаа рашьцәа. Амʒырха иаақәгылоит, Ач-ԥҳа лнапы ыргьежьуа днарԥылоит, аха аԥ-ҵеиқәаҵцәа зҽачыз амра даԝызоуп. Аԥшәмацәа – Омар, Алықьсандр раԥхьа инагыла ашәшьырахь рҿынархоит рҟамчқәа ыркәаталеиуа икны, аха шьҭаак ахы хырԥа еиҷыҟьҟьа инаганы икнарҳауа убом, аматцурҭаҿ ҭынчроуп.

Итәоуп дара уа аԥсаҵла ҳаракқәа рыҵаҟа арымʒаа игылоу аҟәардәқәа рҟны, аишәа еиҵҳәа иахатәоуп.

Ааи, узацлабуагьы дудыруазароуп, уаҕеимшхара! «Ххьит» – инкажьцәалоит, тыгә-тыгәҳәа рҟамчқәа уа инышьҭарык-шахуеит, иахьтәоугьы иркуп дара рҟамчқәа. Нас хьшәашәа-мхьшәашәак рыҷеналагʒаны инҷеыжәлоит, агәашә илҭытцуеит. Наҟ-ааҟ ирыбжьгоу ауардын мԝа агәыдыҳәа инанылоит, ус ианыршәланы иҟәынд-шәындуа ицоит аҷецәа, иахьааз.

Ааахьхьи, ишәахха илеиуа ашьха ʒиас Гәмыста ахықә аҿы, иԝышьҭых ахәыԥшʒаҿы амжәаҵлакәа зкәыршаны игылоу

ахьатә кәасқьагьы аԥасақәа реиԥш алахь ччом иахьа. Хәылԥазыла ачамгәыр ашәа аккаҳәа иацырҳәо уаҳауам аиҳәашьцәа.

Ашьац иатҵәараҷ аффаҳәа дшьацәхартәуа ддыркәашом рашьа Ҳаԥьарат.

«Хар ҳамазамкәа ҳааигәышьон. Ачуан ду – аҕьҕарагьы дууп, ҳзацлабуа зустқәада ҳара ахәашақәа», – ахәхәа дқәыпсычҳауа амзырха дықәын ан Раҳаима. Уажәы-уажәы алада аҳтынрахьы дыԥшуан, ақәабшәшәыра лалҷысуан. Лыԥҳацәа ракәзар – ус. Мра зқәымпҳо агьылшәт иаҧызан – изылашомызт агәараҵа.

Ҳаԥьарат акы иуашәа, акы иҳәошәа ибаҳчара дҵан, деиқәпата. Иаабац Акьахьба ҷкәын дабаҟахыз.

Аԥшьымш рзы, амра азы илзаагылоны еиԥш, Акьахьба игәараҵа ҷымҵ-ԥсымшьа ҭаҳмадацәақәак аатәалеит. Аҷыҧҳәа рлабашьақәа ларсны иааикәагылеит.

Амаҵурҵа иаадәылҵыз Раҳаима лхы-лҷы акыҷыра ианыз аҟара нацланы, деиҵаҕәҕәа лҷаалхеит. Арыцҳара анузааигәахо уҵахызаргьы агәашә аркы, уҵахызаргьы иарты.

Хьыб Ҟасҵеи, Каз Шәлиман, Аҧзы Баҵа – ацәгьа ыҟа, абзиа ыҟа изазҵаауаз, анҷа аҵаҟа илатәеит аԥсшәақәа анааибырҳәа ашьҭахь. Ҳаԥьарат дыҟазамызт, уи иаҳагьы еиҕьын.

– Аԥсрада хәшәызмам акгьыҟазам рҳәоит, дад! – иааиз иреиҳабыз иакәхап, Ҟасҵеи илабашьа ааирҟаҵымыҵын, ххьит ҳәа дынкажьцәан, ажәа ахы аацәыригеит. – Аҷеагажә ҳаԥшьахтыгоуп рҳәоит еиԥш, уара уалага рҳәан, абра ажәақәак сҳәоит, Раҳаима. Рабацәа арыцҳақәа ыҟазҵгьы арҵқәа шәыбжьамлар ҟаларын. Урҵ ҭаҳмадцәа бзиақәан. Абырг шьахә дахьыҟоу аҧнаҵа анцәагьы дахылаԥшуп рҳәоит, ҳарҵ. аԥьмагәара иреицәоу аԥьма азынхоит ҳәа... Схы азоуп изысҳәо...

– Ус умҳәан, абзиара уқәзааит, Ҟасҵеи, ааи, гәышьа, – лҳәеит Раҳаима.

– Ачкәынра, аихымхәыцра, уи иҷеим ԥьара акаҟны икылнагар ҟалоит. Бара, дад, быԥҳәыс ҟәышуп, Раҳаима. Ацәгьеи абзиеи акырқәа ббахьеит. Ауаҧы иҷаԥхьа дурҷехәар акалашәа иҟалоит, быххь згеит, аха...

– Ухабзиараз иуҳәоит, нан, абзиара зқәызааша…

– Ибылшо рацәоуп абри иахьа ҳазлацәажәо, апылҳаҭ иҳалаҳаз аҭыҧ ақәцараҟны, ааи, дад, ибылшо рацәоуп, абри аадыруеит азоуп ҳҿынкантɔо, абарҭ иббо бара бҟны ҳзааиз. Быҷкәын бҳәатәы хеитɔоит, ҳнапаҟынгьы даабгароуп. Ҳажәа ахы ахьцо шьҭа еилыбкааует. Аигәылацәа шәынхамɷақәа ԥхасҭамхароуп. Абри ауп ҳзышьҭоу, дад.

Зафас ҳәа аҳәы днарҳәы-аарҳәуа дрыпҟозаарын. Снашәырҳәыргьы – Зафас соуп, саашәырҳәыргьы – Зафас соуп, иҳәон ҳәа акы рҳәоит еиԥш, ҳарҭ егьаԥьара ҳнадырҳәыаадырҳәыргьы – ҳара ҳауп, ҳанхацәоуп, дара – дара роуп.

– Исымдыруеи, нан, гәышьа, шәнапаҟны сыҟами, аинаалароуми, уаҳа акрысҭахума, – лҳәеит Раҳаима.

– Аиеи, убри аинаалара ҳара зегьы ҳаиҳагьы бара боуп изҭаху. Ара ҳара ҳауп иҟоу уажәы, дара рыжәлантәык дҳацҳам, сажәа анцәа хара иумышьтын. Ач-ԥҳа дзакәугьы ҳамдыркәа. Уи лыбз амаҭ ацҳар, амаҭ ауп иԥсуа. Аха иҟаҳҵари, лҳәатәы ҳазааироуп, мамзар, аичырчара ада хык лыманы ааибом, уи илҳәаҟәаз зегьы ара иабаҳҵаху, аха, аҧкәынцәа уа иааиқылатәуп.

– Иаашәҳәо акы ҳахыԥом. Иааҳадылтɔозаалакгьы ҳадгылоит, – даағьаҵәыҕьаҵәит ан.

– Ааи. Ишәцәуадаɷхозаргьы шәадгылар, шәныҟәнагап ҳгәахәуеит.

«Ишәцәуадаɷзаргьы, ишәцәуадаɷзаргьы!.. Изакәызеи, анаҧьалбеит, иҳадыргало?» – аалгәахәт Раҳаима

– Аиаша аԥсы даргылоит, рҳәоит. Шәынхамɷа қьаԥҵажәхар шәҵахым, Ҷыжә рыцҳа итәɷаншьап еиқәырхатәуп, аҧкәын иласра далгатәуп. Абри зегь ҳзырҳәо, дад, наҟ иакәым акы ацәаара аабоит азоуп. Уи баргьы ибымбакәа быҟам. Аҳаԥшьаа реиканра уаɷы имгәаҕьыцызт. Ачаа, Амаршьанаа, Амаанаа уҳәа архнышьнеиԥш зегьы еишькларшьуп. Аҳәынҵқараа рҟны ражәа нагоуп. Нас, ҳара Акаҳбақәеи Кьахьааи урҭ ҳгәаԥхом ххәар, аҕба амызгәыҵ зкыз ҳаиɷызахоит. Рҿышьапхыц ҳлаҵадырҟьацып…

Ибмаҳаи, быҷкәын аҵауад иҟамчы аԥҵаҵа шхитɔааз, анхаɷы ихьчаразы. Уи ишәаны идырзақәом акәымзар, згәы иахәаз

рацәоуп. Убри иҟалаз азы аинраалара ҳәа ҳгәы ишҭаз ауп аҭарчеи атәы шацлаз. Уаҟа ирҳәаҟәом, аха ахысрагьы ҟалеит. Аҭауад илахь ада ԥҵәаны, иуааҩәлар рҟны дызцәырымҵуа аѡныҟа дцеит усҟан.

– Ааи, ааи, уи ҽеи зхылҵуа акәзар ҳамбакәа,

е-егьди, – иаадырԥызит иѡызцәагьы.

– Нас, дад, ус анакәха аинаалара зырцыхцыхша шәара шәоуп, аара зду шәара аншәакәха.

– Аа, мап зҳәада, нанраа, уи ҳҽазаҳамкзи дааҳәынгьы дҳазхьамԥшитеи Ач-ԥҳа, иҟасҵари, – даағызит ан гәаҭеи.

– Лара убас лҳәеит. Иаҳҳәап иаахтны...

– Ааи, ааи, ус еиҳа еиԥуп.

– Лара убас лҳәеит. Абыржәы уантә ҳаауеит ҳара. Кьахьаа шынҭаацәоу, аҧкәын даламҵакәа, шәыла рыҽҭаҳәҳәаны, ашьыжь ашара акыр шагу иааины абра ҳҳаҭгәынажәқәа ирҧатәааит ҳәа.

– Нын! Аалҽыҵҟьеит Раҳаима.

– Аҳҭынра анҽыхо, ҳаныѡагылалак, ҳнышәынҭраҟны иматанеиуа иҳашьапкааит, иаҭаҳамҵаразы, нас ҳаԥшып, лҳәеит. Абасоуп, дад, – иҳәан, Ҟасҭеи длеиқәыԥсы длатәеит.

Ус итәоуп зегьы. Рхы шьҭыхны изылҽаԥшуам Раҳаима, Ҟәрааныжәк ҟыруа наҟ инырхысны ицеит. «Ҵәит» аҳәеит анҵа иаалатәаз ҵысгракгьы. Ашәшьыра агәарԥ иахаԥеит. Ажәқәа ҟаауеит, шьҭа игәарлозар акәхап.

Излыхәамԥшуеи Раҳаима, аҭак раҳар рҧахҙами? Ҽыцха ишьҭаԥшуеит. Итәоуп, итәоуп.

– Ач-ԥҳа – Ач-ԥҳа лоуп, дыԥҳәысуп, аха лыҷкәынцәа, лхацәарԥар иахырҳәааи?! – лхы ѡышьҭылхит Раҳаима.

– Урҭ ақәҽырымҭҙеит! – аарла иааҽахиҵәеит Ҟасҭеи.

– Иазыраззар акәхап, нан, Ҟасҭеи. Ач-ԥҳа убас сызлаҳәа, акы агмыжькәа, акы ацымҵакәа, ишаауасҳәаҵәҟьо еиԥш.

– Ааи, дад, ааи!

Ҳашҭаацәоу ҳақәбхуазаргьы убри была иабараны быҟазам ҳәа лаҳәа! Егьирахь, ҳара хара шҳадымгьы зегьы ҳазыразуп, шәҳабжьаҟаза. Мап, абри исҳәаз ауп, шәеиҵаца ҳәа шәалҳәозар, шәмаан Ҟасҭеи, ишәԥьысшьом, шәхы иақәнашә-

мыргаша саргьы исыԛәнашәмырган! Шәааиуазар, бзиала шәаабеит, шәааи аматԥурҭахь акака аанышәкылап. Ҳазлацәажәаз аҵыхәала уаҳа ҳәатәы ҳамам. Ари уаѡы иҧы иҭыхны ииҳәо ажәам, шәадымгыландаз...

Аҭаҳмадацәа ашьшыҳәа иѡагылан, рлабашьақәа нытԥакшо агәашә илҭытԥит. «Иаԥсам, ҳцарым сымҳәази!», «Уи ус ишыҟалоз уаѡы идырратә иҟан, Раҳаима уи еиԥш ахыларҟәра лхы иаҭәалшьомызт», «Нас уажәраанӡа ус шәҳәаӡомызтеи, уажәоума...», «Еи ауаѡы дахькаҳауа идыруазар...», «Иара Ҳаԥьараҭ имаҳароуп, лара дыԥҳәыс ҟәышуп иалҳәарым, ииҳәоит?! Дара ҳҳаҭгәынқәа ирҭатәааит рҭахызар, иҳәап», «Акәаац абаарахьы ахы анархалак егьа ԥыка ақәуԥсаргьы башоуп!» – абас еицәажәон алмѡанык абыргцәа.

* * *

Раҳаима даалаган ацҳаражәҳәаѡцәа лышьҭит аҳҭынрахьы. Иҟалозар ҷкәына гаӡак иоуп даҭарымԥааит, ҳара ҳаигәылацәоуп, изеилыӡааура уаам ҳәа.

Дара шацәшәоз еиԥш аускәа ҟамлеит. «Гәнибархарак ҟалазар, иҷкәынцәоуп, еинаалап, даара уаѡы хьаас икуа иҟам, Акьахьба дшаҳбац даабоит иаргьы убас ҳаибалааит», – рҳәеит аҭакс.

Аринахыс аԥсшәақәа рыбжьало, маҷмаҷ ирыбжьашәыз аҵаа ԥсасиуа иалагеит.

Ауаагьы хәыҷыхәыҷла ари рхашҭуа, уи анаѡс иҟалақәоз ажәабжь ҷыцқәа инрылацәажәон, аамҭеиԥш мчы змоу акгьыҟаӡам, уи ахәрақәа зегьы арԍьоит, нас ахәра ҷыцқәа цәырнагахуеит умҳәозар.

Ус-ус ишнеиуаз, хәылԥазык, Акьахьба игәарԥ иааҭалахт Заԥшьаа ҏеышькылкѡы Каӡ Шьрыфи игәыла Хьыбба Ԥьгәаҭи, Баз Хакәыцәи. Омар иааишьҭит. Арап сирхәҳааит, изыԥсоу абри ҳәа инақәиҵозаалак ахә исҵоит, иҭахызаргьы суахьад дрылаԥшны шаҟа ҏеы иҭаху игааит, имуӡозаргьы сҏеызгьы сгәыԍуеит ҳәа.

– Сара исҵиуа, исыԥсахуа ҏеы сымаӡам. Арап саб иԥьыԥьны исымоу акоуп! – уа иааҷахиҵәеит. Иан дыҟаӡамызт.

– Уара, шәара шәынхацәоуп, шәабаҟоу рҳәо шәынҵәааит, сара соуп шәзыдгылаша, акәт хы аума ишәхагылоу?! – иҳәан, ргәы рымахьха ишьҭит.

«Иаб иԥьынԥьны имоуп, агәарԥ иқәигаҙом», рҳәеит иахьнеиз аҳҵынраҟны.

Омар уи зынҙак иимырҳаҙеит... – Акьахьба иҵегьы, иара злахиоу амаҭәагьы неидкыланы исзаашәымгакәа арахь шәыҵесышәмырбан. Хус иақәиҵозаалак садгылоит, аҿҳәара абри амш ҳәа исиҭааит. Шәца абыржәыҵәҟьа! – еиҭадәықәиҵеит.

– Уи аҵыхәала арахь шәысмацәажәан. Шәара аҭауад шәицәшәаны аѡ шәыҵалоит, сара шәсыцәшәаҙом, ыы?! Сҿы, скәадыр сымхны иганы иҿашәыжьуеит. Сара шәашьа соуп, арахь сыгәхьаа шәкҙам. Аиашьа иоуп изыдгылатәу, шәара ашәиккақәа!

– Уанаԥьалбеит, Ҳаԥьарат, уара ҳазуцәшәозеи, аҵеы аахәара ҳәа ауп ҳзааишьҭуа. Аҵеы зыпсоу ахә ақәҵа, уи иахьа еиқәыршәаны имамзаргьы аҿҳәара ҳат. Ҳара хәдықәҵара аауеит! – рҳәеит.

– Ааит, шәыспырҵ наҟ ҳәа шәасымхәеи! – иҳәеит Ҳаԥьарат. – Уи шәара шәеиҳа сара иҟазшьақәа бзианы издыруеит. Уи уажәы ҳара-ҳарала ҳаичирчарц, иакәым ҳалибахыр ауп ииҵахуп. Шәыстыхә, ишәыстом аҵеы! – иҳәан, дрыҵаҳәхәеит наҟ.

Адырѡаҵены ахәылпазы, даҵеа ѡыԥьаҟа нарыдгаланы: – шәца абыржәыҵәҟьа, иҵеы имхны иаажәга, иаашәымгар, иаргьы шәаргьы шәааидкыланы шәыхәҵәышьап кьашҙа иқәсхуеит! – иҳәан, урҵгьы дыѡрыҵаҳәхәаны идәықәиҵеит.

Иаахт арахь. Арапҵ аанда иадҿаҳәалоуп. Ҳаԥьарат иани иаҳәшьцәеи икәшаны, иҟапшь-ҟапшьҙа арбаҕьқәа реипш анча аҵаҟа еиҿатәоуп, еидшыланы иҳәоит.

– Ҳаԥьараҵи сареи ҳаигәылацәоуп, амцажәла

еимаадоит, уи ҳаиуанк саѡихуам сара, аха шәара аҳәашьа шәақәымшәозаап акәымзар! – абас узааицҳауеит дырѡегьых. Иҵаҿишьаауеит умбои дахәхааит, иҵа абааԥсы, ҳуҳәоит, ахә, аҿҳәара наҵа, – иҕьаҵәы-ҕьаҵәуа иҿаԥшуеит.

– Нан, маҷк абра шәаатәа. Ҳаргьы ҭаацәашәала ҳааицәажәоит, уажәы ҳаауеит! – лҳәан, лыхшара лыманы акәасҟьа ааҵрахь дцеит Раҳаима.

Анцәа иҳәар, шьҭа аусқәа бзиахар ҟалап, Раҳаима лҽалалырхәт, уи акаҟны даалгоит. Шьҭа агәыҕра рыман ацҳаражәҳәаҩцәагьы.

Ус, еишәара-еиҵараха аҭаацәа ааит:

– Иаауазеи, нан, Аҳаҧшьааи ҳареи ҽабаак ҳабжьамҳо ҳаҟам. Абар аҽы зтәу аҧшәма дахьыҟоу, шәиацәажәа? – лҳәеит ан, лыҷкәын длыманы анҷа аҵаҟа данаарыдгыла.

– Ишәыстоит Арап. Ахәгьы абри ауп, аҿҳәарагьы абри ауп. Ахпатәи амҽыша ниасны аҧшьбатәи амҽыша алыбаапшразы сҽы ахә ара иҟазароуп. Сара ҽыда сышматәам жәдыруеит. Ахә шаасоулак, сцоит сара наҟ, Нхыцҟа – саб иара ахьааигаз Ҟабардаҟа. Уахьтә ашьацкьа злоу аазгоит. Парада уахь цашьас исымоузеи, убри аҿҳәара исҳәаз аҽены аҧара сыкәшәыршәа. Мап анакәха, ахә анизмырхиа (ҽык ахә акәым, ауахьад неидкыланы иааихәозар изилымшахуеи, аха иара ус иҟазшьоуп) усҟан, сҽы шыжәгаз еиҧш, икәашакәашо сгәарҧ иааҭажәгалоит убри аҽены.

Ижәга, ихы аҟәаққәа иҩаниҟьааит! Шьҭа ҽыҳәцәыла еисуагьы уаҩ димам. Атах-атаххәа исны икәадырмахақәа, иуатәақәа цәыртцәаны ианыҟанатцоз акәын! Уажәынахыс иара иматц аулап. Акәадырматәа адкыланы исымҭакәа, ус иаб иныс! Сара садкыланы ситахҳами?!

Убри ауп. Сара стәазы сышәмырааҧсан. Сҟазшьа шәымдыруеи, амц збеит – сыҧсит ауп.

– Аиеи, нан дукәыхшахааит, иуҳәаз раҳаит, ахә шҧоузаарымгои, уаргьы аҩызак уҧшаап, даалахҿыххеит ан рыцҳа.

– Ҳаиуанымзар иҟоузеи, ҽабаак умоукәа, иатәамбашәа цәык налаиршьшьит Џьгәаҭ .

– Уара аҽеқәа ртәы абоудыруеи, уи атцкыс уцаны ԥышк ааурыхлар, уи иаҳа имариоуп! – аҭак нықатцеит Ҳаԥьарат. Аччара аха змаҳамыз ауаа ааибарччақәеит.

Иҟалаз уи ауп. Џьгәаҭ шықәсык зны аҳәынаҧ дыркит. Дыркит моу, ҧсцаха ирымҭо дыхҭаркҳеит. Аҳәынаҧкыга хамсаҟәк ҟаитцан икит, икит, арымҳаа икит, аха узыхәои, ишааиц иаауеит. Игәы аныҧцәаҳа, ҳәынаҧ дук иикыз агаз ҩақәтәаны амца нацраирсит. Аҳәынаҧ шиашаз аҩнатцаҟахь, уантә аца ихәнеит.

Дара ахыбрақәа зегьы еизааигәаны игылан. Иҩықәыццышәаа иагеит.

«Схыбрақәагьы срылгеит, аха даргьы кьоу зҳәо акыҟазамкәа иаақәсхит, ус ауп ирықәнаго», – иҳәан, инапқәа ааигәытцаҧсаны длатәеит Џьгәатҟ.

Ашықәсан еилаблыз иҩнра аҭып аҿы аџыш наганы илеитцеит. Цәгьа ианаалеит, аџыш хқәа ҭачкәым бзиак иаҟарахеит. Аҟәараш еиҧш итҳәаны иахьеиқәыжьыз ҿуаҩык даавалан уамашәа ибаны дазцааит, абас аҿаҩра бзиа аарыхшьас иауҭазеи ҳәа

Џьгәатдеиҿамсзакәа аҭак иитеит: «Аа, уи мариоуп. Ҳәынаҧы заҵәык аанкыланы агаз ҩақәтәаны амца ҩацраурсуеит ауп, уаҳа акгьы аҭахзам», – иҳәеит.

...Уи акәхеит, Кәыдры зырмақаруа Мтҟьал ауп ҳәа, зегьы зырмақаруаз Арап нықәырпҧало-аақәырпҧало ахҵныҟа ирыма ицеит.

АИХЫМЦЕИ АШЬАНҴЕИ ЕИҪАСУЕИТ

Уажәшьҭа агәыла-азла акыр еиқәтәақәеит, идмырҕыҕкәа, аусҷәа ҧшьаала рҵып иқәло иалагеит. Аха Ҳаџьараҭ дзашьцылом ҿыда аныҟәара. Апҟара-апҟараҳәа ҿуаҩык дниасыр, ила ҵраа дизыпшуеит.

Арахь апҟацаҳәа ҟамчышьҭыбжьык гар, ихәи-жьы қақазә иҩагылоит. Напыда-шьапыда адәы иқәхаз диҩызахеит. «Умхәыцын, нан, аҿы шҳаурыз даҿа бзиарак ҳауандаз», – лҳәон ан. «Ус акәхап, ус», – иҳәон иаргьы.

Аҿҳәара змоу мааир иабацо. Амзк захьзызгьы нҵакәкәа инҵәеит. Абар, икказа иаашеит – аҧшьбатәи амҿыша. Амра ҧлакашәара иҩеит. Хәдыши Дамшәи аху-су ишуа агәашә ахь еихом.

Шьыбжь ааит. Шьыбжь хыҵит. Агәашә ахь ҭынчроуп.

Ус дшуазыруаз амра лҭагьалеит. Нас ҿырххыла Ҳабҩыҟа ауаҩы дишьҭит Никәалеи Шардыни уаҵәы аҩны имааикәа рымуааит, аказы исҵахуп ҳәа. Иаргьы дшеиқәҵәиаашоз

ианааилахәла ихы нықәиҵеит. Даара акраамҭа днаҳәы-аа-ҳәуан, игәашыра дахаԥжәо. Нас иҿеирҭынчырц аҟарматцыскәа дырзыӡырԝуа далагеит, аха урҭгьы ирҳәоз мыткәмоушәа игәы иасуан.

Дшуазыруаз, цәгьала иааиршеит. Абар шәахьоуп иахьа. Амш абла хтым, ишәахшәашьуп. Ахьышәҭҳәа дԝатцҟьеит. Дзыԥхьаз иԝызцәа дырзымԥшӡакәа, иҿеилкәыцәааа иҿеилаҳәаны агәашә дынҭҟьеит.

«Уажәы, сашьцәа анхацәа, аҿеы сымхны, хәдықәҵара уны изгаҵәҟьаз реисра иаҳа имариоуп. Аха еиҕьуп, слеины сҿеы ахьҭагылоу аҿҭра иаатыганы иаазгар. Абри здыруан азоуп мап зыскуаз, изрысымҭоз. Акәзааит! Уи аахыс сҿеы иахьи? Акымзарак акы. Ирхәмарзаргьы пату ақәҵаны, иҵаргыланы иман. Омар аҳаиуан иԥсеиԥш иԥхьаӡоит, ауаԝ иеиԥш ҳаҭыр ақәиҵоит. Анамысдақәа! Аӡәы ихабаргьы симырбеит. Сҿеы дақәтәаны аҳәсахәыцқәа далареиҿеырбоит. Сара скьацә-кьацәуа шьапыла сдәықәуп. Маахырбла-Гәында илаҳаргьы ишԥалҳәои? Аҵауад анхаԝы дыршәаны иҿеы имхны игеит. Ӡареихытар-Маахырбла, абри ахьӡ лнаалоит лара. Дықәынҵәааит, дабаҳ-заанага! Даара еиҷамск лоуп. Дызхылҵыз уаԝеибагоуп рҳәоит. Ашьҭроуп иҟоу. Омар иҿеыз дуӡӡа заҟароузеи, аха Арапи иареи абеидукыло, Арапҵ ашьа иалоу хазуп. Саатышәынтәалар, уигьы сналышьтамԥшрызи. Аԥсеивгаха сырҵомеи Аӡаԥшьаа!» Ҳаԥьарат анахь-арахь егьиҳәа акәымкәа, дышиашаз аҳҭынра длеин, длықәыԥш-ԝықәыԥшит, аматцуцәа гылахьеит, шьыжьхьа архиара иаҷуп.

– Дабаҟоу шәыԥшәма! – аҕьеԝ рыхиргеит ахәуцәа.

– Аа, абыржәыцәҟьа абна аӡы днырит. Ирласны сауеит иҳәеит, – Омар дызлацаз Гәымсҵа аӡиас ахь рнапқәа надырхеит.

– Абрахь сыӡбахә ала акы иҳәо, акы далацәажәо шәмаҳаӡеи, шәара ахәура изҭымӡааз ашәиккақәа?! – днарҷаԥшит зыҷқәатцәҟьа цқьа аӡәӡаха змоуц аматцуцәа.

– Мамоу, акгьы ҳмаҳацт!

– Иацы, жәацы уҳәа, ҳгәылацәа Ахәларбақәа, Акаӡбақәа, Акәыркба уҳәа арахь аҳҭынрахьы уаԝ дмаиӡеи?

– Мап, уаҩԥсыкгьы арахь ихабар ҳамбеит.

– Аҳыҳ, шьҭа исылырхи, рхабар шәдырбо, егьиуа!

– Омар дзықәтәази данцоз?!

– Уҽы иааихәаз Кәанталеи дақәтәаны дцеит, – иаанапырҟәыҷит дара.

– Иарбан Кәанталеиу, сҽы уи акәызма иахьҙыз?

– Уи ахьҙ иԥсахит, убас ахьҙиҵеит иара. Иара итәуп шьҭа, ииҭаху ахьҙитәып, – амаҵуцәа иреиҳабшәа иҟаз Ҳаԥьарат даааиҽаҕаҕеит.

– Ахьхьаҳәа ахә ситеит, шьҭа иара итәуп, ахьҙ иԥсахит! Уи саргьы сыжәла иԥсахыргьы ауеит, уажәы, ҳааишьа зеиԥшроу ала акәзар. Шәнеины Алықьсандр дшәырҷыха! – Уи Маршьаная рахь сасра дыҟоуп!

– Шәнеи аҳкәажә дшәырҷыха!

– Ҟоҳ, ус шԥоуҳәо, Ҳаԥьарат?

– Шәца сҳәеит, мамзар анцәа иныс иахьа…– Ҳаԥьарат деилашәо далагеит.

– Уи еиԥш ҳара иҳалшома. Ач-ԥҳа дышԥаҳарҷыхо. Аҳкәажә бҷыха, бгыл ҳәа игәаҕьны излалаххәарызеи, лара ианлаамҭоу дгыларoуп акәымзар! – уамашәаҙа ирбеит.

– Мамоу, абыржәыцәкьа шәнеины дшәырҷыхароуп! – иааирҕьеѡит Ҳаԥьарат.

– Даҳзырҷыхом, уаргьы унаҳашьҭуам! – рҳәан, рҽаадырҕәҕәеит. Ани аԥасагь иҵегь зыбжьы ѡаҳаракны ицәажәоз амаҵуѡы еиҳабы Ҳаԥьарат имѡа икышашәа дааиҽагылеит.

– Усцәкьоу?!

– Ааи! Уаѡы иимгәыҕьыц ҳзыгәыҕьуам ҳара!

– Ус акәзар! – иҳәан, иԥырагылаз дѡышьҭыхны дырҳәҳәа дылкыдиҟьан, днеихысны аҳҭынра ахан ахь ахалараз иҽыѡеихеит. Амаҵуцәа руаҙәы уи дынивҟьан, аԥссы дкәаруа дѡыхәнан Ач-ԥҳа дахьиаз ашә дасуа далагеит:

– Аҳкәажә бхаҵкы! Аҳкәажә бхаҵкы! Бҳарҷыхом ххәан, аха Акьахьба иуам, иуҵәкьом! Ҳаишьуеит, ҳанирҵәоит! – иҳәеит дгызы-ҕызуа.

Аҳкәажә ас ианлаҳа, ашырҳәа лхыза лхы иааҭарԥаны ахышә аартны, лхы аакылалкит.

– Узусҭада уара, алаапк еиԥш ашьыжь шаанӡа арҭ ирылагьежьыз?! – ҷыцха длаԥшит.

– «Сызусҭада», сыбдыруазар аҟара бҷеыбзымдырааит! – дѡалыҵаԥшит иҟама ахы кны.

– Нан, Акьахьба ҷкәын, ари адунеи ҟьаҟьа ду узамкуазеи, иуҭахузеи ҳаѡны уақәлартә, уаазцазеи ас шаанӡа?!

– Убри саазцазгьы бдыруазар аҟара бҷеыбзымдырааит! Изнеимгеи спарақәа?!

– Иузнеимгахкәа, зынӡа иуимҭар иҟауҵашази убри аҷеабаа ахә?! Хышә уахьад арха иқәҵаны иҳамоуп, иуҭахызар, уҷеы ацынхәрас иуҭаху, шаҟа уҭаху аарылхны ига!

– Шәҷеуахьад шәхы аҟәақҳәа ианышәҟьааит!!! Сара шәтәы сашьҭаӡам, са стәоуп исҵаху. Абыржәыцәҟьа иааситароуп!

– Ашьа ицаша ада иалагылом! Иуимҭар иҟауҵарызеишь, аԥҳәысеиба лыҷкәын заҵә?!

– Исимҭар, дахшьны дыбсырбап!

– Уара, сыҷкәын убри дахшьны дысурбозар, сара усҟан уи анышә дасҵом!

– Дабымҭарызар баб биԥҳам! – абригьы иҳәеит, длықәцәиаан, Гәымыста аԥшаҳәахьы ихы ирхеит. Уа дшаваз, амрагьы лхагьежьит.

Дзыԥхьаз иѡызцәа Никәалеи Шардыни ѡахьхьи, иѡны Раҳаима илыдтәалоуп, иара авырвыр еиԥш деикәагьежьуа ара давоуп: «Ашьа ицаша ада иалагылом ҳәа салҳәеит аҳкәажә. Саргьы бзиа ласымҳәеит аха. Аҭырқәа итәазы ихы ԥиҷеуан ҳәа, сара стәы сақәдырӡуеит, ас уаѡы иаҳахьоума!»

* * *

Ҳаԥьарат иишьыз аӡымат аӡшәах цқьа ашьеиқәатцәа хыршәланы, агәышҵа ҕраҷкәынӡа, еилатцәиуа акыр иланагахьан еиԥш, нырцә апыҟҟаҳәа ҷыла аӡәы аӡы дааҷеԥынгылт. Ахьышәҭҳәа уахь илаԥш наиршәит. Уи Омар иакәын. Аҟәантәи дгьежьны Арап дақәтәаны згыгцәа ргыланы еибахеибафоз аӡы дааталан, даарны Ҳаԥьарат дызвагылаз атла данаавала, Ҳаԥьарат ашырҳәа даавҟьан, аҕәра нҵарс иааникылеит. Аҷеы

«хәырр» арган, инеиҭаԥеит азныказ, нас имахәар инафԥыаафԥын иаакәыркәырт.

– Иҟоуҵои уара, уеилагама?! – даатҷьеит Аҳаԥшь-иԥа

– Уҽыжәҵ арахь! – дааиҽагылеит Акьахьба.

– Ҳаи, сышԥаҽыжәҵуеи?! – иҳәеит Омар. – Ушԥаҽыжәҵуеи?! Аҽҳәара иамаз узымдырҳои?! Сара сажәа саатк иахыԥар шыҟамлоз узымдырҳои?! Сеы угеижьҭеи абар уажәшьҭа мызкы ҵит, исфом, изжәуам, изԥьабоит. Аԥарақәа науҭиизҭгьы, ҽык сашьҭаланы иаазгон. Аԥарақәа наумышьҭит, сыла ҭраа амԥа сыԥшуп, аԥара анузымгәаҕь аҽеы ургьежьында!

– Сыҽқәа уа арха иаважьуп иуҭаху га! – иҳәеит Аҳаԥшьиԥа.

– Уи арха иаважьу уҽқәа уԥсы иҟәаҟәаса иамоуп, сусс ирылоузеи?! – иҳәеит Ҳаԥьарат.

– Ҳаи, иумуҳахт Акьахьба, иусымҭаҳар ишԥоуури?

– Аа, ус аума? Ус ауп уан аҳкәажәгьы илҳәаз, шәеибадырны шәыҟазаап! Сара соуп иатәажәымбо. Ишԥазуа, умбои? – иҳәан, Ҳаԥьарат дууаҳа дыԥан атазҳәа аҭауад имахәҽеи иаҕәреи ааидгәаланы икит. Аҭауад иарҕьа напы иакыз аҟамчы ԥышьҭикәыцәаан апҟацаҳәа Ҳаԥьарат илеихиҟьеит. Даазазамазеит Акьахьба, аха иҽеиҟажеит, дазкамыжьит. Иԥсы анааивига иикыз имахәҽа аумыжькәа, еиҳагьы далаԥсны иаанкыланы, иҽеибыҭаны длеихан, дылҽыжәиҳәеит. Аҽеы неиҵԥан, аҕәра иҭаԥало иааҳәны ирзыԥшуеит.

Ԥахьхьи Акьахьба игәарԥ анҵа аҵаҟа, иан дуазыруа Ацаргәыши Ашьхарԥеи дрыдтәалоуп. Игәаҟ-ҵәаҟуа, иуазыруа иара изыԥшу.

Иааиҵагьежьын, аихамцеи ашьанҵеи реиԥш атах-сахҳәа иԥеидыслеит, иааидыԥеит. Ус дырԥегьых еизааигәахо-еизааигәахо, ԥ-бҕабк анеизыҵкьо еиԥш, аҽаԥ-саԥҳәа иааинҟьеит. Нас иԥеибакын, адгьыл ҭадырҽылома уҳәо ицәырҵәаны, еидшылаҳаны аиқәпара иалагеит.

Анахь икыдибаҟьо, арахь икыдибаҟьо ишаауаз, Омар иааизыманшәалаханы иаҕа ихәцә ааиԥыхьашәан, иԥҵикаайт. Уа дладԥсыланы арҕәгәара далагеит. Цгәык аныршьуеиԥш, махәҽала дизшьыр еиҕьуп, абԥьар ҭкьар ашаҳаҵцәа аиур

ҟалоит. Абар шьҭа иԥсы изҭкаауам, дхәыруеит. Ииулак, иҟаиҵалак, Омар имахәҽақәа рыѡбагьы ааидкыланы дахеит, аха умԥсуандаз, аҵәымаҕ зку арыҭәа иаѡызан ихәда зкыз анапқәа. Урҭ иаҳа-иаҳа ихәда иалапон. Аԥсҭбара ашҟа ахы хома, анаџьалбеит…

Арапҳ мыжда ахьгылаз ашьапы шьҭшьуа аҳаскьын цәгәыхаа, «қәыр-қәыр, хәыр-хәыр» – аргон. Аҭауад иҽехыртырʒаны анхаѡы ихәда иргәгәон. Иԥсы ѡеилыққа-ѡеилыққеит, иблақәагьы акакаҷқәа аатҵалеит Ҳаџьарат.

Абасҵәҟьа акы аахмырҵкәа, иара итәазы дыршьырцу? Аҽаѡ аахгеит Омар иаргәцыста. Ҳаџьарат иҭаҷкәымгьы аабызбызит. Зшьапы зҵырхыз аҵлеиԥш аѡыџьагьы рҽылархан, агәара-сараҳәа илеиваҳаит. Маҷк рыԥсыԥқәа еихәлачуа еиваиан. Нас иаақәац-мацаны иѡыҵыззан, инхьаҵ-аахьаҵны дырѡегьых ишеизыҭрысра иааиҽагылеит.Атаз-чазҳәа махцәымахцәы иааидхалеит. Акыр иневагьежь-аавагьежьқәеит, еибарҭрысқәеит. Нас Ҳаџьарат иаҕа дынимҵасны дааихан, ҽкаршә аакаҵаны дихыруухаы диршәит, агәызгьы аашьҭиргеит, аха дкамҳаʒазшәа, мпылҵас дѡышьҭыԥан, дааҳәны уаҳа акы ааилмыршаʒакәа игәы дѡықәтәеит. Ҳаџьарат иԥсыԥ алага-ѡагара Омар дарзазон. Ѡахьхьи ажәѡан ашҵаҽы аласкәыгә иацҟьаз бамбашәа пҭақәак ниас-ааиасуан. Ҵаракәакгьы ҷырт-сыртҳәа рыбжьы аагеит.

– Ыы, ишԥоубо шьҭа, ала қьаафыр, ишԥоубо? Сыѡны уҟама ҭкәыцәаа усҽагыланы сҟамчы аԥҵаҵа патагәаʒа ихуҵәон. Ҳәатын-иԥа Мамсыр иԥсхәраҟны аҭарчеи сыҵжәаны иугон, ишԥаубо сымҳәеи уажәы?! Ас снапаҟны уааирц уҟаʒамызт! – диқәбабаны дикит. Ихәцә скуеит ҳәа далаган, еимраʒеит, иҟама ҭихырц иаԥшьиган инапи иареи еидикылеит. Нас ашыжә ирган, итәарҭа шыҟаз шьамхыла дыѡиҵасын дихырбыкьны дылкажьны, дааҳәны игәы длықәтәеит:

– Уара иуʒбаз анцәа иуциʒбауазароуп, Омар! Шьҭа иухәоит?! – ишьамхқәа рыла иаҕа имахәҽақәа адгьыл ѡаҕьра иқәырҕәҕәаны икуп.

– Исаҳәа удин аныс сызхурҟьо? Ыы, зҽумҭуеи, Омар! – абригьы иҳәеит,дырѡегьых Омар дѡыҵыѡрын еиҭааибархан,

икаибажьит, еиҭагылеит. Нас инеидыххылан, атаз-чазҳәа рыбԥакәа нҭарс иааидыззалеит. Рыԥсы еихәларчы акыраамҭа анахь-арахь еибаҟьон.

Аҽҽаҳәа ирываѡрны илеиуаз Гәымсҭа аԥсы аʒеит уҳәарын, ашьҭыбжь аасѡʒомызт. Нахьхьи, амра шанханы иԥшын. Иахьак кәыли-ҷлиҳәа згәы еиҟәыччауаз аҵарақәа шәаҟьаʒеит. Маахырҵас арҭ раиигәара иааины ишьҭасуан, нас ишьҭыпрааны хыхь амахә иқәтәо, ҽшьран изҽыз.

Омар шьапҽаршә ҟаҵаны Ҳаԥьарат изшьапык иҵхны, дыртарны дышьҭеикшеит, аха адгьыл акьысха имаʒакәа дихирууаа-ит. Еиҭаѡагылеит. Ркабақәа еихьыжәжәа, аԥхыʒбаа ргәыдшылан. Аԥасақәа реиԥш рыҽрызҟьомызт шьҭа, баша иҳәаҭ-маҭуан, инеиха-ааихон. Ус ԥшьшьалашәа Ҳаԥьарат шьапҽаршә ҟаиҵан, Омар дкаижьит, аха егьи даиирҳәыхт, еиҭагылахт. Ѡыцьа еидшылан еибашьуан, амра шанханы ирзыԥшуан.

Иқәырқәыруеит, ашьац шьыҵәрақәа аҵыруууаны иаршәуеит Арап. Аблақәа нҭырпыжы-ааҭырпыжуа арҭ аѡхацәак ирзыԥшуеит.

Еиҭааибарххан, еиваҳаит, нас Омар даахәын иаҕа игәы длыкәтәахт, Ҳаԥьарат аҵыхәтәантәи илаз имч зегьы еизыркәкәаны дысхысҳәоит ҳәа иҽанааибиҭа аламҭалазы Омар ахәырқьхәа иҟама цырцыр аатикәыцәаан, иаҕа игәы иѡахыкны, иԥыхʒа, имкәацаʒо иааникылеит:

– Шьҭа баша ухы аԥьа аумырбан! Амала, издыруада, уԥсымҭаз ажәак уҳәар уҭахызар, сузыԥшуеит, – аарла иҽы ааихирԥхьеит Омар.

Аҵыкь ааҭгеит убри аамҭазы.

– Угаʒамхан, Ҳаԥьарат! – иҳәеит даашанханы. Нас иҟама наҟ инаашәа инимпыҵҟьан, ицырцыруа адгьыл илалагылт. Иара дылхьышьшьны Ҳаԥьарат игәы длыкәҳаит. Дѡеихан, дѡеиҵыҵит, иԥшшәы ихыббы днеихагылеит. Ҳаԥьарат иикыз итапанча аҵыхәтәантәи амра ашәахәа наҽаччеит. Омар игәаҵаҕара иакәыршаз акаба шкәакәа кылҟаԥшьааува аҽарҭбаауан.

– Уҽесумыршьыр умуит, угәнаҳа уара иумазааит! Амалажә азы ухы ҭаурхеит, амал уара иумажьын, уалатҳаԥьны уҟан.

Сара угәыла сакәын, ҽабаак исымаз уатҵашьыцуан, усмацлаблан ҳәа исымухт, уҽесуршьит.

Ашырҳәа итапанча дынҭатәҳәаны аҭра илҭатҵаны, длеиҳәҭкәыҡәлан, длеихатәеит. Ашьшьыҳәа инапы, ишьапы деиқәикуан.

Еиларҟаца-еиларҳәны Арапҵ акәадыр ашьҭахь иадҽаҳәалаз Омар иуапа аақәихит. Иаргьы, ахысбыжь заҳаны иʒыʒымкуа игылаз, наҟ инатҵьан, ахәы иѡкыдлеит аҕәра иҭапало.

Аупа аатҵыртланы, абжак аапҳьаршәтны аҧсы длыкәтҵаны абжак наиқәиршәит.

Ашьа икашыз днахыкәша-аахыкәшеит,дуалуашо даақәхеит. Ирҳәо иаҳахьан, ауаѡы данушьлак уҟәых нумыжьыр узцаʒом ҳәа. Патронак аҧсы иааигәара инкаршәны аҳҭныҟа ихы ирхеит.

Амра, иззыҧшыз анаба, ашьшьыҳәа аҭып ахь аҽыланахеит. Уи ҭашәон шьҭа. Зыҽезыргәаҟуаз амаахырҵыс нышьҭпраа, ихаууала наҟ хараʒа ицеит.

Ҳаԥьарат аҳҭынра агәашә даадгылан: Ач-ԥҳа шәаалыԥхьа арахь!! – иҳәан, итапанча ѡтиган, аѡада ахы рханы аҟәҟәаҳәа иааҭаирцәеит.

Быҷкәын дышьны, лахьхьи аʒы ахыҷә аҽы деиқәаҵәаʒа дышьҭоуп! Леи-бгеи дырҽашәымҵан, аѡныҟа даажәга! Бҭахызаргьы анышә дат, бҭахызаргьы ибҭаху изу!

Иааирҳәын, шьабысташәа абнара амѡахәастҵа днылпаныллҧо иѡныҟа иҽыѡеихеит.

Ишьҭахьҟа, аҳҭныҟа хыла-гәыла инеилалеит. Гәылеи-злеи атәыла рбганы зегьы ҵысит. Ач-ԥҳа лыҷкәын длеихагылаанʒа ихалҵомызт. Ишпа! Ҳаԥьарат, лыҷкәын Омар акы ааилмыршаʒакәа дишьну?! Ус ишпаҟала? Дкылатәаны диеихсма? Аха, мамоу, ианеиқәпоз рыпбақәа зкыз ыҟоуп, ишәаны изымнеит акәымзар, рҳәоит. «Омар, нан, уишьыҵәҟьану Ҳаԥьарат!» Нас лыхәда ацәпра, лхы акыдхра далагеит. Деимырхха дыркын, аха дырзыҟажомызт.

– Нан, шәзыпшузеи, нан! Алықьсандр дабаҟоу, нан?! Шәца, нан, шәымпшыкәа, Кьахьба, иш-Кьахьааy рыѡны илыѡнагәаны амца аушәыжь, нан, шәымпшын, нан! Ус еиҳа еиҕьуп, нан!

Ргәылацәагьы уа иалажәблы, нан, Иҽаҭахьа шпанеигъеи, нан ақәыцьма Ҳаҧьараҭ... Ишпазури, нан, сара...

Дишьыҵәҟьану, мшәан?! Нхаԝык иатцкыс ушпазымиааиуаз, нан, сыцкәын?! Ҳаи, абааҧс!!! Шәымшәан, нан, Алыкьсандр, рыԝнгьы, ргәарагьы, даргьы ццышәха иқәшәҵа, нан! Алақәа ууа иахызаап, нан...

Иааилабыцуан еиҧш, Ҳаҧьараҭ агәашә дназааигәахеит.

«Унан, шьҭа исыҧсыхәоузеи, уан!» ҳәа Арап аҕәра кны агәашә дылагьежьуан ан. Иара қәырқәыруа, шьапыла ибҕьаҭуеит. Иаҳәшьцәа лаҕырӡышо еилауаҭыруеит.

– Ари арахь иаама, рыцҳа, аҳҵынрахьы ицаз ҷьысымшьази!

Сыцкәын уоума, уан адунеи зымбаша, уеибгоу?! – лыцкәын заҵә даагәыдылкылт Раҳаима, аиҳәшьцәагьы аарыкәшеит.

– Сан, шәсааӡеит, сан, шәсааӡа! – иан инапы аалыкәиршеит. Иқыцьқыцьуан инапқәа, аҟәараҳәа деиҵасуан.

– Иҟалазеи, иҳахьзеи?! – иаҳәшьцәа ҏеынеигәыдрыжьлеит.

Ҷиҵуам.

– Ухәума, нан, укаба шьаарҵәыраха иҟоуп, ыы, сыцкәын?! – дааивагьежьны дааиҧхьылшьшьааит.

– Мамоу, сан, уи сара исшьаӡам...

– Нас, нан, иҟала...

Аҭауад Омар дышьны сааит! – аарла ибжьы ааҭигеит..

Арҵәаа-сырҵәаа аахырҵарц аҧсык аарыгхеит иаҳәшьцәа – Нина, Заҳаида, Зиза, Мкыд, аха ран ҏ҆ы лшәаҳаит. Рыҷқәа рнапы напыракны иааҕызыҕызит.

Раҳаима маҷк дшьаҳаиҵханы дгылан. Дгылан дымҵысӡо. Ус, аф зысыз леиҧш. Нас лыцкәын деиҭанеиҷаҧшит. Илбац лыцкәын иакәмызт, дцәышҟаҡараӡа дгылан.

– Ҳаи, уан иҧсыша. Угәы ҭрысма зынӡаск?! Ахаҵа дызқәымшәо ҳәа акгьыҟам, уара шьҭа ухаҵоуп. Ҳлеип аԝныҟа, уан уара узы дкәырбануп, уан, уан... Уҧсы ааиҭак, нан, сасцәақәакгьы ҳҵоуп, ас урбар ҧхашьарами?! – лыцкәын ижәԝа кны агәарҧ дынҭалгалеит. Арап аиаҳәшьцәа иркын ахахәда шьышьуа илаҕырӡышо.

– Изустада, сан иаҳтоу? – маԥк иԥсы ааивыганы дҭааит Ҳаԥьарат.

– Узыԥхьаз уҩызцәа роуп, нан, сыԥкәын. Урҭ иахьакгьы абра иузыԥшны итәан. Уажәы ахысбыжьқәа иҭдырԥьан уара иушьҭалт. Ииаип, иабацари.

– Шәарҭ шәызҿу закәызеи. Шәқьып-шәыпуа! Аҽеы наԥ инҽаҳәаны, шәышзахәо шәласны шәашьа деиқәшәыршәа, ишәҵа-иԥәынҵа, иҽеыԥсахга маҭәақәа. Али-ԥси рыбжьара ишәырхиароуп! Уара, нан сыԥкәын, уабԥьар маҭәа еиқәыршәа! Шьҭанахыс умҩа даҽеакуп нан. Абԥьари, аҽеи, алашьцареи – абарҭ роуп уара иуҩызцәа гәакьақәоу!

– Сан, сара макьана ԥьаргьы сызцаӡом, иааип Никәалараагьы. Макьана ԥьара сызцаӡом. Сара ара ааигәа саныԥамла хырзаман шәзаарцараны иԥоуп, ҳаҭеиҵа ҳаҩны шәаларыблып Аӡапшьаа!

– Мамоу, нан, ҳарҭаҳәса иаҳкьысратәа. Ус рхы ишҧатәаршьо? Урҭ уара уоуп ирҭаху, нан! Аҳыҳ, зыԥшра аҵахӡам, нан шьҭа. Ахатцара, ахатцара, абыржәынахыс ауп, нан сыԥкәын! Абан уҩызцәагьы ахьаауа, – Никәалеи Шардыни ҽырххыла агәашә иҩадыххылан, илҽеыжәԥеит.

– Шәымшәан, сан, саҳәшьцәа! Шәымшәан, абааԥс, иԥалаз ԥалеит усгьы! Уи шьҭа хныркәышьа амам. Шәымшәан, сара сыԥсы ахьынӡаҵоу шьоукы аашәхыкәласуа, шәнарца-аарцо аӡәы ихәура шәҭастцом. Сахьыԥказаалак сышәхылаԥшуп. Хара сцаӡом сара. Аҳыҳ, ҳдәыкәшәҵа Никәала, Шардын! – иҳәан, алашьцара рыҽенамардан, иныҵабеит ахҩы ахацәа, хҭарԥала рхырҷқәа ҭаҳәҳәаны.

Ари ауха Раҳаима ргәашә ҳарак дладгылан асакь ду лыларԥацаны аҷацаҳәа аҵәымаҭ ҩаалырхеит. Агәашә хәыҷгьы убас, уаҩы изаамыртуа, гыгшәыгкгьы захымԥо хәажәи масари рыла ишьҭыхны ишшны, хыхь қәыцла ихкаан. Ҷыжә рыцҳа иԥалашаз идыруазшәа, ус, аҳәызба аҭреиԥш иҽҭакны иҽеыԥаиҵахьан.

Аԥәарҭ акәҷарақәа аҩыҵрак иштәо еиԥш, ацәашьы ҩархарцәаны, лыԥҳацәа аалгәыҵак, аҩны дааҩнатәеит, наԥ-наԥтәи ирзыԥшу алахьынҵа дазхәыцуа.

«Бысҭ, сан, абри аҭауад дызласшьыз атапанча! Ибымаз ҳамҭас са сҟынтә», – лыҷкәын илиҭаз еиҭаҧахаа лыхчы инаҭалҭеит.

Аихымцеи ашьанҭеи еиҷасын, аихымца ҟәыбаса ицеит.

Аҭых ҭынчым, аҧҭакәа еилаԝеиласуеит, афырҭын цәырҭрыма?...

АФАРҬЫН АНЦӘЫРҬУА

Ауха арҭахацәа ари ақыҭа ааныжьны, Кәындырхәы инхыҵны Ҳабԝы акалҭ рыҽнарҭан, хыхь акыҵгы иԝыхәыншәаны иахьылҭалаз, ажәытә ахьшьцәа рқьаҧҭажә иазнеит. Аҭх агәҭа ааԝнашоит, ԥхны ҭхуп, аха ажәԝан аҷы хтым, ҧҭакәак анахьарахь иниас-ааиасуеит.

Арахь уаԝы иҷахарсҭам, ҽымԝа аагам, анкьатәи амԝахәасҭагьы еималахьеит.

Ари акыҵгы анаԝс наҟ абахәқәа цыԝцыԝуа унарҷаҧшуеит. Уаҟа, аҧслаҳәқәа еибарҧо иаҷоуп.

Уажәы аҽқәа рыҧсы анааиҭарк, рыҧхҵы анаарылаба, лаҟтәирахь акәзара ишьаҳаны инҭарҵеит. Дара ааин ақьаҧҭажә инхәыцатәеит, иҟәындҟәындуа. Ҳаԥьарат ихҭысыз зегь шыҟалаз раҳәара даҷын. Зегь зыхҟьаҵәҟьа, Аҳаҧшьаа рпагьара ауп.

Амза ашәахәақәа цәырҟьа-цәырасуашәа, арҭ зны-зынла инарылаҧшуан. Ус, руапақәа нарыҵаҵаны, рыхқәа нықәырҵеит. Уажәы-уажәы ари аԥьра иахылаҧшхәу аты-ԝарԝар бжьы цәыршәагаха ақәаҵеиқәара иаатцыԝуеит. Нахьхьи харантә, арзаақьхәа аҟаабжь аалуеит абгыҵ. Уи заҳауа лахьхьи лбаа ақыҭаҟны алақәа ахуҳәа иааилалоит. «Ҵырр-ҵырр» рыҵхуп рҵуқәак.

Амза аҧҭакәа анаҧырачлак Ецәаԥьаа ҧырҕшәа зынҳа икәеикәеиуа иуҷаҷҷоит.

Акьахьба игәы иқәҵаны иику итапанча ааимаирҕәҕәалоит, дааҳәцы-мыцуеит, даақәыҧсычҳауеит, даатынчхоит. Никәалеи Шардыни наҟ-ааҟ иваиоуп.

Никәала иԥсҭазаара аиҳарак бнала ихигахьеит, ашәарыцаѡи – абнеи, ацәарҭа татаҙа, ихчбаба быбышҙа дрылаиоушәа ауп дҭахәхәа дшыцәоу.

Шардынгьы акыр дкараха дыќан иахьа, ацәа дагеит.

Ақьала иатҵаԥшуа ишьҭоу Ҳаԥьарат иоуп. «Шьҭанахыс умѡа ҷеакуп, абԥьари аҷеи, алашьцареи роуп уѡызцәа», – лҳәеит сан. Иаҳлахьынҵахаришь?! Саҳәшьцәа рыцхақәа, ачалт иатҵашәаз аҳәынҵәараԥшьқәа реиԥш, шәгәыҵќьа-ԥсыҵќьаха шәышԥансыжь, ишәԥеиԥшузеишь?!

Маахырбла Гәында иахылхәаарызеишь, ари иќалаз? Иќастҵари, сабацари? Ара тәашьа сымаҙам. Омар анышә дартаанҙагьы, уи ашьҭахьгьы сыѡны ааигәара сыќазароуп. Уҭисыҵи еишьҭоуп, урҵ ус ҳанрыжьрым, аха акгьы зхараҙам иакәым рзырур ауп амықәшәатә

Гәында илшәыз аҵкы шпаԥшҙаз! Асырҙ шәҵқәа, ашәирыҙыҙқәа ҭырхха-ҭырхханы ауразоуроу иалаԥсан. Амаахыр сахьақәа рыман. Лхы-лҷы ҳалалуп, леиҷкаашьа хырҵәагоуп, еснагь длаша-лашауеит, дымзоуп уҳәап уналҷаԥшыр. Дсеиҷеырбозшәагьы збеит сара усќан. Уи сҳәатәаќны дааир ќалагәышьарын, аха шьҭа?.. Абрагьѡы сиццандаз ҳәа дтәоума, ауаѡы дышьны абна илалаз...

Саргьы симпыҵаԥсырц аԥсык ауп иаасыгхаз. Иќама дәықәаимҵахьази, стапанча акәымзар сгәаҵаҷара илалирќьон. Дахьымҙеит. Иќама ҭимхызҵгьы саргьы сабԥьар сахаҙомызт, ус ҳаибарбылгьаларын, иаҳиааиуаз уаѡы дибарын. Амра аҭашәара иԥсы лацҭашәеит.

Ачаѡ аалгоит абнарахь ԥьара, аешқәа рҵызбжьы ҵарҙа иааѡуеит. Амза ласкьоит амшын ахь, рҷеимартаҷа аԥҵақәа аахалоит, нас ԥшаҷьык нарылаҭәхәа-аарылаҭәхәаны ицќьа инықәнаҵоит.

Афырҵын цәырҵшоу!

Икашьшьы, абнара ҭынчуп. Аҵх неигәоит. Еҵәаԥьаа жәѡангәы иазцахьан, урҵ рааигәа-сигәа ажәѡан амца ацрарҵазшәа акәын ишыбыл-былуаз.

Шарԥыеҵәа шеишеиуа абахә ахы иѡавҵыҳәҳәеит. «Ҷит» аҳәеит ҵыск ааигәаҙа, «ҷит-сит» рҳәеит аҭакс уи иавакны.

Мшацт зны, шәаамццакын, аҳәазар акәхап, иаарылабжьан, ԥаԥхьа иааҭынчрахеит.

Ашырҳәа дцәырҳан дԥыкәтәеит Никәала. Иблакәа ааирҟәыҷын, иаахитит. Иккаҙа иҭацәын Шардыни иареи рыбжьара! Шардын аххыҳәа ихәда абжьы гон. Днеигәҭасын дааирԥшит.

– Дынҭыҵзаап, – иҳәеит Шардын.

– Дынҭытҵзар дмааиуеи, нас, – иҳәеит Никәала.

– Нас уаҳа дабацарыз. Ԥызара изуа ҳицуп, ҳныжьны дабацарыз?! – иԥьеишьеит Шардын.

– Уи иҟазшьақәа уасымҳәахьеи, абас ауп дшыҟоу. Егьараан абрахь, абанҭ абахәқәа иубо рынхытҵ шәарыцара ҳанцалак, ҳаԥык аҟны ауха ҳаԥхьон. Ашарԥазы санааԥшлак, иреиҕьу аб кнаҳаны ацәахыхра даҷуп. Мамзар, зынҙак ихабар ыҟаҙам, дцеит днытҵашәкәа, уаха алашьцара даанагоит ауп. Ма ацәҟьара деихсуа, иахьа хәлаанҙа бахәык даҷатәоуп, ма ахьара дытҵоуп. Амшәқәа рышьҭа даԥшуа.

Ашарԥыетҵәа данацгыло дысзақәкыр, нас ҳаиццоит шәарыцара, уахь аҕба уҭоуп – дахьуцу.

Аха ҳарҭ уажәы шәарыцара ҳмааит. Адунеи амаа амазар иамызхшаз ауаԥы дышьны дыҟоуп, даҳҵәахуеит ҳәа дҳаманы ҳааит, иара – аԥшҙеиԥш днытҵаба дцеит. Иаха данцәажәоз, иугәалашәоу, ԥсҳәыҟа сԥызак дыҟоуп ҳәа иҷытҵшәаз?

– Ааи, ишԥасгәаламшәо, Есҳаҟ ихьҙуп имҳәеи, уи данигәалашәа ауми ихы-иҷгьы анаалаша. Ма уахь ихы ирхеит, ма дгьежьит иқытахь, иҭаацәа рыцәшәа имами. Иара дшәо ҧьушьо, дыбгоуп! «Шәара еснагь сара шәсыцзаашам, шәҭаацәароуп. Сара схала сабрагьроуп, сымԥа шьҭа ихазхеит», – имҳәеи. Аҿқәа гәаҳҵап, Арап ыҟамзар… аха, уанҙа ҳазцахуеи, ихы иатҵаз акәадыр абаҟоу? – иҭацәҙа иҟаз Ҳаԥьарат ихчахьы днаԥшит Шардын.

– Аа, иуасымҳәеи, мшәан дцеит. Дахьцаз анцәа дақәиҭуп. Шьҭа Акьахьба ҧьаракыр дыжәбазар ҳәа ҳара ҳаимдо ҳазладәықәлари, арахь ауама, акаамеҭ ҟаҵаны иҟоу ауаԥы! Иара ихала ихабар ҳирбаанҙа ҳаԥшызароуп.

– Даара дыҷкәына ласуп, агәаҕь баапс змоу уаԥуп!

– Даҳзыҙырԥыр ԥытк дҳахьчагәышьон, аха…

– Аԥсыз даҩызоуп, думпытԥтәраа дцоитеи!

– Ҟоҳ, иаха ԥхыз шанак збеит, шаҟа сгәы аархәашьзеи анцәа иниртәааит!

– Изакәи, Никәала?

– Ажәҩан аҽы зегь, реиҳа икәеицеиуаз етәак тәашәа акәапаҳәа илҽшәан, икахәхәа, амца ацрыдды, абри ныхак аниасуа еиԥш аҽыланахеит. Аҩызцәа аетәаақәа инрыцрас-аарыцрасуа, урҭгьы амца рыцрыддуа, иҟәыбаса рҽылархон. Иара шеишеиуа, акгьы амыхьзакәа, ажәҩан аштԥа мцабзла ашьҭа ҭгәыхаа иантԥаны илеиуан. Илеиуан, илеиуан хызатәашәа. Аа, анаԥьалбеит, шьҭа иаангыландаз, имқәацазо уа иҩкыдландаз ҳәа сгәы аҭҳара-аҭҳара еисуа сазԥшын, аха иара аҽеазнымкылазакәа ишнеиуаз ажәҩан змыжь ду илахәлабга ицеит, уаҳа ашьҭамҭагьы ыҟамкәа.

– Измааноузеи, анаԥьалбеит?!

– Сеидроу, иумбо иҟоузеи. Уи зызку изҩахәы ԥсызааит, иара ԥеиԥш бзиа имазааит!

– Угыл, Шардын, шаанза ара ҳалтԥроуп, умбои Шарԥыетәа нахьхьи абахә кәаҩ иахьавсуа.

Хҭарԥала рхы-рҿқәа ҭаҳәҳәаны, аҟәапа-ҿапара нрыжьуан ҩыԥьа ахацәа. Рахәыц пашәа рымҩа арлашон Шарԥыетәа. Наҟ-ааҟ иаарыкәыршаны аҟармаҭысқәа рыбжьқәа хыркуа еидыҿырбалон. Урҭ ыцәар ҟалазом, аҟарма рыҕриаауеит азы. Ҳаиҳа ашәа хаақәа, ашәа ҿыцқәа аԥызтԥарыда ҳәа еицлабуеит.

Абгассақәагьы иааиларыԥсон, ашара шааигәахо адырра ҟарԥон. Абна илзааша бгызкгьы иныхтԥазаны иууит.

* * *

Гәымсҭа агыгцәа ргыланы ишәахха илеиуеит. Амшын гәрымуеит, амшцәгьа абозаап. Ишыԥхынроугьы хаара мацәак атԥам аԥша исуа.

Ажәабжь аарылаҩт Ешыраа:

– Иҟалаз шәаҳау, уара?!

– Иҟалеи, абааԥс?!

– Аҳаԥшь-иԥа Омар дуҳҳа дрымшьи уара?!

– Ҟоҳ, ишԥоуҳәо ԥьушьҭ, изгәаҕьыда?!

– Ирҳәоит, Акьахьба иоуп ҳәа, ргәааибаганы иҟамзи. Иаха ахәылԥаз, Гәымсҭа аԥшаҳәаҷы Ҳаԥьаратҭ амҩа кны дтәаазаарын. Егьи Аҟәантә дшаауаз, аҳы даарны апыҟҟаҳәа аҟәара данаакәла, ари, аарцә дцәыҵатәаны дизыԥшымзи, аҟәакҳәа абԥьар ааигәыдиҵан, игәаҵаҕара кылжәаны дылкаижьт, рҳәеит. Иара ахысразы иуҭахуази усгьы.

– Иара дабаҟоу, нас?!

– Дыбналазар акәхап, сеидру.

Гәыԥҩык ахьааидгыло дырҩегьых иаацәырыргоит аҳбахә:

– Иҟалаз шәаҳау, уара, аҳҵынра иҟалаз?!

– Иҟалеи, абааԥс. Иҟалеи?!

– Аума, акаамеҭ ҟалеит рымҳәеи?!

– Аҳаԥшь-иԥа дыршьит рымҳәеи, уара?!

– Дызшьыда? Ажәеиԥшьаа рцырҟьа иоума?!

– Аиеи!

– Арҭ еизҕыҕкны иҟамзи. Иаха ахәылԥаз Гәымсҭа аҳиас нырцә-аарцә иааиҷаҳазаарын, рабԥьарқәа ҭыхны аҟәҟәаҳәа еиҷахысуа рҷаархан, аҳы агәҭаныҵәҟьа Омар дызгарыз ахы иқәшәан, ахыԥхәа длеиқәаҳаит, рҳәеит. Амала, иҷеы мыжда арахьдырнагеит, рҳәеит. Егьыгьы ҕәҕәала дхәызаап, дызцәынхо акгьы имам, рҳәеит. Аԥсуаҵас имыхәазт Аҟәа ахәшәтәырҭахь ддәықәыргалеит, рҳәеит.

– Еибафеит рыцҳа!

– Ааи гәышьа!

Даҷеа-шьоукых абри аҳбахә рҳәоит ҷакала:

– Иҟалаз шәаҳау, уара?!

–Иҟалеи, уара?!

– Ахырзаман еиқәаҵәа ҟалеит, рҳәеит. Адгьыл амаа зкыз Аҳаԥшь-иԥа ҟыт изымхәо дышьны длышьҭаҵаны ицеит, рымхәеи Акьахьба иҩызцәеи иареи?!

– Убасҵәкьоу?!

– Ааи, убас ауп ирҳәо. Ирҳәоит ахьгьы имазаарын, имырхит ҳәа. Нас аҳәгьы дахырхит, аха уи иашьа дыҟоуп. Акьахьба иԥсыхәоузеи шьҭа, иҭыҳгьы игәарагьы амца аурыжьп?!

– Ае-еи, ацәгьа зуа, ацәгьа изыԥшыми!

Ацәылашәшәра шамаз Ҳаԥьарат иҿы хәжәаны иқыҵа далалеит. Ара усгьы бнароуп иахьабалак. Ашәах зыкәчыз Арап аҕәырԥхәа аҕәра иацхауа Хьыбба игәашә инадгылеит. Аԥшәма ҳәа ҿиҵын, егьигь иҩны даадәылҵит.

– Ишудыруа еиԥш, убзыцәашьа дысшьит, уара уакәын ишьтәыҵәкьаз, аха! Шәцо, шәааua сҿы сымхны ишәымҭар жәуамызт. Ашьҭахьы, ишәҭахыз ансылшәырша, шәыхабар заҵа исышәмырбарыз. Аха, усшьуам, уара унхаҩуп, уи дҭауадуп. Шәнеины цқьа шәхы-шәгәы далышәх, дышәҵәуа. Уаала шьҭа арахь! – иҳәан, уи даашьҭыхны, ари агәашә днаҩсын Акаҙба иҟны днеит. Уигьы иҩны дындәылиган ус иеиҳәеит:

– Уара аԥаса ижәымун шысҳәоз, сҿы сымхны, ида шәхамшәалартә шәыбзыцәашь ишәҭеит. Уажәы иҟалаз, ижәбо ауп. Сани саҳәшьцәеи абра аҩны ашә аркны иҩнатәоуп. Аҙаԥшьаа адунеи рымҿхакны ишыҟоу – ижәдыруа ауп. Урҭ руааҿалар ааины сыҩны сҭаацәа шалаку ирбылуеит. Нас, саакылсны, раԥхьа шәаргьы шәҭаацәагьы шәыҩнқәа шәылрыҩнакны амца аусыжьуеит. Сара хара ԥьара сцо ԥьышәымшьан, ара ааигәа хәык сыкәтәазаауеит, иҟашәҵо зегьы збарҭахоит, аланарԥшыгала сыԥшуеит.

Аҙаԥшьаа рҭынхацәа ааира иалагахьеит. Шәнеи убра ахҭынраҿы. Акьахьба ҳара даҳшьуеит, даҳшьаанҙа иҳашәраҙа, иҩны-игәара ҳалакьысрым, мамзар, иара хара дыҟазам, ҳазегь амца ҳауижьуеит ҳәа рашәахәа. Иҟаиҵаз аҟны даагылаҙом шәхәа. Сара сзеиԥшроу жәымдыруеи?! Сан, саҳәшьцәа дышәмырблын, урҭ акгьы рхараҙам, ар шәыманы сара шәсышьҭал, сара сышәшьы, нас ишәҭаху ҟашәҵа!

Абас нараҳәаны наҟ дырԥырҵит. Ибзиоуп рҳәагәышьеит даргьы.

Ауаа еигәныҩт. Атәыла бгеит. Маанаа, Ачаа, Маршьанаа рлымҳа иҵасит. Ахлымҙаах ҟалеит.

Аҳкәажә лыхцәы қамызуа илыкәыжьны, лыҙгы цәԥуа, дшьаарҵәыраха агәарԥ дакуам. Лышәибжь аҙырҩашкәа ааныркылоит, аккаҳәа ашәа ҳәо ашәаԥыцьаԥ ирылатәоу ардәынақәа иԥсы-ԥсны, акәапа-сапаҳәа ирылшәшәоит, амра ашәы аҽанаршәуеит.

Апҟаԝхәа аполициа иманы дкылсит ауриадник Маан

– Шәлеины абыржәыцәҟьа иԝны амца ацрашәҵа! Уабаҟоу, нан, Алықьсандр? Нан! Лақәоуп анхацәа! Алақәа сышҧарфеи, нан! Шәнеины рызынтәык амца рыцрашәҵа! Убра иаҳәшьцәа, иан, ргәылацәа зегьы-зегьы лыԝнакны амца аушәыжь. Ус еиҳа еиҕьуп! – дуазыруеит Ач-ҧҳа.

– Ҳаԥьарат хыхь ахәадаҟынтә ланарҧшыгала дрылаҧшуеит. Аҳҭынра ашҵа ашьацра агәыр ыларшәызар ицыр-цыруа ианалибаауеит.

Еилақызқызуа агәарҧ аҭәра иаҷуп.

Аҳаҧшьаа тәыс ирымоу уа аҳҭынра дук инацәыхарамкәа ԝны хәыҷык изгылоуп, уа иԝноуп иҧҳәыс ҧшҳеи иареи рымацара. Хшара дрымаҳам. Аҳҭынра афатә-ажәтә уҳәа, иамоуиахҳу зегьы иара дырхылаҧшуп.

Уажәы убри атәы, аатцәажә-маатцәажә, ажә-мыжә ирымаз зегьы ааизыҳәҳәаны дԝага дԝатцарҵеит. Агаз зҵаз ҭанақьык наидыркит. Ауриадник иуаажәлар аашьҭихит. Алықьсандр уа дыҟоуп, игәы ҭыҧрааруа ажәԝан далало уа дрыцуп Курк Ҳасан. Ахьыббагьы Акаҳбагьы урҵ ирҷаҳәуа ак рҳәоит ҳәа иаҷуп, аха ирзыҳырԝуада, аҳы иҵахыс иаԝызоуп.

Арҭ зегь инапсыргәыцәа иқәгылоушәа ибоит Ҳаԥьарат. Иҵаҭын аацәырганы дахоит, дахоит, амца ирҧсҳом, зегьы ибоит.

«Абарҭ мчыла сҷеы сымхны аҵауад ирҵеит, иаргьы ихы нақәиҵеит, аха... Уажәы дырԝегьых ижәымун, сҵаацәа акгьы рхарам, ишәымблын, акыр шәылшозар схаҵа сышәшьы ҳәа расҳәеит. Ма ирҳәаны акгьы илымҵуоу, ма рыбз еивҵоу акы ыҟоуп.

Ус акә, егьыс акә, ҷеи ыҟам. Аҧсы иҵәуара рхашҭны, зегьы еиханы сыԝныҟа ицоит. – Мап! Сан, саҳәшьцәа, сыԝны рбылуа ирасраҳарым, амца рыласҵап!» – иҳәан, бзиа иԝны иазаигәахо иаННеи, апҟаԝхәа иҷылеихан, акәара дҵаланы дрымбаҳакәа дара дларывсын, аҳҭынра ашьҭахьала днеины, Арап абна иныла҇еиҳәеит. Ани атәы иԝны дладгылан, ашә иҷаз дласны ацаҧха аа҇ыхны дыԝналеит. Уантә аҭуан дыкәлеит, нас, хыхь аҟауар аахшәаны дыԝкылсын, ақә дԝыкәтәеит. Шьҭа аланарҧшыгагьы иҵахҳам, ааигәара дааит, цқьа ибарҭоуп. Иԝны амца ацраҵара ргәаҕьуоу, ирымгәаҕьуоу?

Атәы дқьыртцуа, иҭанақьы азна агаз даҵаланы, ажә-мыжә иманы агәашә даназааигәаха, ауаа ааисын дыркит. Асҭаршын дрыманы ауриадник иашьапкит.

Арҭ зегьы ибоит иара, иԥны ақәцә дықәтәаны дахьҧшуа. Ибардан шәақь игәыдкылоуп, ижәԥахырқәа наѣ-ааѣ еихырсны иѣанҭаруазқәа икәыршоуп, итапанчақәа еихаххаа – акы икәа иҭоуп, акы иѣәнуп. Абар-абар дналбааҧоит, акгьы игъам. Уи аамҭазы, аҳҭынрахьынтә атәы ҧхәыс даакылсзар, лыԥны аԥныцѣкала ашә аркуп. Днаха-аахеит, илырѣаҵымыцит, аха иатуам, иҷыж-мыжуеит.

Ҳаԥьарат ахьышәтҳәа длалбаапан ашә даахан иаартны аҧхәыс дылҷасит, ашьа лҷихит, нас лыжәԥа данкны дырууааъа дыршәны ацәардаҕәы дықәижьит. Лара дыҳәҳәарц далаган, аха атапанча аныналҷеик аҳаҷа налыхәлашәеит.

– Бысшьҙоит, ҷыбымҭын акәымзар... Сара сыбзымдырҙои?! Цәқәырпашәа еисуаз лгәыҧхәы инапқәа нархьысит.

– Ушпасзымдыруеи, Ҳаԥарат, сумшьын абааҧсы егьыс иуҭаху сызу! – лҳәан, игәылҭәаа-гәылҭааа иѣаз лгәыҧхәқәа еимырхха изкыз лытцкы аҳәынҵәрақәа аттаҳәа аҧыртра далагеит, дахьықәиаша ацәардаҕәгьы днықәыҧшит.

– Ааит, бара акаҳҧы, аилымгажә! Ҳасан сакәу ԥьыбшьома, бҙырԥла арахь! – шәыҭауад дахьысшьыз азы сҭаацәа ҳаԥны иԥнакны агаз рықәтәаны ирыблырц ицеит. Иббоу, нахьхьи иахьнеиуа. Бхаҵажә раҧхьа дгылоуп, сара сыгәхьаа мкҙакәа. Аҙаҧшьаа дрыцәшәаны дрыцхраауеит.

Сара уажәы ара сзыѣоу – сыԥны амца акыр, ари игылоу ббома, аҭанақьы азна агаз ыѣоуп. Иаашьҭыхны баргьы, Ач-ҧхагьы, бхаҵажәгьы аҳҭынра шәлыԥнажьны амца шәоусыжьуеит. Иара иашьа Алықьсандргьы далазбылуеит? Абас ауп!

Ибҷататоу ашьаѣәада бымрыцқьакәа, бнеины, бымбои лыҷешьуа амҙырха дахьықәгылоу аҳкәажә, исызлаҳәа ибасҳәаз зегьы. Сара дырԥегьых хыхь сыхәнаны ахыб сықәтәоит, бнацәа насықәкны слырба. Бца шьҭа бсымпыҵаҧсаанъа! – иҳәан, лыжәԥа данкны, ддәылирууаит.

Иара хыхь дԥықәпалан, дыҧшуп. Лахьхьи агәашә аҷы еилыхоит, ара амҙырха аҳҭынраҷы – ахырзаман. Аҧсы дырхаштит ауаа.

– Бабаҟоу, бара иҵапҟаша, арысҟаамҵа. Диида ибыҵалазеи, бызшьыда, бара хлаҳәада?! – аҳкәажә дкааметҳа атәыпҳәыс даалпылеит.

– Сызшьызу, абан ҳаѡны ақәцә дахьықәтәоу, – лнапы налырххеит, – ииҳәазгьы абри ауп лҳәеит иаарццакны. Ач-пҳа лхы ѡышьҭылхын атәпҳәыс лыѡны ақәцәахь дѡапшызар, акаамеҭ – лыҷкәын дызшьыз лыѡны дааины деиқәыбџьарха дыпшуп. Рылапшқәа ааиқәшәеит:

– Ааи, ааи, иаабалҳәаз зегь иашоуп! Шәызегь шәеилазбылуеит! – ҷиҭит Ҳаџьарат.

– Унан, хса, избази! Иубаз еицәоу убеит ҳәа! Ари длаапкҵәҟьазаап, зегьы ҳлеиланҵәа ҳаигоит! Диида хаас! Ари изы хаҵа дыҟаҳам! Бца, быѡ абыржәыҵәҟьа, иѡны иакьымсааит! Быҵҟьа, бызгылоузеи бҷаббаҳа, зегьы арахь иааиааит! – лҳәан, атәыпҳәыс дыпхалырсит. Лара хыхь лыҷкәын дахьыгҷаз длыѡнапҟа дцеит.

Ҳаџьарат аџырсал аузыжьыз аҕба акапдан иеипш, дыпшуа уа дықәтәоуп.

Атәыпҳәыс дыххымшақә Кьахьаа ргәашә дладыххылан, днапҟьа-шьапҟьо рацәажәара даҷын. Нас зегьы аагьежьын, арахь – аҳҵынрахьы рхы дырхеит. Еиҵаҕәҕәа, ашьшьыҳәакәын ишаауаз дара.

Иара ахыб ашырҳәа длалбаакьаны и-Рап абҕа иҷенеиҵан, Уазаџьра абнеиқәара днылашәкәеит.

* * *

Ахымш рзы акәын. Ашәы зхашәу аҳҵынраҷы ҵыхәапҵәарада еилагәжәажәон.

– Оо, хыхь жәѡан аҟны иҟоу иаҳхылапшхәу анцәа ду, сунықәуеит! Иахьа абра згәаҵаҕара кылжәаны исымҵоу сашьеиҳаб Омар дшысымҵәуа, уи ахы цаҳә-цаҳә ҭзырҟьаз Акьахьба иарҕьажәѡа нҷакны иаахҵәаны сашьа инышәынҵра агәы иныкәсҵаанҳа. Оо, жәлареиқәара иахьа абра еизаз, ишәаҳауеит сҭоуба! – иҳәан, Алықьсандр иашьа дызныз асакаса аџьхьа длышьамхышгылан ажәѡан ахь инапқәа ѡышьҭихит. Нас ашьшьыҳәа дѡагылеит. Луанытә даақәыпсычҳаит.

Уажәраанҙагьы ҭоуба имуаз! Еидара дуҙҙак даатцытцызшәа, дласкәантраҙа дааҡалеит.

– Ааи, нан, уи хара дцараҳа... срымфеи, нан, анхацәа ччиақәа, срымфеи? Сара сыцкәынцәа аҙәы дыршьызаргьы аҙәы дынхеит. Аха, бара, нан, Раҳаима, ибыԥсыхәоузеи быҭцәшаншьап анҳарҙлак?! Ыы, нан, уажәгьы рыԥсы шԥаҭоу дара?! Иццышәтәуп рышнгьы ргәарагьы, ргәылацәагьы зегьы леилакны. Оо, Омар, нан, Омар, нан! Исыԥсыхәозеи сара! – ан рыцҳа деимацәыххаа аҭоубыҭ днашьҭагылеит. Наҡ-ааҡ деимырхха дыркын, ашәы иршәу иагәылԥхаауа аҳәса ааҙақәа. Иҙиасха, ихышхыҭәаны ажәлар аҭоубыҭ иатцагыланы инеиуан. Ақәаҭа ҭбааҡны еиԥхыҡәҡәа аҿкәа ыҵаҿаҳәан, ашышсышҳәа рцыхәақәа мшанҵо, амҵ аархаабыцуа.

Аԥьар рҳәеит ҳәа анаԥьалбеит, еилакь иҡоузеи!

Аҡәеи, Гәдоуҵеи, Очамчыреи иахьрыҵаркуа полициа нымхеит. Ауриадникцәа ракәзар, рчынқәа ғьазғьазуа улаԥш дыршанхап, илеишеиуеит, рхаԥыцқәа аҿҿа ыҵгоит (даацәырҵаайте агәы имазар Акьахьба!)

Шыцьа-хшы ауаа рхы ааидыркылар, маҙа рҳәомашь ҳәа рхы аԥшнымҵаҙакәа инцәыҵарзыҙыршуеит дара, ахылпа ҡаԥшьқәа зхоу.

Амра караха, иалшоз зегьы ҡаҵаны амшын иаҵәа иазлеиуан ԥсшьара. Аҳауа ҡәыкҙа иҡан.

Агәакьацәа ракәымзар, ажәлар еимпуан.

Алықьсандри ачынуааи агәашә илҭибаган, иааилашәшәаанҙа еидхалеит. Акы еимаркуан, акы еиҿаркуан, аҙәы ас иҳәон, егьи ас иҳәон. Ашьҭахь цьара акаҡны икылсзар акәхап, априказ ироуз ала астражникцәа рыҿшаны идәықәлон. Усҡан ахаҵа игәымшәара рныԥшуан, иццакны еидыҵуан, аамҭа баша иргомызт. Нас, рымацара ианынхалак, ашьшьыҳәа рышьирышьи еиқәҵо, машәырк ҡамландаз ҳәа рҿынархон.

Ари ақытаҡны, иахьакәзаалак абнараҡны мшахәасҵак хылаԥшрада иныжьмызт.

Гәрамгарҵас иахьрымақәаз ашнқәа хәыцхәыц еимырдон. Уаха шаанҙа амшахәасҵақәа, амшадуқәа рҡны апҡара-пҡараҳәа аҿышьтыбжьқәа ауаа рлымҳақәа ҵнаххьан. Ҽынла акәзар, цьоук хысхысуа алада ицаларын, цьоукы – ашада.

Акьахьба иԥны, абар шьҭа ԥшьахоуп, мацәазҭас иакәшаны иахаԥоижьҭеи астражникцәеи, убас аԓәԓәакҳәа ҳәа иалаԥшны иалырхыз Аҙаԥшьаа рҭынхацәеи.

Ҭыскгьы ари агәараҵа изахыԥрааурамызт, Хәдыши Дамшәи ирызгәамҭакәа. Ахухуҳәа ҿааихак ћамҭаҙакәа ишшуаз иаадыршон. Аҿеыуаԥ дҿеыжәзхуаз лаԥаан. Аха уажәы ҭынчрахеит агәараҵаҿы. Урҭ ахьчалаԥаа рыԥбагьы лахьхьи аԥәаҵа аҵыхәаҿы еиважуп. Астражникцәа аҳәынаԥшьыга рҿарҵеит.

Шьҭа ргәы раҳаҭны иԥшыхәуан аполициаа.

Ҳаԥьараҭ ашьцылацәа имоуп ҳәа ргәы иахьаанагоз аԥыҭаԥаа рахьгьы маҙала ишьҭын ашьҭазаԥцәа. Урҭ рлымҳаԥаа даара иҵарын, аҷытбжьы авшәаҙомызт. Ажәакала, Егри ԥсоуи иахьрыбжьанакуаз, ԥьаракыр ари ауаԥ дахьҿеыжәҵхьаз акрыћазар, иахьабалак ашьацхәаԥаа аҳара иаҿын.

Алыԥьсандр маҙала Каҙ Шьрыф даашьҭыхны, хазы деимдо ддәыԥәын, иҭоуба анагҙаразы. Шьрыф, ихҵәаны дгьыл харантә ииаз уаԥын, Кьахьаа дыргәылан. Аҙәы итәы зҭахым уаԥ қьиак иоуп ҳәа акәын дшырдыруаз игәылацәа.

Аԥсҭаа ида уаԥы издыруамызт, инаныражә ашьҭахьтәи ашьаћа иавҵажьыз абћәыл хәыҷы аамҭала ахьеԥ шаатгалоз, икәеицеиуа аԥызцәа ишынрылашәалоз хь-цырак. Аҳаҭхәыжә иҭоу убаанҙа уахымыччан. Аҙәгьы изеилкааурамызт ари ауаԥ иҩраз, дшеиҩрабааз.

Уажәы, уахынла иабԥьар аашьҭых дандәыԥәлоз, ԥахьхьи акаҙгы анаараҿы амхы ирымоу «амшәԥәа ирцәихьчаразы» дцалон. Абас, бжь-цәак ихарпаны дшыћаз амалахазгьы иԥҳәыстҵәћьагьы дыршьа лымамызт. Уаԥ кьаҿк, шаҭлаћьак, акыр ииаиланы дыћан. Ихагәҭа атәан-ца ыԥәырҭәазшәа, икылгьежьааҙа ипашын. Ишьапқәа неишьклапса-ааишьклапсо аҿкәар еиԥш данныћәоз, дышьҭхысааҙаны акәын дышцоз. Ахаан уаԥы димбацызт дзацәажәо диҿаԥшуаны. Наћ ҙибнаћа акәын илаԥш ахьхаз. Ацгәы акраноуҭо абла хԥаны иафоит еиԥш...

Ҿынла иуаажәлар дрылан, ацәгьеи-абзиеи ахьыћоу агәҭа далагылан, илымҳа кыдҵа зегьы дырзыҙырԥуан. Ахҭынра аганахьала ишакәым жәак нааны иаҳар, иԥсы инаҵаҵаны

иҵәахуан, иахьахәҭоу иҷапшьҙа иааҷәырганы инаганы иныкәиҵон. Иҟан имшала иѡахыҙаа ицахьаз анхамѡакәа, аха уи иара ибз шалаз здыруадаз?

Уажәы Шьрыф игәырҕьара ҵыхәапҵҭәара амам. Ех, уажәы иара ибзоурала Ҳаԥьарат, ма икра, ма ишьра зыҟалар, иԥсы ахьынҙаҭоу қьафура шпаимазаарыз! Ибҟәыл хәыҷгьы акаѡакаѡ аатгаларын.

Иҟаларын, усҟан иѡнгьы игәарагьы длагәҭасны илкажьны, иҟаиҵалак иҭаацәа акы рыҵагаланы иаашьҭыхны, наҟ ԥьара дцаны, оҳ, гәышьа ҳәа длеиқәтәаны дхәап-жапуа, шьала ирҳаз амал афара далагар. Дааԥсаҵәҟьеит аиашаз, еснагь иҽҙаны аҟазаара дараапсеит.

* * *

Аҳҭынраа ртәы, ахәылпазшәа Ҳасан иашҭа длавсын, ахухуҳәа алақәа шеишуаз, дыцраԥ-цраԥуа ҵаҟатәи ацҳахь ихы ирхеит. Ҳасан игәашә ашьаҟа давагыланы дизыԥшуан: «Дабацоишь иан лхылымсааит? Имаҭәа ҷыцқәашәа иҟоугьы ишәыхуп, ԥытк инаскьо иԥшра имоуп. Иҟаиҵои уахь, иҽеилаҳәа, иҽеилаца? Ных сиазҵаар еиҳа еиҕьуп». Агәашә дылҭууаан, архәарсҭа дааваҵәин иқәҷиҵит, шьыжьымҭан аахыс сҽы сашьҭоуп исымбеит, уахь ԥьаракыр иубазар ҳәа. «Мап, ԥьаргьы исымбацт», – иҳәеит егьи. «Аҟәанҙа дрышьҭуеит аказы, уаҵә ашьыжь дгьежьуеит. Аҳыҳ, уаҵәынҙа дхынҳәҙом. Иқәақәра згааит! Ҳаи, сукәыхшандаз, ҳаи, сузҙатәындаз уараҵәҟьа!» – дгьежьын игәарԥ дааҭалон еиԥш, иԥҳәыс агәашә аҧхьа дпышәырччо дгыланы дизыԥшуан. Знызы ихиҷы ашеишеира аалашьцакит, аха нас, ѡаԥхьа аԥҭа зҧырҵыз амреиԥш иаакаҷҷеит.

– Изакәызеи, уара, ахагацәа реиԥш умацара уцәажәо уаауама?

– Уцәажәацәап умацара, ҳазлаҳаз апылҳат бымбои. Сара уаха аҳҭынрахьы сцахуеит, лассы сзымаакәа аҙәы дсазҵааузар, иҽеы ыҙын дашьҭоуп ҳәа раҳәа.

Ауха Ҳасан алашьцара иҽалак, ишьамхқәа итԥрааруа, игәы ҳаракзаҙа, ахҭынрахьы иҿыѽеихеит. «Ҳаи, уара Аҟәаҟа узго ушьапқәа саарыкәыхшахааит. Ҳаи, уара уахь удәықәызҭаз Ач-ԥҳа сбыкәырбанхааит, бышԥастаху абыржәытцәҟьа! Ҳаи, зегьы-зегьы саашәыкәыхшахааит?!

Аахьхьи, ахҭынра агәашә ду дҭамлакәа, уа алақәа ааисны дыркуан аатԥрала, ѽахьхьи, атәы иѽнала дҭиҟә-ҭиҟәуа днеин агәашә хәыҷы аҷараҳәа иаартны ашә днадгылеит. Игәы шԥеисуа, мшәан. Иҭыԥаны наҟ ицазара иҟоуп. Зынза ирԥшқазаны, тыгәтыгәхәа днасит ашә. Илымҳа надҭа даазырѽит. Мап. Деиҭасит, маҷк иаарҕәҕәаны. Иҟалеи, мшәан? Ахҭынрахьы даангылазар ара лымацара дшәаны... Игәы нкыдԥсаа ицеит. Абри еиԥш иҟоу агәааанагара цәыршәага абаизаауаз уажәы... Ыы, анцәа димазами? Еиҭааирҕәҕәеит. Дҭаҳазаны дыцәоу, ариабжьарак лыцәа ыҟамызт, лтәа ыҟамызт, аилаѽеилас акаамеҭ, итабгаша Ҳаҷьараҭгьы дихәахаахьан. Дабаца? Дабаца рҳәо дынтәааит! Абри леиԥш аԥхәыс ссир, абри агмыг дызлаицааи? Идылбалазеи, ланаҷьалбеит?

– Сара соуп, сара, быҟазар ашә аарты, абаапсы! – даагьатцәыгьатцәит. Убасҟан аҷараҳәа ашә аатит. Аԥхарра ҟәандаза иааиҽасит алашьцараҟынтә. Дхәыцаланы диан рыцҳа, дшәаҟьаны дыҟами! Иԥсы иамхарацәаханы днализытрысит.

– Умааин уажәы, уи агәы сымазар узымдырзои?!

– Ашәымҭазатцәык, сгәилшәты! – дааигәыдиҳәхәалан, лқьышә ԥхақәа дынрылаԥст.

– Ус умун, уееилых зны...

... Атцх алашьцара иҿналакны, длазза иѽныҟа дцон Ҳасан.

«Ах, знык Ҳаҷьараҭ дыршьыхыр, ар ҭысны ишьҭоуп, ранаҷьалбеит, ак шԥарылымшара. Нас, «оҳ гәышьа» амҳәози адгьыл. Сеынеитцыхны, смаҟа ԥыртланы адәы сықәымзаауази. Аҷьаҳаным еилашыра иазцаша санхәыԥҳа Хамсада! Иаауқәшәаны уԥсындаз, сгәыла Камшьышь, ушԥасцәымгу, аха уи уара иуздыргәышьазом. Усҟан угәырҕьатцәа, убз уқьышә иаақәшьуа умааи.

Адунеихаан итцытцуамызт уи амаза хлымзаах, Ҳаҷьараҭ адунеи данымзар. Уи иаарласны сыла ишԥамбара...»

* * *

Абар, хәаха-хәымш нҭакәкәа ицеит ихабар ҳәа уаҳа акгьыӷаҙам. Адгьыл дахәлабгама, амшын дырма, ас гәырҙшашәаҙ кылаҙшьа уаѽы ибахьоума. Аѽны иахаѽогьы ргәы ԥҵәазар акәхап, ԥыҵѽык еиԥхьыттақәеит.

Агәашә ыларӷаца иаркуп. Раҳаима лыԥҳацәеи лареи уахгьыҿеынгьы агәарԥ иҵытҵуам, имидагәидаха, иӷалара ирԥеиԥшхашьа рзымдыруа аѽны итәоуп. Аҵх агәҵа ааиѽнашон. Амза знызынла «ахҭарԥа» ахаҿы иаакәнаршоит, нас иаахнатуеит.

Ахҭарԥашла аҙәы ихы-иҿы ҭаҳәҳәаны абна даалҵын, ари агәараҵа дазааигәахон. Зынҙа иԥсы ҙаны, итапанча харшаланы икны дааиуан уи. Агәашә ахь ихы имырхакәа, қәыцла ихкааз агәарананда шьабсҭашәа дынхууаан, атрымҳәа наӷ дынҭапалеит. Маӷк дзыѽза даанҿасит. Ихы нарҳәы-аарҳәуа, деиқәҿлымҳаха дгылоуп. Убри амҭазы, лахьхьи, агәашә хәыҷы аӄны иаамацәысын, хаҿык ацәаара аарла иаҵлашааит. Убри инақәикын зхы-зҿы ҭаҳәҳәаз ахаҵа итапанча мцабз хәыҷык нҭӄьеит. Маӷк даатгылан дааҙырѽыхт, нас длаҵӄьан, аҕызбжьы ахьгоз агәашә ахь дыѽит. Аҭаҭын мыжда амца аиркырц асԥычка анааихьишь, аҵыӄьҳәа иаатӄьаз ахы дахәт аха иԥсы игеит. Уи иваиаз дѽаҵӄьан ихы ахьынахаз дыѽт. Уигьы илаиқәкны аҵыӄь аатган длеизӄәыҿит. Нас ихы-иҿы злаҭаҳәҳәаз ихҭарԥа шкәакәа наӷ иааихкәыцәааны днеиҭапан, даатгылахт. Аҵыхәтәан дзеихсыз иӄьыбжьы ада шьҭыбжьы ыӄамызт. Агәашә хәыҷы дынхӄьан, иҕызы-мызуа икажьыз днеихаххит. Иважьыз ишәаӄь ѽышьҭихын асамԥал аҿыхны ируааҙа наӷ алашьцара иныла ижьит. Ахәы длеиҿаԥшит. Аҙаԥшьаа ргәараҵа иазааигәаз ачынуаѽ Емхаа иакәын.

– Ҳаи, унҵәааит, уѽны уандәыӄәла иларӷәҙаны иасырбан, аха ууаҭәа ашшара иаӄәшәазаап, абаѽ иаӄәшәеит. Ухаҵами, иаачҳаны, уеиханы ушәаӄь уҵаргәо уца! Ач-ԥҳа лӄны унеи! Абасоуп ҳәа иӄалаз сызлаҳәа, шәаԥьҳәаѽыс уара унсыжьуеит. Егьарааны шәсыцрымҵыргьы абас шәыхьлоит ҳәа шысҳәаз убра инаҵҵа, – иҳәеит Ҳаԥьараҭ. Дѽеиханы изшьапык даақәиргылан, ишәаӄь наиҵаиргылт. а-Емхаа ихаԥыц еихарҕәҕәо ихьаа иӄажоит ҳәа даҿын.

Нас Ҳаԥьарат даақәгьежьын, игәарԥ дынҭаԥалан иԥны дыԥхалеит. Игәжәажәо еилаз иани иаҳәшьцәеи инапы аарыкәиршеит.

Убри аамҭазы, агәашә лҭытҵ хԥык астражникцәа ҵиҟәҵиҟәуа иаавҵытцын, рабԥьарқәа кны ишзахәоз аҳҭынрахьы еихеит.

Ҳаԥьарат иҭаацәа неимда-ааимдо дрыхәаԥшуан:

– Абасгьы-абасгьы ҟасҵеит: дызусҵаз сзеилымкааит. Аҙә дысхәит, егьи Емхаа иакәзар, иуаҭәа ашшара хжәаны дылзысышьҭит. Шәымшәан, абаақәа! Кьахь Ҳаԥьарат сакәзар, шәа шәырблыр, абри аҳабла иаланхо ҭауадаа рышьҭамҭа кьоу зҳәара аҙәы дыҟамкәа илеилкааны амца рыцраҵаны избылуеит!

Ар ҳәа аҙәыр ааиуазар, ашә, агәашә рзаашәмыртын. Иԥырҿуазар, иԥырҿааит. Иԥҿены иԥналааит. Усҟан аҙәы шәиҳәо, шәиашьапкуа, шәматанеиуа, ихы шьышьуа, игәы шьышьуа шәҿыҟашәымҵан. Шәшааиц, еснагь шәхы шьҭыхны ишәкыз. Шәара аҙәы шәиҳәо шәыҟаҙам. Шәтәы ишәымоу шәфала, ара акрыҟоуп макьана.

Сара сышәԥыртҵәом, ара ааигәа стәоуп, хара ԥьаргьы сцәәом. Сара сахьынҙаҟоу аҙәы ак шәзиур ҳәа шәымшәан, амца рыжәыстҵап! Шәгәы шәмышьҭын абааԥс, агәырԥа шәҿашәымҵан.

Ԥыҭрак ашьҭахь дындәылҟьаны Араԥ аҟны днеин, аҵламахә иахьадҳаҳәалаз аҕәра аахыхны аҿышькыл ишьапы нкылеикын аԥшҙеиԥш дныҵаба дцеит.

Араԥ цыԥцыԥ абна еиқәарахь ахы рханы апҟара-пҟараҳәа инеиуан, Акьахьба ҷкәын даманы.

«Емхаа силгеит. Исхарагәышьеи? Шьҭа, Ҳасан Кәркәба? Уигьы – анхаԥы, аҳҭынра иҿадкыланы сара ҕас сышьҭихит. Ҳара-ҳарала ҳаибадырфоит. Саб рыцҳа имҳәалози урҭ ус ирҟазшьоуп ҳәа.

Зыгәра гатәыда, арҭ зегьы ахәшә ыфаны иҟоупеи? Ауаа рыгәра мгакәа брагьшьас иҟоузеи... Никәалеи Шардыни рымацароу?

Ԥахьхьи, Уазаԥьара агәҭа иаланхо аҭаацәареи саби еиҳцаалон. Акыр чеиԥьыка еицырфахьан. Кәбец ҳәа изышьҭоу,

иҧкәын Фаси… Изакәытә хьыӡқәоузеи ирымоу, инҭәааит! Убарҭ рыгәра згарыма? Аԥсшәа бзианы ирҳәоит дара, ари адгьыл анамыс, аҟазшьақәа цәгьамкәа ирҭахьеит. Иҧкәыни сареи ҳаиқәлацәоуп, уа снеир ԥытрак сырзымҭәахри? Макьана сара сыѡны ааигәара сыҟазароуп. Иара амч змоу малуаѡуп, ахьгьы имоуп рҳәоит, ауаа ицәшәоит, ицәыԥхашьоит. Сцап, нхаѡык дсықәӡыр аҭкыс, сцап уахь, уаѡы иҷахырсҭам.

Иѡны иѡахыкны ѡахьхьи аԥьра агәҭаҭәҟьа наныражәк рызгылоуп. Уи аҭуан амоуп, ҭәак лықәыжьны схы нықәысҵалап. Аҧкәынгьы даасыдскылар, абԥьар бзиа ибоит, тапанчак наисҭар ҳаицызаап, ҽынла абна ҳаҭәахлап, уахынла уа ҳиалап. Урҭгьы даарак рыгәра сызгом аха… Сгәыла анхаѡы сишьразы данкылатәа нахыс, ауаа рыгәрагара уадаѡуп».

Ашарԥазы аҵарақәа ҷырт-сыртҳәа ацәа ианалҵуаз: «О аԥшәма» – ҳәа Ҳаԥьарат Кубец игәашә днылагылт. Аху-суҳәа ахьча ла-қамсақәа ааигәныѡт. «Хәыр-р» ҳәа Арап ахы ѡышьҭнакәыцәааит. Ажәжәаҳәа иҽеилаҳәо, алақәа дрытцәкьо аматцурҭа даадәылҵит Кубец.

– Бзиала уаабеит, уҭал арахь! – агәашә асақь аалхны иҟьаҟьаӡа иааиртит аԥшәма.

– Бзиара убааит Кубец! Слеир уҭахытцәкьоу, ма ус дәыԥсышәоуп ҳәа иуҳәоу?!

– Ҳаи, Ҳаԥьарат уоума?! Ихы-иҷы ҭаҳәҳәаны абрагьѡык дааит ҳәа сыԥшын! Улеи, улеи арахь, мшәан! Зныкыр ҳаѡны уааихьоу! Уааира сцәымҷны, изуеи! Сара шәыѡны шаҟантә стәахьоу-сгылахьоу, ааи, Ҷыжә рыцҳа… Улеи саукәыхшоуп!

– Уи ҵабыргуп, саби уареи имаҷымкәа ачеиԥьыка еицышәфахьан, – дылҽеыжәԥан, агәарԥ дынҭалеит изызԥшӡамыз асас. – Брагьѡык дааиз ԥьысшьеит, иҳәеит, Кубец. Сара сабрагьѡымкәа сзуста нас, ауаа шьны абна сылазар?!

– Ааи, уи ҽеимкәа иҟалагәышьеит. Ауаѡы дышьтәымызт, уи мариоуп, ауаѡы иааӡара ауп аԥьамыҷәа… Ааи, дыҟоуп аҷкәынгьы, дыцәоуп, дҳарҷыхап. Омар ахәаша, иаб Ҭаҭластани уаб рыцҳа Ҷыжәи рыԥсы ҭазҭгьы ас шәмыхьыр ҟаларын, дад. Урҭ бзиа еибабон, еиҷцаауан, аха шәара уи шәзынамыгӡеит, шәыҷкәынра шәыхнаԥаан иахьакәым шәкылнагеит. Абра

арымʒ аҟны ҳлатәап зны. Арԥ арахь исырбеи, абар убригьы ҳазцатәо аҵла иадҽаҳәалазааит. Аиеи, иахьакәымыз шәкылнагеит. Шьҭа уи риашашьа амам.

– Кубец, алабжьагажәақәа абаҳахәарҭоу уажәы?! Ауаҩы дзыршьуа, дызхыршьааua акыҟоуп азоуп. Ҽырбашақә ауаҩы дыршьʒом. Амаҭ зхыршьааua…

– Ааи, гәышьа, ус акәхап…

Ԥытрак ашьҭахь шьыжьхьа ҳәа какалк аанкыланы, иҽыжәланы аҩада аԥьра итцашьшь иҩеиуан Кубец иҷкәын Фасии Ҳаԥьараҭи. Урҭ рхы хан Мыжә иааԥтражәахь.

Кубец иакәзар, дгьежьыгьежьуа иҩны-игәара дамкуа дықәын.

– Аиеи, шьҭа угәаҭеила, ҳаҷкәын заҵә ухала дуфеит, – ауазырра даҽын ан рыцҳагьы.

– Исхароузеи сара? Аа, амарԥьа, узааиуазар ууаи сыҷкәынгьы дуцабрагьыр иҭахуп ҳәа сиашьапкны даазгама? Ашарԥазы шаанʒа ақәыцьма ҳаламԥалеи, уара?!

– Диумҭандаз!

– Дисымҭакәа, днаганы инапы дансыртәалеит. Дара еиқәлацәоуп, ихатәы иара идырроуп шьҭа…

– Иидыруазеи агаʒажә… Ҳашԥанҵәеи сукәыхшоуп, сабацари, мшәан? Сыцәҩаншьап ԥьаргьы дысзышьҭʒом ҳәа хатцатцас улагыландаз, Сара сҟноуп уара уахьыԍәԍәоу!

– Ааи, ааи, ус ауп. Дибымҭара быҟоуп! Дбыздырʒом Акьахьба дзакәу! Адунеи зырхыцхыԥуаз, аҭауад деиҩырҽахә дышьны дказыжьыз, Аемхаа иуатәа ашшара хжәаны изҭаз, уаҩ дызхәарҭаʒам иоума сара сызҽабгало. Ҳаѡнгьы ҳгәарагьы ццышәитәып… Баагыл, баагыл! Ус ҳнеилап, иҟало аабап! Ҳара разҟы ҳамаʒамкәа анцәа ҳаишарызу нас? Уамашәа иубаша, абаандаѡы дызкуа бзиа дибоит ҳәа, иара ҳаҷкәынгьы акәатакәатаҳәа дицны дышцаз ауп.

– Дгаʒами, агаʒа уаҳа ишԥеиурыз? Ахацәа зегьы шәыԥсышәыԥсынҵры ауми – абԥьар, аҿы, урҭ аниба даангылозма. Адәы ҳаззыкәз ҳԥазацә абрагьѡы диҭаны абна дышԥалоуҵа уаргьы саргьы адунеи ҳамбааитеи! Шьҭа ҳара ҳабацо?! Дад, исзумун, ҳаҷкәын заҵә даҳхумбаан уҳәаздгьы, ани дуаѡымзи, ушлара

аҳаҭыр ибаргьы узымдыритеи! Нын, ашьыжь албааԥшразы иааҳазкылсзеи!...

АԤСАХРА

Нкылашьа змам аамҭа ықәҳа ицон. Икәазаха, ҽаѡраҭагалара иаамҭан, Аԥьықәреиқәа рлапҟьақәа еихәыдхышьны ирҽажьын. Амра хааҙа иааҙон. Аԥьықәреи аԥаҵа бырфынқәа аԥша ҟәанда рахәыҵхәыҵуан. Аца ҭыкка аура хьанҵа иазыԥшын.

Аха Раҳаимараа рымхурсҭақәа... Аҳаршьыли аҳәакамеи рхышьшьы иҟан. Ҳашәзыцәаҕәап, аԥьықәреи хәыҷык шәзылаҳҵап ҳәа игәаҕьны уаѡы дзааиуамызт. Иааиҙаргьы лҭахымызт Раҳаима. Рымшала аҙәы хҭынҟьак иоур ҟалон. Зынҙаск иааихмырҟәысҙакәа Аҙаԥшьаа рылаԥш ахын ари агәараҵа. «Аԥьықәреи лаҳҵауа иаҳрашәауа егьиуа шьҭа ара анхамѡа аҟаҵара атәы аҳәара уадаѡуп. Макьаназ иаҳфаша, иаажәыша ҳамоуп, наҟ-наҟ иҟало аабап, шәымшәан абааԥс, шәымшәан!» – лыԥҳацәа дрылабжьон ан.

Дара – ирҳәаша, иргаша аҵыԥҳацәа. Аха иабаҟоу иреиҽырбоз арԥарцәа? Еихьышәшәа-еиԥышәшәа ирыцрыҵит. Уимоу, ари ашҭа иавсуа ԥьоукы-ԥьоукы шәаны арахь агәараҵа изҵаԥшуам.

Ус иҟалеит уажәы. Амшын инхыҙла ицеит ари ашҭа иҵысуаз аԥасатәи агәырҕьа-ччабыжь.

Хәылԥазыла анҵа аҵаҟа арымҙ иқәтәаны аиҳәшьцәа ачамгәыр арахәыцқәа неиԥхьашьшьаауа, агәы ырԥшқауа ихааҙа ашәа адырҳәалон. Уи инацҳәо хәыҷы-хәыҷла анапеинҟьарахь ииасуан. Ассааҳәа дшьацәхыртәуа, Ҳаԥьарат иаҳәшьцәа аҙәы иаԥхьа дыргыланы, ашьац ахықәцә иқәымкьысҙо ихиаало рҽаархон. Ран дрыхәаԥшуа лыблақәа аалхалашон.

Нас – арԥарцәа ҟаиматқәа рҽыжәхра, рҽыжәҵара иахәомызт, акрыфара-акрыжәра, ахәмарра, аччара, аидҽырбалара. «Еех, анаԥьалбеит, аразҟы бзиа, анасыԥ шьахә ҳазԥшызаргьы иудыруеи, аѡсҭаа илымҳа ԥьгәоуп, хыхь иқәтәоу зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу анцәа ду», – лҳәон ан, усҟан.

Уажәы? Ҭхагәыншәа ҭынчроуп ара. Еижьагоу аҧсҭазааражә. Дабаҟоу ҳара ҳ-Анцәахә ду, дабаҟоу?

Акьахьба иҷеышьҭа рбеит, Акьахьба ихысбыжь раҳаит ҳәа зны-зынла уҳәан-сҳәан аарыламгьежьуазар, иара ихабар-ҭцәҟьа уаҩы издыруамызт. Кубец амзаатә изаауан иҷкәын икылаҙшьазы.

Астражникцәа алашьцара рҽалак иаакыдгылон Кубец иҟны. Нас ишааиз еиҧш иныҵаба ицон, егьырҭ ақыҵақәа рахь хәыц-хәыц еимдо

Лахьхьи амшын аҟәара азааигәара Гәында Андыба лҧеиҧш дазхәыцуа дгәырҩон. Усҟан лааигәа-сигәа иҟоу ашәаҧыҷьаҧ рыбґьы аканҙара иалагон, аҵар ашәаҳәара иаҟәыҵуан, лымраха҂ы анаалашалак иаалыкәыршаны ашәаҧыҷьаҧ быбышҙа иҧтуан, аҵар гәырґьаҵәа ашәа ҷыцқәа аҧырҵон.

Ҭхы лашәык азы Ҳаҧьараҳи Фасии иқьыҧаха икылсит рнаныражә ахь. Кубец иахь имнеит. Аҷеқәа рыҵаҟа иныҵа-ҷаҳәаны, рхәы нарыҵаны, ух, гәышьа ҳәа аҭәа тата рыҷеныларыжьит. Аҕәырҷґәырҷҳәа рыцламҳәашьҭыбжьқәа шраҳауаз инҭаҳәахаа ицәеит.

Абар шьҭа аҵх агәы аашнашон, абнеиқәара илагылаз ананыра акәша-мыкәша ула аҵәыршы ҭакызар иумбо илашьцан. Дзусҭа уажәы аиарҭа иамадам, зегьы кашьшьы ицәоуп, рыпсы ршьоит.

Абри аамҭаз аеҵә кыднаҧаартә Арап акьыр-кьырбжьы геит. Еиларґаґәа итапанча кны игәы иқәыз иарґьа напы ҩышьҭкәыцәаа дҩыкәтәеит Ҳаҧьарат. Ананыра иаакәыршаны ҷеышьҭыбжьқәак гон. Даанапыршьышьит иваиаз иҩыза Фаси дирҷыхарц... аха уи иҵып ҭацәын, дызгәылаиаз аҭәа хьшәашәаҙа иҟан.

Ус акаҩҳәа аатҵрахь бжьыцәгьак аагеит:

– Сара Чыгба соуп! Абрагьцәа-рабрагь Ачыгба! Аҳаҳаи акы уацәымшәан, а-Кьахьба! Сара акгьы усырхьуам! Уара ухаҵа бзиоуп, баша ухы ҭоумырхан! Уҧсы шҭоу аҳәынҵқарра ургар рҭахуп. Убри сара снапы иануп, хәдықәҵарагьы узызуеит ухы хәыцк шалымшәо ала.

– Ааит, абрагьцәа-рабрагь уакәымкәа анҵәажә, Инаҧҳа Кьагәа уакәны уаацәырҵит! Зыжәлаҟны имаҳагьаханы абна

илалаз уоума знапы санырҵаз, сытҟәаны сызго, уцәа рцәахааит! Иусырбап сара, уабиԥс!.. – хысбжьык еиԥшха артәааɯтиргеит Ҳаԥьарат, аҟәҟәаҳәа илага амца ларыжәҵаны, дуууаҙа дкаԥеит, иқәырқәыруа игылаз и-Рап ахь.

Аҭәа зқәыжьыз ананыра аҭуан ахь аҭак амца аурыжьит. Зны алɯаҵә хәашьҙа иɯалҟьеит, нас имцабзны, аҿɯырҵбааны ананыра ахыб зегьы аамҿеханакит. Ахысбыжьқәа ааиқәтәеит. Мшаҿнеиԥш иккаҙа ишеишеиуан ананыра акәша-мыкәша. Абрагьцәа-рабрагь Ачыгба ивагылаз иаргьажәɯа-астражник игәатцаҕара кылблааны иҿы дахьынҳалан.

Лахьхьи ахылаҕьарахь, апҟара-апҟараҳәа ҿык кәкәаҙа ицон, ашьҭыбжь есааира имаҷхо мацара атцх еиқәара иналаҙит.

– Ачыгба ихы хьышьшьы аԥхьа дгыланы днеиуан, истражникцәа рɯыза дсакасанҵаны дрыма ишьҭан. Блас иирбои шьҭа ауриадник Амаан?!

Ҳаԥьарат сара сымч иқәхоит, гәыпɯык астражникцәа насыцҵа ҳәа иеимҳәази. Абна дзылҵыз Ҳаԥьарат ила ихы ҿихырц акәымзи...

«Егьоурым, макьана ҳаԥхьаҟа аамҭа ыҟоуп, иаразнакала зегьы ҟалом-тәа. Зегь зхароу Фаси ашәикка иоуп. Иаҳҳәаз ҟаимҵаҙеит. Арап угароуп ҳәа иаҳҳәеит, иара иҿы иманы дцеит. Уара узыбналозар убнал, амарԥьа, ҳәа иаҳҳәазшәа». Абрагьцәа-рабрагь абас данаахәыц, акыр иԥсы ааигеит. Ҳаԥьарат дыкны днаганы ауриадник иаԥхьа днаиргылазшәа аҟарагьы игәы ааҙеит: «Баша изырҳәозаарым Ажәеиԥшьаа рцырҟьа ҳәа, ҳаиқәхаԥса ҳикәшаны ҳашгылаз, аԥшҙеиԥш...»

Хымш рышьҭахь Шьханыҟәа иԥсшьарҭа ҳәа изышьҭоу ашьха узлахало Анҷараҟны Акьахьба Фаси диманы дтәан.

– Абасоуп! Хәышә маат ахьы азыҳәа уабажәи уареи сышәҭиит. Аԥсахра! Аԥсахɯы ианакәызаалак ифɯы гоит, аха рыцҳарас иҟалаз уи афɯы иара иԥынҵа иҵасҙом. Саби иареи ачеиԥьыка еицырфахьаз дақәыжьцәеит. Ахьы кәеицеиуа ианиҿаҷҷа даагылозма уабажә, ихы акәзар иахҵниҵарынеи! Иара имоу изхом! Амали аԥсыцәгьареи еишьцәоуп. Абыржәыҵәҟьа уцаны Аҙаԥшьаа ирымихыз хәышә маат ахьы

аашьҭыхны, уаби уареи ишәыманы, ԥахьхьи Анҵара аҭалараԟны амра аʒы илʒаагылоны еиԥш иаажәгароуп. Сара исҳәаз сахыԥаʒом, иудыруеит усгьы. Уабажә изуам ҳәа дхьышьыррхо далагар, исызиаҳәа дареи уареи шәшеибасмыраашо. Усԟан агәнаҳа иара имазааит!

Уца абыржәыҵәԟьа уласны! Амыцхә сыбла ухгылацәоит! Сыԥшуп! Шәҭахызаргьы, Ʒаԥшьаа ш-Ʒаԥшьааy зегьы шәыманы шәԥеи, убра иҳаибарбап. Амала, ишәхашәмыршҭын, уа Анҵара аҭаларҭаԟны мԥак ауп иамоу, сара уи кны сыштәоу! – Ҳаԥьарат иикыз аԟамчы апԟацаҳәа дзыԛәтәаз ақыдуахәа иԥахиԟьеит.

Фаси деиԥьыеиԥьуа дынҽыжәлан, аԥьра длылахәаша дцеит.

Дтәан ус дʒыԥʒа, Ҳаԥьарат ҳамҵакы. Днаԥшы-ааԥшуа аԥьра дылаԥшуан. Адунеи ршеижьҭеи аахыс игылоума абарҭ аԥьажә дуқәа? Иажәыз каҳауеит, аҽыц гылоит, ԥьоукы ԥсуеит, ԥьоукы ииуеит. Аԥсабара ҳалалуп ауаԥы изы, уи дахьчоит, дааʒоит. Ауаԥы дыԥьнышуп ауаԥ изы. Уи диҵаҵәиааны дижьоит, дихәаҽуеит, дишьуеит.

Итапанчақәа, ибардан шәақь уҳәа, зегьы азиҵын рывҵыжж ррыцқьара далагеит. Иара ацәԟьара аихсра даҽҳәаран. Уаԟа иҽызлаԥишәоз афицарска тапанча кеикеиуа иааирыцқьан, инапы иантҵаны дахәаԥшуан. «Уара уоуп мыц зымҳәо, сзымԥсахуа. Ауаԥы игәра агара сцәуадаԥхеит, аха уара аихаʒа иаҳа угәра зго салагеит. Фаси – аҽеадажә. Ауасачах еиԥш, сахьцозаалакгьы акәатакәатаҳәа дышсышьҭаз, сырцәаны исзиуз ауп ассир! С-Рапҵ игазҭгьы аԟыт аасыхдырҵуамызт. Ачыгба антҵәажә, ҳашҧеиқәымшәари уареи сареи даҽеаԥьара, ацгәабла ҳаибарҳәҳәап!»

Ирацәаххыраха, инаԥс аԥьраԟны аматҵә-чыматҵәқәа аҕәырҧҕәырԥҳәа ифо илагылан Арапҵ шьамхеицамк. Зны-зынла аҵыхәа аамԥаннаҵалон, ахы ԥышьҭых иааʒыʒымкуан. Еиҵаналагон акрыфара.

Абар, шьҭа амрагьы мыстхәагак ашәара илеины аʒы иʒаагылоит. Иԟарҵаришь аԥьнышқәа, иаарушь?! Даара агәаҽеанызаара аҭахуп ас иԟоу ауаа рԟны.

Дԥаҵԟьан, ԥьҵлашәпак днавагыланы иланарҧшыгала цқьа

икылкааны алада дыԥшит. Ашәаԥыцьаԥ хәыц-хәыц «аҳәҳәага» ахьшьуа длеиуан. Абан, лахьхьи Кубец иашҭа асаркьеиԥш икеикеиуа длыкәԥшит. Ан дхырқәақәо агәарԥ аҟны ҟәардәк дыкәтәоуп. Акрырҷалҵо ҷьышьа кәытқәак еихьыс-еиԥысуа илыкәшоит, рбаҕьк рылагьежьаауеит. Лнапқәа ааинылҟьоит зны-зынла. «Шьы, амырза шәагааит, шәсыдызцалазеи!» – лҳәозар акәхап. Даргьы наԥхьаҵ-ааԥхьаҵуеит, аха ԝаԥхьа еиҭаалыдеизалоит.

Ԝахьхьи, уи агәараҭа аханы, аԥьра агәҭаны иаахаргьежьны, ицәеиқәараха, аццышә татаҙа ишьҭоуп – ананыра аҭыԥ. Ираҙазҭгьы иара далакны дахьырбылуаз ауп уи.

Лахьхьи, Ташә иқәаҵала Кәбец ихы кнаҳаҙа иҷкәын диццны инымҵәаҙо аԥьра илаланы иԝеиуеит, аб дааҭгылоит, иԥсы ааиҭеикуеит, дырԝегьых иҷыԝеихоит.

Аланарԥшыга ахьирхозаалак, хәыц-хәыц иахьеимидозаалак уаԝ дибом. Рахәқәак цәышәшә-цәышәшәҙа анаара иламзар.

– Аа, уара Фаси абаԥс, уа акгьы улымшеит, ыы? Даныцәалак дшьы ҳҳәеит, уи улымшозар, и-Рапҳ иҵганы ига ҳҳәеит, уаҳа акы шԥааузмырҷеи, арахь абрагьра уҷеазукуеит, – деихо дахьԝеиуа дааҭгылоит Кәбец. Нас иҷкәын днеиҷаԥшуеит.

– Дахьыцәоу душьуеит, аа? Итапанча абас инацәа аҵакны еиларҕәҕәа икны игәы иқәуп, ачыт бжьы иаԝижьҙом, дыфцырҟьаны дԝаҵҟьоит. Дысшьып ҳәа сшаҷу стапанча аҷаԥ ааҷыҵгар?! Иара уаҵәҟьа ахыԥхәа сышьны сылкаижьуеит ауп! – Фаси илахь еимарԥахәны иаб днеиҷаԥшуеит.

– Ааи, дад, ус акәхап, ус.

– Тәымуаԝ даднаргылаҙом Арапҳ. Уи акырқәа игәасҵахьеит сара. Ақьышә хбырчачашәа иҟоу умахәарқәа инарықәкнарықәкны иафԝышәо иалагоит, иаҭаху афԝы анухнамкаа «хәырр» аргоит. Нас иҷеы га ҳәа сышәкит, шәара ижәга ус имариазар!

– Ааи, дад, ус акәхап, ус. Уи даара дуаԝы ҷьбароуп. Лыԥхала ҳазидҵындаз иахьак, анцәа дақәиҭуп. Сара – аҭаҳмада, аха уара суцәшәоит.

– Исҳәаз шәанахыԥа шәыцкәын уаҳа дыжәбом ҳәа узааицҳаит...

– Исоумҳәахьеи, дад. Исоумҳәахьеи. Исаҳаит. Ус акәхап, дад, ус. Ее-и, сабиц.

– Нахьхьи анаӡараҽы асԥычкатра кыдҵа ҳәа сдәықәиҵон. Инкыдҵаны саагьежьаанӡа аҟәҟәаҳәа илагәыдҵаны икылыжәжәа илықәиҵон. Аҽыв-сывҳәа ахԥшақәа сышьҭыржәаауан. Аа, абаапс, сушьуама, анысҳәалак, аччара далагон. Уара адуӡӡа усымбозар уаҳа избода, сара сзеихсуа асԥычкатра ауп, иҳәон. Нас ани сара сызлаихәарҭоузеи?!

– Ааи, дад, ус ауп ус. Ҳазланагалази уҳәар иауази, ҳҷыгәҷыгәӡа ҳшааиуаз? Аԥсаҭаҵәгьа Омаргьы иҽыззикуаз дидырындаз. Ашхырцәаҕьтра инапы ҭишьын, даманы ицеит, уажәы ҳара ҳрышьклаҳаит, анаԥьалбеит, ари ахылт-пылт. Иахьак ҳаибганы ҳазиҵәцар, нас…

Анҷа аҭаларҭаҟны иааин иааԥшит аби-ҷкәыни. Ҭынчроуп иаарыкәыршаны. Ус, ҷытҳәа рганахь лаба ѡарҵәк аԥҵәашьҭыбжь геит. Иаатрыс-мрысын уахь инаԥшит. Ҳацаҟьашәа дҷыхӡа, аԥьҵла давагыланы дырзыԥшуан Акьахьба. Ус икылкааны еиҽаԥшуан Кәбеци иареи .

– Бзиала уаабеит ануҳәа, сааира уҭахыҵәҟьоу ус дәыԥсшәоуп ҳәа иуҳәоу ҳәа ануасҳәаз угәалашәоу, ашьыжь раԥхьа уѡны саннеиз, Кубец? – еихмырсыҕьӡакәа ибла дхыԥшыло иҽы ааихирԥхьеит Ҳаԥьараҭ.

– Ааи, дад, ишԥасгәаламшәо, заманалатәҟьа исгәалашәоит…

– Шәабатәиқәоу уара шәарҭ? Арахь шәыӡхызгаз аҕба ӡаафҟарылар акәымзи! Закәытә уаа гаԥьеиқәоузеи! Абрысҁатәи чеиҷьыка саби уареи еицышәфахьаз пату шԥалақәшәҵа, ацәа шәцәахааит?

– Ааи, дад, иуҳәаратәы иухьт, саб иԥсаныс иуҳәаратәы иухьт…

– Уаб уиҽықәысҵааит, уаб егьиҳәа уаѡы хазынак уихылҵзар акәхап, аԥаразы ауаѡы имеигӡо, ала қьаафырқәа! Ааи, саб уиқәлоуп акәымзар, иуқәнагаз здыргәышьон аха…

Ус ауп, дад, ус, иаауҳәозаалак исыԥәнагам ҳәа акы ыҟам. Сыҷкәынгьы дзырҟьалаз са соуп, дад. Санымԥсӡа абри сақәшәараны сыҟазаарын. Уи сзырҟатәаз…

– Иузырҟатцаз?

– Уи сзырҟатцаз аҳтынраа...

– Уи узырҟатцаз аҳтынраа ракәзам. Абри ицәыругаз амакәан ауп. Ахьшь ура ырчганы ача бзиа цәытцырҳәҳәаны ианадырбо еиԥш, икылырҳәҳәаны амакәан анудырба, атазҳәа уаасны иукит.

– Аиеи, дад, аиеи, иуҭаху сызу, унапаҟны сыҟоуп. Абар, схызхыз аламысырӡга! – иҳәан, Кубец икәа иҭигаз амакәан хәыҷы аҷәааирхеит, Ҳаԥьарат иахь. Иара амыжда иҭаз ааилаѡѡит, ахьхьа-хьхьаҳәа иаацәажәеит. Иааимихт.

Уажәы иаадыдымацәысны, аҟәақҳәа Ҳаԥьарат афы лаисны дааиҟәнажәахыр! Усҟан иҷкәыни иареи рхьы еилаарцыруа, ишьҭкәыцәааа рыѡныҟа игәыргьатцәа ишԥацарыз! Адунеигьы ҭынчрахон.

– Дабиԥазатцәуп уҷкәын, саргьы сабиԥазатцәуп. Абиԥазатцәра – атцәѡаншьапмырӡга. Иуқәнагоз ыҟагәышьан, аха... Думаз уҷкәын. Амала, шьҭа шәласны шәыспырҵ, сгәы хынҳәуеит сахьшәыхәаԥшуа, шәҽысҷашәмыжьын ԥьаргьы, шәыстыҳә наҟ! – аԍьеѡ ѡарыхиргеит. Аби-аԥеи еитцаԍәԍәа, зны иқәасқәасуа, зны икәаруа абна илаланы рҷылархеит. Аб ицәыцакшәа даахьаԥшуан шьҭахьҟа – «ииашатцәкьану, рыԥсы роуцәкьану? Уи разҟуп, уи насыԥуп!»

Ҳаԥьарат дгыланы дааԥшуеит:

«Аҳтынраа роуп исзырҟатца иҳәахуеит. Нас даахәны, изхароу абри аламысырӡга ауп ҳәа амакәан сирбоит. Дзакәытә уаѡузеи! Фаси алахша! Аԥсахра! Аԥсахра!»

* * *

Дыӡит Ҳаԥьарат, зынӡак ихабар ыҟазам. Иѡызцәа Никәалеи Шардыни рахь дцама, Нхытцка иқәлацәа, идырцәа рҟны дыҟоума, – азәгьы акгьы издыруам.

Арахь иѡны ишахаѡоз уаҳа нарыламкәа ргәахы ԥцәеит. Акаӡба Шьрыф ҽенак аабжьаижьуам Раҳаимараа рыҟны дымнеикәа. «Уаҳа ҳачкәын ихабар ыҟазами, ҳашԥанцәеи, цхыраарас иаҳтарызеи, дахьыҟоу ҳзымдыруазар? Ѡызада-ԥы-

зада дышԥақәха, сарахәаша. Иҟаҳҵари, арахь ҳқыҵа аҵыс залымԥрааух амԥақәа шәаҳауп, шәыԥны есуаха абырҵкал икылхны иахаԥоит. Ас ишшәарҵоу изымдыркәа, ҳаҕеиҵа, аԥныҟа иҷәааихар... Ех, закәытә аамҵоузеи ҳазҵахаз», – абас дцәажәо длатәон абра.

Аӡлагарахьгьы данрызцалоз ыҟан, зны-зынла мҷыкгьы рзааигалон. Арахә-ашәахә ак ылахаргьы, иеигәышә аашьҭых деимдон.

Ан илдыргәышьон лыҷкәын иахьитәарҵаз-иахьигыларҵаз, шамахамзар, аха Шьрыф иалҳәомызт. Избанзар, дахьыҟоу еиликаар, ԥьара акала сышԥеимыцхраари ҳәа ддәықәлар ауан, уи анҭ иҵырхыр, инхамԥа дырӡыр алшон, имылкгәышьеи.

«Ее-и, сара ԥынԥҳәыск иалыздыраагәышьоузеи, нан, аҷкәын дахьгәароу. Сара абра ашә схаркны, сыԥҳацәа сгәыҵаԥсаны аԥны сыԥнатәоуп. Адәы уқәзар ауми улымҳагьы акы анҭасуа. Нан, уа хыжәлақәак аацәырыжәгақәеи, ҵәыцакԥаҵәацак ааникылап», – лҳәон Раҳаима.

«Мамоу ԥьыбышҭ, уажәааигәоуп акы санацҳа, макьана снапқәагьы цқьа имбацт!» – ҳәаны дԥагыланы, ихәда цқьа иҭрыцқьааны, наҟ дынкажьцәаны, инапы ӡык нақәиҭәон.

Акрыфара уҵахӡамзаргьы иугәаирԥхон усҟан, аԥьмеиԥш, ахыргәхыргәҳәа ицламҳәа аус аруа.

«Раҳаима, ббаашәт, иаххәеит ҳәа, аҵып аҟны ҳҭәоушәа, башәсақәа рҷыгҳара аҿыуаԥ дыԥаны дзахыԥом», – иҳәон Шьрыф, ихәы анимҵадыргылоз. Аха нас уԥшыр, урҭ ашә ҿыҵқәа ҷыцәааух, иҷыцәааух мацара икьашӡа даарылгон, изыҳалалхааит. Акаҷыч жьы иалҵыз аԥы самсал ала иҟырҟы ирцәаакуан. «Ахаан ачеиԥьыка амымӡааит ари аԥацха!» – иҳәон дангылашаз. Усҟан, иахьа ҷыц ибазшәа, ари аԥацха аҭуан инаркны, хәажәи масарлеи еиларшьыз, алԥақ иаганы иҟаз аҭыӡқәа илаԥш нархигон.

Ас ауаԥы имацара дтәаны акранифо, ицламҳәа ашьҭыбжь духошәа иҟалоит. Уи дацәыԥхашьар ҳәа дшәаны, Раҳаима анс акы далацәажәоит, ас акы далацәажәоит.

Аҵәца акәзар, хҵацәыхак амҵаӡакәа, аирыӡ ахы шҵаку иҵакуп. Ԥьоукы-ԥьоукы рымацара итәаны аныҳәаҷақәа аԥҵо

аҩы ржәуеит, изларылшои? Шьрыф уи аиуа илаҙам, хәба-фба ижәит, уа ашацаҳәа аҭыхәа ааҿаԥиҵәоит. Егьаҩы егьарыла иҟоуп, уи ҳара иазаауазеи…

Дбакьаҙа, акрыфа-акрыжә, имгәа шьышьуа аҩныҟа дцоит. Иԥаҵақәа днарыха-аарыхоит, ххьит ҳәа, иҵахы-иҵахым дынкажьцәо ддәықәуп. Ихагәҵаҵәкьа мҳаԥк аҿаҟара икылҕьашааҙа иҟоуп. Уахынла амза каххаа ианылашо убри иацлабуеит. Мамзаргьы, ныха хәыҷык цырцыруа ииасуеит уҳәап.

ИБЫБЫШЗА ИПЫТЫЗ АШӘҬ АХЬ

Ҳабҩы унаҙаанҙа арымарахь ала ашьха ашьапаҿытцәкьа ҳаракыраны иҟан. Убра, ашәаԥыцьаԥ иагәылак, х-уадак змаз ахьатә кәасқьа ахьҵәҵәеиԥш иҿагылан. Хәархьшәа иҵырффа иԥьоуҳарха икәыршан абарҵа. Уа уанҩыхәналак, итатаҙа, ицәеиқәараҙа амшәцәақәа унрылагылон.

Адәахьала аҕәтәы ҭзамцқәа рҟны, иҵырҿҿа-ҭырҿҿа абқәа ртәыҩақәа ыршаны икнаҳан.

Ихдырҿҿаз ахьаца ахҿарах анҩеиуа еиԥшхо еихьымҙаеиԥымзо, иалыҕҕаа икнаҳан аҿацә тәыҩақәа. Убас ихәышлаԥса-хәышлаԥсаҙа ашьабсҭақәа рцәақәа ракәзар атҙамцқәа ирыдын.

Ари аҩны ашҭа уахьынҵытцуа нахыс уабԥьар хыршаны иукызаргьы ауеит, араагьы ашәарах уԥылоит. Аброуп нхарҵас иахьалих ашәарах рабчараҳ ҳәа изышьҭоу Никәала Царгәыш. Иԥҳәыс ҿа Ашьа дышьқьыруа дыҩноуп. Иара еихырссаеихырсса илиҵо ашәарах жьы аԥьыка ақәлырҳәҳәуеит, нас инага, алҩақ иашәны иҟоу ашш-быцаҟьа инықәрыжьуеит акәац. Еицрытцәцәа, алҙынрак уа икнаҳауп, алҩа алшәшәо.

Иҩызцәа ашәарыцацәа аҿцаалоит ари аҩнаҵа. Ҷыц ҳаԥшьак ахҩа нахыхны инеидтәалоит ашьхауаа, агәгәаҳәа еилажьу акдымца иакәшаны.

Дыҟоуп Акьахьба уажәы абра. Еидҿарҳәалазшәа иааицрымшәо еицуп Никәалеи иареи. Алашә ииҵаху – ҩ-блакы шырҳәо еиԥш, Ҳаԥьарат ҩызас димоуп ашәарыцаҩ, ацәкьараз

ахҭа иҭазыршәуа, ақәпаԝ, ахаҳәырпаԝ. Абри ауп егьызҿу дара иахьа – мша-мыхәла. Избода, ма аԝада џьара илоуп, ма уи ахәынхыц, ма лахьхьи, Ҳабԝы иҭоуп. Иааҟәымцҙакәа аԥибашәара иаҿуп.

Уаԝы иахьиҿахырсҭамыз азы имԝахытцлон арахь абрагьцәагьы. Аԥшәма ихатцара, иламыс иакәгәыҕуан.

Аамҭала ара дымԝахытцхьан абрагьцәа-рабрагь ҳәа ззырҳәоз Ачыгбагьы. Дныҟәигахьан уи. Аха ашьҭахь дызхабрагьыз анеиликаа, уаҳа ичаҕьа агьама иимырбеит. Ижәлаҟны пҳәыск хәымгала длызныҟәеит. Уи азмырхакәа, амч сымоуп ҳәа, харада-барада уаԝы заманак дылкагәаны, ихәцә ԝытцкааны дишьит.

Абас дхатца бааԥсын Ачыгба. Гарҭа амамкәа амч илажьын. Ирҳәоит, зны дшышәарыцоз, игәиҿеанҙамкәа амшә иқәбабаны дакит ҳәа. Датцагьежьааны, дақәпаны икаижьит. Аха иаразнак ицәгылан, еиҭа ианизытрыс, шыц лабашьак ныҟәигалон, амшә асаса ҭышәшәаара илҭаршьшьы иааҭаиргьежьын, уаҳа акы аазмырҿееиҙакәа ишҳәыԥыҙыԥуаз, иаҳәызба ду лаҕриҳәан, ишьны илкаижьит.

Ихымҭагьы убас баша икашәаҙомызт, абаз агәҭа кылицҟьаауан. Ихәымгарақәа наҟ иааицрыхны, ихатца ҕьеԝра ааизныжьызҭгьы, арык рхы аҭыгаразы раԥхьа иургылашаз иакәгәышьан... Аха ажәхьа «бзиа» аныга азна ахш уҭаны, нас иҵыгьны иказҭәо даԝызахеит.

Иоура, иҭбаара наҙан, уаԝаԥшьк. Ибла агәы ҕраны. Игәышԥы акыр арахь иааҭыганы, ҟьаҟьак, амца иақәуҵар имбылуа ҳәа ззырҳәоз иакәын. Аиаҳәа ҭыхга – аҵкьапар еиԥш, ижакьа гәымжьатцәҙа иҟан.

– Ашьҭахь имаршәа кны аполициаа рхы дадырхәо иалагеит. Аҙәырԝы абрагьцәа иршәо-ирзыҙуа икылигахьан.

«Аламҵ улымҳа иҭалар, ус акала иҭызгоит ҳәа уагьаламган, баша ухы аԥьабаа аурбоит. Уи аԝыза кны, арахәыц ахатцаны, уагәаны уигьы уахь, улымҳахь идәықәтца, нас, уа дара-дарала еибакуеит, иагьҭибагоит», – иҳәон Ачыгба.

Убас акәын Ҳаԥьарат изгьы игәы ишҭаз...

Иҟаиҵаз ауаԝшьразы абна дылан Гәыгә-иԥа Алықьса ҳәа абрагьԝык, аҳәынҵқараа дыԥхатцо ишьҭан уигьы.

* * *

Ашьха ҳауа цьбара иааҙаз, згәашьамх еицамкуаз Никәалеи, ишәаҟь иацназгоз Ҳаџьараҭи ԝаха, хаха аԝныҟа ианыхнымҳәауаз ыҟан. Нас, ианаауаз, дара реиԥш бџьарла еиқәных ԝызцәақәак рыцны. Ашәарах ҟәаҟәаса икылыргон.

Аԝны иаатәон ԝымш-хымш. Нас инкылаҙ ицон. Никәалеи Ҳаџьараҭи анааидхалалак, рабџьарқәа рыманы иныҵыҵуан, ргәыцәқәа шны иузымкуа иҟалаанҙа цәҟьареихсран изҿыз. Нас рымчқәа нкаԥсаанҙа, еидшыланы – аиқәԥара, адгьыл дырҵысуама уҳәарын, дых-чыххәа икеибажьуан. Нас аҵәыргыла ахыԥара.

Ицон ус аамҭа. Абар, шықәсык нҵакәкәа инҵәеит Акьахьба абна дылоуижьҭеи. Уарла-шәарла иҵаацәа рҟны даакыдгылалоит, ма иԝызцәа – Шардын, Никәала, Кьыл Џьгәаҭ уҳәа маҙала иаакыдҵаалалоит. Ирыгу-ирыбзоу инарыцхраа-аарыцхраалоит.

Уахык зны Ҳаџьараҭ иқыҵа даалалан, иаҕацәа Заԥшьаа иларыҵакны, Кәырк Ҳасан иԝны длавсын, лахьхьи амшын аԥшаҳәаҟны дцеит. Лакгьы ҟыԥ амҳәеит, алашьцара жәпа ишьҭа ҿеимашьшьы иагеит.

Уа, амжәаҙахәа агәҭа иалагылаз аԝн хәыҷы ааигәара дыԥхьеит ауха. Иуапа иҵаршәын, икәыршан, акәадыр ихчнын. Иҷеы ивараҷы ишьаҳаны иқәын. Араԥ ҟазшьас иамаз, ауапа хара иацәцомызт, уи ааигәа-сигәа иҳәуан, ахы ԝышьҭых уахь инаԥшуан.

Абри аҕәтәы ԝын-хәыҷы аҟноуп гьылшәҭык быбышҙа иахьышәҭыз, убри ашәҭ фԝы лаҳалаҳа днеиҷеырбарц, днеихырхәарц азоуп уаха ара зиршауа. Дук ихарамкәа ахьхьахьхьаҳәа ицәажәо зыччә хәыҷык ашьҭыбжь гоит. Хымпада шьха-зыхьуп, уи зрыжәтәуп. Мамзар, ас аккаҳәа ашәа аҳәазомызт, ус еишьылҙа игаҙа-ҳәаҙаҙа иҟоу – иҟаму уаԝы изымдыруа ицон. Иҟалап, абри аҙыччә хәыҷы акәзаргьы абри аԝн хәыҷаҟны ипытыз агьылшәҭ зыбзоуроу? Иҟалап…

Иккаҙа иаашеит. Иахак ахьарч зыхгоз амшын ҟьантаз аарла амра ашәахәақәа нхыԥхалеит. Урҭ зхьысыз ацәқәырпа ссақәа ааилыџьџьаан, еилаҙыҵит. Псыҙқәак цырцыруа, аҵәыртсыртҳәа иналпа-налпан, ԝаԥхьа уахь инхәыцатцәрит.

Аҧараҳәа, уа иҵеԥынгылаз, аѡн хәыҷы ашә аатит шарԥазҙа. Ибыбышҙа ипытыз шәҭцас даадәылтцит гәыгәымк кны ԥҳәызбак. Дышиашаз, ишәаҳәоз аҙыччахь лҧыналхеит. Уи маахырбла Гәында Андыба лакәын. Шьабсҭашәа дкалаҙа длеиуан лара, дәы-какаҷла иқәцаз лытцкы даҵаҿырбо.

Иааидхалеит маҷк Акьахьбеи лареи. Аҟармаҵарақәа зегьы абра иааизаны, иаарыкәыршаны ашәа рҳәон, ирҳәацыԥхьаҙа шәҭышла ихҟьон аԥсабара. Аеҵәақәа еихаԥса-еихаԥса, иҵеисԥыҳәны Гәында лыпҟа-хәда иахаԥьԥьаауа иакәыршан.

Ԥытрак ашьҭахь ахьтәы саан ианԥсало ахьцырақәа акыркырҳәа ишыччо еиԥш, Гәында лыччабжь аагеит. Лнацәа ҭхәаа иахалаз ахьтәы мацәаз лҧаҷҷо, лгәыгәым ҙыхьла ирҵәны, дышьҭыԥраа аҳауа далаланы аѡныҟа дгьежьуан.

Хҭарԥа-шкәакәа иакәзар, и-Арап иҵакәашо, ихылпа аҵыс ҭаҳәуа абнаршәыра илгаз ҷапырхәак иаҟараз амѡахәасҭа кәараҵа ианыршәланы Анҷа-ҭаларҭахь дцон.

Гәында лыѡны ааигәара данааи,лмацәаз лнацәа иаахԥааны, ачабра ԥшқа инылаԥьгәа, днаханы лыкәа инҭаҵаны, лыбѡатә гәыгәым лыманы аѡныҟа длеит.

* * *

Ҽаѡраҭагалара анҵәамҭаз акәын. Ҽбаарҭа ашьха ҙиаск аԥшаҳәаҷы аҟәара иқәтәан Ҳаԥьарат, Никәала, Шардын

Ҳаԥьарат иҵыкка иҟаз ашьхарахь дыԥшуан. Ус, ԥшьаала иаацәыригеит:

Лыхьыҙ-лыпша мра каԥхаран,
Манча ахаҵа дбахәаԥшьны,
Ҵабал шыҟоу днеиҷаԥхеит,
Аҵыхәтәаны дигәаԥхеит,
Хьыҙла-ԥшала игәы лызцеит.
Лашҭаҟынҙа снаҙап – иҳәеит,
Абла ҭыпха дызбап – иҳәеит,
Дсынасыпзар дызгап – иҳәеит.
Иҵеыхәа иаҵәа ааҭигахит,
Езгьегь кәадыр нақәиҵахит...

Нас Никәала иҩыза иааимидеит:

Пшьқьаҿ-иԥа Манча ахатца,
Иихәаз неигзар акәын,
Дызкыз дицәцар акәын,
Иаҕаз дишьыр акәын.

Шардынгьы баша даутәахыз, инацитцеит:

Абыжьҩеишьцәа раҳәашьа затцәы,
Баалоу-пха Мадина,
Абжь-кәасқьак рықәцәаҿы,
Дықәыртәаны дныћәыргон,
Быҩлашала ддырчон.
Нышә-хьшәашәа лшьапы амбацызт,
Гәацәыхьажәа лмаҳацызт.
Мрада дыпхон,
Мзада дкаҷҷон.

Ашыцламшә итцашьшь, ахьыр-хьырҳәа илеиуеит ари азиас ццакуа амшын ахь. Апашәқәа рытцаћа атцауараҿы еилбаҳтза, акан рықәтата иҳәалмышьуеит, инатрыс-аатрысуеит акалмаҳақәа, цьоукгьы мтцысзо, изыҩ-зыҩза иадырсызшәа уа иалагылоуп.

Шардын дҩагылан иџьыбақәа ааимидан, ћәрышьк ицоз абҩа цырцыруа, амра ашәахәа ахьаҿаҷҷашаз инаскьаганы инкыдитцеит, днеиҿапшит. Ҳаџьарат дмыццакзакәа инапы ааитцыхны акылыпшра далагеит. Ус, аћәак аатгеит. Аћәрышь зҿаршәыз ацаћьа амца ҩаҿытцыддит, иаргьы ахьараҳәа цаћа абганчра инылашәеит. Инеины иҩышьтыркәыцәааит, агәта кылтцәаза ићан.

– Шьта уи бзиоуп, аха иумҳәо иҳауҳәар иутаху, ари еинрааланы иуҳәаз иаанагои? – Ҳаџьарат днеиҿапшит Никәала.

– Ааи, уи уажәытцәћьа ишәасҳәоит. Зны зцаарак сымоуп, атак ћашәтца.

– Ҳапшуп.

– Санԥсуа жәдыруама? – ихы ҩышьҭых днарҿаԥшит иҩызцәа.

– Ауаҩы иаԥьал анаадуа изымдырратәы анцәа дишеит, уи даара ибзианы иҟаиҵеит, акәымзар, аҿаасҭарақәа ҟалараны иҟан адунеи аҟны.

– Ус анакәха, маҷк шәаасзыӡырҩы. Санԥсуа шәыздырӡом, иара саргьы иабаздыргәышьо. Аԥсрақәа зегьы еижәлам…

– Уажәы аԥсра аӡбахә зцәыругеи, Ҳаԥьарат, ҳамԥсыр ҳәа ушәоу, абри адунеи иқәу ауаа зегьы ԥсуеит, аха рхаҭыԥан ԥьоукы гылахуеит. Аԥсра аҵкыс иаиааиз, уи иацәынхаз ҳәа аӡәыр уаҳахьоума? – Никәала иҩыза уамашәа дбаны днеиҿаԥшит.

– Аиеи, уара уиашоуп, аха шәӡырҩлеи зны, ԥьара икылызгоит, сажәа ҿахумҵәан…

– Ибзиоуп, ҳӡырҩуеит.

– Саб Ҷыжә рыцҳа дабиԥазаҵәын, сыҵәҩаншьап ҳәа дзықәгәыгуаз сара сакәын, аха ишыжәбо уи аҵәҩаншьап катқатуа иалагеит. Зынӡак иҵыҩрны икаҳаанӡа иҵыргәатәуп. Даара акыр схәыцит, сеиҵахәыцит, аха егьа исшәаргьы-исзаргьы убра сазаадуа салагеит. Уи шәаргьы мап шахышәымҳәаауа здыруеит.

Шьҭа сажәа ахы ахьцо жәдыруазар акәхап, ани инеимдаааимдо еинрааланы иаҳҳәоз ашәа… Ишәымдыруеи абрагь итәы? Уи ахызаҵә цаҳәцаҳә ахьизыԥшу издырӡом. Кәыкәымдырцыԥхьаӡа аԥсцәаҳа дизтәазар ҟалоит. Абыржәы абра сшәывыршьаар, нас? Иабаҟоу сыҵәҩаншьап?

– Ыы, агызмал, иахьааиго убо ирҵәины, зныкыр ҳара мап ҳәа уаҳҳәахьоума…

– Уаагыл, уаагыл, Шардын, иҳәала, Ҳаԥьарат.

– Сара заманалаҵәҟьа издыруеит, даара акыргьы сазхәыцхьеит саԥьал ааины сшымԥсуа даҿа аамҭакы ансхьымӡа. Уи иҟалашагьы анцәа дақәиҵуп. Нас, ус анакәха, сыԥсҭазаара зегьы бнала исхызгозар акәхап.

Агәнаҳа ҟасҵозаргьы, ԥҳәыс дааз…

– Ааи, ааи, убри заҟантәы ҳаргьы иуаҳҳәахьеи! Абрагьцәа абна иланы шаҟаҩы аҳәса ааргахьаны здыруада сара?

– Шәазыразума, нас?

– Нас, мшәан, ҳәарас иаҭахузеи, ҳлышьҭалап ҭыпҳак, – ихы-иҷы аалашеит Никәала, ииацирԥзит Шардынгьы.

– Лара дыпшааун, Шардынгьы дубахьеит – Ҳаџьарат дааԥышәырччан Шардын днеизыпшит. Рыхѡык уамашәа ибаны еиҷаԥшуан.

– Ааи, ааи, дубахьеит, иџьоумшьаӡан. Лареи уареи шәеидгылан. Дугәаламшәаӡои Ҳәаҭын-иԥа Мамсыр иеиныхраан...

– Ани, амаахырбла, ииаҳадыххыланы иудныҳәаланы ицазу?!

– Лхаҭаҵәҟьа лоуп!

– Шаҟа деигәырԥьазеи, рыцҳа, аҭарчеи уара иахьугаз. Ааи, усҟан дыҳәҵәыҳәыҵәуа дышԥаузыпшуаз, аԥхьа ууашәа анылба дгәырԥьацәаны лылаԥырӡқәа аауан. «Ҳаи, уаҳәшьа дукәыхшааит, аҭарчеи рылԥаа ишԥаауга!» – лҳәан, днеиҭаԥан, наҟ ауаа дынрылаӡит. Иугәалашәозар, дурбаны сагьуазҵааит, уаҳәшьцәа дреиуоума ҳәа. Усҟан уареи сареи цқьа ҳзеибадырӡомызт...

– Ааи, ааи, исгәалашәоит. Убри амаахырбла ҳәа узҷеу лоуп лара.

– Уара шәарҭ аусқәа ҟаҵаны шәыҟазаап сара акгьы сыздырӡомеи! – ииаџьеишьеит Никәала.

– Дҭыпҳа шьахәуп, аха...

– Изурххои, нас Шардын?

– Мшәан, лара лхи-лҵыхәеи зҳәаз иеиԥш, цқьа дҳаздырӡомеи?

– Уи акыр ҳадхалар ҳәа ушәоу, ҷенак улаҷаххыр еилукаап. Ирымҳәои, ашьҭра бзиа змоу, аѡнаҭа ҭбаа ииаӡаз аҭыпҳа анасып лоур, аѡнра ныҟәылгоит ҳәа. Аѡнра ҳәа ҳара шьҭа ҳҭышәынтәаланы нхамѡас иҳауа сыздырцәом, аха... ԥытрак арахь дсымазар, уеизгьы шәыѡнқәа сырхыжәбааuам. Нас длаганы ҳамҭакы аѡны дсыртәап. Усгьы, дук хара имышьҭыкәа, сҭаацәа хырҵәаны арахь иаазымгар ауам. Уа аҳҭынреи дареи еидынхалашьас ирымоузеи рарбаԥьқәа еиқәҷырҵуа. Ус лҳәеит сан, ус егьыҟаҳҵароуп, – Ҳаџьарат ахәырқьхәа аҭаҭын ҭыцәааны алѡа ихәлеигалаз ашәшәыҳәа аҳауа цқьа иналеиҵеит. Иаргьы надаада ицо аѡада аҷыѡанахеит.

– Ааи, ааи ирцыхцыхтәуп ари аус. Азатҵәра ауаҩы игәы ԥнатҵәоит. Абна, ашьха, ашәаԥыцьаԥ, аԥсаа, аҽы, абԥьар – арҭ рымацара ауаҩы изхом. Ауаҩы ауаҩы дицзароуп. Ҳарҭ еснагь уара ҳузҭода, ҳҭаацәароуп, ҳанхароуп-ҳанҵыроуп. Амала, уахьыӷазаалак ҳалаԥш ухуп, ианаашәарҭахо абарҭ аԥьҵлакәа шеивагылоу еиԥш ныӷ-ааӄ ҳашувагылоу убоит, – Никәалагьы алҩа ахылббы иикыз иҭаҭын днаҷыхеит, аҵкьыртҳәагьы ганха дынкажьцәеит. Амала, нану лгәанала дкәашон ҳәа, ҳарҭ ара акы ҳаҙбоит, лара зынҙа ҳашӄа лхы хамзаргьы ҳаздыруам...

– Уигьы ӄалоит, иӄамло акгьыӄаҙам рымҳәои, – иааргызмалшәа дааԥышәарччеит Ҳаԥьараҭ. – Амала сызхабрагьуа Аҙаԥшьаа дахьыргәылахаз игәгамзар ӄалап, аха...

– Анасыԥ – насыԥуп, иахьуԥыло уздырҙом. Дыргәылоуп ҳәа, нас, ҷыцынхара ааигәоуп ианаа, иӄауҵари. Лара мап ҳцәылымкындаз, уи акгь аурымызт. Лмоурахә мыҙааит лара, деикәаԥхо, ԥааимбар ҭыԥҳаума уҳәап, – Шардын ҭаца дааигозшәа аӄара даагәыргьеит.

– Уцоит дара рӄны, Шардын, лымариа уԥыхьашәозар, уаалхаҩар дубоит уи, ажәа сызлынҵа, дазыразхозар, иара уаҵәӄьа аҷҳәара ԥҵәа...

– Ее-и, убаашәт, Ҳаԥьараҭхеит. Уажәык ушьҭхысаазеит, иаҳҳәеит ҳәа...

– Ааи, ааи, маԛк дыхнаԥааит...

– Аиеи, акәзааит, ишәҳәо саҳауеит.

– Хаала иамур, даҽакгьы ҳдырхуеит. Уапаки алашьцареи, уаҳа акгьы, амала, узҭахым мчыла дааугар еиҳагьы цәымҭыс улкып акәымзар, – иҳәеит Никәала.

– Ус егьаԥьара иӄалахьеит, хҩы ахацәа абри аус ҳзымыҙбауа ҳӄалома, сара ари амчыбжь сцоит, – иааҷахиҵәеит Шардын.

– Амала, иҙатәым, уи ларгьы еилылкаауазар акәхап, аха ҭынч шәкашьшьы нхамҩа шышәмоуа аартны илаҳәатәуп, абрагь иԥсҭазаара идыру усуп, – нациҵеит Никәала.

– Шәҭахызар, лани лаби нартәаны иӄоу абас ауп ҳәа расҳәап, – Шардын иҩызцәа днарҷаԥшит.

– Мамоу, Шардын, уи аҭахымзар ӄалап. Дарбан ану, абу аԥҳа абрагь дигааит зҳәо, – иҳәеит Никәала. Уи диқәшаҳаҭхеит Ҳаԥьараҭгьы.

– Лара лоуп аус ахгьы аҵыхәагьы, лара лоуп изацәажәатәу, нас илҵахызар лҵаацәа иралҳәааит, уи лара илусуп. Амала, аԥаса ишәҳәан еиԥш, лышьҭра цқьа иазҵаатәуп, ан лкалҭ аԥҳа илҷацәхоит рҳәоит, зегь шьҭрала иќоуп. Ашәаԥыцьаԥ адацала ишгыло еиԥш. Абри лара дубаанӡа заанаҵ еилкаа. Уажәы ллымҳақәа ҷшаауазар ќалап Гәында, лыӡбахә аҳәара ҳаҷуп. Ахш аӡы амҭакәа илуҭар илжәуоушь? Ҳаԥьарат, угәы иаанагои? – Никәала Ҳаԥьарат днеиҷаԥшит.

– Сеидру, илжәуазар аабап, илымжәыр ҳнапаќны дыќоуп, бызлааз бымѡа хәхәаӡа ишьҭоуп, бнықәла, ҲҲәап, – наиаҭеикит Ҳаԥьарат. Иааибарччеит.

– «Мамсыр икамбашь хьааӡа аҭра ќаиҵон», – ззырҳәогьы абри ауп. Макьана лымеида ҳамаӡам, уашьҭахьтәи лдәықәҵара ҳалагахьеит, – даалафит Шардынгьы. Ҳаԥьарат ихы-иҷы аашеишеит, нас икылкааны рыҵаќа иқәԥақәсуа аӡы илеиуаз дҭаԥшуа далагеит. Уи аҵан иалагылаз акалмаҳа аҵыхәа ԥшандага хәыҷы зны-зынла мачӡак иаарҵыслон ауп, ус икахәхәа, акан ќаԥшьқәа ақәыҳәҳәы иӡаарсылан. «Ишԥаԥшӡоу инкыдрымҵааит. Аҳ ичысхә рҳәоит акалмаҳа азыҳәа, егьырҭ ауаа хархьаа ирфар ирзеицәахозар акәхап!»

Нас днеиҭашәан хәыцрак дынҭанагалеит Ҳаԥьарат. Агәақьҳәа аҭацаагацәа ҷыжәланы, аҭаца амезан лышәҵаны, аседла даныртәаланы, илывеибаҳәа «Радеда» ҳәауа иашҭа иааҭалоит. Иаҳәшьцәа, иан ргәы хыҵхыҵуа Маахырбла иаалыкәҵәиаашоит, дыргәыдыҳәҳәала дгәыдыркылоит. Агәарԥ еиҵҳәаҷы аќәақҳәа иасны ицәырыргоит аркәашага ашәа. Арԥарацәа хьшьыцбашәа иаҳәшьцәа рываргьежьаауа идыркәашоит. Аќәќәаҳәа ахысбыжьқәа гоит, нас – еиҵҳәаны аишәа-чара, қьафура...

Абри еиԥш иќаз аразќы, анасыԥ дзалхәдаахази иара. Днеиҭаргааит Омар, иѡахыӡаа ишԥеига, иҭәы-иҧха еикәааӡа иќаз ҭаацәарак! Ауаѡы иҭып ѡашьахааит ҳәа ашәиԥхьыз ирҳәогьы абри акәхап изахьзу .

Иѡахыӡаа ицап иҭаацәара. Агәара иазынхап имажәуа амжәаҵлақәеи, аѡны иаҵоу, аамҭа иаражәуа ахаҳә еиқәаҵәақәеи. Уаҳа акгьы. Ех, аԥсҭазааражә, аԥсҭазааражә... узеиԥш-

роузеи уанаԥьалбеит, ԥьоукы еснагь амра ашәахәа гәыбзыԓқәа рыкәпхоит, ԥьоукы рзы еснагь аԥшаԓьы суеит.

Аҙаԥшь-иԥа диеиканырц игәы иҭамызт иара. Ԓиҳ, анцәа ибоит. Уи дызҭамԥшуа кәараҷҷа ыԓам рҳәоит. Иахьынҙауаз ичҳаит. Ахаҳә уршыргьы – иԥжәоит. Ашәыргәында иаҳәоуп зыҭра иҭажьакцо.

Ҳаԥьарат дызҙаапшылоз аҙы зычак иатцәаҙа иҙаасылома уҳәаратәы инхыԥраалт. Уи аҙатцаԓа ишьаҳиҭханы иҙаагылаз акалмаҳа знызатцәык аҵыхәа ааркәацеит ауп, нас атцәыртҳәа аԥашә иҩатцапԓа ицеит.

Рдәынакәак «ҽыкә-ҽыкә» дыргон, аԥхьагылара ргәы иҭазар акәхарын. Рыбжьқәа цәыршәагаха иԓыжуан нахьхьи, аԥьра агәҭаны ахьажьқәа.

Ҽаҩраҭагалантәи амра аласкьагара иаҷын. Арҭ ахьтәоу шьҭа ашәшьыра ахаԥеит. Аҩхаа иҵысны иаауаз ари ашьха ҙиас згәылсуаз аҳацаԓьа хьшәашәеи ашыцламшәи рыфҩы ласҙа, итцәыцәҙа рԥынтца иҭасуан ахацәа.

* * *

Адырҩаҷены шьыбжьышьҭахь акәын. Ҳабҩы ахахьы Маф иҳаԥы иҩахыкны акыҙгыраҷы Никәала иуардын ҵаҳәааны игылан. Акьат аҙа иаҩызаз аԥьыкәреи лапԓьакәа рыла ихыбны идыртәауаз акалаҭқәа ааганы ауардын иакәрыжьуан. Аԥьыкәреиқәа еизга-еизганы, иҷеыгә-ҷеыгәҙа ана-ара иалажьын. Ауардын еитцаԓаа иандырҭәлак, уи аҷыжбжьы амхы иналыҩуан, ифырмахьц тартар ацә еиқәызза дуқәа рыбгашшара инакәырҵәашо аҩныԓа иҷынеихон Никәала. Иԥшәмаԥҳәыс Ашьеи лгәылаҳәсақәеи аффаҳәа аԥьыкәреи ҷыхуа иалан.

Аҵандара, Абгархыкә, ԥсырҙха ақыҵақәа дрылууаа Ешыраԓа, Маахырбла лахь ихы хан Шардын. Иҷеларԥь ашәах иаганы иԓан, аха уи агәхьаа зкыдаз умҳәозар. Пытк лхи-лцыхәеи еиликаахьан, шьҭа лара дбатәын.

Ҳаԥьарат иакәзар, Маф иҳаԥы ахаҩаҙара, ажәытә ахьшьцәа рҭыԥ аԓны, игәы хытхыҵуа дтәаны дыԥшын, Шардын жәабжьс исзааигарызеи ҳәа.

Арапҵ шьаҳаны ааигәа иқәын.

…Лахьхьи, амшын ахықә аҟны, аҕәтәы ѡны хәыҷы игылоу ахь, ишьапы хырҟьаҟьа ҷкәына хәыҷык дыѡны иҽылеихеит. Гәында дыѡдәылпхьаны, ллымҳа дынҵахәыҵхәыҵит, нахьхьи, ашәшь аҵаҟа аҙәы биҵахуп, бца ҳәа. Нас, инаѡс ииасны ицоз ахьычпаҧыр илаҧш иаатҵашәан, длеи длазыҵрысит. Еицыкәаратҵо ишеишьҵаз, наҟ афасара иныла леит.

Гәында илҳәара лзымдыруа дгылан ахәыҷы дишьклаҧшуа, дааҧышәарччан, нас аѡныҟа дныѡналан, дышиашаз асаркьа днадгылт.

Днаҳәы-ааҳәуа леинаалашьа блаҵарыла игәалҵеит. Илшәыз аҵкы аалшәахыртҵәрааны, лхала илҙахыз ачыҵҵкы ҽыцхаҳараҙа иаалшәылтцеит. Дырѡегьых днаҳәы-ааҳәит асаркьа аҧхьа. Дҵабаҟаҙа, лцәа ианышәо, илыдҳәаҵалаҙаны илшәын. «Ссахьа, сеиҽартәышьа цәгьам, аҭыпҳа замана, ирҳәаша, иргаша. Соуреи сыҵбааре наҙоуп, изуеи афы смыст. Сыхцәы акәзар, ишьқьыруа сҙара илахысуеит. Дызустада ашәшь аҵаҟа иааины исзыпҧшу уажәы? Иара иакәзар? Шьыри, иакәҵәҟьандаз! Былақәа амаахыр иеипшуп ҳәа сеиҳәеит, иеипштҵәҟьоумашь? Абри асаркьа зшаз ибзиаҵәҟьаны ишпеиша! Амаахыр рацәаххырашәа еиқәаҵәоуп. Ааи, Акьахьба ҷкәын диашоуп, сыблақәа здикылаз иреипштҵәҟьоуп. Иакәхарушь? Мап, иакәҙам, ҿынла ара иаҕацәа раатцраҽ дышпааиуа… Ус сҳәеит ҳәа, зны дмааихьеи, бнарами зехьыңьара, абна ауаѡы даҵәахуеит. Дысхаѡон усҟан, ашьыжь ҙаагара санцоз шьабсҭашәа саҧхьа дынкаҧеит. Џырлыхуп иара. Уи аҿны ара абнаршәыраҟны ирхәлазар акәхап. Аныхәла дцеит. Амлагьы дынҵәеитеи рыцхә. Ус акәызҭгьы ихәы назымгози. Абрагьѡы имацара дзаҵәҙа абна дызлалоузеи, агәҽыҷь дамгаҙои, агыгшәыг иҧырхагаҙами? Ари аҵкы снаалоу, мшәан? Уу, абан сан, афархьқәа лгәыдкыланы дахьааua! Дааиааит нас. Изҙахыз аҵкы снаалозар збоит, лара илымушази, нас? Саб уажәааигәоуп аҙлагарахь данца, макьана даа ҙом. Сҙара шпаҟоу? Ҭыпхаҙара сигәаапхартә сыҟоу? Сигәаапхозаргьы сара сицца ҙом, баша ихы имыраапсааит! Иааз иара иакәхарушь? Мамоу. Иахатәиала пхыҙхәагьы ак сымбеит. Иара иакәҙам. Иакәындаз шьыри…

Сцап шьҭа, ашәшь аҵаҟа исзыԥшу иахь. Абан сангьы дааиуеит шьҭа. Уи абрыстәи дыԝналоит, сара ҵаҟатәи ала сдәылҵуеит. «Кәли-ҷли, кәли-ҷли» – ашәа шԥарҳәо аҵарақәа. Идзырҵада мшәан, убарҭ ашәаҳәашьа? Амшын цқьаҙа ишԥаҭынчу иахьак. Амра цеицеиуа ихыччалоит. Ишԥассиру аԥстазаара… Хҭарԥашкәакәа иакәзар иасҳәоит? Сара макьана хаҵа сцаҙом. Мамзаргьы, сааҙаз сани саби ныжьны ишԥыкәу сара хаҵа сышцо, сҳәап. Шаҟа иԥшҙаны ашәа ҷыцқәа аԥырҵозеи абарҭ аҵарақәа. Урҭ анцәа имшазҭгьы аԥсабара баша иҭацәҙа иҟазаауан. Шьҭа ҳашнеи-шнеиуа абҕьқәа каԥсо иалагеит, аха нас ԝаԥхьа еиҭаптыхуеит. Еснагь аапынрандаз!

Жәԝан ишкыду аеҵә шаша,
Икыдшәа илеиуеит, ихаҵа.
Ас мацара хара сызцашам,
Исаҳә иуԥеиԥшу слахьынҵа!

Ажәԝан ашҵа икыду аеҵәақәа рыԥхны еимхәыцха сыхәда иахаԥсандаз! Ишԥабзиоу аԥстазаара! Иара иакәхарушь? Аха, усҟан лассы саауеит ҳәа акгьы имҳәаҙеитеи. Иакәзааит аҭахызар, зегь акоуп сиццаҙом. Ари? Ишԥакәеицеиуеи иара мыжда, сыкәа иааҭыганы абас снацәа иахастәап. Ишԥанаало, иара анцәа иазишеит.

«Ҭауади-аамстеи амԝаду шәарҭас ирызҭаз, Хҭарԥа-шкәакәа ҳәа изышьҭоу сара дысзыԥшноума уажәыгьы ара сышгылоу?! Знык ҳаинасыԥхандаз, шьыри…»

Нахьхьи ашәшь аҵаҟа, ақыдхымсыҟә дыҟәтәоуп Шардын. Иҟамчы аԥҵаҵа ыркәаталеиуа, инышьҭеикша-аашьҭеикшоит. Инаԝс иҿларԥь зыдҽаҳәалоу амаҵә иаамхоит, аҕәырҿ ааҿыҵгоит. Нас, ашыԝхәа аҵыхәа наҟьа-аакьо амҵқәа наҟәнацоит.

Анахь, зынҙа иааигәаҙаны амшын иҙаагылоит акыр ихьшәашәахьоу амра. Еилыблаа-еилыблаауеит иара. Ацамҭаз ари амшын ҟьантаз иеиҿырбаҙоит, иргәыбзыҕаны ашәахәақәа хнаԥсалоит.

Абан деихытаруа лара дахьаауа. Аҵарақәа рашәаҳәабжь дацкәашошәа, шаҟа лныкәашәа еинаалоузеи! Иласҳәои, сыш-

ԥалаго? Ақьаҕьариаразы лԥызак дазаҳкыр акәын, уи сара сабамаҭәагәышьоу…

Лара дшааиуа-шааиуаз дангәалҭа, дааиҭашәеит. Маҷ-маҷ лшьаҽақәа аалырссеит.

– Уа мшыбзиа, Гәында! Сара Акьахьба иоуп саазышьҭ! – Шардын дԥаҵкьан, ашыхәшыхә дыччо иаахижәеит.

– Бзиара убааит! – афлыка хәыҷы амшын гәеиужь ихыршәлоу иаԥызан лнапы ԥшқа инапсыргәыҵа ћьаћьара ду ианыршәлаз.

– Ааи, Ҳаԥьарат иоуп саазышьҭ, анцәа иныс! – еиҭаашьақәирҕәҕәеит аԥхьа ииҳәаз.

– Уи бзианы иҟаиҵеит. Аԥныћка умааиуеи, ара аатҵраҽы узгылеи, аԥны ҳамоупеи! Дабаћоу иара Хҭарԥа-шкәакәа уажәы? Ҵыси-ҳәыхәи сразҵаауеит акгьы сарҳәом, – лыблақәа маахырҙа, икәеицеиуа иааиҽаччеит.

– Ниаҳ! – ашыхәшыхә деиҭаачеит иара. – Уи абрагьԥы дахьыћоу аҳәара мариам, зегьы ирарҳәом!

– Уеизгьы, данубалак салам сызиҭ…

–Хатҵкы-ԥсатҵкы ҳәа…

– Усгьы акәзааит. Ҳазгылоузеи, мшәан, аԥныћка ҳлеип. Сан аԥны дыћоуп, сабгьы уажә дарауеит.

– Иҭабуп, уахьгьы, нас… Амшын ахыԥәантҵаћьа шәышԥақәынхо шәарҭ. Уаха зны ԥсыҙ уамагак ԥтыԥрны илшәыкәларгьы, ҳаҕеиҭа!

– Абгақәа ирыцәшәо абна дылалаҙом.

– Ус акәхап. Хҭарԥа-шкәакәа ҳәа бааиуеит, шәабеибадыруа иареи бареи арысћак? Бтәеи ара ақыдхымсыћә аћны, ҳԥыҷьагьы ҳакратәы иҟоуп. Уи аҵыхәала акы неибаҳҳәа-ааибаҳҳәақәап, – Шардын дзыҟәтәаз ақды ахь инапы наирххеит.

– Иҭабуп, уара утәа. Ақәаҵаћны исзымдыруа тәым хатҵак сынидтәаларатәы еиԥш сырмааҙеит сани саби. Урҭ аԥсуарауп, – акыркырҳәа дааччеит Гәында. Ааигәа згәы ҭалаз аҷьықәреи рыцқәа реиԥш, еиврыԥх лхаԥыцқәа аатҵыҷьҷьааит.

– Бара уаԥ дызхәарҭаҙам аҙә бакәзаап. Бдин аныс, арысћак шәабеибадыруеишь иареи бареи? Ихьҙ ҷыда бҳәоит, егьиуеит!

– Ҳаибаздырҙом, мшәан!

– Нас иабаҡоу, иаргьы баргьы шәҡазшьақәа акалашәақәа избоитеи!

– Иугәамԥхои нас ҳҡазшьақәа?

– Шәарҭ шәеибагартә шәыҡам!

– Уара иаразнак уахь ухы зцеи? Сара макьана уи сазырымкыцт. Ҭаара-ԥхашьарам, ԥьаракыр жьра-цәара ҳәа акыр рыбжьаны иҡоума Кьахьааи Андыбааи, сара исмаҳацт? – лхы-лҽы ааргызмалшәа днеиҽаԥшит, зҡамчы ашьацра илакшо итәаз ахаҵа.

Азныказ ииҳәара ааиҽамшәаҵәҡьеит, иныргызмал-аргызмалшәа длацәажәон, аха…

– Мап, ус жьра шәыбжьаҙам, аха…

– Нас, аха…

– Анцәа иныс абра ак шыҡоу. Иаргьы зны ҳанеиқәшәа акы сеиҳәақәон…

– Изакәызеишь иуеиҳәоз, Ажәеиԥшьаа рцырҡьа?

– Гәында Андыб-ԥҳа дымҵасырсуеит ҳәа. Дырԝегьых хьшь-ҵәҵәашәа акыркыр аатҧлыргеит.

– Бзырччои? – абри дхагоума, ланаԥьалбеит, ажьыҳара ҳәа дныҳәатәуп ҳәа сыҡоуп. Ииԥшаада Ҳаԥьарат, ианаԥьалбеит, ааигәахәт Шардын.

– Сзырччои умбои, имҵадырсуа дызусҵоу удыруоу?

– Ыы, дызусҵада?

– Даҽеаҙәуп.

– Ыы, шьҭа еилкааун…

– Акгьы еилкааҙам.

– Избан?

– Убас.

– Акгьы сзеилкаауам, Гәында. Шьҭа бзырԝы, алаф-алаҙб ххәеит, шьҭа аус ахаҵахьы ҳаиасып. Ԥыхьа исҳәеит Ҳаԥьарат сшааишьҭыз, еилыбкаау?

– Сара аханатәгьы уи еилыскаахьан, усҵәҡьагьы сумпхьаҙан…

– «Ус» шпа?

– Убас, дырԝегьых лыбжьы ныхҵа-аахҵо, аҵарақәа рашәабжь инацлырҷзит.

– Бысхыччома, сара сыччархәума? Баасыдгылеижьҭеи аччара баҷуп! – Шардынгьы дылҷаԥшны дԥышәырччоит. «Дышԥассиру. Акы дагаааите, еснагь акыркыр дыччо. Дызнасыԥхаз иразҟы иакит».

– Нас еибаҳҳәои, иасҳәои Ҳаԥьарат, ааи акәу, мап акәу?

– Ҳарҭ ҳаибагаратәы ҳаҟаҙам.

– Избан?

– Уара уоуми аԥыхьа ус зҳәаз.

– Уи алаф сҳәон.

– Сара алаф сҳәаҙом. Ажәа сымоуп. Ари убоу,– лнацәа ҭхәаа ахьы мацәаз ахыцьцьаауа иаацәырылгеит. – Ауаҩы иажәа – ажәазароуп. Абри сызҭаз ауаҩы иоуп сызтәу. Дабаҟоу мшәан иара?

– Дахьыҟоу бара иазыбуеи шьҭа. Былды сбырҳәеитеи ббаашәт. Аханатәгьы сҳәаны стәоуп бҳәар уаҳа аҭахызу…

– Ҳаҭоу дҳәаны дтәазааит. Сара ажәа сымоуп ауп, аҳәара усс иамеи.

Шардын деиҭааԥышәарччеит.

– Исҳәои, нас сахьнеиуа?

– Иоуҳәахуеи, иуасҳәаз ауп. Абри сызҭаз ида аҙәы сааҳәны сизхьаԥшраны сыҟам. Сазыԥшуп уи иаара. «Аҳы, Гәында, иахьашәоуп» – иҳәар, хьшьыцбашәа сԥырны сынишьҭалоит. Абас сызиаҳәа. Абзиараз, шьҭа хәлоит, ҳаҭеиҭа ари амшын ԥсыҙ уамага ѡтыцны идәыкәлоу сеидру, уажәытҷәҟьа арахь бџьарлагьы сеиқәшәаҙам, – лҳәан, акыркыр ѡхылҵан. Ашьац ахы дыкәымкьысҙакәа дышьҭыпрааны аѡныҟа ддәыкәлеит.

– Абастцәкьоу, уаҳа акгьы сабымҳәаҙону? – ибжьы налыкәиргеит.

– Уи еиҧьны иуасҳәо сара акгьы сымаҙам, – даахьаԥшны дааԥышәарччан, дыприт дырѡегьых.

Амала ԥсҳәы ицаны ииаз ҳәа, акы рҳәоит еиԥш, даханы дабантәаа, дагьшԥагәыҧуаз, арахь… Иҷы даасын, дахьааз иқәиршәт Шардын.

«Иеиҧьзаргьы ҟалап ишеинасыԥымхо. Лара акыркыр дыччо, адунеи деигәыргьо арахь аҙәы дизыԥшуп, Ҳаџьарат иакәзар: алашьцара, абџьар, аҧацәа… Аха… Димандаз, шьыри!

Дагхеит акәымзар, диццон лара, лцәажәашьақәа ус иҟан...» – алмҩанык дхәыцуан Шардын.

* * *

– Нас иуалҳәазеи Маахырбла, улахь еиқәушәа збоит?! – дҵааит Ҳаԥьарат иҩызаа дшааидгылазҵәҟьа.

– Сыздыруам иуасҳәара, лара...

– Илуеи лара?

– Акгьы алҵуам ҳәа сыҟоуп ҳазҽу аус!

– Избан, усҵәҟьа угәы зцеи?

– Лара ажәа лымоуп, ахәыҷымыҷ лоухьеит, амацәаз ҩежькакараҙа лнацәа иахыԥьԥьаауеит, абри сызҵаз уаха иҳәаргьы снатҟьоит уаҳа – аҙәгьы, лҳәеит. Уи санимга аҽешьразы ашаха ныкнасҳауеит ауп лҳәеит...

Ҳаԥьарат аччара далагеит.

– Узырччои?

– Ус баша.

– Ус баша аҙә дыччо убахьоу?

– Усгьы анықалало ыҟоуп.

– Ыы, сара сыччархәума? Лахьхьи акәзар – Гәында дысхыччоит, ҩахьхьи акәзар уара усхыччоит, иара саргьы саақәымҵҙакәа сыччалап...

– Уччала, Шардын, сҩыза гәакьа, уччала. Аччара уаҩы иԥсынҵры иацнаҵоит рҳәо саҳахьеит, уччала. Нас ҳанымыччо еиҳахап. Амацәаз сызҵаз ситәуп, уаха иҳәаргьы сиццоит лҳәазар, уара дуҭацахоит, аҽҳәара ԥҵәаны ууаит ҳәа иԥхьаҙоуп. Смацәаз ауп лнапы иахаз, амала егьыс лышьҭра узазҵаама?

– Ҳаԥьарат!

– Ааи, Ҳаԥьарат ҳәа сарҳәоижьҭеи абар шьҭа ҩажәижәаба шықәса сырҭысит, с-Шардын гәыраз. Шьҭа зегь еилукааит ҳәа сыҟоуп. Нас лышьҭраз акрузҳәома?

– Урҭ хәынгоушьо иҟам, зхәы иатәҳәаны акрызфо уааип.

– Аҙәгьы уимбакәа уцаны узааи?

– Заԥшьаа ргәыла Ҳасан санааиаз дынсхьыԥшит аҟароуп, уаҳа аҙәгьы дсымбеит.

– Абна дацәымыҕхааит уи дабауҷаҳауаз!

– Ыы, ииуеи Ҳасан, деихәлаԥхааua, ахаҵа замана, зынгьы убас уигәҭасны уцәажәо саҳахьеит.

– Ииуеи умбои, дҽеим. Кәырк Ҳасан, дҽеим. Уаѡы хәымгоуп!

– Ҵоуп, аҳәсақәа рзы дбааԥсуп рҳәоит, аха дхаҵами нас, дара аҳәсқәа рҽаанырымкыло! Мчыла аӡәы дирҳәҳәаахьоума, дирҟаахьоума?

– Уи иашоуп, аха убарҭ роуп дагьызқәыӡыз иара. Уи сара дшыздыруа дудыруазар, дхәымгашьаны инапы умкыр ҟалап.

Ахәыҷқәа рыбжьагылоуп акәымзар, егьарааны диҵыҵны дцахьазаарын иԥҳәыс. Амала, сара издыруа, иара итәы лара илдыруазҭгьы, дшыцәоу акәзаргьы дылшьуан, дызгарыз амаҭ шҳам илҭон – иҳәеит Ҳаԥьарат акы дазхәыцуа.

* * *

– Иҟалаз шәаҳау, иҟалаз?!

– Иҟалеи, шәанаԥьалбеит?!

– Иаха Гәында дрымгеи!

– Дыргазааит нас, ирымго анцәа дҳаумҭан!

– Ее-и, ус акәындаз...

– Нас ишԥа?

– Дызгаз, дахьыргаз уаѡы издырӡом.

– Хаҵа дцоу, ма ус ԥьара акы лзыруу?

– Мамоу, ашьыжь лани лаби анааԥш, рыԥҳазаҵә дубар даахә. Лиарҭа цқьа-шәқьаӡа еилыргоуп. Ан днаҭрыст Гәында лчыцьмаԥьа зҭагылаз ашәындыҟәрахь. Ачараҳәа иаартны дынҭаԥшит. Уҭаԥшла уҭахызар, лымаҭәа хәыҷқәа зҭаз лчыцьмаԥьа ҭкәыцәаа иган. Нас иҟалаз аулымдырхуаз, аха дызгаз дарбану...

– Нас, ари цәгьарас иаҵоузеи?

– Ее-и, уаѡы издыруам дахьыргаз. Уаѡы издыруам дызгаз.

– Уи шҳаҳарыз, ҳара ҳаибгандаз.

Адырѡаҷены абас ажәабжь аарылаѡит .

Ҽа-шьоукых ахьааидгылоз абас еибырҳәон:

– Иҟалеи џьбеит?!

– Аума акаамеҭ!

– Диид, хаас иҟалазеи?!

– Гәында Андыба-ԥҳа дызгаз Акьахьба иоуп рымҳәеи?!

– Хса блааҭых, игәаҕьны дызлаиццеи лара, аҭауад дуӡӡа адунеи дықәызгаз абрагьѡы?

– Иаргьы мбатәы имгәаҕьи?

– Дицца шәҳәоу, алашьцара ихы иархәаны, дымҵарс иҽеыхәда днықәкны дигеит рҳәеит.

– Аӡаԥшьаа?

– Аӡаԥшьаагьы аҽаапкны, иԥаԥашькны иқәуп. Астражникцәа адунеи дыркшоит, аха иубода, ани ақәыџьма дуԥшааua дыҟоума!

– Дышԥеига, нас иара?

– Абга асыс мырҟааӡакәа ишаго еиԥш.

– Ран лхылымсааит, иааргәаҕьуазеи џьоукы!

Адырхаҽены иҵегь ажәабжь рылаѡхьан:

– Иҟалаз шәаҳау?!

– Иҟалеи?

– Ҳаџьарат имҵаирсыз аҭыԥҳа Нхыҵҟа дигеит рҳәеит, шьҭа дыԥшаа!

– Уи лабгьы махәи-ҵыси еиқәиртәом, дишьҭоуп рҳәеит.

– Нхыҵҟа акәым, аха далҟа дигеит рҳәеит. Џьоукгьы Ҵабал рҳәеит, убра иѡыза бзиак иахь ихы ирхеит ҳәа ауп ирҳәахуа, Анцәа идырп. Акы аныҟалалак, шәкы рҳәоит.

– Дигеит, дигеит ауп уаҳа акгьы. Иҟаиҵаз азмырхакәа дырѡегьых аҳҭынраа алаба рааирхеит. Раатрантә ԥҳәыс дигеит.

* * *

Дырѡегьых ааԥынра цәқәырԥо иааuан, ашәаԥыџьаԥ хышхыҵәаны иаҵәа бгьыла рҽеиларҳәон, ҽыц ашәҭқәа пытуан, аҵарақәа ашәа ҽыцқәа аԥырҵон, ҽыц асабицәа адунеи иқәлон – абыргцәа рыԥсахуан...

Дҭәахын Ҳаԥьарат, анхацәа рыкәа дҭаршә, нас дызларыԥшаарызеи иаҕацәа?

Астражникцәа маҷк иаанҷасит, ргәы ԥҭәазар акәхап, ақыҭа лақәагьы акыр иаатынчхеит.

Амала, аԥшыхәцәа, ацәгьаҳәацәа шьқьыруа ацгәы ашьҭыбжь рыҭаны икылԥш-кылʒырԝуа игәаран. Ашәҭ ыҟоуп, аха амыҕгьы ыҟоуп ари адунеиаҷ.

Ауриадник Амаан маҷк ичын ладырҟәит Акьахьба дахьимыхәаз азы. Уаҳа акгьы анилымшаʒа, имаҵурагьы шьҭеиҵар акәхоит. Дыʒʒеитеи, дызлеиԥшаарызеи?

Уажәы ашьацҳәа ҷыц изышьҭарҵеит Ажәеиԥшьаа рцырҟьа. Хьыла аҧара маҷымкәа иоурыжьт Акьахьба ихазы. Ахьазы зегьы рыԥсы цәгьоуп...

Аʒаԥшь-иԥа Алықьсандр иакәзар, ишны изеиқәымтәаз аԝеиԥш, иҷаҵахьа ус иаанхеит. Иашьа дымҵәуаʒакәа анышә деиҵеит. Анарцә иашьа ашьа иҷашәы дыԥшуп, ԥьанаҭгьы, ԥьаҳанымгьы ԥьаргьы даднакылом.

Ак аҵкыс, ак еицәоуп. Уажәы иааҵраҷ дааин ԥҳәыс дигеит. Изакәытә тәамбароузеи? Ахлымʒаах! Ишԥашоу адуней? Аԥсцәа гылоит, абзацәа ԥсуеит. Аԥаса дара уаԝыс ирымшьоз, уажәы дара атәеибом, дырхыччоит. Ус мацара дызцарым. Зегь аамҭак-аамҭак рымоуп.

Дшьаʒа-гәаʒаха, дыцҟьашәҟьа дкажьуп! Иԥҳәысгьы, иангьы иаҳәшьцәагьы алаҳәаахʒеиԥш ашәы цыԝцыԝуа ирышәҵаны, рыхцәқәа быҭәʒа инарықәыжьны, ихырқәақәо инатәап. Арапҵ ашәы нақәыршәны, агәара агәҭа иʒыʒымкуа иныкәдыргылап. Иаб Ҷыжә рыцҳа ивараҷ иҷыцҳаҳараʒа анышә агәы ԝылыззап. Ааи, уи дук хара имышьҭыкәа иҟалароуп. Аҟәақҳәа идыдыроуп, иҵырҵыруа имацәысроуп. Уаҳа ԥсыхәа ыҟам.

Нас, иаргьы иашьа Омар инышәынҵра днахагыланы, иҷынеиҵыхны ихы даасуа, игәы дааҭасуа, ихы-игәы далхны диҵәуап, иҷаҵахьа шынеигʒаз иҳәап. Иан Ач-ԥҳагьы «ух, гәышьа» лҳәап.

Уажәы, шықәсык ашьҭахь иԥҳәыс дааганы иҵаацәа рҟны ддыртәеит, абнара лгәы ылаԥҵәазаап. Уи иаҳагьы еиҧуп. Уа, иԥҳәыс лҟны даанамгар дабацари. Ара акаҭақәа иахьабалак иҳауп. Дҵысзар дзалԥраарым.

Аамҭа ахәрақәа зегьы арҕьоит. Аха, ари ахәра ҕәҕәан, аҕьара ацәуадаԝхеит, есааира имжьыжькхон. Шьыжьи хәымҽхани раҕацәа ргәарԥ иҭаԥшуа, рырахә-рышәахә рбо, – иуадаԝын.

Раҳаимагьы ахҵәара лгәы иҭан, иахьеи-уаҵәи ҳәа ус дааиуан. Уаҕагьы пату иқәуҵозароуп, лҳәон лара. Аҵыхәтәан иҟалаз лгәамԥхагәышьеит. Аха илкызеи, лара илызҵаада акәымзар.

Уахык, аҵх агәҭа ааиԝнашон, Акьахьба иԝызцәа иманы иқыҭа даалалеит. Ицын иара Шардын Ашьхарԥа, Никәала Царгәыш, Ҳәатын-иԥа Ԥьгәаҭ, Жьажә-иԥа Кадыр, Кьахьыр-иԥа Мсоуст уҳәа аҙәырԝы.

Иналак-аалакны лашбыжьқәак гауеит, аҵых ҭауа иҟоуп. Боурак аҟынтә жәык ҕызуеит, ахьарчҳәа лахьхьынтә иааԝуеит амшын ацәқәырԥа ссақәа рышьҭыбжь, ашшы ахгоит аҙиас Гәымсҭа, ишәахха ииаԝрны, игәаҟха ицоит аԥсырҭахь – амшын ахь.

Аҵых акыр иҷыхьҭоуп. Арҭ аԝны иазааигәахо ианалага, Ҳаԥьарат иԝызцәа ԥьара иаанкыланы иара игәыла Шьрыф Акаҙба иҟны днымԝахыҵит. Иҵаатәуп, еилкаатәуп арахь иҟоу. Амԝақәа кызар ҟалоит, аԝны иахаԝозар ауеит. Агәаҽанызаара, еснагь агәаҽанызаара! Шьабысташәа дшәаԥырҳаԥуа адәы дышԥақәха...

– Шьрыф, о, Шьрыф! – аатҷрантә ибжьы ааиргеит.

Лажәк мақаруа иаацәыртцит. Уи злымҳа иҭасыз инахьхьи ахәы, лахьхьи лбаантә уҳәа, аԝнқәа рахьтә аақ-аақҳәа алашбыжьқәа аҵых еиқәара иналалеит.

– Шьрыф, о, Шьрыф! Уҟазар уаадәылҵишь зны ара, сара соуп! – дырԝегьых ибжьы наиргеит.

Шьрыф уажәааигәакәын ахҵынрахьынтә даныхынҳәыз, ихааҙа илацәа нҵаауан еиԥш ауп абжьы шиаҳаз. Ихы ԝыҵирзан, дшынеибакәу деиқәлымҳаха иҽааибыҭаны днаҙырԝит.

«Издыруа бжьуп. Иара иакәымзааит!» – ааигәахәт.

– Шьрыф сымҳәеи! Тәит, уҽешьра уеиҳахааитеи, уҽеушьуама, ҳаидажәлит ара ҳшеидынхалоз, уажәгьы сузеилымкааҙаци!

Шьрыф илахь ааимаирццеит, днеилуу аит азнаказ. Дшынеибакәу дҵысҵысуа ииарҭа даагәылатәеит. Наҟтәирахь

ишьҭоу иԥшәмаԥҳәысгьы иааигәара дыҟандаз ааигәахәт, аха лыкәҿыҵны дааугап ҳәа уҟоу, ллымҳақәа даарак еиқәшәам.

Абри аамҭазы аҕьеѡ аакҿгеит акәакь аҟны. Шьрыфгьы мпылшәа дѡышьҭыԥеит. Рыцгәы хәымсыс аблақәа цырцыруа, аҳәынаԥ дук аҿыҵазза адулаԥ аҵаҟантә иаауан. Ишыцгәыз шидырызгьы иҿизнымкылакәа шьҭахьҟа днеихан, ихы акылгьашаара аҭзамц аҿыгә аахнаргеит. Ацгәы икаруаҭ аҵаҟа инхәыҵалан иара атәы иналагеит. Ипаҟә-паҟәзә аԥхзы ааиҿыԛәҳәҳәеит.

«Анхаѡы ааԥса, дкараха дыцәазар акәхап, агәарԥ сҭалап, аҿашьуеит ари иаапкыша» – иҳәан, чоу ҳәа агәарԥ ахь днеихеит.

Шьрыф аҿышьҭыбжь иаҳаит. Ажәжәаҳәа акы ааишәхагәаны, ихчгьы днаҵасын ицырцыруа, еихаххаа афицарска тапанча хьанҭыцъза иаатцихит. Ахаан бџьар зымкзац азә иеиԥш, инапы иазышьҭымхуа, иқыць-қыцьуан.

Иабџьар хыршаны иџьыба илҭакны: «Ҳаи, сыҟамкәа, иауазеи, уарбан ҿызҭуа!» – ҳәа ашә аавҵрааны ихы азбжак нкылирҳәҳәеит.

– Са соуп, Шьрыф, сыбжьгьы ухашҭма! – иҳәеит Ҳаџьарат дааҭынчханы.

«Уздыргәышьеит. Заманалаҵәҟьа, уздырит, аха уаазцаз ауп исзымдыруа» – ааиҳәеит гәаныла Шьрыф.

– Усзымдырит, уарбану! Уца уара наҟ, алышькьынтыр уагааит! – илажәгьы наҟ днаҵаҟьеит, ихгьы аацәыригеит.

– Хҭарԥа-шкәакәа ҳәа шәзышьҭоу соуми. Ҳаит, зегьы шәцәа шәацәшәо шәҟасымҵеи шәыгәнаҳа сзымгааит! – иҳәан, дылҿыжәԥаны и-Рапҵ аҕәра ианкны арахь иҿааихеит.

«Ари макьана дшәарҭазаарым, сара баша сгәы сышьҭит. Даара узыԛәгәыҕша аҙәы иҟынгьы ууаитеи! Анцәа иҳәаны исаҙар, уара ула сыбҟәыл хәыҷы хьыла иѡежьҙа исырҭәуан. Нас сҭаацәа аашьҭыхны снытцаҳа сцагәышьон. Исаҙагәышьар. Еҳ, усыцхраа, сынцәахәы! Хаҵарамзи уажәы аҵыкьҳәа иааигәыдҵаны дсызшьыр. Ампыл лбыжьԥаа исымгагәышьози, аха уи зылшо ахаҵа дабаҟоу. Аҵыс мѡас абла ҭызкьо, снапы сырқәацаанҙа сеиѡҵәа скаижьпеи! Уԥши, уара, ҳара

ҳаҽекынҭа ҳишьҭоуп, иара ихала арахь дауеит, акы даанацазар акәхап!..»

– Уеибгома, ухаҵкы сара сцаит, Хҭарпа-шкәакәа?! – «дгәыргьаҵәа» днеиҧылеит Шьрыф.

– Сыћагәышьоуп макьана. Шәа шәышҧаћақәоу, уҧшәма, ухәыҷқәа, шәыгәқәа бзиоу? – дҵааит Ҳаџьарат.

– Иаҳурхьгәышьоузеи, ара ахәышҭаара ҳаҽеҳәатәоуп. Насып бзиа зауша, ҧхәысгьы дауеит. Андыба Еснат – хаҵа ҕьеѡуп, унеишь-уааишь ҳәа ззырҳәо уаѡуп. Иҧҳа дугеит, абна ушылаз. Уи, аиашазы, хаҵарацәћьоуп.

– Абзиара уқәзаит, Шьрыф. Ахаҵара абаћагәышьоу, аха, азаҵәра ауаѡы игәы нкыдкыланы икыднашьаауеит.

– Ааи, гәышьа. Џьоукы Нхыҵћа дыбжьћьеит рҳәоит, џьоукы Дал , Ҵабал – ауаа егьа рҳәап. Ааигәа уҧҳәыс аѡныћа дааушьҭит, уи бзианы ићаукеит. Апҳәыс – дыпҳәысуп, аѡны дтәазаит. Уи илкьысуада, дшәарҭам. Уажәы уабантәаауеи?! – Шьрыф илымҳақәа џыхʒа Ҳаџьарат димҵагылан. Ихагәҭа акылгьашаара ҷапшьʒа иаапшуан.

– Ааи, уахь анахь – абрагьы дахьымцаша убахьоу. Иахьа – ара, уаҵәы – нахьхьи, – иҳәеит Ҳаџьарат.

«Ишимҳәо убоу, аѡсҵаа дихәхааит!» – ааигәахәт Шьрыф.

– Абар, шьҭа мызкаћара ҵуазар ћалап саақәымлеижьҭеи, ишпаћақәоу рыцха, сҭаацәа. Агәырѡа баапс рыгәқәа ахәны, иеиҭымха итәазар акәхап? – дҵааит Ҳаџьарат.

– Еи, агәырѡа иамгакәа, нас, шәзықәшәаз – иубо ауп. Ус хар рымаʒам, уа снеилоит, сааилоит...

– Издыруеит, Шьрыф, издыруеит. Аʒлагарахьгьы ишумышьҭуа здыруеит, аха уаҳа иҳамагәышьада...

«О, уара, ари иабеидыруа? Аа, мызкы ҵуеит смааижьҭеи имҳәаҵәћьеи. Ҳарҭ ҳҵаҳәахаа ҳацәазаап, убама. Пҳәыс дааигеит, шьҭа аћәақҳәа дласны ачара ҳзиур, шықәсык бжьысхьеит, аха уи ауп иҳақәнаго. Аʒапшьаа дуқәа, ауриадник Амаан, шәабаћоу шәанаџьалбеит! – игәы аҭып иҭамгыло, иҧсы имхарацәаханы дгылоуп Шьрыф.

– Ее-и, исылшагәышьозеи, аха ҳәсақәак рымацара еилахеит, снапы нарыдыскылоит. Ҳҵаца хәыҷы деикәаҭәы, анцәа

ишиҳәара дгылоуп. Кьахьаа шәыҵәԥаншьап лырзрым уи, – Шьрыф илақәа ыргызмалны дынихәаԥшит.

Ҳаԥьарат уи ақәҷымҵкәа, ус ихы аалаирҟәит.

– Иҟоузеи уажәыҵәҟьа, арахь ҭынчроу? – дҵааит Ҳаԥьарат.

– Мамоу, уажәыҵәҟьа маҷк иааҭынчрахт. Амала, Омар рыцҳа, рыцҳа сҳәоу, инеиҭаргаша Омар, иашьа Алықьсандри ауриадник Амаани ԥызцәақәак рыманы адгьыл иҵалт, иҵысит, атәыла дырбгеит, аха уанырзымԥшаа, ахәаҭахәаҭаҳәа ишны еиқәтәаз ажьаҕь еиԥш уа иаанхеит.

– Ишны еиқәтәаз ажьаҕь ауп иаҳа ишәарҭоу, уи амца иацгылоит!

– Ааи, аха... Леи-ҳәеи дыҵырхааит Омар, изакәызеи ҳаазқәиршәаз ҭаацәара бзиахәк ԥахыҙаа ишԥацо! Уааи, мшәан, арахь. Адәны ургыланы усымоуп, аригьы дсырҷыхоит, быста ԥхак ҳзылуп.

– Мамоу, уахь снеиҙом, Шьрыф, иҟоуҵаша уасҳәап. Уҷынаханы, Џьныш икәара унҵысны, аиеи уи акәара иаҳа ишәарҭоуп, амԥа кызар ҟалоит, Кәынта иқьаԥҭажә ала ууакәшаны унеи. Ҳла дуқәа уркып ҳәа ушәоу, урҭ рыԥсы иарҭахьеит.

– Ааи, урҭ ахәшә рыҭаны изшьыз – рашәа ԥшьшьапык рыҵаланы, аху-суҳәа ишуа адәы иқәлааит!

Абригьы иҳәеит, иагьааицәымыҕхеит. Шьрыф ишәи ҟалар иара иакәын изыкәшәоз, аха изырҟатаз? Урҭгьы ацанакуан, еиԥшны, аху-суҳәа иеиҷашуа адәы иқәзаарын. Астражникцәа иршьит ҳәоуп ишырдыруаз ауаа.

– Уи иазаауазеи, иҟалашаз ҟалеит. Даара угәуҷеанҵаны цқьа уԥшыхә, амарԥьа. Издыруада ус шьоукы урылашәазар, иуҳәаша дыр, рахәык уцәыҙны уашьҭоушәа, анс-арс, акы наҳәа-ааҳәа. Еиҭауасҳәахуеит, Џьныш икәара – гәаԥа бааԥсуп, ҭшәарроуп. Убра гәрамгарҭас исымоуп. Амала, аԥныҟа умнеин. Аҳы, уласы сааукәыхшеит. Уанаагьежьуа, сара абрирахь, абнара ацәхыԥ ахь ԥьара субоит, – иҳәан, Ҳаԥьарат днышьтыԥан аҕәра иахо игылаз Арап акәадыр днантәалеит.

– Ибзиоуп, Ҳаԥьарат, сцоит. Абас умацара узныҟәозеи ԥызада-ԥызада? – иихәарызеишь ианаԥьалбеит ҳәа днеиҷаԥшит.

– Ианшәарҭам сымала сныԥәоит. Шьҭа хәыҷык иҭынчрахеит шәымҳәеи, – изаҭахузеи амыцхә агәааартра, сызҭагылоу аамҭазы уи акгьы ианахәарҭам, ааигәахәын, абас наиаҭаикит.

– Умацарҭәԥьа умныԥәалан, иагьаумҳәан макьаназ... Уаҩ дзыԥәгәыҕша аҩызцәа умоу, узҭәахыша, ианаҭаххогьы – аҕьараҳәа илаувагыланы забџьар иҩахо?

– Аиҳарак абни Џьныш-икәара улаԥш ахыз, Шьрыф.

«Уҭарԥәаԥәааит Џьныш-икәара, аҙәы ар рашәа иҳәон аҙәы амажәа иҳәон ҳәа, ишимҳәо убоу, агызмал! Егьаурым, ухалаҭәԥьа уааины ашьацҳәа уаҷалеит».

Ҳаџьараҭ наԥҭәирахь абнаԥны инижьыз иҩызцәа рахь ихы наирхеит.

«Иаанагозеи сыԥхыҙ? Иахак аԥсаатәеиԥш, сҳаракҙа, сԥыруа ажәҩан салан. Аԥхыҙ, аԥхыҙ ҩыстаа мыжда...»

Шьрыф ахыкәалаа ишьҭоуҭар ихьымҙо дыҭрысит аҳҭынрахьы. Пыҭрак ашьҭахь аусҷәа еиҷырцаан.

Аҙхьампԥш ааигозшәа дкылыхх дааит ажәабжь иманы. Иарбанзаалакгьы џьара шәарҭак ҳәа акгьыԥам. Маԥк дынхазаргьы, дзынхаз дахьыԥшыхәуаз ауп. Амҩахәасҭақәа зегьы ккаҙа иҭацәуп. Џьныш-икәарагьы – убас. Дҭааит дымшәа-дмырҳа! Днеиааит иҩны, иҭаацәа днарылаԥшааит, иҷеыртаҕаны иԥсы ишьааит, иԥхәыс ҷа дналыдтәалааит...

Аҷецәагьы рҿамчышьҭыбжьқәа геит. Апҿара-пҿараҳәа Џьныш-икәара илҭысны, Кәынта иқьаԥҭажә иаавагьежьны иҩны иҩадгылеит. Маԥк иааикәаҙырҩқәеит, анахь-арахь рлымҳақәа ҭарҙа инкыдырҭеит. Аҭх еиқәара акгьы алубаауам. Амза цәышҙа аацәырҭымҭа иазԥшит, акгьы рбом, ҷытбжьыкгьы ыԥам. Пшак аасын, аԥҭеиқәаҭәақәа ԥхаҭо ашьхарахь иагеит. Ажәҩан ҙмыжь ааимыггеит.

Етҭәаџьаа ажәҩан агәы ааиҩыршан, илхбыкьит. Рбаҕьқәак аккаҳәа иааиларыԥсеит. Аҳҭынрахьтәи лак абжьы ҭахәаҷешәа агәаҩ-агәаҩҳәа иаагеит..

Ҳаџьараҭ иҷеы аҕәра иҩызцәа инадыркны игәарананда днахууаан, агәарԥ дынҭаԥалеит. Днеины иҭашьыхаа иаркыз агәашә асақь аалихын, иҩызцәа леигеит. Аҷеқәа ананыра инаҭаҷарҳәеит. Нас, «Бзиала шәаабеит!» – иҳәан иҩызцәа амаҭурҭахь има длеит.

Аҭаацәа ҷыхеит. Аибаргәырҕьара, ашәара... Абри аамҭазы, арҭәааҳәа сабик ибжьы акәасқьа ауадантә иааѽит! Инеиҷаԥшы-ааиҷаԥшит. Ҳаԥьарат ихәы-ижьы қақаҳа иѽеилагылеит: «Ижәлазаҭәыкыз ҳашьҭра, Кьахьаа ҳаҭәѽаншьап мыҳраны иҟазаарын, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу сынцәахә ду... Абар иахатәи сыԥхыҳгьы – аԥырра, агәазҳара».

Игәырҕьараз аилаѽынтра ааиқәтәеит. Амаҵурҭаҷ аҳәса ахәы ҟарҵон, ааҟтәирахь – ахацәа еицәажәон.

– Ҭауади-аамсҭеи рхыԥхьаҳара рацәаҳам, абарҭ ҳнацәкьарақәа рыла иҳаԥхьаҳартә иҟоуп. Ҳарҭ? – иҳәеит Шардын.

– Ҳарҭ анхаѽыжәлар ҳамчқәа зегьы еидкылазар, адгьыл аарҳәтәызар, иааҳмырҳәгәышьози! – нациҵеит Никәала.

– Убри ауп аусгьы. Аҳәымсаг хәыҵәқәа харабҕара ианыҟоу акакала рԥыҵәҵәара мариоуп, урҭ ааидкыланы, еиларҟацаны иануԥалак ауп амч аныҟало! – иаашьақәирҕәҕәеит Ҳаԥьаратҭ.

– Издыруада, қыҵа-цыԥхьаҳа унеишь-уааишь ҳәа зарҳәо аҭаҳмадцәа бзиақәа ааидкыланы дара ирзынашьҭызар. Шәареи ҳареи ҳаинааланы ҳанхалар шәҭахызар, иҵегьы ҳарҭ анхацәагьы ҳаҳаҭыр жәбала. Ҳаргьы аҵла гәаѽа ҳҭымиааит, ала ҳаанамцеит. Адгьылқәа ишәымажьу ша-шаны ԥыҵк ҳашәҭа ҳәа раҳәазар ирҳәоз ҳамбози! – иҳәеит Ԥьгәаҭ.

– Ус акымзарак ҳарҭом. Еиҕьуп, дара аҳәаҳәала иааргәыдҵаааргәыдҵаны ишьыызар. Нас рыдгьылқәа анхацәа ишырҭаху иршон! – нациҵеит Кадыр.

– Изакәызеи, уара, Хакәыцә илақәа зегьы аҟәҟәаҳәа иаарылаҵаны ианишьуаз еиԥш. Ижәцәеимаақәа рҵәрынҵаразы аҵармақьа ақәырҳәҳә ианышьҭеиҵаз, лак игәанаҭазаап, иафеит. Хәбаҟа-фбаҟа ла имазаарын. Даарыԥхьан рызегьы ааикәшеит, икәаҕ-кәаҕҳа иҷаԥшуеит, акраҳҷеиҵоит ҳәа. Акакала зегьы дырҷаԥшит, аха изфаз иалеидырааи, дара акгьы рҳәом. Абар, иахьа чарак ахь дцараны дыҟоуп, ишьеиҵо имаҳам. Деиҭарҷаԥшит икылкааны, даргьы рыхқәа наҭа-аатҭо ихәаԥшуеит. Дѽагылан, быстахьшәашәак аборахь иныѽнаиршәит. Иабԥьар ҭых даарылалан рызегь шьны илеиқәижьит. Шьҭа усгьы сыжәцәеимаа зфаз уа ирылоуп иҳәан,

игәы ааирҭынчит. Уажәы изхысҳәаауа, ҭауади-аамыстеи зегьы шьызар ҳәа Кадыр ииҳәаз ауп, – иҳәеит Алиас.

– Аҽеидкылара, аҽеидкылара аҭахуп мыццакрада, зны – хшыԥла, нас – мчыла. Уахатәи ҳаиқәшәара, ҳаицәажәара аԥыза мԥаԥгатәуп маӡала ақыҭақәа рҟны. Уаха ара ҳаиқәшәара ҭыхәтәантәиуп. Стаацәа хҭәаны Бзыԥынҟа ицароуп, уахь ҭыԥк шаарзысыԥшаалак еиԥш.

Ԥыҭк еидхалеит арҭ шеицәажәоз. Нас Ҳаԥьарат деиҭаныԥналеит иарԥыс дахьыҟаз ауадахь.

– Сҳәыҳәԥшқа с-Маахырбла! дааигәыдиҳәҳәалеит. – Ихыҭуазеи ҳҽеыԥҷкәын?

– Хаха-хымыш! – Гәында лылаҕырӡ цаҟәа Ҳаԥьарат иӡамԥа иахьлыршон. – Ҳаҟәга ара ирласны, аҳҭынраа ираҳаанӡа, мамзар, ҳшыԥнаку ҳарбылуеит. Игәышԥы хәыҷы ҟьаҟьаӡа дышуеиԥшу убоу?!

– Сыҭәԥаншьап... анаԥьалбеит Кьахьаа ҳашьҭамҭа ыӡраны иҟазаарымызт. Ааи, мчыбжьык иахызгом. Ауаԥы дышәзаасышьҭуеит, сангьы иласҳәеит. Ардашьыл ихьӡышәҵа ахәыҷы, Ардашьыл. Анцәа дылбааԥшны духылаԥшлааит! Уан агара узлырҵыслап, аҟармаҵыс узышәаҳәалап, мшызҳа иузҳалап. Иуаҭәоу, Сасрыҟәа ирашь Бзоу иаԥызоу аҽы узысыԥшаап. Уабдуцәа урышьаҭамырӡганы уԥагылап.

Ҳаԥьарат даагәаҭеин иԥызцәа рахь дындәылҟьеит.

– Аҳы аԥызцәа, ҳдәыҟәшәҵа, аҽҟәа рахь. Мамзар иҳацәшоит! – еиманы индәылҵит.

– Анцәа дышәхылаԥшааит, нанраа, шәхы шәыхьчала, нанраа! – ан дгәаҟ-ҵәаҟуа лыбжьы нархьылыгӡеит.

– Ԥшак ҵәыҵәӡа амшын ахьтә иааҭыҵын, инапыршьышьуа ашәаԥыцьаԥ иалан. Амза алымҳа ианкны инарга-ааргошәа ицәырҟьа-цәырасуа аԥҵақәеи дареи еилыхо аиҟәԥара иаҽын. Иҭынчымызт аҳҭынра. Игәыԥ-ҽыԥӡа алашбыжьқәа ааԥуан уантә.

Ҳаԥьарат иԥызцәеи иареи иццакы-ццакуа ананырахь рхы надырхоны еиԥш:

– Шәымҵысын, мамзар ԥсроуп! – акаԥҳәа ҽыҵбжьык алашьцара иаалԥит. Инаҟәырццакны агәарԥ анҵытҵ аҳәираҟәа аахәыҵамацәысын, аҟәҟәаҳәа ахысбыжьқәа геит.

– Зан илыхшаз, заб игәы змоу Алықьсандр, абыржәашәоуп, ушьоура аамҭа уҭагылоуп! – иаҳаит Ҳаԥьарат иидыруаз бжьык. Уахь ахы рханы аҵықь ааҭгеит ибардан шәақь.

– Шәсышьҭал, абааԥс, арахь, арҭ ԥыҵшык ыҟоуп ҳәа сыҟоуп, акы шәымшәан! – иҳәан, иҩызцәа ихьырԥшны ахҵысҭахь деихеит Ҳаԥьарат. Уа инахыԥар, нас ананыра ааигәан. Арԥ ақәырқәырра иалагахьан.

– Нан, сыцкәын, уҭахара аҩны иааугама, иҟалази, агәаҷанызаара зумамзи, имшәо агаҙа иоуп, нан, срыцҳами?! – лҳәан, лҭаацәа ршәаҟьаны уадак илыҩнацаланы аҷаҩҳәа ацаԥха ҩалыркын, лыцкәын ҳамҭас илиҭаз лтапанча лыхчы инаҵԥааны ҵаҟатәи ашә аалыртын, алашьцара дналалеит.

Ахысбыжьқәа есааира иҷәҷәахон, еилаҩынтрахеит. Арҭ аҩызцәа зызнеиз ахҵысҭа ԥыҵшык астражникцәа ирыхьчозаарын. Аха абри аамҭазы амза ԥҵеиқәак аԥырачын хысра ҳәа акгьы рзыҟамҵеит. Иара ус еилаҳан атахсахҳәа еибакит.

– Аҟамақәа, аҟамақәа! – бԥьарҵас ибжьы ҭкьеит Ҳаԥьарат. Напышьашәала еилалт. Ақьра, аҷызра, аҟама цырцырқәа ашьа рҷашуеит.

Ҵаҟа аҩны амҷтәы шьаҟа давҵагылоуп Раҳаима лтапанча харшаланы. Нахьхьынтәи, Алықьсандр ицыз астражникцәа иманы арахь дыҭрысит. Амза иаулак апҵеиқәаҵәара инагәылҵит. Уи илнарбеит урҭ рцәаара, аҵықь ааҵлыргеит. Раҳаима иааҵлырҟьаз ахыкәалаа аҷывҳәа ахыԥша нарыннадеит. Даргьы агәара-сараҳәа уа рҿынкарыжьит. «Гәыԥшык ахацәа ԥхәыск стапанча иацәшәеит!» – лҿаварҷәгәа днавагылт лышьаҟа. Иара убри иҩанҟьҟьеит аҷыв-сывҳәа зҷаадырхаз ахқәа. Ан лгәы ҩҭыԥсааит. Ҳамҭакы дымкәацаҙо ус давагылан.

Даара ршыкьбжьы гоит наҟтәирахь. Иԥсы ҭоушь лыцкәын? «Ҳаҷеиҵа, дыршьхьазаргьы! Иԥсра аҩны иааигарызма? Хшара диоуит. Абаҷыр ацкы анилак иара ԥсуеит ҳәа акы рҳәоит еиԥш, иҟаларызеишь?»

Еилоуп ҟама ҭыхла, изыдҳалаз аандагьы аҟәыҷҷы аахгеит. Шардын ҵәҩанк аалҳәаны дрылагьежьаауан, егьырҭ – ҟама еиҷырҳәаран, ашьаҟыҙыкы каҭәон.

– Џьгәатҭ, Кадыр, Алиас, шәышьҭыбжь саҳаҙом, шәабаҟоу, абааԥс?! – ибжьы ҩрылҟьеит Акьахьба. Аҭак иаҳауам.

Нахьхьи, Алықьсандр иҩызцәеи иареи ахьиоу иааҟәацар ҟалаҙом, аҟәаҟ аарыхгоит, ахы нарҙывасуеит, аԥша нарыннадоит, анышә хәычық ҩытҵнарԥоит.

«Аахьхьи – иԥсыда-инхада ҳәа џьоукы еибаҟәаҟәоит. Арахь, акәасҟьа аҵаҟантә аҙәы дкылатәаны ҳара дҳаихсуеит, цәгьа икылкааны дхысуеит, иара иакәзар ҟалап. Измааноузеи, имацара иоуп иҟоу имҳәази Шьрыф?» – уамашәа ибаны, ихы шьҭацаланы дхәыцуеит Алықьсандр.

Аҕәитцибжьы алашьцара иалыҩуан акәымзар, иԥсыз, инхаз ҳәа уаҩы акгьы издыруамызт.

Маҷзак иааиқәтәеит, ииаҭынчрахеит. Убысҟан ауп, улымҳақәа ҭырхуа аҟынҙа алашбыжьқәа уаҳауа ианалага.

– Шьҭа аҿқәа рахь, аҿқәа! – арҵәаа ҩҭиргеит Ҳаџьарат. Аха иноугода аҿқәа рахь, уаҩ дибаҙомеи! Ус, напышьашәала иҩызцәа дрышьҭалеит. Раҳаима аҵыхәтәантәи лпатрона ҭырҟьаны, лҭаацәа рахь дхалеит. Урҭ еилаҙыҙо еилан, асаби ибжьы аҵх иалыхәхәа арҵәаа ҩҭиргон, иаб дицхраарц деихозшәа.

– Шәымшәан, абааԥс, шәымшәан, лыԥхала ҳаилгазар ҳәоуп! – иаалыршәыкьуан лҭаацәа Раҳаима.

Ҳаџьарат ибжьы заҳаз Алықьсандр азаара изааны дҩаҵҟьан, истражникцәа иманы хаха ддәықәлеит.

Ашьаҟәадабаа згәыдшылаз Шардын, Ҳаџьарат имахцә нҭарс дааирхыцхыцит, уласы, ҳашьҭахьҟа иаауеит ҳәа. Аԥсыкоуп Ҳаџьарат иааигхаз, иҩыза иҟама лаиҕриҳәарц. «Аа са соуп, абааԥс, сара!» – иҳәеит егьи.

Иабаҟоу егьырҭ?!

– Инхаз ыҟоуп, ари еибашьроуп? Никәала, Алиас шәабаҟоу? Аҿқәа рахь – игон Шардын ибжьы.

Ҩада абна мҩахәасҵала апҟарапҟараҳәа аҿышьҭыбжьқәа гон, есааира ихарахо.

Ари збаз Алықьсандр ахагара изааит, аҟәҟәаҳәа дрышьклахысуа дрышьҭалеит, аха урҭ уажәы абнара иахьчон.

Ҳаџьарат итапанча ҩҭиган аҵықь-аҵықьхәа ҩынтә ишьҭахьҟа ажәҩан ахқәа ҩалирпыҟҟеит.

«Ҳаит, уан дукәыхшааит», – лҳәеит уи злымҳа иҭасыз иангьы.

Ишарккон. Алықьсандри инхаз астражникцәеи ацәашьы аркны аԥсцәа ирхан, еилдыргон.

Акьахьбеи иҩызцәеи – Никәалеи, Алиаси, Шардыни Џьныш-икәара шыҟаз илеиуан егьԥсымкәа егьбзамкәа, ҟытԥсыт рыхәлымшәо.

– Ирластцәҟьаны анхацәа ахақәиҭра раҳҭеит, иҙбаны ишьҭаҳамхызи уаха! – аҭынчра ааилеигеит Ҳаԥьараҭ.

– Абас ишԥаҟалеи?! Ҳаннеиуаз уаҩ дыҟаҙамызт, ҳандәылҵуаз...Измааноузеи абри?! Шьрыф иакәзар, амҩа ккаҙа иҭацәуп ҳәа ҳаиҳәеит, акымзарак сзеилкаауам?! – Шардын иахиҳәаара издыруамызт. Аматцә-чыматцәқәа инарыхо-аарыхо, еишьҭагыланы абнара илгаз амҩахәасҵа иаными ицон.

– Сара сакәзаргьы убастцәҟьакәын сышныҟәоз. Аиашатцәҟьа ҟарҵеит дара. Ҳаннеиуаз ҳгәаҳҽанны ҳшыҟаз рдыруан, рыԥсы ҙаны, ишьхныԥсыланы итәан. Мамзар иааҳалаҳар, шьҭахьҟа ҳлатцҟьан ҳаҩуан. Игаҙаҙам. Иара Шьрыф дышԥабжьысрыз дырбазаргьы изилакьысрызи, илырхи? Даара ҟәышрыла иныҟәеит. Гәырҵынчла аҩныҟа ҳнарышьҭит. Алықьсандр дҟәышԥьбароуп, арахь иҭоубагьы ыҟагәышьоуп, сарҕьа жәҩа ҿихроуп иашьа Омар инышәынҵра агәы ақәцаразы. Амала, раԥхьа ибжьы саҳаит ауп нас дныцаба дахьца сыздыруам, ҳхыкәалаақәа акы игәатцаҕара иҵашәазаргьы ҳаздыруам, – луанытә даақәыԥсычҳаит Ҳаԥьараҭ.

– Сара уаала ҳәа санухоз, иҵрысны иаауаз астражникцәа драԥхьагылан, дзаҳхьымҙеит умҳәозар. Амала, убысҟан иааҳахьҙазҵгьы Фаф иабаз еиԥш акгьы иалаҳәаҙамкәа ҳаргьы ҳҵадырхон. Ҳҩызцәа рыцҳақәа... Шардынгьы ахәхәаҳәа даақәыԥсычҳаит.

– Ааи, уа суқәшаҳатуп, Шардын. Урҵ ԥытҩык ыҟан, ҳрыхәатцәҟьомызт, наиатеикит Никәала.

– Џьгәатҭ рыцҳа дҳампытцыршьааит, егьырҵ ҳҩызцәа рҵахашьа ҳәа акгьы сымбеит. Алашьцараҽы ҳаилагьежьуа ҳаиламзи. Убысҟан хҩыкҟа астражникцәа сыкәпапаны сыркын, слышьҭаргәоны еиԥш, иара ҳгәеиҭазаарын: «Аа, алақәа, абар

ара иахьыҟоу! – иҳәан, даакылҟьеит. Хыхьҙа исыҟәтәаз ижәҽашәаҟьа илалеикшеит ашьа зҿашәы иикыз аҟама, уи ҟыт ааизымҳәеит. Дылсхыҽрны агәыз аашьҭиргеит. Нас саргьы сҿааршәшәаны сҽагылан, ҳаибакит. Сара уа исылшаз акгьыҟам, Џьгәаҭ аҽыцьагьы ихәит. Нас ҳнаҭрысуаны еиԥш ауп, «аа, сара хәаша, сыршьит»! – шиҳәаз. Ишьҭахьала аԥса аҙәы илеиҵеит, дгьежьынгьы дыҽт. Ихьысыгҙеит стапанча, аха убригьы иахьахәҭаз иаҟәымшәеит ҳәа сыҟоуп, икаҳашьа сгәамԥхеит, – Ҳаԥьарат игәы ҭшьаауа дигәалаиршәон иҽыза.

Ее-и, ҳҽызцәа рыцҳақәа, шәыԥсы ахьнеира сыԥсы неиааит, шәыгәнаҳа сзымгааит, сымшала шәшԥаҭахеи! – дуазыруан дахьынатәаз Ҳаԥьарат.

– Умшала акәҙам, жәлар ирыхәо аҟаҵара амҽа ҳшаныз ауп ишыҟала! – игәы ирҭынчуан Никәала. Уи шьақәирҕәҕәон Шардын.

– Ааи, ус акә, егьыс акә, ԥьоукы раԥьал цәгьахеит, рҭаацәагьы еибакәеибаха илатәеит.

– Аҳы, Ажәеиԥшьцырҟьа уоума аҳәсақәа реиԥш згәы ԥшаауа? Иаразнакала зегьы ҟалом-тәа! Макьана ҳаԥхьаҟа аамҭа акрыҟоуп, уажәоуп ари аус ҳаналага! – Никәала дыбжьаҟазон.

– Уажәоуп ҳаналага, аха ҳалагашьа зеиԥшроу ауп иуҳәаша! – иҿеизеиқәкуамызт Ҳаԥьарат.

– Алиас ҿымҭ-ԥсымшьа дырзыҙырҽуа дрышьҭагыланы днеиуан. Даара ихы имагәыхьха дыҟан. Иԥьеишьон ргәырҿеанҙамкәа «Ақәыцьмақәа» иахьрылашәаз. «Изакәызеи, чарҳәара ыҟоума ара? Ишԥарцәыҙи рҽызцәа бзиақәа...» – игәахәуан.

– Жәаха уара уҟны саныҟаз, – Ҳаԥьарат ишьҭахьҟала Шардын иахь даахьаԥшит, аҙә иатцкыс аҙә деиҵаны , ухшара еилаҽҽы, иҟәбаҟәшәо, ихәмаруа агәарԥ иқәыз уажәы-уажәы гәаныла сылаԥш иаатцашәоит. Ирыԥсыхәоузеи, иаҳҳәап, уара акы ааухьыр? Ран лымацара урҭ лызныҟәгару, аҭаҳмадцәагьы надкыланы?

Иаргьы ҳаргьы ҳамҽа харамхар ҟалап ҳалагашьа зеиԥшроу ала. Аԥсра ацәшәара акәым ари иианаго, имхәыцҙакәа акы

иалаган иахькылнагаз жәбоу, рҳәап ауаа. Убри ауп аԥсра аитаԥсра.

Ус еицәажәо Џьныш-икәара илҭалеит. Аҳауа хьанҭаҙа, ашыцламшә цәаакыра ҭашьшьы иҟан ари акәара. Аԥшәмаԥҳәыс баапс ллакыҵа еиԥш, итҵшәааҙа ауп еснагь ишыҟоу. Ҽынлагьы амра ашәахәақәа ара изҭаԥхаҙом, џьныш ҭыԥҵәкьоуп, анаџьалбеит!

Бгалаџк ааигәа латцас иууеит. Аҽышьҭыбжьқәа ирыцәшәаз тыѽарѽарқәак балыбаҭо иниаҟьа-ааиаҟьеит. Урҭ азмырхакәа, ғәи-ҵибыжьқәак цәыршәагаха ари аџьаҳаным итыѽуеит.

Атцла амахәқәеи аҟармақәеи еихәыдхаԥаны, амѽахәасҵа иатҷгоу иахажьын.

Шьҭа ажәѽан еимыггон, абгассақәа ааилағызит.

Абар, иааҽԥынгылеит Џьныш-икәара. Арапҵ ахы ѽышьҭнакәыцәаан «хә-р-р» аргеит, иадырсызшәа иџыхҙагь уа иаангылеит.

– Шәааԥҽас! Арагьы ҳамѽа кымзааит! – ахьышәҭҳәа даахьаҳәит Ҳаџьарат.

– Иҟалеи, баша акы иацәшәазаап! – иҳәеит Шардын.

– Аа, шьҭахьҟа, нахьхьи џьоукы рцәаара збеит! – иҽы аҕәра ааҿеикит аблатцарраҟны аԥсаа ирыцназгоз Никәала.

– Бгахәыҷык ҳаршәазаргьы, ԥсроуп! – иҳәан, Алиас дааныгылаҙакәа днарывсын, ԥхьаҟа иҿынеихеит. Убри инакәыркцак Џьныш-икәара аԥырҕы рацәа ҭҟьеит, Алиас рыцхагьы иҽы днахуугаит. Иааикәагьежьын, хысра ҳәа акгьы рзыҟамҵаҙакәа шьҭахьҟа итҟьеит.

Аҟәҟәаҳәа ишрышьҭахысуаз мацара абнеиқәара инылаҙ ицаҙеит. Ҳаџьарат ишьамхы иѽахыкны иуаҭәа аацаҳәцаҳәеит, ашьа ҟәандаҙа илеиуаз ишьыгрын еимаақәа ирҵашуан.

Иҿыхаз абнара еиқәышьшьы иааиқәтәахт. Уахантәарак игәыѽ-ҿыѽыз алақәа еиҵаналагахт ашра. «Кьу» аргеит абнахылаԥшыѽгьы, шьҭа шеит, лыԥхала ҳаилгеит, аҳәазшәа.

Аҽцәа абнара иѽылсын, ѽадахьы, Ҳәатын-иԥа иџьра итҷашьшьы ргәы иахаԥжәо иѽеиуан. Ари змааноузеи, закәытә џьнышроузеи!

Ацгәы икьиуа атцкыс имкьиуа еицәоуп ҳәа шырҳәо иҟалазар? Шьрыф акы рзиузар? Анцәа идырп...

Еимпит иаанхаз аҩызцәа. Никәалеи Шардыни ргәы ҭашьны, бнала рыҩныҟақәа рахь ицеит.

* * *

Инҭакәкәа ицеит шықәсык. Абар, шьҭа мчыбжьык ҭуеит Ҳаԥьарат аҳмыжь ԥсыҳеиԥш дзаҭәҳа, абра, Аҳаԥшь-иԥа аҭарчеи ахьицәигаз Уазаԥьра абнараҷы дыԥхьоижьҭеи. Ҽырҵысы ҟаиҵар ауам, даара ишәарҭахеит. Иахьабалак ицәырҵуа иалагеит астражникцәа. Дарбанзаалакгьы аҳәгьы игәра ргом. Уахгьы-ҽынгьы аимдара иаҷуп.

Ацәгьаҳәацәа шыҟаларыз, ирҳәаша анырба. Ҳаԥьарат зыгәра игара диздыруам. Акыр игәы каҳаны дыҟоуп.

Гәымсҭа аҳиас ҩ-бахәык иахьылрыбжьҟьо арымарахьтәи аԥшаҳәала, ԥыҵк аҳы иҩацәхыкны, дәҳәыԥш иаҵәа хәычык хыгьыжьааҳа иубоит. Убри ааигәара, анаара иаҷагылоу аԥь ҭаҭа амҵан иқақаҳа иҩагылаз аҳаскьын далакьшәа иқәсааua иқәын Араԥ. Уи ҷапырхәала ишьаҳан. Ариабжьарак аныҟәара иаркараз аҽ рыцҳа калаҳа иҟан. Аԥьра амахәқәа инаркылкәрааны амра ашәахәақәа Араԥ агәчама ианықәԥсалак, рацәаххыроушәа иуҷаҷҷон. Аҵыхәа наҟьа-ааҟьон. Аԥыжә-ԥыжәҳәа. Иааизыҳәҳәа-ааизыҳәҳәаны аҳаскьын аҷы илҭагәаны, ахы ҩышьҭых, аҭәырԥ-ҭәырԥҳәа ацламҳәашьҭыбжь гауан. Нас иаанаԥшы-ааԥшны, ҩаԥхьа ахы шьҭацаланы аҳаскьын «архра» иналагон.

Абри аԥьажә ашьапаны адгьыл иалыҳәҳәоз адац дуқәа рҟны, икәадыр ихчынҵаны, иҽыртаҭа диан Ҳаԥьарат. Аԥша ахәхәаҳәа исуан, тәамҩахә змауз ари арԥыс. Ихитыз ишьацәкьарақәа леивига-ҩеивигоит.

Шьыри, абыржәы наҟтәирахь ивҩыр ицо аҳыхь маҟҷаҳәара далагыланы, иҽынеиҵыхны иҽиҳәҳәар, нас гәата-бҭата уа аԥшаҳәаҷы длатәаны иԥсы ишьар – насыԥымзи, аха иабаҟоу?! Уаҩы иитәҳам аԥсабарагьы дахыбааuп иахьа.

Ибардан шәақь еиҵаԥаххаа, иарҭьарахь ала аԥь ашьапы иадгылоуп. Итапанча хыршаны игәы иқәуп. Дыцәаҳамызт Акьахьба ҷкәын, ас аҽнышьыбжьон ацәара азин имаҳам!

Ус, Арапҭ ацламхәашьҭыбжь игәарԥханы дазыҳырԥуан. Дқәыпсычҳауан, дгәырԥон, ауаԥы дизыгәырԥон. Аџь быгьқәа дрылпшны, икәамкьа-кәамкьаны ажәԥан иатцәа датцапшуан: «Иҟоузеи, мшәан, абри ажәԥан анаԥс? Изакәи иара ажәԥан ҳәа иҟоу? Ажәԥан саркьа аапҵены наҟ ухы нкылухыр иубои? Ари адунеиажә иаԥнаххьоу ауаа зегьы уа иҟазар? Уахь акәзар апсы ыҟоуп ахьырҳәо? Ус анакәха, Омаргьы уа дыҟоуп, уажәы. Уа иҟоуп рыцҳа Џьгәатҟ, Кадыр, Алиас уҳәа ҳԥызцәа. Ааи, иԥшахьырсуа, уахь аџьанатҟ баҳча инеиааиуа итцоуп».

Иаасымпытцанҵәеит сԥызцәа. Иеҭымха илатәеит рҭаацәарақәа.

Џьанатҟ гыларҭас ироуааит, рыцҳа, аамҭала уахь саннеиуа ҳаиқәшәагәышьааит. Нас сагьаатынчхоит, саҕацәагьы ааиқәтәоит, зыпсыԥ аурыжьыз ампышҭа еиԥш. Усҟан уаԥы сиҭахҙам. «Уахь» уаԥы ииҭаху зегьы ыҡазаап азы амԥа иқәло акгьы игазом. Насгьы «уахь» даара ибзиазаап азы аҙәгьы арахь дгьежьҙом. Ицәеи-ижьи зыҵуеит ауаԥы данԥслак, ибаԥқәа ҟәашҙа аамҭа иагәылнаршәоит. Акраамҭа ус иҟоуп, аха нас? Аамҭа атәы ҟанаҵоит нас. Урҭ абаԥ ҟәашқәагьы шылашәа ихәашхәаша ицап. Убри аҵыԥан ҵла хәыцык гәылԥыр ҟалоит. Уи азҳәауа аҿынанахоит. Аҵар неины иныкәтәаны ашәа ҿыцқәа апҵара иалагоит, уа амахәқәа ирылаԥхьоит, рыҵра ҟарҵоит.

Амра аҽацәыхьчаразы шьабсҭак ааины ари аҵла ашәшьыра иаатцагылоит. Аҽенаднашьылоит-аҽээднашьылоит. Инамҵатәаргьы ҟалап, маҷзак адамхаргьы апсы ааиҭанакрацы.

Абасоуп, ауаԥы дымпсҙеит. Абар уи ихылҵыз апсабара ссир!

Абри апсабара дануп Кәырк Ҳасангьы. Кәармак иадамхаргьы ауаԥытәыԥса ишьа илазар, шахала иҽынкнеиҳар изеиҕьын... аха уи зылшо дхазуп.

Адунеиажә... Адгьыл ҳагәылҵит, ҳазҳәит, нас ҳаамҵарс иара ҳагоит, зынҙак ахаан адунеи ҳаақәзамызшәа ҳаҵәахуеит.

Алиас рыцҳа. Иҽы данынахҟьа, даағызит, аа, схәыцқәа анасыԥдақәа ҳәа. Ихәыцқәа дырхибааит апсцәаҳа ҟадыць. Згәы иаанагодаз Џьныш-икәара Алиас иаџьал алоуп ҳәа. Иара сара стәы ахьыҡалаша анцәа идырп. Саргьы сабхеит.

Пҳа дсоуит, аха спҳа дысдырбомеи, махәи-ҭыси еиқәызмыртәо астражникцәа. Абар, уажәы хынтәуп саауеижьҭеи аѡныҟа, снарышьҭуам. Ардашьыл – схаҭаҧсаҭа…

Амра шеишеиуа аџьажә ду илахагьежьын, лада ахы археит. Аҵыхәтәантәи ашәахәақәа Ҳаџьараҭ иқәпхон, угәырѡақәа абжак ҳара иҳаҭ, ҳуцгәырѡалоит ҳәа рҳәозшәа. «Уаргьы уҷымцәааҙакәа, ажәѡан уаҵагьежьаауеижьҭеи иҵҙозеи, анаџьалбеит, иааулшози, иараби! Закәытә мчузеи иумоу! Иан-быкәхаришь умч улҙааны, уҷыблааны агәараҳәа адгьыл уанықәҳауа! Каамеҭ мшаҿенеиҧш акәхап!

Адунеи зегь леихашәы ицоит усҟан! Иҳаґоу дызхаанхаша…»

Еилыблаа-еилыблаа ицоз амра дазыҧшуан Ҳаџьараҭ. Ах, абыржәы ҷахрабжак адамхаргьы, быстахьшәашәак џьыкҵәаҵәак нақәшьыхааны, ҵәыцак азна аҙи. Абар, хымш ирықәуп аҷаҵа лбааимдеижьҭеи. Ма ҭаҭын бґьыцк иадамхаргьы, амра инцәҵаны иаарѡаны, иаарҟәыҷны. Изыҙбыда абри аҭаҭын ѡыстаа?

Аҙлагарахьча алу анаангылалак дааҧшуеит шырҳәо еиҧш, Ҳаџьараҭ аҭҳарцәҳәа ихәыцрақәа даарылҵит, ахыргә-хыргәҳәа зыцламҳәашьҭыбжь гоз Арап анаатынчха. Уи уажәы ахы шьҭкәыцәааны, алымҳацәқәа кьацә-кьацәҙа иргыланы, алада аџьра еилаҧарахь иҧшуан. Аамҭала, алымҳацәқәа леивнахѡеивнахуан. Аҧшәма иахьгьы иаахьаҧшуан.

Ѡыџьа астражникцәа хәыц-хәыц еимдо абна иахьылаз аҿы рылаҧш иҵашәазаарын, убас рыҿҙаны иаауан, ацгәы ус аҳәынап иазнеирым. Арап ишабаз ангәарҭа, џь-дук ашьапы инаваҙ ицеит.

Ргәы адақәа еибархханы, акраамҭа рҿеидыҧсаланы уа иаважьын. Нас маҷҙак рыхқәа ѡышьҭых ишынаҧшуаз, рылаҧш наиқәшәеит, иҙыѡҙа игылаз Арап аҟазшьақәа игәамҧхакәа иазпшуаз Ҳаџьараҭ. Инеибархәыҵхәыҵит. Издыруада, ҧшьаала игьежьны ицаны рѡызцәа ираҳәаны иааргар еиґьзар? Аха усҟан Ҳаџьараҭ ихы азы иазоужьу ахьы иалыхәдаахоит, ус иаҧсам. Уажәы дара ибарҭаҙам. Изыцәшәои? Иҵегь маҷ-маҷ инаҳәазаны, аҵлақәа рыҿерываҙо изааигәахап. Нас, ѡыџьа

ахацәа рабџьарқәа лаиқәкны аҟәҟәаҳәа илеигәыдырҭар – иааилгоит, уаҳа изакәи? Адунеигьы иахыҵәап рыхьʒ-рыпҵша! Рыгәқәа ааибарҕәҕәеит! Изылшада абри еипҵш иҟаз ахатҵа ишьра анырҳәалак, абарҭ роуп, рҳәалап, рҟәаҟәа иқәу ачынқәа иҵегь иааҕьазҕьазп, рџьыбақәагьы аатҭәаап.

Знык амра ҭашәандаз, аҵых неигәандаз. Нас амза ҭашәон, усгьы ҵхагәазы инижьроуп шәиԥхьыʒ зғымхаша Уазаџьра аҳабла. Ааи, дыԥсы-дынха ара дықәтроуп, мамзар, амла дыгәшәаны дыԥсуеит, аѡныҟа неишьа имоуит, Кубец иҟны умѡахыҵып ҳәа уҟоу, акруҽатҵаны, нас чарҳәара узиуеит.

Ари аџьраҟны иахьабалак амѡақәа рызкрым, алашьцараҟны Арап уаѡ дахәарҭам, тҵас абла ҭаруп.

Нас днеип Алиас рыцҳа иҵаацәа рҟны, ибап ишыҟоу, Кәбец ихьы маҷк аахыхны ириҵап, хәыҷык рыпсы ааивнагап. «Алиас рыцҳа дласықәыʒ дышԥаца! Ех, ҽатҵа хәыҷқәак ыфаны иҟазаалак, аҵаҵын хҵәахак аҽыцкьа иапсан абыржәы... Аѡсҵаа ичысхәхааит аҵаҵын!»

«Хәр-р-р» аргеит Арап. Нас аԥшәма иахь иаахьаԥшын, иаақәырқәырт. Ҳаџьарат дызҵаиаз аџьажә ду днавҵапҟеит. Ибардан тапанча ааирхиеит.

... Уажәгьы иқәырқәыруан Арап, ашьхәа иқәгьежьаауан. Ҳаџьарат астражникцәа аʒәаʒәала изқәа иқәҵаны аџь амҵан иааганы иааивеиҵеит. Длархатәан ҭынч еиқәикит. Рыԥшра-рсахьа, арԥарцәа заманақәа. Ашьаҟәадабаа ргәыдшыла дахьрыхәаԥшуаз, игәы аамаҷхарц аԥсык ауп игхаз. «Шәыгәнаҳа шәсышьҭазҵаз ирымазааит? Шәсымшьыр, са сышәшьуан!»

Рџьыбақәа ааимидеит. Аԥсцәа шимҵазгьы маҷк ихы-иҽы аалашеит – руаʒәы иџьыба ҭаҵын хәыҷык ҭаԥсан. Ацигар бгьыц инылаҳәаны, иара уаҵәҟьа амца нацраирсит. Даҽыгәҳәааны дахеит. Иԥсгьы ааилыққеит. имч аакәадахеит.

Ара ахысбыжьқәа рганы, шьҭа ахәлара дазыԥшуа егьиуа, аамҭа изҵодаз! Иҽы ааикәадырын, уаѡы излеиҽахарсҭаʒамыз ала, аџьра, анаара дѡаҽалеит. Уахазны Алиас рыцҳа иҵаацәара рҟынʒа дышԥамнаʒара. Иарԥарцәа қәыԥшқәа, рыцҳа...

Акыр гәаѡеи ахәадарақәеи дырхысхьан еиԥш, иҽы аныҟәашәа акалашәа ибо далагеит. Арибжьарак былды аирҳәа-

хьеит, игылт рыцҳа Арапҵ. Маԛк аԥсы аршьатәуп. Дылԓеыжәҵит зыччак ааигәара. Амгәырхакәа ааиркәадеит. Ашьҭахьтәи ашьапы аҟәартәра иԥахыкны ашьандырзаа аҟәада ахьшын. Напыҵшқала иааишьышьит, ада иапырхагамхеит астражник ихыкәалаа. «Макьана ҳабаҟоу, ари ҳалагамҭоуп, ҳалгашьа зеиҵшрахо ауп аус. Умшәан с-Рапҵ гәеицамк, уажәыҵәҟьа сара усхәышәтәуеит». Ахахәда аҟьаҟьара ааишьышьит, ирлахҷыхырц ахаҷгьы инапы нахьишь-аахьишьит, аха иара аҵыхәагьы амырқәацеит, ахгьы ԥышьҭнамхит, игәырԥон ахьаа аман.

Гәымсҭа иацрыҵны иаауаз ари аҙыччә илҙааиргылеит. Шьамхахьы иазнеит. Инапқәа ргәаԥаны иааҭго изхара аҙыхь ижәит. Џьныш-икәара акәмызт ари, ара ус ишәарҭам.

Ахеы ашьапы ахәра цқьа иҷыҙәҙәааны ирбеит, амелҳам аҷеиҵеит. Хәрыбгьыцкгьы хыхь инақәҵаны еиқәырхха иҷееиҳәеит. Маԛк иаазыҙымкит. «Аҳы, ичҳа абаапҵс, макьана уабаҟоу!»

Нас икәабеит. Ашәах иақәчызи, аԥхҙи, ашьаҙеи, иахьалиҳәаз, аҙы ырхәашьуа еиларԥынтуа ицеит алада.

– Иаргьы ласкәантраҙа аҙы ианааҭига, ахыргә-хыргәҳәа акрыфара иналагеит.

Ҳаԥьараҭ дырԥегьых зык днаҷыхәан, акәадыр ихы инаҵаҵаны адгьыл аҙа днықәиеит, аԥада игәы рханы. Уи алашьцара дазыԥшын. Арахь акыр ихтыран. «Шьҭа, нан, уара ԥызцәа гәакьацәас иумоу – алашьцареи, ахеи, уабԥьари роуп!» – игәалашәон иан лажәақәа.

«Абас сыбнакны сабанҙадәықәзааура? Шаҟаԥы абас абна илада? Чыгбагьы дабрагьԥын, аха иҿриҵеит – дкылсит, нас иԥызцәа рыҵира далагеит. Афуҟаражә иара! Абрагьцәа-рабрагь Ачыгба соуп, акы умшәан, Ҳаԥьараҭ, уҿесыҵ! – ҳәа сыкәҷиҵуан. Закәытә бзиара дузеишь исзиуз? Сыҿисҭон, нас иара наҟ сриҵон, дсылахәҳахәҵуан. Сзиҵоз рнапы сыкәыршаны, уаҳзырбаз анцәа иԥьшьоуп ҳәа сдыркьаҭарын! Уаб ихы ҙны иуфааит! Шаҟа ухы умхабзиоузеи, ус ухаҵаҷәҙәазҭгьы ар уманы усыкәшарымызт! Аԥсра игәыҵашәандаз Кәбецажә иҷкәын Фаси, рчеиԥьыка сҷаҵаны исдырҙәарц иаҷымзи. Ачеиԥьыка мчы амазар рхы аҟәақҳәа иасааит, сара уи саҷрамгылеит!»

Амза ҭашәеит шьҭа. Пшьаала, аҽы аҳаҭыр баны дцалап, имѡагьы макьана акыр бжьоуп. Иахьуеит рыцха ашьапы, аҳаиуан зцәажәом, аха. Абар шьҭа Ҽцәаԥьаа ажәѡан агәы иазѡеит, ихышәҭит урҭ. Абар Шарԥыеҵәа шеишеиуа иахьцәырҵыз.

Ахыгәхәа Алиас рыцха игәашә днадгылеит. Агәашә аартыха имаҙакәа, аԥшәмаԥхәыс Машьа рыцха лыбжьы ашәы ахьыхәхәа иаагеит:

– Схәыцқәа рыгәнаха хара иузымгааит, ҳжьира мчы амазар уеикәанарҵәиааит, сара абас ахымхәацәа заа҃о исылакьысуа! Хҽыхшьа умоуа Дыдрыԥшь ныха уакааит!

Иара иакәхап арҭ ажәа «хаақәа» зызку.

Иқәнагоит, дылшәилааит, лгәы лырдалааит, рыцха...

Уажәшьҭа сыбжьы насыргап хәа иҽыназикуан еиԥш, лара сабик дылгәыдкыланы амаҵурҭахьтә даадәылҵит:

– Унан, ԥьбеит, уарбану?!

– Акьахьба соуп, шьыжьбзиа Машьа!

– Нын, уабаҳзаанагеи, бзиара збаша Ҳаԥьарат! Ашаха амҭакәа сгыланы сгәагәо сгәароуп. Ҳзықәшәаз арыцхара азхозаарымызт, даҽеак ҳзацлеит! Улеи, сукәыхшааит, аѡныҟа, ара ишәарҭам.

– Слеиуеит, сышԥамлеиуа. Иҟалазеи, шәзықәшәазеи?

Ҳажәхьа заҵә иаха абора иааҭкәыцәаа иргеит. Уахак аҳәыс ԥшқа аҟаара ианаҟәымҵҳа, саргылеит. Ҳагәнаха хара изымгааит, аԥҳәысеиба лхәычқәа рҽаҵахәы рҽызкәыкәааз! Аҵла иалыѡрыз амаҭ ицҳаит ҳәа, ас, убахьоу. Шәара ҭауади-аамсҭеи шәрабашьуеит, арахь анхацәа ҳара-ҳарала ҳаиҵаҕьычуеит. Утәа, Ҳаԥьарат, узгылоузеи?

– Абри бхәарҭа хьшәашәа-мыхьшәашәак ҭазар иааҭыгеи, хәыцык амла сакуеит!

–Унан, ахьшәашәа уҽаҵаны, ҳаѡны ушааиуаз ҳгәы ԥуҵәахьазшәа...

– Мамоу, мамоу, изуам, сыццакуеит. Ҕьычцәас ибдыруада шәқыҭан?

– Акрыздыргәышьоу, сара ԥҳәыск... Изымҕьычуа дхаҵаҳам рҳәоит, ахацәа зегьы шәҕьычуазар акәхап!

Ҳаԥьаратҭ маҷк дааԥышәарччеит, ашәаҙа аԥьыкҵәатҵәа инахьшьуа абысҵа надкыло дахьтәаз.

– Рацәа дхатҵоуп, ахымхәацәа, ахәыҷқәа рыцәымҳа рҽытцызкәкәааз.

– Сара зыҙбахә саҳахьоу Мзыц, Ҷыгьыц, Ҷагь, Бадис уҳәа роуп, исмаҳац заҟаѡы ыҟоу, уи Анцәа дақәиҭуп.

Жәхьак акәым, Машьа, абра ббора иамкуа арахә алаабхәоит. Насгьы, зыԥсаҭа шкәакәахаша, сѡыза рыцҳа Алиас иеиныхраҟны ишыбҵаху бхы иархәа? – еилаѡѡы, еилаарцыруа ахь цырақәа аишәа инықәыԥсаны дѡагылеит.

Машьа лыла иабаз ԥхыҙзу лабҽабазу еиллыргаанҙа Ҳаԥьаратҭ днытҵаба дцахьан.

Адырхаҽены ашарԥазы арбаҕьқәа ианаааиларыԥсоз, Алиас рыцҳа игәараҭа иѡҭалеит Ҳаԥьараҭи Ашьхарԥа Шардыни. Урҭ наҟ-ааҟ рыҽқәа дрыбжьаргыланы даарцон зхы-зҽы хҭарԥала иҭаҳәҳәааз хатҵак. Зычыргә иахҟьашоз жәык ахы дахо икын.

– Дарбану, аԥҳәысеиба илықәлаз абри ахатҵа?! – Машьа дшатҵәы-шатҵәуа даарԥылеит.

– Ари аҳәсеибацәа рҟноуп дахьыҕҽҕәоу, Бадис иоуп иара, дыззымдыруада! Аха иахьанахыс дысҙатәуеит, ихьыҙгьы сыԥсахуеит! – иҳәан, Ҳаԥьаратҭ днеиҭаԥаны, мацәысеимҟьаран Бадис излымҳак хыхьтәи акьатрацә даамҵасны иҟама нахьишьит. Алымҳа мыждагьы еилыԥхааua, ашьа аҽықәланы ашьац иатҵәара инылашәеит. Аҟаԥшьра аазнырыз аҟама абз аҙаҙа инылышь-аалшьны, апҟацаҳәа аҭра илҭеирпҟеит.

«Ҟоҳ-чоҳ» – рҳәеит, уаҟьан-чаҟьан бжьы заҳаны агәарԥ иааҭаххыз гәылацәакәакгьы.

– Шьҭа «Лымҳахҵәа Бадис» ихьҙуп! – иҳәеит Ҳаԥьаратҭ.

Бадис ихы акапан ацәыҙын, дхьылаа-хьылааua агәашә дыҭҟьа длеиуан. Лажәк фѡыс-фѡысуа иаашьаны аҵыхәа аарла имѡанҵо иааин алымҳа инахагылт. Арымарахь ала иафѡит, арыгьарахь ала иафѡит, хыхь иахафѡит, нас агәы кыдхынҳәааua наҟ инахытцын ананырахь аҽынанахеит. Маҷк ианынаскьа иааҭгылахын еиҭахьаԥшит алымҳахь, нас абз ақьышә иаақәнашьын, ицеит наҟ.

...Абнеи – абрагьԝи. Ҳаԥьараҭи Шардыни бнала мацара хәык ихыҵуа, ԝхаак иҵысуа Ҳабԝыӄа рхы дырхахт.

Ԥшак ааԛәлан, аҽазеиԛәкуамызт, есааира аҽаргьеԝуан.

АЧАРҲӘАРА

Ауриадник Амаан ма иҽеишьроуп, мамзар, анышә дыҵазаргьы диԥшаароуп Ҳаԥьараҭ!

Ана, ара иʒбахә ахьааиаҳауазаалакгьы, истражникцәа има дынкылӄьон, аха даҽа қыҵак ахь иʒбахә ааԝуан. Уахь ихы ирхон ауриадникгьы.

Абна згәы ылаԥҵәаз Ҳаԥьараҭ, зны-зынла аҽенышьыбжьон апӄараҳәа агәарабжьарақәа данрыбжьӄьоз ыӄан. Абри иҽеышьҭа зеиԥшрахарызеишь, анаԥьалбеит, ҳәа инеины иҽеышьҭа иапшуаз убарын. Нас иҽехәозгьы ыӄан, сара Хҭарԥа-шкәакәа иҽеышьҭа збахьеит ҳәа. Ирашьымзар, уи еиԥш аҽеышьҭа збахьада, – убас адгьыл ԝаҕьра ианырпыӄӄалоуп, ааигәа-сигәа адгьыл мҵысыкәа иӄамызт.

Ишәаны уи аҽеышьҭа ихымгылозгьы дубарын.

Ҳаԥьараҭ есымшааира анхаԝыжәлар дырзааигәахон, рыԥсы дырзалымхуа, рыкәа дҭаршә дырҵәахуан.

Абна илоу абрагьцәа еибаԥшаауеит, Гәыгә-иԥа Алықьсеи иареи еиқәшәеит, еибадырит. Ачыгба иеиԥш зыжәлаӄны аҵмыхәҳәарра ӄаҵаны иабрагьыз диеиԥшʒам ари. Хылҵшьҭрала иаҵкыс инагаз ԥьоукы драҕахан, ишакәымыз еишьҭанагалеит. Аҵыхәтәан, ашьа камҭәар амуит, ахара здыз шьнаӄмак дышьны дыбналеит. Ааигәоуп ианеибадыр, рыгәҭыхақәа акоуп, еицуп уахгьы-ҽынгьы, абнагәы иамадоуп.

Ҳаԥьараҭ иԥба кны иаҕацәа ишьҭа ихылт ҳәа шаараҳалак еиԥш, Никәалеи Шардыни ҵхагәыла иаакылӄьаны, Акьахьба даамҵарс дыргон. Иумпыҵҵәраа амшынгәеиужь иналаҵәрыз аԥсыʒ еиԥш иԥшаара мариамызт иара.

ԥытрак ашьҭахь, аӄәӄәаҳәа ацәӄьарақәа дреихсуа, нырцә даҽа бахәык ала даацәырҵуан Ҳаԥьараҭ. Еиҭеибаԥшаауан Гәыгә-иԥа Алықьсеи иареи, нас инкылаʒыхуан дара аԝыԥьагьы.

Аха иҭаацәара рбара иқәашьмызт. Игәнигон, уахь неишьа амамызт, урҭ амацәаз иҭацаланы ирыԥшыхәуан. «Гәында илхабарузеи, Ардашьыл изҳауоу?..

Ҳарҭ – анхацәа. Аҽеагеи ацәмаҭәеи рцынхәрас абџьар кны абна ҳалоуп, ҳара ҳазҭахыз адгьыл акәын, абна акәзамызт. Саб рыцҳа иҳәалон: адгьыл, дад, дас иамоу ашьа лазга-ѡазго анхаѡ иоуп, уи дагәыцәны дамоуп ҳәа. Иҟасҵари, сақәшәеит...»

Уахык, Ааԥсҭа хьчак итәарҭаҟны, Гәыгә-иԥа Алықьсеи Ҳаџьараҭи руапакәа рҽылаҳәа еиваианы ицәан. Аашарккон. Аеҵәақәа нҭаа-аатәауа, ажәѡан иналазыҵуан. Шарԥыеҵәа хахаза ашьха цыѡцыѡқәа иѡарывҵын ҵлакашәара иѡеихьан. Шьхарҵыск амш лбаашара еигәырґьо, аԥси-аԥси еихьымзо ашьыжьтәи аҳауа иаланаҵон ашәа ххқәа.

Ҳаџьараҭ маҷк иуапа нҧхьеиршәҭын аѡада игәы ѡаирхеит. Аҭҳараҳәа игәы еисуан, иуапа ашьыцлакқәа ҵыс-ҵысуан, даазқәаршәшәеит, зны маҷк ихы-иҷы аалашеит.

Арыґьарахь, Шарԥыеҵәа злацәырҵыз ашьха ґьазґьазқәа рахь иҷы наирҳәит. Маҷк даатынчхеит, нас деиҭааҳәцымцит. Иѡыза дихьысзар акәхап, ацәа даалҵит Алықьса.

Иѡыза дихәаԥшуан. «Ицәаҵәкьагьы ҭынчымеи ҷкәын рыцҳа...»

– Ашьхарҵыс даҽеа шәа-ҷыцк аманы ицәырҵуан, уи ашәа Аиргьашәа еиԥшын. «Ҳаи!» ҳәа иуапа дѡагәылпеит Ҳаџьараҭ абри аамҭазы. Днаԥшы-ааԥшит, иѡыза днеиҷаԥшит. Пытк ус дыкәтәан.

– Изба удыруоу уара, Алықьса?

– Изакәызеи, ԥхыз мшхааит. Иахьак ауазырра уаҷын узалҵуамызт?!

– Ааи, аԥхыз рҳәеит ҳәа. Лахьхьи, Ешыра ҳанхарҭаҟны акәхуп... Ќоҳ, шеит, убама. Ажәѡан агәы шаќа ицқьоузеи.

– Нас, нас, уԥхыз саҳәеи!

– Џьоукы цәырќьа-цәырасуа ҳгәарԥ иҭахуп, ирҳәо-ируа, изҷу аилкаара уадаѡуп. Сан, саҳәшьцәа зегьы еилаѡеиласуеит, ари сыԥшәмаԥхәыс дызбахуам. Ус, акаѡҳәа хаҵабжьык ҳашҭа агәара иаакәѡит, ќамчышьтыбжьык нашьҭархны, зегь уахь ҳнаԥшит.Ассир! Ҽыхәа иаҵәак ԥеиԥеиуа ҳамзырха агәышшара

иԛәкәашаауа иԛәгылоуп, уаѡ дақәтәаны ҳбаʒахуам. Иара аʒәы дақәтәоушәа, аʒәы итԥаҽырбоушәа ахәда аҟьаҟьара ырхәаны, иԥаԥьԥаԥьуеит.

Ахьʒы зхьыршаз аҽыхәа ҳазкуазар ҳәа амаршәа кны ҳшазнеиуаз, аеҵә кыднаԥаартә иаакьыркьырын, хьшьыцбашәа ҳашҵа агәара инахууаа ицеит. Ицеит, абни ҳгәылацәа – саԛацәа Заԥшьаа ргәашә дуқәа рҟны ажәѡан ҵыԥссаауа игылоу аԥсақәа рыԛәцәақәа ирхуууаны, ус наҟ амшын агәахьы. Уантә акәын акьыркьырбжьы есааира иацрыʒаауа ишааѡуаз...

Даақәыԥсычҳаит Ҳаԥьарат игәаҵанʒа.

– Иубеит ҳәа сыҟоуп аԥхыʒ цәгьамкәа, ацәара уаналымҵʒа! – дааччеит Гәыгә-иԥа.

– Удин аныс, иаанагои, Алықьса?

– Абзиа.

– Изла?

– Убас!

– Убас шԥа?

– Ардашьыл иоуп, иԥсынҵры духоит, агәарԥ иадубалаз аҽыхәа бзиоуп, разҟуп.

* * *

ԥхны мшын, амра ҵлакашәара илеихьан еиԥш, Лыхны ақыҵа даалалеит Ҳаԥьарат Гәыгә-иԥа Алықьса дицны.

Абра ааигәаҵәҟьа шьнаҟмак еитҵҳәаʒаны ачара иуазаарын. Абыстақәеи акәацқәеи ирызкны ар рчуанқәа хгылан. Урҵ ирхылтцуаз ахылѡа-ԥсылѡа – аԍ хартәаланы иѡеиуан.

Ачараҟны аҟәҟәаҳәа ихысуан, ирдыдны иахьеинырҟьоз ишьҭхысаа иаркәашон арԥарцәеи аҵыԥҳацәеи, еидҽырбалон.

Аамҵа анааи, атәарахьы иеихеит. Еиҳаб-еитцбыла, еизыԥшны рнапы аʒы ақәырҵәеит, ахахьы-аҵыхәахьы, зҳәаз иеиԥш, ртәашьагьы ус иҟалеит.

Еиҽымхʒакәа аишәа иқәын аʒарақәа, ажәѡашәаҟьақәа аԥылгыдқәа. Абри аишәа чаԥа агәҵа ахьазеиҟароу, дчынпсараха, дгьазгьазуа дтәоуп ауриадник Маан. Ихахьи иҵыхәахьи Лакаа ԥыҵѡык иватәоуп. Имыццакʒакәа акәац ааихырссо,

акы инацҳауеит, акы инахәоит, Хҭарпа-шкәакәа иҙбахәгьы иналацәажәоит зны-зынла.

– Иҟоузеи, Дырмит, хабар-чабар?

– Мап, ааигәатцәҟьа иҙбахә маацт, дынкылаҙ дцалоит иара.

– Ааи, аха уи иеипш уара амагәшьхәа итцоуцалахьоу, дабауцәцари. Амаан дуҙҙа, анхацы иатцкыс уаиааип!

– Ачараҟны ҳтәаны, амра каххаа иаҳхапхо, аҭыпҳацәа шьқьыруа ҳаимакны ҳаматц аныруа, ацы хәмаруа игәыҟатцагаха ҳшьа-ҳда анеимнадо Акьахьба затцә иакәым жәохәацык Кьахьаа сцыҵрак бжьы-мшынк ирхызгап, – иҳәан, Амаан иатцәца даахеит. – Еснагь амҟәыба аҙы аанагом, ус дабанҙацари, – нацитцеит, нас даахәыцхәыцын, иааҭеирцәит. Зегьы иаарылсит атцәцақәа.

– Ҽа мбакәа, ҽа зшьхьада? Дупыхьамшәацт ауми! – Аҙәы дматанеиуа даамтцақьақьеит уа.

– Ижәуеи, уара, Шәагә ила агәы рҕәҕәаны абгақәа ирҽеитцон ҳәа, – ҽааиҵит аҙәы.

Иааибарччеит.

– Аҕа имч пату ақәзымтцаз, зхы иақәгәыҕуаз аҳәа ду иахьыз ихьуеит! – иҳәеит ауриадник.

– Ааи, аха, брагьацык хара дцахьазар, иаадыруа ауп.

– Абрагьацы дагьакуп, дагьыцбоуп. Акьахьба итәы хазуп. Ари анхацәа дрыдгыланы аҳәынҵқарра иабҧьар рызҵихт. Ишәгәаламшәои, Аҙапшь-ипа ууаҳәа аниуаз ицыза анхацы дсыхьчоит ҳәа иҟама цырцыр ҵпааны аҵауад даниҽагылаз. Уи азмырхакәа, ашьҭахь иҟаитцаз ижәбо ауп. Иахьагьы Ач-пҳа лычқәын изы ашәы самсал лшәылымхҙацт Ҳаҧьарат имшала.

– Иаадыруа – ауриадник Амаан уакәзар, уи иеипш иҟоу аҙәы изы акәзам узаҳҵаху!

– Аиеи, убас шәаханы сшәырҽхәала, сара уи ауацы ар сыманы сишьҭоуижьҭеи хынтә ацгәы апатцақәа аахьеит, исылшаз – ижәбо ауп. Ма даҳзымпшаауандаз, акы иамусымзи усҟан. Амала, ара ҳара ҳауп, изышәцәызҙарызеи, цьоукыцьоук ҳастражникцәа ҳәа иҟоу баша абҧьар иатцақь ишатцаз

иааԥсеит. Ҳара ҳанрыцым абна инылалоит аҟароуп, еимдазом, рыҿзаны аҵлакәа ршьапаҟны итәоуп, лашьцаанҙа.

– Ее-и, аԥсра зҵахыда, сааукәыхшоуп, нас дургылара уҟоуп.

– Уҿыззукыз атәы ҟаҵатәыми. Ихьҙи ижәлеи аҳәара абаҵаху, адҵа иаҳәаны гәыԥѡык астражникцәа иҵаны дҳашьҭит аҙәы, гәрамгарҵас иахьҳамаз бнарак аҟны. Ашьҭахь астражникцәа аҙәы икьатеиах ԥҵәо исеиҳәон, «Ар рхы» ҳәа ирыцыз ихы шымѡаԥигоз ҳәа. Абна дышнылылалаз еиԥшҵәҟьа, ибжьы иргон: «Аа, уара ҳушьҭаҙам, Акьахьба сызкәыхшоу, ҳаргьы уаҳԥырхагамхан, абааԥс, ҳшааз еиԥшҵәҟьа ҳцоит» ҳәа. Нас арҵ урыкәгәыгны иҟоуҵоит?

Уи ус ауаѡы инапаҟны иааиуа аҙәы иакәзар, иаркыиаркы, ирцә-ирцә ҳәа иҟаз абрагь Ачыгбеи иареи ирзеибауз ижәдыруа ауп. Ҳаԥьарат ананыраҷ дахьыцәаз ауха ар иманы дикәшан, аха иҟеитцеи? Ихы икәаҿ астражникцәа иреиҕьыз аҙәы дсакасанҵаны диманы дылбааит.

Уимоу, ирҳәоит ашьҭахь дызчарҳәаз Кубец иҷкәын Фасии иареи дрыниеит ҳәа. Шәчеиԥьыка агьама збахьеит, убри сзаҕрагылом акәымзар, ишәзутәу здыруан ҳәа реиҳәеит. Уи нахыс аби аҷкәыни уахынла ҙкатәаратцәҟьа идәылымҵуазаап. Аха ҳарҵ агәыҕра ҳамоуп Акьахьба ма иахьа, ма уатцәы ҳнапаҟны дҟамлар ада ԥсыхәа шамам ала. Абри аҵәца ажәлар рныҳәаҷа ауп! – иҳәан, дѡахан убри аныҳәаҷагьы ижәит Амаан.

– Заԥшьаа дуқәа раҵкыс даиааины дабацо? Усҟан, зегьы длаҳаҕрагыланы, длаҳхысны дцеит ауп иаанаго, – иҳәан, идтәалаз Емхаа иаҳәызба цырцыр имҵаз аԥылгыды ажьышәа аԥсылара илаирхан, ҿыҵк аамхны Амаан ишҟа инаирххеит.

Иҵабуп, ухаҵкы сцеит, иҵабуп, ухәы азҳааит! – иҳәан, дѡеихаҵгыларазы дѡеихан, иааимихит. – Ишыжәдыруа еиԥш, ара итәоу зегь шәеиҳа сара Ҳаԥьарат дыздыруеит. Иахьабалак ишьҭагьежьааua ишьҭоу сара соуп, макьана акгьы сылымшацт шәымҳәозар. Хҵәоуп ара ачараҟны, ҳцәажәоит. Акьахьба ицәаара анаарбалак иҳазҳәаша ауаа ҳамоуп ҳара қыҵацыԥхьаҙа.

Шәзырѡла, ааигәа иара изкны ирҳәоз хҵыск шәасҳәоит.

«Аа, изакәи, анаԥьалбеит!» – еиқәлымҳаха инатәеит зегьы.

– Иара дахьаҽцаауа аҳаблақәа иреиуоуп Ҳабҩы. Уа – аҟәапа-ҽапара, акаамеҭ. Уаагьы ауаа ҳамоуп ҳара, амала ианаамҭаз адырра рызҳамҭеит апсра игәыҭашәаргьы. Аиеи, убра еиланхо агәылацәа ҽе-урак абжьара рцәахыпаны ирымазаап. Аура абжьара ануцәахыпа нахыс папантҟәырроуп, уи ижәдыруа ауп. Убарҭ рҽеизганы, убри аура ҳкып, ҳнапаҟны иаагап ҳәа акырынтә иапшьыргахьазаарын, аха иазыжәуазеи, иауамызт. Аҟәараҕ кны, аа, абыржәы-уашьтан шырҳәоз иларымпыҵаба ицозаарын. Ибнакыз аура ашьабсҭа иаҩызамхои!

Ргәы аныԥҵәа, ианамыхәа, наҟ иаҟәыҵит. Мышкызны Хҭарпа-шкәакәа арахь дықәлар, дҳацхраар, ԥьара ҳазкылсуазар аабап рҳәеит. Иара изыԥшуп, шәымбои уажәы, усгьы иара адунеи ҟьаҟьа ду дакуам.

Уажәа хьыла иԥысҟоит, аха убри Ҳабҩы данықкылҟьо шәарҭ адырра шәмоуҙои, уаҟагьы ауаа ҳамоуп умҳәеи ԥыхьа?! – а-Емхаа дааҳәын Амаан днеиҽапшит.

– Адырра шԥаҳмоуа, иҳаугәышьоит, аха усҟан иара дабаҟоу умҳәозар! Аԥшҙа шәымбахьеи? Дынкаба дцахьеит...

– Избан?!

– Сеидроу, избан?...

– Ус акәзар, ауаа ҳәа ишәымоу ҟәыдфацәоуп!

– Урҭ ирфо са исыздыруам, аха шәҙырҩла! Ҟәыдымкәа анхаҩы иифари, нас... Аиеи, дҩеит Ҳаԥьарат арҭ рҽы. Иҟоу абас ауп ҳәа иарҳәеит. Иара зеиԥшроу, изцу ауахьад ахьгәарҵуа уҳәа зегьы еиликааит. Абрахь аҩада, акыҙгра, аԥьра ахь рнапы рханы идырбеит. Ахьышәҭҳәа шьапыла иҽыҩеихеит. Ҕәра икым, ҷапырхәа икым. Уабацо уара умацара, ҳаргьы ҳамцои анырҳәа, шәсышьҭал, нас мап сҳәома, иҳәеит. Арҭгьы еихьышәшәа-еиԥышәшәа ишьҭоуп, аха узхәарҭада! Ҵабыргны, ԥыҵк дынхеит рҳәеит, аха дмааи, нас дкылҟьа, иара аҽе-ура дақәтәаны! Изакәызаалак уаҳа ахы зланикыло ҳәа акы аҽаҙамкәа, аԥрыцә далаԥсны икны дақәтәоуп. Аура зтәыз игәарԥ аҟны дылҽеыжәԥеит. Аҽе рыцха аҟәараҟәара еиҵасуан,

маҽак ашәах ақәчын. «Иара кны ишәзаазгеит, аха шьҭа ҽра алҵуаны сыздыруам», – иҳәеит.

Уи ашьҭахь хымшгьы изымнеит, ашша аҕрапҵеызар акәхап. Шьҭа шәара шәазхәыц ари ауаҩы дыбгамзар, аҽ-ура ыҵырҟьаны, ирааҧсаны изкыз... Арапҵ захьӡу, дзықәтәоу аҽеы, Омар рыцҳа иҽеызхишьааз, ашьамхы ишьамхуп Ҳаԥьарат. Дасу ианиашьа – ихатҵашьоуп.

Ари лакәыршьеит иазыӡырҩуаз ауаа...

Амаан абри иажәа анаахиркәша, акрыфара-акрыжәарахь иниасит.

Убри аамҭазоуп, нахьхьи Лыхны абаа хыжәжәарақәа рҟны иааны ианаагыла Акьахьбеи Гәыгә-иԥеи. Рыҽқәа аҕәрақәа ирынкны акрырҽарҵеит, аԥхӡы рыладырбеит. Амрагьы абар, амшын илхықәгылеит.

– Алықьса, уаала нахьхьи ачара ахьыруа ҳнатәаны акы ҳнацҳап, ҳауаажәлар ҳнарылагылап, маҷк иадамхаргьы ҳнацәажәа-аацәажәап, ҳабнакит умбои, – иҳәан, Ҳаԥьарат аҽеыжәларахь деихеит. И-Рапҵ амгәырхақәа дѡаха-ѡахо аргәгәара далагеит. Иаргьы амѡа шазыԥшыз еилнакаан, аҳәра иааҟәыҵын, аҽееиқәнакит. Иаҷыҵыҳәҳәоз аҳаскьынқәа наҷиршәшәан, ақьышә ааирыцкьеит.

– Аҽенышьыбжьон ачара ахьыруа ҳашҧанеиуа! – уамашәа ибеит Гәыгә-иҧа.

Нас ҳмаҳәцәоушәа, анылашьцалак аума ҳаннеиуа! Еснагь ҳанцәыҵакьакьо абна ҳалазаауама, дә-ҟьаҟьаракгьы ҳныкәыԥшны, «Оҳ-гәышьа» ххәароуп, – иҳәан, Ҳаԥьарат ахьышәтҳәа дыѡҽыжәлан, Арапҵ ишьапқәа нагәыҵеикит. Иаргьы амѡа ахьаирбаз ахь акәатакәатаҳәа иҵԥрааua аҷынанахеит.

Ачара ашыкьбжьы есааира ирзааигәахо мацара, ус-ус иҟьаҟьаӡа иаартыз агәашә инҭалеит.

Нахьхьи ныркә, мшыни-жәѡани ахьеиларсу аҳәааҷы ҵлакашәара иазнеины еилблаа-еилблааua ажәѡан саркьа иналагылеит амра хаҷыԥшӡа. Амра – Ҳаԥьарат аҭауад данишьуаз шаҳаҭра зуаз.

Абри аамҭазы абри ачара ду ашыкьбжьгьы иацәымшәаӡакәа уарбажәк хаууала иаахылеит. Ара усгьы аҭаца дахьнарга-

ааргоз аҟәҟәаҳәа ихысуан азы рабџьарқәа еиқәхаԥс иҟан, иҩага иҩагәыдырҵеит.

Ауарбажә рыцҳа иазааз азымдыруа, иблаҟьа-бласуа зны наҟ еихеит, зны арахь еихеит, иахьцалакгьы ирышҭуамызт, амца ажәырҵон, аха арыжәтә рԥырхагазу, анцәа идырп, абџьар ирзаҿакуамызт.

Ауаа рыкрыфара-чара рхашҭны ссирс иԥхьаҙаны аҳауахь иԥшуан. Уажәраанҙа абаҩқәа рыххо еихәлаҕыҕуаз алажәқәа ари рзымбатәбарахан, ажәҩан иатҵаԥшны аху-суҳәа ишуа агәарԥ иҵагьежьаауеит.

Ус ҿыц агәашә иҵалаз аҿцәа рахь игьежьны идәықәлеит ауарбажә мыжда. Ара ҿеи ыҟам сахьааз сцап аҳәазар акәхап рыцҳа. Ҳаџьарат итапанча аатиԥаан, аҵыкь-аҵыкьҳәа иҩага иҩагәыдиҵеит. Иааикәагьежь-ааикәагьежьит, ахпша иарблаҟьеит. Нас дмыццакҙакәа дынкылпшын дырҩегьых аҟәақ-аҟәақ аатиргеит. Иаргьы ҟәыдыршьшьыгаха, еикәахынҳәуа, алада – адгьыл ахь аҿыланахеит.

– Ачараҟны уара усс иумази. Ауарбақәа, шәара ажәҩан ауп хыхьчагас ишәымоу, адгьыл шәазааигәамхалан! – иҳәан, иҵацәыз ипатронақәа нҵыршәшәаны ахьхьаҳәа наҟ инкеиԥсан, абҟәыл хәычы еиҵаԥаххаа ҩаԥхьа патрона ҿыцла иааирҭәит Ҳаџьарат.

Дызусҵада ианаџьалбеит, тапанчала ажәҩан иалаз аԥсаатә лазгаз ҳәа ишынеизҵаа-ааизҵаауаз, дыздыруазгьы ыҟамзи, Акьахьба шиакәыз нарылаҩ-аарылаҩит.

Нас иҩызцәеи иареи акрыфара-чара зҳәаз иеиԥш, ачарахь рҿынырхеит. Ҳаџьарат даарыгаҭыларкит: «Ҳаи, ишԥоугәаҕьуаз абас, уԥсы лаԥҟьала уашьҭоума, аҿенышьыбжьон ачараҟны ушԥааиуаз, ара иҟақәоу умбаҙои!» – рҳәеит.

Ҭаҳмадцәақәак ааин: «Иаԥсам, дад, ас аныҟәара, хаха уаҕа аҿиҿажьра», – рҳәеит.

Аха Ҳаџьарат иалидыраазеи ауриадник Амаан ара дшыҟаз. Шьҭа дааины, ҭәыцак мкыкәа цашьа имамызт. Дышиашаз днеит дцаҕьцаҕьуа иара ихаҭа дахьтәаҵәҟьаз.

– Уа мшыбзиақәа, агәыргьара змоу агәыргьара нагҙаны анцәа ишәиҵалааит, ари ачара иақәшәаз асасцәа шәара

шәахьгьы абас абзиарақәа рзы ауаа мҩахытҵлааит! Шәтәақәа, шәтәақәа! Дырмит, иуасҳәо хатҵа иажәоуп, уи ҵабыргуп. Абра ушыҟаз здыруазҭгьы сааитҵәҟьомызт, анцәа иныс! Абна сгәы ылаԥҵәеит, суаажәлар снарҷаԥшып ҳәа сахьааиз суқәшәеит. Уажәы, анаҟа аҭаҳмадцәа исарҳәеит сгьежьны сцарц, аҕагьы пату иқәуҵозароуп, хатҵатҵас уизныҟәароуп, рҳәеит. Срықәшаҳаҭуп, ииашоуп урҭ ирҳәо... Санааих, сгьежьны ацара сцәуадаҩхеит, соуп зҳәо хатҵак ихы иақәнеимыргар ҟалап уи.

– Ҳаԥьараҭ! Ачараҟны ҳаиқәшәеит ишыҟазаалак. Еилаагарыма?! – Дырмит дыхшәааны иаҕа диҷаԥшуеит. Иаҕа, быжьбааба шықәса хацәынмырха дзышьҭоу Акьахьба ҷкәын. Аҩада – Аимхаақәа, лахьхьи – Лакаа уҳәа дларҷаԥшит, аха урҭгьы атҵаа зыхшәылаз аҙеиԥш рхы-рыҷқәа шәны иҟан.

– Мап, ачара аилагара ахатҵа итәым. Еиҭасҳәахуеит, ара ушыҟаз сыздыруамызт, аха иансарҳәагьы, ахәычқәа реиԥш, сгьежьны сзымцеит, сҩыза исыцу иҟынтәгьы иԥхашьаран уи, – Ҳаԥьарат иҩыза иахь дынхьаԥшит.

– Аа, Гәыгә-иԥа уоума, усыцәҩашьахьан, шәеицызаап! – иҳәеит Дырмит инеиҭак-ааиҭакуа дырҷаԥшуа.

– Уи ауп, нас. Ҳаргьы шьҭа ара ҳтәаны крыфашьа ҳамамзар акәхап, ҵәыцак-ҵәыцак ҳшәыркыр, ҳцап. Егьыс, нас егьарааны даҽеаԥьара ҳаиқәшәап! – иҳәеит Ҳаԥьараҭ.

– Ҳаԥьараҭ, усзымԥшаар ҳәа умшәан!

– Аиеи, мшәан, еишьҭоу ракәым, ага бгьыци ашьха бгьыци еиқәшәоитеи! Уареи сареи уааҙагьы ҳаибадыруан, Аҙаԥшьаа сраҕахаанҙа уа ҳтәахьан-ҳгылахьан, аха сара иахьа аҳратәра саҕахан, уара шьауҩыс урҭ урызгылеит. Шәарҭ шәеибатәхеит, ҳарҭ анхаҩыжәлар ҳауп иеиҭымхаз, уаҩы иитәҙам. Анцәа иныҳәалааит анхаҩыжәлар, ҕьацара шәауааит рыцҳа, ишәылашааит амра, хара имышьҭыкәа. Алыкьса, уаргьы абас акы аанкыл. Алҩа ҩеиуашәа збоит, амца хәыҵҟьаанҙа ҳцалап!

– Ааи, уи хырԥашьа змам ауп. Амала, нас зегь ҷҳәарақҷҳәарақ рымоуп, – наиаҭеикит Дырмит. Хьаҵра змамыз ҩ-бахәык еиҷаҳараны иҟан.

Зшыкьбжьы адгьыл архыцхыцуаз абаҟоу? Зегь еиқәышьшьы итәаан. Нахьхьи, ишаԥшаԥуаз амра ашьшьыҳәа аҷыланахеит, Ҳаԥьараҭ агәашә ахь данеиха.

Иара ауаа дрыгәҭылак днаргон. Иуаҳауан ибжьы: «Адгьылқәа ҳара иаҳтәымзар, аиҳабыра рҽы ҳажәа нагамзар, ҳҽы бзиа ҳара иҳазнымхозар, аҭауадгьы аѡны данукаа дгәыгыртамзар, иарбану нас ҳара ҳазқәиҵны иҳамоу? Сшәызцааует сара, иарбану ҳәа? Реиҳабыра амчрақәа рхы иархәаны ҳара-ҳарала ҳаичдырчоит. Иҳамоу ахәыҷы маӡа-аргама иҳамкәкәааны иргоит.

Ҳара иҳалшо рацәагәышьоуп, аха иҳамам аҽеидкылара, аус злоугьы иара убри ауп. Ҳара абас иҳақәыгәгәаны бга ҳазымҭо рхы лахоит, аха ианықәу ҳаздыруам акәымзар» – абас дцәажәо, ԥшьаала Арап аҕәра аҽарххо дцон. Иара уажәыуажәы аҕәра имнахырц, нак ирласны даманы, иахьшәарҭам абнахь ицарц иахон.

– Аҳы, шәгьежьы, шәабацо шәеишьҭагыланы?!

– Уара уахьцо!

– ԥыҵк унаскьаагарц!

– Ѡызцәас ҳуцзааит уахьыказаалак!

– Мап, мап! Уи макьана иаамҭам, даҽазны ҳаиқәшәап, нас ҭынч ҳалацәажәап, – иҳәан, Акьахьба иуаажәлар шишьҭаз дынрылҭәраан, иѡыза диманы иҽыѡеихеит.

ԥыҵрак ашьҭахь, акыр иѡаскьахьан еиԥш, Алықьса хатә уск аҵыхәала ԥьара царҭак сымоуп, нас ҳахьеиқәшәаша, иҳәан, днеиԥырҵит. Хәыҷык данынаскьа Ҳаԥьарат иҽы аҕәра даахан, дааҳәны Гәыгә-иԥа акраамҭа дишьклаԥшуа дгылан.

Иаргәцыста шыказ иааибыгбыгын иаԥхьаҟа «чоу» иҳәеит. Цқьа лашьцаанӡа ҳәа бнаршәырак днылалан, иҽааԥхьеикит.

Ҭаацәара ду ааилатәахьан еиԥш, Ҳаԥьарат, дзаҵәӡа дыѡеыжәлан, Ҳабѡыка – Никәала иахь иқәиршәит, уа Шардынгьы дибон. Урҭ ираҳәатәын Амаани иареи реиниара атәы. Уи, ҳәарада, бзиа иазҳәахомызт. Ажәлар рыгәҭа аполициа аиҳабы – ауриадник Амаан диҽагыланы аҽенышьыбжьон дымшәа-дмырҳа диацәажәон. Уи хьымӡгеиқәаҵәан аҳәынҭқар ичынуаѡ изы. Аиҳабыра иарҳәои шьҭа? Ма икәакәа иқәу ичын ламыржәаап, ма аҽҳәара ирҭап иаарласны ухы аԥсатәы, мамзар... рҳәап.

Ажәакала, имацәысуан, идыдуан. Ҳаԥьарат абна дылалеижьҭеи ари аѡыза аидыслара дақәымшәацызт, игәы кам-

ҳатцәҟьеит, аха илахь акыр еиқәын. Ааи, уи ус мариам. Ахацәарҳацәа ҳәа зхы зыԥхьаӡоз: аӡәы – аҳәынҵқарра рахьтә, егьи – анхаѡыжәлар рахьтә; ажәлар ишырбоз реиҽагылара.

Ҳаԥьарат Ҳабѡы дахьѡалалаз илымҳа иҵасит,иаҳәшьеиҵбы Нина уаха хатцак ауапа днылеиҳәан, иҿыхәда днықәкны, алашьцара дналашәкәа дцеит ҳәа. Ааи, атцла иалҟьаз амат ицҳаит ҳәа, арахь иахьа дзықәшәаз азымхеит.

Дызгада ианаԥьалбеит, изгәаҕьыда Кьахь Ҳаԥьарат иаҳәшьа лымҵарсра?! Ыы, изгәаҕьыда?!

Деилкаахеит изгәаҕьыздьы,ԥцхәа ақыҵахь ауп дахьага. Уа уи еиԥш иҟоу ахатцараз агәаҕь змоу аӡәык-ѡыԥьак роуп иуԥыло. Урт зустқәоу Никәала еилиргахьан. «Дызгазгьы Шәлым Кәасҵа иоуп. Дхатцоуп!» – иҳәеит.

Ари царҵа змам тәамбароуп. Уаха шаанӡа иалыршаны аусҷәа еиҽырцаатәуп, аха Арап мыжда гылт, уаҳа наламкәа. Ара ашьхарԥынтә лахьхьи агаҽа ацара... Ааи, ааи! Ицатәуп, саатк аҟара аԥсы аршьаны. Иара? Иуатәаҷәа имыѡрны ицоит, ихы хьанҵаӡа иҟоуп. Ааи, аѡыԥьагьы, ари адунеи аҟны тынч мѡа змоуз аѡыԥьагьы дәықәлахроуп, саатк ашьҭахь, саатк затцәык...

– Сҳәатәы хатца, умцан уахь, ишәарҵоуп. Уара зны-зынла уааццакны, ухы иааҭашәо амацарала унықәоит. Аццакра уаѡы ихәоит ҳәа, шамахамзар ирымҳәаӡацт. Уаҳәшьа дызгаз дыцәгьаӡам, уи изы ахәымгараҷәа ҟаитцахьоушәа ирҳәо башоуп, ихоумтцан! Умцан, умцан, уахь абыржәытцәкьа, уара узы асеиԥш ишәарҵаны иҟамлаӡацт! Иумуӡозар, ҳаиццап, еиҳа иузеиҕьуп, – иҳәон Никәала Царгәыш.

– Ахьӡи ахьымӡҕи рзоуп ауаѡы адәы дзықәу, аиқәа зишьаитцо, сара сызҽыз имбаӡакәа ас исызныкәаз ауаѡы изырҳәогьы иашазар акәхап. Акгьы сылымшозаргьы, саҳәшьа дҵынхадаха дҟасцом, макьана сыԥсы ҭоуп. Уаргьы узгаӡом, иазхоуп сымшала шаҟа ҭаацәара еибакәеибаха итәахьоу. Шәлым Кәасҵа ҳәа иҟоу дбатәуп!

– Уи дынхаѡыми, ҳара даҳтәыми...

– Ус анакәха, ауаѡы дыснитцандаз, ма сазыразхарын, ма – мап сҳәарын, ари тәамбароуп! – имуит Ҳаԥьарат

– Шардын ҳааизыԥшып, уи дуаѡ ҟәышуп, ҳаизыʒырѡып, – мап, мап, мап.

«Ажьа шаҟа итәаз аҟара икәарит, ҳдәықәлап, Араԥ, ԥхьаҟа. Шьҭахьҟа мѡа ыҟаʒам уареи сареи ҳзы, ԥхьаҟоуп!»

Ақыҭақәа, аҳаблақәа, амѡахәасҭақәа, амѡадуқәа, алашбыжьқәа, аԥҭақәа, аеҵәақәа... Шәцала, ԥхьаҟа, шәцала...

Ашара рацәак агым, аха ԥҭеиқәаҵәа ҽыҭҳақәак амза рҵәахын, адунеи дырхәашьуеит. Араԥ сапыншәахҵас ашәаҟьа ақәчуп, абар иаалалеит иаҳәшьа дахьааргаз ақыҭа.

Иаҳа иахьеилаԥаҭаз бнаршәырак аҟны, хьаца махәк аҽы аҕәра надҽеиҳәалеит. Амгәырхақәа ааиркәадеит. Иаргьы уа икажьыз қыдбажәк ахы днықәтәан, иѡнапык саԥыцьшәа ихы инаҵаргыланы дтәан ҳамҭак. Ихагылаз аҽы ахы ларҟәны изқәа иахьнашьуан. «Шар ҳусқәа шәарҭахоит, укараха уҟагәышьоуп, аха угыл, ус ҳара иаҳқәашьхеит иҟаҳҵари?» – аҳәозшәа...

Абар, иааигәаʒоуп шьҭа аҭаца дахьааргаз, уаҟьан-чаҟьан бжьқәак аасуеит.

Ааи, иҵабыргуп. Уажәы иҟоу ақәыларақәа рҟны ихыԥша ыҟоуп Шәлым Кәасҭа – Акьахьба иаҳәшьа лымҵарсра згәаҕьыз. «Мышкы ииуа, мышкы дыԥсуеит, ахаҵа – ихьʒ азоуп анцәа дзиша», дзеилаҳаз аҭыԥха дигап, ианамуʒах, Акьахьба ихымҭала инарцә мѡа дыкәлеит рҳәар, иагьхьʒуп. Ауаѡы илахьынҵа дахзырԥахьада! Абар, мчыбжьык ҵуан, Ешыра ақытан абнара илаԥхьозижьҭеи Кәасҭа иѡызцәеи иареи, дагьырԥыхьашәеит изышьҭаз – Раҳаима лыԥҳацәа реиҳабы Нина даарылырԥааит. Ахьшь акәҷышь анагалак еиԥш, ииаилагьежьқәеит. Аха, ахацәа ҕьеѡқәеи, аҽы ццышәқәеи, алашьцареи узларыхәарҭеи?!

Агәылара ажәа нрыжьит дызгаз – абри иоуп, дахьигазгьы – абрахь ауп ҳәа.

«Аиеи, исаҳауеит иуҳәо, с-Раԥ, сгылоит уажәыҵәҟьа. Ухыуҽы шԥаҟәышу, улақәа шԥаразу, уара...» Ахаҽы ааишьышьуеит. Агәы иаахәаны аблақәа аарԥаҭԥаҭуеит иара. Ҩаԥхьа ахы ихьнашьуеит.

Ишьапқәа еисины изырҵысуам. Ибаѡқәа зегьы илаԥыҵәҵәаны ахьхьаҳәа ицәеи-ижьи рыѡнытҟа иҭаԥсон, ашьа

рҭамныҟәошәа, идақәа ҩахь-ҩахьʒа иҟан. Аԥсымшьара, агәаҭеира, амыцәара ртәы ҟарҵон

Акәадыр ашьҭахь иҷырҳәцааны иадҳаҳәалаз аилаҳәара хәыҷы ааԥиртит, иааиҩыҵракны абна ацәхыԥ ахь иҷынеихеит.

Ладахьынтә иҷыхьҭаʒа ԥшак аауан, ҵаак ахыԥша аманы. Амшын агәрымбжьы ааҩуан, уи иахаахысгьы абжьы цәгьоуп, гәала маʒак амоуп, иаҳәар – иазҳәом, еилырганы. Убри азоуп луанытә изықәыԥсычҳауа, еиԥхьнарттоит ахаҳә, абҕанҷ, аха нас, урҭ акгьы шырхарам анеилнакаалак, дырҩегьых еизнагоит ԥыхьа еиԥш, икәаԥҷаҷараʒа иʒәʒәа-ирышҳа рҭыԥ иныкәнаҵоит. Ааи, еиԥхьнарттоит, аха ахала еизнагахуеит.

Абнара дылҵаанʒа, ашацаҳәа, иҩыҵракыз аилаҳәара хәыҷы ааиртлан, ҵкык бҕьаауа иаагәылҵит касык ацны, иааишәхаирԥеит – «аԥҳәыс замана». Дахьынаԥшуа, амʒырха хәыҷы иамкуа ауаа еилаҩеиласуа иқәуп, – иаабац чара хпыҷ хәыҷык. Лахьхьи, агәашә ҟьаҟьаʒа иаартуп, ааигәара ҵеиьк ыҟоуп. Убри агәашә дазааигәахоит Акьахьба. Ара акатаҳәа аҳәсақәа ааины аʒы ргоит. Ааигәа-сигәа ԥшьҩы-хәҩы астражникцәа леиҩеиуеит, агәашә рыхьчоит. Агәарԥ ахьгьы урҭ рхабарқәа ыҟоуп. «Аранʒа иагьанбаахьоу, иабаҟоу рҳәо рыхәҵәы кьашʒа иаанҵәааит! Амаан илымҳаҟны инеихьазар акәхап ари иҟалаз, иахоуми дара ашьнаҡмацәа рчараҡны ианеиқәшәа, ари иҟалазгьы илымҳа иҵасрын, уажәы ара ихаҵагьы ааигәа дыҟоуп».

Анҭ аԥҵеиқәаҵәа ҽыҵқәа амза инаԥырҵит. Шьҭа Шарԥыеҵәа аиааиуан азы, амза хьшәашәаʒа иахькыдыз ацәышхара иаҷын.

ԥҳәыск Ҳаԥьараҭ иаԥхьа даакылсын, лыԥҳал азна аʒы таны инаргыланы, наҟ зымҩа днавалеит... Ҳаԥьараҭ ашыр ирган, ари аԥҳал аашьҭкәыцәааны наҟ-ааҟ игылаз астражникцәа днарыбжьысын амʒарха днықәлеит. Иԥҳал амаҵурҭа иныҩнаргыланы, акәаскьа амардуан дҩаҷалан, аҵаца дзыҩнагылаз ауаҵах ашә аартны днықәналеит.

Аҵаца лԥьарсеи касеиқәаҵәа ду лхаҵаны, наҟ-ааҟ ҩыԥьа аҵыԥҳацәеи лареи еиватәан. Урҭ алаф-алаʒб рҳәон, лара ашәы лҷықәын.

Ахьышәҭ-сышәҭҳәа иԥагылеит.

– Аҭаца маҷк лыԥсы лҳаршьап ҳәа акәымзи, абыржә акәын данылаҳартәаз, нас бмааирызи! Уа ашәгьы аҙә дылаҳаргылан, аха дныҵашәкәа дцеит, – лҳәеит аҭацаԥызцәа руаҙәы.

– Уи уадаԥым, сара уажәыҵәҟьа сцоит, нас шәыԥсы шәшьалап. Нан, аҭаца, бахьаанагаз агәараҭа агәамч быманы, бзыднагалаз ахҭабааи бареи шәеиԥхамкәа анцәа шәҟаиҵааит, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу, хыхь иқәтәоу анцәа ду! – иҳәан, даагәыдикылеит.

Аҭацаԥызцәа руаҙәы шьҭахьла-шьҭахьла мацара ашә аҟны днеин, дындәылууаа дцеит. Егьи иаанхаз лҷы ԥылраҳан, ус еихамкҙакәа икны дгылоуп.

Аԥҳәыс – ахаҵа бжьы зхоу?! Ахаан илмаҳацт.

Нас уигьы днеиҭапан, дызхыԥрыз аҟәардә хыршәҭны дындәылуаа дцеит.

Аа, иакәымыз ҟауҭеит, Ҳаԥьараҭ, ҳақәухит! Ар хыҵны иаауеит. Ԥыҭԥыкгьы ааихьеит. Уршьуеит, ҟыт ааухдырҵуам! – даағызы-ғызит Нина.

– Баашьа шԥаҟала, дабаҟоу иара ахҭабаажә, Кьахьба Ҳаԥьараҭ имаҳә!

– Уца, уца, егьа иузырласуазаргьы, арҭ идәылҵыз ацәгьа рҳәарц ицеит, абан, арахь идәықәлеит астражникцәа, ахышә укылпҵши?!

– Ааи, избоит иахьаауа, бзымгар ҟалашьа сымаҙам, нахьхьи абнараҟны Арап ҷаҳәоуп...

– Уца ахышә укылпаны, уццакы, мамзар...Уҙырԥы мачҙак, ари абаҳча нҵыҵ нахьхьи аҳаччa игылоу амҵан уаха ахәылпазы ачабра каршәны иубозар, убра снеиуеит, усзыԥшы. Иумбозар, иамуит ауп, ҳзыкәшәаз ҳҷеанҳрааларoуп...

Убри амҭазы ҟәак-чакҳәа амардуан ахьтә абжьқәа геит. Ҳаԥьараҭгьы икалҭ аԥша ҭаббы ашьҭахьтәи ахышә дкылпаны длеиуан, итапанча харшаланы икны.

Астражникцәа аҕьфԥы рыхҟьо агәгәаҳәа амҳара иааԥналеит ршәакь аԥсақәа ҵәызҵәызҙа. Рмагә дуқәа дых-чых рыхго ауадақәа еимырдеит рытҵаҟа ихәыҵаԥшит, уимоу, шәындыҟәра хәыҷык акәакь аҟны игылан, цгәажәк хәапҙа иқәтәан,

убри лбаацаны, ашәындыҟәра аартны иҭаԥшит, агәырқәа, арахәыц кәанҷақәа ҭан.

Дырбааит абыржәы, абра цәардаҕәык дышцәыҵатәоу, нас, ма иара, ма дара! Егьарааны дрымпыҵҵәраа дцахьазаргьы абыржәашәоуп аԥсреиқәаҵәа игәыҵашәап! Дара-дара аххы инеидаҳалоит, атах-чахҳәа иааибакуеит, алашара анаадырклак, иааиҷаԥшуеит, игәырҕьаҵәа иааидыҵуеит, нас иахьхәыҵаԥшыц ацәардаҕәқәа еиҭанархәыҵаԥшыхуеит, убри иаҷуп.

– Ус дхаҵа ҕәҕәазар, дҳацәшәаны ацәардаҕәы дызхәыҵалеи, ала қьаафыр?! Ухәыҵаԥши ара!

Иҩыза дшьамхышгыланы деиҭахәыҵаԥшуеит. Аҕьфҩы иҩначыз лзычҳауам аҭаца, ахышә аҟны дшәаҟьаны дгылоуп, лҩызакгьы дааит уажәы.

– Деиҩыҵәҵәа-хыҵәҵәа, аԥса иҕырҳәаны дхәыҵыжәга арахь! Мамзаргьы, ус ҟашәымҵан, иԥсы шҭоу даагап, ус дҵас иҳамоуп, ишәхашәмыршҭын сымҳәеи! Аҷеадақәа! – дыҩрыҵаҳәҳәеит агәыԥ реиҳабы.

Алахша, уиоуп иқәнаго! Нас дыршьыԥ, деизыххаа, анышә днарҭап. Иишьыз Аʒаԥшь-иԥа Омаргьы иԥсаҭа бзиахап, иԥсаҭа шкәакәахап, ма иҟаԥшьхап, уи ҳара иаҳусым. Омар иашьа Алықьсандыргьы – «Ох, гәышьа» – иҳәап. Ҳаргьы ахаан ажәлар ҳархамышҭуа, ҳахьʒ ҳәаны ҳныҳәаҷақәа ркызаап. Шәласы, шәласы!

Арапҵ ахьҷаҳәоу ахьтә акьыркьырбжьы аашуеит. «Снеиуеит, абааԥс, снеиуеит, арахь акгьы сызмырҷеит, аха сара снеиуеит!» – абна ацәхыԥ давалан арахь иҷааихеит Ҳаԥьараҭ. Амҩахәасҵа дақәшәом, дбалыбаҭо дарауеит.

Аахьхьи, Арапҵ ҩыԥьа астражникцәа аавагьежьаауеит. Аʒәы иҩыза ишьапы кны дақәсыртәоит ҳәа дҩеигәыҵасуеит, егьи дҩапа-ҩаԥоит, аҷеы наҟ инаиҵҵәрааует, уи иаҷуп. «Хәырр» аргоит иара, аҕьфҩы аԥынҵа иантаслак акәхап.

Ус ианыԥшы дара рахь ԥҳәыск абна дылаланы дарауеит.

– Ани аԥҳәыс иааруа дубоу?

– Ааи! Дабацо арахь!

– Ачараҟны дыҟамзи, илжәызаап, дынҵыҵырц дарауеит, уааи даҳҳәынҷап.

Аԥҳәыс дааиуа акыр данырзааигәаха, лыҵки лкаси аалшәылхит...

Иԥеиԥеиуа ахҭарԥа шкәакәеи,акәымжәи-акабеи аагәылҵит аԥҳәыс маҭәа.

Астражникцәа минуҵк аҟара ҿымҭҙакәа еиҿаԥшуан. Нас руаҙәы ак сҳәоит ҳәа иҿы ааирҵысын, аха акгьы изымҳәеит. Аҕьеѡҳәа дѡаҵҟьан, аҟәакҳәа дхыст ажәѡан ахь, нас иабџьар лаирҟәын иаҕа илеигәыҵеикит:

– Урѡах унапқәа, ақәыџьма, заманалаҵәҟьа ушԥаҳԥыхьашәа!

Ари аѡызаҵәҟьа дақәымшәацызт Ҳаџьарат. «Ишәарҭоуп, даара ишәарҭоуп, умацара умцан, саргьы суццоит» – имҳәази Никәала.

Инапқәа ѡышьҭихт, дҭеслымхт ѡыџьа астражникцәа рҿаԥхьа.

– Мап, даҳшьҙом, иԥсы шҭоу дыктәуп ҳәа ҳарымҳәеи, ус ҟаҳҵоит! – иҳәеит.

Иара ҳиазҵаап. Уаҳшьыр уҭаху, уԥсы шҭоу уизаагару Амаан, иҳаҳәа ирласны?!

– Сыԥсы шҭоу иаҳа еиҕьасшьоит, ус сыжәга!

– Ус акәзар, унеины аҷапырхәа аага, ишьҭахь инапқәа ҟаҵаны иҿаҳәа,нас дшәарҭахаҙом! – ҳәа иѡыза иахьднаԥшны адҵа иитеит астражник, ишьапқәа еилахәо даабҕаҕеит. Данаахьаҳә, Ҳаџьарат итапанча харшаланы, аԥынҵа ҭашәшәааза дынҭаԥшит. Ишәакь лаимҟәыҵаѡрын ашьшьыҳәа афасара инылаҳаит.

Аѡ-шәакькгьы рсамԥалқәа аарҷыхны,ируааҙа абнатоурахь иршәны дыѡҿыжәлеит Хҭарԥа-шкәакәа.«Аҳы,Арапҵ мцахәыцәа, уԥшәма иаҕацәа дрылпааны ушьҭхысаа Ԥьырхәаҟа». Даманы ицон. Ақыҵа даназааигәаха ҷьара иҿааԥхьеикит. Ишьҭахьҟа цқьа дҙырѡит,ҭынчран, ишьҭа рзымкит.

Аҿы акәадыр аақәихт, уи аҭыԥ аҟны аџьыкхыш ылнаҳәазшәа иҟәашкакараҙа иҟан. Аҿы агәыҵаҷ еизыҵәҵәоз аԥхҙы рахәыцшәа, ипаҙа илеиуан. Иаалшозеи, иаалаҙозеи Арапҵ мыжда, аџыр! Ари еиԥш иҟоу аҿы имамызҭгьы...

Аҽеы ашьапы ааибаиркит, ахәажәра инылеиҵеит, акәадыр аҵла амҵан инышьҭеиҵеит, ихы ныкәиҵеит. Диоуп, ихагылоу аҵла абгьқәа дрылпшны ажәѽан ҽеыҵ-ҽеыҵ ибоит.

«Астражникцәа сазҵааит, сыпсы шҭоу сыргар еиґьасшьоу, сыршьыр сҭаху ҳәа!

Нас иабџьар шсыкәкыз ихашҵны днаҳәны иѽыза иабжьигеит ҷапырхәак пшааны, дааины сышьҭахь снапқәа аақаҳәаны, снаганы Амаан ашәшьыраҟны дахьтәоу иапхьа снаиргыларц. Иабихәацт, даара уаѽы дзыкәгәыґша стражникцәоуп! Аххы инеилаҳауа, рҽеаҵаны иҟоуп, анҵәажәкәа…

Уаха хәылпазынӡа ара сааџшып. Нас ачабрахьы сеихап, аха икаршәымзар ачабра ? Иаабап иҟало.

Ишпаҟалеи абас… уажәы абри акәын исыгыз. Ааи, ари тәамбароуп, уаҳа акгьы аанагом. Атәамбара амшалоуп, схы пхьакуа абна сзылоу иахьа. Уи змаҳацда, злымҳа ацәашьы ҭарҵәаны адәы иқәу аӡәы иакәымзар? Дызусҭада иара Шәлымба ҳәа маҳәыс исызцәырҵыз? пҳәыск латцкыс иаиааиз, рацәа дхаҵоуп, ҳаиқәшәап уаргьы саргьы хаҵаҵас, нас ҳаицәажәап!

Хәландаз знык. Арапҵ рыцҳа аџыжә-пыжә угәыҳәны акрышпоуфо. Уара усызкамшәаргьы…

Дгаӡам ауриадник. Саҳәшьа дахьаанагаз сшаауаз дырны истражникцәа ааишьҭит, иаргьы амѽа дыкәзар акәхап. Усыґрыӡаауам, ақьаафыр, иузызухьоуи, уаб дысшьыма?

Нас абас сабанӡацало, хаарас, пшӡарас иамоузеи сыпсҭазаара? Ҽазнык сџа дызбазшәа сыҟандаз… Сара дсеипшушь…

Аҵәѽаншьап мырӡга. Маахырбла, бсымбеижьҭеи иҵуазеи, с-Гәында? Бабаҟоу, бызҿузеи рыцҳа… Абрагьѽы пҳәыс дааигеит. Еҳ, быгәнаҳа саҵалама, анаџьалбеит! Агәнаҳа уаҵамлан ҳәа сеимҳәази Никәала. Уи саргьы издыргәышьон, аха иҟасҵарызеи, ус иаҳразҟын. Наҟ-наҟ иаҳлахьынҵахо здырхуада…

Алықьсеи сареи иахьеибаҳҳәаз аҭыпҵ аҟны дзымнеиӡеи, дахызгазеи? Изакәи, хатә уск сымоуп ҳәа дызҿыз, сара изсеимҳәеи? Измааноузеи?

Аџсаҵацәгьа Омар! Уан Ач-пҳа убас дсыґрагыланы дысмацәажәаазҭгьы, иҟаларын ас арыцҳара ду ҳақәымшәаазҭгьы.

«Иумуҙахтеи, аҽеы уҭахызар ҳуахьад арха иаважьуп, ига шаҟа уҭаху! Иуимҭаҙар иҟоуҵараны иҟоузеи!» – лҳәеит.

Иара? Иаргьы иажәақәа мпышҭашәа ихаззала ичны иҟамзи! Ацгәы аԥа аҳәынаԥ акуеит. Шаҟа рацәажәара мчузеи ауаа дуқәа.

– Иҟаларушь аамҭакы, шәаргьы ҳаргьы ҳуааны анцәа ҳаишеит, аҙә длаҟәуп, аҙәы дҳаракуп ҳәа иҟаҙам шьҭа, пату еиқәаҳҵап, ҳаибабап ҳалалрала ҳәа? Сыздырцәом…

Амла унҵәозаап, аҳаскьын анышәгьы адкыланы иуфома, с-Раԥ рыцҳа. Саргьы уара уеиԥшҵәҟьа амла сакгәышьоит, аха… Хәылбыҽханҙа исычҳароуп. Нас сыҵаҳмада Фаҵ гәыраз акрысҿеиҵап, иԥҳацәа ҳхагьежьаауа ҳхәы аныҟарҵалак. Ашьҭахьы, ԥыҵк аамҭа анцалак, ҭаацәара ду анышьҭалалак аан еиԥш – саҳәшьа лахь, ачабра лызкаршәзар… Шаҟа ихьааганы имази Фаҵ рыцҳа ижәхьа атыша иҵаҳаз, ицәырҙаз иҽеы. Урҵ рыцкы ҳаԥшааит. Исҭазааит аԥара. Лымҳахҵәа Бадис иҩызак иакәхап аҵаҳмада Фаҵ иҽеы зҙазгьы.

Ешыраҟа, сқыҵахь иҟоузеишь, анаҧьалбеит, уажәы? Дызҿузеишь аҵмыхәҳәар Кәырк Ҳасан. Еҳ, уи шаҟа дазгәышьуазеи ирласны сыԥсра! Убас игәыла Камшьышьгьы дыҟамзар шԥеиҵаху! Иара Ҳасан иҩызаҵәҟьа иоуп Камшьышьгьы, акәымзар, убас дышԥаныҟәоз сасра дахьнеиз! «Ҽыԥхҭи-ҽыԥхҭи еибабыҷуеит», аха сара убасҟан убра сабарыцранагала? «Уца, нан, ҳгәылацәа роуп, ҩызара рызу», – лымҳәеи сан. Ҳаи, сан, ибдыруандаз урҵ уи ауха рысасра шныҟәыргаз!

ҕьычламс аҕьычцәа дрылабжьон ҳәа, Ҳасан ҳара дҳалабжьахуан, сасра ҳахьнеиуа ҳхы шымҩаԥаагаша. Ибзиаҵәҟьаны ихы мҩаԥигеит, ус иара дымсааит!

Уантә ҳанықәҵуаз, аԥшәмаԥҳәыс снаскьаԥхьаны, абарҵ хацәоуп ҳәа даҽазны урыцымныҟәан, Кьахь Ҳаҧарат уакәзар, урҵ ахьымҙыҷ удыргоит, лҳәеит. Ауха дрызԥшыхәуазаарын, иаалбаз илаҳаз зегьы сара исалхәеит. Амала дара дреиԥшуп акәымзар, ус еиԥш иҟоу лхы ишԥақәналыргоз, лаҳәшьа дышԥалхыччоз, дылҵахымзаарын! Амала, иара ишԥаиқәнагаҵәҟьоу изылуз.

Ҳасан уҽаанумкылар убри зегьы ҭсырттоит! Аҟыҷы-ҟыҷыхәа умацара ужьы уацҳаны иуфо уҟастцоит! Ачеиԥьыка иақәыжьцәаз аламысдақәа!

Иахьа шьҭа хәлаҙом... Иҟоузеишь уажәы сахьаадәылтцыз саҳәшьа лгәараҵа?

Абас дшыгәжәажәоз ирхәлеит ари абнаҷы. Анааилашәшәа, Арап амгәа ҟыцза акрыфаны, аԥсы шьаны, агәамч еихаҕәгәа аԥшәма даманы Фаҭ игәашә инадгылеит. Гәыгә-иԥа Алықьсагьы ара дыҟан.

Ара уабаҟаз, уабаанага уара? – аԥсшәақәа анааибырҳәа, диазҭцаит Ҳаԥьараҭ.

Абрагьԝы дахьнанамго убахьоу, сааит саргьы абранҙа...

– Жәаха иахьеибаҳҳәаз узымнеизеи?

– Сзахьымҙеит, абрахь уск аҵыхәала ԥьара сымцар ҟаломызт.

– Улеи, дад, сыҷкәын аԝныҟа, ара адәны ургыланы ҳашԥауацәажәо, укараха, амла уакха уҟамкәа уҟам.

Шәлеи дад, арахь шәлеи! – Фаҭ днарапызан, аматцурҭахь иманы иҷынеихеит.

«Изакәи, Алықьса ари Фаҭ аҭаҳмада дидыруа данбаҟала, уи иҙбахәк иҳәо смаҳаҙацызтеи? Иара сара ара хыԥхьакырҭас ишсымазгьы иасымҳәаҙацызт. Нас?..»

– Ара ууаижьҭеи акырҵуоу Алықьса? – ҭынч амца иаылахатәа дҵааит Ҳаԥьараҭ.

– Сара...

– Ааи, дад, абыржәыцәкьоуп данааи уигьы. Еибыҳәаны шәыҟазшәа иҟалеит. Жәаха Чын иԝнаҭаҷы ҳаиқәшәан, сԝыза дысцәыҙит ҳәа узбахә анаацәырига, сара сҟны ушкыдгылалоз аниасҳәа дааит, аҳҳаҳәагьы шәааиқәшәеит.

– Аиеи, мшәан, убас иҟалеит. Ҳаибаԥшааит иахьцалак. Уԝныҟа уаҳа узыкәымлаҙацт, Ҳаԥьараҭ?

– Сабақәлагәышьо. Уара уакәын, усцәыҙт, Шьрыф ихабар збом, сҭаацәа арыцҳақәа ахыганы иргазаргьы сыздыруам (иаҳәшьа лтәы имҳәаҙеит).

– Уахь акы уацәымшәан, сара сназҵаа-аазҵаакәахьеит, иҷыгәҙа кьыс рымамкәа иҟоуп. Уԥа иакәзар, данҵәуо аеҵәа

кыдиԥаауеит, убас агәамч имоуп. Ибжьы ҭарҙа, нахьхьи аҳҭынра агәарԥ иныкәѡыртә аҟынҙа инаҙоит рҳәоит. Иуасымҳәази, ԥа дуауеит ҳәа, аԥхыз иаанаго бзианы издыруеит.

Ач-ԥҳа лакәзар, сара сахыззаауеит, дара ҳазфаз анхацәа ҕьацоит, ҳазшьыз, абна илоу абрагьѡы ԥҳәыс даагеит, хшара диоуит, ари аѡыза аҙәыр иаҳахьоума, иаҳхыччо ҳҟалеит, шәабаҟоу азакәануаа, уабаҟоу, нан, сыԥкәын Алықьсандр ҳәа амца аркуа дыкәзаап. Алықьсандр Амаан диқәгәыҕуеит, Амаан астражникцәа дрыкәгәыҕуеит, астражникцәа анцәа иқәгәыҕуеит, ус иаауеит.

Абас ишынеицәажәа-ааицәажәоз, рхәы мазеихан, аишәа илахатәеит. Рхәы рнапы надыркуаны еиԥш, о, аԥшәма ҳәа агәашә ахь аҙәы иҽыҭыбжьы геит. Аху-хуҳәа алақәа шуа агәашә иладыххылт.

Уи Шардын иакәын, иѡыза ишьҭа дхын.

Абыржәыцәҟьа дкьыԥаха лара Нина лҟынтә дауеит. Астражникцәа ахыцәаны ԥцхәа иалоуп. Ауриадник Амаан, Аҙаԥшь-иԥа Алықьсандр рхаҭақәагьы рыҽекылҳәаны, еиқәыбџьарха уа иҟоуп, џьа инцәыцагылоит. Аҭаца дахьыҟоу ааигәасигәа алаԥш ҭар ахуп. Зхы зҭахым, мамзаргьы, злымҳа ианкны инарга-аарго гаҙажәк иакәымзар, уахь анеира гәаҕьуацәоуп.

Ѡыџьа астражникцәа Аҟәа абахҭаҟны иҭакуп, ршәақь асамԥалқәа рцәыҙын азыхәа. Акьахьба даҳкуеит ҳәа ишьҭоуп, арахь ршәақьқәа самԥал рҽаҙам!

Абри еиԥш ажәабжь рзааигеит аҽуаѡы. Даара иаарцәымыҕхеит. Ихьанҭыць-хьанҭыцьҙа иланартәеит зегьы. Зхылѡаԥсылѡа ѡеиуаз рхәы ҳамҭакы ргәы рзадкыломызт. Еиҵачаԥаны иқәыз акәтыжь иақәырҳәҳәыз ахәсхәеи араҳанеи рыфѡы лаҳа-лаҳауа рԥынҵа иҭасуан. Иахьатәиала чаҕьа зымфаҙац ауаѡ иакәым, абыржәыцәҟьа акрыфаны иѡагылаз аҙә иакәзаргьы, шәақьԥынҵала дузадгарымызт ари ачеиџьыка.

Ҳаџьарат луанытә даақәыпсычҳаит. Иара иакәын зегь ззыԥшыз.

– Ҳнапы аҳаркып, уаҳа акгьы ҟаҳҵаҙом. Ари еицәогьы уаѡ дақәшәахьеит, ԥстбара ҟамлеит. Ар зыкәшаны иҟоу аѡнаҭа ақәлара иаанаго – ѡахьхьи абахәаԥшь ҕьазҕьаз ҳазҽаԥшло

агәыдлара ауп. Уи уаѡ дызхәарҭам усуп! – иҳәеит Ҳаԥьараҭ, дзықәшәаз иҿанраало.

– Е-еи, дад, анцәа абзиара ҟаҵа, иҳамчузеи?! – даақәыпсычҳаит Фаҭгьы.

– Жәынгьы-ҽангьы иҳаҕрыҳаауам урҭ алақәа! – иҳәан, иҿаҵа аарпазны иаамихит Гәыгә-иԥа Алықьсагьы. Рганаҿ еилажьыз амца аҿҽаҳәа аибакра иаҿын. Ахьараԥь мҿы ашәа шаҳәо мацара ибылуеит, иццышәхоит. Аишәачапа изхатәаз иқәгылаз акәаҷабқәа ракәҳамызт рхәы-рыԥхь зырлашоз, ахәышҭаара иѡанашьҭуаз амцабз еишьыл акәын аҳра зуаз.

ԥытраамҭак аҷҷаҳәа ицәажәоз ахәышҭаарамца ашьтыбжь ада акгьы уаҳауамызт.

Фаҭ иԥҳацәа еилашьқьырааува аматҷ руан.

«Ааи, Амаан, рацәа ухаҵазаап. Сыҿуқәсыршәоит умҳәази, ар уманы усықәылт, аха сара уа сыҟаҳам. Алықьсандргьы уааҳәуны акәзаап уашьа ишьа шууа! Е-еи...» – иифо ила иабомызт Акьахьба ҷкәын, ахәыцра дҭаршәны даман.

Нас дынхааит иаҳәшьа уа дахьнаргаз! Ҳаԥхьаҟа аамҭа ыҟоуп. Еибабахп Кәасҭеи иареи даҿеазны.

Игон алашбыжьқәа ахарантә, ааигәантә. Абар шьҭа аҵх неигәеит, аха уахак алақәа ргәы ҭынчым. Арантә ԥцхәынҳа уамак бжьам, арахьгьы идәықәларызу аимдаразы? Иҟалап. Иааныжьтәуп ари ақытагьы ирласны.

Ԥытрак ашьҭахь, аҵх иалыхәхәа Ҳаԥьараҭи Шардыни Ачандараҟа рхы хан. Ари аҵх еиқәара иалагҳаны ихалар акәын Ҳабѡы аханы Ҳаԥкылҵәа ҳәа иахьашьҭоу. Уа иагьаѡы абрагьцәа абахьеит, иагәытҵаҳәҳәа иахьчахьеит, уа ишәарҭаҳам. Рыбжьы нытҵак аҕды-мыдыхәа еицәажәо ицоит, рымѡа иануп, рымѡа иахькылнаго рзымдырҳо... Иагьыздырхьада уи?

* * *

Иааизынхаз Фаҭи Алықьсеи, аҿыцәаара иаҿыз рымца инатҵха-аатҵхо, игәамҵ-хамҵуа итәан. Игахуан игәыѡ-ҿыѡыз алашбыжьқәа, игон ҵыхәаԥҵәарада.

Аҭыԥҳацәа аишәа иахатәан, хьшәашәа-мыхьшәашәақәак инарымцклас-аарымцкласуа. Урҭ цқьа ирзеилкаауамызт Ҳаԥьаратҭ уаха иааишьа-ицашьа зыхҟьаз. Иеигәырҕьо ихәы ҟарҵеит, акрыфаха имҭакәа ишьҭаланы иаакылсын, дрыманы иныҵаҳа ицеит. Ахацәа есқьынгьы еизыҕыҕуеит, еимаркуа даргьы ирыздыруам…

Аҵх лашә иалыѡны иуаҳауаз Ҳаԥьаратҭи Шардыни рҽышьҭыбжьқәа ракәын.

– Уцароуп Шардын дырѡегьых Ешыраҟа, уцароуп, уаҳа ԥсыхәа ыҟам. Сҭаацәа хҵәаны абрахь, Лыхныҟа иааројп. Ванԥьашь Кәыкәына ҳәа абра нхаѡ шьахәки сареи ҳаибадырт, акырынтә ичеиԥьыка сфахьеит, иуцәызҙом, сҽагьыныԥхьасклоит уа. Даара уаѡ дзықәгәыҕша уаѡуп. Уҭаацәа снапы ианҵа, арахь ихырҵәаны иаага ҳәа сеиҳәеит. Ус зегьы ирҳәом, арахь иҟазар еиҳа сырхылаԥшлон, ари иҟалазгьы ҟалаҙомызт. Уахь, сахьиз-сахьааҙаз аѡнаҭа сара шьҭа саднакылом. Ираҳәа, рҽазыҟарҵаларатәы ахҵәара. Наҙаҙа ҳаԥырҵроуп ҳаб игәараҭа, уи азқәа ҳаианархеит. Инҳажьроуп ҳхәыҷра амшқәа ахьымѡаԥысуаз, ажәҵарақәа реиԥш, ҳаҷырҷырбжьы зқәыѡуаз ҳгәарԥ, ҳқәатҵа ԥшҙа, ҳаѡуа-ҳаԥо ҳахьыкәыз аҙиас Гәмыста аԥшаҳәа, ҳахьатә кәасқьа, ҳаѡны-ҳгәара зегьы. Ааи, зегьы-зегьы наҳмыжьыр ауам. Ишубошәа амза атыѡ иакит ҳара ҳзы. Иуаҳауоу исҳәо Шардын?

– Исаҳауеит, ишԥасмаҳауеи. Уи уареи сареи ҳамацара изааҙбарызеи, Никәалагьы Шьрыфгьы ираҳәатәыми?

– Аиеи нас, ираҳамҳәои, аха уажәы уареи сареи ҳауми араи еицу, уара иуасҳәоит.

– Ҷынч аѡызцәа ҳҽааиқәыршәаны, ахҵәара аус цқьа ҳалацәажәаны, ианыҟаҵатәу, неишьас-ааишьас иамоу ҳәа иԥҟа-ԥҵәаны ишьҭыхтәуп. Уақәшәеит, иҟоуҵари, Ҳаԥьаратҭ. Мгәарҭа иҟоу аԥшқа хара идзар, уаргьы хара удуп, аха уи зеилуркааруада, изоуҳәода? – даақәыԥсычҳаит Шардын.

Еҵәаԥьаа еилыԥьԥьо жәѡангәы иазааигәахон еиԥш, арҭ ахацәа икарауараха Ҳабѡы иѡкылсын, Ҳаԥкылҵәа аҽышәҭа ҷшәшәаара инахәлабгеит. Аҽқәа ракәзар, нхыҵ гәарԥк иаҟараны иҟаз акыҙгы иатҵәара ишьаҳаны иныкәырҵеит. Кәахь-

чажәк ҭәык инахарԥаны ааигәа инадыргылеит, уи иана-дыԥшыло ааигәа-сигәа иҳәлоит.

Руапақәа ҭыртланы аҳаԥы ҭылашьцаара иныҵаршәны, рыхқәа нықәырҵеит.

Ҳаԥьарат иаразнак ихәда абжьы геит. Адунеи аҟны мчыс иҟоу зегьы ацәа риааиуеит рымҳәои. Иаразнак дагеит рыцҳа, зҵеи лашара ила анҵаԥшра азин змам Акьахьба ҷкәын...

«Сҭаацәеи сареи ҳаицәҟьалахьеит ариабжьарак, аха иҟас-ҭари, ари иеиԥш иҟоу аѡыза изы амца уақәԥалап. Уаҵәы ара аѡызцәа ҳзеицәажәар бзиоуп, ҳаиқәымшәаргьы, сара сцароуп Ешыраҟа, иҵаацәа рахь. Уахьынтә саныгьежьлак ашьҭахь аѡныҟа сцап. Иҷыхьҭахо иалагеит шьҭа, ҽаѡраҵагаланшьҭахь. Ихәда абжьы шԥаго, рыцҳа, ихы маншәаланы иқәымзаап, аха уикьысып ҳәа уҟоу, ахыԥҳәа ушьны улеиқәижьуеит, итапанча харшаланы игәы иқәуп еснагь. Иарма напы ихчнызоуп. Уи ус ҟазшьас иҵиго далагеижьҭеи афуҟаражәқәа аби-ҧеи Кәбеци Фасии рчарҳәара аахыс ауп. Хәышә мааҭ ахьы ҳәа дырҵиуан Ҳаԥьарат иакә-сакәызҵгьы, аҟәҟәаҳәа иааргәыдҵа-аргәыдҵаны исшьуан. Дырнымиеи ашьҭахь. Узҭиуа, узшьуа дышԥарыцҳашьатәу, ашьтәыцқьақәа роупеи! Рыѡны стәахьеит, сгылахьеит, ачеиԥыкеи ашьеи сзеилаҭәом иҳәеит. Уи уаѡра дууп, аха еилызкааув дабаҟоу? Иара ихы азы ибжьырхыз ахьы аарымхны дрықәыжьцәаны, дрыҵаҳәҳәаны иԥхеиҵеит. Хәышә мааҭ ҳәа ахә ршьазаап аҳәынҵқараа Ҳаԥьарат ихы. Дхаҵаҵәҟьоуп аиашаз Акьахьба. Уцә, рыцҳа, угәы рҭынчны!» Шардынгьы ацәара иҿыназикит. Арымарахьала даахәын, аԥьықәреи лапҟьақәа зҵаз ааҵәа днаха-ааханы, иаардаданы инихчниҵоны еиԥш, «Ыҳ» ирган итапанча хырша дѡықәтәеит Ҳаԥьарат

– Уара уоума Шардын, узмыцәаҙои уаха?!

– Саҧгәышьоуп, аха иааиуам.

– Уцә, уцә. Ҳаԥсы ҳшьароуп, уи ада ҳхәарҭам, – иҳәан, дѡагыланы аҳаԥы дынҵытцын, аԥьра дытцаланы аҿқәа рахь дцеит.

Акәахьчажә ахьхишьыз ааигәара ицәышәшәҙа, иқәгьежьааува иқәын Арап. Шьҭа аиаҙаарахь зхы хаз аҳаскьын

цәыш-мышқәа аԥышә қәацқәацақәа рыла инеидкыл-ааидкыло. Иааизыҳәҳәаны иаатцхны, аҕәырԥҕәырԥҳәа иҭаналон. Дазааигәахо даналага ахы ѡышьҭнакәыцәааит, нас иаақәырқәырын, иааизыԥшит. Џьықәреи лапҟьак аԥышә инықәикит, – агәашьамх иазеиҕьуп.

Ашԥы аҟьаҟьара инапсыргәыҵа нахьишь-аахьишьит. Нас агәчамахь длиасын инапы ахьшьуа мацара ихәыз ашьындырӡаа инацәақәа нақәирҕәҕәеит. Иалымсӡеит, иҕьагәышьеит шьҭа ахәра. Астражникцәа рхы зышҳамымхеит, абаѡгьы иаԥырхагамхеит, дара баша рхы нақәырҵеит.

Уи даақәыҵын, лахьхьи абна аҽықә аҽы иқәыз Шардын иҽеы дазцеит. Днаҵаҟьа-ааҵаҟьо, атрымтрым ирԥо иҽеахьы иааицеит, иаанхаз илапҟьагьы ақьышә инықәикит.

Икаххаа ажәѡан ӡмыжь иаҵәа иалаԥсаз аԥырҕқәа дѡарыҵаԥшын, аҳаԥы дынхәыҵалеит, Заԥшьаа змыхәаз Акьахьба хаҵа.

Шардын дҭаҳәахаа, ашақә дасуа дыцәан.

Аѡада, ашьхантә гыгшәыгк гәамҵуа абжьы гоит, иааиуа аӡынразы ахәы азыԥхьамку, ак ахьзаап.

Ҵаҟантә ахьхьа-хьхьаҳәа, Ҷбаарҭа аӡыӷӷа хәыҷы ахәыҵхәыҵбжьы ааѡуеит. Зынӡак маӡала ауп ишцәажәо иара. Иара зыӷӷароуп, аха аӡмыжьқәагьы амоуп. Аҳаҭхәыжә иҭоу убаанӡа уахымыччан рымҳәои. Уа акалмаҳақәа ҳәылмышьуа, акан рықәыҳәҳә иҭоуп. Рыӡмыжь цқьоуп, дара ирхатәуп изҭоу аӡы, аӡәгьы дырԥырхагам, даргьы аӡәы иԥырхагам – ираҳаҭуп.

«Дыцәт рыцҳа Шардын, сыцәап саргьы. Ех, сқыҵа рыцҳа,ула анҭаԥшра зыԥсоузеи! Уажәы с-Гәында лгара лапҳьа иргыланы, дрыгәдрыгәҳәа ирҵысуа агарашәа лҳәозар акәхап:

Шьишь наани, уа наани,
Хәыхә наани, уа наани,
Уан даанӡа умҵәуан,
Уаб даанӡа умҽыхан.
Рабнацәа дыцәоуп.
Рабнагә игәуп.

Раʒыхәтәы ԥсары-ԥсары,
Рабнакәты бзары-бзары...

Иара – сыҵәҩаншьап, аҵәаԥ-аҵәаԥҳәа ацәымҳа-еижьага днаха-ааханы, иара итәала даақәыԥсычҳашәа уны, дҭахәхәа дыцәоуп. Нас иан лгәы рҭынчны, лылацәа неиқәылыԥсоит, аха лыцәаԥсымҭазы иара дымлага-млаго дааҽыхоит. Иҽеибыҭаны, аҩны ырхыцхыцуа аҵәыуара далагоит. Лара – соуԥшәыл разҟыда, дцәырҳаны дааԥшны, иҭчаа иҟалахьоу лгәыԥҳәқәа руакы рхы неиҽалкуеит.

Иара хаҵаҵас дадбаҕьаланы, даханы ахш ҭгәааны, акәата-кәатаҳәа ижәуеит, аха уи изхо дыҟоума. Аҩыза дазыҭрысуеит, дагьааиқәнартәоит. Уи аԥасақәа ракәын, шьҭа дабаҟаху.

Иибозеишь аԥшқа ԥхыʒс? Акгьы. Ибла аныхту – иара изы ԥхыʒуп.

Нас лара мрашәахәа зқәымпҳаʒо ҳразҟы дазхәыцуа, аҭуан лашьцара даҵаԥшуа днаиоит.

Ихыҵуеи, мшәан, иара? Ихымҵкәа уи, шьҭа дабаҟаху! Агара дамкуа даналага, дгарырхит... нас, дкаҳабҕало ашьац иаҵәара днылалеит. Нас дыҩуа, аҵәыргылақәа дырхыԥо иҽынеихеит. Иабаҟоу с-Бзоу ҳәа даагылеит нас. Ахьышәҭҳәа уи днахыԥа-аахыԥеит. Ус, дыҩеыжәлан, «чоу!» иҳәеит. Даман ҵәҩанҵәыҟа идәықәлеит ажәҩан данҟьаны дысшьуеит ҳәа, иара дааҳәны агәыҵахь, нас адгьыл данҟьаны дысшьуеит – ҳәа хланҵы идәықәлеит,дааҳәны – абҕахь, нас илаз анԥнашәа иԥаԥьԥаԥьуа иааиҵагылеит. «Иаажәг шьҭа сабԥьар! – иҳәеит. – Ихьчатәуп сҭаарых! Иабаҟоу саб дҽырҟьаса ишьҭоу ҳаҕацәа?! Аҳаҳаи саб, акы уацәымшәан, абар шьҭа саргьы сахьыҟоу! – иҳәеит. Иаҳәа цырцыр ырмацәысуа раҕацәа амагә шьхәа иҵацало иҽынеихеит Ардашьыл – Ҳаԥьараҭ иҵәҩаншьаҭамырʒга.

Ихы-иҽы ихаччо дыҭрысны дааԥшит Ҳаԥьараҭ, аԥхыʒ бзиа, иимбацыз иҷкәын идибалеит.

Ҳаԥьараҭ дызлаз ахәыцра даалҵын, аҳаԥы аҽышәҭа илаԥш назирхеит.

Аԥьра, абнара шԥаҭынчроу, икарра. Аҳауагьы шаҟа игәыб-зыҕузеи, иҟәымшәышәузеи! Ара аҳаԥаҟны макьана ихьҭаʒам,

ара сҽеааԥхьасклап. Аха ахьшәашәарақәа ҟалар? Дышԥацәоу рыцха Шардын драхаҭны. Ее-и рыцха. Абригьы сымшала акы ихьыр ауп... Алиас, Џьгәаҭ, Дамеи уҳәа рхы сықәырҵахьеит.

Абри Алықьса маҷк иҟазшьақәа рҽеиҭаркуашәа збоит, аҽесықәыршәара даарак иҭахым, иҽынахига-аахигоит, арахь, иаргьы са сеиԥш дабрагьуп. Схыԥша акалашәа иҟалеит, сыцныҟәара агәаҕьра уадаҳхеит. Аҳәынҭқарра иаҿагылаз ауаҳы ҳәа сзырҳәоит. Ма уахь акыр сылшахуандаз, анхацәа шҵакыц иҵакуп. Абри акәхап дзыцәшәо Алықьсагьы.

Ашыцламшәфҳи аҵәыҵәфҳи хәыҵҟьа ишԥацо ари аҳаԥ ҭылашьцаа. Ԥыҵраамҭак ари ауаҳы дааҭахар, Абрыскьыл иеиԥш иблақәа ҳеихышәшәа ицап. Абрыскьылгьы ижәлар рзы дықәпон, урҵ ирзеиҕьу дашьҭан. Хар имаӡамкәа дааиуан. Аха, нас? Нас илымшаша иҽазикит, анцәа диацлабуа далагеит!

Адоуцәа ҟәыбаса еилазыжьуаз Абрыскьыл, аҵыс иаҵәа хәыҷинӡара аҵкыс дзымиааиуа дҟаиҵеит ҳаиҳа зымчу – «анцәа»...

Алада, лбааҟа арбаҕьқәа дырҳегьых руалԥшьа нарыгӡеит. Инеиқәҿырҵ-ааиқәҿырҵит. Нас изықәтәоу аҵлақәа рыҟнытә иаабаҭбаҭны инкаԥыр-аакаԥырқуеит.

Зҳәарақәа гәхьаазгаз ажәхьақәа аағзы-мызит. Имшарккеи шьҭа, ҳаԥхьа имҿыхеи аԥсҭазаара ҿыц!

Ҳаԥьарат ихшыбаҳ зегьы тсала ирҵәоушәа ихьанҵыцьӡа ихагылан. Амыцәара, агәҭынчымра аныҟалалак, ацәа ҟьалахоит.

Дҿыхеит, дгылеит Шардынгьы.

– Нас уцеит ауп иахьа Ешыраҟа, Шардын? Уца, уца. Никәалараа сара ирасҳәоит, уаха сцоит, уахазны, урҵ рымеида ҳамамкәа ара иаҳзымӡбуа акгьыҟам, еибаҳҳәаз ауп.

Амала, хаха сыҳныҟа унеирц уаламгааит, уаргьы ишушьклаԥшуа удыруеит. Раԥхьа уныдгыл Каӡ Шьрыф иҟны. Уи аҳныҟа днашьҭны, иҟоу-иану еиликааит. Сан илзысыцҳахьеит ахҵәара атәы, Лыхныҟа ааразы, шьҭа еиҭаҳәатәуп ауп, иауратәы иҟазар. Ҳаҳны ҳгәара аазхәаша аӡәыр ҟалар бзиагәышьан, аха ус иамур, илкажьны иқәҵроуп, уаҳы дахьҟам аҳнгьы иалаҳхгәышьеи? Убас сызиаҳәа Шьрыф. Уи уаҳ ҟәышуп, ишахәҭоу

ишәап-изап. Ҳаѡны иахылаԥшуа, ҭынхас иҳамоугьы иара иоуп. Иауазар, саргьы дук хара имышьҭыкәа схабар дсырбар ҟалап. Ех, зныкмаҷьиблаҧаԥшра. Дуаѡ рыцхәтәҟьоуп зыхшара ибара иакәиҭым.

Аҳыҳ,иаауҳәаз зегьы-зегьы саҳаит,шьҭа угәы умырԥшаакәа, ԥшьаала сымѡа сыкәтә! – иҳәан,дыѡеыжәлеит Шардын.

Ҳаԥьарат иҵегь аѡада абахә ааигәара аԥьра жәпахьы иҿенеиҭан,тапанчала ацәҟьарақәа реихсра дналагеит.

Уа атәасса зҿаз ҵлакы днатәагыланы атықь аатиргон, иалкьны иҟоу ҵәа кәымпыл хәыҷык агәта кылтәаҙа,ипаҙа алашара аакылԥхон. Нас уи анаѡс иҿоу, ааѡс иҿоу уҳәа, инрыкәкнрыкәкуа аҟәҟәа дреихсуан. Храҙагашәа икылхха иҟаиҵон, иубап зган иацәхасуазгьы, иубап изывҟьозгьы. Усҟан, ҭынч итапанча нарҳәы-аарҳәуа днаҿаԥшуан, иара иахароушәа.

Атәассақәа даарҟәатҵны атарақәа рахь диасуан, аҟәакчаҳәа шьыбжьаанҙа аԥьра агәтаҿы ахысбыжьқәа гон. Атыс амахә иқәтәаҙамызшәа икәалааua илаишьҭуаз убарын.

Хысрала игәы аԥсы аршьаны дхынҳәны дааит Ҳаԥкылтәахь. Шәрак ҭгәааны атәа аузыжьыз иашәа деиқәтәеит. Уажәгьы ишаҳәшаҳәуа иҟаз итапанча патрона ҿыцла еитаԥахаа, абҟәыл ѡарҵәны иниҟәнитеит.

Нас днеин, Арап ашьапы аапыртланы аҕәра нахеитеит. Абҕа инапы ныкәыpсны атрымҳәа наҟ дахыпо, арахь дахыпо, даара акыр иҿеираапсеит. Усҟан, Арап алымҳацәқәа кьацәкьацәҙа иѡышьҭнахуан, иланарҟәуан, убри ицҟанатәон. Данаалгалак, маҷк иаарԥшқашәа иаакәырқәыруан. Ицәажәашоу, анаԥьалбеит!

Нас, Шардын хчнызас имаз аатәаҟны днеин, аихалаба иаѡызаз ԥшьба-хәба ҷьыкәреи лапҟьа ҟаԥшьыхәтәараҙа иазааигеит.

«Уажәытәҟьа Арап, уажәытәҟьа ашьамхҭатага ауеит, нас ҳҿеаҳкәабоит».

Аҕәра алагама ааҿыхны, алапҟьақәа ааиѡытәтәаеиѡытәтәа инкеиԥсоит. Иара ахаԥыцқәа лақәырҕәҕәаны, аҿы иааҭаҿарпны аҕәырԥ-аҕәырԥхәа ҙлагарашәа иалагон, цырақәакгьы наҿытцышәшәаны ашьацра инылаԥсон, аха

уи иара зынӡакгьы хьаас иамаӡамызт, зны-зынла аҵыхәа еиԥшьклахәхәа аамҩаннаҵон. Ҳаԥьарат иҿы ацлымҳәашьҭыбжь дазыӡырҩуа, аҽԥы ианкны иаԥхьа абжьынҵ иҩылҳәҳәоз ақыдбажә ахы дыԛәтәан.

Ишаақыц ахьхьаҳәа иааҩуан лахьхьынтә, Ҧбаарҵа аӡиас кәеикәеи хәыҷы абжьы. Маӡа-аргама, иналак-аалакны, аҵарақәа кәли-ҷлиҳәа акы неибырҳәа-ааибырҳәон.

Иааигаз аԥьыԛәреиқәа нарҳәы-аарҳәны цқьа игәылхны, иҽԥырпны, аҳаскьын иалакны ианафа, дҩагыланы аҿуапҵаршә нақәыршәны дҩышьҭыԥан, даласоушәа абҕа днықәтәеит.

Иааӡыӡымкит. «Чоу!» – иҳәан, иныԛәырԥал-аақәырԥало, алада, ахылаҕьарахь, аԥьҵлақәа днарывакәараҵа-аарывакәараҵо аӡахьы дылбааит.

«Ыы, амышьҭацәгьа, ара уабаҟаз!» – иҳәан, итапанча аатԥааны аҟәаԛ аатиргеит, данылҿыжәԥа. Жьақ алымҳацәқәа ҟатҟато, инаа-наауа наҟ ачыԛьра иныланҟеит. Аӡы ахыԛәан акәыкәымдраҟны иаазцоз уи акәын – агәчама хәыҷ аҟны ахы ахьаӡывасыз ацәа лахԥеит.

Ариабжьарак ныҟәаран изҽыз Арапҵ, ашәах ҟәаш ақәҩаны, ахәыцқәа еидҷабланы акәын ишыҟаз. Амра жәҩангәы иҩеихьан, ишоуран. Аҵлақәа рԥашә азааигәара иаҳа аӡышьшьыра ахьыҟаз иҿеилыхны, иҿы аӡы илалаиргылеит. Ихьшәашәоуп аӡы, аха зынгьы-ԥхынгьы Гәымсҭа еимгәҳәо зҿызкәабалоз изы акгьы аанагаӡом.

«Амшын, амшын!» – рымшуп ԥьоукы. Амшын закәыхи? Ижәпаӡа, ихьанҵыԥьа, иҟәазгаӡа. Егьи? Знума, ԥхнума Гәымсҭа уҿыкәабаны уаныҩтыҵ нахыс – ашьауардынқәа урыцны, уԥыруа ажәҩан ашҵа уҵоушәа ухы убоит.

Далагеит Арапҵ ацәылҳәара. Аҵыхәа зса-зсо аӡмыжь ихышьшьыла, иханагаланы ихуп. Аҕәра ахаршәны иалагылоуп, иара иҩнапык рҟьаҟьаны иақәишьуеит, иагәыҵишьуеит, аӡы еимгәыҿео давагьежьаауеит иахьабалак. Ашәах-гәам ацрыҵны илеиуеит! Аԥсыз ссақәа аӡы аҵантә еилаҩеиласуа рҿыҩхагаланы аҙәҙәаха инамцклас-аамцкласуеит, ԥьара ламҵк ма кәыбрык зҳәаз иеиԥш акы алазар, атыҟҳәа иаалыркәыцәаауеит. Уи – рҽаҵахәоуп.

Ирышҳаны, ирыхьны, иԥҭигеит. Иԥаԥьԥаԥьуа аҳхыԥә ашьацра иаақәгылеит лакәҵас. Аԥьбыгьқәа ирылсны, иҷыпны азқәа иқәпсоз амра ашәахәақәа еилаԥьуԥьуан, иуҷаҷҷон. Ахәда ћьаћьара ырхәаны инышьҭафԥы-аашьҭафԥит. «Аҳыҳы!» – ибжьы ааиргеит Ҳаԥьарат аҿыкәабара дахьаҷыз аћнытә. Аҳаиуан, иахьугалак иҳаиуанми! Еилаԥхааua, ицқьаҳа икәабеит уажәы ишьҭафԥуеит, абылгьара аҿазнакуеит.

Иҿыкәабаны, аҳы ҭырҿеа данықҭыҵуаз, ацәқәырԥ ссақәа аԥаԥ иныгҷасын, уа иқәпсаз иеимскәа руакы аамҵарс идәықәлеит. Иҿы аҕәра аас махә инадҷаҳәаланы, дықәпақәсуа днашьҭалан хара имцакәаднахьҳаны иааҳааихит. Нас рыԥбагьы аҳы илҭагәаны, инҭырҳәцааны иааирћәыҷын, иааилырԥааны, амра зыдшылоз амахә-чымахәқәа инархеиԥсеит.

Аћәараћны ибылгьаҳа иарылыҳәхәоз хаҳә цак днықәтәан, дааԥышәырччеит. Ргәыла Мамсыр ҳәа ићаз дааигәалашәеит. Уи алажәқәа рацәаны иман, дахьцозаалак еиԥхыћәћәа ицын. Гәымсҵа аҳы дҵаларц длеит зны. Ижәцәеимаақәа руакы ишьхны инкаршәны, егьи сышьсхуеит ҳәа дшаҷыз, илақәа руакы нышьҭасын, уажәы иеимсы аҳы ишымҵанарсыз еиԥш, икаиршәыз ижәцәеима аашьҭыхны иԥт, уи азы иаазшәа. Ари збаз ҳа ҳоума рҳәазшәа, аԥызцәа зегьы аақ-аақҳәа илеи-илашьҭаланы илахьҳан, иааныркылан рхәыжә рылеибахуа аибарԥсра иалагеит. Иара ҭынч дтәаны илақәа дырзыԥшуан.

«Ҳы, шәаапкны абна шәнылыԥр шәцааитеи, изтәу скәаԥчаҷараҳа ара стәоуп, акгьы сҳәаҳом, шәарҭ иаразы шәнибарҵәоитеи!» – иҳәеит.

Нас еидыԥсылаҳозшәа аниба, дцеит дрыбжьаћазарц. Еинрааланы, хаала иеимаа рымхны данааи, ишыћалах здырхуада, егьи иаанхаз ижәцәеимаа ԥарԥалыкьха, иҳса-ҳсо аҳы иаманы илеиуеит.

«Игала, игала, ус есқьынагьы иузгозаргьы сымбари!» – иҳәеит. Изаанхаз егьи иеимаа иԥнапыкла ирҭәҭәаны икны ҳамҭак дтәан, аҳы дхыԥшыло. Нас дгәаан, иара уигьы ирууаҳа иршәны аԥыза иашьҭеиҵеит, еицызааит рыцҳа уахь иҳәан. Иқәпақәсуа ажәцәеимаақәа еишьҭаланы алада ицон.

… Аҽеы шбарыз ианба, аҽуапҵаршә нақәыршәны, ахьшь аскьынҷь ианықәтәо еиԥш, атрымҳәа абҕа днықәххын, аҩада, аԥьра дҩаҿалеит. Иаанхаз имш уахь ихигеит.

Адырҩаҽены акәын. Амра анылҵагьежьлак нахыс, ара, Ҳабҩы иаразнак ашәшьыра нахатәон. Абахәқәеи аҙырҩаши рыбжьара иҟоу, ахәаҡны иқәгылоу Царгәыш Никәала иҩны ахыб, аҵыхәтәаны амра иаунажьыз ашәахәа ықәыԥсон.

Ақә ашәшәыҳәа алҩаҵә алшәшәон. Аҿаԥара иаҿакыз аҡны ахьурҙы еиҵаԥсаны, амҳаԥ аатҵшьуа дахагылан аԥшәмаԥҳәыс Ашьа. Аҿҿаҳәа ибылуаз аԥьымҿқәа ирхылҵуаз лҩеи мцабзи лҽырцәыхьчо, зны наҡ ахәышҵаара днахыкәшон, зны арахь дааиасуан. Пҳәыс асаҡ, ҷышәшәык лакәын лара, аха ирҳәон уи дшьанҵалыхуп ҳәа. Иаҵаххозар, уаашәҩык кәтыҿарҳасрак иалагҙаны илырчон, еиллыргон ҳәа.

Асасцәа – ашәарыцаҩцәа, абрагьцәа уҳәа, арастәила акәын мҩас иахьрымаз. Абра иртәарҵан, иргыларҵан. Ларгьы дырдҵас дырхагьежьаауа дырхан.

Иаҳҳәап, сасцәақәак рзааин Ашьа лыԥҳәысмусхәала шәишәик лшьит, агәараҳәа ижәуа иҵоуп. Никәалагьы ажьҵаа ажьыхҵә иахацаланы иҽҳәаирҵәиауеит. Ашәарах жьҵаафҩы уарԥсылмыткуа аԥацха иҩнагьежьаауеит.

Абри аамҵазы амҩа хара иаркараз даҽа сасцәақәак аамҩахытцит. Ишԥа, нас арҵ рхәы иалалыҙарц, ус аԥсуа чеиҷыка иаҵасым, асас ҿыц – ахәы ҷыда! Даҽа шәишәик ахы нхыцҟьаатәуп, уи иалаугҙаша ракәзар, убас – акәацгьы.

Уажәы сас дырҵаҙам. Ашьа амҳаԥ аатҵшьуа лычуан дахагылоуп, лыԥшәма дынҵытцит уажә дааиуеит. Ҳаҷьарат иакәзар, егьи аҿаԥараҡынтә ҷах-махҳәа ишьҭыбжь гоит. Иабҷьарқәа еимхаршәшәаны, ицырцыруа ррыцкьара даҿуп. Итапанчақәа акасыжә бала ирбеит. Иаахаирҟәалан, иаацәырҵыз акылҵәара кылышәшәаақәа акакала днарҵаԥшы-аарҵаԥшит. Саркьоушәа иҵыцырцыраауан. Нас, аттаҳәа апатронақәа нҵыршәшәаны, еимгәамҙо еимгәаирҵәын, наҡ ацәардаҕәы иныкәитцеит.

Ибардан шәақь дырҩегьых аҵа дынкылыԥшын, ицкьаҙа ишыҟаз агәра анига, инарҳәы-аарҳәны акасыжә нахьҳәаны

аҵәырҵәырра ааирбеит. Уигьы «амгәахә» наҵаны агҽаҩра ингҽаиргылеит.

«Ҳала иабо зегь ҳара иҳазҭода! Аҳә дысгәаԥхеит ҳәа, умҵаа-умԥшаа дымҵарс дугоит. Лара улҵаху-улҵахыму, уи уазҵааҳом. Нас сара сыгәхьаамкра тәамбароуп ари! Ҳиқәшәап, ҳаиқәшәап уареи сареи хаҵаҵас!» – абас дышхәыцуаз ауп, «Аԥшәма уҟоума, аԥшәма!» – ҳәа аатҵрахьтә, ашәаԥыцьаԥ рацәаны иахьгылаз ала абжьы шгаз. Ҳаԥьарат иикуаз, иишьҭуаз даарҟәаҵны, итапанча ахьықәыз инапы нақәкны даашьхынҫылт. Ибардан шәақь аагҽиԥаан, ацәарҭа инаҵеиҵеит. Дырҩегьых аҳҳамц ахь илымҳа нкыдиҵеит. Уаҳа акгьы иаҳауам, ҷырт-сыртҳәа ҵыс бжьымзар! Уамашәа иубаша, иабаҟоу аԥшәмацәа рламурақәа, ақәыцьмақәа кажьны изфоз? Аԥшәма ицзар акәхап. Уи ашьацҳәақәа иргылаз гәеиҭарц дцеит, мшәык ҷаа-ҷаауа иакызаргьы иудыруеи!

Иҩтапанчакгьы наҟ-ааҟ ихаршаланы иаанкыланы, ишьыгрын еимаақәа рԥынҵа дықәгыланы, ахышә аганахьшәа блак иҭаҳаратәы иамаз акылаара хәыҷы дынкылыԥшит. Ассир! Хҩык астражникцәа раԥсақәа ҵәызҵәызҳа арахь ирханы, рабцьарԥәа ишрытҵхара иркуп.

«Ааит, алақәа! Арахь акәын иахьыԥәнамгалацыз. Аԥсра ргәыҵашәандаз, араагьы сыԥба ркызаап! Иараби, иараби...»

Абыржәызаҵәык ишьамхы иҷеизаргар, абыржәызаҵәык, анаԥьалбеит. Нас ԥытраамҭак арахь ихабар уаҩы иирбашамызт.

Иԥсыхәоузеи? Дыҳтеи Никәала, иабаҟоу Араԥ уигьы ааигәа иҟаҳам...

Ишьамхоуп Акьахьба ҷкәын дзыԥәгәыҕша иахьа, уаҳа акгьы.

Убри аамҭазы, ҷыжьжьыҳәа аԥацха ашә аартны адәахьы дындәылҵит Ашьа.

– Бҩарых бнапқәа! – абцьар налгәыҵаркит астражникцәа.

– Бзиала шәаабеит, шәааи аҩныҟа. Сара амҳаԥ скуп, шәарҭ – абцьарқәа. Амҳаԥ – чеиԥьыкоуп, абцьар – шьоуп, арҭ еинаалом!..

– Быргах бнапқәа, дабаҟоу Ҳаԥьарат?! Иҳәа! Мамзар...

– Снапы сымԥахар, сабԥьар ҭызгар ҳәа ушәоума! Дарбан Ҳаԥьараҭу зыʒбахә шәымоу? Ара иаԥшәымоу Царгәышуп, ихьʒ сызҳәом. Никәала иахаршалоуп.

– Дбыздырʒом, ыы?! Дыбдыруазар аҟара шьашәы бҭеиблааит! Быԥналаны Ҳаԥьараҭ иаҳәа аԥны ҳакәшаны ҳшыҟоу. Машәырда ҳаилгарц иҭахызар, хаала иҿеҳаиҭааит! Мамзар иаарласʒаны иани иаҳәшьцәеи Аʒапԥшь-ипԥа Омар иан Ач-пҳа леиԥш ашәеиқәаҭәа цырцыруа иаашьҭырхуа иҟалоит! – абас ибжьы ааирҕәҕәеит, арҭ дреиҳабызар акәхарын, рнаԥыс аҵла иавагылаз аʒәы иабԥьаргьы ырҟыҵымыҵуа инапы ԥышьҭихит.

«Хаала уҿеҳаҭ!» Ус акәын абрагь Чыгбагьы ишиҳәаз. Ашьҭахь... аха усҟан уахынлан, алашьцара ахаҵа иԥызоуп. Абыржәызаҵәык сызрыцәцар, абыржәы! Сышьҭа абарыԥшаа, сыфԥы зларки – амаҵуарлақәа. Ихабар зыҟамзи, мшәан, Шардын, дзымаауеи Никәала?

Иҟаҵатәуи? Арҭ ахԥык ртәы уадаԥым, акылҳара абԥьар нкыласкыр, аха нас? Рԥызцәа шаҟаԥ ыҟоу здырхуада?!

Ԥадахьтәиала ахышә скылпаны сдәықәлар,аҿеыԥьра,анаара схыҵаанʒа ршәақьқәа еиҟәыржәап хысрала, лыхәҭашәа скылыхха сышьҭарҵап. Аладахьы ахышә скылпар, ахылаҕьарахьы сыҿесызнымкылаʒакәа лахьхьи аʒырԥаш сазцап, уа аҵа дууп, салаҳаргьы иҟалои, наҟ сырп, ҳацаҟьак санымкьар.

Аԥны ҳакәшаны ҳгылоуп рҳәеит, нас иарбану сара ладахьтәи ԥадахьтәи ҳәа ахышәқәа исыԥхьаʒо.Чарҳәаԥык дыҟоуп абра, мамзар ас уаԥы ибахьоума! Арапҵ рыцҳа, Арапҵ, уажәы абрахь ааигәа ԥьара уҟазҭгьы узыԥсази!

Аҕьалпал быжьқәа гауа иалагеит ааигәа-сигәа, аԥьрахь. Аԥны азааигәара иааиз, аԥналара рзымгәаҕьуа, Ашьеи дареи еиҽашуа игылоуп. Шәааи шәарах жьҵаак шәнацҳап, ҵәыцақәак аанышәкылап, абысҵагьы уны икнаҳауп лҳәоит лара, дара уи амзаатә рзаанагоит.

Есааира ишәарҭахон, аԥны иазааигәахон астражникцәа. Иҟаҵатәуи? Дԥаҵҟьан дааԥнагьежьит иҽаԥара хәыҷы. Игоит имаҷымкәа абжьқәа: «Уҿеҳаҵ, уҿеҳаҵ, уԥсы уҭахызар!» – ҳәа.

Ашыр ирган, Ҳаԥьараҭ ахчы-марҭақ аақәпааны ихҭарпа шкәакәала «ахаҽы» ҭаҳәҳәа инахаҵаны, ԥадахьала ахышә ин-

кылакны иааирҵысит. Убри иазыԥшны игылатҵәҟьазшәа, илага илагәыдырҵеит, аха ахысбыжьқәа еиқәтәомызт, аҟәҟәаҳәа иаауаз ахқәа ахышә икылуууаны арахьтәи ахьатә ҭзамц арыԥхра иаҿын.

Иааиқәтәеит...

– Аҳыҳ, шәеиха аѡызцәа шьҭа арахь, уажәы нахысгьы уаҳа акы шәымшәакәа, шәмаҟақәа ԥыртны адәы шәықәыз! «Мцамҳәеит сабԥьар!» – ҳәа стражник цәыггара дук инапқәа ҟьауа арахь дытҵҟьеит. Аѡны иакәшаны игылаз, наҟ-ааҟ атҵлақәа ирывагылаз зегьы ари астражник иахь иаауан.

«Ҳашԥоушьи, Ҳаԥьарат, ҳашԥоушьи абааԥс, аҕа ухы имҵакны, ҳара ҳаѡноума, уԥсра ахьааугаз, сара ахәаша!» – арҵәаҳәа дыѡнытҵәааруа Ашьа ахышә ахь лҿаалхеит. Аха ируам, дыѡнарыжьлом лара арахь. Издыруада, иара макьана иԥсы ихимхыцкәа дыҟазар, ԥьара цхыраарак илҭар ҳәа ишәозшәа.

Ури аамҭазы аатҵра, ал шәпа ашьапаҟынтә даацәырҟьеит, астражник маҭәала иҿҵәылцаны иҿеилаҳәаны Ҳаԥьарат игәыла бзиахә Шьрыф Каҕба.

«Сара соуп дызшьыз, сара! Ахышә ихы анаакылирҳәҳәаҵәҟьа, инхыскәыцәааит!» – дыҳәҳәон игәы аҭра иҭамгыло. Акьахьба ихы азы аԥаратә ҳамҭагьы иара иакәхап изыкәнадыргаша.

«Ааи, иҳамбеи!» – рҳәеит ицааиуаз астражникцәагьы.

Убасҟан ауп Ҳаԥьарат еиҳа еимҟьарсҵаз ҵаҟатәи ахышә данынкылԥа. Ус иҿеизнымкылаҕакәа, дықәпақәсуа мацара ахылаҕьара дҭаланы длеиуан. Лахьхьи, аҙы ахықәан еилагылаз аԥьқәа днарзааигәахон еиԥш, дԥыхҙа, ишәакь аԥса ахарззала даацәырҵын, агәыз аатиргеит астражник, илақәырццакны атцықьхәа иҭҟьеит – ани, атәассақәа кылчхәыхә-кылчхәыхәҙа иҟазҵоз Ҳаԥьарат итапанчагьы. Ҳаԥьарат уаҳа иҿеизышьақәымкуа дышлеиуаз, аԥаѡ данлықәхх, деиҵас дууаҙа дыԥан, аҙеибафара агәҭа ѡтирҿееит. Ашәах аччаҳәа иааилашит, аҙы дахьѡалапҟаз. Уаҳа иҿцәырымгаҙакәан, бзиа длеин дыѡхәыҵҵит.. Бнагәтоуп, ара днырит ныркәа. Итапанчақәа рыѡбагьы еиқәхаԥс икуп, аха... ибааҙагәышьоуп.

Ԝахьхьи,дахьдәылҟьаз Шьрыфи астражникцәеи еидгәыпло ахышә ааигәара игылоуп. «Иршьыз» Акьахьба иахь аԥхьа аԝналара уаԝы изыгәгьуам.

Дырԝегьых рҽеибаркны аԝны акәшара иаҷуп. Уажәраанӡа инармышьҭуаз Ашьа азин лырҭеит аԝналара. Стражниккгьы дышхьышьарххоз длышьҭарҵеит уахь.

Лыхцәы ркәыкәуа, лыӡгы цәпуа дныԝналеит. Ахҭарпа шкәакәа ахраӡагеипш икылыхха, еиҵыхәхәа аԝныргәаҷы ишьҭоуп, уа иавоуп аҭәа-мҭәаҟәа зыҕрагәаз ахчы-марҭаҟгьы.

Шардын Ешыра дцаны Каӡ Шьрыф уцхыраара ҳҭахуп абааԥс ҳәа еиҳәаз абас ауп уи ишынеигӡаз. Ҳаԥьарат иакәымзи уи анапынҵа изҭаз. Абас ауп аԥсҭазаара шыҟоу, ачарҳәаԝы дышчарҳәаԝу илахь ианӡам. Ачарҳәаԝцәа адунеи шԥадырхәашьуа!

Ажәакала, ачарҳәаԝ инаныкьара акгьы алымҵит, абԥьар еиҵоуп, аха еснагь еибагом.

Аарла зыԥсы ҭаз амра хланҵы илеин, амшын илалашьшьит.

Амч рҳәеит ҳәа, иамажьузеи анаԥьалбеит, амра, адунеи зегьы ԥхаҷкәакәараӡа ишамаз ианаацәхҟьа, иаразнак иҷыхьҭаӡа иааҟалеит.

Аҵарақәа ахәлара рнырын инеихәлас-ааихәласын, аҽеыԥхьакра иалагеит.

АШАРПЫЕҴӘА АМЗАХЬ ИХАЛОН...

Аамҭа аанызкылахьада, ицоит уи иқәҳа, аанҷасрак амазамкәа. Ажәытә хәарақәа арҕьоит, аҷыцқәа цәырнагоит.

Ԥьоукы рзы адунеи еснагь иашаԝынҵәараӡа иҟоуп, ԥьоукы рзы – ихҷатуп.

Ааи, ашықәсқәа цеит. Ҳаԥьарат абна игәы ылаҷыгьны, азаҵәра дыҵнашәаан, уаҳа наиламкәа дыҟан, аха дықәпалар акәын...

Зыхшареи дареи еиҵаԝԝы иҟалаз иԝызцәа Никәалеи Шардыни рахь есааира амԝа ихаиршҭуан, ианаҭаху, дара рха-

ла дыԥшааны цхыраарак, ирымҭозар иара дара рышҟа анеира агәаҕьра ицәуадаҳын – ирышьклаԥшуан.

Урҭ рыбзоуралоуп иҧкәын Ардашьыл ила аҭаԥшра зыҟалаз.

Аа, абар, дааргеит уажәы. Хәылԥазуп. Аҳаԥы ааигәара иааҿыжәҭит Никәала, Шардын, Ардашьыл. Ҳаԥьарат ишьыгрын еимаакәа еибаркуа дҳархатцгылеит.

– Аа, абри уаб иоуп, унеины дгәыдкыл! – иҳәеит Никәала. Аҧкәын ила ааихмырсыҕьҙакәа иаб диҿаԥшуа, дахьаа-ҿыжәԥазҭцәҟьа дгылан дымкәацаҙо. Аб иакәзар, игәы ҭыблаа-ҭыблаауан, иҭыԥаны ицон, аха ҿиҭуамызт. Еиҿаԥшуан, еиҿаԥшуан еибазымдырҙоз аби-ҧкәыни. Дгылан, ус дшыԥшыц иаб дихәаԥшуа, иҿы аҕәра ыркәаталеиуа.

– Унеи сымҳәеи, уаб дгәыдкыл! – иҳәеитдырҳегьых Никәала. Уи инацирҕызит Шардынгьы. Аха иара ус дадырсызшәа дгылоуп. Аб иԥа ибла маахырқәа дырхыԥшылоит. Амаахырбла – иан Гәында лыблақәа ихоуп. Иаб иеиҿартәышьа имоуп, аха имоушь ахатца игәаҕь?

Абыда зызҳаз арԥыс ашьагрын сахҭан даҳызаха, дырқьҭа-шәырқьҭо дыҟазар акәхап. Аҿыкәтәара идыруеит, аха ахәшәбылфҳы иԥынҵа иҭасхьоу? Иааузымычҳаратәы иҭынчрахеит.

Нас аб итапанча аҭра иааҭиршәан еикәаргьаыжьуа иршәны иҧкәын иахь аҿынеирхеит. Аԥа уи атазҳәа днамҵасын, иаа-никылеит. Аԥынҵала иԥыхьашәан азы инапсыргәыцаҟны иааирхәмарын, ашьхәала иааирҿеит.

Ҳаԥьарат иҟама цырцыр ааҭихын атцлакәа днарывс-рывсуа маҷк днаскьан ҷы-ҟатак днадгылеит. Маҟҿаҳәара иҳазынаԥшуа иҳышьҭых, ишкәакәаҙа иаацәиҟьеит. Шьаҿак аҟара ганха днаскьан, иҟама аԥынҵа ацәҟьарахь инарханы иԥа днеиҿаԥшит:

– Маԥь иуку мцы амҳәаҙацт, аҿаарх!

– Саб, исаҳаит иуҳәаз, аха итцегь маҷк шьҭахьҟа унаскьар сҵахуп!

«Саб» – иҳәеит Маԥь! Раԥхьаҙа сыҷкәын ибжьы саҳаит, «саб» иҳәеит. Аха шьҭахьҟа ухьатц хәа аума исеиҳәаз?»

Аб даҿа шьаҿабжак аҟара ԥхьаҟа ацәҟьара иҿаадихалт.

– Иатахым, Ҳаԥьарат, ари дқәыпшуп макьана! – иҳәеит Никәала илахь ааимырццеины.

– Иапсам, иапсам, ус умун! – даагьатцәы-гьатцәит Шардын-гьы.

Аб ишшәырҙа ивакны иикыз аҟама ԥышьтихын дырԥегьых апынтца икылгьашааҙа иҟаз аԥь ашьапы инақәикит.

Апа ашьшьыҳәа атапанча дԥахо-дԥахо ишԥеигоз, иԥсны иаанхеит, аҟәақгьы ааҭгеит. Аб атцла ашьапы днаҷапшит, иԥызцәагьы ршьаҷақәа аадырццакит арахь. Апа итапанча ларханы икны дахьгылац дгылан.

Ацәҟьара маҷак аҟара иԥахыкны икылшәшәааҙа ахҭып анын.

Аб ихы-иҷы млашеит. Еиҭа дахьгылац днагылеит. Апа, апасеипш акәымкәа, маҷк акылпшра дадхалеит, аҟәақ ааҭгеит. Инадыххылт. Маҷак аҟара илатцакны иақәшәеит. Еиҭа данхыс – арымарахь ала иаванажьит, нас еиҭа – арыгьарахь ала.

– Иазхоуп иахьатәиала, дызлақәшәақәаз рыла дыцәгьам? – иҳәан, апышәара иааҟәихит Никәала.

– Дыцәгьам, дыцәгьам! – даапышәырччеит абгьы.

– Аҷеы иақәымтәац, аҷеы дканажьҙом, ус-ус ауми зегьы ахысшьа шырцо, иаразнак ахҭа иҭазыршәхьада, уи бзиоуп, уи бзиоуп! – иҳәеит Шардын.

Аб иԥа инапы рҕәҕәаны иааникылеит ила дхыпшыло. Апа иаб дааигәыдиҳәҳәаларц иҷеыназикын, аха ҳара ҳаҳәсақәам иҳәан, иҷеааникылеит.

Ардашьыл даапса-дкараха дыҟан, иԥсы идыршьеит, криҷарцеит, аҳаҭа иҭаз ахырцәы жәпаҙа ирҭеит. Нас аби-ԥеи еизныжьны аԥызцәа цеит рыԥныҟақәа рахь. Апа иаб иҟны мчыбжьык аҟара даанҷасуан.

Ари аҷены Ҳаԥкылтцәа аԥнутцҟа аби ԥкәыни риарҭақәа рырхиара иаҷын. Арас маԥымкәа ҟамала ирхны ишьҭеитцон, апа даҵаланы иааигон.

Аби-ԥеи ааицрымшәаҙо, иҟәбаҟәшәо еицын. Ардашьыл иаб иеиҳәон, лахьхьи аԥны есымша абнараҟны дцаны ацәҟьарақәа дышреихсуаз, ианду илҭоз атапанчала, уи мыц шамҳәоз, иаб итәы атцкыс иаҳа ишҭанаршәуаз.

«Иануду лтапанча… Омар ашәикка дызласшьыз атапанча, ҳамҭас сан илысҭаз.

Итҷозеи, анаџьалбеит, шьҭа. Уи аахыс сҧа диит, изҳаит.

Ашьажә баауам иҧсуам рҳәоит, дсышьҭоуп уи иашьа Алықьсандр. Абџьар злаҭсырҟьаз сарҕьажәѡа нҽакны иаахҭәаны иашьа инышәынҭра агәы ианықәитҷалак ауп, «ааҳиҳи» ҳәа ихы даасуа днаихагыланы даниҭәуа. Ус ҭоуба иуит ажәлар хышхыҵәаны иангылаз – иашьа даныржуаз а҆ены. Ааи, уи усоуп.

Ач-ԥҳа лакәзар, иахьагьы дыгәжәажәауа дыԥшуп, уи аҭоуба анагҙара сыблақәа ианбарбаришь ҳәа. Гәыбҕанс илуҭои, ҳаҕоу иҷкәын дыршьааит…

Длеимгәашлаҳәа, длеилаҳа дцеит, рҳәоит, лара ахәашагьы.

Аԥагьара, ауаа реилыхра, атәамбара…

Урҭ рымацара ракәзар ҕацәас исымоу, схы иаақәыскрын, аха…

Сан рыцҳагьы уаҳа да҆еа мѡак лымбозар акәхап, Маџьгьы абџьар илыркит. Ухы уацәшәала, абарҭ ҳаҕацәа роуп, ишакәым у҆еырҷоумыжьлан ҳәа иалҳәоит еснагь. Уажәоуп адунеи ћьаћьа ду данықәла, у҆еҙала ажьеиԥш, ушәаԥырҳаԥуа адәы уқәыз ҳәа иарҳәоит.

Аԥсҭазааражә… Абанҭ абахә дуқәа, урҭ рнаѡс ажәѡан ҵыԥссо игылоу ахра цыѡцыѡқәа, исаркьоушәа иаҳҳагылоу ажәѡан, урҭ зегь ирхылаԥшу анцәа ду – уабаћоу?!

Уаҳа мчы умаҙами? Исзымдыруа саҭоумҵан, аха асҵәћьа убахьоу! Аҙәы еснагь ихәы уны иҵала, арахь ҭабуп ацынхәрас – атәамбара.

Ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, иуҭаху зегь бзиоуп. Акы сызлауҳәо, слахьынҵа илахьынҵоумтәын иара. Иара – ѡахьхьи ажәѡан аѡаҙара҆ҷы икәалыкәаџьо, имцаԥшь лашараны ицәырҵуа иалагаз аеҵәа хәыҷы. Убри умыркьаҭан, суҳәоит. Аҙәк – дышәѡыкхартә иҟаҵа! Суҳәоит, суҳәоит, суҳәоит!..

Аҵабырг аԥсы даргылоит, рҳәоит. Аҵла адацқәа шыҕәҕәоугьы иара абажәахара а҆еаназнакуа ыҟоуп. Избан? Избанзар, уи агәыцә иагәылаланы, агәы ҭыҳаҳа афара иалагоит,

ахәац ҟәаш-шәпа. Агәыцә хәаш-хәашо иқәнатцоит, нас адац иамчгәышьеи? Абасоуп ҳарҭ анхацәа рыцҳақәагьы ҳапҵтазаара шыҟоу».

Уатцәы ашьыжь иҧа аҽнықа ддәықәларц дыҟоуп, мчыбжьыкҟа еицын иаби иареи. Дигеит шәарыцарагьы, нахьхьи изҿаҧшлоз абахә нхытцка. Аҧслаҳәқәа ахьаҿаз аниба, ари сзырбаз анцәа иҧьшьоуп ҳәа агәызҳәа дрыламхысит. Аҧхьа саб дхысаанит ҳәа дынхьаҧшит иаб иахь.

Аха имуит аб. Уара усасны усҭоуп, усҭ аланарҧшыга, цқьа улаҧшеилнаргартә урызнеи,ашәарыцаҽбзиа ихымҭаахьынаҙо идыруазароуп, уца ҳәа доуишьҭит. Иаргьы Ажәеиҧшьаа дихылаҧшит. Иреиҕьыз аб ҟатак аҽызцәа иаарыликәыцәаан, хланҵы ахшьыра илҭеитцеит. Уи аҭыгаразы иара димышьҭит. Аҿыцга ҟаитцеит, изшьуа иакәҙам ашәарах ҭызго, иатцало, уи зыҧхықәу аҽыза иоуп ҳәа иеиҳәеит. Иабеиҭаху ахшьыра баапс иҭатцара, дқәыпшуп, ибаҽ цқьа имшәыцт макьана…

Ахысраҟны иблаҵаруп Никәала иеиҧшҵәҟьа.Аха акылҧшра маҷк дадхалоит, жәаха ацәҟьара данеихсуаз ус акәын.

Ҳаҧкылҵәа анаҽс, амбатә зхыцуаз аџь шәпа ду ақәцәа аилҽааракны аҟәараанқәа илаҧшықәҵан ирыман. Алада ииасуагьы уа иныкәымххыкәа ицаҙомызт, аҽада ииасуагьы – ус. Ҧшыхәырҭа бзиоуп, аҽызцәа аџьҵлақәа акыр иҽарылҳәҳәоит. Арантә аҟәраан ибзианы иабарҭахон аҧшаҙа ахьҿоу, гәарпк иқәу акәҷарақәа, акакан зҿоу арақәа. «Уаак-уаак» амшха иқәтәан усҟан уа ҟәраанажәк. Иаб ибардан ааигәыҵак деиҽаҙо, џьык ашьапы иҷеадырҩэҩааланы, ибардан шәақь аҧынҵа ырзазо аҟәраан иахьынҙакәикуаз, иара ныкәпраа ицеит.

«Изыргәаҟуазеи, иааузыҧшыр акәымзи абга иахәхааит», – иҳәеит усҟан иаб даалафшәа.

Ҳаџьарат ашәарах ҽтыганы дәҳәыҧшк аҟны инышьҭеитцеит. Аҧхьатәи арма шьапы ахьаларсыз иҽахыкны, ашьаҙа-гәаҙа кылхәраа иаауан. Иакәиршәеит иахьаҭахытәкьаз.

Шьҭа ацәа ахыхтәуп, амгәеи иареи еилыргатәуп. Акәац ацәа иҭагҙаны, гарҙганла иҷаҳәаны аҳаҧахьы иаагатәуп. Уаҟа еиҷыхтәуп жьыхәҭа-жьыхәҭала, урҭ зегьы аҷкәын ирбатәуп,

ажьыхәҭақәа рыхьыӡқәа иаҳәатәуп. Ажьыхәҭа хатәрақәеи, урҭ ирышьҭанеиуа еилырганы ирдыртәуп.

Уаҵәы алыбаашаразы аҩныҟа амҩа дықәлоит игәазхара изымбаз иҧа – Ардашьыл. Уи уа дахьнеиуа иан Гәында, ианду, иаҳәшьцәа дуқәа иреиҳәоит иаб дшибаз, нас иара дышҧишәоз, раҧхьаӡа акәны ашәарах шииршьыз.

«Дышҧабзиоу саб, нас абас дыҧхаҵо дрыманы изыкәузеи?

Абас зегь рабацәа бзиоу, мшәан? Зыгәра зго сҩызцәа ирасҳәап саби сареи ҳашәарыцара атәы. Дара жьақәак рлымҳақәа каткато иршьхьеит ауп, уаҳа акгьы .

Лассы шандаз, лассы аҩны слеиндаз, шьыри…

Нас ҩымчыбжьа нҵәаны ахҧатәи амҿыша аан сеиҵаахуеит арахь, саб иахь. Усҟан сымацара саауеит, шьҭа амҩа заманалатҵәҟьа издыруеит. Усҟан дырҩегьых шәарыцара сигап, Арап сақәиртәап. Еибарҧо абқәа шҧааилахаз санреихс. Нас, зны иаатынчрахашәа рун, аха уаҳа ахысра сзеиҷмырцааит.

Иудыруеи саб ҧсҳәыҟа иҩызцәа имоу рахь деиҵацозар, саргьы сигаргьы. Уахь ҧытк даангыларц, ҧытраамҭак ишьҭа ирӡырц игәы иҵоуп. Сигар иҟалои уахь, иҿышькылгьы ааныСымкылари. Арапгьы ҷьыкәреик наҷасымҵалари, сигап, сигап…»

Аашарккеит. Ҳаԥьарат иаргьарахьала аҭырас быбк иҧхаӡа илаиаз Ардашьыл днеизыҧшит. Дыцәан маалыкьҵас, иқьышәқәа хыҟапшьааӡа. Шьҭа иаамҭоуп ааигәахәын, дҩеиргылеит. Ихәырҷьын ашәарахжьы лҭатҵаны имҩаныфа ааиқәиршәеит.

«Уашьҭантәи арахь иааразы аҷҳәара еибаҳҳәаз дахыҧаргьы ҟалоит, ианду длазҵаап, уи иаҳа илдыруеит аусҟәа зеиҧшроу. Иҟалап сара схаҭагьы уахык аҵх лашьцара схы иархәаны слаҷаххыргьы. Сҭаацәа анарылапшра, сыҧхәыс лыбла анҭапшра… итӡоузеи, ех анаԥьалбеит… схатҵами саргьы…» – дхәыцуан Ҳаԥьарат.

«Абзиараз саб» – иҳәеит Ардашьыл. Чоу ҳәа иҿы ибжьы нақәирган, аԥьра, анаара дҩаҷалеит. Ижәпаны еилагылаз аԥьҵлақәеи, аас быцеи, аиқәареи дрылсны дахьҩеиуаз изкәа дкыдыҧшылон аб.

Дцон, дцон иара зны-зынла ишьҭахьҟа даахьаԥшуа, дахьынӡаахьоу гәеиҭарц иҭахушәа, аха маӡалашәа иаб иахь илаԥш наиршәуан.

Абгьы дгылан, дгылан уахь дыԥшуа. Абар, иҷкәын аԥьқәа зҿыҕгаа иҟаз ахәы дѡыхәнеит. Уа иқәгылақәоу аҭлақәа ирылԥхааны амшын иахагылоу ажәѡан лашаӡа иубоит, аҷкәынгьы убри ажәѡан дадибалоит. Шьҭа, алада хԥысҭаны дҭалоит. Абри аамҭазы, деиҭааԥшит ишьҭахьҟа Ардашьыл, аха иаб уаҳа дибарҭамхеит. Аха аб уи заманалатцәкьа дибон, игәы ԥшаауа дизыԥшуан. Маҷк илацәақәа аацәаакит. Афаст!..

Уажәы иԥа дзықәтәаз аҿы азбжак акәын иибоз, нас, акәадыр абалышь аҟынӡа инарбон иланарԥшыга. Уи асаркьа цқьа инамырбозар ҳәа дшәаны, ашырҳәа ила иаадиган, икалҭ ала иааирыцқьеит, аха ишыҟац иҟан, ицәгьамкәа инарбон. Иҷкәын икаба ҟаԥшь, иҳара еиѡызҭәо имаҟа, изқәа еилыкка ибоит. Ус-ус, ихахәда, нас ихы хәыҷы-хәыҷла илаҟәуа наҟ алаԥшҳәаа илалаз ицеит, амра аӡы ианӡаашьшьыло еиԥшҭәкьа.

Аха аб иблақәа ирхын Ардашьыл игага – уахь аԥьҭлақәа рыгәҭаны. Ааи, иԥа инаур аанхеит аб иблаҟны, ихыгагаашәа, илаԥшҭашәарашәа ҳамҭакы иҟан, нас аԥша назыгәҭасыз анаҟә еиԥш зегьы нкацәа ицеит.

Ҳаԥыраҭикәша-мыкәша аԥьра зегьы цәѡажәӡа иаанхазшәа игәы иабон. Лахьхьи, ахьхьаҳәа зыбжьы аасуаз ашьха ӡиасгьы уажәы абжьы хаарадаха акәын ишиаҳауаз. Ажәѡан алакыҵа ҿыцәашьааӡа иҟан – амш баапсхозар акәхарын...

Ҟәрааныжәк каканк аҿыҵакны ишалшоз ала иццакны ицон ԥьара, ԥьаҳанымҟа. Еибарҟыруа уи иашьҭан аѡызцәа.

Аԥь ашьапы иадгылаз ибардан шәақь аакыдиԥаан, дмыццакӡакәа аҟәраан, иақәкны, иацышьҭуа мацара ақәыԥшыгеи иареи анааидибала аҵықь аатиргеит. Акакан кәалааua илаҿыҵшәеит, егьырҭгьы хара-бгьара идәықәлеит. Нас, ани изҿыҵшәаз ааҳәын, хланҵы акакан иашьҭалахт. Ҳаи, ранаԥьалбеит, еиқәынҵәоу, рыԥсы зегьы абни акакан иаҕроуп! Абԥьаргьы агәхьаа рымкит...

Бна ҳәынаԥ дук хәарч-хәарч ҳәа аԥьбгьыжәқәа еиѡырҿео иниасын абнаршәырахь инцәыҵаӡит.

Ишԥагәырмаҷгоу адунеи...

Ҳаԥьарат иҩнутԥҟа зегьы ҭацәҙа, игәи-игәаҭәеи иҕрамшәа ибон. Длеизҟәыҷшәа, аԥь ашьапы ибҕа нкыдиҵеит. Аԥьра, амыҕ, ашыцламшә, абахә, ахра, абна, атыша, абԥьар, аҽы! Иабаҟоу ауаа: аҷҳаҳәа ицәажәо, зхьаақәеи, згәырҩақәеи, згәырҕьарақәеи еибызҳәоз?!

«Абна – сара. Сара – абна. Дабаҟоу... сыԥҳәыс...сҭаацәа... Аԥсҭазааражә!..»

* * *

Дынхьаԥшит Ҳаԥьарат акыҙыҕрахь. Абыр-жәыҵәҟьоуми иԥазаҵә дҽыжәланы, ари аԥьра ахәы дныхшәаны данынҭала. Абан, уи аԥьцлақәа рыбжьара, иииаҵәаҙа, ажәҩан иахьадибало инаур. Инаур акәзааит нас. Исахьа ҽаҽаҙа иҭыхны ажәҩан иадибалозар, уаҳа иитахи?... Шьҭа аҽы ашьапқәа убаҙом. Шьап змам аҽы ахәамцгьы адгьыл иахәлабго иалагеит, зегь зыхәлабго адгьыл.

Иара – Ардашьыл ижәҩахыр ԥҽаҽақәа, иҙара еихҵәа, ихы-иҽы, дахьынеибыҭоу исахьа зегьы, нахьхьи алаԥшҳәаа ишԥаларсу.

Изазоит ԥшьаала асахьа. Абар, иара иахь иаахьаҳәхт ихы. Изхара изымбаз иаб ҩаԥхьа дынихәаԥшхыр иҭахуп аԥа, аха... Аха, иуҭаху зегьы узҵода?

Жәи-ҳәыси еиҵазмыргыло ақәыцьмақәа ишԥарҩызахеи ҭауади-аамсҭеи.

Димоуп аҵәҩаншьап, аԥсҭазаара ԥхьаҟа иҽиоит, аҟата ҩеиуеит.

«Дабаҟоу Гәыгә-иԥа Алықьса? Дабаҟоу Амаан? Иабаҟоу Аҙаԥшьаа дуқәа? Амаан, уара ишуҭаху суԥыхьашәагәышьар, аҳамҭа ссирқәа узыԥшымзи! Кәбецгьы макәанк ахьы иоугәышьон, аха...

Даҽеа хымчыбжьа ара сыҟазаауеит. Нас, аҷкәын даар бзиоуп, дмааргьы бзиоуп, иқәыршәтәуп ԥсҳәыҟа. Есҳаҟ иҩызцәа, иара, – иҕәгәақәоуп, ичеиԥьыка ураауп. Урҭ ԥытрак срыхьчап. Ус-ус мацара, нас, ҳара ҳзы ԥьара мрак шеишеиуа имгылаҙари,

анаԥьалбеит? Ирҳәоитеи, наҟ Урыстәылаҟа еилаԝеиласрахеит, ауаа ирыхәо ҟалоит ҳәа.

Уахьгьы анхацәеи аусуцәеи рзы ҽеи ыҟазаарым…

Гагра иҟоу апринц Ольденбургски ицҭәа цәгьахеит рҳәеит. Уи ҳамацара ҳамч иԥәхом, ԥсҳәаа алархәтәуп. Атцаҕьтыр-иԥа Хәсин деиҭабатәуп, итцегь аԝызцәа еидикыларoуп. Уи дҟәышԥьбароуп, уаԝ дзыԥәгәыҕша хатцоуп».

* * *

Аҳаԥшьаа раҳҭынра ҭынчроуп. Агәашә иаваҕҕа игылоу, ажәԝан иаласоу аԥса кахәхәаԥәа имҵысҳо, иҵоууа-ҵооуа игылоуп. Рашҭа-ргәара, зегьы-зегьы лашьцоуп. Ишаԥшаԥуа амҳырха ҭбаа ду иҵашуа амра ашәахәаԥәа, амза ашәахәаԥәа иреиԥшуп, идырлашоит ауп, дара хьшәашәоуп, аҳҭнуаа азырԥхом.

Ахьчала дуԥәа, аҽеыуаԝ дҽеыжәзхуаз, уаха шаанҳа ҷытбжьык гар зымуаз, еиԥәышьшьы итәоуп. Арахә-ашәахәгьы рышьҭыбжь даарак иуаҳаҳом. Аҳҭынра ҭалаҳаны ашәы ашәуп.

Иацы акәҳам Омар даныршь. Уи ишьра шьҭа даара хьаас ирымаҳам, иашьцылеит, аха рхахьы ирзаамго, нхаԝ ҷкәынак иатцкыс уаа шәԝык инареиҳаны иахьзымиааиуа ауп. Ашьоура! Омар анарцә ԥсаҵа имамкәа дынхеит. Абри ауп, икаамеҵ хлымҳаахны Аҳаԥшьаа руеи рҭынхеи ирзыҟалаз. Ашьа згәыҵатата иҟоу анарцә днарышьҭҳом…

Ишаԝыц иааԝуеит Ач-ԥҳа лмыткәмабжьы:

«Иахыҵны ицоит ҳәа, иахьырҳәо умаҳаҳои, нан,сыҷкәын? Улымҳаԥәа дагәахама, нан? Аҳы иаго аҳәҳәабжь иаҳаҳом рҳәама, нан? Ҳаззыԥшыда, нан? Уаб ԥсаҵацәгьа дгылаы дарауазар ҳәа уԥшума, нан? Анарцә ҳаннеилак блас иҽаҳарԥшуазеи, сыҷкәын, нан! Сшьа зушаз хатцак шәышԥаҟамлеи, ҳәа ашьа ихьшы дааҳԥымлашеи, нан! Аамҵа цаҳеит, нан, ишысҳәоз сыбз аҳагьа ыцалеитеи, нан!» – абас ҳәо, ашәы лхьыссы, ашҭаҿ ахьацаԥәа рыцаҟа еихҳәа-еиҵҳәа иҟоу атәарҵаԥәа рҟны даатәоит лара хәаша. Деиҭаналагоит, аха шьҭа, ус имыткәманы акәымкәа, лыҷкәын Алықьсандр илымҳа ҭызшьаахьоу, ажәаԥәа рыла:

«Ахьымʒԍ, еиҭа ахьымʒԍ еиԛәаҵәа ҳиргеит, уаѡ дызмыхәаз уи Акьахьба. Уашьазаҵә дышьны, нас уи деигәырԍьаны ԥҳәыс дааигеит. Иҷкәын иакәзар, иаб диаҟарахарц акгьы игʒам. Шьҭа иқәҵны ицоит дара, рҳәеит. Ҳаҳҭынра лкажьны, дара ахьцо ҳрышьҭаланы ҳцап, нан...

Каʒба Шьрыф – ахәарҭлаԍьи, аҳәса ркьасагә –

Кәырк Ҳасани роума уара ушьа зуп ҳәа узыԛәгәыԍуа, нан? Амаан дуʒʒа, дгьазгьазуа, акгьы анилымша, арҭ арыцҳақәа змаҭәоузеи, нан! Омар рыцҳа игәаԍь зумамзи, нанаа! Уи иакәызҭгьы, ҽенак шьыбжьаанʒа инеигомызт, нанаа! Ауаа рҟны ҳазцәырымҵуа ҳашҧаҟалеи, нанаа! Ишҧазури, уан рыцҳа! Сара сшыԥҳәысугьы сѡеины, Кьахьаа рыҵʒы-ргәара амца аусыжьпеи, нанаа! Илеилабылны изгапеи, нанаа? Нас иаргьы дкылыхх даанамгарызи, нанаа!

Уара уашьа думҵәуаʒацт, ухы-уҽы умрыцқьаʒацт, сара ашәы сшәысымхʒацт. Ас ҳабанʒаҟазаауа! Ауаѡы ихатәы цәгьа иара иаҳаʒом, иаҳзырҳәо удыруама, нанаа?! Ахарантә уцәаара анырбалак, апап дахьааува жәбоу, рҳәозар акәхап, нан! Акгьы улымшозар, адалақь умкуа, нан! Иамуит ҳамҳәари, нан! Аҵарақәаҵәҟьа ашәаҳәара иахьаҟәыҵыз умбаʒои, наааа!»

Аҳҭынра ананыра еиҵҳәа аҟнытә зны-зынла ҟыгә-чыгәҳәа шьҭыбжьқәак ааѡлоит. Уи ара тәыс ирымоу иоуп. Акы днахаааахоит, акы днас-аасуеит. Акыр ибҕа хәеит иара, ихы асы ыԛәнаузшәа иҟәашʒа ишлеит.

Сабыда иаҳаҭыразы Камыгә дабрагьуан ҳәа – Алықьсандыр иаҳаҭыр азы, ари атәгьы ижакьа ауижьит. Аҳҭынра ѡыцьа апапцәа ҟалеит рҳәоит уажәы.

Агәашә азааигәара ашыҵә-ашыҵәҳәа ашыц ѡмсаг шьҭылшьуеит атәы ԥҳәыс.

Деикәаԥхоит, дабаҟоу рҳәо дынҵәааит. Лхаҵа иажәра лара лыԛәра иахнахуашәа,есааирадҽахоит.Лыпраҳәа хәышлапсала лʒара еиѡҵәоуп. Лыгәчама сыѡсыѡқәа чабзаҵас еилыбзааугеит. Лкасы нытцырҟьаны илхоуп, – иаха иаанагаз аҭаца уҳәап. Лыбла ҭиаҵәаақәа гәаҳәарак рхыхәхәалоит, лʒамѡақәа мытцмыцьшәа иҟаԥшьʒа, итҵәрааны ицоит, анаҧьалбеит...

Уажәы-уажәы, агәашә лҭыҵ, алада, Кәырк Ҳасан инхарҭахь дыԥшуеит, дыԥшы-цыԥхьаҙа амцаԥшь ѡалыхҟьоит. Ашыѡшыѡхәа ишьҭарбаҕьаны ишьҭылшьуа лшыцтә ѡымсаг абыҕьқәа ракәым, аҳаскьынқәатҵәҟьа ыҵнажәжәаауеит. Ишьҭылшь-цыԥхьаҙа лҙара еизышәшәоит, икәаша-кәашоит лыгәчамақәа.

Иаркы-иаркы, ирцә-ирцә ҳәа амҙырха еимлырҟьоит. Убри аҙәзатҵәык лоуп аҳҭынра еҵәас иахаԥхогьы, лара лзы кашырроуп. Хшара дызмоуз аԥхәыс-ҽа амшаԥыкәтаҕ еиԥш еснагь дуаркалеиуеит.

Дидызгалада атәы мыжда абри леиԥш аԥхәыс маалыҟь?! Анасыԥ лашәыми...

Амал ара икажьуп, лхы аланыҟәылгоит, Ҳасан инхарҭахьгьы хрыжьхрыжь длаԥшуеит.

Хѡы-ԥшьѡы аматҵуҵәа гәамҵ-хамҵуа, анаҙара, ақәаҵа еиужь иҵоуп, ааида-сында ркуеит, амахә-чымахәқәа еизырыҳәҳәоит, аҙынразы амҽы еизыргоит, – нҵәашьа амаҙам урҭ рус.

Абора анаѡс, ихкааy адәҳәыԥш аҟны еилыбзааya рҵыхәақәа ыркәаталеиуа аҳәарақәа ҭоуп. Урҭ рахьтә ааигәа ииз, рҵыхәақәа шьҭкәыцәааны иѡуеит, адәы иакәшоит, рызхара изыхәмаруам. Нас иаангыланы инеиҽафѡы-аaиҽафѡуеит, еиҭанатҵьахуеит. Ахәыҷи – ахәмарреи.

Ара, аҳҭынра иахажәааз аҵакәажә Шьамсиа фырмахьц хәхәа дук кны, еилаҟоуҟоууа, шәишәи гәарҭак наҟ абаҳчахь иҵалцалоит, инхәыҵакшәа: «Шьшьы, снапсыргәыҵа хәыц ықәу аҳа, шәкьашҙа амырза шәаақәнахааит!» – лҳәоит, ашыѡҵәҳәа лфырмахьц нымѡанылҵоит. Иҟоуҟоууеит, рыхәдацәақәа еибакны инибарҵәоит, еснагь еиҕацәоуп, еинаалашьа рымам, аҟәада рҽибахуеит.

Иабаҟоу, арашьқәа ирықәтәаны, рхылпарчқәа рыҷә ргыланы анҷа ашәшьыра аҵаҟа ахьхьа-хьхьаҳәа иҽыжәҵуаз ауаа нарҳа дуқәа?.. Ԥаса, атәы ишьхәа дыкәтәиааны рыматц иуан. Аҽеқәа ркәадырқәа рыцәкәыцәааны, аԥхҙы ахьынҙарылабоз дышиашаз аца дыхәнон. Абѡатә лагьан ду ацалаҟьа иныкәыргыланы, аккаҳәа аԥьыцәреи лҭаҽарпны, инага аҽеқәа инарымҵаиргылон.

Ус, дук хара имышьҭыкәа, аказармаҟны агәгәаҳәа алѡа аѡеира иалагон. Аҳәызбақәа ахьаѡ-саѡҳәа инеиҿшьы-ааиҿшьуа идырмазеиуан.

Асасцәа ракәзар, аԥшәмацәеи дареи гәата-бԍата ашәшьыраҟны итәаны акаматҽл иасуан, алаф-алазб рҳәон, иччон, ихәмаруан.

Нас,ашьтәа еиҿыҟьҟьа ачуан илҭарыжьуан,ахәарахәараҳәа, ажәра иналагон. Ашәишәиқәа аанкыланы иѡышьҭых-ѡышьҭыхуа, ԥхныгшәа иаҳа ихьанҭыԥза иҟақәоу аалхны ацшьыла ҳәа рыхқәа аахыҵәҵәаны инышьҭарҵон.

Урҭ азныказы изықәшәаз ианаалаҧы, иҟәиҵ-ҟәиҵза уа инаион. Нас, ԥытк «ианеиԥхьҳәыцаалак», ааит, ишԥыкәу ас шаҳзыжәауаз ҳәа рҳәозшәа аибарԥара иалагон.

Ишьны ианроулак, агәылаҳәсақәа ракәын, нас, знапы ианыз. Ачашәқәа рзра, абырҷман ачаԥара, акакан арашых агәылхра уҳәа еилагьежьуан.

Уажәы? Аԥьыкәреи зымбаз азлагареиԥш иҟәызгазә, иҭынчрахеит аҳҭынра. Ихьшәашәазә, ихаккала игылоуп ахьатә кәасқьа ду.

Ачаа раҳәшьаԥацәа Азаԥшьаа дуқәа раҳҭынра, Омар иҳаҵгәын иаѡызаха, иҵоууа ианхеит. Бжьыкоуп иқәыѡуа ашҵа:

«...Алаапк адәы иқәҵаны ишԥарымоу, нан! Ҷыжә иҷкәын иакәызма ҳара ҳнызмырхоз, нан! сабацари, нан? Аѡсҵаа душәиир ԥа диоуеит ҳәа, рышәира санаҟәымҵза – аҵеи дырхылымҵи, нан! Уигьы махәи ҭыси еиқәиртәом рҳәеитеи, наиаа! Шәара шәзын хаҵа дышԥаҟамлеи, нанаа! Акьахьба иоума иахьа адгьыл амаа зку, нанаа! Азаԥшьаа ииаӡааит рҳәама, нанаа!

Абас итәоуп ани-ҷкәыни анҷа аҵаҟа. Ԥшак лахьхьи агаҽантә амшынҵаа афѡы аманы иаацәырҵит арҭ зҵатәоу аҵла амахә неиланаԥса-ааиланаԥсеит. Иуашәшәыраны иҽаз ракәхап, быгьқәак нҽышәшәа-ааҽышәшәан, еикәаҳәы-еикәагьежьуа Алықьсандр иаԥхьа ашьацра инылаԥсеит. Иара ихы маҷк иѡышьҭихын, ихырқәақәо иватәаз, алаҕырз иарѡахьаз иан дналҽаԥшит. Нас, ибга маҷк иаазыриашашәа, дызҵатәаз анҷа ашьапы-шәпа инадиҵеит.

Ус дтәан иара, акгьы зымҳәаҙоз иблақәа ҭраа асаара дышьҭаԥшуа. Иубап, зны-зынла абас шьыбжьонынҙа дантәалоз. Усҟан дышмыцәоу злоудыруаз, ибардҙа игәышԥы иалыҳәҳәоз ижакьа аамҭала инапы ахьаалишьуаз акәын.

Еснагь ас даутәахыз, дцалон иара дныҵаба, мчыбжьык, ѡымчыбжьа ихабар ыҟаҙамкәа. Аха дышцоз еиԥш, дхьагәгәа дхынҳәуан. Иҟаиҵарызеи, дизыԥшаауамызт инкылахәаша ицаз абрагьѡы.

Ианшьцәа Ачаа ракәзаргьы, зхы ныкәҵаны ҭынч ԥшьаала ицәахьада, тәамѡахә змада! Аха зегьы башан макьаназ. Абнаршәыра иларшәу агәыр уԥшараҳа ихабар ыҟамызт.

Хшара диоуижьҭеи аѡныҟа ааира гәаҕьуацәан, даҟәыҵит. Аха, ас мацара дабанҙацари? Зыхаз ааугаз, ухыз игоит. Ириҭаз ахы цаҳәцаҳә ацкы изыԥшуп!

* * *

Уажәоуп амра анылҭашәа. Абар, хымчыбжьа нҭакәкәа ицеит. Уаҵәы ашара алыбааԥшразы иԥа ара дҟалоит, аѡнынтә уаха амѡа дыкәлоит. Знык дынихәаԥшхындаз иҷкәын! Аџьра ахәы длыхшәаны, исахьа хахаҙа ажәѡан ианадибалоз уажәы ибла иаахгылеит, икәадыр абалышь ихы иаҵаҵаны, иуапа иҿылаҳәаны, иҵылашьцааy аҳаԥы дахьҭаиоу.

Ааи, абыржәоуп зегь зымчу амра ду анылҭашәа, аха акалашәа иҵашәеит иара қәабшәшәырашәа, аԥҵақәа аҿачны илеит. Иара амшын ианынҙаашьшьыла, аҿыкәаҳа еиԥш иакәҵәиашаз аԥҵеиқәаҵәақәа абацарыз, уа амшын ихчыланы, игазго иаанхеит. Урҭ зықәымҵҙо ианалага, ԥша ласык нарыҵас-нарыҵасын, иѡхагала-ѡхагало мацара ажәѡан ашҵа иѡыҵанацалан, уахьынтә лашарбагак умбо иашьыхит.

Ус, маҷк иаахәарчарын, аԥша иагьаарҕәгәеит. Аҵлақәа дара-дарала, напеикәыршала игәыдибакыло иаакҟанаҵеит иаарылагьежьыз афырҭын. Иҵшәаа амшын иахагылаз ажәѡан илакьҭо мцабз паны иѡалҟьеит амацәыс. Абри инақәырццакны аҟәацх-аҟәацххәа адыд бжьы игаз Ҳаџьарат

дызҭанхоз аҳаԥгьы аарԥыхеит, шьанҵа ссақәак ахьхьаҳәа иуапа илақәԥсеит.

«Анцәа абзиара ҟаҵа, иаҳзымдыруа ҳаҭоумҵан!» – иқьышәқәа аатцыстцысит Ҳаԥьарат.

Мшаҷенеиԥш икеикеиуа адунеи ырлашо иаамацәысит, илақәырццакны дгьыли-жәѡани ырхыцхыцуа атцықь-атцықьҳәа еиҭахысит. Аҽԥаҳәагьы амца ѡацралеит аҳаԥы анаѡс аԥь еихиаа ду игылаз, аҟәараанқәа ртәарҭа-ргыларҭа – Ардашьыл жәаха дзаѡаҙоз…

Аԥсабара иаратәы иара иадыруеит, еилнаргоит аԥси абзеи. Илаҳәышт Арапҵ. Ԓьара ҵла дук амҵан итцагыландаз! Амшцәгьа баапс ԓьара иканацар ауп ассир. Ишьаҳауп, иабацари…

Ацгәы ԥсы дәылганы ианузкамыршәуа аамҭазы Ардашьыл амѡа дышԥақәлара, доурыжьрым, аҭаацәа аѡны иҟазар. Дырѡегьых ирццак-ырццакны имацәысуа, ахысра иалагеит. Анаара аҳаԥы иаакәыршаны иаватҟәацуашәа акәын Ҳаԥьарат ишиаҳауаз.

Абас мацара аҙын дуҙҙа рхыргоит амшәқәа, аҳаԥқәа рҟны. Аха урҭ – рыѡноуп. Иара?

Ԥҳал хыла илоурыжьызшәа ахаҷеаҳәа ақәа лалагеит. Ԥыҭраамҭак еихсыҕьра амаҙамкәа шшыҳәа адунеи зегьы амҷехакны илеиуан ақәаршѡы.

Ус-ус, маԛк иаахкәашәа ауит. Нас ԥшаҕьык аацәырҵын, илеи ашәаԥыцьаԥ иаарылагьежьит…Ихәарҷехахьаз, ахәаҷамаҷа злыппуаз аҵла рымахәқәа аҽԥаҳәа ихнажәжәон. Ари фырҭынын, ҷаѡраҭагалареи аҙынреи рҷеилдыргон, аԥсабара кәаба-ишьшьы, ирышҳаны аҙынра иҕыцалон.

Ддәықәларызушь Ардашьыл? Мап. Амш ачкәаҳара иаҽижьҭеи акырҵуеит, ианду доулыжьрымызт. Ианду лҳәатәы иаҳа ихеиҵоит, уи нцәахәыс диԥхьаҙоит.

Аԥьбыҕьқәа апыҟҡаҳәа икылцҟьааua, анацәхыԥ иаҟараз акырцх аунажьит. Уажәы-уажәы идыдуеит.

Ҳаԥьарат анцәа диҳәоит Ардашьыл дизихьчарц, амѡа дыкәзар… Дхәыҷуп, дмаалыкьуп, дгаҙоуп уи макьана.

«Ддәықәлахьазаргьы дыргьежь, закәытә ҵхы баапсузеи иҟоу иараби, уаха? Сыԥсаҭҟәацрак иаѡызаноуп ишыдыдымацәысуа».

Ас уаханатә зыҽзрыцәгьаз атҳ ашьыжь еилгар ахәҭоуп. Амш ҟалар, шьыбжьаанҙа дааԥшып, дмаар – еиҳа еиҧьуп, ианду лҳәатәы хеиҵеит ауп усҟан. Нас – ԥсҳәыҟа, Есҳаҟи уи иҩызцәеи рахь! Издыруада, Есҳаҟ ичара дахьҙаргьы! Даара иҵахын иҩыза иԥҳәысаагара, игәырҧьара далахәхарц. Уи насыԥ дуун Есҳаҟ изгьы. Насыԥ бзиа иоуааит рыцҳа, знык ауми уи аҩыза ауаҩы иаиаҭәашьоу?

Уахьынтә дшаагьежьлак иҵаацәа хырҵәаны Лыхныҟа ицартә иҟаиҵап. Гагра иҟалаз аилаҩеилас атәгьы неиҳәап.

Ажәҩан еилаҟәыбаса ицома, анаԓьалбеит! Ишԥаҵысҵысуа, анцәа абзиара ҟаҵа! Дыхьча абна агәы иларшәу, ауаа ирыцәхҟьаз, аразҟы ԥеиԥшцәгьа зауз – Акьахьба.

Иҵарыҵаруа имацәысхуеит, идыдуеит аԥьбыҧқәа кылырххаа илеиуеит акырцх, иамҵәаҙом ажәҩан, уи мазеины, иркәымпылны иҟаҵаны уа иамоуп, ианаҭаху аҿаанахоит. Нас – ақәаршҩы, аԥшатлакә. Ажәҩан иадыруа зегьы уаха иҟанаҵоит.

ԥҵас ажәҩан иаҵаз зегьы ҙыҵны, иқәаны, икырцхны адгьыл иазцеит.

Икаххаа, еилацәкәуа, еидыҷырбало ажәҩан ҙмыжь иаҵәаҟны иаацәырҵит аеҵәақәа.

Аԥсабара амчқәа зегьы ашәеит, иагьааиқәтәеит.

Ашара адәы иаақәлеит. Акасышқәа реиԥш иҟәашҙа ахәқәа ирҿатәан аԥсҭҳәақәа.

Амрагьы хьшәашәаҙа, икеикеиуа ҙҷеызыҙәҙәаз адунеи ду ахь икылсуан.

Гәып-гәыԥла рҷеидкыланы, илаҟәны, ашшы рыхга имҩасуан аҧсаа. Ҩаҩраҭагалареи аҙынреи еиҟәызшоз – аԥсаа рымҩа... Урҵ рымҩа дара ирдыруеит, ахаангьы иахымкьаҙацт, уажәааны Мрагылархь ицоит.

Ахәыр-хәырҳәа иахьабалак рышьҭыбжь уаҳауеит ихышхыҵәаны илеиуа аҩарқәа.

Аҩарқәа, аҩарқәа... Амшцәгьа иаҙәҙәаз ашәаԥыԓаԥ иацрыҵыз агәамсам, амахәқәа, аԥшатлакә еизыҳәҳәаны аԥьқәа рыҵаҟа абгьыжәқәа, зегьы-зегьы еилагәаны ирбылгьо ирыманы ицоит алада.

Ажәцәа зыҟаныз ашәаԥыцьаԥ иҙәҙәа-ирышҳаны,иршәшәа-ирԛацаны икәаԥза иланаргылеит. Уажәы, ирԥшԛаны, аԥша ахәхәа-хәхәаҳәа аҽрыннадоит, иарԥшшоит.

Ахала аҽеилнаргеит, ахала аҽарыцқьеит аԥсабара. Шьҭа уи такәаамҭа иазхоит.

Адгьыл алѡатцә ахылззуа иѡеиуеит, иҽацоуп аҳауа. Ҷыхәаԥҵәара рымам, ииасуеит, ииасуеит еилаҷырҷыруа, ишҳәыԥу атцарақәа. Мрагыларахь рхы рханы даара иҕьны ицоит.

Иабацеи Араԥ мыжда?! Иахатәи аџьаҳаным иарырҳаны иԥханаҭазар? Машәырк ахьзар ауп данытцабга! Нас, бџьар зҟәынҙамкәа еибашьра ицаз диѡызахап. Атрышә днасаасит.

Сишь... Игоит ақәырқәырбжьы. Насҵха абнара илагылан ицәышәшәҙа. Атрышәбжьы алымҳа иҵаст, инкаԥа-аакаԥо аҽааанахеит ҷықәреифара. Хԥа-ԥшьба лапҟьа ишьҭахь иавакуп. Иакәабаҙеит, анаџьалбеит, ақәа! Ицыѡцыѡуа ишԥаҟала! Аҕәра ахаиршәт, ашьаҳага ашьихт. Аҕәырԓ-ҕәырԓҳәа ацламхәашьҭыбжьгьы геит.

Амра жәѡангәы иѡеиааҙа уажәы-уажәы ахәахьы дыԥшуан, уа данбаахшәари Ардашьыл ҳәа. Нас, игәы ирҵынчуа далагеит, ианду доулмыжьит ҳәа игәы иаанагон. Анахь-арахь аҟәҟәаҳәа ацәҟьарақәа дынреихс-аареихсын, амѡа харахь аҽеидкылара иаԥшьигеит.

Иуапа ндәылганы иааршәшәа-ирқацан, еиларкәымпылеиларкәымпылуа,еиларҟацаакәадырашьҭахьинадҷеиҳәалеит. Ҷыц изырҙахыз ихҭарԥа шәкәакәа ԥеиԥеиуа инеихаҵаны, иѡызцәа гәакьақәа рахь сасра амѡа днықәлеит. Дышрызнеиуа адырра рымоуп, ачара дақәшәаргьы ауеит, ԥытрак уа иҽеааԥхьеикып. Ааи, ус ҟаиҵап, ус ҟаиҵалон...

Аҳы, Араԥ, амѡа алԥха зауша, ҳамѡа хароуп,ажәѡан иазааигәоу – ԥсҳәыҟа!

Еиҵацәырҵхуама иаха еикәаҙытны ицаз аԥҵақәа? Амра ахаҷы гьамгьамра инаԥыраҳауеит. Амра дуззаатцкыс абни асыԥ-наҟәа аиааиуеит зны-зынла. Усҟан адгьыл ҷаҳадагәашәа иҟалоит. Аха, нас ажәѡан аныцқьахалак адгьыл илыкәшуеит ашәахәақәа.

Акьахьба ԥшьаала аҟәаԥа-ҽаԥарақәа днарҽыс-аарҽысуа, шьхала дцоит. Дхәыцуеит, дҟәындҟәындуеит имацара, иҽыбԍа дахьаласоу.

Мчы змоу зегьы ихатԍылоит, иихәо хартԍоит, иазыҙырѡуеит. Анхаѡы скәацаҳәынаԥ иафеитаниҳәа, изаҳауаз изымҙырѡҙеит, иагьхарымтԍеит. Аҳ сеиха аҳәынаԥ иафеит аниҳәа, «ҟоҳ-чоҳ» рҳәеит, ргәы иалсит…

Адунеи акалашәа ишоуп. Ауаа рзы абзиа ныҟәызго абзиа дақәшәозароуп, аха иааҳәны иара ихы ианасуа ыҟоуп.

Аҭырас адгьыл арԍьацом, иарччиоит, аарыхра иаԥырхагоуп, иара рацәахаҙаргьы, ԥьара аҙәы мцак ицәалашәар, уаԍеимшхара, абылра бааԥс ахҟьоит ҳәа Абрыскьыл агаҽа дцаны, аҭырас адац амшын иахьҭарсу гәаҭаны итԍахитԍәон. Нас иахьабалак аԍдарақәа рҟны аҭырас иаҽажьыз ахыҙаауан. Иуаажәлар ирықәлоз нирԍәон. Нас аԥаҳаимбарцәа дыкны днаганы аҳаԥы дхәыԍаҽарҳәеит, анцәа диацлабуан ҳәа.

Лакәуп ари, ус иҟамлар акәын, абзиа ҟазԍаз абзиа ихьҙар акәын!

Ҭауади-аамсҭеи рдац ахьыҟоу иааԥшааны итԍахԍәазар, адунеи ҭынчхон.

Аԥсҭазаара, зеилкаара уадаѡу акоуп. Ачарҳәаѡ дузшьыр, ҭабуп ацынхәрас, уи иуацәа ҕас ушьҭырхуеит.

Изакәытә ԥхыҙ ҽаасҭоузеи, мшәан, иаха дызлаз. Уажәоуп уи анигәалашәа. Маршьанаа ирымаҙамкәа иаарымырхыша раҳәшьаԥа «бзиахә» Кәырк Ҳасан иеиха аҽы цырцыруа ихны ихатә ѡны зықәгылаз агәашьа аԍаԥиҟон! Ҳаҕоу иибаша, бзиара иазҳәам уи! Аѡны агәашьа – аԥшәма иоуп изызхәоу.

Иахьакәу, уаԍәакәу – уи итәгьы мааишеи, зегьы ртәы ааираны ишыҟоу еиԥш!

Аԥхыҙ – ԥхыҙуп. Иахеиԥш аԍх анбаапсу аѡсҭаацәа рҭыԥ иԍамгыло, аилауазырра иалагоит, рхы иааҭашәо зегьы удырбоит. Аѡсҭаа бзиак уирбап ҳәа уҟоу!

Аԥҭа ирылахаз амреиԥш Ҳаԥьарат есааира ихы-иҽы лашьцакуа, ахәыцра бааԥсқәа дрылахаланы дцон бахәык анаара даҽысны, хшьырак дҭало, нас даҽа хәык даҽало, имѡа лакьылакьуа. Ишәыр-шәыруа ихахәмаруаз ихҭарԥа шкәакәа уажәыуажәы иаацәырԍуан.

Дзатцәҙа ашьха акатцәара дагәылахеит Акьахьба ҷкәын. И-Рапҵ – иара. Ихьынҭыцьҙа игәы акы ҭаҳахит, ихы адакәа еибархханы, идысны иҟалеит. Есааира ихы-иҷы еиқәылашьцон.

ԥхьаҟа ацара игәы ацԥыҳәо дыҟам, ицәа дҭаҙыҙаауашәа, изқәа бызбызуашәа акалашәа дыҟоуп.

Иуԥеиԥшхараны иҟоузеи, Акьахьба? Ахы цаҳәцаҳә! Усҟан, уашәақәлацәа утцеибаҳәа урыманы рҷынархап, уҷеызатцә ашәы самсал нақәдыршәып, агәы ҭшьаауа амыткәма иазыҙырԝлап. Иаақәыԥсычҳалап. Аҳаиуан – ҳаиуануп, аха ацәанырра амоуп, аԥшәма иқәҙаара анируеит.

Иаргьы шәақь лԝак еиԥш дынкаба дцап, ибаргузеи, иаб исанҙгә аҟны изқәа ҭыԥ роур, аха уи сеидроу?

Шьха-цыԥхьаҙа шәарах жьыла зҭамҳа еиҷажьу Никәалеи, «аҳыы, абыржәаашәоуп!» анырҳәо уаԝ дызхәарҭам Шьардыни, ԥсҳәытәи Марыхәба Есҳаҟ ахатцеи ахьивагылоу, абаа рбгатәызар – еилаҟәыбаса иргап, иарбан игәы зкаижьра?

Уи – усоуп, аха шьаҷак иадамхаргьы шьҭахьҟа ихьатцуа хацәам иаҕацәа: ауриадник Амаан, абԥьар ахы дҭагылоит Омар рыцҳа иашьа Алықьсандр, абрагь Ачыгбагьы – шәара ззымдыруа уаԝеибагоуп. Ҳаи шьыри, урҭ рымацара ракәындаз иаҕацәа, акы имҳәарызи, акы имурызи! Хылпатцаҟьараа роуп уаԝ дызмыхәо, ашышкамс еиԥш ирацәоуп.

Ирҳәоит, имаҳә Ашәлымбагьы бааԥсҙак иоуп ҳәа, аха иамуитеи, реиниара! Иааԥибашәақәар, нас – ма еинааларын, ма... Шьҭа нымаалашьас иҟоузеи... аха длеиҷагыланы дзакәу гәеиҭароуп.

Ԥьоукы ирҳәоит дхатца бзиоуп ҳәа, даҷеа-ԥьоукых, Кьахьаа маҳәыс ахҭабаа дроуит рҳәоит. Акы ахьырҳәо акы ыҟазар ? Абзқәа, инҭакны ихырцәаша абзқәа?

– Иԥшьоу аиԝызароуп, уаҳа акгьыҟам. Аԝыза иԥшаара иашьҭам, иаҕацәа рхыԥхьаҙара иацлоит. Уи – усоуп.

–Аҕа иугәыдицо ахы гәышԥыладаԥылоитаԝызатцәкьа.Аԥьал анааи – ииаит ауп, иԥхашьаны ихынҳәҙом уашьҭахьтәы. Усҟан, хатцатцас дыԥсит рҳәо уҷеузыҟатцар ауп – уанхатцатцәкьоу!

Маршьанаа дрытцкармызҭгьы арысҟак иҷцәылхны, ҕас дыкны дишьҭалаҙомызт Кәырк Ҳасан. Зыфԝы ашәшәы ига-

уа адунеи иқәу – Ҳасан. Ҳабҩы астражникцәа иҩеиз иаргьы дрылахәын ҳәа рҳәоит. Маршьанааи Аҳаԥшьааи аҵлеи аԥашәи реиԥш еиларсуп, ацгәеиқәаҵәа аарыбжьысааит!

Иара, Кьахь Ҷыжә иԥа Ҳаԥьарат иакәым, арахәыц зыҷшәаз абызкаҭаҳеиԥш Ҳасан дбалыбаҭо дықәимырхозар! Ишԥамааири уи еиԥш иҟоу аамҭакы! Аҳәса зыҷхагахаауа Ҳасан. Ианшьцәа рахь дымцеи – дгьазгьазуа, иԥшра-исахьа.

Стражник маҭәала иҽеилаҳәаны, иабԥьар хыршаны, иҽырҩашьаны дишьҭоуп, дҩашьахааит, абри дзусҵа рҳәо, изиухьеи цәгьарас? Ҩызарас ианхәыԥҳа Хамсада лахь дахьицаз, игәиҽанӡамкәа иҟалаз ахлымӡаах шаҳаҵс дахьаиуз аума дзыхирҟьо.

Аҳәынаԥ азы, ууац хәшәуп анырҳәа, наҟ иганы амшын иаланаршәуан, убри даҩызоуп иаргьы. Ахаан Ҳасан аӡәы бзиарак изиухьеит ҳәа заҳахьада!

Аԥхӡы шәахха иалҭуеит Арап, ицоит ашьанҵеи хаҳәи еилаԥыххаа, ацыԥхь аҷыдды. Ицоит Акьахьба даманы, ԥсҳәыҟа ахы рханы! Анаӡара, нахьхьи абахә рахәыцшәа ипаны иаҷгоу амҩахәасҵа дануп. Илакьылакьуеит иара. Аԥьра нҵәан шьҭа ашәҵлакәа аацәырҵит. Абарҭ дрыҵоуп. Аԥша злахәмаруа ихҭарпа-шкәакәа изқәа иеиҽырбо, ицәырҟьа-цәырасуеит.

Дааԥсеит аиашазы, арҭ ашықәсқәа рыҩнытҟала. Дкарахеит. Аха дцаларoуп, аанҷасрада дцаларoуп... Агәаҟҵәаҟразы ари адунеи иқәнагалаз Акьахьба ҷкәын Аахытҟа ихыԥша ркит, шьҭа ишьҭа ирӡроуп – Нхытҟа.

Ԥытраамҭак ԥсҳәы дагәытҵак дамазаап. Нас дшаагьежьлак, дматҳаргьы-ддаҕьхаргьы, аҵх лашә иҽагәылак, иҵаацәа ахьыҟазаалак иԥшаароуп. Ааи, уаҳа ԥсыхәа имаӡам шьҭа!

Амҳара амҳара... днал҇аԥшыроуп Гәында... Уи зегьы ԥхыӡҵас ишԥахараха, мшәан? Ҵысхәшәа иласкәантраӡа, иԥырԥыруа ҳамҭак иоуз анасыԥ ԥхыӡҵас инкабеит.

Иан, иҷкәын, иаҳәшьцәа. Зегьы-зегьы изхара ибароуп, имаҳәгьы диԥшаароуп усҟан.

Абар, шьҭа анцәа иҳәар, ацәҳәырахь дкылсуеит. Нахьхьи, аҵаҳара иҩахыкшәа аԥсаҵлакәа хԥа зхагылоу аҵангәара ибарҭоуп.

Аҵангәара… Ахаҳә дуқәа еизгаеизганы, еиқәҵаны ԥшьбахәба уаҵах рылхуп, ихыбʒам. Закәытә ѡыстаароузеи? Аҵан ҳәа иҟаз уаа ссақәан, аҭырас ихәнаны икарҿон рҳәоит, нас, абри еиԥш иҟаз ахаҳә дуқәа шьҭыхны излеиқәырҵоз амч рызҭада?! Ѡыстаароуп… ѡыстаароуп. Аҵан хыци-хәымпаллеи ашьабсҭа шьны, ацәа нахырҵәрааны, амгәа лҭырѡрны, акәац гарʒганла ацәа иаалаҳәаны, шәахсгьы имԥхьаʒаʒакәа, днаҵас иѡышьҭкәыцәаа, ибҕа инықәырс има дцон. Арахь, аҭырас дыхәнаны икеиҿоит! Анцәа абзиара ҟаҵа! Иабаҟоу дара аҵан ҳәа иҟаз уажәы?

Урҭ риаʒаара аамҭа дара рхала иааргеит рҳәоит. Акәты ашьыга ашьапхыц иҵнахуеит ҳәа.

…Ҳаԥьарат ацәҳәырахь дкылсит. Аʒба дакуеит. Абан, зыч-ҷа хәыҷык ахьхьа-хьхьаҳәа ишәаҳәо, ахаҳәцаҟьакәа инрыбжькәраа иахьлеиуа…

Араԥгьы ашәаҟьа иақәчу алырбатәуп, рыԥсы ааиҵаркроуп. Ашьха ацәҳәыраҿ ишԥахьшәашәоу аʒыҷҷа, унацәкьыс нʒааукылар – атахҳәа иаахнаҵәап. Аʒы ахыԥша асызаап, иқәырқәырит аҿы, ахы шьҭанацалоит уахь. Аха, зны иаангыларуп, аԥхʒы алабароуп, нас иажәп шаҟа аҭаху. Аҕәырԥҳәа аҕәра иацҳауеит, ақьышә кәамкәамуа ахаҳәқәа ирықәнашьуеит, аха аҕәра дѡахоит, иаҿаирххоит, наҟ насҭха инеигоит.

Ауаѡы деибаркны дызку – аʒы, ацәа. Ух, гәышьа! Ицаʒа иҟаз ҳацаҟьак днықәтәеит.

Аҿазышьақәкуам аҿы. Акәадыр аақәихын, хаҳә дук ашьапаҟны аԥхʒы фѡы ахҟьо инышьҭеиҵеит. Аас быцак аҕәра надҿеиҳәалеит. Дааин, длеиҳәҭкәыҟәланы аʒыҷҷа илеиуаз маҷк илаҵакны ҭаѡаҿара хәыҷык ҟаиҵеит. Аҿы аԥышә нʒаанакылартә еиԥш иаагәаѡахеит. Ԥытраамҭак аʒыхәашь леиуан. Нас, маҷ-маҷ изо мацара, аʒҭаѡаҿара хәыҷы кеикеиуа иааилгеит, ахала аҿаарыцқьеит. Иҭәны, ихыкьасаны, ицқьаʒа аҿыланахеит.

Ашьапқәа шьҭшьуа ибҕьаҭуаз иҿаҟны днеин цаҟьа дук ашәшьыраҿы днатәеит, илгәыгә-мылгәыгәны изызҳауаз аҵла ибҕа надиҵеит. Амра ашәахәа рыкәпхоит ихааʒа. Уажәы-уажәы Арап аҵыхәа аакьоит, игииуа иааины иақәтәо амҵқәа

ныԥханатԥоит. Акәадырҭыԥ иаакәыршаны арԥаш-шәах ҟәашҙа иқәчуп азқәа. Аԥхҙы еизыҵәҵәаны ашьындырҙаа иалпыҟҟа илашьҭу адақәа ирхьыхәхәа илеиуа, акәаԥ-акәаԥхәа асаара икатәоит.

«Арапҭ рыцхҳа... Тәамԥахә змам Арапҭ! Аҕәырԥхәа қьаф уа ақьар уахагылан Омар иҿтраҷы.

Мчыбжьык, жәамыш рыла знык унытԥигалон, аԥԥыхҳәа алагьан азна аԥьыкәреи уҷатԥаны, Гәымсҵа унаган укәаба-ушьшьы дынуқәтәон. Унықәырԥала-аақәырԥало уиманы дықәзаауан. Еизарақәак, еицлабрақәак ыҟазаргьы, аԥхьа дгылазаауан, аҟәақҳәа иасны зегьы рнапы изеинырҟьалон. Акьахьба ихы даасуа аганқәа дрывазаауан. Иԥсы ҭасгьы дызгәалашәодаз.

Аҳаиуан – аҳаиуан, зегь азеиԥшуп, акраҷазҵазгьы акраҷазымҵазгьы иртәуп. Баша ирҳәом, уеиҳа зымчу ааида уалеишышуеит ҳәа.

Ауаԥы дысшьып ҳәа сгәы иҭамызт сара. Аха, имуитеи, дсымшьыр – сара сишьуан, аҟытгьы аасыхирҵуамызт, сзыхирҟьои? Уи иаргьы цқьа издырҙом.

Иарбанзаалак, абри ацәыцә аҟара исхароу ҳәа акы збом сара уи аҭауад ишьраҟны»,

Лахьхьи, шьха дук ахәы акәаԥра иазааигәахон амра, аанҷасра зқәашьымкәа, адунеи иакәшо амра.

Лаҳәақәак ҟыруа, лахьхьи гәаԥарак иахагьежьаауеит, жьабаак афԥы рку...

«Ҳыҳ, анаԥьалбеит!» – Ҳаԥьарат мачҙак илацәа нҵаазшәа дааԥшит. Уанаго узымдырҙозаап ацәа. Ауаԥы дкарахаҙаны даныҟоу, кәтыҷарҳасрак алацәеихьшьразы изхоит рҳәоит.

Амра былбылуа нахьхьи абахә акәаԥра илавсын, агәыдыҳәа аԥсақәа инарылсны аԥьра иныылалан, ес-с, амшын ахьҷырхьра ицоит. Уаҳа иаахымшәаҙакәа, зықьнашықәсала изқәыц амԥа иануп, ус имԥаслааит наҟ-наҟгьы, митәык азцәырымҵыр... Ианбаапсо, мшәан, иара?!

Зегьы иргәыҟатԥаганы анцәа ишԥеиша. Уажәы уи аҵыхәтәантәи ашәахәақәа Ҳаԥьарат ихы-иҷы гәылдырԥхаауеит, изаамҵаҙамкәа ашлацқәа аалазыршәуа ихахәы хьы-разнушәа еилыԥьԥьааua иҟанатԥоит. Илахь агәҵа ахьазеиҟароу, рахәыц-

шәа ипаны, инеиваҵа-неиваҵаны аамҭа иалнадаз акыҷырақәа ирыдыҧхалоит иара. Аамҭа. Зегь реиҳа амч ду змажьу – аамҭа. Зегьы-зегьы рҭыҧ иқәызҵо, аамҭа…

Араҧ луанытә иаақәыҧсычҳаит. Нас ауп уи анигәалашәа, уажәгьы аӡы аимыржәӡацт. Аҽеигәаланаршәеит. Цқьа аҧхӡы алабааит.

Нхыҵынтәи дшаагьежьлак еиҧштҵәҟьа, Гарҧҟагьы дцароуп. Алым-гәы зыхҭоу Ҭаҕьтыр-иҧа Еснаҭи ахаҵа-ихаҵа Лақшәы-иҧа Ҭапагәи ибароуп, нас Гаграҟа.

Еснаҭи абрагьцәа-рабрагь Ачыгбеи еиқәшәахьеит, рҳәоит. Уи шыҟалаз иҿала иеиҳәап усҟан.

Ҳаҧьарат иааҧсарақәа маҷк иааихашҭшәа ихы ибо далагеит, тсаны игәы иҭажьыз ихәыцрақәагьы наҟ инҭыбгьыжәаа иагеит ари ашьха ҳаракыра, ашьха ҧсеивгара. Иааигәалашәеит, Еснаҭ зны игәыла Алиас изкны иеиҳәаз алаф ажәабжь.

Дара ахьынхоз, Жьабна ҳәа иахьашьҭоу, Хакәыцә итыша ахықәан, ашьыжь шаанӡа аҟәҟәаҳәа ахысбыжьқәа гауа иалагеит.

Еихымсыҕьӡоз ахысбыжьқәа рцәымҕхан, агәыла-азла еихеит уахь. Инеит, аха ирбази?

Алиас агәгәаҳәа дышхысуаз мацара, иабҧьар шны иштҟәацра атыша дахагьежьаауеит.

– Уҭыҵ, уҭыҵ хаала еиҳа еиҕьуп! Мамзар, саб Гьедлач рыцҳа имаҿоуп, иахьа абра иҟалазеи рҳәо ишыҟасҵо?!

– Аа, Алиас, абаапсы акы умпыҵымҟьааит, ҳаргьы ара ҳаҟоуп! – рҳәеит икәша-мыкәша иаацәырҵыз иашьцәа игәылацәа.

– Шәмааин сааигәара, иакәым сышәмырҟаҵан, иарбанзаалак аӡәы суеигӡараны сыҟаӡам, шәҳәатәы хасҵаӡом! – ишәақь игәыдкыланы адырдхеиҧш даахагьежьит.

– Уашьцәа ҳауп, ҳҳәатәы хаҵа, ақәнамга уақәшәар ҳҵахым, уҽеиқәк! – иааигәара изнеиуам, иахьгылоу иҕьаҵәыҕьаҵәуеит.

– Уҭыҵ ҳәа уасҳәеит ушеибгоу, мамзар ухы иухагылоу ҟәыбаса иқәыстоит абыржәыцәҟьа! – атышахь ахы ирхеит Алиас.

– Алиас, уажәы угәы шны уҟоуп, амашәыр умпыҵҟьар ҟалоит, ҳҳәатәы хаҵа. уҽеиқәк абаапс, ҳуҳәоит! Ауаҿы душь-

гьы ухы ушьгьы зегь дара роуп! – еихеит иара иахь, аха ишәаны изнеиуам, Алиас игәыжәла акала иҟоуп.

– Уҭытцуоу, аҟәада ҭасыршуоу! – аҿҽаҳәа ԝаԥхьа ишәакь аахыршаны, уаҕеимшхара, ахы алада илҭеикит. Убри аамҭазы еиҳа агәаҕьра злаз ԝыцьа ахацәа ишьҭахь ала рыҿзаны иаакылсын, атах-сахҳәа иааисын, деимырхәаҙакәа деимлагәа дыркит.

– Абарҭ уԥсы иаԥшәмахаз ҭабуп ҳәа раҳәа, ашьтәа рзушьыр уҟәнагоуп, анцәа игәы иахәоит! – иҳәеит Алиас, деимакыеиҿакы дахьнаргоз.

Дарбан, ианаԥьалбеит, ашьыжь шаанҙа атыша иҭеицалаз ҳәа илеи илҭаԥшызар, – ассир! Жьа хәыцык ашьҭахьтәи ашьапы ԥиҵәаазаап ишәаҟьаны, алымҳақәа аҭынханы, лахьхьи атыша аҵа иҭаршәуп.

Ҳаԥьарат инаԝс ахьхьаҳәа аҙыққа хәыцы леиуеит. Уи хыхь аҳацаҟьа иануланҿшәалак, уаԝышәара аҟара аҳауаҟны икнаҳауп, нас илеины иахьҭасуа ахьи араҙни еилаԥсоушәа, аҿеыԝхәа абжьы ҭыԝуеит.

Ҵыс хиаҵәаакәак ҵәит-ситхәа ахаҳә дуқәа инрыкәтәоит, игәаҭеиуа иныкәтәи-аакәтәиуа инышьҭ-ԥраауеит. Агаҿатәи аԥсаатәқәа иреиԥшҙам араатәиқәа, арҭ еиҳа рыбаԝ рцәыласуп, гәтынчрак рымам.

Ԝахьхьи, ахра цыԝцыԝ акәцә аҿы иаакәххуеит ашьауардынқәа, урҭ еиқәаҵәаҙа, кәаԥкәаԥны ажәԝан иадубалоит аҟароуп. Нас акәапа-сапаҳәа иналышәшәаны, ишшаҙа аҳауа иналалоит, инхагьежь-аахагьежьны, уа аҳаԥы иаҿачаԥоу аҭыԝра хәыцы инхәыҵатәоит, уа ихуп. Ашьауардынқәа рхылҵшьҭра ахьазҳауа ҭыԥуп ара, ажәԝан иаларсуп, ишәарҭаҙам. Шәыҿиала ашьауардын ԥагьақәа, шәыҿиала, аԥсабара шәара шәыда иԥсабараҙам, иԥсыдаҙа, ишәыргәындаҙа иаанхоит уахьынаԥш-ааԥшлак. Ахрақәа, абахәқәа акы ухыҵыр даҿеакы ааууԥынгылоит, ак аҵкыс ак еиҳаны, нҵәара рыкәзами, мшәан, дара?

Амра абыржәыҵәҟьа лахьхьи амшын илхәыҵаҵәрит. Аԥсымҭазы иоунажьыз ацыԥхьқәа ахәқәа инарыкәба ицеит, ахаангьы иҟаҙамызшәа.

Лаҳәак ҟыруа хыхь ихагьежьаауан, ҽыцха иԥшуа.

«Иабеи ари, шьашәы иҭарыблааит! Иаҟәыҵуам, ихагьежьуеит, иҟыруеит», – даҵаԥшуеит Ҳаԥьарат, иахьцо лаԥшыла дацуп. Ус, аҽы ашьҭыбжь дхьанарԥшит. Ассир! Араԥ еизҟәыҽны ииоуп, ахәхәа иқәыԥсычҳауа, излааз ахь ахы рханы.

Алаҳәа ихаҟыруеит, аҽы қәыԥсычҳауеит.

Арахь данаауаз аҟәраан деихсын, акакан аҽыҵшәеит ауп, егьыс хәыцкгьы алымшәеит. «Ари иҟанаҵо аабапи!» – Итапанча харшаланы, инапы ырзазо алаҳәа иашьҭан, нас еидибалеит анигәахә, аҵықь-аҵықь ааҭиргеит. Иара мыжда наблаҟьаааблаҟьан, аха ԥырхага шамоуз удырратәы, ирццакҙаны аҩада ажәҩан иазааигәаз ахрақәа ирызцеит.

«Ҳаи абааԥсы, иҟалазеи! Угыл, уеиха ԥхьаҟа! ԥхьаҟоуп, уаҳа ԥьаргьы царҭа ҳамам уаргьы саргьы, ԥхьаҟа!»

Дҩаҵҟьан, аҽы аҕәра ааԥыртланы, аҽыжә-аҽыжәҳәа аҟамчԥҵаҵа иҵихит.

Иԥаԥьԥаԥьуа, ихрыҙырҙа иаақәгылеит иаргьы. Нас инеиган, аҙы цқьакәакәараҙа, аҭаҩаҽара хәыҷы ихыкьасаны ицоз инахаиргылан, иҭыжәааууа, еиҭаҭәуа мацара азхара ҟанаҵеит. Иаргьы дырҩегьых ҷамҩақәак налбааидан, ихьшәашәаҙа дааимнадеит. Инапсыргәыҵақәа рызна ҩеиҷеиҭәан, зызхара зыԥсы шьаны иҟоу иеиԥш длахҷыхҙа даақалеит. Иарма шьапы аҽышькыл инҭаирсын, акәадырҭра дҩантәалеит. Ԥхьаҟа, ԥхьаҟа!..

Нарҭаа рҽышьҭа иҭысыз – Нарҭаа дуқәа ргәы шьҭихуан, урҭ абри акаҵәарала, ныҟәара, хьыҙрацара ҳәа наҟ Нхыҵҟа ицалон. Убри амҩа ауп изну Араԥ мыжда...

Амра ҭашәеит, аха амза шеишеи уажәы-уашьҭан игылоит. Ара ацәхәыраҷы иқәлашьцаҙом, аеҵәақәа ааигәоуп, урҭгьы ирылшоит Ҳаԥьарат амҩа ирбара.

АУАПА АҶАЦӘ АКАРШӘРА

Ааи, уи зегьы ирылшом. Ауапа аҷацә акаршәра иақәшаҳаҭу, изгәыҕьуа ахаҵа-ихаҵа афырхаҵа иоуп. Ус еиԥш иҟоу ахҭыс, шамахамзаргьы, иуԥыломызт.

Баагәарашәа ашьхақәа аҽыкәыршоуп, иара атцан ишьтоуп цсҳәы. Икәеицеиуа ажәщан атца ду иалаҵсоу аетцә-цырґкәа, амща хара иқәу имща идырбартә, игәахәтәы дахьырыгзоит. Ма, цсҳәы ажәщан ахь ищаскьеит, ма ажәщан цсҳәыҟа илаҟәит, убас аетцәакәа ааигәоуп.

Абар, амзагьы кьыбжытаза ари ашьха ищавшәан, мазала ашьшьыхәа аща еихеит. Уаатцыркьакьаны, унапы ноуроур, иаанкыланы арахь уаахап, убас иааигәоуп убригьы. Уасатәыщашәа итыфаа-хыгьежьааза иҟоу ари амза ззаигәахо аетцәакәа ааԥхашьа-цхатцаны, мачк иааԥштәыдахоит, аха наҟ ианырԥыртцлак, цыхьеиԥш ршьа аарҽыкәлоит, итәы-иԥха иҟацаза иааҟалоит, егьырт изызнеиуа аетцәакәагьы ус рыхьуеит. Ишпарацәоу дара аетцәакәа! Ма ажәщан азбжак амацара акәындаз ирымҽхаркуа, усҟан акы уҳәарын.

Аҳауа егьыхьшәашәам, егьҟәандам, изщыдоуп, ишны еиқәтәахьоу аҳардан жьы иалтцыз ащеиԥш иҽацоуп.

Ахыбра хәычы хәхәаза изхагылоу, асақь злоу гәашәк днадгылеит, зыхтарпа шкәакәа аҽацәқәа цеиԥеиуа зызқәа икыдыз Акьахьба. Аштә тбаа дынтаԥшит. Амзырха аназараҽ ґәтәы щны лаҟәык гылоуп ааҟтәирахь. Амца агәгәаҳәа иахьеиқәу, ихыгьежьаау, есырла ихыбу қәацәк. Анащс, арт ахыбракәа рышьтахьҟа ақәатца итцубаауеит аԥсаса зтаку ашьшьыга.

Ақәацә аҟны амца еиқәуп, атаацәара ду мыцәазацт.

Арапҵ ахы щышьтнахын, уигьы аштә интаԥшит, ариабжьарак аныҟәара изаҽыз, абра иаарц акәзаарын. Инымтцәазо мща ыҟазаарым. «Шьта ҳааит», – аҳәан, иаақәыԥсычҳаит.

Ҳаԥьарат ашьшьыхәа дылҽыжәцит, Иуатәақәа хьу-хьууа, икыдыщрны ицон.

– Аԥшәма уҟоума, аԥшәма! – ибжьы ҽацаза инаиргеит ақәацә ихы накәкны. «Аа, абар сахьыҟоу!» – аҳәан, агәыз-гәыз ахга аҽаанахеит ақәыцьмақәа хьаԥшкәаԥшуа иԥхазырслоз дамшә.

– Есҳаҟ, ундәылтци уара, ани азәы дамбакәа ас ишуам! – иҳәеит, амца хәытцышьшьаауа аханы итәаз атаҳмада зыш Алтцыкә, иҷкәын ихы наиқәкны.

Шаҟантә уащ дамбазакәа сжьаны сдәылнагахьоу аҟара, ҳаныԥсра ҳахыпааит! – иҳәан, ахьышәтҳәа ашәхымс днылпеит Есҳаҟ.

Алҵыкә аԥса зхаҵаны иикыз илабашьала ҩаԥхьа ақдеилажьқәа иныркәыҵишь-ааркәыҵишьит. Ахәа аҽыгҳара наиргҭеит, иаргьы аҳаҭеиԥш аихәлачра иамаз ҩахҟьан, алҩа еиқәыцәашь ахәыблы иҩаҵачит, акәицқәагьы хыхьынʒа иҩеины инҽыцәааны инкаԥсеит. Аҧҵаҧҵаҳәа, имацәыс-мацәысуа амцабз еишьыл ахәышҭаара зегьы амҿханакын, ақәацә ҭбаа ахышәара-ҵышәара ааҩналашеит.

– Иууеи, уара, ҳбыста убылуама?! – даґьуашәа ҿаалҭит иԥшәмаԥҳәыс Шьамсиа. Нас, адулаԥ ахьтә акҽыҩра даакҽыҵын, амца зыҵшаауаз, ихаббала иуны икнаҳаз абыста аакнылхын, аакҭәирахь игылаз ақәабҭаргылага инҭалыргылеит. Ашшы зыхгоз абыста иаакәыршаны, ахырҷарстақәа рҟны иҩахь-ҩахьʒа, ижәпаʒа ачхәар ҟаԥшьʒа иаҽыкәыршаз афҩы лаҳа-лаҳауа амаҵурҭа иааҩналеит.

– Абыста шәара ишәхәа, нан, сара еснагь сҽахо ҷьышәшьома, ироумҳәакәа рхала акы рыздыруам, – лҳәан, Шьамсиа даґьуашәа-дрызгәдушәа лыԥҳацәа днарыхәаԥшын, лԥыраҳәа лоужьны лыԥшәма иааигәара даатәеит, амца лныршуа.

Рыҷкәын еиҳабы Адылгьери, ажьыхҵә иахеицалаз ажьҵаа ишеишеиуа ақдеилажьқәа ирыҵажьыз аԥырґқәа иҩаҳаракны, ирхакны ԥшьаала ирҵәиуан.

Хыхь ашыш иқәжьыз ажьҵаа иацрасыз амцабз хьааганы лаґырʒқәак иоунажьыз, аԥырґы абла тҟәацқәа ианыркьыслак, азныказы ишәыта-шәытаʒа иҩеилыблаауан, аха дырҩегьых, ашацаҳәа рҭып аҟны иаауан. Алҩаҵә хәыҷы иҩархылҵуаз афҩы «иԥстыхгаха» аԥынҵақәа инарҭахәмаруан.

– Ас еснагь цыфала ҳауеиқәшәаху, хар ҳамаʒам уажәы. Дамшә зеишыз ҿаҵахәы змоу аʒә иакәзар, дымҩахытцып, уажәытҵәҟьа Ажәеиԥшьаа даҳхылаԥшны ҳаҟоуп, – иҳәан, Алҵыкә ашәарах жьҵаа зқәыжьыз ашыш дҩаҵаԥшит.

– Амарыхәбақәа шәыҟоума, Амарыхәбақәа! – дырҩегьых Ҳаԥьарат ибжьы наиргон еиԥш, агәашә даадыххылт Есҳаҟ. Дамшә днақәцәҟьан:

– Ҳаи, иауазеи ҳаҟамкәа, уҭал арахь! Бзиала уаабеит!..

– Уарбан ҳәагьы утдааумеи!

– Ҳарҭ асас уарбану ҳәа ҳаимазҵаацт ианакәызаалак!

– Акьахьба дышәҭоуп, ухаҵкы сцеит! – инапқәа ааиҵыхны иҩыза иахь иҷынеихеит.

– Ҳаԥарат! – уаҳа акгьы изымҳәакәа днеизыҵрысит.

– Наѣ уаҳԥыртԥ, Дамшә, уанаԥьалбеит, иаҳзааз думбаʒои?! Ҳаи, ианаамҭаҵәѣьаз ушԥаа, ҳаи, иана-

амҭаҵәѣьаз ушԥаа уқәақәра сара изгааит!..

– Избан? Сара ара сааира ианаамҭоу, ианаамҭам ҳәа акрыѣоума, уажәадагьы сааихьан, аха ус уҳәаʒомызтеи?

– Уи уашьҭан, уи уашьҭан, арахь ҳлеип зны. Аа, Арапҵ зымбеижьҭеи, маԥк иагхазшәа збоит, Арапҵ мыжда...

Иагымхакәа Есҳаѣхеит, ишубошәа, иаргьы саргьы...

– Тәамҩахә шәымагәышьам. Уабакылаʒи, уанаԥьалбеит, иаҳҳәеит ҳәа? Улеи, улеи арахь! – еиманы ашҭа иааҭалеит.

– Ҳаи анцәа иԥьшьоуп, ҳаи аллаҳ иԥьшьоуп, уара уаха ара уаҳзырбаз...

– Анцәа иакәу, аллаҳ иакәу руа ихауҵода, Есҳаѣ?

– Рҩыԥьагьы хасҵоит абыржәыҵәѣьа, рҩыԥьагьы. Аʒәы имацара илшомызт абрахь уаагара, урҭ еицхырааит, рҩыԥьагьы ирыԥьшьоуп.

Апҵсааиҭакразы Арапҵ наганы ақәацә анаҩс иѣаз аҿхарпҵарҭа аҕәра нахадыршәит. Изқәыршәшәаргьы, акәадыр ахымыҩрыртә аѣара амгәырхақәа маԥк иаадыркәадеит. Нас иаагьежьын, амца зыҩнешаауаз ақәацә ҭбаатыцә ашә ианазааигәаха, Есҳаѣ акаҩхәа ибжьы наиргеит:

– Адәахьы шәдәылымҵуа, шәанаԥьалбеит, иаҳзааз дшәымбаʒои!

Аҭаацәара анцәа дырҭаазшәа аѣара еибаргәыргьеит, еилагьежьит, рнапы дықәыргыла дларгеит. Иуны ихыргахьаз абысҵа асас ишҧеимҵадыргылоз!..Агәыла-азла еигәныҩит. Ашьшьыга аѣнытәгьы ԥьмак иагәамҧхаʒакәа иѣааит.

Асас ихәы мазеихааншә, арԥарцәа: Есҳаѣ, Адылгьери, урҭ рҩызцәа Махаз, Мшәагә уҳәа неидтәалеит расак рҷы интаԥыххааua, уаткак инаҷыхәо. Ус, Алҵыкәгьы, игәылацәа ирушаз нарыҵаны, иаашәырццак ҳәа днарылабжьаны дааин ара даатәеит, иҭаҭыныжәга пақ-пақҳәа днаҷыхо.

– Дад, уара иаҳа адунеи ѣьаѣьа уазааигәоуп, иѣоу иану ҳәа жәабжь ҳзааугама? – Алҵыкә Ҳаԥьарат ихы наиқәикит. –

Ишубошәа ҳара ашьхақәа ҳакәыршаны, ҳабнакны ҳтәоуп, – нацԥеит нас.

– Сеидру ишәасҳәарызи, ус жәабжь ҿыцс ҳәа – даахәыцхәыцит Ҳаԥьарат. Еикәырҳә иҿыԥакыз иҭатынгьы днаханахеит.

– Урыстәылан дгьылԥысра хәыҷык ƀалан рҳәоит, дад. Убри ахҭыс хәыҷык иузҳаҳәару?

– Ааи, уи иашоуп. Абра анхацәа ҳаиԥш, убрагьы аусуцәа гәаƀроуп изҭагылоу. Ҳратәроуп, хәуроуп анхацәеи аусуцәеи рзы иахьабалак иƀоу, Алԥыкә. Убри адгьылԥысра ҳәа узҿу нахьхьи аусуцәа идырԥысыз ауп, уи иаразнак уа ирхәаҽеит. Аха, убри адгьылԥысра абра Гагранҙагьы ииаины иƀоуп, иахьеи-уаԥәи, ианыкәу цқьа аҳәара сцәуадаѡуп, убра апринц дзықәтәоу ҳадгьыл ҳарҭ анхацәа гәыԥѡык ҳҿааидкыланы иҳарҭысыроуп. Убри аҭыхәалоуп уаха абра сшаазгьы. Уи анакәхо лымкаала адырра сиҭоит Мгәыҙырхәа ақытан ԥцхәа аҳаблан инхо Леи Ԥыр. Нас, сара арахь ацҳаражәҳәаѡ дышәзаасышьҭуеит.

Ԥыр ҳәа сызҿу хаԥа нагоуп, хаԥа ƒьеѡуп. Ааигәоуп иара данцәырԥ, аха дцәырԥԥәƀеит! Апринци иареи еиҿанагалахьеит, еиқәымақарынгьы еидыԥит. Уи ус инхом. Ичкәаҳауа ажә аҽеилнамыргар иабацари!

– Уи апринц Олденбургски ҳәа изышьҭоу, ҳаргьы иҙбахә ҳаҳахьеит, дабаƀоу рҳәо дынҵәааит – рҳәеит ара итәаз арԥарцәагьы.

– Ари адгьыл гәлымԥәах хәыҷы – Гагра, зымпыԥаԥьгәаны измоу апринц дызқәиҭу анхацәа алақмар дирҳәозаап, аха иԥгәагәышьоит даргьы, ирымчи? – Ҳаԥьарат иреиҳәон апринц ихы-иԥыхәа. Мыждак иакәзаап иара. Иахьааиго анцәа идырп, зеиуахкы уҭаху аԥла ԥшҙақәа – аиҭаҳатәқәа рыла амшын агаҿа ҭалеиҳаит.

Ҳарҭ аапын ауми акы анеиҭаххауа, акы анылаҳԥо, иара изы зегь акоуп. Аапынԥƀа акәымзар, абжьаапны, аҭахызаргьы шьамхахьы асы шьҭазааит аԥла ԥшҙақәа диреиҭаҳауеит анхацәа. Цасҳәагьы акы ахы ныкәнаԥом, имарымажаха, иԥарԥаруа иѡеиуеит.

Дара аҵлакәа аҕьырак, абри адырҕыҕ еиԥш рыҟәцәаҟәа ҕаҕаҙа иҟоуп. Ахьҙгьы рымоуп дара, пальма рҳәама, сыздыруам...

Убас, Аԥсны ахи-аҵыхәеи рҟны уаѡԥсы илаԥш змаахац аԥсаҵла ххқәа, ишшәыр-шшәырҙа убра иаҭаҳара даҷуп.

Шәааҙырѡы, ассир сгәалашәеит! Ааигәоуп уи аныҟала, Шьханыҟәа захьҙыз Гагратәи шәарыцаѡык иҷеада аашьҭыхны ашьхаҟа дцазаап бназараҳәа. Уи ашәарыцаѡи апринци бзиа еибабон рҳәоит.

– Бзиа дзимбарызи, ашәарах баѡлашала дирчозҭгьы, Шьханыҟәа иҙбахә аранҙагьы иааѡхьеит, – иҳәеит иҙырѡуаз руаҙәы.

– Аиеи, убри иоуп сызҷугьы. Дцеит абарҭ ҳазҷаԥшуа ашьхаҟәа рахь, зегьы шәарыцара ҳашцало еиԥш. Абас шьхалбаанҙа дынхеит. Ажәеиԥшьаа дизыразхан, ҷадаиала ажьҵаа иманы дышьхыҵит.

Ашара маҷк шагыз, мзала Гагра абаҳчара длалагылеит. Абанҭ аҵла ҕаҕакәа, апальма ҳәа изышьҭоу рыҟәцәахь арҵәааарҵәааҳәа игәыҵшьаагаз бжьыцәгьакәак геит. Азныказ даареиԥьит, ихәы-ижьгьы қақаҙа иѡеилагылазаап. Шьханыҟәа бнаран ѡныс имаз, кәахьчан цәарҭас иҵаз, жәѡанын хыбрас имаз, аха ари аѡыза агыгшәыг шьҭыбжьы имаҳацызт. Уахынла абна илам иҟоузеи, рҳәоит, анцәа идырп. Аѡсҭаа, ақаҷаа, ҙызлан, аԥьныш, уаҳа гмыгс адунеи иқәи? Илаԥш ахьынҙаназо аҟәрышь агәҭа кылзыцкьаауаз иԥсуа шәакь агәҭа ҷырхха икын, аха иауамызт, инапкәа ҵыстцысуан. Дырѡегьых, аԥаса иахьгаз абанҭ аҵлакәа рыҟәцәахьтә ҟьымкьымҳәа быжьқәак ааган, аҵымҵым-аҵымҵымҳәа аҳәҳәабжь геит. Шьханыҟәа зынҙак иҭахҙамкәа, адгьыл ахала аѡада игәҭасызшәа дѡышьҭыԥаѡышьҭыԥеит. Нас ахаҵа дызқәымшәо акгьыкам иҳәазар акәхап, иҷеааԥсахны, ишәакь ааиҵыхны аԥьныш быжьқәа ахьгоз ахь аѡада дѡаԥшит. Аеҵәакәа каххаа, амза лаша-лашауеит. Анҭ ажәѡан иадибало аҵла хбырчачақәа рахь дҵикәҵикәуа, ацгәы ԥсы ихаҵаны иҷынеихазаап. Ус, анцәа абзиара ҟаҵа, ԥсрак-ҙрак ахьыҟалаз еиԥш, аеҵәа кыдшәартә арҵәааа-арҵәааҳәа еиҭагахт аҳәҳәабжь, абанҭ аҵла хылаԥарчқәа рҟынтә, иагьааҵысҵысит ирхагылаз аԥшандага махәқәа.

Шьханыҟәа иара итәала гыгшәыгҵас дызнымиац маҷын, аха ариҵәҟьа закәыз аҳәара уадаѡхеит, аԥсыцкьа зхоу акакәмызт, бзиара иатәымызт.

– Изакәхарызеишь, анаԓьалбеит!

– Агаҷа ааигәара гыгшәыгҵас иҟаларызи?!

– Мап, уи гыгшәыгхом, анцәа абзиара ҳарҳа… ʒызлан ххәар… уи аҵлахь усс илымеи, уи лыԥсы – лыԥсынҵры – аʒы… рыбжьқәа неиларыԥсеит.

– Ишәасымҳәои, шәʒырѡла. Зны иҟьымҟьымуа, зны итҵәааауа аҵла ақәцә еилырҷеѡ иахьыкәтәаз, ааигәара днеит.

– Иқәтәоу закәызеи? – изымычҳакәа дҵааит Есҳаҟ.

– Акраадыруоу иқәтәоу, уʒырѡла, Есҳаҟ. Шьханыҟәа иԥырхагаз афаца-мацақәа днарыха-аарыхауа, ибла ҵарқәа рыла инҭырҳәцааны цқьа дѡарыҵаԥшит. Урҭ аҵла уамагақәа рыкәцәан иблақәа ирбазеи, ҳазшаз абзиараз даҳхылаԥшааит!

– Иҟалазеи?!

– Иибеи, анаԓьалбеит?!

– Ишәыкәшәира, иҳақәшәира ибла иабаша! Абанҭ адырғыгҵла ғаҒақәа ҳәа узҷу…

– Апальмақәа рыхьʒуп умҳәази…

– Аиеи, рыхьʒ уаѡы имҳәааит, ирыхьʒу акраадыруоу, убарҭ рхагәҭа иқәтәоуп!..

– Изакәи иқәтәоу? Аѡсҵаацәа?! – иԓьаршьон ԥсҳәаа, еиқәыʒырѡуа иахьтәаз.

– Урҭ ирыбаргузеи. Егьырҭ аҵкыс еицәоуп. Ѡба ыкәтәоуп.

– Ѡба захьʒуи?!

– Изакәу, изахьʒу акраадыруама, исаҳаз ауп ишәасҳәо. Абри иаҳгәыҵашуа ҳазхатәоу ахәышҵаарамца аныс, мцрак налаҵаны ишшәасымҳәо, иҟалеит ҳәа ишаасаҳаҵәҟьаз ишәасҳәоит, исазҳәазгьы ауаѡ нага ззырҳәо, шәара дышәзымдыруазар ҟалап, аха Алҵыкә дудыршт, ҴаҒьтыр-иԥа Хәсин…

– Ҟоҳ, уи ахаҵа дсымдыркәа, Гарԥтәуп, дшәарыцаѡуп, ацәгьеи абзиеи ахьыкоу унеишь-уааишь ҳәа зарҳәо.

– Аиеи, убри сижьазар, шәаргьы шәызжьеит.

– Нас иқәтәази, ан лхылсеит, урҭ аҵлақәа рыкәцәан?!

– Иԛәҭаахзи, ишпԥашәаасҳәара, абарҭ амшәҳәарақәа жәбахьеит нас, ара итәоу зегьы шәшәарыцаѡцәоуп, убарҭ амшәҳәара хбыцқәа рҟынӡа иҟоуп. Аха, урҭ еилаҳә-еилаԥны, ихәапҵ-жьаԥшәа иҟоуп. Арҭ рыбԍақәа еиҵхәаа-еиҵхәаа, рлымҳақәа ԥадра-ԥадраӡа, рӡамѡақәа рҟны иҷаҵаны, рылақәа ҭыжәжәараӡа иҟоуп. Рыхәдақәа қамс-қамсӡа, маҷак инеиҳаны ахәы рыцәссуп. Рҵыхәақәа ракәзар иҵәыз-ҵәыӡа аршьынак-аршьынак рҟынӡа инеиуеит. Еилаҵәиуеит, еимцкласуеит, еилапаҭоит. Нас, руак ааҳәны, аѡыза абԍа аиарханы иныԛәтәоит.

– Ари зегьы ахьыҟало…

– Аиеи, ари ахьыҟало, ани аҵла ԍаԍа ҳәа сызҷу, апҟызбԍы зҷаԍԍа изҷоу апальма ақәцәа ауми! Ани абԍа анеинархалак, аѡыза анапқәа рыла, абарҭ ха ҳаипш анапқәа, ашьапқәа рымазаап, амала, рнапқәа кьаҷзаап. Абарҭ рнапхыцқәа рыла, ххәашәа аѡыза абԍа иалнашьуеит, аҵа анапыхьашәалак акәзаап. Анапхыц цәыршәагақәа ирыбжьакны абла ҭыжәжәарақәа ирзааигәаны иахәапшуеит, иахәапшуеит. Нас ахапыц хцьаԥьақәа инрыбжьакны иҷамҷамуеит, иҟьымҟьымуеит, иѡапа-ѡапоит, нас еиҵаналагахуеит аҵалапшра, абна илӡааша. Аѡыза уи агәы иахәаӡаны изқәыршәшәо уа иамҵатәоуп, иматанеиуеит.

Ус-ус, адгьыл аҵа кылырҵәома уҳәартә арҵәаа-сырҵәааҳәа рыбжьы ѡыхҵаны, иууаӡа иԥаны рнаѡс игылоу амзашаҵла инарықәпалоит. Аха, иара уаҵәҟьа, иѡапа-ѡапашәа рҵыхәақәа ӡарҵәишәа еиларшаны амахә инакәырҵәашаны игьало рҿынкнарҳауеит.

Рышьҭахьқәа, ртәарҭақәа роуп сызҷу, аҳауаҟны ахәыц еиѡызҵәо, афрангь далақь ала икарффа исаны, нас ашьамашәыга ахьыршьызшәа иҟапшь-ҟапшьӡа, ихыгьежьааӡа иҟоуп. Убарҭ ртәарҭақәа ыргьаланы зны ажәѡан ахь идырхоит, амза ашәахәақәа ахьдыршоит…

– Анцәа уаҳзылыԥха! Изакәызеи Аԥсны иԛәнагалаз, ѡсҭаацәахарушь?! – ҷәааиҭит Алҵыкә.

– Сеидроу, абна иацәымԍхаша. Шьханыҟәа адых-дыххәа игәы шыхыцхыцуаз днеиҵаҵын даҿа ҵлакы днавагылеит. Иблала ишәеит, изеит, ишәақь инанаго инанамго ҳәа. Зама-

налатцәҟьа инанагоит, амала, мзала ахысра маҷк деиқәнамыршәар ҳәа дшәоит акәымзар.

Ишәақь ҩышьҭихын, руакы инақәикит. Дара ҧыхьеиҧш рҧыхәақәа рыла рыҽкнарҳан, илеивыс-ҩеивысуа ауаргьала ҟарҧоит. Иаргьы ишәақь ацирзазоит, иҟаиҧари? Нас ишәақь лоужьны, иарма напы инанҧаны, мрагыларахь злаҟаз ала дааҳәны, иарҕьа напала хынтә илахь-иԥьымшь иҙатәит, дааҟәындҟәындит. Ашьҭахьы, ишәақь ааигәыдырсыланы, аҧықь аатиргеит. Еиҧаҟаа иҧәыз ҳаҧак жәҩанахьтә илеизшәа, ахәапҧ аашьҭнаргеит амзаша ашьапаҷы. Аҩыза аҟыпҳәа аҧыхәала изхьынҳалаз амахә инықәтәеит. Ҧыпх иҧсызшәа аҽырпсҙаны иҟоуп. Убас маҷк аҟара афы зысыз еиҧш иҙыҩҙа ишықәтәаз, аҧаҟа хәарч-марчҳәа зыбжьы газ ахь ахы нарнааит. Аҩыза шьаҙа-гәаҙаха, ипатматуа апҧсы ахыҧуан, иара алымҳа ҟьаҟьажәырқәа иҧегьы алада ирнааны, абла жьаржьалеиқәа кылырҳәҳәа маҷк иазыпшуан. Нас, Шьханыҟәа дызвагылаз аҧлахь алапш наршәит, иааиҷапшит ацәгьа зузи иареи. Аха, зынҙакгьы игәхьаа мкҙакәа атрымҳәа инапан, зны-заҧәык махәык инахьыст ауп, асаара илкапеит. Егьи аҽееиҧнахуан, абла хырҷақәа ҕьағьаҙа ишааԥшуаз ус иагьаанхеит. Инахагылан аҳалал анаҧошәа иахәапшуан, нас инафҩышәа-ааафҩышәан аҧыхәа ыркәаталеиуа иҩышьҭнахын, иаархәаны иианнакылеит. Ҳамҧакы аҽееиҧарҕәҕәа ус игылан. Ашьҭахьы, ахы ланарҟәын, апсыҧха зхыҧуаз аҩыза алымҳарҧа ақьышә нҧанакын, ҟьымҟьымҳәа акы аҳәеит. Ус, рыпҟьашәа ииапҟьан, ҧыхьа изқәыз амзаша инадсыла-надсыло ақәцәан иҩеин аҩызеи иареи ҧыхәала изхьынҳалаз амахә аҽереиҷьны инықәҟәыҟәит. Дырҩегьых аҽыҩеиҧнахын ашәарыцаҩ ахы наиқәкны арҧәаа-арҧәаа ҩыхнаҧеит, аҧықьгьы аатгеит.

Рыҩбагьы еихырсны, игьалдызуа наҟ-ааҟ ихәда ихшьны, иҽада иапҳьа иргыланы агаҷа апшаҳәаҟны данкылсуаз иҟьаҟьаҙа иаашахьан. Иҩныҟа дкыдымгылакәа дышиашаз иҩыза апринц иаҳҭынрахьы днеит. Арҧ апстәы мҙанрақәа рцәақәа рхырхыр, апринц иҧшәмапҳәыс лыхәда ихалҧаша ассирҧәҟьа рылҧуеит, адунеи иамбац ахәыдхаҧа лзыҟалоит. Уи ҳамҧа дууп. Ашәарах жьҧаагьы ҧытк наиитап.

Шьханыҟәа дааит ҳәа иҙбахә шааиарҳәаз еиԥшҭәҟьа, даааиааит арахь мҳәакәа, схаҵа сиԥылоит ҳәа дгәыргьаҵәа аҳҭынра агәашә ҟьаҟьаҙа иаартны дааҵытцит. Шьханыҟәа дҽаԥха-ҽаччо, деидараха иаԥхьа дгылан.

Апринц азныказ дадырсызшәа уа даанхеит. Нас ак сҳәаҟәоит ҳәа далаган иҽы акит. Деиҳәҭҟәыҟәлеит. Ус дшыҟаз дааҟыцькыцьын, дынхышәҭын ахәаԥ аашьҭиргеит.

– Ихьи ианаԥьалбеит, аҳ иԥсы иҩразу аҳәынҭқар хәычы?!

– Ԍсҭаацәаз ԥьишьазар?

– Еи, уи аупеи! – аҩзаа ааилдыргеит иҙырԍкәоз.

– Иҟалаз уи ауп, арҵ аԥстәқәа ахьы маҷымкәа ирыхҭынҵаны аҳәааныркәынтәи иаахәаны иааигазаап, амаамынқәа ҳәа изышьҭоу ракәзаап дара. Араатәи аҳауа зԍыдеи, ашәаԥыцьаԥ мҙанреи рҟны еинаалап, еибарԥшҙап, иҽиап ҳәа ԍба ааигагәышьан, аха ишыжәбошәа, Шьханыҟәа илахь-иԥьымшь ҙатәны рҭыԥ иқәитцеит ҳамҳәозар.

– Ԍсҭаацәаз ԥьишьеит умбои. Аха, аԍсҭаа ҳәа иҟоу, ара уара ишуҳәаз еиԥш, ҟьымҟьымҳәа акәҙам дышцәажәо, арҵәааарҵәааҳәагьы дыҳәҳәаҙом. Уи абри ҳара ҳаиԥш ауп дшыҟоу. Уи дҟәышуп, инамыцхәны дгызмалуп, абри амаамын ҳәа уара узҽыз еиԥш аҵыхәа хәхәаҙа имоуп, акьатрацә ахьаанҵәо иқамсаҙа иҟоуп. Уи ауаа акырқәа дырбахьеит, дырдыруеит.

…Алҵыкә игәараҵа уаха ачара хпыҷ ззырҳәоз ыҟан. Ҳаԥьараҵ иқәлацәа, иԍызцәа идеизаланы идтәалеит, пату иқәырҵеит, иарбанзаалак асасдкыларақны акы иаҵамхеит. Уи анаԍысгьы акырынтә еиқәшәақәеит, Гагратәи аус иалацәажәеит, аҳы-ы, абыржәашәоуп ҳәа алабақьаԍы дшаарыниалак еиԥшҭәҟьа, Адылгьери, Есҳаҟ, Мшәагә, Махаз, уҳәа рԍызцәарԥызцәа зҳәаз иеиԥш, ирыма ишлеиуаз агәра игеит.

Ара даҷеа ус еилаԥаҵак цәырҵит. Алу Қьааба иугаргьы лагара агхом ҳәа акы рҳәоит еиԥш, Акьахьба ара дахьааизгьы ҭауадааи иареи еиҽамгылар амуит. Иҟалаз уи ауп:

Алҵыкә иԥеиҵбы Есҳаҟ ԥҳәыс дҳәаны дизтәоуп, абар, ачара аҽҳәара ааигәахеит. Аха аусҟәа акалашәа иҟалеит. Амаҙа аргамахеит. Арахь аҵаца иаарго Аихәаа дырҭыԥҳауп, ҭауад ҵкаруп.

Абар, уҳәан-сҳәанқәа шаҟа уҭаху! Аихә Ламшьаҵә дуззаиԥҳа хазынахә ацәмаа иахарԥоу Марыхә Алҵыкә-иԥа Есҳаҟ дигартә дыҟам, уи хыхь иқәтәоу ҳазшаз анцәа дугьы игәаԥхом! Еиԥханагьлоу роуп инаскьеибаԥхьо ҳәа, иааргарц ирҭаху аҭаца лашьа Ҭарашь даақәгылеит. Уи уҳәан-сҳәанмызт, ҵабыргын.

Аус злоу дара роуп, игәаԥхеибашьазар, раҵкыс уаҩы дызиааиуам рҳәоит. Ажәакала, абри аамҭазоуп Акьахьбагьы данақәшәаз. Абри азоуп Ҳаџьараҭ агәашә данааҭала: «Ҳаи, ианаамҭаҵәҟьаз ушԥаа, ҳаи, ианаамҭаҵәҟьаз ушԥаа, уқәақәра сара изгааит!» – ҳәа Есҳаҟ дзиԥылаз. Иԥҳәысаагара атәы Ҳаџьараҭ усгьы идыруан, аха ас – мап...

Даара акырынтә еиқәшәақәахьеит дара. Бзиароума, цәгьароума, Аихә-ԥҳа иахьылнеирҭаз, иахьлааирҭаз, дахьтәоздахьгылоз зҳәаз иеиԥш, маҳа-аргама иҿелыкәиршәалон. Еигәаԥхеибашьеит. Хьымацәазкгьы кәеицеиуа, абри жьакцараҳа ҳаиҩызара мжьакцааит ҳәа лнацәа ҭхәаа инахеиҵеит. Уажәы рҩыџьагьы аҵаа рыбжьало иалагеит. Амала, иџьоушьаша, лан дақәшаҳаҭуп. Зны иаалгәамԥхазт, егьит, аха нас, Марыхәаа рҭаацәара дашьҭаҵаауа, днашьҭаҵаауа лҿаалхан, урҭ шхәыдамыз анеилылкаа дазааит. Лыҷкәын Ҭарашь иоуп, ауаҩага иикыз икит ҳәа зҿызрыцәгьауа.

Иаб Сафар рыцҳагьы ииҳәаз ҟалар акәын, даҿакы – мап. Аҳы аҩада ицоит иҳәар, ааи, азамана, аҳы алада цашьас иамоузеи, ҳәа уҳәар акәын. Заԥшь-иԥа Омар иеиԥш, иара убри ауп Сафаргьы дызқәыҳыз.

Сафар идгьылқәа цәаҕәаны анхацәа аџьықәреи изыларҵон, изаадрыхуан. Хазы наделла адгьылқәа риҵон, дара анаарақәа рҟны акәын иахьыҟаз, избанзар дгьыл иашарҵа ыҟамызт иара дахьынхоз, Лазфи итыша ҳәа иахьашьҭоу анаҩыс. Ара зегьы ҟәаԥа-ҽаԥаран, ԥсҭаран. Амала, адгьыл ҕәҕәамзи, аџьықәреи, аҟәыд бзианы иҟалон, аура барақьаҳҳаны ирызҭаргалон.

Ҵҩа змамыз аҧсаса имаз ахьшьцәа игәарырхуан, аҩныҟа имааҳо, ашьхара, аҧсҭара ирыманы иқәын.

Амшцәгьақәа раан, ақәаршѳы бааԥсҟәа анауаз, ахәқәа рҟынтә адгьыл маҷ-маҷ иқәыҳәҳәааua, аҧсылара аманы ала-

да ицон, амалаҧырреи ашьанҵарақәеи аарԥшуа. Сафар иара ус ихы иҭашәоу, ма игәнаҳа рықәшәаратәы, ԥьоукы иарҳәоу здыруада, аха ҽенак иҽагакцәа дынрылагыланы ус реиҳәеит: «Шәырашәашьа сгәаԥхом! Ааи, исгәаԥхом, сыдгьылқәа ԥхасҭашәтәуеит. Уажәынахыс шәҽагакышьа шәыԥсахроуп. Ладантә аҩада акәымкәа, ҩадантә алада шәрашәо шәҭалалароуп. Усҟан ауп анышә еизыҳәҳәо аҩада ианцо, мамзар ишәымбои – анышә аԥсылара зегьы алада ишәышьҭит!»

Анхацәа рыцҳақәа Сафар дԥьашьо рҽагақәа рыҵаргәаны иаагылазаап.

«Ҧыцха ҳрашәо. Ҳхы ашьашәы ҭатәаны ҳазлаҭалари, адунеи иаақәыршааз аӡәы иҳәоны исмаҳацт!» – иҳәаазаап иаҳа агәаҵәа зыҕраз, Алиас ҳәа изышьҭаз уаҩ кьаҧк.

– «Ауаҩ кьаҧ игәы иҵасуеит ҳәа рҳәо уаҳахьоума, Алиас?!» Иркәалааны иажәақәа наиршәзаап Сафар.

«Ҵабыргуп уи саҳахьеит, аха даҽакгьы рҳәоит!» – иҳәеит Алиас.

«Уи арбанушь?» – ҧааиҭит Сафар иҽехыршәаа.

«Ауаҩы ҳарак аҽада бызшәа аниҳәо ыҟоуп!».

«Ааит, уара, Дамеи аҳәацыркь иԥа уакәызма сара аҽадаҳәа сазҳәоз!» – иҳәан, аҧыжә-аҧыжәҳәа аҟамчы леихиҟьеит.

Алиасгьы убри дазыԥшызшәа, иҽага акәапаҳәа инкаршәны, аҩныҟа длықәхәаша дцеит, изқәа алаба кыдырззала.

Иаанхаз иҩызцәа, ус инцәыҵабгьаҭ-аацәыҵабгьаҭшәа, цәгьаԥсышьала иаадырхәлан, инкахәыцуа иқәҵит.

Ҧыцха аԥьықәреи рашәара заҳахьадаз, цыгәхыршәҭ ҟарҵозшәа?! Аха ирымур, изықәтәоу, изқәаарыхуа, рымҧы-рымца злырхуа абнара уҳәа зтәыда? Урҭ зегьы ҳамҭас анцәа иҟынтә Сафар иоузаап...

Ари аизыҵҟьара аныҟала ашьҭахь, мчыбжьыкгьы аамҵӡакәа инрылаҩ-аарылаҩит, Алиас хәыҷы иҵаацәа аашьтыхны, дахыҵны Бзыԥҟа дцеит ҳәа. Ԥьоукы алаф ихырҳәаауан, алаба иманы ара дтәазаргьы ҟалон, Бзыԥынҟа изылбааигеи ҳәа. Егьи амчыбжь аантҵәоны, ахәылпаз, амра абас мыстхәагашәак амшын илӡаалон еиԥш, Лазфи итыша ааигәара аҵыкьхәа ахысбыжь геит, ахыԥхәагьы Сафар длеиқәаҳан иԥсы амра илацҭашәеит.

Убри Сафар ахага аҵықьхәа данааимса иԥынҵа дынкылшәазшәоуп дшыҡоу Ҭарашь, иахьа заҳәшьеиҵбы доузмыжьуа, Марыхәаа рчара еилазго.

«Анхацәа арыцҳақәа саб дырҟаҡахьан, дырфахьан, уи азмырхакәа, уажәы иаалаганы саҳәшьа дыргоит! Уи хыччароуп, тәамбароуп, убри аҵкысгьы еицәоуп! Изураны сыҡаӡам!» – абас дхәыцуан Ҭарашь.

Аҳҭынрагьы Алҵыкә игәарақагьы ԥьабоит.

– Ҳаԥьарат иакәзар, иаабац дабаҡоу! Абылра иацәшәаны аӡыршы иҵаҳаз ҳәа – алада иауам, аҽада иауам. Даара иҳаиҵқәиҵыҡам. Иҽыза Есҳаҡ инасыԥ алагәыргьара ацынхәрас – ақәыԥсычҳара. Иааит иаргьы. Аҿҳәара змоу мааир иабацо! Уаха аҭаца дааргарц ицоуп. Аха аԥь аҽагьра, амжәа агәаԥшьра ихы рниҡьарц игәы иҵоуп, Сафар ихылымҵраны ихылҵыз Ҭарашь. Аӡыхь иҵхәрааны идәықәлази, апытра зҽазызкыз апытҡәырқәеи нкылашьас ирымеи?...

Амала, уамашәа иубаша, акы далаҡоуп иара Ҭарашь ҳәа иҡоу. Акатаҳәа ауаа изнеины иацәажәоит иаҳәшьа амҽа литаразы. Иааиарҳәо зегьы дазыӡырҽуеит ҭынч, дақәшаҳатхашашәа ихы ирҵысуеит. Анцәа иԥьшьоуп, шьҭа иаххәаз иаҳаит ҳәа ишыҡоу, еиԥханагьлацәоу роуп инаскьеибаԥхьо ҳәа иааҿахиҵәоит.

Аҭацаагацәа аан, насҵха ԥьара иԥшуп, аҳҭынрахьы ааишьас ирымоузеи! Аиҳабацәа ҳәа ирыԥхьаӡоз, амҵ ашьапы ахьыпҵәоу здыруа, нашьҭуп, аха ҽеи ыҡам.

Нас, Ҭарашь ихала, иуаажәлар рахьтә аиҳабацәа аранӡа шәысзааироуп ҳәа ауаҽы дырниҵеит. Иааит. Ишеиҿыхоз илеихашәа ихәлеит.

– Ауаҽы дуаҽуп, дылбааганы уихымцәажәан, дад ԥхашьароуп, уи аԥсуа итәым. Марыхәаа, дад, шәара Аихәаа шәаҵкыс излеицәоу ҳәа ҳара акгьы ҳаздыруам, – иҳәеит Ҭарашь дзыпхьаз аиҳабацәа реиҳабы.

– Нас даҽеазны еилышәкаап урҭи ҳареи ҳазлеиԥшым ҳәа акрыҡазар. Сара стәы сара издыруеит... уаҳа шәаламцәажәан, – иҳәеит цқьа данизыӡырҽ ашьҭахь. – Еиԥшу роуп инаскьеибаԥхьо! – нациҵеит.

– Дад, уара убри ажәаԥҡа уцо-уааua аҳәара уаҿуп, иуазҳәада?

– Исаҳан, исҳәеит!

– Ааи, дад, ус акәхап, ус. «Иардар-иԥа ҟаламала иаҳаз иҳәеит, иибаз ифеит» – рымҳәеи.

– Шәсацәҳарц шәааау, шәсыцхраарц акәу?!

– Ҳарҭ аҳәы ҳицхраап, егьи ҳаиԥырхагахап ҳәа акәҳам ҳшааз, аҵабырг ҳадгылоит.

– Сара стәы сара издыруеит.

– Нас умбои, дад, аԥасагьы ус уҳәеит. Уара утәы уара иудыруазар, ҳара ҳазурааԥсагәышьеи, ҭаҳмадцәақәак аѡны ҳтәан, – рҳәан, абыргцәа рлабашьақәа рыҿырынҵаны, ршьамхқәа аҿҿа рыхго иѡагылан рыѡныҟақәа рахь алашьцара иналалеит.

«Шар, иҟало аабап. Еихашәы иҟоу ажәѡан мчыла иузеилыргараҳа ҳнапаҿы дааиуам, уаѡы дызмыхәо аҳәы иоуп Ҭарашь, иаб Сафар рыцҳа, дааиаанҳа дымнеиааит, цәгьа диеиԥшуп. Ԥина иԥсы цәгьан, аха Ҳәынап еиҳа ифон ҳәа ажәытә ҳабацәа егьа рҳәозаргьы мцым, арик уаѡ димыхәеит», – рҳәеит.

Ауха аҵацаагацәа рхы рыкәаҿ игьежьит.

– Зшәакь еибамгаз ашәарыцаѡ иеиԥш шәгьежьит акәу?! – даарԥылеит Акьахьба ҷкәын.

– Ааи, гәышьа... – рҳәеит.

– «Гәышьа» ақәымзааит Марыхәаа ргәараҵа. Абар шьҭа шоит, ҳаицәажәап иҵегь, – иҳәеит Ҳаԥьараҵ.

Ауа, аҵынха, агәылацәа ираҳаит ари.

Иҧызуа икыдҿаҳәалоуп ачара иазку арахә-ашәахә. Ҳаҧоу иибаша.

Иубаз еицәоу убеит ҳәа, ишьҭахьҟа иҵаацәа ашәарҵа баапс ишҭагылоу, апринц иус алацәажәаразы иѡызцәа рахь дааит. Арагьы Ҭарашь ҳәа даҿа принцк, даҿа Заԥшьк дцәырҵит.

Ашара адәы ианаақәлоз Ҳаԥьараҵ Алҵыкә дидгыланы акы иеиҳәон.

«Сеидроу, дад, ҳара ҳтәы ҟаҳҵан, иамуит, ҳаҟәныршьауеит, уара ишуҭаху унықәа», иҳәеит Алҵыкә.

Ус, амрагьы ани амҵәышә ԥшра зманы иқәацәҳа игылоу ашьха иѡавшәеит. Уи ашәахәақәа хьшәашәаҳа акәын Ҭарашьи Алҵыкәи рашҵа ишҵаԥхоз. Ҩахьхьи, Кәрыжәаа рышьха ақәцәахь лаҳәақәак ҟыруа, еивагьежьуа, еишьҭеибаҵа еишьҭан.

Каԥкаԥқәакгьы рыбжьы ахра цыѡцыѡқәа ирныѡуан. Ажәѡан ԥҭацк хыршәламызт, уи аʒмыжь иатҵәара амра ашәахәақәа гәыбзыԓуа иатҵашуан. Ашәаԥыцьаԥ акәзар, аӷӷаҳәа еидахәыҭхәыҭлон. Аԥсабара зегьы шәаҳәон. Алҵыкә игәараҭа – мап...

Ҳаԥьараҭ Адылгьери ижәѡа кны аѡны ашьҭахь ақәаҵа дыҵан, инапгьы ихгьы ацырҵысуа ихы ак ҭеигалон. Адылгьери амцаԥшь иҷатәаны дʒырѡуан. Нас даауижьын, ԟды хымсыԟәк днықәтәеит Ҳаԥьараҭ. Иѡыза ахьышәҭҳәа ишьхәа даақәҵәиаан, иҷеыз ццышә ахьҷаҳәаз аҽхарԥарҭахь дыҵрыст. «Амра жәхьанеиԥш иѡеиаанʒа. Амра жәхьанеиԥш иѡеиаанʒа» абарҭ ажәақәа илымҳа иҭыѡуан. Уажәоуп иара ани ашьха ианавҵыҵ. Иҷеы амгәырхақәа дѡарых-ѡарыхо, амгәа еиԥхьашьшьаа, икалахәҵәаʒа иааиԟареитәын, аҕәра нахаршәны акәадырҵра, днаныххылан, иԟамчы еиѡырҷала иҷеы днақәмақарын, агәашә дыѡҭԟьеит, Лазфи итыша ныркә, Аихәаа рахь ихы рханы.

«Еи, дад, анцәа абзиара ԟаҵа, – иҳәеит зыԥкәын ишьклаԥшуаз иаб Алҵыкәгьы. – Аԥкәынра – аԥшалас».

Дтәоуп Ҳаԥьараҭ имацара заҵәык ари ақәаҵаҷы. Уажәыуажәы иԟамчы аԥҵаҵа аҷыжәҳәа икаԥсоу албыԓьқәа ирылеикшоит. Аԟамчы аԥҵаҵа... Аʒаԥшь-иԥа Омар иԟамчы аԥҵаҵа нҷырффаны, ахәы патагәаʒа ианааимпыҵаирхаз ааигәалашәеит.

«Изхарада? Ирҳәоит, ауаѡы акранифо аматҵәԟьагьы ицҳауам ҳәа. Алиас акрыфаха ииҭомызт! Уи иԥәнагаҵәԟьаны ихьт. Атәыԥҳәыс? Убра сыԥкәынра сыхьʒазар ԟалап. Аԥҳәыс алатҵәԟьа леишуам рҳәоит. Пҳәыск лыпԟара, ԥҳәыск латҵыс аиааира... Егьа ʒеибафара агәҭа салагылазаргьы, ус сымур акәын. Лара лхаҵажә, Ач-ԥҳа лыдҵала сани саҳәшьцәеи ҳаѡны иѡнакны избылуеит ҳәа дымцози! Атәыԥҳәыс илхарагәышьази, лара илазҵаауадаз... Аҷеы иазымиааиз акәадыр дасуан ҳәа. Ус иԟалагәышьеит! Шьҭа уи хнырҳәышьа амам. Абԥьаргьы шықәсык знык ахала иҭԟьоит...

С-Маԥь дызҷеузеишь уажәы? Маахырбла? Сан, саҳәшьцәа? Иабаԟоушь Никәала Шардын, Кәасҭа, Еснаҭ, Хәсин? Ҵаҕытыр-

иԥа Хәсин! Аҕьараҳәа дынхоит дынʔуеит, игәашә аʒәы даавсыр ҟалаʒом, уи ҟьаҟьаʒа иаартуп. Ахаан аʒәы гәацәыхьажәа иеимҳәацт, унеишь-уааишь ҳәа иарҳәоит, ацәгьеи абзиеи рҟны.

Адылгьери шьʔа Лазфи итыша дазааигәахахьеит. Нас уа дахьыѡыхшәо – ʔарашь иаҳʔынроуп. Дзакәызишь абри ʔарашь? Иаб Сафар анхацәа цыгәхыршәʔла аҽеага диркуазма? Омар рыцҳа аҽеага ҳиркуан, аха, нас ашьтәагьы ҳзишьуан, ара аҽеагакцәа рыхәгьы рыманы иаауазаарын. Ак аʔцкыс ак еицәами...

Ааи, ʔарашь, ʔарашь! Иахиҳәаарызи изысыцҳаз ажәа? Амра жәхьанеиԥш иѡеиааʒа ҿҳәарас имоуп.

Адылгьеригьы шьʔа Лазфи итыша дахысхьеит...»

Лакәми иаха Лазфи итыша иахҳәааны ирҳәоз! Иҟамлац иҟоузеи ари адунеиажә аҟны! Измилаʔуи иахьынтәаанагази уаѡы изымдырʒо, анʔ Кубеци иԥа Фасии реиԥш абра инхозаарын хаʔцеи ԥҳәыси. Араҟа ауаа зегьы шынхо-ишынʔуа, аԥсаатә, арахә-ашәахә анʔаны ирымаʒамызт. Аҳәаҟәа ааʒаны абна иларʔон. Нас, шьʔа иҿиеит, ирызҳаит анигәахәлак, аԥшәма ишәаҟь аашьтыхны, илеиҟәаʔәа ду қәасҟәасуа иаԥхьа инаргыланы, аѡада аккарахь ибнакны илаз иҳәаҟәа акакала ишьны иааигон. Ирʔаауан идырԥшшон, уа иадтәалан. Иԥшәмаԥҳәыс ҳәа иҟаз, иахьа мшмыхәла ахахара, аԥара даҿын. Илхахоз, илԥоз абри-абри ауп ҳәа акы ршәны, акы рҟәынны уаѡы ирыдимбалацызт. Илхахоз, илԥоз злылхуаз амаʔәахә ахьааргозгьы уаѡы издыруамызт. Еснагь амʒырхагьы, аѡнгьы хәцәахьы аҟьамсар рхысны иҟан. Уи аԥҳәыс ѡымсагк лкуа-илышьʔуа агәылацәа ирымбацызт.

Дара рахь анеира даара иуадаѡын. Асаса ʔышәшәаа, рашʔа иʔагьежьаауаз рла амшә иаҟаран.

Ишыҟалах здырхуада, ʒын ʔхы бааԥсык азы илаҳәыз ҽцәаҟәак абри ақәацә иаавалеит.

Ақәацә асшәыб иақәжьыз лѡа хәыҷык шалшәшәоз амѡасцәа рылаԥш ианааʔашәа, аҕәрақәа иаарыхеит. Ҳаҽеҳарԥхап, акгьы ҳнацҳап, рҳәагәышьазаап, – агәашә ахь инеихеит. Убри аамʔазы, ауамага, амшә аʔыѡра иʔазцалаша ани алеиқәаʔәа

ду аақ-аақҳәа аҽааанахеит. Наҟтәи агәашә ала ирҽаԥшуа, ибгьаҭны асы шьыҵәарақәа шьҭыруууаны шьҭахьҟа иршәуа, уаман иҟанаҵоз. Аҳлагареиԥш аҳәиҵә-аҳәиҵәҳәа еимагылаҩны асырҳәы илеиуа аҳәҳәыҳәа алеиқәаҵәа хәымбиҭә аҟәаҟәа ааршлоит, аха аҽеаршәшәа-аҽеаарԥацаны, агәаɯ-агәаɯ ахга ашра иналагахуеит. Гәыбгансгьы иоуҭои, ахаан ари агәараҭа, ҽынла сасык дҭамлаҳацзар, уажәы аҵхыбжьон уи еиԥш иҟоу згәаҕьрыдаз?...

Амɯа иашәаз амɯасцәа ҕьазкит, алеи дареи шеиҽашуаз, арахь ақәацә ашә ыҵарҟацоуп. Инеиҭак-ааиҭакуа: «Аԥшәма уҟоума, абааԥсы, удәылҵ ԥҳәыс улыхшазар!» – абас ҽырҭгәышьозаарын, аха аҭак ҟазҵоз алышькьынтыр иагаша акәын.

Згәы кыдгылаҳаз аҽыуаɯцәа руаҳәы итапанча ааҭиган ала инақәкны аҵықь ааҭиргеит. Згыгцәа ргыланы, аҽецәа ҽыжәысхуеит ҳәа иаҽыз алеиқәаҵәа ҟыт азымҳәаҳакәа, асбыбкра абақ аалнаргеит.

– Сара снапала исааҳан азы игәаҕьны исызшьуамызт акәымзар, ашьтәы цқьаҵәҟьа акәын иара, иақәнагаҵәҟьаз азыжәуит, шәқәақәра сара изгааит, шәҭал арахь, бзиала шәаабеит, асас дымшуп рҳәоит! – иҳәан, адгьыл дыҵыҵызшәа ила ашьҭахь даацәырҵзаап аԥшәма ҟадыць. Илагьы асы иларҳәазҳәазо наҟ аҳәаа инаваижьт.

Ус ҳгәы иҭамызт, аха иамуҵәҟьеит! – ҽааиҭит еицыз реиҳабы.

– Уи хьаас иктәым, иара зышьҭаз аԥшааит, шәхаҵқы сцеит, шәлаҳәны, шәымлакны шәыҟоуп, шәласы арахь! – иҳәан, раԥхьа агәарԥ иаатеигалеит асы жәпа ԥуа.

Ақәацә аҟны амца ду леилаҵаны аборахь дцеит аԥшәма, илақәырццакны ҳәакгьы аҟыжбжьы геит.

Агәгәаҳәа еилажьыз амца иакәша рыҽедырԥсасиуан асасцәа. Алɯаҵә рхылызза ицон.

Амца азганкахьала ихәыҵшьшьааз аԥырҕы шаԥшаԥқәа ирхакны, дырдхашәа ихаҵәиуан ишшаԥацалаха акәац ҽыҵқәа зхацалаз аԥшәма ижьыхҵә.

Аԥшәмаԥҳәыс саан гәаɯак лыманы, лҟәардә шьҭаҟәыҟә хәыҷы кны дааин, акәац зҳуаз лыԥшәма иааигәара аҽеҳәа

дныҽҳәатәеит. Иҩалхатҷгылаз асасцәа шәтәа ҳәагьы ралымҳәеит, дааҳәынгьы дрызхьамԥшит. Лсаан гәаҩа лшьамхы инылакны, аҩеиқәатҷәа мачк нанҵәаланы, ҷатҷабжак ззааира иҟаз аԥьыктҷәатҷәа нʒаатҷаны, ашыцмҳатҷә ала аилыршьыхаара далагеит. Ҟылт-ҟылтҳәа акыраамҵа илырҟытцымытцуан, аха лгәы иахьынʒатахыз ижәпамхазар акәхап, днеины адулаԥ дынҵалан, асызбал жәпа ааганы иалалҵәеит. Убригьы акыраамҵа еиллырхуан. Нас, лымҳатҷә ааʒаашьуа, лхатҷа лаԥхьа иааганы инарҳәы-аарҳәуа илымҷеикыз ажьыхҷә-кәац лада-ҩада иакәлырхәхәон. Ҩаԥхьа амца иныҽҳәакны аʒра даналага, убас фҩы хаак цәырнагеит, аԥсы даргыларын.

Ауха асасцәа акрыф-акрыжә рҽырԥханы, аԥшәмацәа ирықәныҳәо рымҩа иқәлеит.

Анааша, агәылацәа анааԥш, ргәыла иқәацәгьы инанырагьы ыҟамызт, адгьыл итцашьшь, алада ицахьан, рҵыԥан – атыша ҷаула аанхеит, зыхәашьыла итәны. Лазфи итыша захьʒугьы (ала зфаз итыша), исасцәа аҳәа ырҟааны ала жьы рҽеиҷеит азоуп. Ирҳәоит, уи Лазфи итыша уанавсуа, иахьагьы алафҩы ҭышәшәо иуаҳауеит ҳәа.

«Адылгьери шьҭа дҩеихьеит, ааи, шьҭа Ҭарашь илымҳа итишьхьазар акәхап, изысыцҳаз. Абри аус папантҟәыр лыԥхала ҳзалгар, Есҳаҟ инасыԥ ҳақәгәыргьаны ҳзыҟалар, нас ҳус хада ҳнапы аҳаркуан. Ааит, уи апринц!... Санылагьежьлак Леи Ҷыр, Шардын, Никәала, Кәасҭа, Еснаҭ уҳәа ҳаиқәшәароуп, иаарласʒаны ҳаидибагалароуп, Гәыгә-иԥа Алықьса дҳақәшәаргьы зеиԥш ыҟам ауп.

Сҭаацәагьы, иахьеи уатҷәи шаххәоз, иахганы Бзыԥынҟа исзымышьҭит. Сан илзеиҷмырцааʒеишь сымеида лымамкәа? Сгәы шәошәа ихыцхыцуашәа, сцәа сҭырыхьҭшьаауа сзыҟалеи?... Измаанеи!»

– Ҭарашь длеит лахьхьи абаҳча атцыхәан Адылгьери дахьизыԥшыз. Шаҳат дрымаʒам, ал атцаҟа рҩыцьагьы еидгылоуп. Ҭарашь акы иҳәар итахуп, длакҩакуеит, ишьхәа дыкәгьежьаауеит, зны ҷыцха дышьҭаԥшуеит, зны ихьшь халазшәа, аҩада ақәатца дытцаԥшуеит. Егьи дҭынчуп, ииҳәараны иҟаз хажәак иҳәахьеит. Акыраамҵа Ҭарашь иҟама ахы днаха-

аахауа икын, дуалуашауан. Ус дзыдгылаз ал ашьапы ишәпаҙа ихаргьежьны иаҵаз аҙахәа иҷеныкәаикит, адгьыл кылиҵәома уҳәаратәы ҷыцха дышьҭаԥшуа. Нас ахьышәҭҳәа дѡаҵкьеит, аԥхашьара ихьт, исас дышгылаз иара дышԥатәа. Амрагьы абан, ԥҵа-бамба ѡежькәак аҷыҵач аѡада иѡеиуеит. Абар, абар, аҷҳәара имоугьы акгьы агҙам.

Амра жәхьан еиԥш иѡеиаанҙадыԥшуп Ҳаԥьарат.Дырѡегьых Ҭарашь ҷыцха дышьҭаԥшуа, ѡынтә-хынтә даалеиѡеит, хәарчхәарчҳәа еилѡааз албыгькәа дрылаланы.

Адылгьери еикәаирҳәыз иҵаҭын ҭырҳәцааны дахо, ҷымҭԥсымшьа дазԥшуп аԥшәма иҵак.

– Иуҳәаз саҳаит. Ус акә, егьыс акә, ишакәхалак, адырра шәымоуп! – иҳәан, Ҭарашь дааҳәны Адылгьери дѡеиҷаԥшит.

– Амра жәхьан еиԥш иѡеиаанҙа…

– Исаҳаит, исаҳаит. Сдагәаҙам сара! Уца шьҭа!

– Усыҵаҟьаны сыԥхоуҵома, иуцәажәашьеи? – иааицәымыгхеит Адылгьери. Аха, уи ииҳәаз Ҭарашь иимырҳаҙакәа дыццакыццакуа аѡныҟа икәиршәт.

Игәашә дахьынҭалаз, ила Мура иеигәыргьо, иҟрым-ҷрымуа ианааиԥыла, аҟамчԥҵаҵа иҵихт, арҵәааҳәа иҳәхәо иԥырҟьаны ахы ахьынахоз ицеит, – ахаан аԥшәма иднамбалацыз абеит.

Ихѡызаа ҷьыкәреила иҵәыз ицақәа днарыҵалеит. Днаԥшы-ааԥшуа акы дашьҭан. Ус, изгәамҭаҙакәа ҷеагак аҷы днаҷаԥалан, ахәы ихы аҟәак аахнаргеит. Иара уаҵәҟьа ирҳәҳәа илкыдиҟьан, аҷеѡҳәа иааиѡиҵәеит. Ихы шьышьуа, дпарпаруа ашҵа дныкәлеит, нас деиҭагьежьыхт. Ацалаҟьа иқәыз аигәышә илаԥш накәшәеит. «Ари ароума иахьаҭыԥу, иқәызҵаз уамашәырхәхааит!» – иҳәан, иаакәхны акҷаѡрахьы иршәит. Аигәышә иара ида уаѡы икҙомызт. Уаҳа уа иқәызҵахуадаз… Нас, хыхь акәасҟьахь дыѡналеит, Марыхәаа иримҵо иаҳәшьа Шьазина луада дныѡналеит. Лгәыла ҧхәызбаки лареи еидтәалоуп.

«Дцааит, ԥьаҳаным лҭыԥуп! Анхаѡы хәаԥса диццар қьаф луп!» – иҳәан, дгәамҵ-хамҵуа ашҵахь деиҭалбаахын, иахатәи абыргцәа рахь ҷырххыла ауаѡы дишьҭит.

Иааит абыргцәа, рлабашьақәа нарсуа.

– Дад, шәыстахым, шәца, уҳәан, иаха уҳагәтасны ҳдәықәуҵеит. Уажәы ҳаиҭааугахт, иҳалухи? – иҳәеит еицыз иреиҳабыз ашҭа ианааҭала, аҵкыртхәагьы ганха дылкажьцәеит. Аҟәардәқәа иаадәылыргаз инарықәтәеит.

– Шәара акрызбахьоу, акырзаҳахьоу сгәылацәа бзиақәа шәоуп. Сара шәыцкәынцәа срықәлоуп, ццакырак сыхьзаргьы, саҭашәымҵароуп. Шәымбои, нахьхьи, Хьаџьра инхо сашьцәа Аихәааа срыԥхьаны ишаасымгаз, шәара сышәтәуп, шәнапы сануп, сызлаҳаз аус еилатата салшәыргароуп! – иҳәеит Ҭарашь дхәыцхәыцны, дҭышәынтәалаҙаны. Нас араҵлақәа ирывалахьаз амрахь дѡаԥшит. «Ыы, укыдшәааит, иуцашьоузеи, абжьааԥны уардыншәа угәагәо ажәѡан уаҵоупеи!» – даапарпархт Ҭарашь.

Аҭаҳмадцәа иаартны иреиҳәеит Кьахь Ҳаџьарат ԥсҳәы дааны дшыҡоу, Марыхә Алҵыкә дшиҭоу, нас ауаѡы дшиниҵазгьы. Амра жәхьан еиԥш иѡеиаанҙа аҭак сазыԥшуп, иаҳәшьа дҳаиҭо, дҳаимҭо ҳәа. Мап, анакәха, ауапа аҽацә акаршәраз снеиуеит ҳәа шиҳәаз.

– О, дад, аусҟәа еицәоутәит убама! Хҵарԥа-шкәакәа дааит. Аԥаса ишуаҳҳәаз уныҡәазҵгьы, еиҳа ипатуун, иаԥсуа ламысын, ауаагьы иуџьыршьон, мап-чап иҳәаазаргьы, иаҳәшьа дриҵеит, рҳәон. Уажәшьҭа ҳаргьы ҳазлаухәо хәа акгьы аабом. Баша ҳаауагагәышьеит, – рҳәеит.

– Изахьҙузеи иара, ауапа аҽацә акаршәра ҳәа иҡоу? – игәахы ԥыжәжәо дҵаайт Ҭарашь.

– Ееи, дад, уи ажәытә ҳабацәа, ахацәа ғәғәақәа ҳәа иҡаз ракәын иныҡәызгоз. Аинрааларазы абжьаҡазацәа змыхәоз ауаа еиурыжьуан ауапа аҽацә акаршәрахь. Уи иаанаго, уи ауп, дад, уапак аҽацәқәа ааиҵыхны, еиҵхәаа инкадыршәуан. Еиҕахаз – наҡ-ааҡ аҽацәқәа инрықәгыланы, иааиҽагылон. Ԛыџьа аиҳабацәа иакәнадыргоз бџьарла еибырҭон: иаҳҳәап, – аҳәа, аҡама, ма атапанча.

Уи атәы цәгьоуп, дад, ицәгьоуп... Аршьынки-аршьынки бжьаны аиҕацәа реиҽагылара атәы уадаѡуп. Дабакәнагала иара Акьахьба арахь! Ҳҳәатәы хоуҵозар, уи уара уиацлабыр

ҳҭахым. Уи ауаѡ иеиканыз хаирк дақәшәеит ҳәа ҳмаҳацт. Заԥшь-иԥа Омар шәыхс дзымԥхьаҙаз, абрагьцәа – рабрагь Ачыгба дызмыхәаз, аҳәынҭқар иарҧьажәѡа Амаан дуҙҙа дбашазтәыз Акьахьба ахаҵа, ауапа аҽацә акаршәразы сузнеиуоу, уаҳәшьа дҳауҭоу ҳәа узааицҳазар, уазыразха, дрыҵ уаҳәшьа, абан, амрагьы аҽҳәара ииҳәаз иазааигәахоит! Дкылћьа даакылсыр, ҳара ишаҳҭаху еиԥш акькьыҳәа ашәа ҳәо ҳзымцар ћалап, ҳҳәатәы хаҵа! Абри ауп ҳара иуаҳҳәо, шықәсык абра ҳартәаны ҳумазаргьы. Убри амра анкыларақны мчы ҳамоу аҳа уи ауаѡ иќны акгьы ҳалшом, ууаҳәа уны ҳаигәыдларгьы. Уара угаҙам, уан лакәзар, аԥҳәыс ћәыш замана – дазааит, нас уара иууеи? Адунеи аќны афырхацәа рацәаҙам, урҭ руара ауп ауаа зышьҭоу, ҳара ҕас даҳкуеит ҳәа ҳаҽуп.

– Ишәҳәаз саҳаит, аха Акьахьба абас Есҳаќ ихы иқәиҵартә ауапа аҽацә каиршәыртә еиԥш дызлеизыќоузеи?

– Уи, ауапа еиҵхәаа икаршәны, наќ-ааќ шәанылеиҽагылалак, зинс иумоузеи ҳәа иара уиазҵаа! Уи – акы. Иѡбахаз, ауапа аҽацәқәа еизааигәоуп. Иухоумыршҭын, Камшьышь-иԥа Хәырҭыжә иакәҙам ауапа аҽацә казыршәуа. Аҳәынҭқар иуаа амѡаду шәарҭас ирызҭаз, аҿымбжьа шьамхыла иацназгаз, ихәжәаны изкыз Акьахьба иоуп.

– Ауапа аҽацәқәа еизааигәоуп. Шәуаҙәк, ма игәаҵаҕара кылжәазароуп, ма аҳәала деиѡќьазароуп...

– Дад, ажьа шкәакәа зкыз ибарги! – Уи – иоуижьыр, иан дыԥсуан, иауимыжьыр – иаб. Араќа – ухаҵа уакәхеит иапыхьашәаз. Абзиаразы угәараҵаќны уаѡ дааилааит! – рҳәан, рлабашьақәа нарыҵыргәо, ԥшьаала агәашә илҭытцит.

...Игеит «Радеда» абжьы, иҵарыҵаруа иацтќьеит ахысбыжьқәа. Марыхә Алҵыкә игәараҵа иапыраҳаз аԥстҳәа еилачы ахыҵцит, амра ашәахәа каххаа ашҭа иҵаԥхоит. Хаала аҵкыс, мчыла ирымпыҵкәыкәааны иаауго еиҳа агьама амазаап, ачара – чарак еиԥшымхеит, агәыргьара – гәыргьарак еиԥшымызт!

Хьычпаԥырҵас ихҭарпа шкәакәа ԥырԥыруа, дықәгьежьааны дшьаҵәхыртәуа ԥсҳәаа рҭыԥҳацәа иркәашон Акьахьба.

Дцəырҭцит ара Лыхə Магəра захьʒыз, Жана Ачба имазкуаз аԥхьарцархҳəаɯы-ахьʒыртəɯы. Уи ишьамхқəа рҟны еикəаԥсаз икəымжəы аҽацəқəа пату ақəҭаны иқəкыз иԥхьарца арахəыцқəа ашəа анаарҷыɯлак, ачара ашыкьбжьы ааиқəтəоиааиқəтəо мацара, зынʒак иаатынчрахама уҳəо иааҟалон. Ажəытə иабацəа, урҭ рабацəа, иаԥырҭаз ахьʒыртəрақəа аацəырҭуан: «Алтə кəасқьа чуан уаԥьаҟ, быстахьшəашəа, цыф нацəкьыс... Нырцəаа дырҭыԥҳауп – аарцəаа дырҭацоуп, дықəыргыланы дырчахуеит, илҽарҭо – ахь-мыхьуп, изҭарԥсо – бачыҟəоуп...»

Ҳаԥьарат иҽизнымкылакəа икьатеиах ԥҭəо аччара даҷуп. Аԥхьарцархҳəаɯы дышцац дцоит: «Ҽагамкы – ҷахра ду, ʒахəаҭамҭа – толымбашь... Жəцəыбжа леимаа ааиуан, ɯажəа аршьын лыҭкы ааиуан – Аидыкь-ԥҳа Тəырҷаҷа. Лыԥьымшь ахы қəацмацоит, аԥҳəызбара даманакуеит, аҭакəажəра лшьамхы иқəтəоуп... Егьиқəым, егьизылам, жəаɯа жəы дрыхгəаҟуеит, иара мыжда иоуми...»

– Ҳаԥьарат дыччон иԥсы изеивымго аҟынʒа, дзыдтəалоу ачара уаа дхышəҭны дрылаҳауама уҳəартə.

Ас ччашьа уаɯы ибахьоума, ҟоҳ, асҭəҟьоу?!

Дҭəуашəа илаҕырʒ иҷашы илеиуан, иҕра инапы ҭакны, дынхышəҭ-аахышəтуан.

– Бзиара иазҳəахааит, дад! – иҳəеит Ҳаԥьарат иааихагылаз агəараҭа аԥшəма Марыхə Алҭыкə.

Иҽизышьақəкуамызт Акьахьба ҷкəын.

АЕҬӘА АКЫДШӘАРА

...Ҳаԥьарат хра-ҷҟьара, хшьыра бааԥсык напышьашəала зда царҭа амамыз ақəцə аҟынʒа дыхəнеит. Нырцə абахəи иара дахьыкəгылоуи рыбжьара аиɯхаа ҭаулаʒаны, аʒырɯаш бжьыɯрны ицоит, аха икəеи-кəеиуа, шьха зыхьым илеиуа, бааԥсшəа ихəашьуп. Аҭа акəзар, ԥьаҳанымҭас цəгьа иҭылашьцаауп. Лахьхьи аҭаҷы арɯаш ҭрысны аҳацаҟьақəа иахьрысуа, игəыҭшьааганы бжьы митəыцəгьак ахылҭуеит.

Ҳаԥьаратҭ длеиҳәҭҟәыҟәланы алада аԥьаҳанымахь дылҭаԥшит. Акаамеҭ, ауама! Аҳырԥаш иалыҳәҳәоз аҳацаҟьакәа еиларша ирыԥәиоуп амаҭаԥшь дуқәа. Акалашәақәа иҟоуп дара. Рыхқәа ҟьаԥсны, иааицхагьежьны, бырлаш шкәакәала, ихырҷоуп рыцламҳәақәа. Убас роуразоуроу, рганқәа икәакәассаҳа шкәакәала, икәыршоуп.

Рыбз ҭарқәа ҭхәаа-ҭхәааауа, ирҭысҵысуа аԥада ажәԥан ахь иԥшуеит. Рнаԥстәи аҳы зқәыҽеауа аҳацаҟьакәа ракәзар, еилакь ирыԥәтәоуп амаҭеиԥәаҭәақәа. Урҭ шәпа-шәпаҳа, рҳарақәа аатҵааны, рҽырԥьакьаны, рыхәдақәа ҭкәыцәааны аԥада иԥшуеит. Иҟалазеи?! Ана – амаҭаԥшьқәа, ара – амаҭеиԥәаҭәақәа!

Анцәа абзиара ҟаҵа! Закәытә ԥьаҳанымроузеи! Уажәы ныркә абахә ахь ицатәуп, аха цашьас иҟоузеи? Днаԥшыааԥшит, анахь иҳәеит, арахь иҳәеит. Ҵаҟа аԥьаҳанымра дҭаланы ныркәҟа акыдлара, ҟаҵашьа амам. Аа, абар – ԥ-ҳахәа шәпак леихык-ԥеихыкны иахьрыбжьдоу ныркәи аарцәи. Убри цҳас ихуп. Аха, уи ақәныҟәара агәаҕьра…

Акыр ишәпоуп дара, дныркылартә иҟазар ҟалап, аха… Лахьхьи, иҵаҟантә игәыҵшьаагаха бжьы цәыршәагақәак ҭыԥуеит. Зызлани аԥсҭаацәеи еибарҽҽуа еиқәԥоит, ақаҷааи аԥьныши аршәаа иасуеит, урҭ ирыцдырҕызуашәа амаҭ х-ҟьаԥсҟәа лакьылакьуеит, «шшы» рыхгоит.

Ҳаԥьаратҭ адых-адыххәа игәы ахьеисуа дархыԥ-хыԥуеит, ихәы-ижьы қақаҳа, еилагылоуп, иқәнатәоит аԥхҙы хьшәашәаҳа, ишьамхқәа ҭысҵысуеит, игәамч есааира имаҷхо иԥсы илышәшәарц акгьы игым.

Ус, изаанхаз имч хәыҷы еизганы дԥагылан ныркә абахә ахь днаԥшызар – уаҕеимшхара. Изхара изымбац иоуԥшәыл маахырбла Гәында, иҵәԥаншьап Ардашьыл еиқәырхха иҽаҳәааны атыша ахықә иаакәдыргылеит хылпаҵакьараа. Даҽа шьаҽазаҵәык аакарҵар, иалкьоит – ԥьаҳанымка.

Ардашьыл ихахәеиқәаҵәа еилажәәоуп, ицәамаҭәакәа хьыжә-кәыжә ихьынҳалоуп. Ибла гәыҵбаа-еиқәаҵәакәа – иан лыблақәа рхаҭа-ԥсаҭа, алаҕырҙ рҭыԥры ицоит, иахьабалак дхәахәа-жьахәоуп, ашәытаракәа иҽысны дыҟоуп.

Иан лакәзар ашьа лҽашәуп. Лыхцәы самсал жәпақәа еилартцәи-еилажәжәа илықәжьуп. Лыматҭәақәа цкьоуп, еилпхаа-еилпхааауа лцәа-лжьы ааԥшуеит.

«Аа саб, узыԥшузеи, уҳацхраа!» – игәытшьаагаха иаагеит иԥа ибжьы. Ажьыхцәа зыгрырҳәаз аҙә иеиԥш даагьатцәыгьатцәит аб.

«Снеиуеит шәымшәан, абааԥс, Маԥь, шәымшәан!» – ибжьы ҽацаҙа инарганы, иабԥьар ҭкәыцәаа, аԥхьа игылаз астражник иниқәкны датцхеит. Аҽаԥ ааҽытцгеит! Деиҭатцхеит, аҽаԥ ааҽытцгеит! Инарҳәы-аарҳәуа днахәаԥшын, ирууаҙа алада атышахь иршәит.

«Снеиуеит уажәытцәкьа, акы шәацәымшәан, абааԥс, ара сыкоуп сара!» – хыхьтәи аҙахәа ааникыланы, цаҡатәи дыкәгылан дзаза-мазо иҽынеихеит. Убри аамҭазы, фырҭын баапсык аатҡьан, аҙахәақәа иѡарыжәлеит.

Еиҭагеит иԥа ибжьы: «Уласы, саб, уласы, иҳагәтасуеит!» Ҳаԥьарат рыцҳа ишилшоз дыццакуан, абар, абар аѡ-бахәык рыгәта днеихьан еиԥш иҷкәын арцәаа ѡхитцеит: «Саб узыкәгылоу аҙахәа хырцәоит, ушзахәо шьтахьҡа угьежьы!» – ҳәа .

Астражникцәа реиҳабы – Амаан иҡама цырцыр ду ааҭиган, аҙахәақәа нырцә иахьаларсыз ахцәара далагеит.

Убри аамҭазы, аецәа кыдылпаартә арцәаа ѡтлыргеит, Гәындагьы хланцы – ԥьаҳаным еилашыра дналашәкәеит, дцаҙеит хланцы. Лахьхьынтә, ԥьаҳаным рѡаш-бжьы шааѡыц иааѡуан.

Егьи итапанча ааҭиԥааит Ҳаԥьарат, иҭыԥшша иҡоуп, еицаҙам. Усҡан, нахьхьи абахә ихыкәгылаз стражник кылҳәа дук ихаԥыц ҡьаҡьақәа аарԥшуа аҡырҡырҳәа дааччеит. Ардашьылгьы илеигәтасын, дыкәлааua иҽылеихеит атыша мамиқәарахь.

Ауаѡытәыѡса игәы мыжда иачҳауазеи. Уи ԥырлыхны еиларҭаазаргьы илҽыҵҭаа ицап. Амбатә аҡажоит, аума ачҳауеит, аха ианбанҙа?! Зегь ҳәаак-ҳәаак рымоуп, зегьы рымѡақәа ԥьара-ԥьара иҽытцәтәоит, усҡан, ԥьоукы рыԥсҭазаара убарт амѡақәа ахьҽытцәтәаз инаркны иалагоит, аха урҭгьы, нас…

Ҳаԥьарат дзықәгылаз аʒахәа аҟама аҽадырхацыԥхьаʒа аҧҧа шахгоз мацара аҽаххәа иааԥцәан хыхь иикыз дкәалкәало длахьынҳалеит. Лабҽаба аԥсра абла аҭаԥшра ачҳароуп… иҟаицои?..

Алада, ицаҟа длаԥшит Акьахьба. Шьҭа усгьы уахь акәын иахьимɯаз. Аҵан аʒырɯашқәа ирылыҳәҳәоз ацаҟьақәа дԥыхха дрықәжьын Гәында, амаҭ еилысуа, илыкәша дырфон. Лыараҟны лыҷкәын заҵә дыцҟьа дышьҭан.

Ҳаи, анаԥьалбеит, ҳаи, анаԥьалбеит!..

Абгьы арҭ дырɯызамхаргьы шьҭа нырцәыҟа дызханеиуаз ҳәа уаɯ димамызт, деилгахьан…

…Дызхәаҷуаз ихыза длахан. Маҷк илиқәихит, аʒамц ахь днаҳәит, нас – арахь. Ус, аɯада игәы ирхеит. Иԥштәыдоу арахәыцқәа еиврыԥх еивҵан илахь агәҭаны. Аамҭа, агәырɯацәгьа иннажьыз акаҷырақәа ракәын урҭ. Иара изгәамҭаʒакәа ԥшьаала иалнадон, иалнадон…

Игәы иқәҵаны ихаршаланы иикыз итапанча хьшәашәаʒа, ицаҟа ахыҕәра иқәыршәын.

Иԥштәы ихыгга. Дҟәашкараʒа дыҟан. Дҵысҵысуан, игәы мшын цәқәырԥоушәа ишьҭыԥа ицон, аха дзалҵуамызт уи аԥхыʒ баапс.

Иааикәыршаны, иааузымычҳаратәы иҭынчран.

Ԥсҳәы лаҟәуп, ииашарҭоуп, ашьха ҳаракқәа ахчынгыланы ирыхьчоит, ԥша баапсык хьҭа цәгьак ара ҟалашьа амаʒам, иара дзырҷыхои?

Ҳаԥьарат дахьиоуаɯны аатҵра агәарԥ аҟны аԥыжә-ԥыжәҳәа акрызфоз Араԥ ацламҳәашьтыбжь анаɯс, ҷытбжьы ыҟамызт.

Дцәырҳаны дɯықәтәеит. Ихы наҟьа-ааҟьаны днаԥшыааԥшит. Ипыҟәпыҟәʒа иҷатәаз аԥхʒы имахәар нахьишьит. Ҳамҭакы алашьцара ҳанто изыɯназ ауаҭах дыɯнаԥшуан, ахышә ааигәара маҷк иҵлашаауан, уахь днахьаҳәит. Аԥенҷьыр ларшә днахеит. Иҵегь иаацәылашеит. Аеҵә жәпа, урҭ ара даара илаҟәны икыдуп, ирҷыддуаз алашара ауп ари адунеи хәыҷы ашәаԥшь ҵаа нахызкьоз. Ихыза ааиԥхьеишьшьааит, иварақәа ааимидеит. Нас ҵаҟа длаԥшит, инапы аашьҭишьын ихьшәашәаʒа иааиԥыхьашәеит иара. Иара, аҷаԥ-аҷаԥ аҷыҵго

иахак еибамгоз. Баагәарашәа абџьар уақәгәыҕуеит иара еибагаҙом. Аха, зегь зымчу анцәа ду иџьшьоуп уи ахьԥхыҙыз.

Анаџьалбеит, илабҽабоушәатцәкьа ишԥаауирбо, аҩсҭаа ҟадыџь.

Ихчы инатцеитцеит итапанча. Ишԥаҟәымшәышәу, иқардышха дызлаиоу ииарҭа, ишԥататоу! Абас ауми ауаҩы диазарц шихәҭоу. Амшә ауп ацәаакыра зхьыхәхәа иҟоу Ҳаԥкылтцәа аҭаиара зықәнаго, уа иҭаиазааит…

Уажәгьы ишьара дықәымлацт, идақәа еибархханы ашьа рҭашәырц акгьы аарыгымхеит. Ицәа-ижьы дысын, иарбанзаалакгьы акы азеилкаауам.

Иаԥхьа чаҟәак азна ахырҭә-ҙҩа ашыцмҳаҭә алаҭаны аҟәардә иқәгылоуп. Иаашьҭыхны иҩеиҽеикын аҟәырқьаҟәырқьхәа илалбааидеит. Иаха ачараҟны ҭәгәала аҩы еимаркит, дҽажәкны дышԥаҟоу! Ижәхьоумашь абрысҵак ахаан? Мап, мап… Уи уаҩы ихәарҭам.

Ауаҩы арыжәтә рацәаны ижәуан азыхәа дуаҩ ҟәышхеит, унеишь-уааишьхәа иарҳәо дҟанатцеит ҳәа макьана уаҩы имаҳацт.

Ддәықәлароуп иахьа шаашалак еиԥшҭәкьа аҩныҟа. Хымԥада! Абар, Шарԥыеҭәагьы ажәҩан ҭыблаауа акыр иҩкыдлахьеит, ахышә аҟнытә ибарҭоуп. Махҽешәа зыбга ҭаԥҟаз, инахьхьитәи ашьха иҩавҭыҵит. Уи иамаз акәадыртәарҭа агәҭатцәкьа кылжәаны ауп аҩада ажәҩан ишкыдла аеҭәакәа раҳ. Мза хәыҷык иаҩызаха, адунеи иқәнарԥхоит ашәахәакәа.

Ала ауубжьы иаагаз ихәыцра даалнахит.

Агәашә азааигәарахь ауп. Ажәҩан ахь ахы рханы, абни Шарԥыеҭәа иазыԥшуа, аҵыхәа хәымбиҭә ашьҭырҽеыланы игәырԥшааганы ииуан. Иабазеи? Ишуамызт иара, ууран изҽыз.

Изакәызеи анаџьалбеит, изакәызеи?! Алымҳа ҷадраҟәа ақәпсаны, ахы ҩышьҭыхны, аԥынҵа ҭышәшәаарақәа аҩада аҳауа иналатцаны инага-аагауа, ифҩышәошәа иууан. Зны инароуҙаны, нас игәырмаҷгаха, ашьшьыхәа аҟрым-ҽрымра иналагон. Ицәажәашама, иаапкыша!…

Иҵегьы аҽеыҳаранакит Шарԥыеҭәа, шьҭа лассы ашәаԥшь ҵнаго иалагоит ашьхақәа рахь. Амахҽешьхагьы еиҳа еилгаҙа агага гәылҵуеит уажәы.

Ииуеит ала, ииуеит уцәа уҭанарҙыҙааратәы, имыткәмаха аҳауа иналалоит ауубжьы. Нас хәыч-хәычы ашьхақәа ирныѡуа, акакала ахәқәа инархыҵуа, наҟ, наҟҙа ицаҙоит. Ус, уахьынтә, ажәѡан ианҧазшәа, игьежьны арахь иаауеит, ара иахьааиуа, уи абжьы ҧсыда аамҵарс, ирҿыха, агәамч наҭаны наҟ иноунажьхуеит уи ала.

Ҳаԥьарат дахьышьҭаз ауада ахышә ахь иааскьома уҳәо Дамшә ауубжьы ааигәахон. Избан, Дамшә иара иахь иааскьаны алақмар аҳәараны изыҟоу? Измааноузеи? Мамоу, ус игәы иаанагоит ауп, Дамшә ашҭа иқәуп, зны агәашә иазааигәахоит, алымҳацәқәа ақәпсоуп, аҵыхәа ашьҭарҿылоуп. Нас абри Шарҧыеҵәа иахәаԥшны, зны абрахь алада ахы ларханы, ауура иаҟәыҵны хьаа ҭәҭәак ҟажо иҕыҕуеит. Шьхала арахь данаауаз Арап агәы аладакәын иахьыҟаз, уимоу уахь ахы рхангьы итәеит зны. Изакәытә ҧхыҙ мишәанқәази дызлаз, иаанагои абри зегьы?!

О, Маԥь! Шьҭаҵәҟьа узбар шпасҭаху, уаҳа насылшаҵәҟьом... Иаачҳа, макьана уабаҟоу. Мѡа хьанҭоуп узну, раҧхьатәи ашьаҿеихгара уадаѡуп, рҳәоит, аха аныҟәара еиҳагьы еицәазаап ари аҧсҭазаарақны. Изакәытә ччарази иацы исысыз? Маахырбла! Сыпшәма данаауа ҳәа схәы ҷыдақәа бҵәахлон, акыр ҵәахны ибымоушь уажәы, расак, ҷьынҷьыхәак зҳәаз еиԥш. Андыбаа – ачеиҷьыкауаа быртыпҳамзи, аха изҿабҵо дабаҟоу, уахь уаѡ дшәаны днеиҙом...

«Уу-уу»... – ала еиҭацәырнагон еиԥшҵәҟьа, иҭахәаҿҙа игеит ашәақьхысбжьы. Азныказы иныѡныҵәааит, нас ахыҧҳәа илеиқәаҳаит. Ишәақь аахырҟәыҿны дынҭатәҳәан, алѡа ѡтырббны, наҟ агәара ааида инкыдыргыланы, Дамшә днахагылеит Есҳаҟ. Агәы ҵыблааны, аблақәа хпыжҙа иааԥшуа ишьҭан.

«Унапала суааҙеит, унапала сушьит, иҟалеи?! Бзиарамзар иузызухьази? Лацәеихьшь ҟамҵакәа, уахи-ҿени еиԥшьны уѡны-угәара сҷаԥшьон.. Иҟалеи?» – абас рҳәон ала абла еиқәаҵәақәа, аха уи адунеи аҟны зегьы азеиԥшын шьҭа....

Ала зшьыз Есҳаҟ ашьацәа ианкны ирҳәазҳәазо наҟ хшыырак ахь иганы ибҕеиҵеит.

Аѡнаҭа ала анууа – ҿеи иазҳәам, рҳәоит ажәытә уаа.

Иақәнагоны иҟаиҵеит аԥшәма, иақәнага! Аҭаца дааргеит, аҭаацәа гәырґьо, анцәа ишиҳәара еилоуп, иара ауаз аҳәоит!

Ашара ззыбзиахаша! Игәырґьахәха адунеи иаақәлеит, зегьы арҷыхеит, зегьы рыԥсы ҭанаҵеит.

Ҳаԥьараҭ егьа иҳәаазаргьы, шьҭа сымцар зуам аниҳәа, рҽандраалеит.

Алагьан абжа аԥьықәреи ѡежьза Араԥ инамҵадыргылт, иаргьы акы днадырцҳаит.

Ишимуаз, Есҳаҟи Мшәагәи ѡаиҵеыжәлан, дааскьаганы, Мшәышьха дхыганы доурыжьит. Еибырҳәеит анаѡс иахьеиқәшәаша аҭып, ианеиқәшәаша аамҭа. Гаграҟа, апринц иахь акәын уажәы хыс иахьрымаз.

Ѳыԥьа аҽцәа Мшәышьхантә илбаауан, ҽуаѡык, дзаҵәза ашьхақәа дыргәылаланы, шьхак ааныжьуа-даҽеакы дазцон. Ахәхәа-хәхәаҳәа аԥша асуан. Уажәы-уажәы уаԥхьа игылоу думбо анаҟәа шкәакәа быбкза, касышшәа иаахчылон. Усҟан, Ҳаԥьараҭ аҽеы ахы дааханы дааҭгылон. Араԥ аґәырԥҳәа аґәра иацҳауа, ахы шьҭкәыцәаа инаԥшы-ааԥшуан. Абла рацәаххыракәа цыѡцыѡуа. Алаԥш акасышнаҟәақәа ирылырҟьаны, наҟ хара адгьыл аназарахь ицон. Иара анаҟәа, шьха зыхьшәа ихьшәашәаза узамѡақәа ирхьысуан. Аԥша анааҵыслак ирзсарзсауа, наҟ ахракәа, атышақәа рахь иама ицон.

Ԥсҳәытәи ашьхақәа, аҳаракырақәа шьҭа ибарҭамызт Ҳаԥьараҭ, урҭ акыр хара инижьит. Араԥ мыжда хаҳәи-мақьеи еимыцҟьаа, акы иннамкылазо ицоит макьаназ икалаза. Аѡныҟа ахы хоуп шьҭа, аангылашьа амам, инеиуеит, инеиуеит иқьыԥаха! Хәык ихыҵуеит, хәык илбаауеит, ашәах аҷачуп, иагәыҵачуп, иақәчуп иахьабалак.

Иѡарԥынгылаз шьха дуззак дыхәнеит, дагьылҽыжәҵит аԥсааиҭакразы. Иҽеы аґәра ыркәаталеиуа иаанкыланы, хаҳә ҭаԥҟак днаҷатәеит. Азмыжь илзааишьызшәа иахьшыз аԥхзы цәыкәбарқәа еивысны, рымѡахәасҭа пақәа ылганы агәаҵахь еизон, нас уантә аҵәҵәаҳәа икаҭәон, ауабжырзқәа исапын шәахха ашәаҟьа рыбжьачын.

Наҟ хара иаԥхьаҟа дшыԥшуаз,инахьхьи ахәы кәаѡраҟны кәаԥ еиқәаҵәак ҵыстысуашәа илаԥш накәшәеит Ҳаԥьараҭ.

Инапы илахь инаԥыракны цқьа икылкааны дыԥшит, аха изакәыз изеилмыргеит. Иланарԥшыга даахан, иҽааибиҭеит. Ааи, ҽуаѡык арахь ԥсҳәыҟа ихы рханы дааугеит. Данбадәыцәла, анаԥьалбеит, шьыбжь маацкәа арысҁак иныҟәахьоу?!

Имацара иакәу, аҳәыр ицушь? Иланарԥшыга аҽеыуаѡ инаивакны инага-аагауа, цқьа инҭырҳәцааны дыԥшыхәт. Инаѡс, мрагыларахь ала ахәы азқәа рҟны ԥслаҳә гәарҭак ҳәуа иаҽан. Аб атәыѡақәа ҭырҽҽа, ирхәа, рханы хаҳә дук иқәгыланы ихырзырза иԥшыхәуан. Аамҭала ажакьа шла ҭысҵысуан. Егьырҭ ргәы рҭынчны уа икыдын, аҳацаҟьақәа ирҽиааз аҳаскьынқәа инарымцклас-аарымцкласуа, ахыргә-хыргәҳәа ижаҳәо.

Уахьтәиала уаҳа акгьы ибом. Ус, ара ԥшәымас иамоу шьауардынқәак иҳаракны иниаҟьа-ааиаҟьалоит ауп. Капкаԥқәакгьы акаѡ-акаѡхәа рыбжьы храк иаҽыѡуеит. Ашәарах рааигәара иҟазар ҟалап, урҭ дара-дара еибахьчоит, ианакәызаалак еицуп.

Дызусҵахарыдашь иахьа абырсҁак иныҟәахьоу? Гәаҟрас имоузеи, дзыргәаҭеиуазеи!

Иудыруеи иаҕацәа арахьгьы ишьҭра ихылазар? Иара арахь дшааз иѡызцәа ѡыцьа роуп издыруа. Аха, ажәаҟны ирҳәоит, аҳәы иидыруа – анцәагьы идыруеит, ѡыцьа ирдыруа – зегьы ирдыруеит ҳәа.

«Изаҵәны исышьҭало ҳәа исымоу саҕацәа, ма Алықьсандр иоуп, ма – ахьымзг згаз абрагьцәа-рабрагь Ачыгба иоуп. Мамзар, дсасны арахь ԥсҳәыҟа иаауа аҳә иоуп. Ачыгба сҳәеит, аха уи имацара моу, ар иманы дсыкәшагәышьан, аха изамуит, шьҭа имацара изыгәаҕьрым!

Мамзаргьы, арахә ԥҵәаны икеицарц хаҵа бааԥсык ддәыцәлеит.

Ус снеилап, лбаа агәаѡараҽы ҳаиниап, мѡак ауп ара иамоу. Акыр иҽыхьҭахеит, убоу! Сы хәыцыкгьы нықәнаҟьахьеит, ахшьырақәа рҽы иахьынаҽаҳаз иҵааршәха уа илыкәԥсы ицеит. Шьҭа ҽаанынзагьы уа иаҽажьзаауеит, иҙытраны иҟазам. Нас, асқәа еиқәыло, еиқәыло мацара ашьха зегьы сыла ихыбны ианыҟалалак, «ух гәышьа» ҳәа ажәѡан кеикеиуа иааимыггоит. Зкыкмацәқәа ҭырҳәцааны ирхьаз ажә ласкәантраза

ишаақало еиԥш ауп, ажәѡангьы ласʒа, аԥша ахәхәаҳәа иатԥасуа ишаатынчхо усҟан.

Нас, ԥхынрак аан, амра мцаԥшь гьамгьам ду леи асы илажәлоит, ирʒытуа дара-дара леилатԥаны, илеижәыланы ес-с икыдыѡрны идәыкәлоит? Усҟан иалагоит ахысра. Уажәы-уажәы ашәарах ргәы ҭшьааua, иʒыʒымкуа иаанхоит. Аха, нас иашьцылоит».

Ԥытк дахьыласкьаз, лбаа, ҳацаҟьа жыцәк днавагылеит Ҳаԥьарат.

Абан, аҿыуаѡ дааиуа, дааиуа акыр дааскьахьеит. Иланарԥшыга ибла инадикылоит, иаамихуеит, ахаҳә давагылоуп Ҳаԥьарат. Иаҕацәа дреиуаны дыҟазаргьы, ари ахаҳә данаадгылалак: «Ҳаи, узышьҭоу абар сахьыҟоу, уѡах унапы!» – ҳәа иабԥьар леигәыҵаикыр, уаҳа аҭахʒам. Ара ашьха агәаны уи дауазыԥшыху, дҿаҳахозар акәхап!

«Дабатәиу, иан лхылсеит! Дзыкәтәоу издырʒо ҿуп. Ҟоҳ, ҳаи анцәа, анцәа! Абри акәзар ҟалап ашьха бгьыци – ага бгьыци еиқәшәоит зырҳәогьы. Никәала!

Ааи, Царгәыш Никәала ихаҭа, иԥынҵа агәы ырхәаны, иԥьымшь еиқәатԥаа жәпа илахь итԥач. Даазцазеи?! Арахь дабақәнагала?! Бзиарам, даара иҿаԥшылара цәгьоуп! Даапсадкараха дахьыҟоу акәу, ма кааметк сзааигоу акы ыҟоуп. Анаԥьалбеит... Сибаʒом макьана. Амамиқәара шԥеиҿатәоу, абаапс!»

«Чоу», – иҳәан, ахаҳә ду дызвагылыз даавҵит, Никәала маҷк даатрысын, иҿы ахы даахеит. Иааиҿагылеит. Ԥсышәаҳәара зыҟамлаʒеит, иамуит...

Ани абахә дуʒʒа шеизаку изқәа ирықәызшәа дхьанҵыԥьʒа дылҿыжәҵит Никәала. Данҿыжәҵуаз имбаʒеит Ҳаԥьараҭгьы. Ҳаит, анаԥьалбеит! Хәыҷык еиҿаԥшуа игылан. Рҟамчқәа ыркәаталеиуа асаара ишьҭаркшон, ршьаргәацәқәа ираадырхон инеиҭак-ааиҭакуа. Еиҿаԥшуан, рыблақәа еихмырсыгьзакәа. Игәаҵантә даақәыԥсычҳаит Никәала, еилаххаа икажьыз ахаҳәқәа руакы днықәтәеит. Акьахьба хаҵагьы хаҳәык аҵкар днықәтәашәа иуит. Игәы мыжда аҭра иҭамгыло, дархыԥхыԥуа иалагеит, исынсырԥшрым ҳәа даҿуп, уаҿыз уҭахызар...

Аҽымтра, дыдраҭас ашьҭыбжь гон аҽымтра!

– Нас?! Усзыӄалама шәаԥьхәаԥыс?! Ыы?! Ҷуҭуам, Никәала? Асарацәа ушьҭаԥшуеит! Ирблыма сыԥны, сҭаацәа лыԥнакны? Маԥь... Маԥьгьы дырблыма?! Ухаҵами абааԥс, Никәала, иумҳәо ирласны иӄалаз!

– Ҳаԥьараҭ! – ихы дԥахашәа иуит Никәала. – Ари адунеиажә аӄны иӄамло егьыӄам. Аха, ауаԥы дзыӄәшәаз арыцҳара аныӄәгашьа ауп ахгьы-аҵыхәагьы.

– Ирблыма? Иҳәа, мшәан, иӄалаз! Сара акы сӄәаӄәа ишкыдыз сцәа ианырын азоуп ас ирласны сыздәыӄәлаз. Уи Есҳаӄ илагьы иаҳәахьан... Ирблит, ыы?!

Ухаҵоуп Ҳаԥьараҭ, ухаҵоуп Акьахьба... абааԥс, уҷырҷәҷәа, ахаҵа дызӄәымшәо акгьыӄам...

Ихәы-ижьы қақаҳа иԥеилагылеит Ҳаԥьараҭ. Ицәа-ижьы дынҭыԥсаан, идақәа зегь ашьа рҭашәны ддысҳа дӄалеит. Инапқәеи ишьапқәеи хьшәашәома, анаԥьалбеит! Ицәа даатрыхьҭшьааит. Абасҵәӄьа ихы иадимбалацызт.

Ишьамхқәагьы маӄк иҵысҵысуашәа ибеит.

– Иҧеиҧеиуа ахҭарпа шкәакәа акәмызт, акасы акәын исхаҵатәыз!... Иӄалеи абааԥс, Никәала, исылоу ԥушәома?!

– Уԛкәынзаҵә... уԛкәынзаҵә...

– Мааԥь!.. с-Мааԥь рыцҳа, Мааԥь...

– Ааи, икыдшәеит ихахаҳа иԥагылаз аеҵәа...

– Сышҧоушьи, абааԥс, Маԥь! Сышҧоушьи! – аб неиҭамҳәа иԥнапык рыла ихы еимлагәа икуп. Дтәан, дтәан... ԥарны иҷыкьаса рҷылархеит илаҕырҳқәа. Ԥхашьароуп ахаҵа илаҕырҳ, ԥхашьароуп, аха... илеиуеит иаангылаҳом дара, иӄаиҵари... Аҭауад ду дызшьыз, астражникцәа еилзырхаауаз, Амаан ду хаха иҷагылаз иоуп зылаҕырҳ зызнымкыло уажәы.

– Ааи, абааԥс, Маԥь...

– Уҵәуала, уҵәу рыцҳа... узхара угәы рда, уақәшәеит иӄауҵари?.. Ардашьыл рыцҳа, инамҳаша агара дакуам ҳәа...

– Маԥь... Ишԥаӄала абааԥс, Никәала?! Ахыкәалаа сгәы иҭазыршәда? Сыҵәԥаншьап сымҳәази, изгәаҕьыда уи аҵжәара?! Иҳәа ирласны! Аҭаҭын еикәарҳәны амцагьы аркны исыҵ! Дыршьит аԥшқа! Дызхыршьааи, ихареи! Мгәаҭа иӄоу амаалыӄь

хара имазар – иаргьы имоуп... Дызшьыда, ишпаҟала, анышә дашәҭахьоума?!

– Ааи, Ҳаԥьарат! Иацы амра аҭашәамҭазы иабду Ҷыжә рыцҳа днаиваҳцеит!

– Ҳаи абааԥс, Никәала, асцәҟьа суқәгәыгуамызт, сыҷкәынзаҵә сыла дамырбазакәа анышә дышпашәҭоз, уаҳа дызбап ҳәа уҟазу!

– Уи ҟалашьа амамызт, акыргьы илеимҵаҳк-ѡеимҵаҳкит, аха, аиха ахьҭаҳаз аигәышәгьы ҭаҳаит ҳәа...

– Ҳаи абааԥс, ҳаи абааԥс, Маԥь, сышпоушьи, амра аҭашәамҭазы, амра аҭашәамҭазы. Амра аҭашәамҭа – Омар иԥсы ацҭасыршәт, амра аҭашәамҭа – Маԥь иԥсы ацҭадыршәт. Уҭи сыҭи еишьҭоуп. Мраҭашәара ҵыблаауан усҟан. Уажәгьы итыблаауеит. Исаҳәа ишыҟалаз! – иарбанзаалак лѡацк адәахьы ишьҭуамызт, даханы ахәырқьхәа ихәлеигалон аҭаҭын лѡа, уи дазеиқәкуазар,аха...Нас сааракә дышъҭапшуан,ѡада,абҕабқәа троԥуа изкыдыз ахәы даҽапшуан. Еилачны,уажәы-уажәы аԥша иаанагоз аԥстхәа ҵаҕақәа рахь илаԥш наирхон. Убри аамҭаз дибеит итәѡаншьап. Абан, нахьхьи, Ҳаԥкылҵәа дѡыҵыҵны ахәы дахьхало, иҽеы ццышә хәыҷы дақәтәаны. Дѡеиуеит аԥьра днылсны, абар-абар ахәы дѡықәгылоит. Дыхәнеит. Шьҭаалада, ахшьырахь дҭалоит ауп. Дхьаԥшуеит ишьҭахьҟа Маԥь, иҽеыртәиҙаны дхьаԥшуеит, аха, аԥь жәпақәа дрылахеит, иаб дизыпшаауам, даҽеазнык днаихәаԥшыр итахгәышьан. Уаҳа дибараны дыҟазаарымызт...Ус, дагьылҭалеит ахпыстахьы. Абан, аҽеы ашьапқәа адгьыл иалалоит, нас ахәамц. Шьҭа Маԥь иҙарашахыс ауп нахьхьи ажәѡан иаҵәа иадибало. Уигьы хәыҷыхәыҷла адгьыл иафо-иаго мацара, ихы кәымпылҙа иааизынхеит. Уигьы лассы аҽеаҵәахт...

Нас, имҩсҙо, акы иамгаҙо инаур – ажәѡан иаҵәаҟны иаанхеит, уаҳа – акгьы...

Аҙәк дышәѡыкызтәыз иеиԥш аԥсынҵры ит ҳәа анцәа ду диашьапкуан. Уиашьапкла уҭахызар, уиашьапкла...

Никәала ихы импытцыѡрын, ҷыцха амалаҷырра дылаԥшуа дтәоуп.

Иѡыза ашыҙ зыхьыз иеиԥш аҟәараҳәа деиҵасуеит. Инапы иахаршәыз Арԥ аҕәра қыԥьқыԥьуеит, инапы изыҟажом.

Никәала уи ибла иаимырбарц азы наҟ зымҩа дыԥшуеит. Иҙамҩақәа цәаакуп уигьы. Дрыцҳаишьоит цәгьалатцәҟьа, дрыцҳаишьоит. Аха, иикузеи акәымзар..

Дықәԥеит, дықәԥеит, аиашазы, аа, абар, иалигаз! Дкыдыбгааит инцәахәы! Знымзар-зны дааимырччеит! Аха макьана, макьана ақәпара нымҵәаҙацт, амца ахы акуеит ауп, абылраҵәҟьа иаламгацт. Уаҳа акы шԥаилымшара. Амала, иԥсырҭаҵәҟьа ишԥадырба, ахҭаҵәҟьа ишԥаҭадыршә... Акгьы зхараҙам амаалыкь игәы ҵыблааны дкарыжьит.

– «Зԥа дымԥсыц уԥа диумырҵәуан» – рҳәоит ажәытә уаа. Сара сулабжьом Ҳаԥьараҭ, аха уара зыхьҙ-зыԥша акыр инеихьоу...

– Ҳаит абааԥс, Маԥь... исзуузеи! – дгәынқьуан Ҳаԥьараҭ.

Ахаҵа иоуп Ҳаԥьараҭ, ачҳарагьы змоу...– игәы сзырҷәҷәозар ҳәа даҷын Никәала.

– Ҳаи, ранаԥьалбеит, аҭакәажә лхаԥыцқәа реиԥш аҙәыкҩыԥьак ҳакәын Кьахьаа иҟаз, ҳажәла адунеи ианырхырц иалагама...

– Усзыҙырҩы, Ҳаԥьараҭ, уажәы исҳәо шумаҳауагьы здыргәышьоит, аха...

– Аамҭала, сара сымшала, арҵәаа-сырҵәааҳәа аԥьар ҳәҳәо Аҙаԥшьаа раҳҵынра иҵан... Аха, уи иара ихаран, ихараз дагьагеит. Ари?

– Аԥсҭазаара уаҟа инҵәам, уҽеырҷәҷәа абааԥсы...

– Сан рыцҳа, абри бахаанхараны быҟазма. Маахырбла закәытә разҟынасыԥузеи ибыдызгалаз. Адунеиажә ... Алыкьсандр иакәхап ари еиԥш ахаҵара ҟазҵаз...

– Ҳаздыруам. Абри, абри иоуп ҳәа хьыҙҳәала иуазҳәода! Асеиԥш аус атәы уадаҩуп. Аԥаса сналаган, умҙырҩуазшәа анызба саҟәыҵит аҳәара. Убри ахәылпаз, амшцәгьа, акырцх бааԥс ҟалаанҙа аҩны дыҟан Ардашьыл. Арахә-ашәахә рҵыԥ иқәиҵеит, нас Еихамца дақәтәаны аҙы аԥшаҳәахьы дцеит. Уа иҩызцәа аҷкәынцәа дрыкәшәан, инеиԥхныҩл-ааиԥхныҩлақәеит рҳәоит. Еихәмарт-иччеит, иҷкәынцәамзи! Уа иреиҳәазаргьы ҟалоит имҩа ахьхаз. Аҷкәынцәа зегьы ргәы аартыми! Уи заҳәр ҟамлоз аҙәы илымҳа иҵасзар...

– Ааи, ус акәхап, Маԥь рыцҳа! Угәаҕьны анышә узларҭази. Маԥь ахәаша! Анышә зегьы здызкыло анышә! Цәгьеи-бзиеи зегьы ззеиԥшу анышә, акы еилзмыргазо анышә!

– Уиакәхеит, ааилабыԥразы Еихамца дыҽԥеыжәлеит. Нас ауп – адыд, амацәыс, аума акаамеҭ анцәырҵ, иҽԥызцәаҟәакгьы дызлацаз ҳәа ишьҭарҵеит, аха ани ихьзо иҟазма, ргәы рымахьха иаагьежьит. Ашьыжь шаанза Гәнырхәа аҭшәараҿы дышьны дырбеит...

– Нас уаҳа убрахь азәы ицәаара рымбазеит ауаа!

– Иуасҳәари, Ҳаԥьараҭ? Уҳәан-сҳәануп издыруа. Уҳәан-сҳәан ахатца дацныҟәар, акалашәа иҟалоит...

– Исаҳәа, исаҳәа, уҳәан-сҳәанзаргьы, шьҭазыҳәа закәыхи, сахьалаз умбазои, абааԥс, ари аамҭа!

– Убри ауха, Гәнырхәа акәша-мыкәша хабар-чабарқәак ыҟан ҳәа рҳәоит. сеидроу...

– Нас, нас?!

– Исаҳаз ауп иуасҳәо, – Алықьсандр, Ҳасан, Шьрыф, – рҳәоит.

– Ҳаи, абааԥс, ууаҳәа уны акәызма Алықьсандр ишьа шиуаз. Ҳаи абааԥс, ақәыԥьмақәа ушԥарфа, Маԥь, угәуҽеанзамкәа, иаакылатәаны! Шьҭа адалақь икып, ихы-иҿы ақамсара амҳәааны икаижьып Алықьсандр. Иашьа Омар инышәынҭра днахагыланы «аа-ҳи-ҳи» ҳәа ихы даасуа диҵәуап, игәы далихып,. – иуасиаҭ наигзеит. Сара сизымшьит, аха заҵкыс дзиаиуаз дилгеит. Нас ԥҳәыс дааигап, Азаԥшьаа дуқәа аҕьацара иалагап. Ҳара ҳаҽнгьы-ҳгәарагьы қьаԥҭажәхап...

– Ҳаԥьараҭ, макьана...

– Ааи , абааԥс, Маԥь сышԥауқәгәыҕуаз..

– Умшәан абааԥс, Анцәа акы иҳәахьеит...

– Уи ииҳәашаз иҳәахьеит. Ҳчеиԥьыка иаазахьаз Каз Шьрыф сԥа заҵә дызшьуаз дрылан, ыы?!

– Ус рҳәоит, сеидру...

– Изааухьазеи цәгьарас, ианаԥьалбеит! Ачеиԥьыкеи ашьеи аилаҭәара... Аҳақ ... Амаҳагьара... Ҳасан дицны... Ҽыԥхҭи-ҽыԥхҭи еибабыҕуеит... Сзырхьымзаришь, анаԥьалбеит, мышкызны? Ма дара сыхьзахьоу?!

– Ҳасан ҭауадаа дрышьклажьуп, даархәахьеит, гәыбҕан исҭаҙом. Аха, Шьрыф итәы ауп исзеилымкааua! Ирҳәаз иашазар!.. Ииашахап ҳәа угәы излаанагаша ыҟоуп... – дхәыцуа ҽааиҭит Никәала.

– Изакәызеи, исаҳәи, абааԥс?..

– Шьрыф дыҚәҙааит ҭаацәала...

– Ишԥа, изахьҙузеи?!

– Убри арыцҳара аныҟала, аухаҭәҟьа, Шьрыф ҭаацәала дыбналт. Рашҭа, рыѽны гәаѽаҙа, иххаҙа иҭацәны игылоуп. Алаҟәа ууа иахатәоуп. Рырахә-рышәахә аанхеит...

– Измааноузеи?!

– Ыы! Измаанахи. Иҟаиҵаз ауп!... Иаԥхьаҟа изыԥшу идыруазаарын...

– Афырхаҵа Шьрыф! Аҭауад уидгыланы, ужьы уфеит. Афырхаҵа! Иаасылгаҙеит, ранаҷьалбеит... Асҵәҟьа... Ахьаԥарч зхылҵуа иахәлаҷьаҷьон ҳәа егьарҳәозаргьы мцызаарым. Ааит, анаҷьалбеит! – даагәынқьит Ҳаҷьарат.

– Ҳдәыцәлап, Ҳаҷьарат, ҳамѽа хароуп. Уа даҽеа ҭыԥк ҳаԥшааит Шардыни сареи, уаѽы иҽахарсҭаҙам, ԥытк уа уабап...

– Дырѽегьых аҽеыҵәахра салагома?!

– Нас, схы сҭахҙам, – абар, сахьыҟоу ҳәа унеины уҽедурбома? Уаарыцҳаршьашт! Урҭ ус иаҳзоужьҙом, ҳаргьы ҳхацәоуп!

– Ибзиоуп, ибзиоуп, иаауҳәо зегь бзиоуп.

– Уара ианакәызаалак ухазы адәы уқәҙамызт, ажәлар рзоуп, урҭ рзы уагьаанхароуп! Аҙаԥшьаа иҟарҵаз аҙәы ирҷьимшьеит, арахь дара рҟны акгьы рызҳәом акәымзар... – иѽыза игәы изырҕәҕәозар ҳәа даҽын Никәала.

Ицон шьхагәыла, ихырқәақәо ѽыцьа аҽецәа, ицон ашәшьы, амамиқәара рҽатәаны.

– Дахон Ҳаҷьарат аҭаҭын, дахон мца мырԥсҙакәа. Ԥсы зхоу адунеи акыкәмызт иара изы. Иккаҙа ишԥаҭацәу адунеи... Абанҭ, иббаҙа аҳауа иалоу ауарбақәагьы, анкьа иԥсхьаны, уажәы рцәаҳақәа аԥша иаанагазшәа ибон.

«Ишԥеилоу уажәы сгәараҭа? Иацоуп, Маҷь анышә данарҭа. Иацоуп, Алықьсандргьы даниҵәуа иашьа Омар.

Сара сыҷкәын заҵә данбасҵәуо?... Иабду исанҙыҕә аҟны жырҭас иоуит. Сара сызкәа иабаҭыԥхо? Оо, анцәа ду!.. Абацәа

рыхшара рҵәуартә изыҟоуҵои?! Аԥхьа адунеи иқәнагалаз, аԥхьа дугар акәзами?! Арҭ шҽоу ампа кашәоит?» – ихы имагәыхьха дхәыцуан Ҳаԥьарат.

– Ааи гәышьа, Ҳаԥьарат, иуасҳәап, сара санааузаҭахмадцәа иузаарыцхаз. Урҭ иҟалашақәа зегьы ирылҵшны ирбоит, – ибжьы ааиргеит Никәала.

– Сузыҙырԝуеит, сара хәаша... – ибжьы ааҭикааит Ҳаԥьарат ҵгьы.

– Дахьыҟоу здыруа уара уоуп. Маҙала уизца, дыҵшааны ҳажәа ҳзеиҭаҳәа, рҳәеит. Иааркьаҷны иуасҳәап ирҳәаз. Аццакра ихьҙар, еицәеитәуеит, рҳәеит...

– Ари еицәоу...

– Ааи, ааи, ирҳәаз ауп иуасҳәо. Акьахьба дзықәшәаз арыцхара ду зегьы ҳаҵагылоит, ицеиԝаҳшоит. Иҟалаз хныррҳәышьа амам. Аха, еицәоу ҟалар алшоит. Уи – ҳаҕацәа зыргәырҕьо акәхоит. Убри ҳмыхьааит! Аҙаԥшьаа заҵәҙам. Аҳәынҵқараа баагәараны урҭ ирыдгылоуп. Иҟарҵаз ҟәныршьоит. Уи аб дкылнагаразы ауп изырыҙбаз, рҳәоит.

Ажәакала, ишьҭоуп ашьацхәа, аԥасақәа иреиԥшымкәа. Есуаха, маҙа, уԝны ааигәа-сигәа астражникцәа шьхныҧсыланы итәоуп, рыцәа ыҟам, ртәа ыҟам. Абас ауп ишырҳәаз. Абарҭ аҭаҳмадцәа ҟәыш-ҷьбарақәа ражәа иахыԥаз, иара ишиҭаху дызцом. Акы иҙаамԥшылакәа абас иузаарыцхауамызт! – иажәа даалгеит Никәала.

– Ааи, сан рыцха, бышԥатәоушь уажәы? Саҳәшьцәа, с-Маҷь иан рыцха... Сарԥыс хәыҷы ишәааҙоз дышԥаашәылырԥаа. Аҳәсақәа шәаҵкыс иаиааит!

Арапҵ ҳаиуануп, аха аҿы ауаԝы ишьа алоуп рымҳәои. Уи иашаҵәкьазаап! Иадырт иара ҳашьҭахьҟа ҿеи шыҟамыз. Иадыргәышьеит, рыцха. Абыржәашәоуп Арапҵ! Ҳаԥхьаҟа макьана аус дуқәа шьҭоуп. С-Рапҵ гәеицамк, с-Рапҵ! – гәаҕла игәы ҭәуан Ҳаԥьарат.

Ицон арҭ аԝ-хацәак хәык ихало, лбаа иҵало. Ицон еиқәышьшьы. Аҷымҭра рыкәгәгәаҙаны, рыбҕа ԥнаҵәо ианалагалак, Никәала иаҳахьаз ажәытә ажәабжьқәак цәыригон. Иҳәон урҭ ажәабжьқәа, аха иԝыза дҙырԝуазу, дымҙырԝуазу издыруамызт.

– Арыцҳарақәа зегьы еижәлам. Ҳамԝа хароуп, Ҳаџьарат, ҳамцәажәаргьы ауам...

–Ааи, ааи, иҳәала, сзырԝуеит, Никәала.

– Дыќан, рыцҳа, нхаԝык, – иажәабжь дналагеит Никәала. – Аџьабаа ғәғәаны избахьаз аҳәы иакәын. Аҳа, шьҭа анцәа иҳәар, сажәымҭа шкәакәахоит, сарԥарцәа аҳәса ааргаратәы ицалеит ҳәа дгәырғьон. Ус, аԛкәын аиҳабы имгәа акы ааҭалан, аќыт ааихымҵкәа дагеит. Игәыла ҭаҳмадак дыќазаарын, дааин ихы даасуа дҵәуеит. Нас днеин, аб неиҭамҳәа днаидгылан: «Сыԥсра убандаз, иќаҳҵари, иҳамчузеи, еицәоу анцәа уақәимыршәааит!» – иҳәеит.

«Ари еицәоу сзықәшәагәышьаран иќоузеи!» – иҳәеит аб мыждагьы.

Ус ишнеи-шнеиуаз, аамҭа акыр аныбжьыс, аитҵбы ԥҳәыс дизырҳәеит. Цәгьарашьҭахь абзиара ҟалозар ауми!

Ачара рҿазыќарҵон, ууаҳәа уны ажь рҭаауан. Аԛкәын зегьы дрытҵагьежьаауа амҵәышәқәа аҵихуан. Ахәылԥаз рыжь ҭааны иаалган, шьҭа уаххьашҟа рхы дырхонеиԥш, аҵыхәтәантәи амҵәышә илеиуаз данынаҵахх, ашаха ахьынаҿаԥаз иааԥҵәан, жьла еиҵақьы илеиуаз амҵәышә ихагәҭа лкылцҟьаа иагеит...

Агәыла аҭаҳмада аԥсы дҵәуаны даақәҵын, сыԥсра убандаз ҳәа аб неиҭамҳәа днаидгылахт: «Иќаҳҵари, иҳамчузеи, еицәоу анцәа уақәимыршәан!» – иҳәеит.

«Шьҭаху? Абри еицәоу сзықәшәараны иќоузеи?» – иҳәеит шьакәармак зҿықәмыз аб хәашабга.

– Еи, уаҳа изамузеит, рыцҳа... – даарыцҳаишьеит Ҳаџьарат.

Уи аќны даангыландаз, аҽсҭаа дичычеит умбои. Аҭакәажә рыцҳа лгәы иачҳауазеи, акәтаҕьцәа илкәкәаа илааҙаз лԥацәа акьалантарқәа неивалҵеит, ларгьы дѡахыԥсаа дцеит.

Ани агәыла аҭаҳмада деиҭааин. Ихы даасуа дҵәуаны даақәҵит. Днеин, сыԥсра убандаз, ианамухгьы еицәоу анцәа уақәимыршәан ҳәа, аҭаҳмада дидышшылеит.

«Сеилгеит зегь рыла, еицәоу ҳәа уаҳа сзықәшәараны иќоузеи...» – иҳәеит егьи.

Ишааи-шааиуаз аҭаҳмадагьы диеит. Ихи имаҵи еибамуа, арахь ҭынха димамкәа аиарҭа дагәылахеит. Дааихт ани аҭаҳмада ҟадыџь.

«Абри еицәоу шьҭа уаҳа акгьы уақәшәаҙом уара!» – ҳәа наиаҳәаны, ҙык наимҵаргыланы дцеит.

– Ҳаҕоу дзықәшәаша дақәымшәеи? Уи зегьы ззуҳәо еилыскаагәышьоит. Ааит, Маԥь сышԥаушьи ... Амзахь ихахаҙа зҽыҩазхаз Шарԥыеҵәа агәахәтәы иахьырмыгҙеит. Иабду дихылаԥшуеит уа, инапы икәыршаны диваиоуп. Дихьчап шьҭа... Арахь дырзымыхьчеит, аха...– Аԥҵа еилацәашьқәа зԥыражьу Шарԥыеҵәеиԥш деиқәшәы дцон Ҳаԥьарат.

Ахаҳәырддыраиананылалак,аҽҩаҩ-саҩҳәааҽышьапхыцқәа рышьҭыбжь гон, еихымца-шьанҵоушәа кәицқәак ныҵыддиаауан...

АПҦА ИАЦӘАЖӘАРА

Шардынгьы Никәалагьы жәамышћа дырћажеит Ҳаԥьарат Ҳаԥкылҵәа, дахьнаргаз уаҳа имуа далагеит. Зны уааԥшы рҳәеит, аха дузынкыло дыћазма, нкылашьасгьы имази?! Аҳәа агәаҵәа зыҕроу аҙәы иакәымзар.

Ианамуҙа Шардыни Никәалеи аҵх еиқәара рыҽенамаданы ицеит Ешыраћа, ԥшыхәра. Ҩымш-хымш рхабар ыћамызт. Ҳаԥьарат игәы еибафон, уажәы-уажәы дҩаҵћьон аҽенышьыбжьон дҽеыжәларц, аҩныћа дцарц. Аҩныћа... Имаҵәћьамзи, мшәан, аҩны, ауаа зегь реиԥш дынхо-дынҵуа дыћамзи? Ааи, дыћан...

Ахаха рзы иааҽыжәҵит Ҳаԥкылҵәа. Амза гылаанҙа рыԥсы ршьеит. Нас руапақәа рыҽрылаҳәаны, хҩы ахацәа рыҽқәа иларыцәтәаны рҷылархеит Ешыраћа. Уаҳа ићаиҵагәышьои шьҭа?... Иԥа ҩынтә дибеит, ахынтәраан инышәынҵра агәы инапы ыцәишьит, ус иқәашьхеит!

Ешыра иаалалоит. Абар, Гәымсҭа аҽҽаҳәа еилашуа ашьҭыбжь ахьааҩуа. Уи ахԥша аҳауа ҷацаҙа иаанагоит. Абар – аԥьра, ахьацара, ажара. Урҭ рнаҩс иҽырхәмарырҭа адәҳәыԥш, ихәычра, иҷкәынра зегьы-зегь зыдҳәалоу аԥсабара. Зыцьнашыкәса дмааиҙацшәа арахь. Ааи, амбатә ҵуеит, ҵабыргны. Зегьы рҭыԥқәа рћны инхеит...

Ишԥатынчроу. Ԥхныгатцас ихьанҭыцьза ауп уи аҭынчра шыҟоу иахьабалак. Аақ-аақҳәа иналаршә-ааларшәны лашбыжьқәак умаҳауазар, иҭоууа иҟоуп. Атцх акыр имнеихьеи, ицәоуп ақыҭа.

Игара арҵысуан абри Гәымсҭа аҙырԥаш ашьҭыбжь, нас инарҵон аныҟәашьа, аԥра, аҵәыргыла ахыԥара. Нас – аҽықәтәара. Ацәҟьара аихсра, аицлабрақәа... Абарҭ зегьы илазаақоз абри аҙырԥаш ԥагьа ахԥша акәын, уи ацәқәырԥақәа ракәын, уи еилашуаз ашәах цқьакәын. Дагьакәабон, дагьашьышьуан, агәымшәара, анхаԥы иқьира иланааҙон. Иара шьха зыхьын азы ицқьан, иҧьеԥын, агәамч аман.

Аԥҵақәа цәырҟьа-цәырасуашәа амза ааршәаҳауеит, нас иаразнак иқәабшәшәырахоит уи аҵаҟа зегьы, аха аҳаҧы анаарыцқьалак, ашәаԥыцьаԥ разыншәаххоит.

Убри аамҵазы хԥы ахацәа рыгагақәа хәхәа-хәхәаҙа, еизааигәаны, ҧыц иԥылыззаз анышәынҵра агәы иаақәлеит. Игәҙаҙа анышә агәы ылҳәаны иҟан. Ипашә-пашәҙа зцәа зхыхыз ақәыц шьаҟакәа ԥшьба баҧьаҙа иарсын, қәыц масарла адаанқәа цәырҳәны иаархан. Ақәыц афԥы уԥынҵа иҵасуан.

Агагақәа рыхԥагьы мкәацаҙо уа агәы иқәын. Рыхҵарԥақәа рывакуп, рыхқәа ларҟәуп. Ахҵырԥақәа акы шкәакәоуп, уи азҧацәк анышәынҵра агәы иқәсуеит. Игылоуп ус.

Анаԥс иҟоу анышәынҵра агәы шьҭыхны иҟаҙам, иҵаҳахьеит. Ардашьыл иабду инышәынҵроуп уи.

Зынҙакгьы ибла мцәааакҙеит аб неиҵамҳәа. Избан? Иаргьы издыруам.

Ҳаԥьарат иаби иҷкәыни рнышәынҵрақәа дырхагылоуп. Ишԥаҟала, мшәан, абас?! Ааи, ишԥаҟалах... ус иҟалеит! Убасҵәҟьоуп ишлыхьыз Ач-ԥҳагьы, лыҷкәын инышәынҵра дахагылан, деимацәыххаа, ашәы лхьыссы...

Абду ибаԥқәа цқьахахьеит шьҭа, иҟәашҙа еиҧаԥсаны ишьҭоуп. Ақәа, асы, анышә дара ртәы ҟарҵахьеит. Абаԥи ажьи еилнаргахьеит зегь зымчу, зегь зылшо аамҵа.

Маԥь? Уи деибгаҙа, дыҵәрышкәаҙа, уа анышә аҵаҟа акәыба дҵоуп. Ихьз уҳәар дааԥшрашәа... макьана аамҵа иԥырхагаҙам иара.

– Ҳаи абаак, ас азакәызма узысҭахыз, Маԥь?! Ҳаи, анаԥьалбеит! Мамоу, усҵәуаӡом саргьы. Ааи, усҵәуаӡом! Алықьсандр ишааҟаиҵазҵәҟьа саргьы иҟасҵоит, сахьқылнаго збап! Уҟаз, Маԥь! Уҟаз! Саб, акыр умчзар уааихылаԥшла умаҭа, дхәыцыми рыцҳа, имацара дшәар ҟалоит.

Анышәынҭра агәы иқәыз агагақәа неиԥхьба ицеит, ԥҭа ҽыҵк амза ианаԥыраҳа. Нас раԥхьа ԥшьаала Ҳаԥьарат игага аацәырҵит.

Абри аамҭазы, Маԥь инышәынҭра агәы иқәыз аб игага аақәацмацеит. Уи Арап акәын иҟазҵоз. Аԥшәма изқәа ахы ахьнашьуа иалагеит. Дааҳәны днаҽаԥшит. Абла маахыр-ҟәазқәа (уи аблақәагьы амаахыр еиԥшуп), алацәақәа ааикәанаԥсаааикәанаԥсеит, дырԝегьых аԥышә ала инеигәҭас-ааигәҭасит. Даҽаԥшуеит, аԥшәма. Аблақәа цәаакуп, расахык иаҟараны алаҕырӡқәа аҽышәшәаны илеиуашәа ибоит. «Иуасҳәози, Маԥь, угәы ҭынчыз, уабду духылаԥшуеит, ҳара уаҳзымыхьчеит, аха шьҭа иара уихьчап. Ушьҭахьҟа акы уацәымшәан, сара сахьынӡаҟоу!» – абас иԥа диацәажәон аб. Нас уаҳа аамҭа имоур ҟалоит. Даара мԝа цәгьахеит дызну, дахькылнаго издыруам. Диацәажәалааит. Рыцҳа… иԥазаҵә иами.

Арап ԝаԥхьа ахы неихьнашьы-ааихьнашьит. Нас ахы ԝышьҭкәыцәааны ахахәда аҟьаҟьара аганахь иаархәаны, алымҳацәқәа кьацә-кьацәӡа, алашьцара иалаԥшуа «хәырр» аргеит.

«Шәгәышәҽаныз!» – иҳәеит Ҳаԥьарат иԝызцәа рахь.

Ихьшәашәаӡа, авиҳәа ԥшак ашәаԥыцьаԥ аарҽыхеит, амахәчымахәқәа назаза-аазазеит. Аԥҵақәа амза иԝаԥырачит.

Абри аамҭазы, Ардашьыл инышәынҭра агәы иқәыз агагақәа хԥа нықәба ицеит. Ԝахьхьи, Ҳаԥкылҵәа ааԝсан, зны аԥьра ахәаны Ардашьыл инаур ныҵаба ишцаз еиԥш, уаҳа ихнымҳәӡо.

Ашәарҭара иҵагылоу, мамзар аҽы баша иқәырқәыру аилкаара уадаԝуп. Рыԥсы рӡароуп.

Ҳаԥьарат напыла-шьапыла зҳәаз иеиԥш, иԝызцәа идирбеит, наҟ абнахь цашьас иамаз, уахь амԝа кымзар. Иҽыжәымлакәа, ус ԥшьаала рыҽқәа раҕәрақәа ирынкны ашәаԥыцьаԥ еилачы-

рахь рҽынархеит. Уаҟа ҳаԥ хәыцык аман, аҽкәа нытԥаҽарҳәеит, цашьа рымаӡам устәиала.

Баша акы иаршәоу, мамзар?... Иаагьежьны итԥиҟә-тԥиҟәуа, атԥлакәа инарывагыла-аарывагыло маҷк арахь ииаскьеит. Нас иӡыѡ-ӡыѡӡа иаагылеит. Убри аамԥазы, инахьхьи атԥла шәпа аваракҟынтә амца аахәытцыччан атцыкь аатгеит. Дыдраны, мацәыс еимҟьараны аџьра иѡылѡит ахысбыжьқәа, аҳәирақәа аахәытԥлашааит. Уи илакәырццакны Аӡаԥшьаа раҳтынракҟынтә аху-суҳәа алакәа ааилалеит.

Забџьар агәта ашшара кны Никәаалеи Ҳаџьарати ирыбжьагылаз Шардын: «Аа, сыршьит, сара разҟыда...» – иҳәан, длеизҟәыҷын, ҷыцха дылкаҳаит.

– Ҳаи, абааԥс! – дныѡныԥәааит Ҳаџьарат.

– Дыршьу рыцҳа?! – днеихаххит Никәала. Аѡыџьагьы ахыԥ-сыԥҳәа рҽынкарыжьын рѡыза иахь инаҳәазеит. Иоуразоуроу амза ашәахәа иқәнарԥхон Шардын рыцҳа. Изнапык ала ишәакь агәта икын, егьи инапы игәатԥаҕара иадын. Атԥәыртԥәырҳәа ашьаԥшь кылхәраа иѠеиуан, ашәах ацны.

«Шәца, шәца шәара... сҭаацәа рыцҳа!..» Даҽеа ажәакәак ацитԥақәан, аха уаѡы еиликааула иҟамызт, ашьа ихәлатԥәон.

Рыцҳа, иеиқәкыха рмаӡеит, дхьаԥины деилатԥәины даақалеит. Иблакәа рҳаны иахьаахитыз, ишеишеиуаз амза хыччало ус егьаанхеит.

Ахьча иныга кны уа амзаҟны зырахә гәарта ирылагылаз дшанханы лбааҟа дыԥшуан. «Еимаркуазеи, изнибартԥәозеи ауаа, раџьал ааны имԥсыр ҳәа ишәома?» – уамашәа ибон.

«Ааи, ари адгьыл ҳакуамызт, сара сықәыргеит» – ҳәа уи ахьча дитԥаԥшуан Шардын.

Илакәырццакны шәакьхысҭас бжьык ҷацаӡа иаагеит. Уи абжьыцәгьа зхоу димдыркәа Ҳаџьарат, дышԥаимдыруа, аурядник Маан ибжьоуми.

«Шардын рыцҳа, ааи Шардын рыцҳа, уашәа снымѠасааит, сымшала...» – игәы ԥыжәжәон Ҳаџьарат.

– Уиа, Алықьсандр! Иара длоушьтит, аха аѠызцәагьы имоуп. Шәымгылан уара макьана, уабацо, Ҳасан?! Уа шәиа сымҳәеи!!! – ибжьы даара иҷацан Амаан.

Убри аамҭазыҵаҟьоуп Ҳаԥьарат иабԥьар ахьхьаҳәа иан-цәажәа. Уи иацнарҕызит Никәала итәгьы. Ахысбыжьқәа лҭа-гәыргәыр-лҭагәыргәырын иааиқәтәеит. Ҭынчрахеит акгьы ҟамлаҙазшәа.

Еивагылоу ҩ-ҵлак ихәхәа-хәхәаҙа ирываиан арҭ иаанхаз ҩыԥьа.

– Ҳасан, арымарахьала усзааигәаха, уааласы! – ихарамкәа ҵлакы аҵаҟа ибжьы аатҵаҩит Алықьсандр. Ҳаԥьарат дшы-неибакәу длымҳаха, дыблаха, уахь дыԥшуа далагеит. Ус, уи аҵла амцабз аавыҷҷан, аҵықь-аҵықь ааҭгеит. Ҳаԥьарат дзы-диалаз аҵла ашьапы иҩалапҟеит ахқәа.

«Шардын рыцҳа цәгьаԥсышьа изҭаз иара иоуп. Ицәаара зызымбои, маҷзак ицәаара. О, амза, уабаҟоу абааԥс, абыр-жәеиԥшҵаҟьа усҭахымхацт! Аԥҭа хәычзак наҟ унаԥырҵ, маҷак адамхаргьы! Иаԥырҵуеит, агага нықәоит.

Аҵла ашьапы ашәпара маҷк иацлеит. Убри иацлаз азганк илақәкны аҟәақ ааҭиргеит Ҳаԥьарат. Илақәырццакны, аҵықь-аҵықь ааҭгеит уахьынтәгьы, аҵла шәпа ашьапы иавагылаз хазы ддәықәлеит, даабалыбаҭан, афасара дҩылаҳаит.

– Аа, шәанаԥьалбеит, дыршьит, Алықьсандр дыршьит! – ԥҳәыстас акәу-кәуҳәа дыхәҳәеит астражник.

– Аа, уқәақәра згааит Ҳаԥьарат, мчыбжьык шԥахумырҵ ушьоура, аа, унапы сакәыхшааит, ушьа кәапеила ишԥоута! – ибжьы иргеит Никәала.

– Дысзаргеит угәахәоу?! – уахь дшыԥшыц дыԥшуан Ҳа-ԥьарат.

– Уи илеишьа зеиԥшраз ала, сеидру, ҳаҭоу инасыԥ цәгьа-хеит.

– Ус акәхап, ус, саргьы ус сгәы иаанагоит, саргьы ус. Уцәа ҭынчыз, с-Маԥь рыцҳа, шьҭа... Ушьа ууп, Никәала уҽумырҵысын. Ахысрақәа ҳарҟәаҵроуп...

– Ҳаԥьарат, ххәазароуп шьҭахьҟа, излауала аҽқәа рахь! Инахьхьи асура злагылоу ала уԥши!

– Избоит, избоит, арҭ рацәоуп, шьҭахьҟа! Ардашьыл рыцҳа, иԥсы раҳаҭуп шьҭа! – шьҭахьҟа еихеит ахацәа.

– Ҳасан иҙбахә ахьырҳәаз уаҳау?! – ибжьы наиргеит Ни-кәала.

– Исаҳаит! – ҽааиҭит Ҳаԥыраҭгьы.

Аҿҽа-ҿҽаҳәа ашәақь асамԥалқәа рышьҭыбжь геит, агәгәагәгәаҳәа атԥлақәа, ахыбрақәа рыҽерыварыжьит астражникцәа.

– Иоушәыжь амца! – дыҳәҳәаҙеит аҙәы. Аҩны-агәара акәша-мыкәша ихәыҭцуаааны ахқәа ааиуеит. Акырцх, акырцх! Абыржәакәын аԥҭақәа анаҭахыз. Аха, урҭ зынҙак амза иаԥырҭит. Иара амза ахаҭагьы, арахь, Ешыраҟа илбааua иалагеит. Ихьы-раҙынны, еилаарцыруа илеиуеит, ара игылоу аԥьқәа рхы иқәтәарц.

– Ишеиқәтәаз убоу ахысбыжьқәа...– иҩыза днаиахәыҵхәыҵит Ҳаԥыраҭ.

– Умыццакын, Ҳаԥыраҭ, зны, арҭ уажәы иԥшыхәуеит ауп, – иҳәеит егьи.

– Ҳаҩны рыцҳа, аҟыт-ԥсыт ыҟам, аҳәсақәа ргәы цаны иԥсызар акәхап.

– Ҳаԥыраҭ, аҭәыуаха ҳамаҙам уажәы!

– Уа уиашоуп, ахаҵа иаииаамҭоу абыржәоуп, иҵегь ҳҳәаазап, абанҭ ачықьқәа рҟны ҳазнеир, нас амза аҭахызар асаарагьы итәааит, иаҳԥырхагаҙам. Даргьы уи алашара иацәшәаны иахьызцәырымҵуа умбои...

Аху-суҳәа ақыҵа лақәа еилалоит, ауаа ҿыхан, иҙыҩ-зыҩза ишәаны риарҭақәа рыҽерыларԥсны ииоуп. Иацоуп Ардашьыл гәлымҵәах анышә данамарда, уажәы уи инышәынҵра аҟәҟәаҳәа ахысбыжьқәа ықәыѳуеит.

Даҽеа ҽаԥарак аҟара илаҳәазон еиԥш, аҟәҟәаҳәа ахқәа рҙывасуа иалагеит. Адгьыл илықәыԥс иаанхеит, аѳыцьагьы. Еиҭагеит ахысбыжьқәа, уажәы наҟ ирхыкны ахқәа кшон. Гәынхәҵыстала ихысуан, иубои, лашьцами! Иааихсыгьт. Алашбыжьқәа рыда акгьы уаҳауамызт.

Еиҭалаҳәазан, иҵыѳрны икажьыз аԥь илаваиеит. Еиҭоурыжьит амца.

Ҳаԥыраҭи Никәалеи аааиҽахәыҵхәыҵын, иааидыҵын, ладаѳада инеиҭас-ааиҭасуа рыхқәа кылмырҳәҳәаҙакәа ѳба-ѳба бџьар ҭдырҟьо иалагеит, нахьхьи амца ахьхәыҵҟьоз ахь ахы рханы.

Убасҟан, уамашәа иубаратәы иааҭынчрахеит.

Ҳасан мыжда Аҳаԥшьаа рзы дшьауаѽны дышԥаакәгыла! Хылԥатцаҟьараа дрыцуп. Иара еиликаауоу Ҳаԥьарат арҭкәа шидыруа?

Кьахьаа ркәасқьа ақә амза ыкәԥхоит, агәарԥ ашәахәақәа ҭаԥсоуп. Нас иҳса-ҳсауа, аԥҭақәа рҟәаҟәа иқәтәаны ашьхаҟа ахы археит амза, ѽ-мѽакы амоуп. Зны, амшын ахь ицоит, зны – ашьхаҟа. Даҽеак ззымдыруа амроуп. Еснагь изныц амѽа иануп – ашьхақәа иѽарывҵыҵуеит, нас илеины амшын илхәыҵатцәыруеит.

Ишәаҟьаҳеит рыцҳа, Кьахьаа ргәараҭа, Маԥь икьаасбжьы зқәыѽуаз агәараҭа, ахәацра зхашьшьы ақьаԥҭажәхара амѽа иқәу агәараҭа. Ишәаҟьаҳеит, арысҟатәи уаха абԥьар иҭҟьахьоу...

Ажәѽан агәы иныҵсын, ԥҭа-хычбаба дук хаччыла амза инаҽалеит. Ҳаԥьарат Никәала днеигәҭасит. Иѽышьтыбгьыжәаан, рыбгақәа ырхәаны иқәасқәасуа рыҽеқәа рахь еихеит. Знык изҽеыжәлар, Шардын деимак-еиҽакны аҽеыхәда дықәҵа абнаршәыра иазцон, ҵаҟатәи амѽахәасҭала. Ус егьыҟарҵеит, инаҳеит рыҽеқәа рҟынҳа, аха... иааигәаҳаны аҟәҟәаҳәа ахысбыжьқәа геит.

– Ҵаҟала усышьҭал! – ибжьы аагеит Ҳаԥьарат, аҽеԥыхәшә иацгылоз Араԥгьы натҟьеит.

Абар ишарккоит шьҭа, амза шанхоит, лассы абнеиқәара рҽарымҭар иҟарҵари?! Уа мѽахәасҭа хәыҷык ылгоуп, убри ианыланы, амыг-чымыгқәа рыхьҳәазо еихоит ԥхьаҟа.

Рышьтахьҟа ирышьтыѽны игоит Шардын рыцҳа иҽеы акьыркьырбжьы, ашьхәа иқәгьежьаауеит. Аха, иҟарҵари, аҳаиуан акәым иара дырзымгеит...

Ешыра иѽалсны Уазаԥьара ахәы инхыҵит, ашарагьы адәы иаакәлеит. Шеит, аха абжьааԥны ишшац акәҳам иахьа ишшаз. Иацы арык рҵыхәа ҭызгоз ауаѽы, иахьатәи ашара имбеит. Рыхқәа рықәыжь, абна агәы иахо ицоит Ҳаԥьараҭи Никәалеи заҵәҳа.

Ари ашьыжь азы Акьахьба ибаҳчаҿ шьаарҭәыран иҟаз. Сакасанҭала иҧыргон Ашьхарԥа Шардын, Заԥшь-иԥа Алықьсандр, ѡыцьа астражникцәа.

Алықьсандр иарма напы ахьҽакыҭәкьаз иҟәыбаса иҟан.

«Ҳақла ашьоура гәырдароуп, насыԥроуп. Қәнамгала ашьоура – аҽадара аҧкыс еицәоу ҽадароуп!» – рҳәон ауаа.

Абаѡԥҭәа атәы здыруаз аҟазацәа адгаланы иршьашьлыкны иҽарҳәеит. Мчыбжьык аҟынӡа ахьаа цәгьан, нас дҭынчхо далагеит. Аха, цәгьа дгәырѡон Алықьсандр. Инапы акәмызт иигәырѡоз, уи зынӡаскгьы агәхьаа икымызт. Абас, абри уаҳа уаѡы димыхәо ишԥаҟала ҳәа игәы ҧыблаауан, дхагахон, иашьа дызшьыз уажәгьы иԥсы ахьҭоу азы, уамашәаӡа ибон уи. Ҧабыргуп, иҷкәын дишьит, аха ҧакы аиҭаӡомызт. Уи закәи, уи башан. «Егьаурым, макьана аамҭа ыҟоуп. Уажәы хәыҷык сааҕәҕәаханы сшьапы саақәгылар, нас иҳаибарбап, ахаҧара закәу! Ус ашәа аккаҳәа иҳәо дызцозар ибап. Адалақь макьана искӡом, сашьагьы дыстҵәуаӡом. Сҵоуба насмыгаӡаӡац…» – абас дхәыцуан Алықьсандр.

Иан, Ач-ԥҳа инхәыҧакны амыткәма ҳәо абаҳчақәа, ақәаҧақәа дрыҧан, еиқәаҧәаӡа ашәы лхьыссы. Ус длеиѡеиуан, баша агәхаршҭразы.

Атәы иакәзар, деиқәхәарҿеха ананырақәа дрыҧан, ирыцқьон, нас иахьа мышмыхәла, ҟыгә-чыгә имшын. Илахь ааиҧыхны уи ахаҧа уаѡы димбацызт.

Иԥҳәыс мыҧмыцьхышәҭҧас деилыԥхаауа, еиҳа-еиҳа дҽахон. Кьаҭара зқәым цәымза лашараны дшеишеиуа, агәарԥ еихԥсаауа, лгыгцәа ргыланы уажәы-уажәы алада Ҳасан инхарҭахь длаԥшуа дықәын. Лызқәеи лӡара лахыси рѡычон ихьԥштәылоу лыхцәы жәпақәа. Урҭ ишакәым хәыцк рылкьымкәа еиқәзаҷ иԥаны иҟан, еснагь еизышәшәо лызқәа дырҿырбон. Деихытаруан, деикәагьежьуан, лшьа цәқәырԥо лгәамч иаҧасны жәѡанахь иаршәуан, ҭынч тәашьа лымамызт.

Лыбла ӡмыжь иаҧәақәа ушьапы уқәырҟьон, соуп зҳәо хаҧак уакәымзар, уара ишуҭаху уеиқәдыршәомызт.

Уажәык, анеи-ааи еиҳагьы иагхеит ари агәараҵа. Иҟәиҵхеит аҳҵынра.

Рнаԝс, Кьахьаа ргәараҵа акәзар, игәыҵшьаагоу мыткәмабжьуп иҵыԝуа.

Амыткәма ана, амыткәма – ара...

Ус ишааи-шааиуаз, ҽнак агәыла азла еиханы аҳҵынрахьы идәықәлеит, Алықьсандр деицәахеит ҳәа.

Ахьаацәгьа азцәырҵит инапы, уаԝы дизымҟажо даналага, иԥдыртлеит еиларххаиҿаҳәаз ахәра. Узҿаԥшуеи, уаҕеимшхара, ашәытара аҿысны, ипланы, иахьабалак ицәаижьы аҽеахьыгҙара иаҿуп! Убри ауха измыршеит иаргьы.

Ахымыш ашьыбжьышҵахь деиҵхәаа иашьа Омар днаиварҵеит. Убри акәхеит, Аҙаԥшьаа раҳҵынра агәашә ду аҿацаҳәа аҵәымыҕ ԝалаҟацеит.

* * *

Алықьсандр инышәыҵара ашьҭахь илақәырццакны, Кьахьаа рыԝнгьы-ргәарагьы амца ԝацралан, иԝықәццышәааит.

Ҭаацәарак иҵәы-иԥха еикәазааҙаз аԥацха агәҵаны икнаҳаз архышьна ахьҿакыз аҿаԝхәа иааԥҵәан, ахәхәа-аҕьгьаҳәа еиҵаԥса-еиҵаԥсо, уи адаҷ цәеиқәара леин, итатаҙа ахәа ишьҭаз илахәлаҳаит. Аҕ хатәаланы ажәԝан ахь еихеит.

Ахәышҭараҟны уаҳа кәиц цәыҵыччаауа иумбо, зегьы леихәлабга ицеит, ицаҙеит... ашьҭамҵа ҳәа акы нмыжьҙакәа.

* * *

Ицеит шықәсқәак неишьҭала-неишьҭаланы. Аамҵа иазмырҕьо ахәрақәа ус имжьыжькны иаанхеит. Зны амра хааҙа иԥхоит, аха зынгьы – аҵааршә ыҟоуп. Агәырҕарақәа, агәырԝақәа – еивҵархху-еивҵархху еишьҭоуп.

Ҽнак, Ҳаԥьараҵ илымҳаҟны иааргеит ауаԝы дзырдагәаша, ауаԝы дзырлашәша ажәабжь, Амаан иҳәамҵаны:

«Кьахьаа ш-Кьахьаау, урҵ инрышьҭраку анхацәеи дареи ццышәха иқәызҵаша аурыс казақцәа шәԝык ааҳгараны ҳаҟоуп. Убарҵ аанҙа Акьахьба иҽеҳаиҵар – иаб иԥсхәуп!»

Ааи, ари ишәарҭоу акоуп. Акьахьба уажәраанӡа Амаан иҟны (ачараҟны) дцәырҵуа, саҳәшьа дымҵазырсыз дрыцрысҟьоит ҳәа астражникцәа ахьыҟоу днеиуа-агьиуа дызҿқәаз, шьҭа иауамызт. Урҭ аказакцәа рыӡбахә акала игон. Изышьҭалаз – ишьҭалатцәҟьар акәын, дыктәызар – дыркыр акәын, дышьтәызар – дыршьыр акәын.

«Акьахьба ана дрымбази, ана икәымшази, аахьхьи имеиҿахысзи!» – абри амацарала иаауан уажәраанӡа. Шьҭа иҟало аҳәара атәы уадаҩуп.

Абар, ҿыц иаацәырҵит аапынра. Амшын иахылҟьоит апхарра, аҳауа ҟәымшәышә, амра гәыбзыҕ, ааилалан, аҧсабара зегьы иатцәабгьыла аҽеилаҳәара иалагеит. Ишәтуеит адәыкакаҷқәа, ашәирыӡыӡқәа, урҭ иреигәырғьаны ашәа ҿыцқәа апырҵоит атцарақәа.

Зегьы-зегьы есааҧынра иҟарҵалац, рхьышьҭра иныкәлеит. Ус зыкьнашыкәсала иаауан, ус иагьцоит.

* * *

Ешыра ақыҭа ахәылпазтәи ашәшьыра ахатәон. Ахьарчҳәа игәыпсыршьагаха амшын ацәқәырпа ссақәа рыбжьы ааҩуеит. Уи амшын ҟәызга ду ара аатцроуп иахьҭажьу. Атцаафҩы аманы иаауеит, уантә апша анасуа.

Аапынра шааз ззымдыруа, ацәа иалахаз аӡәрыҟазар иранаҳәошәа акьу абжьы гоит.

Аҳаскьын-ҿа иалачаз ажәқәа рычыргәқәа ирыхҟьашо ргәашәқәа ирыдгылоуп, рыбызқәа нкылхны рҳәарақәа рхырҿы рбзо.

Ахәылпҵарақәа ниаҟьа-ааиаҟьоит, акәыбырқәа инарымҵас-аарымҵасуеит. Еицрыхәхәа апса дуқәа зхагылоу Ҙапшьаа раҳҭынра агәашә илавалеит ҩыџьа аҽцәа, руапақәа рҽылаҳәааны. Иҧырпыруа ахҭарпа шкәакәа зхаз ауаҩы, арыгьарахь агәарҧ ду дыҩтапшит. Цәашьык ҭааӡа хыхь акәаскьаҟны аарла ацәаара убоит. Ачпҳа луадаҟны акәхап. Уи акәасҟьа инавакны наҟтәирахь игылоу аҩын хәыч аҟынгьы ихахаӡа цәымзак аркуп – атәы иҧҳәыси иареи мыцәаӡацт макьана. Абаҳча аҵыхәан иҟоу аҩ-нышәынтрак рҟны наӡаӡа имааҧшӡо ицәоуп ҩыџьа аишьцәа – Омари Алықьсандри.

Уаҳа акгьы. Абри ауп, мшынҵас зыԥсҭазаара цәқәырԥоз аҳҭынра ду иазынхаз иахьа.

Игылоу ахыбра дуқәа дамрахеит.

Ԝахьхьи, арҭ иԝархыкны ишьҭоуп Кьахьаа рҭыʒтыԥ.

Уа инхаз – еивоу ԝ-нышәынҵрак – абдууи имаҭеи ахьжу.

Игәаҵанʒа даақәыԥсычҳаит ахҭарԥа шкәакәа зхаз. Нас арҭ аԝҽцәак илеиуа-илеиуа арымарахь ала ԝ-ԥсаҵлак зхагылаз агәашә ду иладгылеит. Амаҵурҭа еихҳәа аҟны алашара иԝначҷо арахь ашҭа азбжакгьы арлашоит. Амца агәгәаҳәа еиқәуп, чуан дук ахакнаҳауп.

– О, аԥшәма! Уҟоума , аԥшәма?!

– Ҳаҟамкәа иаауеи, ара ҳаҟами! – аақ-аақҳәа зҽаазхаз алақәа дрыҵаҟьо, аца аҵаҟа дааҵыҵит Ҳасан. Зыԥшәма иажәа ԝбазымтәыз алақәа руалԥшьа нагʒаны, иҳашҳашуа наҟ инагьежьит.

– Бзиала шәаабеит. Шәҭал арахь! – агәашә асақь алхра иҽеыназикит аԥшәма, цқьа инкылкааны аҽцәагьы днарыхәаԥшит. Инапқәа уа асақь иаадхалеит. Дрыхәаԥшуеит изеилымкаауа. Иқәацә-қәацәʒа аҽқәа ирықәтәаны игәашә иадгылоу ауаа. Ахҭарԥа шкәакәа! Арапҵ мыжда!

Ааи, асасцәа бзиақәа изааит убама, бзиала шәаабеит ҳәа дырԥыларатәы!..

Ҳасан ибла ԥшʒақәа узырҭамԥшуа илашьцакит, амца ԝеиҽықәтәеит.

– Бзиа ҳауба, цәгьа ҳауба ҳауҭааит! Мышкахы, мышкаҵыхәан ас ҳаиқәымшәар ауамызт! – иҳәеит Ҳаԥьарат.

Ԥшьаала асақь иикыз аауижьын, шьаҽақәак шьҭахьҟа днаскьеит:

– Қәылара шәааизар, сҽеибыстап саргьы! Ибԥьардоу иртеислымра ахаҵа иатәам! – ирхыцхыԥны даацәажәеит Ҳасан.

– Уажәа былгьақәа наҟ инкажьны, уизыʒырԝ Ҳаԥьарат, ажәақәак уеиҳәоит! – иуапа ааизышәшәеит Никәала.

– Сʒырԝуеит, Ҳаԥьарат!

– Умʒырԝыр, уабацагәышьо! Уʒырԝла. Аказы уҳаргәыргьандаз ҳәа ҳшымааиз агәра угозар акәхап. Абрахь агәашә ууаҭыҵны, абни ахҵыста унықәгыланы, угәылацәа Камшьышьи Хәакьеи рызҽыҵы, шәыҳәсақәа шәыманы шәааи, сасцәақәак

сҭоуп ҳәа. Абыржәыцәҟьа убжьы рыкәаургароуп! Аамҭагьы ҳара ишаҳҭаху еиԥш ишҳамам удыруеит.

– Измааноузеи, Ҳаԥьарат, уаха изыԥшьыжәгаз?!

– Еиҭауасҳәоит, аамҭа ҳамазам!

– Ирыласхи сара сгәылацәа...

– Ула абзиа абааит, Ҳасан, абри иску убоу?! – Никәала иуапа ааимҟьан, итапанча цәышәшәза иаацәырҵит. – Абри аҩыза ауп Ҳаԥьарат инапы иҷырҳәыцаа иакугьы.

– Ашьа каҳҭәарц ҳгәы иҭазам, уи ҳаумырҟатцан! – инацирҧызит Ҳаԥьарат.

Уи ажәа иаҳаз, Ҳасан маҷк аҧсгара ааинатеит, аха акыргьы дааиҵанарҧәгәеит.

– Ацалаҟьарбаҧь еиԥш ахҵыста сыкәгыланы злаҷыстри, слеины ирасҳәар!

– Ҳасан, урҭ уҩыстаарақәа раамҭа ҳамазам! – Ҳаԥьарат иуапа ааизышәшәахт. Пытрак ашьтахь, аказармаҟны, агәылацәеи арҭ «асасцәеи» амца ргәыҵаршуа итәан. Ашә ааигәара Ҳаԥьараҭи Никәалеи руапакәа рҷылаҳәаны иԥшуан Ҳасан иахь рыла еихмырсыҧьзакәа. Ҳасан иԥшәмаԥҳәыс, лыхшара уҳәа, зегьы тәан еиқәлымҳаха. Иара дҵәи-ҵәиуа рыгәҭа дгылан амца иншуа.

– Аԥшәмаԥҳәыс, бхатцкы сцеит, ара быҟоуп, агәылацәа азәык-ѡыцьак шәақәҳаршәеит, шаҳатра жәурц. Абри агәараҭа аԥшәма Кәырк Ҳасан ишәеиҳәоит ажәақәак, цкьа шәизыҙырѡырц ҳҭахуп. Уара, Ҳасан, еиҭауасҳәахуеит, ашьа каҳҭәарц ҳмааҙеит ара, уи ҳаумырҟатцан. Агәыла иеихсра маҳагьароуп, ҳхы иаҳзақәнаргом. Уи уара акырынтә уҷеазукхьан, аха... Уалага, уанхәыԥха Хамсада лҟны ҳанысасуаз атәы аҳәара, акы аабжьамыжькәа. Ара шәыҟоуп Акаҙбақәагьы, цкьа шәҙырѡла.

Ҳасан икәшан итәаз днарылаԥш-аарылаԥшит. Нас наҫҭха агҷаѡраҷы ишәаҟьаны итәаз ихшара днарҧаԥшит. Дзымцәажәо, ихәцә ѡыцкааны акы иакит.

– Схәыцқәа дәылымҵыкәа акгьы сҳәаҙом! – иҳәеит.

– Иуҳәа уаҟәыц, ҳгәыдкыланы, уҳазҙатәны ауп ишуҳәо, мамзар, зынзак еихаскуеит уҷы! – иарҧьажәѡа ѡышьҭихит Никәала.

– Ибԥьардоу ауаѡы иеихсра хатԥарас иупҳьаʒозар ухыс? – дымшәа-дмырҳа аҭак ћаитԥеит Ҳасан. Зегь еиқәыʒырѡуа иԥшуп, изыниаз рзеилкаауам.

– Уићәаҵ, Никәала! Идәылҵааит, урҵ хәыцқәоуп. Амала, еиҭауаҳҳәоит, иќалаз, шыќалаз акы анаагужь, зегьы акоуп сара сѡагыланы ирасҳәоит, аха, нас уаргьы уаашьҭыхны, зны уахьсаѡаʒоз абри ахатԥа иѡныќа уаагоит, уахь ушьапы неиҵухып! – иҳәан, Ҳаԥьарат иѡыза Никәала днеиҷаԥшит.

Иазыразхеит, ахәыцқәа дәылыргеит.

Изакәызеи анаԥьалбеит, уаха абра имѡаԥысуа, Акьахьба даазцаз, иќаитԥахьази Ҳасан ҳәа, зегьы еишьхныԥсыланы иʒырѡуан. Амца аҷҷа ѡахылго, ццышәқәак нарылаԥса-аарылаԥсон, акәаҷабқәагьы хԥаќа рыбзқәа наҭа-аатә, идырлашошәа иаҷын.

Хаҷылаша Ҳасан амамиқәара иҷатәан, иара убасҵәќьа ашәытара лҷысны дыќан иԥшәмаԥҳәыс, изакәызаалак акы аалзеилкаауамызт, лхатԥа уаха абра идырҳәараны иќоу закәу, дгачамкны дыԥшуан.

– Ижәдыруеит, сгәылацәа, шықәсқәак раԥхьаќа сымаҳәыла иахь сасра ҳанцаз атәы. Дҳақәымшәеит усҟан иара. Ауха арыжәтә мыжда самхажәцәан, санхәыҧха Хамсада лафқәак самхалаҳәеит.

– Ҳаҭоу иаҳаша! – аалҷыҵќьеит Ҳасан иԥшәмаԥҳәыс. – Саргьы сыќамзи, ишԥасмаҳауаз! – нас лҷы лнапы наԥыралкит.

– Баангыл зны, баангыл! Макьана акгьы бмаҳаʒацт! – иҳәеит Никәала. – Уажәақәа маҷк иааркьаҷны, иќалаз шыќалаҵәќьаз иҳаҳәа, арыжәтә инаҵга-аатԥгашәа акәымкәа.

– Ауха слыҳәеит слыцшьҭаларацы…

– Дида исаҳауазеи, сара блаатых! – дныѡныҵәааит Ҳасан иԥҳәыс.

– Баангыл сҳәеит зны, иауеи-иауеи! – аҕьеѡ ѡалыхиргеит Ҳаԥьарат.

– Лара дазыразхеит. Аҵхагәҭаны снеит луада ахьслырбаз аќны. Ишылҳәаз еиԥш, ашә ҵрааны иќан… Слызнеит… Ашьҭахь сгьежьны санааи абри сгәыла Камшьышь дсышьҭит. Уигьы длыдылкылеит. Усоуп сара ишыздыруаз, даара ижәны ҳаќамзи!

Аха, лара Хамсада ԥҳәыс гызмалк лакәзаарын, сатԥкыс даиааит, уа ишьҭалҭаз ари – сыԥшәмаԥҳәыс лакәзаарын…

– Иа-у-уу-у, исаҳауа закәызеи?! – акәукәуҳәа дыҳәҳәеит Ҳасан иԥҳәыс. Камшьышь дахьтәаз дхышәҭны абақҳәа ахәышҭаара дныҷеҳәаҳаит.

Ирзымбатәбараха зегьы аууҳәа иааилалеит.

Абри аамҭаз, аҭықь-аҭықьҳәа Ҳаԥьарат итапанча ҭҟьеит. Еилазыҙо иара иахь иаахьаԥшит. Ашә илак аҩада ажәҩан ахь ахы рханы икын.

– Дырҩегь ахысра сықәшәар, иаҳа ишәарҭахоит! Усҟан, Аҳаԥшьаа раҳҭынреи сара сгәараҭеи иҟалаз абра иҟалоит! – ашьшьыҳәа зынҳак хәыҵхәыҵла инареиҳәеит Ҳаԥьарат. Зегьы леихәлацәа ицеит.

– Шьҭа егьырҭ аҩбагьы ҳауҳәоит. Нас абзиара узыҟалааит, ҳара ҳцеит! – иҳәеит Никәала.

Ҳасан иреиҳәеит астражникцәа дрыцны Амаан идҭала Ҳабҩы Ҳаԥьарат ишьразы дшыҟаз, Каҳ Шьрыфгьы уа дышрыцыз.

Нас даааиасын, абра маҷк дҷаҳаҷасуа, уи ахаан уаҩы идимбалацызт иара, иаацәыригеит Аҳаԥшь-иԥа Алықьсандри иан Ач-ԥҳаи рыдҭала атәы даашьҭыхны, газ ҭанақьык днаҭаҭаны Кьахьаа рыҩны-ргәара шиблыз атәы. Аха ацәгьара ҟазҭаҭәҟьаз атәы иоуп ҳәа, зегьы атәы идижьлон.

– Ҳара уара уҟны уаҳа ус ҳамаҳам, аринахыс, абзиараз ауаа шәзымҩахыҵлааит! – рҳәан, Ҳаԥьарат Никәалеи ԥшьаала адәахьы индәылтцын, рыҷкәа инарыкәтәаны излааз агәарабжьара иныбжьалеит.

Еидара дук дыкьуа дшаҭаз, наҟ иаххәаны инкаижьызшәа. Акыр дааласхазшәа ибеит Ҳаԥьарат.

Ҳасан аҟәара иқәдыршәыз аԥсыҙ даҩызаха дпатпатуа аматцурҵа дааҩнахеит. Иԥшәмаԥҳәыс илаҳаз ԥхыҙу лабҷабоу лзеилмырго, аҷтраҭәҟьа лылымшо дзыҩза дыԥшуан.

* * *

Лыхны ақыҵа ачақәа ирҭыԥуп. Ареиԥш ача ҵҩа амамкәа иахькаҳауаз, шамахамзар, ԥьаргьы иубашам. Абыржәыҭәҟьа

абра ачашәара иашыкьымҭан. Абри аамҭазы, зшьапы инанаго хәыҷгьы-дугьы зегьы аҳәы аѡны дтәашам. Зегь карахеит, аԥхҙы ныԥхьаҳәо ачақәа ирышьҭоуп.

Уимоу, аҭаҳмадцәаҵәкьа, ари «ачымазара» злаҿу, аѡны изтәом. Рыхьшьқәа рҵыхәақәа қәацә-қәацәҳа ирынкны, рхы ѡылыҳәҳәо аҭәарҭақәа ирылоуп, иузыртәом, иузкыдҿаҳәалом.

Ахьшьқәа ракәзар акыркырҳәа рыҵәҵәақәа рыбжьы рго, атах-сахҳәа ачақәа еимҵԥааны икны ана инатәоит, ара иаатәоит. Усҟан, урҭ зтәу гәырґьаҵәа, рычашәырақәа еимгәамҳо иааргәыдҳало уахь еихоит.

Аха, зегь разҟыла иауеиԥшыху! Ҷьоукы. Рыхьшьқәа ԥагьахан ачақәа рымкызт, ишшаҳа ихагьежьаауа, ихагьежьаауа мацара есааира аѡада ҵәѡанҵәыҟа иѡаскьо, кәыбры еиқәаҵәак иаҟараны иубо мацара ажәѡан иѡалапҟа ицоит. Даргьы рыхьшьлабақәа рҟәаҟәа иаақәҵаны, аҵкыртҳәа ганла инкажьцәо, имида-гәидаха аѡныҟа ихынҳәуеит. Нас ҿыц хьшькра итәахроуп, ирызкыр ахьшь, уи рыбжьароуп, нас еиҵаналагахуеит аханатә.

Мшцәгьашьҭахь акәын. Ари аҿены аԥсаа даара ирацәан. Ачырԥсаа бба-ббаҳа иѡеиуан. Урҭ рахьтә еиҳа илаҟәқәаз, ихиааланы инеины алҳахәақәа ирықәтәаны, иҵахәҵахәҳа, арацәаххыреиԥш иҿоу ажьымжәақәа инарҵас-аарҵасуа, иаарҿаҟәашәо рыфара иалагон. Нас иналҟьа-налҟьаны, ихышьшьыла абаҳчарақәа ирхысны идәықәлон. Еицырхашьшьы, Жәгараа реиԥш ицон мрагыларахь рхы рханы.

Ахьшьқәа ракәзар, уажәы-уажәы, аҵәырт-сыртҳәа иѡкылҵәраауан, ҵыррыҳәа аҵарақәа хыла-гәыла илеиларҵон. Ахьхьа-хьхьаҳәа, ана-ара ахьшь-ҵәҵәабыжьқәа улымҳа иҵаѡуан, уи разҟын, уи насыԥын.

Абри аамҭазы, Ҳаԥьарат игәаҟрақәа зегьы наҟ ихаршҭны, абра бардк аҟны иҿыныԥхьакны, абарҭ ашәарыцацәа руазырра дазыԥшуан. Агәабзыґра-аччара ықәыххуан, агәырѡа иҵнашәахьаз, акҷырахь ииасуаз ихы-иҿы. Аха уи аамҭала акәын. Нас аҵанҳа даақәыԥсычҳауан, уа дѡылҵын, Хыԥсы аҳышьҭра дѡавалеит. Уоуп иара маҟԥырты, гәырҭынч атәара

ахьилшо. Ргәашәқәа ҟьаҟьаҙа изаатит... Ааигәа дмааицт, дзаа-иуам, иауам аамҭа, ируам иаҒацәа. Иҭаацәа ахьыҟоу анеира иаҙом.

Ҳаԥьарат иан, иаҳәышьцәа, иԥшәмаԥҳәыс зегьы ара иҟагәышьоуп. Рхатәы ѡны ишамбара иабоит ари аѡнаҭа, зыламыс, зчеиԥьыка ҭбааy – Кәыкәына иѡнаҭа. Игәыкуа иԥылоит зегьы. Рызхара изеибамбо, рнапы еикәыршаны, ргәырҕаралаҒырҙқәа рҽаҳәҳәы, иҳәыԥызыԥуеит.

– Сара исылшоз ҟасцеит, шьҭа уара утәы уара иба! – даа-ѡнашылеит Кәыкәына иԥшәмаԥҳәыс. Ҳаԥьарат иареи ахышә ахь ианынкылыԥш, шәишәи ԥшьагьатҳа заманак алаҳа атцаҟа еитцхәаа ишьҭоуп. Арԥызбак иаҳәызба ашьа аҽашәы икны дахагылоуп.

Кәыкәына илшоз маԥмызт, аха иҟаитцарыз? Ашьтәа шьны рымацара ирзыфомызт, ауаа изеизгомызт...

Иреиҳаз уалырк арыԥҵә нахицҟьаан, инеидтәалеит.

Уахык даангылеит Ҳаԥьарат ара – иҭаацәа рҟны. Уахык, уахызатцәык... Еизҽыгәыҳәааны, рызхара изеибабомызт. АлаҒырҙ, иааигәаҙаны иҟоу аҳәса рылаҒырҙ...

Адырѡаҽены ахәылԥаз, Ҳаԥьарат ара дандәылтцуаз, бнала Кәыкәына днаскьеигон. Џьырхәаҟа ихы хан. Кәыкәына Ҳаԥьарат иеиҳәеит иҭаацәа рзы игәы рҭынчны дшыҟазааша, дшырцәымшәаша.

Насгьы иеиҳәеит, ѡыԥьа-хѡы анхацәа зыгәра гатәым рызбахә.

– Исаҳаит иуҳәаз, – иҳәан, бзиала ҳәа наиаҳәааны, иҽы аҽынеирхеит Ҳаԥьарат.

* * *

Ҭаацәара ду анааилатәо еиԥш аан, Ҳаԥьарат, Џьырхәа Фат игәарԥ дынҭалеит. Имыцәацызт, аматцурҭаҟны итәан иԥҳацәеи иареи.

Фат игәы ԥшаан, Ҳаԥьарат хынтә дикәшеит. Ааигәа, абна илҙааша ақәыԥьма аакылсын, ижәхьақәа ѡба рпацәеи дареи лкагәаны ишьны ицеит. Уи игәалаиршәеит уажәы.

«Ҭынха дус исымоу уара уоуп, ухатқы сара сцааит, зынгьы ус сзуухьан», – иҳәеит, дикәыхшеит, дизҙатәит. Иԥҳацәа рышьхәа иқәтәиааны иашьас ирыԥхьаҙоз Ҳаԥьаратҭ иматҷ руит. Акәты изыршьит, арашых сыҙбал изырчаԥеит. Раб аҳаԥшьа ҷыц хиртит.

Ҩымш-хымыш роуп Ҳаԥьаратҭ ара дахьынҙаанха, уаҳа ԥсгаха иауамызт. Аԥьамҷеыҷреи, Ԥьырхәеи, Хәаԥи хылԥатҵаҟьараа алалахьан. Матҷуар лақәоушәа ишьҭафыҩуа, хәыцхәыц аимдара иаҷын.

Есымшааира ихыԥша шьҭытҵуан Ҳаԥьаратҭ. Маҙа-аргама ашәақәа изыркуан:

Уаа, раидара, уа раида гәышьаҙа,
Уаа, раидари, Ҳаԥьаратҭ ахатҵа.
Уаа, анхаҩыжәлар иргәашьамху,
Уаа,анхацәа зегьы рыԥсы цқьа ззырҭиуа,
Уаа, анхаҩыжәлар рыкәа ирызҭымхуа,
Уаа, анхаҩыжәлар ргәы ирзалымхуа,
Уаа, Акьахьба ҷкәын, хатҵа иламыс ҭызгаз,
Уаа, раидари, Кьахь Ҳаԥьаратҭ ахатҵа!

АХАҬЕИ АХАҬЕИ РЕИҚӘШӘАРА

Нанҳәа ауха акәын. Аҵых ҭәцан. Ихыгьежьааҙа иҭәыз нанҳәа мза иҟаԥшьы-уаркалеиуа ажәҩан агәҭа ашашараҷыҵәҟьа икыдан.

Аутраҭыхи ашәыр-қәыри рҿаҩра барақьаҭ рыфҩы лаҳалаҳауа изҩыдаха аҳауа иалан, игәырҭәыгаха.

Абри нанҳәа ауха ауаа рыцәа ҟьалахоит. Аҙырҩра аҵх ҳәа ишьоуп. Гәыԥ-гәыԥла ауаа, ажәытә ҳаҭгәынқәа ахьыҟоу ааигәара итәоит иҙырҩырц.

Уи аамҭазы, зегьы шьхныԥсыланы, зынҙак рыԥсы ҙаны итәазароуп. Уцәа уафаргьы иучҳароуп, иубҕыр, нас уусқәа зегьы ԥхасҭахеит ауп, аԥсцәа руа-ршәаԥьҳәаҩ аҙәы дубараны уҟаҙам, рышьҭыбжьгьы уаҳаҙом, рҿыԥхьаркуеит.

Иаҳҳәап, ѡнрак инақәкны ҭлак анкаҳауеиԥш, аҟәыҷҷыҳәа шьҭыбжьык уаҳар, ма уантәи инхәыҵакны мыткәмабжьык аасѡзар, уа ҽеи ҟалом ауп. Дук хара имышьҭыкәан уахь аҳәҳәабжь гоит ҳәа ишьан.

Еинҟьаны икәашошәа, мамзаргьы ачанахқәеи аҵәацақәеи рҷах-сахбжьы аасѡуазар, убригьы ҽеи иазҳәам, агәараҵа лаԓырʒыла итәуеит рҳәон. Убас аʒырѡра ыҟан абри ауха.

Амхқәа, ауҭрақәа еихашьшьы иқьуа аура барақьаҵ иаҵан. Аҵх кауа, зехьыԥьара ахәаҷа-маҷақәеи арҵуқәеи рыбжьада шьҭыбжь ыҟамызт. Урҵ рыбжьқәа игәышьҭыхган Бзыԥынтәи ашәарыцаѡ изы. Иудырдыруан ачашәара аамҭа шааиз. Гагаҵас хәылԥҵысҟәакгьы еилаԥыруа, аки-аки еишьҭаланы иаацәырҵуеит, аҳауаҟны имцкласуеит, убраҟа ауп рҷаҵахәы ахьырԥшаауагьы.

Нанҳәа аҽены иукуа ахьшь халаʒом ҳәа зларыԥхьаʒо ала, имаҷѡымызт ари ауха зыѡны ишьҭамкәа, абнақәа, ахьшькырҵа бзиақәа рҟны зыршоз.

Урҵ рыгәқәа хыҵхыҵуан, аашаны, амш кеикеиуа еилганы, ахьшькәа рацәахандаз ҳәа. Убри аҽены ахьшь зкыз иʒбахә фырҵыншәа иласны ақыҵа еимнадон. «ԥыхьашәа бзиа уоуаит, ианаамҭаҵәҟьаз ахьшь уԥыхьашәеит!» – ҳәа иқәныҳәон.

Амза хәыҷы-хәыҷла алада еихон, ажәѡан агәышҵа иагәылҳәа иалгаз Асар рымѡа иагәылаланы.

Абри аҵых хазынахә азы Ҳаԥьарат, ԥцхәа, имаҳә Кәасҵа Шәлымба иҟны дыҟан, акрыфо-акрыжәуа аишәа иахатәан. Амаҳәра ауразы ԥыҵк дхаҵгылан Кәасҵа, аха имацара крыфашьас имази Ҳаԥьарат, егьа иҽеирххазаргьы, диртәеит. Нина лашьеи лыԥшәмеи дырхагьежьаауа рыматҵ луан. Аицҵәырымҵра ҳәа иҟоу инаԥшьырган, аха убригьы димыруит Ҳаԥьарат: «Уаѡ дызкәымшәо акгьыҟам, еснагь сара сыԥсы ҭам», – иҳәан.

Ԥыҵк аҵх аннарга ашьҭахь, Ҳаԥьарат имѡа дыкәлон. Игылеит.

Амаҳә ашацаҳәа аҽеқәа икәадырит, дицҽеыжәлеит днаскьеигарц, ақыҵа дналганы доуижьырц. Абар, агәыды-гәыдыҳәа маҳәи-абхәындеи еизгәыкны еицәажәо Гарԥҟа рхы рханы, ԥцхәа ақыҵа иалҵуан. Еибырҳәақәашаз рацәан: иахьеиқә-

шәашаз, ишеицхырааша, ируша, ирҳәаша ирылацәажәон. Ус, аԥсшәақәа ааибыҳәаны еицрыҵит.

Кәасҭа игәы ҭгәыргьааua, ишьамхқәа итԥрааua, амза иқәыччо дгьежьны аѡныћа дцон бнагәыла, мѡахәасҭала. Шьҭа еинаалеит, илааԥшыра иабхәындеи иареи. Дицхрааро-уп, диҵәахыроуп, даргьажәѡаны дизыћаларoуп, ида имада?!

Ус,апћара-пћараҳәа амѡахәасҭа ианыршәланы дышѡеиуаз, длазыдгылаз бардра дук аацәыҵыччан, аћәћәаҳәа ахысбыжьқәа геит. Аҽыв-сывҳәа ахқәа иѡеихыкны инивуuаait. Згәыз-ҽанʒамкәа иѡышьҭыԥаз аҽы днахуuаарц аԥсык ааигхеит Кәасҭа.

Абарҭ ахысбыжьқәа инрышьҭаххны бжьык аагеит, аҵлақәа ркьатрацәқәа аатҵыс-ҵысит уҳәаратәы:

– Уабџьар уамыхакәа уҽеҳаҭ ухы уҭахызар!

«Ҳаџьараҭ сакәу џьышьа астражникцәа сымѡа ркызар ћалап, аԥсра ргәыҵашәандаз!» – ааигәахәт Кәасҭа.

– Уи шәыла иабараны иќаʒам! – иҳәан, иабџьар ҭкәыцәаа, амцабз ахьхәыҵћьаз ахь иарбаны аћәћәаҳәа амца ауижьит. Иаргьы ихыкны ихашәышәуа ахқәа ииаћьон.

Абнеиқәара амца ылдырччааит. Нас бжьык геит абардра-хьынтә:

– Иазхоуп! Ҳаинаалап шьҭа, мамзар амашәыр ҳалибахыр ауеит ҳшыхәмаруа?!

Ассир, ари абжьы... абыржәы ааигәа иаҳауаз абжьы акәʒами? Ааи. Абардра даавҵит ихы-иҽы ихаччо иабхәында Ҳаџьараҭ. Наћ-ааћ ѡ-тапанчак икуп.

– Шьҭоуп сымаҳәра ныћәугап ҳәа ианысыԥхьаʒо! – иҳәан, инапқәа рџаџа иҽынеихеит ишанханы игылаз имаҳә иахь..

Ахаҵеи ахаҵеи реиԥылара мѡаԥысит машәырда. Шьҭа Акьахьба игәы рдоуп, игәы ҭынчуп имаҳә изы. Абызхәацәа ирҳәоз зегьы башахеит. Ихгьы ҭабаам, дагьхаҵаґьеѡуп, уаҳа иитахи?!

* * *

Адырѡауха Ҳаџьараҭ Гарԥ дыхәнеит иѡыза гәакьа Ҵаґьтырипа Еснаҭ иҽы.

Абахәатԥа ҳәа иахьашьҭоу ашьапаҿы анаара иаҿагылоуп ахьатә кәасқьа еилфаҷа, иныкәпраа ицашашәа.

Анаѡс, хәажәи-масарлеи иҭырҷҷааны ишышны игылоуп аԥацха, алѡақ иаганы.

Еицрыҵәҵәа, алѡа ашәшәыхәа иалышәшәо уа ашыш иқәжьуп ажьҵаа.

Аишәахьча иқәгылоуп акәаҷабқәа ѡба. Ажьыхҵә иахаґґа иахоу ажьҵаа ҿеҳәаҵәиуеит, еилажьу ақыдқәа ирыҵоу аԥырґы шеишеиқәа ирхакны.

Кәаԥ-кәаԥхәа аԥырґы илаҭәо ашшаʒыҵы афѡы хааҷкәакәараʒа аԥацха иѡнашьқьрааyеит.

Амца иахакнаҳау ачуан аакныхны. Ақәабҭаргылага инҭаргыланы, амыстхәага алыршәтрааyа абыстә ахәара даҿын аԥшәмаԥхәыс.

Акәапеи аахшьыло, уа аԥацха акәакьаҿы иҵаз аҳаԥшьа аѡы хьшәашәаʒа иааҭганы, аирыʒ азна ааћаҵаны иаақәдыргылеит. Аҵәцақәа рћны исамсалха аччаҳәа еилашуан, иџьбараʒа уԥынҵа иҭасуан.

Акы инахәон, акы инацҳауан Еснаҭи Ҳаџьараҭи.

– Абыржәы укылшәаны уанаа, ҳамҭакы уаангыларoуп са сћны. Ара ишәарҭаʒам, шамахамзар уаѡы иҿахарстаʒам. Ишубошәа, ауаа рыгәрагара уадаѡхеит. Умбои, џьоукы-џьоукы анхацәаҵәћьа рхала ржьы ахьырфо, аԥаразыхәа урҭиуеит, уаархәоит. Закәытә аамҭоузеи ҳазхаанхаз! Згәы иаанагодаз Каʒба Шьрыф – угәыла, анхаѡы убас дузныћәап ҳәа.

Кубец иҷкәыни иареи ртәы хазуп, аха Шьрыф иоуп сара уамашәа избо...

– Ааи, алажырҵа иҭыԥхааит! – Еснаҭ иажәа днаԥылт Ҳаџьараҭ.

– Аха аѡстаа ақьиа диԥырхагаʒам, уара утәы иакит усћан. Ачарҳәаѡ иҭыԥ ԥшʒахом, ус иагьыћалеит Шьрыф иҭыԥгьы – ʒаѡа ҭыԥхеит. Иҳалалу ауаѡы иҭыʒҭыԥ џьара акала иагхаргьы, даҿакала ихаҵәаауеит. Ихьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, хыхь иқәтәоу зегьы ибарҭоуп. Акруфаʒом, Ҳаџьараҭ, уҿаҵақәа шаћа иссоузеи, укараха уќоуп, акрыфараҵәћьа улшом.

– Акрышԥасымфо, Еснаҭ, саҽыми! – иаҳәызбала ажьҵаа аԥсылара аамирссан, акаҵахәыр сызбал инʒааишьылеит Ҳаԥьараҭ.

– Нас, исаҳәа Еснаҭ цқьа, уи шыƙалаз.

– Иуасымҳәашеи, ишԥауасымҳәо. Уи ƙалеижьҭеи иареи сареи уаҳа ҳаиқәымшәаʒацт,– ҭынч дналагеит Еснаҭ, иƙалаз ахҭыс аиҭаҳәара.

– Итԥуеи, нас уи, абас мызкы аƙара бжьысхьазар акәхап, Ачыгба ахаҵеи сареи ҳаиқәшәара. Абрагьцәа-рабрагь ҳәа ауп ишишьҭоу иара, иуаҳахьазар акәхап. Ани Кубец иƙны астражникцәа иманы мацәазшәа данукәшагьы: «Абрагьцәа-рабрагь Ачыгба сааит!» – ҳәа ауми аҵх агәҭаны шуқәҽиҭыз, ашьҭахьы истражникцәа сакасанҵала игеит умҳәозар.

– Аиеи, мшәан, иʒбахә зҳәо зегьы ус ауп ихьʒ шыршьо, амала, ахаҵараƙны усҵаƙьа ихәыдоу аʒәы иакәҳам иара.

– Ааи, Ҳаԥьараҭ, уи мап уаѽы иацәикуам, аха ухаҵара ахьааурԥшуа ауп аус ахгьы-аҵыхәагьы. Уабԥьар ууаажәлар рахь ахы урхар – иуеижьоит...

– Ее-и, уи аупеи! Нас, удинаныс, ишыƙалаҵәƙьаз саҳәи Еснаҭ?

Еснаҭ иԥҳәыс лхы-лҽы қьиаʒа ак рымҵаҵо, ак рымҵхуа, аѽы наҳауа дырхагылан.

Аԥшәмаԥҳәыс аѽнаҭаƙны ллакыҵа ыҵлашьцааны данықала – аԥшәма имра атыѽ иакит ауп.

– Иуасымҳәои, саҽыми. Бара, ҳхәы ҳабҭазар, бца шьҭа, бышьҭаларгьы гәыбԍан уаѽы ибиҭом. Ҳарҭ ԥытраамҭак ҳаидхалар ауеит. Ҳазлацәажәогьы ԥҳәыс усхәым, – аниҳәа, аԥшәмаԥҳәыс арҭаѽхацәак ааизныжьны,лышьҭахь реимырхакәа. Ганха-ганха аԥацха ашә дынхыҵны дцеит.

– Ишысҳәаз еиԥш, абас мызкаƙароуп итԥуа, иуаҳахьеит, нас, уи. Ҩнак ауаѽы дысниҵеит, абригьы-абригьы аҭыԥ аҽы амра алеира мыстхәагашәара шагу днеиааит, уск сымоуп ҳәа. Схәыцит, сеиҭахәыцит, аха иахысҳәаара ҳәа акгьы сзымдырит. Аиаша уасҳәап, Ҳаԥьараҭ, акыр иаасцәымыԍхеит, уимоу маԥкгьы сѽеилыбзаазар ƙалап. Ачыгба дбааԥсуп ҳәа иʒбахә рҳәоижьҭеи акраатԥуеит. Абна дылоуп, дызҽу анцәа идыраа-

ит, Сара аҩны сыҟоуп, сынхоит, сынҵуеит, иарбан усу сара сҟны имоу, абна дылʒааитеи! Изура сзымдыруа, схы еимлагәа икны сышхәыцуаз саб даасхагылеит. «Иууеи, дад, уаб дыԥсны ухәда дыхшьушәа, иутәашьоузеи?!» – иҳәеит. Афырҳәа сҩаҵҟьеит. Зны саалакҩакит, исымҳәап-егьип аасгәахәт, аха иуазма, исирҳәеит. Иаҳаз дааиҵанарҕәҕәеит. Иҷкәынзаҵә – итәҩаншьап, абрагьцәа-рабрагь Ачыгба дауеит ҳәа иʒбахә ҳәаны ахәыҷқәа злеиқәыркуаз диԥхьеит.

Днаскьан, ара ду ашьапаҷы ахымсыҟә ишьҭаз днықәтәеит. Ххьит ҳәа дынкажьцәан, ишьапы нышьҭишьит. Дтәоуп, ҷыцха ашьацра дылаԥшуа. Дтәоуп, дтәоуп деиқәшәы. Саб, акы иннамкылаʒоз, дʒышʒа ас дышьхныԥсыланы итәашьа самхаҵәгьахеит,аха иааг! Ихы ҩышьҭихын,бԥьаршәа иаасықәикит. «Ари хаҵажәоуп, уан илоумҳәан! – иҳәеит.– Ҩахьхьи аккара агәҭа, ажәытә Мархьалаа рааԥҭраҟны абрагьцәа-рабрагь дуԥхьазар, ҷеи иазҳәам, дад! Умцан, иаҭахым!» – иҳәеит. Саргьы изуцәыʒои, уи акәын исҵахыз, аха ганкахьалагьы сыԥхашьаны анышә сыҵалон.

– Уи аҷены узымцаз здыруеит, Еснаҭ, анаҩстәи ауп исмаҳац! – Ҳаԥьараҭ ахәша зылҵәҵәоз ажьҵаа акаҵахәыр сызбал инʒаакшаланы иҷы инҵеиҟаҟеит, иҷаҵа хәыҷы ыркәымпылны инашьҭеиҵеит. Акәаҷабқәа ирывагьежьуаз ахьычԥаԥыр хәыҷқәа рыжәҩақәа хыблааны акәапа-сапаҳәа уа аишәа иныкәпсеит. Еснаҭ иарма напы аҷынеирхан, еилыблаауаз ақыд бжамҷамқәа неилаижьит. Аццышә иҩагылаз, хыхь еицрыҵәҵәа иқәжьыз ажьҵааи ашәхарҩеи сшәа ипашәʒа иҩаҵачит. Еилаҳаз ақыдҷыблаахақәа ирыҵажьыз ахәа анаарывҵиҳәа, аххаҳәа ҷыц ашәа ҳәо амцабз хахаʒа иҩагылеит.

– Иуасымҳәои. Акгьы унацҳала, уагьыʒырҩла. Акрузыфаʒом, Ҳаԥьараҭ.

– Акрысфоит, саҷуп.

– Убри илақәырццакны иҵегь ихатәраз ауаҩы дыснитҵеит, уеизгьы-уеизгьы абра ҳаиқәымшәар ҟалом ҳәа.

– Аа, азамана, сҳәеит, дсыцрымҵуашәа анызба. Аʒәгьы акы иамҳәаʒакәа сҷааибыҭаны, ианиҳәаз аамҭазы, Мархьалаа рааԥҭрақәа рахь сеихеит. Ахаҵа – дхаҵоуп, дызқәымшәо

акгьыҟам, ҽенак диуеит, ҽенак дыҧсуеит. Ҽадахьчакгьы бнацәк ишьхьеит, иҟало усгьы хырпәашьа амам сҳәеит, узырччои Ҳаԥьарат, аиаша ауп исҳәо.

Сѡеит ѡахьхьи ааԥтражәқәа рҟны. Ишудыруа еиԥш, уа ианакәызаалак абрагьцәа иртәарҭоуп.

Ақьалажә игылаз иаатыҵын иаасҧылеит, рҟанҭаруазқәа еихырс бԥьарла еиқәных ѡыԥьа абрагьцәа. Аҙәы Ачыгба ахатҵа иоуп, напшыхақә дызбахьан, ишәагаа мыцхәымкәа, игәышҧы ҟьаҟьаҙа, деилаѡа-еилаҧсы, иблақәа амца рхыддыла. Ицу ахаан дсымбацызт. Абас, қәрала сара сеиԥш дыҟазар ҟалап, гыларыла Ачыгба иатцкыс деитцоуп, дахьынеибытоу дҟьаҟьаҙа дыҟоуп. Ихы дамаҟьаҙа, ицаҕьцаҕьуа исаны иҟоуп. Хьапарчшәа ижакьа еилачы иҽоуп.

Аҧсшәақәа анааибаххәа ашьҭахь, уа икажьыз ақыдуахәа ҳнықәтәеит. Изакәу сыздыруам, аха сара маҷк сгәы аағәғәахеит, ѡыԥьаны иахьсыкәшәаз азы.

Ачыгба насҭхашәа дтәан, егьи уа дахьиватәаз дѡагылан, сҽаԥхьа ахаҳә ишьҭаз дныкәтәеит, дысҽаԥшуа. Уи иаанагоз аусзымдырхуаз. Гәынаа ацәгьа рҳәар анырҭаху Бзоу идырҳәон ҳәа, Ачыгба игәы иҭоу ахса иҽала иирҳәоит ауп.

Ари ахса, ари ахыдамаҟьа, амылмыц аскьынԥь иақәххыз еиԥш дыҳәцымыцуеит, ибла цырцырқәа рыла сыбла аҷыцқәа дырхыҧшылоит. Ишәақь ашьхәа ишьапқәа рыбжьара ибжьаргыланы агәыцә игәыцакны дсацәажәоит.

Иажәа ахы ахьцо аилкаара цәгьан, иркәараҵон. Сара даара слымҳақәа кыдҵаны сизыҙырѡуан. Абрагьцәа-рабрагь иакәзар, уа дзықәтәоу ақды далагьазшәа, дшьаҳиҭхеит. Иҿырԥсны даҳзыҙырѡуеит.

Ахыдамаҟьа ирнааны идәыкәиҵоз иажәақәа маҷ-маҷ ԥьара дазааиуа далагеит. Аҧсы ахьҭатцәкьаз даназааигәаха сара аицрашәара салагеит. Аицрашәара ҳәа башамаша акәым, ақәабшәшәыреиԥш сҟалахьан. Сгәы хыԥхыԥуа, ҳзықәтәоу адгьыл гараны иарҵысуашәа збон.

Уи гәеимҭакәа дыҟамызт иара алахша, аха иажәа шаҟа иԥимкрыз, ииҳәарц иитахыз ааизыркәкәаны, ашә анхырхуа еиԥш, ираҵәаны ибылгьаҙа саԥхьа иааганы иаақәиҵеит.

Нас ишәақь ашьхәа лабашьашәа иныҵарс-аатҵарсны, ганха атҟыртхәа дынкажьцәан, ихы дамаҡьа ѡхьаршәҭны, имҵысӡо иаанкыланы дысҽаԥшуеит.

Ачыгбагьы ҟәыхәыҡәыхәыхәа иҟырҟы аатрыцқьааны, маҷқ сара сахь игәышԥы аҡьаҡьара аарханы длатәеит. Еихырсны игәышԥы зѡычоз аҡанҭаруазқәа ирҭаз апатронақәа аасҽаҷҷеит.

Ѡыцьаны иахьсыҡәшәаз сгәы ааргәгәашәа, раԥхьа агәааанагара исоуз ласымпытцышша ицеит... «Ажәытә Мархьалаа рааԥтраҡны абрагьцәа-рабрагь Ачыгба дуԥхьазар, ҽеи иазхәам, дад! Умцан, иаҭахым!» – хәа саб ииҳәаз аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит.

Хтәоуп аккара агәҭаны, хѡык ахацәа.

Ахыдамаҡьа ибла цымцымқәа зынӡа еихымҟәысӡо дшысҽаԥшыц дысҽаԥшуа, иаргьа напала иҽаҳәаз ижакьа аиқәара пату ақәцаны иааиԥхьишьшьаа-ааиԥхьишьшьааит. Нас Шьмаф иԥатцақәа реиԥш, иааилажәжәаны еиҭаирҽеит. Уигьы сара сеиԥш адыхдыххәа игәы цыстцысуазар акәхап, аасгәахәт. Ҳацаҡьашәа дтынчӡа ақды иқәтәаз абрагьцәа-рабрагь иакәын.

Стак иазыԥшуп. Аккаратлақәа ирылԥхон абыржәытцәкьа амшын илӡаакьыслаз амра ашәахәақәа. Атцарақәа ниаҡьаааиаҡьо аԥхьарылара иашьҭан.

– Даара иуадаѡын уҭагылазаашьа, Еснаҭ. Сара, абар, шьҭа шаҡа шықәса цуеи сҽырҟьаса срыманы идәықәуижьҭеи, аха устцәкьа ашәара стамгылацзар ҳәа сыҟоуп.

– Уи, уара утәы, зынӡа ихазуп, Ҳаԥьарат, са стәы закәыхи. Ажәа уасыршьит, акруҽасымцеит. Даҽеа акака аанаҳкылапи, акы унацҳаи шьҭа.

Иажәа аҭак ҟамцаӡакәа, ԥшьаала сҟама ааҭысхын... – дырѡегь иажәа дналагеит Еснаҭ, – абри аамҭазы маҷк даатрысит, егьи, иуасымхәеи, – аҳацаҡьа қәацозар, иаргьы дкәацоит. Сзықәтәаз ақды иавцииаз афырмахьц аахыстцәан, аҟыцәҟыцәра салагеит.

– Ҳара ҳаԥшуп, Цағьтыр-иԥа Еснаҭ ухатцкы! – ихаԥыцқәа неихырԥхьаны, иаарымчӡаны аҽааирхеит ахса. Аб аныжаҳәо аԥатцақәа шқәацқәацо еиԥш, ижакьа аатцыстцысит.

Ажәытәуааирҳәон ҳәа саб иҳәо саҳахьан, ашәарҭа баапс уанҭагылоу угәы неиҭаҧар, нас уразқы уцныкәаӡом ҳәа. Уигьы аасгәалашәеит уажәы.

Сқама ахәырқьхәа аҭра инҭасҵан, ҧшьаала сҩеихан рҩыҧьагьы сахьырзеиҧшхаша саагылан, излауаз ала сҿааиқәкны: «Сара сызхылҵыз наҧхаҩцәамызт, саргьы урҭ рышьҭрала сцароуп!» – сҳәеит.

Ахсагьы дбаҧьаӡа даагылан, иҩыза иахь днаҧшит. Ачыгба са дсыхәаҧшуан:

– Ус аума?! – иҳәеит. Абри ажәа заҵәык ада уаҳа акгьы имҳәацызт.

– Ааи, убасҵәқьоуп! – илақәсырҷәҿеит.

Адаҧь аӡы ианаанахәа, усгьы Очамчыраҟа сцон аҳәон еиҧш, усгьы аӡыблара саанахәеит. Узырччои, Ҳаҧьарат?

Абри аамҭазы, ҟыж-мыжҳәа ҩ-хьажьык ааҳхалан иаҳхагылаз аџьқәа руакы иналатәеит. Инаҳәы-ааҳәуа, ҧшандагашәа рҵыхәақәа еиҵыхуа-еиҵаҵо уама рымҿхакны. Иикыз ашәақь кьаҿ ааигәыдырсыланы, руакы аҵыкь аахиргеит...

– Дарбан, Ачыгбоу?!

– Аиеи. Егьи ахпаш дымҵысӡо, дҳахәаҧшуа дгылоуп. Дзеихсыз ахьажь азжәҩак ҧиҵәазаарын, ибалыбаҭо, бжьы харзаманк ахылҵуа илҭалеит. Аҩыза рҳаны ианыҩаҳхала, сшәақь искыз аасгәыдырсыланы саҵхан, икаууа илеин ҳабжьараҵәкьа ахәаҧ аашьҭнаргеит. Ашашәа ахаҵаны искызар, ус ирманшәаланы исзаагарымызт, ашьа аҿахьхьы икаршәын.

Егьи, иара дзеихсыз шлеиуаз, аџь амахә иааннакылан, ҳлымҳақәа ҵхуа, амзаатә азааны аҟыжра иаҿын.

Абрагьцәа-рабрагь ҳагәҭаны ихәаҧӡа икаршәыз ахьажь днахәаҧшит, нас сара даасҿаҧшит, нас ахыдамаҟьа ихы наиқәикын:

– Наҟ икныхи, уара! – иҳәеит.

Уи ирмазеины иикыз иабџьар ҩышьҭихит, данкылыҧшуаз ҳәа акгьы сымбаӡеит, дырҩегьых изаҵәӡа аккара ахәаҩ аалгеит. Иҟыжуа икнаҳаз ахьажь хаҳәҵас илеин, аҳәира иныламәкәеит. Ахәыжә иналирббыз ӡсаӡсауа, аҧша инанагаанаго аҳауа иалан.

Аамҭакала аҵарақәа шәаҟьеит, аҳауа шьшьылаҳаҙа иҵынчҙа иианхеит.

Уажәы, ишпҕауасҳәари. Арбаҕьқәа реиҧш ҳҟаҧшьҟаҧшьҙа ҳаиҿагылоуп. Амза ыҟаҙам. Аккара агәҭаны... Сымԥа хароуп, сзыгьежьуазар, аха арахь, уца ҳәа акгьы сарҳәаҙом абрагьцәа.

Рдәынак ҷышәшәҙа ииаин, ҳган аҟны махәык инықәтәеит, аха ҳгәанаҭан, сықәпраауеит ҳәа аҿааиҵацаланы аҿԥышъҭнахуан еиҧш, тапанчала аҟәақ аахсыргеит. Акәапаҳәа илалшәеит, заԥьал иаанагаз ардәына рыцҳа. Ишызбоз, игәы архәашьт ари Ачыгба.

– Еснаҭ, уара аҙәы ишьҭахь сгылап ҳәа угәы иҵаҙам, уаҧсуа хаҵоуп, иулшарыма уарма напала абри алабашьа абра иарсны акра?! Сара сшәақь иахьынҙананаго сцаны ац хәычы иамоу сеихсуеит! – иҳәеит дԥыхҙа дԥасҿагыланы.

Саахәыц-хәыцит. Исҳәои? Мамоу убаашәт, ус ҟоумҵан, сшәоит, сзымхәеит.

– Ааи, исылшоит, Инаԥха Кьагәагьы ус ҟаиҵалон,уеихс! – сҳәеит. Аҙ ду сага, аҙ хәычы сага – изакәыхи, зегь акоуп.

– Усҵәҟьагьы умхәан, иудыруаз уигьы ԥхәыск дышлыхшаз! – иҳәан, днаскьо-днаскьо, блала цқьа ишәо-изо даагылеит.

Алабашьа исиркыз аԥса ҭәрыбызҙа иахан. Аҿыԥхәа иларсны, абри снапала иианыскылеит. Иара акылыԥшра дналагеит, дыццакуамызт, алахша!

Ахса иакәзар,ихы дамаҟьа цырцыруа инарҳәы-аарҳәуа,зны – иԥыза дихәаԥшуан, зны – слабашьа.

Дзымхысуеи, ианаԥьалбеит, исылоу ԥишәома ҳәа сгәы хыҵхыҵуан, аха исынсырԥшуамызт, ари сарма напы шьаҳиҵханы алабашьа иаларԥсны искын.

– Ҳаи, сабиц, уааигәара сзыҟамзишь убысҟан! – Ҳаԥьараҭ иԥсахы ҽеибакит.

– Ее-и, Ҳаԥьараҭ, уара сааигәара уҟазҵгьы дара уахь инеиуазма! Иҟарҵо зегьы уара узоупеи!

Ус, иблыша ашәақь аҟәақ ааҵгеит...

– Иҟоузеи! – иҳәан, ибжьы ааиргеит.

– Мацәак аҟара иавнагеит! – сҳәеит.

Данаа, аиашазы, даара ицәымыҕхеит иахьизақәмыршәаз.

Нас сиҳәеит, алабашьа иара икырц. Иҩыза днеиҷаԥшит. Ахса алабашьа аасымихын, иарҕьа напы ааиҵыхны аҷеыҩхәа иларсны, длагылеит. Сара нахьхьи Ачыгба дахьгылаз аҭыԥ аҟны снеин...

– Алабашьа ац хәыҷы намуршәеит...

– Аиеи, ус ҟасҵеит, амашәыр аҳампал иалоуп рымҳәои. Ҷәаарашәа иҟалазаргьы... Ҳаԥьараҭ, уансыҳәа иҟалаз шыҟалаз иуасҳәеит, – иажәабжь даалгеит Еснаҭ.

– Уи уиоуп. Урҭқәа саҳахьеит. Аха аус злаҵәҟьаз, узхаҩаргаз соумҳәаʒеитеи! – дҵааит Ҳаԥьараҭ.

– Уи уаҳахьазар ҳәа ауп...

– Уҷала исаҳар сҭахуп!

– Ахьы! Ахьы ҩежьʒа, еилыԥьԥьаауа, иуҷаԥхо...

– Шаҟа?!

– Ҭаацәала ҳаԥсы ахьынʒаҭоу ҳныҟәызгаша ахьы сырҭон, Аʒаԥшьааи аҳәынҵқарааи еилаланы. Уара иухагылоу абри ахы кәымпыл азы.

– Изыԥсеи зырҳәа, ранаԥьалбеит, схы кәымпыл?! Ирҳәоит хәышә мааҭ хьыла иаԥсоуп ҳәа, убригьы ԥьара аʒәы иҟны ишьҭоуп ҳәа. Убри зыҟны ишьҭоу сара снеира дазыԥшуп ҳәа. Сара иара дсыздырʒом, егьаԥьара снеиуеит, егьаԥьара стәоит, сгылоит.

Убриала ҳаидыҵит. «Угәуҷеаныз» ҳәа дмақарны дыспҵырҵит Ачыгба.

Нас аҟәҟәаҳәа ацәҟьарақәа иреихсуа, наҟ аҩада аккара иагәылаланы ицеит.

Саргьы сыԥсы ансоу, сеихеит аҩныҟа.

АПРИНЦ ИҚӘНАГА ДАҚӘЫРШӘАТӘУП

«Ааи, апринц ма аҵықьҳәа иааигәыдҵаны дышьтәуп, ма Гагра далцатәуп. Иара иҵаку адгьылқәа есымшааира рыҷедырҵбаауеит, ааигәа-сигәа инхо анхацәа ирыҵаку –

еиҵалоит. Акгьы зҽамлаҙо, уаҩы имыхәаҙо шәаԥыцьаԥла ахҟьара даҽуп абри амшын ахыҟә хәыҷы.

Иааикәыршаны инхо анхацәа тәцәоушәа, иара даҳны дыҟоушәа ихы ибоит. Имаҵ дируеит, аха уигьы – тәамбашақә ауп. «Ауаа ахьмачу Ҭематҵәҟьагьы даамыстоуп», – рымҳәои. Ус ауп, ус. Хыхь – анцәа, ҵаҟа – апринц. Аха еснагь амҟәыба аҙы аанагом. Уи итәгьы маашеи. «Џьабаада акрызфо афатә агьама издыруам», – рҳәоит, изҩаны илҵып ауаа рааԥсара.

Дхылааит наҟ дызлааз амшын, ҽааҳәыра имоуа, ма дшыцәоу ихы ԥҽены идырбап! Уи азын иаҭахуп агәымшәара. Ахацәа гәыԥҩык ҳҽааидкыланы, абригьы-абригьы аамҭазы ҳаиқәымшәар ҟалом, уус ҳалацәажәоит ҳәа ҳамшәа-ҳмырҳа, аҕьараҳәа ҳлеи ҳлеиҽагыларoуп. Иаҭаххозаргьы – абԥьар ҳахароуп!» – абас ацәажәарақәа ныҵыҩ-ааҵыҩуан.

Уаҳа ҟалашьа шамамыз иҳәеит Леи Џыр, дагьалагеит аҩызцәа реидкылара. Џыр Урыстәылаҟагьы илымҳақәа кыдын, уантә иааҩуаз, ицәырҟьа-цәырасуаз аилаҩеиласраҟәа рыхҵысқәа иаҳахьан. Аҳратәра мчыла ихумырбгалозар, хаала ишымцо заманалаҵаҟьа идыруан. «Алҩа ахьхәыҵышәшәаз – амцабзгьы хәыҵҟьоит», – иҳәон иара.

Раԥхьаҙа адырра иоуит Акьахьба. Уи иҩызцәа – Царгәыш Никәала, Ҭаҕытыр-иԥа Еснаҭ, Гәыгә-иԥа Алықьса, имаҳә Шәлым Кәасҵа, уҳәа еигәыҩит.

Нас, ԥсҳәыҟа ҽырххыла ауаҩы дрышьҭит Ҳаԥьарат иҩызцәа Амарыхәбақәа: Адылгьери, Мшәагә, Махаз, Есҳаҟ рахь. Иҵегьы заб игәы змоу арԥарацәа рԥыхьашәозар, ҭачкәымҵас еилаҵәаны еихарц Гаграҟа, апринц иахь, ҳахьеиқәшәашагьы абраҟоуп ҳәа аҵыԥ наҳәаны.

Амарыхәбақәа ари ажәабжь рлымҳа ишынҵасыз еиԥш, аҽеыбҕахь инатрысит.

…Лахьхьи, Гагра зымпыцакыз апринц каамеҭ далашан. Иаҳҵынра иҩахыкны, аҩада акыҙгырахь, абнарахьгьы ахкаара далагеит рахәгьы-шәахәгьы, уаҩгьы уахь дҵастцом ҳәа. Иаб итәышьҭроушәа игәы иамбеи!

Аҵларкәыкә абажә ианамысуа ахы ахьуеит ҳәа, абас хынҵаҩынҵарак анимырххо имаҙам. Дҳәымпырҵызуа дрылахеит.

Анхацәа ракәзар, ԥыцьа-хԥы ааидгыланы дызҽу иашам, иҽаҳархьуеит ҳәа рҽаназырклак, аказакцәа шәыжәысҭоит, шәкьашъа, шәшәаԥь зҳәо дшәымамкәа шәаакәсхуеит, шәарҭ арыцҳакәа ҳәа иршәон. Аказакцәа ҳәа дызҽыз арахь уаԥы дырбомызт, ус исыршәап ҳәа иҳәозу, ма ҭабыргытҵәкьаны ԥьоукы дрықәгәыҕуазу анцәа идырп.

«Шьапкьакьараа, шәыжәцәеимаакәа еимахәа-еимакыҷъа ишәышьхабааны ишәышьатҵаны, убрахь акамбашьқәа рҭыхәакәа аашәҽакьо аҳаԥакәа шәырҭазар еиҳа ишәзеиҕьуп, сара шәысҽагылашәа ишәҳәакәо ратҵкысгьы. Шәахьынамҳо шәҽаԥышәымшьлан, шәқашь злам шәымҳатҵа алшәымшьын!» – иҳәон иҽхыршәааны. Нас уа иагьнациҵон ихаҵа Урыстәыла аҳәынҭқар дуззаа дышиуоу, иаргьы иаҳаҭыр шырбаша, мамзар... даҽакгьы здыруеит ҳәа амакәрра дналагахуан.

«Ааи, убасҵәкьоуп! Шәҽаанкыланы, ԥшьаала хәыҷы-хәыҷы шәшьаҽа еихго шәнеилар еиҳа ишәзеиҕьуп, шәхы хәҳамкәа ахәырбҕьыц зақәшәҵои. дад!» – апринц иааицдырҕызуан иқьаҳиагьы, имаҵуцәагьы.

«Абри апринц ҳәа абра иҟоу дабаанага? Ари аԥсуа дгьыл хьҟәыршәа хәычъазы иара дшаны дҟазҵада? Ара аԥшәмара зушаз, зыԥхҳашалеи зшьалеи ари адгьыл зԥыда ҵәыҕьоу, забацәа, урҭ рабацәа рыбаԥқәа рыла ихҟьоу – аԥсуа иакәҳами?! Ааи, ихаҭаҵәкьа иоуп! Нас, абнатә рбаҕь ааины аԥнатә рбаҕь ԥханатҵон ҳәа дҳадызцалеи апринц?!» – абас ихәыцуан аԥсуа нхацәа.

Насгьы иԥьоушьаша, зынҳак шәырк-қәырк зҽамлаҳо дыргыҕ-ҵлала рыдгьылқәа ахҟьара иаҽуп. Уимоу, амаамынқәа ааганы ирылаижьуан. Урҭ ҽианы, ипланы аԥсҭаацәа реиԥш, иҟрымҽрымуа ирылазаарын, Шьханыҟәа иакәымзар.

Аԥҳәыс бааԥс лсызбал ҷахьеиԥш акәын амш шыҟаз. Лахьхьи, Лҳаа илахыкны Абаатантә амшын иҭытҵны иаауан итҵәыҵәматаҕьҳа аԥша.

Икахәхәа-кахәхәа, ажәԥан иалоу аԥсақәеи амзашатҵла еимыртаҕақәеи ижәпаҳа, амшын ихыԥшыло игылан. Аԥныш-қәа еснагь игәаҟҵәаҟуа, иуазыруа аҟәара ааигәара амшын ихыԥсалан, уажәы-уажәы иԥхыԥрааны инҳаасыла-аазаа-

сыланы, ҽатҵахәыс ԥсыӡ ссак иаарԥыхьашәо еимакуа инарыхәларыԥсон. «Амла, амла!» – ҳәа еиҭагәжәажәо иааилалон. Еснагь амла иакуеит...

Абри Абааҭантә иҭыҵуаз аԥша хьшәашәа Гагра иааӡаанӡа маҷк еиқәтәон, аха зегьакоуп, зпытҟәырқәа ылызгоз ашәаԥыцьаԥ рылахь еиқәнатҵон, рҽааиҽаркуан, ачча аазҽықәыххуаз аапын шьаҽак шьҭахьҟа инхьатҵуан.

Зны-зынла ажәѡан ааимҟьаны, аҽыԥҳәа амра аагәылшәаны алашара аацәыцҟьон. Аҵарақәагьы усҟан ашәаҳәара, акәашара рыманы иаақәлон.

Ашәаҳәара, акәашара... Абра Гагра ааигәара Баҭаҟәа иҳабла ҳәа иахьашьҭоу ачара ҵаул ыҟан.

«Иҟалаз шәаҳама уара, иҟалаз?! – ари ачараҟны ифырҭынха жәабжьк аакылҟьеит. – Иахьа ашарԥазы апринц иаҳҭынраҟны иналак-аалакшәа ахысбыжьқәа игаз башазаарымызт. Гагра аҳәынҭқар хәыҷы – апринц дахаҳцоит ҳәа Кьахь Ҳаԥараҭи Леи Ԥыри назлоу ауаа жәаѡык рҟынӡа иқәлазаарын, аха раб игәы инаргаз акәымкәа, ран лгәы рыманы ихынҳәызаап! Хыдарала иныҟәеит. Ҳаннеиуа абри аамҭазоуп ҳәа мчыбжьык аҽҳәара ирҭазаап. Апринц дыцәазма, бзиарак азы ишизымааиуаз имдыруази, иҽазыҟаҵаны дыԥшын. Абар ҳааит ҳәа арҭ аҳҭынра агәашә ианынадгыла, адгьыл иҵыҵызшәа аказақ қазықазуа иаарыкәшазаап. Апринц ихаҭа зынӡакгьы дцәырымҵӡеит. Инеидысла-ааидыслақәан, аха узыхәои ар рҽаԥхьа ?! Ҳаԥараҭгьы Ԥыргьы хқәак рыцрасит ҳәа ауп ирҳәо, аха иуадаѡымзаап.

Иабаанагеи абарҭ аказақ? Амаан иакәхарушь уи зыбзоуроу, мамзар, апринц имҳәалози, ихаҭа илиршама? Ишакәхалак, инеиз, «Уашхәа мақьаԥсыс» ддырҳәеит...»

АГА БҒЬЫЦИ АШЬХА БҒЬЫЦИ ЕИҚӘШӘОИТ

Лақшәы-иԥа Ҭапагә иҟны уҟазар акы умшәан. Уи ауаа ирдыруа хаҵоуп. Ақәнамга иақәшәаны зҽыԥхьазкуа абрагь иара иҟны даннеи – абаа дҵоуп.

Ҳаԥьарат Каԥархәантә абахә ашьапы иаҿанхоз Ҭапагә иахь амҩа дахьықәыз игәалашәараҿ ицәырҵуан хҭысқәак. Зны Акьахьба дыхәны дыԥхатҩо данаарцоз, ихәра хьаа алажә еиԥш ишицрыхоз, ашарԥазы Ҭапагә игәарԥ дааҭалеит. Ҭапагә афырҳәа днеиԥыххылан, Ҳаԥьарат диманы, иҩны ԥыҵк инацәыхараны иҟаз иҳаҭгәынажәқәа рахь дигеит.

Иаҳа еиужьны, ажәырҵра зхаԥаны, амаԓи аҭыраси зҭассы иҟаз ҳаҭгәынк дынҭаириеит, ихәы-иԥхь наиҭаны.

Жәаҩа шықәса зхыҵуаз Ҭапагә иҷкәын дыҩуа дрышьҭан арҵ, аʒы-аԥшы има. Ашьҭахьы, аҩны ианааи, иԥҳәыс ишлаҳауаз иҷкәын диазҵааит:

– Сыҷкәын, дызусҭада ани иаҳҵәахыз?

– Зны итәаахны иҳамаз Ҳаԥь... – аҷкәын иаб илакҵа данынҵаԥш дааҿахеит.

– Дызусҭада иаҳҵәахыз ҳәа суазҵаауеит сара?!

– Уаҩԥсы дҳамҵәахʒеит!

– Иҳәа аиаша, мамзар!..

– Сара уаҩы дсымбаʒеит, акымзарак сыздырʒом!

– Акьахьба иакәʒами итәаахны иҳамоу?! – ангьы лыҷкәын диазҵааит.

– Сара акымзаракгьы сымбаʒеит, акгьы сыздырʒом! – дахьгылаз иани иаби дырҿаԥшуан аҷкәын.

– Ус акәзар, бзиоуп, шьҭа уца, аʒәы уҽеимырбакәа лахьхьи аҳаԥаҟны унҭаланы инарыцкьа-аарыцкьа. Аʒәы уибар, усгьы иуҳәаша удыруеит. Уца!

Иблақәа ааихаччеит дырҩегь Акьахьба данизаа.

Аԥсҭазаара акыр иԥнашәахьоу уаҩуп Ҭапагә. Ахаҵарақәа ирылоугьы ԥыҵк ибахьеит, дҭышәынтәалахьеит. Ауаа зегьы рыгәра игом, итырҳәыцааны дрыхәаԥшуеит урҵ. Аʒырҩра еиҳа пату ақәиҵоит, ацәажәара атцкыс.

Ақәыԥшра лашәуп, агаʒареи иареи еишьцәоуп иҳәоит, аха уаҩы наʒа иакәым ҟаиҵар, диҿагыланы иеиҳәоит, бзанҵыкгьы ианаижьуам.

Зны-зынла Ҳаԥьарат иҷкәынра ааиласны даманы иандәықәлалак, «уаангылишь зны, уаангылишь уамыццакын, угәы итоукыз цқьа ишәа-иза, аццакра зыхәаз ҳәа уаҩ дҟамлаʒацт!

Ауаѡы дышгаʒоу идыруазар – уаҳа назҭахым аҟәыш иоуп, сҟәыҕоуп ҳәа зхы зыԥхьаʒо – нагарҭа змам аҿадацқьа иоуп», – иҳәон.

«Агәааныҷь ахьыҟоу удыруазароуп, уи еснагь иугәалауршәозароуп, убри ауп хыхьчагас иҟоу. Ауаѡы цқьа деилымкаакәа угәы анизааурты, аʒсашьа ззымдыркәа амшын иалаԥалаз уиѡызахоит», – иҳәон.

Дласын, иқәра иаҵанамкыртә, шьабсҭашәа агәаҿанызаара иман еснагь.

Аццакра, аццакра…Ҭапагәеи иареи ҿенак ҷьара еицны ишцоз аццакра ихьʒеит Ҳаҷьарат.

Пхны мшын. Аҭакар катәан. Ҩы иамѡамызт азы, шьапыла анаарақәа инарҿала-аарҿало, ахҵыстақәа инархыҵ-аархыҵуа, инатәа-аатәо ицон. Пша кәармак рыласуамызт ашәаԥыҷьаԥ. Ркабақәа еиқәҟьантаԥс, аԥхыʒбаа ргәыдшыла иҟан.

З-ҿамѡак! Аха иабаҟоу? Нахьхьи ахәқәа рнаѡс ѡнқәак ашәаԥыҷьаԥ иалырбаауеит, аха ихароуп…

Абанҵ, нахьхьи аѡнқәа рҟынʒа изнеир, нас зык инахәагәышьон. Аха ихарахеитеи!

«Сухьʒоит, унеила», – иҳәан, Ҭапагә днымѡахыҵит. Ҳаҷьарат шәақьхысымҭакгьы дымнеицкәа арымарахь, лада амѡахәасҭа иаҿгаз ааигәара ѡны лаҟәык амʒырха ҭбаа ашьац кашьшьы дныкәԥшит. Ишьамхқәа аатцархеит, дыхрыʒырха даақалеит.

Ишьҭахьҟа днаԥшын, иѡыза ихабар ибом. Нас уигьы дааип, дсыхьʒап, уанʒа саргьы слеип Ани избо аѡны аҟны иҳәан, иҿылеихеит уахь.

Агәашә днадгылан данааха, ҿыжжыхәа иаатит. Агәарԥ иқәгылаз алаҳа аҵаҟа қалԥадыжәк иалахәмаруаз аласба цәышәшәы иаҿыҵакыз наҟ инкаршәны, иҳәарԥсаруа арахь агәашә ахь аҿааанахеит.

Аԥшәмаԥҳәысгьы агәашә ашьҭыбжь ддәылнаган, дааскьодааскьо, агәарԥ агәҭа ааиѡылшоны, даангылеит. Даангылеит, аха дʒыѡʒа ауп дышгылаз.

«Абри аԥхәыс издыруа азә лоуп. Мап, мап дсыздыруам, аха баша ҷьара избахьоу азә лоуп. Дабазба, данбазба? Агәарԥ агәҭаны дзаангылеи? Арахь ууаи зылымҳәои?»

Аԥсшәа налеиҳәеит, дналеихырхәан. Аҭак ҟалҵеит, ус лҿаарҵысшәа.

Ԥҳәыс ааҙа заманак лоуп лара, шьҭрала дынхаѡымзар ҟалап уҳәаратәы дыҟоуп.

Аҙба сакуеит аниҳәа дихәаԥшуан, нас ахьышәҭхәа днагьежьны илаҟәшәа иҟаз аѡн ҟәаш дныѡнапҟеит.

Маԥк дааѡнахеит уахь. Ашыц мҳаҵә аатҵшьуа ачаҟәа иаалгаз ааилыркит. Лыблақәа ашәаҙыҙара рхыланы диҿаԥшуа, маԥ-маԥ дшәаԥырҳаԥуа, лышьи-лышьи еиқәҵо шьҭахьҟа лҿыналхеит. Леимаа ҵарԥалақәа ирыцрыхо, икаҳабҕало илышьҭабылгьон аласба. «Уца наҟ, Дамшә!» – лҳәан, днагәҭасит.

Аҙыша иаргәаҟуаз Ҳаԥьарат даҿыгәҳәааны ачаҟәа ѡеиҿыҵакны дѡахон еиԥш, аҵықь аатгеит ишьҭахьҟа. Ҽеимаашәа икьаҳәҙа зыхәда ашәахсҭа аныз аԥҳәыс илыцрыхоз аласба абақҳәа аҿынканаршәеит. Ларгьы шьҭахьҟа ацара даҟәыҵны уа дадырсызшәа даанхеит, итапанча кны агәарԥ иааҭалаз Ҭапагә иахь дыԥшуа.

– Ҳаи, Ҳаԥьарат, уаԥсуа хаҵами, уаҵкыс сара сеиҳабын, аҙба ҳаицакуан, саԥхьа ажәра шԥаугәаҕьи? – Ҭапагә ирццакны иҿааихеит. Ҳаԥьарат ичаҟәа лоужьны икны аччара даҿын.

– Аҙы ахьыҟаз ҳааит, инҵәар ҳәа ушәоу! Уаԥхьа акрыфара напасыркызар акәын ус ануҳәашаз! – иҳәеит Ҳаԥьарат.

Аласбеиқәаҵәа шьҭа ишәарҭамзар ҟалап агәахәын, иѡагылан аԥшәмаԥҳәыс илышьҭабылгьо, леимаақәа ирыцрыхо ахәмарра иналагахт. Арацәа ақлыб нахьшьы-аахьшьны. Иркәымпылны иҟаҵаны, инаганы блас иҭарҵазшәа акәын алақәа еиқәаҵәамлаҳҙа ишыҟаз, убас аҿгьы ҭшәшәааҙа иҟан. Ас иҟоу алақәа анрызҳалак агәараҭаҟны шәарҭа ыҟам, ақәыцьма хаха иажәлоит.Аха макьана ихәыҷуп, ахәыҷқәа зегьы ахәмарра рҭахуп...

Ачаҟәа ааимихын дылҭаԥшит, нас аԥҳәыс ԥшҙа днализыԥшит. Згәызҿанҙамкәа амаҭ инахаҳаз иԥшра акәын илымаз лара. Лыбла ҭиаҵәаақәа рҳаны иԥшуан.

– Цхаҙѡоуп ари, ззам! – лҳәеит.

– Ааи, цхаҙѡоуп, уара амбатә убазшәа узҭаԥшуеи! – иҳәеит Ҳаԥьараҭгьы.

Аԥҳәыс лласба аблақәа реиԥш, ашәытара лҷысуан, хазы лыхәда ҭхәаа-ԥшъа еилыҕраа-еилыҕрааруан.

Ҭапагә аԥҳәыс дылҷаԥшуеит, изнапык ала итапанча икуп, егьи инапала – ачаҟәа.

Ҳаԥьарат дзыниаз изеилымкааруа инеиҭак-ааиҭакны рѡыԥьагьы дрыхәаԥшуеит. Ааи, ԥьара дибахьеит абри аԥҳәыс хазынахә, аха иаба? Ианба? Дызуста, ланаԥьалбеит?!

– Абжак Ҳаԥьарат ижәхьеит, иаанхаз сара изжәып! – дшылҷаԥшыц дылҷаԥшуа ашьшьыҳәа иҷы ѡеихирԥхьеит Ҭапагә. Лара ҟыт лымҳәеит, ус дгылоуп.

Аҷеыѡҳәа лшьапы зыбҕыҷуаз аласба инамҵеиҭәеит. Аласба ахәмарра иаакәыҵын, абыз кәамкьа хәыҷы ҭырҳаны ашьҭырбзаара иналагеит.

Ихәыҷымзи, азхара ҟалеит иаразнак ала. Нас ԥшьаала ара еилыхоз наҟ инарԥыртын, алаҳа ашәшьыраҟны ицеит. Икәаԥҳа, аҷеааикәанарҳәын иеит. Ҳамҵак ус ииан, алацәа еиқәыԥсаны. Нас иааҷыхан, амгәа ажәжәаҳәа иҭыхо аҵәыуара иалагеит. Ахы кыдкьо, лада-ѡада агәарԥ иамкуа иѡуа иқәлеит. Аҳы зҵаны игылаз алагьан инахаххын, аҟып-ҟыԥҳәа аҳыжәра иалагеит.

Ҳаԥьарат акгьы иныруам, ус дгылоуп макьана. Абра иаамѡасуа зегьы ԥхыҳушәа ауп ишибо.

Аԥҳәыс шьҭахьла мацара шьаҷак, ѡ-шьаҷак ааҟалҵеит, аха нас даангылеит.

– Иҳәа. Иарбан шҳаму иабҭаз! Мамзар...

– Ала, латцас иԥсыр акәын, нас илеиҵаз ааирыхуан, аха...– лҷы акуа далагеит аԥҳәыс.

– Мамзар! – аҷараҳәа итапанча аахыршаны лылахь инадикылеит Ҭапагә.

Атапанча ахы акылшәшәаара дынҭаԥшит. Амза иаҷажьу аԥҵеиқәаҵәақәа анаԥыртуа еиԥш, лшәытара ԥшьаала иаалҷысын, лхы-лҷы зегьы цәышъа, ишьадаҳа иааҟалеит. Лыхцәеиқәаҵәа жәпаҳа илыкәжьызи, лыбла иаҵәа гәыҭбаакәеи лцәышреи зынҳак даҳкәажәыртәуан, дԥаҳаимбар хшаны дкарцон. Нас закәытә мчузеи лыѡнытцка ицәқәырԥоз. Абас ахлымҳаах ҟалҵартә еиԥш?! Лҭеиҭыԥш зеиԥшраз ала, аԥҳәыс агәыкәымшәышә лызҭазҭгьы дзакәхарыз?...

– Еиҭасҳәоит, сагьаҵхоит! Иарбан шҳаму...

– Ауаҩы дызго! Аха уаҵәымшәан, ари сыхәшә избац акәҙам, иԥсыҽехахьеит, арысҟаамҭа аласба ԥшқа аназымга уи хәшәра алам шьҭа!

– Акамыршша еиҵаҟәаҟәа быморма?!

– Уажәыҵәҟьа иаазгоит!

– Мап, саргьы сбыццоит. Ахш аҙа?!

– Иҟоуп...

Аҵыс ахы хызҵәоз ажьаҕь уаткеи акамыршшеи еилаҟәаҟәаны аҵәаца абжа Ҳаԥьарат ииржәит, убас ачаҟәа азна ахш аҙа.

Уамашәа иубаша, раиагәара дыҟоуп лара – аԥсцәаҳа. Лцәышра лхымҟьацт, ҙиуоу еиԥш деиԥхьашьшьаа дгылоуп.

Ҭапагә лара лахь ихы ҩышьҭихит:

– Бара Заԥшьаа бырҭынхаҙами?

– Ахҭа иҭауршәит! Уи удыруан азоуп агәарԥ уанҭала узхыс! Ага бҕьыци – ашьха бҕьыци еиқәшәоит, сҽынкынҵа сышишьҭаз, сара сахьыҟаз иара дааит, аха иаԥьал ара иҟамызт!

Ллымҳа инаҵакны лыхәда ианыз ашәахсҭа деиҭанахәаԥшит Ҳаԥьарат.

– Сугәалашәаҙом! Аха сара ибзиаҵәҟьаны исгәалашәоит сҭынха ду – Заԥшь-иԥа Омар иҟамчы ахәы патагәаҙа, аԥҵаҵа нҽакны ианхуҵәаз. Усҟан, уи сеимырхха саныркыз соурыжьызҭгьы, улақәа сынҭасны иаатысхуан... – лыбла цырцыруа Ҳаԥьарат диҽаԥшуан лара.

– Аа, шьҭа быстәалашәоит! Быстәалашәоит заманала! Ала бзиа аԥҳәыс илеишуам анысҳәа, алақәа зегьы еиԥшым ҳәа акәу акы бҳәеит усҟан! – ихы рҵысуа длыхәаԥшуан Ҳаԥьарат.

– Ааи, иақәуршәеит! Уи азмырхакәа, Омар, адунеи зегьы иадыруаз Омар бзиахә иааигәыдҵаны душьит! Уҷкәынзаҵәгьы днахҭнуҵеит! Уаԥхьаҟа угәуҽеаныз, Ҳаԥьарат! Иахьыугәыгырҭаҙоу ҷьара иуҵабгараны иҟоуп! Ари адунеи ҭшәоуп... иудыруаз... – дырԥырҵын, дышьқьыруа наҟ лҷыналхеит ари аԥҳәыс ҷьашьахәы.

Арҭгьы аақәгьежьын шьҭахьҟа идәықәлеит. Агәашә ааигәара, мпышҭашәа амгәа хәыҷы кылчаа ашьапқәа аҩада еиҵых

ишьҭан аласба. Ацқәа хырҧьаԥьаны иааԥшуан, абыз ҭыблааҙа аганахь иаҷаршәын. Абла рацәаххырақәа паҕьпаҕьҙа иаартны ажәѡан «иатԥаԥшуан». Мҵеиқәатԥәа дук ҭәырҷаҷаны аласба абла агәҭа ихыззала ихтәалан.

Ҳаԥьарат уажәоуп ари зегьы шыԥхыҙыз анеиликаа. Ицон аѡныҟа рхы рханы, иззаауаз рус ҟатԥаны иалгазшәа. Ҭапагә уажәы-уажәы дааҳәны диҷаԥшуан: «Дакрыма, анаԥьалбеит... ахш аҙа, акамыршша еитԥаҟәаҟәа имыхәаҙаришь?»

Иѡныҵҟа деилашуан. Аԥхҙы иқәнаҭәон Ҳаԥьарат.

Акәара илҭысын анаара ианыѡаҷала, деилышьшьы ҵлакы днадиаалеит Ҳаԥьарат.

– Хәыҷык ҳаԥсы ааиҭаҳкып! – иҳәеит иара иѡыза дынихәаԥшны. Акьырблы ацәааакыра ишазыгәышьуаз еиԥш акәын дшыгәжәажәоз, дшеиҕрыблааузаз Ҳаԥьарат.

– Мамоу, зынҙагьы аангылашьа ҳамаҙам! Ани амаҭеиқәатԥәа, аҿенышьыбжьон ашҳам ҳзыржәыз, касыла лхы нҵырҟьаны шьҭа ддәықәлахьеит иахьахәҭоу ажәабжь ссир рызналгаразы. Тәашьа ҳамаҙам, сҟәаҟәа уҿықәыжь, иахьынҙаҳалшо ҳаибагалароуп! – иҳәан, Ҳаԥьарат днеиҷаԥшит Ҭапагә. Уи ихыиҷеы ашьа алҵны ицазшәа – ицәышхон.

Ҭапагә рѡашҵас аԥхҙы илыѡры, дышзахәоз дцон қәатԥала, иѡыза диманы. «Мшымыждаразы ишԥатыҵуаз иахьа! Иахьабалак аҕацәа имоуп, дзымшәозеи, ихы гәаҭа, иԥсы гәаҭа дзыҟами, агәааныҵ зыбжьоу иҟны унанагар – убас ауп. Иауазеи дзыргәаҟуазеи, дзамкуеи адунеи? Даасзыԥшыр, ара инхода ҳәа дсазҵаар? Ара сқыҭа ауми, инхо ауаагьы зымдыруеи...» – дхәыцуан Ҭапагә, изыкәшәаз ԥьашьо.

Ҳаԥьарат инапқәа Ҭапагә ихәда иакәыршан, маҷк иԥсы ааишәа дҟалеит. Диҵақь диманы дышцоз, иҟәандаҙа, Ҳаԥьарат инапқәа акы рныруа иалагеит. Илацәақәа мчыла иааимкәкәааны иаахитит. Ҭапагә ахәхәаҳәа иԥынҵа ашьа ҭцәрааны илеины инапқәа ирыкәҭәон.

– Ҳаи, абаапс, ҳаи, абаапс... – инапқәа ааилышшан иҟәаҟәа длыкәҳәазаны асаара днагылеит Ҳаԥьарат. Адгьыл ҟәараҟәанҕеон, дарзазон. Ашьа аагылаанҙа рҽааиқәыркит, диҵагыланы, ԥшьаала диртәеит.

– Акырынтә иуасҳәаҟәахьеит, агәаҽеанызаара., дырԝегьых агәаҽеанызаара ҳәа, уара ушцац уцоит! Ашҳам узыржәыз Ачаа драҳәшьаԥҳауп, абра дрымоуп. Ачаа раҳәшьаԥа – Ҙаԥшь-иԥа Омар ԥсаҭаҟыргә иакәын. Абас зегьы еишькларсуп, уара ара инхода ҳәа уҵааҙом, хаха унеиуеит, уи уҵанархоит уара, егьараан уҟазаргьы. Илҳәаз уаҳау лара алагызмал?! «Уаԥхьаҟа угәуҽеаныз, Ҳаԥьараҭ! Иахьугәыгырҵаҙоу ԥьара уҵаҳараны уҟоуп! Ари адунеи ҭшәоуп иудыруаз...» – лҳәеит!

– Ҳаи, аԥсра лгәыҵашәандаз, дыԥҳәысхеит акәымзар...

– Ухы шԥоубо, уажәы?!

– Маҷк сыԥсы ааишәа сыҟоуп, аха уара усшьитеи, уҟәаҟәа сыкәыжьны, уԥынҵа ашьа цо аҟынҙа! – Ҳаԥьараҭ ичабра ааҭиган Ҭапагә иниитеит.

– Амаҭ аҵкыс акамыршша аиааиуеит зырҳәогьы абри ауми, ашҳам аҵкыс акамыршша еиҵаҟәаҟәа аиааит... Шьҭа акгьы ухьҙом. Зныкыр амаҭ уцҳахьоу Ҳаԥьараҭ?

– Ҟоҳ, амаҭ смыцҳакәа абри саҟарахама?! Ԛынтә-хынтә исыцҳахьеит. Ианаамҭаз, абни исуржәыз акамыршша еилырх сыкәшәон.

– Убри ауп иухәазгьы иахьа, амаҭ зыцҳахьоу иҟны ашҳам даарак аҽеазҟьаҙом рҳәоит. Иаалгәаҕьызи аԥҳәыс мыжда.

УАРА ИУЗБАУА – АНЦӘА ИУЦИЗБОЗАРОУП

Инҭакәкәа, ҙиасшәа иниаҙаа ицахт даҽа шыкәсык. Шаҟа гәырԝа баапс, шаҟа гәырҕьара ари аамҵа иацыз анцәа идырп.

Ииасит аҙынра. Абар, адгьыл аԥхарра ԛаҵалан, ашәаԥыцьаԥ рдакәа ахәхәаҳәа иаханы – аԥсҭаҵага аҙы аԛагара иалагеит. Нас ада ссакәа рахь рыҽшаны иниасын. Амахәкәа рцәа-ржьы апытҟәыр ԥшқарахкәа рҟынҙа инаҙеит. Амрагьы еиҳа ахаҷы хтны, игәыбзыҕны, ахьтәы шәахәаҟәа ашыԛҵәхәа иԥсаҟьаны ирыланаԥсон.

Уажәада ааԥынра рымбацызшәа, ссирын аҵаракәа иҟарҵоз. Ргәы хәыцқәа еиҟәыччаны итҟәацырц акгьы рыгмызт.

Амра ҭлакашәара амшын иазнеин, агәы ҟьантаз ихыԥшылон. Ҷырт-сыртхәа аԥхьарылара зҽазызкуаз аҵарақәа еиқәтәон. Аҽны ирҳәашаз ҳәааны, ирушаз уны, амш ҽыц, шәаҽыцла аԥылара рҽазыҟарҵон.

Абри аамҭазы, Гәыгә-иԥа Алықьса Ҳаԥьарат дыԥшааны Фаҭ иахь диманы амҩа дықәын. Ҳаԥьарат урҭ имбеижьҭеи акыр ҭуан. Иԥҳацәа ракәзар, иаҳәшьцәа реиԥш ауп ишгәыблыҩцәоу иара изы. Знык дкылшәаны данырзаалак, икәшо-изҙатәуа, изырура рыздыруамызт.

Раб иакәзар: «Дад, сара сыԥҳацәа рашьак иеиԥш ауп сышухәаԥшуа», – иҳәон.

Абар, агәарԥ иааҭалеит даргьы. Ҳаԥьарат дангәыдикылоз, аҽҽаҳәа илаҕырҙқәа ааит Фаҭ.

«Иууеи, дад, сыҷкәын, зынҙа ҳаухаурштҙама?!» – иҳәеит иара.

Аҽқәа аԥхҙы рыларбаны, аԥьықәреи рырҭеит. Ирҿыҵыппуаз, аԥьыкац иаҩызаз аԥьықәреирыцқәа ашәах рхьыхәхәа, ахьхьахьхьаҳәа изҭаҳәуаз алагьанқәа ирныԥсалон. Рҵыхәақәа аамҩанырҵон, аԥхҙы ашәах ирықәчыз иалачарц зҭахыз амҵқәа наԥхьарца-ааԥхьарцон, нас еиҭааины ирықәтәахуан.

Арап зны-зынла ашьҭахьтәи азшьапык ааиҵархәычшәа иаанкыланы, ацламҳәақәа реихакшара иааҟәыҵны, алымҳацәқәа кьацә-кьацәҙа иҩышьҭнахуан, инаԥшы-аапшуа иазыҙырҩуан. Нас аҕәырԥҳәа аҩыза зҿыз иаргьы налагон.

Аҭыԥҳацәа уаха даарак раҳаиҵқәиҭ ыҟамызт. Ахәыҟатцара иахьаҿыз рҟыт-ԥсыт бжьы уаҳауамызт.

«Абарҭ ирзаигәоу аҙәыр дырцәыԥсыма? – аигәахәт Ҳаԥьарат зны – аха ус ак ыҟазар исаҳахьазаарын. Аб иакәын – игәы ԥшааны, илаҕырҙқәа ааит ҳанеиԥылоз ... Иууеи, дад, сыҷкәын, ҳаухашҭҙама ҳәа дсазҵааит».

Аӷҷаҳәа еиқәыз аԥацха амца иахатәоуп ахҩ-хацәак. Аҿҿаҳәа еилабылуаз амҿы-ҟәыргьатәқәа ирхылҵуаз амцабз ашыш инкылыԥханы, алашьцара жәпа иагәылыӷҷауан, бгрымзҵас.

Ҳаԥьарат иааикәаирҳәыз иҭатын амца иныҽҳәеикын, иреиҵаз аԥырҕы кәеицеиуа ахы инахеиԥьгәан, пақ-пақҳәа дна-

ҽыхеит. Еиҕрыблаауа амца анысацрала, ицеицеиуаз аԥырҕы аашәытахан, наҟ инахшәеит.

– Усхамышҭгәышьаҙеит. Арахь уара уахь смааикәа уаҳа сабацари, сыцны еиԥш исыԥхьаҙо ауми. Шәчеиԥыыка шаҟа сфахьоу... – иҳәеит Ҳаԥьаратә, алцоа цоуишьҭын.

Ҳаԥьаратә абригьы иҳәеит, аҭыԥҳацәа реиҵбы илалымпыҵҟьаз ачанах анышә-цнаргәы иахьныкәҳаз иҟәыбаса ицеит.

– Ҳаи, абааԥс, ибматцушьоузеи! – аб иԥҳа лахь дынхьаԥшит. Лара ҽыцха дышьҭаԥшуан. Уажәы-уашьҭан уи ачанах ашьшьарақәа рҽааибыҭаны цаԥхьа иҽыцҳаҳараҙа иаакәгылашашәа. Нас, лҽеыларҟәны атта-ттаҳәа аԥҽеыхақәа ааидыҟәшәаланы, лнапсыргәыҵа ҟәымшәышәқәа инарынҵаны дааикәагьежьын, аԥацха ашә аартны наҟ адәахьы дындәылҵит. Ааԥын фцы ԥшқарах аалҽасит. Шаҟа ихааузеи аԥсабара анҽыхо!

Ачанах ԥҽеыхақәа ахьхьаҳәа наҟ абна инылаԥсаны, иқәасқәасуа рлажә шлышьҭаз дцеит агәылара, уаҳа дагьымааит уи ауха.

Иааиқәыҙырцқәеит. Еилыблаауаз амҽы-ҟәырҕьатәқәа днарылха-аарылхеит Ҳаԥьаратә. Амцабзи аццышәи еилаҳанто, иаацналашеит.

– Ауацы гәыкала ачеиԥыыка ахьиҽарҵо – высшьа имаҙам. Аха сара сзыцәшәо умбои, Фатә, сцәа цәгьахеит, сымшала ԥьара акы шәақәдыршәар ҳәа сшәоит.

– Иауеи, дад, ус умҳәан...

– Сара исыцныҟәозы, сахьнеиуази, сахьааиуази агәараҭақәа лаԥшықәырҵо иалагеит. Уимоу, аполициахьгьы ԥыҵцык ларгахьеит.

Абар, сара сымшала сцызцәа – Царгәыш Никәала, Цаҕьтыриԥа Еснаҭ, Лақшәы-иԥа Ҭапагә, сымаҳә Шәлым Кәасҭа уҳәа ирышьклаԥшуа, иларга-царгоит. Урҭ роуп инхангьы исымаз. Абзиара иқәзааит акыр аԥьабаа сыдызбалахьоу, уаха абра саазгаз Гәыгә-иԥа Алықьса иеиԥш иҟоу ахацәа маҷхеит. Ишәарҭахеит аамҭа. Изхысҳәааua. Сымшала аҳәынҵқарра акы уақәдыршәар ҳәа сшәоит...

– Мамоу, дад, мамоу! Уара, дад, зуаажәлар рзы имшхәыбзазаны адәы иқәу уацуп. Ус иҟоу ахаҵа ихаҵкы ацара ԥьа-

натроуп ҳәа иԥхьаҙатәуп! – иҳәан, Фаҭ кьысра зҭахҙамыз, агәгәаҳәа еилаз амца днаҵха-аатҵхеит. Аиҳәшьцәа иаанхаз руаҙәы ихаббала иуны ари амца иахакнаҳаз абысҭа, лыҷхыртырны даҵақь иаакнылхын, зымҩа илыргылахьаз ақәабҭаргыларҭа инҭалыргылеит. Амца зыҩнашуаз аԥацха атҙы ашыш аҟны амҳаԥ ҷ-ҟьаҟьа иавакнаҳаз ац хәыҷы змаз амыстхәага аакнылхын, абысҭа иалыршәтрааyа ахәара даҷын.

– Ииашоуп уи иуҳәаз, Фаҭ, ииашоуп, аха Ҳаԥьарат итәы хазуп. Ашәареи ахаҵареи еиҕацәоуп. Ахаҵара – Нарҭаа ирцырҟьоуп...– инацирҕызт Алықьса.

– Ааи, дад, ааи, Алықьса иуҳәо иашоуп. Ари ахаҵа анхацәа ҕарцәа ирзиухьоу абзиара – аҕба иазырҵысуам, дад. Убарт рыгәҭа салоуп саргьы...

– Е-еи, шәарҭ уахак ажәҩан салашәҵаҙеит, Кьагәа сакәымзҭгьы! Гәацәыхьажәа змаҳакәа, напыҟәымшәышәла иааҙоу ҭауади-аамстеи рхәыҷқәа анрызҳалак, ауаа рзы иҳалалҙа, игәыԥшқацәаны иҟалозар ауми, аха уамашәа иубаша урҭ иаархылҵшьҭроу зегьы ашьауардынқәа ирыхшазшәа иԥагьақәоуп, ҳара анхацәа аҟәраанқәа ҳархылҵызшәа ауп ишҳахәаԥшуа. Уи аԥагьара ҳәа иҟоу сара ианызба – сыпсит ауп!

Ҳаԥьарат зылҩаҵә хәхәаҙа иҩеиуаз иҵатын неиҷыҵеикыхын, инҭырҳәыцааны днаха-нахан, ахәырқьхәа аҭатын лҩа лаихәлеигалеит. Иалшоз алыршаны, шьҭа иахьахәтоу уца ҳәа уашьтахьтәи ахәхәаҳәа амца-лҩа иҩеиуаз иҩашьҭеиҵеит.

Абысҭа хәаны, амыстхәага ачуан ахаҟны инарҳәы-аарҳәуа цқьа иааҕьҕьаны, ԥыхьа иахькнаҳаз аҭып иназылкит, аха... инавшәан, асаара акәапа аашьҭнаргеит...

Ԥытрак ашьҭахь, ахәысхәа фҩы лаҳа-лаҳауа изыхҟьоз акәтычаԥа инадтәалеит. Аеҳәшьцәа ахәхәаҳәа иқәыԥсычҳауа наҟ агҷаҩра игҷан.

– Аҳы, шәнапы ашәыркы, иҟоу ахәыҷала шәхы анрааланы акы шәнацҳа, шәааԥса-шәкараха шәыҟоуп, амла шәҽашәмыркын, ҵәыцақәакгьы неидаажәылап, ҷсымилаҳ! – иҳәан, аԥшәма инапы аҷынеирхеит илацәкәаысуа иқәгылаз акәаҷаб ааигәара иҟаз ибысҭа ҷахрахь.

Ҭаҳмада хынҷаҷырик уҳәап, уахьихәаԥшуа, аха уи иԥшра акәын, аҭаҳмада цәа ихаҵаны ацәажәара бзиа ибон ауп, деилаҕьаны. Аԥҳәаҟәа ашьапы иқәмырсʒакәа аԥссы дкәаруа, Нхыҵ игаратәы агәамч змаз уаѽын. Иажәа ҟасан, цқьа дазкылԥшны дцәажәон. Акгьы узахымҳәаауа. Уааиқәшаҳаҭхон уаргьы.

Акгьы инацҳауан, акгьы инахәон. Ҳаԥьараҭ ианакәызаалак арыжәтә дачычамызт, адау дышьҭагәа дызкыз ацлабра акгьы ишаԥсам идыруан. Фаҭгьы уи иҟазшьа уаха ибазма! Шаҟарааны ара дтәахьоу-дгылахьоу, арыжәтә идицаломызт. Убас еишьцылоуп бзиа еибабоит.

Аԥшәма уаха иҭаххеит исасцәа хәыҷык рқьаф ҟаиҵарц, амѽа иашәаны иҟоуп, ирԥырхагаʒам, ҭынч ираҳаҭны иарцәоит. Ара иахьыҟоу – Ԥьырхәа аѽаʒара, астражникцәа ирымѽаʒам, ргәы аԥсы адыршьап.

...Чуанҵас игәаѽаʒа адгьыл иахагылоу ажәѽан, уахак акалашәа ишан. Раԥхьатәи аапын мшқәа иреиҿеырбон. Иҭәны ишеишеиуаз, ҵа змам уи ажәѽан ʒмыжь иʒсауа иагәылсны иѽеиуан амза.

Амза ааигәа-сигәа иҟаз аеҵәақәа ҿыʒтаауан, акыр ицәышын урҭ. Наскьа-ааскьа, хьҟәырҷахақәоушәа иалаԥсаз еиҳа рыблақәа ҭаҟаца икәеикәеиуан.

Аҵаҟа ҳәыск нхәыҵаларатәы, ԥшь-хаҳәык зҵагылаз ѽнын, Фаҭ иҭаацәареи иареи зыѽназ. Иԥҳацәа шыхәыҷқәаз ран дырхыԥсааит, иара иоуп анрагьы абрагьы рзуны изааʒаз.

Х-уадакны еиҿаԥшьын. Асасааирҭа ҳәа иҟаз ауадаҟны ѽ-цәарҭаҕәык наҟ-ааҟ аҭʒамцқәа ирыгҿагылан, илиларкха, иҭырҷҷа-ҭырҷҷаны иҟаз ашьыршьафқәа рыкәыршәны.

Цәарҭаҕәык аханы, аҭуан акыр иазааигәаны иаҵдан, еиларҳәы иршаны ҷапырхәак. Маҭәак ахшьразы акы иазкызар акәхарын.

Аҵх акыр инеигәахьан.

Уарҭалк аҟара зҵазкуаз, ҳаскьын иаҵәала иѽычаз ашҭа ԥшʒаҟны аʒаʒа каҳәуан. Арапҵ уи злачыз аҳаскьын еиԥынчыла шьаҭанкыла иқәырхаауа, аԥыжәԥыжәҳәа акрафон. Абз еиԥш ихыгьежьааʒа иҟаз абри агәарԥ иҭаԥхоз амза ашәахәақәа

Арапҵ азқәа иахьықәшуаз, аиқәара лаҳәахʒны ицырцыруа икәабаны, асаара аҳаскьынрахь илеиуан. Уа, аҳаскьын цырцырцыԥхьаʒа ипаƙə-паƙəʒа, ирықәтәаз аʒаʒа пƙышқәа инарахәмар-аарахәмарны, нас иаалаʒыҵны иааҵгылон. Арапҵ ахахәда ƙьаƙьара ѡышҵнахуан, иҵарҵарʒа иахагылаз алымҳақәа леивых-ѡеивыхуа иʒыʒымкуан. Нас, ахы нышҵаналахуан, хыхьтәи аԥышə ыркәамкәамуа ирԥшааруа. Ҽыҵ-ҽыҵ аҳаскьын ааидкыланы аҽ̆ы инҵаԥьгəо инеиуан.

Иҵынчҳаҳараʒа иƙан ари аҵх ҵəца. Напыла идырлаго алу хəыҷы еиԥш ахыргə-хыргəҳəа иуаҳауаз Арапҵ ацламхəашьҵыбжьи, уахынлатəи ҵарақəак рыхəыҵхəыҵбжьи рыда шьҵыбжьык уаҳауамызт.

Уарла-шəарла еҵəак лкыдууаалон, ихəхəаʒа ажəѡан ашьҭа ланҵаны аҽ̆ыланахон. Иƙан, нас инкацəеит. Уаҳа акгьы...

Амза иаԥсаƙьоз ашəахəақəагьы маҷ-маҷ иԥсадахо мацара, ашəытарақəа ианыз еиҳа рыԥсы рылаланы игəылҵит.

Анцəа иишəихьоу аʒə иакəхап амза иану уи ахьча ƙадыць. Ирахə ркыка ҷҷеит, иныга агəҵа ашшараҵəƙьа шьеит. Уи азоуп ас дқəықəма-шəықəмаха дызгылоу. Раԥхьа зны хар имаʒамкəа дыƙазаарын, ашьҭахьы, анцəа игəамԥхоз акы ƙаиҵеит, иаргьы абас дрыцхахт уажəы. Аашьышь анцəцəы ауми абгахəыҷы скуеит ҳəа иандəықəла...

Еҵəаԥьаа еиҳа ргəамч ҭабаҕьа, амза атəамбаʒакəа инавсын, еилыԥьԥьаауа уа ииаанҽасит.

... Ахьча ашəикка дызныз амзеи, хьтəы блала еикəаԥхоз Еҵəаԥьааи рыбжьара ажəѡан ааимƙьан, ахьхьа-хьхьаҳəа ахьтəы даҷқəа иркыз хьтəы уарҳалк ишəтны иƙаз баҳча ссирк илыҵагылеит. Ахьаѡ-ахьаѡ ааҵгеит абаҳчагьы. Убри аамҭазы аҵарақəа ааилагьежьын, иԥарԥалыкьха, ишəҭуаз ашəаԥыԥьаԥ рымахəқəа инарылаԥрит. Дара, доусы иртəышьҭраз ала рашəа хккəа аацəырыргеит.

Абаҳча зазон, ишəаҳəон.

Ари ахьтəы уарҳал иантəалаз Ардашьыл илахь акыр еиқəын.

Иаб аихь ихы ааирхан: «Уаала, саб, арахь уаала. Уааины абра усыватəа! Уааԥсеит цəгьаʒа, уара ари адгьыл аƙны. Ауаа

даара удыргәамҭит. Урҭ ауаа бааԥсҟәа рацәоуп ари адунеи аҿы, уара урыхәарҭам! Уаала са сахь! – Ажәѡан цқьахь, амаалықьцәа, ақьиацәа рахь. Укарахеит уара ара, уаала!» – иҳәан, инапқәа хахаҙа иааирххеит иаб иахь.

Дазыразхеит Ҳаԥьарат. Хыма-ԥсыма уахь иҿынеихеит. Ахьышәҭхәа дѡаԥан иҵкәын иганаҿы ауарҳал днантәалеит, иаргьы кахәхәа, аԥша ахәхәаҳәа ирындо, ажәѡан иѡалалеит.

Игәы ҳаракҙа, дышьқьыруа ԥхыҙла ажәѡан дазцон Хҭарԥашкәакәа, иҵкәынзаҵә Ардашьыл диватәаны.

Амза ашәахәа ԥсадақәа ахышә инкылԥханы Ҳаԥьарат дахьиаз ихы-иҿы инақәыԥсеит. Иара дҵәиҵәиуан, игәы иқәкыз итапанча ирҟаҵымыҵуан. Нас имҟәыцҟьан иваҳаит, ус ацәа дшалаз, днапыршьышьны иԥшааит, агәыцә хәыҷы иара иахь ирханы импыҵарҷәгәа икуп. Иԥсыԥ ихәлачуа, изымхо, деихәлахон…

Арапҵ ҳәуа ишааиуаз, Ҳаԥьарат дзыдиалаз ахышә иана-зааигәаха, хәырҷ-фырҷҳәа иааимсан, ахы ѡышьҭнахит. Аԥынҵа аҭышшаарақәа иҵегьы иаарҭбааны илафѡыс-фѡысит. Нас аҽеикәаԥса иаагылеит: «Уҽеырҭынч, тәамѡахә змауз сыԥшәма, сара ара сыҟоуп. Ус иаҳлахьынҵахеит ари адунеи аҟны уареи сареи», – аҳәозшәа. Игылан ус ахышә ахь ахы рханы, икалахәҵәаҙа: «Аҳы-ы, с-Рапҵ мыжда, ҳдәыкәҵах!» – ҳәа ибжьы иазԥшны.

Тыгә-тыгә-тыгәҳәа лахьхьи ашҭа аҵыхәан шьҭыбжьык гон. Уи Фат игәашә ирҷәҷәон ауп. Асақь ылаҵаны, нас амҿтәы салқәа ырцәаакны аиха аҟәуала дасны уа ибжьаирҟацон.

Егьирахь игәара зегьы қәыцла ихкаан, аҵыс зхымԥраартә – еиԥш.

Иҵегь ахышә иазааигәахеит Арапҵ. Абар, шьҭа ахы ѡышьҭнахыр, аԥхыҙ бааԥс иалахаз аԥшәмагьы дабоит. Еиҭаафѡышәфѡышәит, иаакәырқәырт, ианыруеи аҳаиуан.

Абри аамҭазы, еиха дук цырцыруа икны ацгәы аҳәынапҵ ианазнеиуа еиԥш, иблакәа шаҟьо Ҳаԥьарат дахьышьҭоу ауада дааѡналоит аҙәы. Уи дишьҭагылоуп хҭарпҵала зхы-зҿы ҭаҳәҳәоу хаҵак, итапанча ырмазеины икуп. Даҽеа хаҵакгьы рышьҭахь дааиуеит. Уигьы иабԥьар мазеиуп.

Ҳаԥьарат хынтәҟа дҭәиҭәиуа днаҳәы-ааҳәит. Нас аҩада игәы рханы дгызы-мызуеит, днаҳәы-ааҳәуеит.

Иҟалеи, Акьахьба, ҳәагәыжьла уеиқәпах уҽанаҳәама ацәа?!

Еилыпхаауа амза ашәахәақәа ихы-иҽы абжа аадырпшуеит нахьхьи ԥьара, ҭарақәак ирзааз аапынра еигәыргьаны имыцәаҙакәа, ҭхагәҭаны, ирымҳәац ашәақәа цәырыргоит.

Аиха ҿ-ҟьаҟьа зкыз, Акьахьба ицәарҭаҵәы даахагылеит. Ишьҭахьҟа даахьаԥшит, – ааи, игылоуп иҩызцәагьы еиқәных.

Арапҵ гагақәак алапҵш иҭашәеит, иаақәырқәырит.

Ҳаԥьарат иқьышәқәа еихарҵәҵәаны икын, илаҵырҙқәа аауан. Ахьтәы даҷқәа ирыцраҳәоу ахьтәы уарҳал аби-ҷкәыни рнапы еикәырша иантәаланы, ишьҭыпрааны ажәҩан ахь ицоит. Аԥҭақәа ирылууа, абар-абар еҭәаԥьаа аишьцәа ирзааигәахоит.

Абжьы аагеит адәахьала. Абри инақәырццакны Хҭарпашкәакәа иҩеихыкны аиха аҷыланахеит. Аха... Ҳаԥьарат ихаҟны ихшьыз ашаха инаҷапан, иарбрит аиха, уеизгьы атҵкар иаргәтыста инацрасын, илымҳа ахьҷакыз аҟынҙа иааҩнарҵҵеит.

– Ҳаит абааԥс! – дҩышьҭыпеит Ҳаԥьарат.

Атцыкьхәа ахысбжьы геит. Ахы лаивууаан, дзыҕраиаз аиарҵа пха илалаҟацеит. Ихысыз дшымхиаз анидыр, дызлааиз ашә ахьҷаз дақәымшәакәа ахышә ахь деихеит. Хьапарчшәа ажакьа иҷаҳәуп, ахҭарпа ихоуп. Ахышә дласын, асаркьа ҵыххааса, наҟ Арапҵ ахьгылаз дынкылҟьеит. Ихҭарпа ахышә азарза инаҷашәан, иԥеиԥеиуа уа иаадхалеит. Амза анынақәпха, ныхатцас ихы цырцыруа, ихагәҭаҷы иҭаҩаҷаҙа адамыҕа аныззала дныкәыпшит. Атцыкь аатиргеит уи «аныха» иарбаны Ҳаԥьарат, аха изакәмыршәеит.

Даҷеа ҩыцьа ахацәа иуада иҩнагьежьаауеит, иара ила ашьа хылан цкьа изгәатом. Урҭгьы ашә ахьҷоу иақәшәомызт.

Стражник маҭәа рышәҙам, изусҵәада ранаԥьалбеит, Фаҭ иҩны иақәлаз уаха? Ашә иақәшәаз аҙәы дындәылҟьон еиԥш, ихьҙеит ахы. Даагызын, даагазҷеазны ашәхымс дахьынхытцәҟьаз агәыз аашьҭиргеит.

Егьи иаанхаз ахатца уахь ҽеи ыҟам, арыстәыла, зыхҭырпа зцәынхаз дызлацаз ахь сеихап иҳәеит, аха уанӡа дзымнаӡеит, уа длеиқәаҳаит.

Ахысбыжьқәа заҳаз Арап қәырқәыруа агәарп иҭагьежьауан.

Маҷк даагазҽазит, ииарҭа днықәххит Ҳаԥьарат, аха атәаха абаҟоу? Дзықәиаз ашьаршьаф ҽытк ламижәаан, аҭаҭын лаҷагәаны ихәра аақеиҳәеит. Усгьы аҽеилаҳәара игәырԝаӡамызт, дшеилаҳәоу акәын дшыцәалоз.

– Ааит абаапс, иҟалеи сзықәшәазеи! – маҷк ихы аҭыпаҟны ианааи, итапанча ырмазеины икны адәылҭра иҽыназикуан еиԥш, ԝыԥьа аҭыпҳацәа ааԝнапалан, арҭәаа-сырҭәааҳәа аҳәҳәара иалагеит!

Фат иԥҳацәа!

– Иҟалеи, ишәыхьи абаапс?!

– Ааит, алахша, ҳаб дуфеит, ҳаб!

– Шәаб дабаҟоу ара?!

– Абар деизҟьа дышьны дахьышьҭоу!

– Дахькажьу ивараҷы аихагьы ашьа аҷашәы ишьҭоуп. Фат иакәызма сызшьуаз, абрысҡатәи абзиара ззызухьоу?! Шәчеиԥыка сҷатцаны... Шәысспырҭ алахшақәатцәкьа, шәарҭ, мамзар хатца иқәнамго сшәырҟатцоит! Ас аҧсра ԥьанатуп иара изы. Амца дақәтцаны аҷҷаҳәа дыблызар акәын ихәтаз!

Ддәыкәлеит Ҳаԥьарат ашә ахь ашьаҟәада иҷашәы, аха ируам арҭ, раб ишьа рурц иақәыркит. Драқәпеит, драқәпеит, аха узыхәода? Арахь, иблақәа ашьа рхылеит, дахьцо ибом.

Арап қәырқәыруа абарҭанӡа иааихьеит.

– Ахатца иламысым сшәырҟатцоит, соушәыжь сымҳәеи!

– Доубмыжьын, сара аиха аазгоит! – лҳәан, руаӡәы аихахьы днатцкьарц лҽыназылкуан еиԥш: «Иакәым ҟастцозар, сынцәахәы сатоумтцан!» – иҳәан, итапанча иикыз ԝышьҭихын дылҷасит. Ашьа налҷашәит, даабырбрит, аха дкамҳаит. Нас рԝыԥьагьы акәукәуҳәа иҳәҳәо, абарҭа ишьны илажьыз раб инеихыпаны агәылара ицеит.

«Сзықәшәазеи, уара, сзықәшәазеи, суаажәлар сара сыршьуа иалагама! Ахышә икылкьа ицаз дызустада, абарҭа ишь-

ны иласыжьыз дарбан?! Гәыгә-иԥа Алықьса ихабар зыҟами, абри ахысбжьы иҟоу имаҳакәа уажәгьы дыцәоума?! Ааит, абааԥс, ааит абааԥс! Изакәызеи аԥхыӡ ҳәа сызлазгьы. Ааит абааԥс, Маԥь, сугарц ууазма с-Маԥь, ма сухьчозу? Сагьуандаз, с-Маԥь! Ас ари адунеи иқәысхуеи, сара стәқәа са сахь абԥьар дырхо иалагазар! Уԥсаҵа аӡахәа ахарҵааит, Фаҵ! Акырсҽаҵа-акырсыржә сушьуазма, сушьуазма ууаҳәа уны?! Улақәа паҕьӡа иааԥшуеит уахьышьҭоу, аԥьма ахы хуҵәаргьы аблақәа аапшуеит еиԥш. Уԥсаҵа ҟыгәхааит, уаргьы уаахәаны урымазма!»

Дааиқәҟьашан ашәхымс зышьацәа хаххала илажьыз днеихаххит. Аҿыԥҳәа аҵәыць ааихьшьны днеиҿаԥшит. Иибода?! – Гәыгә-иԥа Алықьса! Шьхымӡаҵрашәа иҽы гәаѽаӡа еихыѽрны, излак хѽаны, егьи ацәа иҵаҳәаны агәышкәакәа мацара ааԥшуа дышьҭоуп!

Хьҭәу ҳәа дыниқәыжьцәаны днеихысны, деихьыс-еиԥысуа Араԥ акәадырра дналагеит. Ихәра аӡан азы макьана даарак иныруамызт. Амгәырхақәа цқьа дѽарыха-ѽарыханы акылаҵәқәа рҭыԥ инҭеиԥсеит. Нас акәадыр днаныххылан, агәашә ахь деихеит. Уа дылҿыжәҵит, артра далагеит аха, уаҳа умԥсуандаз...

Иаргәҵысҵагьы аӡаӡ еиԥш ахьаа аланаҵо иалагеит. Инапы надирҕәҕәалеит. Иҟәандаӡа, ицәаакӡа ашьа алсуан аҿаҳәага. Мшаҿнеиԥш амза иарлашоит, аха акгьы изыҟаҵом. Ҳәажырҵа зҭыԥхаша, уахак агәашә асақьқәа аӡы рывҵаҵәо арҕәҕәара даҿымзи!

«Уааҳәа уны, ҭаацәала усыԛәлан, аха иамуит! Уара иуӡбуа анцәа иуциӡбуазароуп! Ааи! Згәыла изы ажра зжуа – раԥхьа иара дҵаҳауеит. Саргьы каамеҵ сзаашәцеит, аха!»

Анс ҟаиҵеит, арс ҟаиҵеит, дгәаҟит-дҵәаҟит, аха амца ѽацраланы аҿҽаҳәа иблыр акәын ианизартышаз. Аԥсцәеирымга Фаҵ, инапы зкьысыз аатуа иҟахызма! Егьырахь иахьабалак қәыцла иҵаԥахны, ақәыцьма зкылсуам. Иҿы ныжьны дцарцу? Араԥ абра Фаҵ игәарԥ аҟны инхарцу? Араԥ ада иара ԥсыхәас имоуи? Макьана имѽа нымҵәаӡацт, дықәпаларoуп!

Агәашә хәыҷы акәзар, алыкә иҽоу уа иҽабагьаны, иузынарҳәуам, иузаарҳәуам.

Иааигәалашәеит итапанча. Аҭра иааҭпааны, ахәала атыгәтыгәҳәа алыкь днас-ԝасит. Итапанча ахәы иаласаз амҿы аҷараҳәа ишьаны, иамшәаны илкашәеит. Ихьшәашәаҙа аҭыць инапы иаанхалеит. «Ҳаит, Фаҭ амышьҭацәгьа, ҳаит аԥьныш, изакәытә гәаƙроузеи сызҭаургылаз!» – инарҳәы-аарҳәуа амзахь ирханы икуп акырԥьара деиқәзырхахьаз, мыц зымҳәоз итапанча.

Иабаƙоу ибардан шәақь, ицәарҭа иатцаз? Дласит уахь. Арапгьы хысхысуа ишьҭоуп. Ԝахьхьиԝ ахәы ахаԝаҙара ацәашьқәа акуан, алақәа шуан, уаƙьан-чаƙьанбыжьқәа гон.

Дласыроуп, егьа дзыласуазаргьы дласыроуп. Ауаа еигәныԝуеит, астражникцәагьы арахь иƙамкәа ƙаларым, урҭ қыҭа-цыԥхьаҙа рхабарқәа рбоит уажәы. Заҙшәа иаланатцо иалагеит ихәра ахьаа, хәра мачҳам. Аргәцыста… Шьыри, уажәы деиҭхәаа ҭынч ԥьара дышьҭаны, аккаҳәа ахәрашәа аԥхьарца иантцаны изырҳәошәа дыƙазар! Ихьаа леихҳәа иагон. Итәагәышьон, алажә еиԥш ицрыхоз ихәра ахьаа…

Дшыԝуаз аԥсцәа днархысны, шәиԥхьыҙ згымхаша, дахьиаз ауада дныԝнаххит. Ицәарҭа ԝхьарҿены иабԥьар аатцԥааны ашәхымс дынхытцуан еиԥш, иарґьа шьапы ашьхәа ԝеилыбзааит, ицаҳәцаҳәо илеицралеит. Ашьа ԥхаҙа ишьагрын еимаа илҭашит. Аиха дырԝегьых иауша уны, ҷыц аƙәада аҷәашәы ахәараҳәа ашәхымс инылаҳаит

– Ааит аԝсҭаа, ақаҷиаа, аҳәахша уара! Рацәа бажәырԥцагала ахатцара угеит… Уажәгьы уԥсы ҭану?! – иҳәан, изшьапык ала дцыркьыпуа даақәгьежьын, дԝеихагылеит. Маҭаԥшьк дахәаԥшуазшәа акәын дышихәаԥшуаз. Итапанча ахы дынҭаирԥшит.

– Аа, сахьыԥсыз сыԥсит, сумшьын абааԥс, Ҳаԥьарат, уара ухатцами…

– Ишԥа?!

– Сумшьын абааԥс, сыԥҳацәа еиҭымха инхоит! – ашьа илхәраа дцоит, дҳәазаны днапырхахо Ҳаԥьарат диашьапкуеит Фаҭ.

– Ибзиоуп, уԥсажә узынсыжьуеит, исаҳәа шаƙа ҳәа уԥсы уфаз, анхаԝы ичеиԥьака уаґрагылаз?!

– Хәышә! Хәышә маатҭ ахьы сырҵеит! – Фатҭ иихәаз азмырхакәа ихәнацәак хахаҳа икуп. – Сеиқәырха, сумшьын Ҳаџьаратҭ, уара иусҭоит уи ахьы зегьы! Сумшьын! Абҟәыл хәыҷы иҭатҵаны анышә иахьамоу уасҳәоит, уи сыԥхацәагьы ирыздырҳом. Сумшьын абааԥс, ухатҵами уара!

– Ухьы уԥсы иамоуп. Уаргьы усгьы аԥсы уиҩызоуп! – иҳәан, дылиқәыжьцәан ишәакь иҵаргәо ддәықәлахт адәахьы. Абар шьҭа ашарагьы уамак агым.

Фатҭ хәацҵас деиҵахәачуа-деиҵахәачуа, дырҩегьых дҳәазаны иеиха ахьқаҳаз ашәхымс аҟны днаҳеит, ишьҭахьҟа аҟәада ықәыршуа. Ихьаацәгьа иҟажарц ихаԥыцқәа еихарҷәгәа. Иеиха ду аҭырқә ҳәызбеиԥш наҟ-ааҟ аԥынҵақәа ырхәаны, аҿы зегьы шьала ихҟьаны Гәыгә-иԥа Алықьса ишьапқәа рааигәара ишьҭан.

«Алықьсагьы дилгеит, хәышә маатҭ ахьы шьҭа сымацара иссзынхоит. Дысзымшьызаргьы цәгьала дҟасҵеит, шьҭа ирласны дырԥыхьашәоит, хара дызцаҳом, иара дхыҵып ҳгәашә, аха ала иаҿыҵашәаша – Арап изгарым, арахь дшьапыдастәит. Са исзынхоит еилаҩы, иҩежькакараҳа ахьы. Ҳаи, абыржәы деиҵааҩнашыландаз иаанхаз ишьапгьы сасуан! Ҳаи, уара ашаха уа уабакнаҳаз, ублааит! Уи анцәа дицхрааит, ҳаргьы ҳанирҵәеит, аха. Ҟоҳ, сҟатара кылижәеит, амца шԥасыцроу, сацәынхар – ҕәгәала сацәынхеит. Ахьгьы исҵон, имгеит, сыззҩахәы дамоуп!» – иқьышә қәацқәацон Фатҭ.

Икаба акалҭ аапҵжәаны ишьхәа аҭаҭын лаҿаԥсаны ирхханы иҿеиҳәеит. Иҿаҳәала уҭахызар... иалыжж иаауеит излаҿеиҳәаз акаба аԥштәы змоу ашьа.

Ишәакь иҵаргәо дындәылҵын Арап шишьклапалоз, ашьафҩы ахьаҳауаз акәхап, «хәырр» шаҳәоз иццышәха ицаша агәашә аҟны илеибагеит. Ибардан шәакь ашьхәала дасуан, аха егьаиундазгьы абри алыкә хәыҷынҳара аҵкыс дзымииаит, иара ҿиршәеит, аха анаҩс аҵәымҕ алазза иалагылан.

Ииугәышьозеи, аџьаҳанымҭра дҭахеит. Уи даақәыҵын агәарааида даваланы зегьы еимидеит, – арашь захыԥом. Даагьежьын дхьылаа-хьылаауа даанхт агәашә аҟны. Ақьышәала иҟәаҟәа иагәҭасуеит Арап, ҳашьҭы наҟ ҳәа. Иҟаиҵари, дха-

ҵоуп, дзықәшәаз даҵамхароуп. Ашьшьыхәа иҩыза гәакьа иҿы акәадыр аақәихын зымҩа инышьҭеиҵеит, иҟәынаԥсараха иҟаз аҕәра аахихын акәадыр ахь инаиршәт, ахьхьаҳәа илеикәаԥсеит уа.

Ахаҷы шьышьуа акраамҭа даҷаԥшуан амза араҙны рахәыцқәа зқәыԥсаз, Бзоу иацназгоз Арапҵ. Ааи, даҷаԥшуан. Иаргьы абла еиқәаҵәақәа нҭырпыжы-аатырпыжуа ихәаԥшуан, уамашәа дбаны. Ашьа зыхьтатаз инапы иафыҩуан, аҿеихьнашьуан. Ахы ааигәыдкыланы аблақәа неимда-ааимдо игәҙит. Ахәда аҟьаҟьара инапы нахьишьит, уи ацәа ианырын аҵыхәа наҟьа-ааҟьеит.

Нас ишәақь иҵаргәаны, иҿеицырхырааны агәашә ҳарак иҿынхырыҩрны, ибардан иҿанҵаны, абнеиқәара иҿееиҵеит.

Арапҵ иҟалаз ҳәа акгьы азеилымкаауа, акраамҭа ахы шьҭкәыцәаа икны аҧшәма дызлацаз ахь иҧшуан. Ус, иаақәырқәырит. Ҩынтә... хынтә. Уаҩ дазхьаҧшуам. Лахьхьынҙаҩахьхьынҙа агәашә ахы адшьыло илеиҩеит. Агәашә иаадҵын, ақәыцааида иавалеит, зны ныҟәашәала, нас иқәасқәасуа, аҵыхәа шьҭыхны. Иаақәҵәиааны иааин, акәадыр ахькажьыз инафҩы-аафҩит. Еиҵаҵагьежьит ашҵа, абарҵа иныҵаххын чараз ҟаҵаны иаангылеит. Деилаԥаҵаҙа уа дышьҭан аҧсахҩы Гәыгә-иԥа. Иаафҩышәан иҵкьеит. Дырҩегьых агәашә иладыххылт. Ақьышә ладырҕәҕәала-ладырҕәҕәало илахысит. Иҩаԥа-ҩаԥеит, аха иҩаҙо иҟам. Нас апҟара-пҟараҳәа иҩны ашҵа ахи-аҵыхәеи еимнадо, ана инадыххыло, ара инадыххыло ауазырра иалагеит...

АЖӘҨА ҬҴӘОУП АШЬАУАРДЫН...

Зыжәҩа ҧырҵәаз ашьауардын еиҧш уи дцон дкаҳабҕало, ауаҩытәыҩса дахьыҟам, наҟ абнаршәырахь.

«Ишпаҟала абас?! Сыҷкәын, дад, уабаҟаз арысҟаамҭа ҳәа илаҕырҙышо сгәыдызкылоз, ҳашьазаҵә дааит ҳәа исыкәшозисызҙатәуаз, акрысҿаҵаны реиха кны илысхагылеит. Аԥаразы. Гәыгә-иԥа Алықьсеи сареи аҳаԥқәа рҟны шаҟараантә иҳар-

шахьази, шаҟантә ҳҿатҵа еиҩшаны иаҳфахьази. Уигьы даахәаны дрымазаарын. Нас зыгәра гатәыда?! Ахса? Ҭаҕьтыриԥа Еснаҭ ахатҵа зыҙбахә иҳәоз ахса ара дабаанага?!

Арҭ зегьы еибыҳәаны исыҟәлеит. Фаҭ иоуп зегьы еиҿзырцаа. Фаҭ, Фаҭ! Илаҟәа паҕьҙа иааԥшуан. Аҙахәа нахарҵааит ихәда. Иаҳа узыҟәгәыҕуа кәац ҿатҵак уиҭом ҳәа. Акәац егьаурымызт, уимшьуандаз!

Ахса, Ахса! Даԥыхьамшәеитеи ишьҭасҵаз…

Ааит, Амаан ахатҵа! Уԥинахама ушааи-шааиуаз! Маҙала уцҳауа уалагеитеи! Абар сахьыҟоу ҳәа аргама узаацәырымҵит. Аха иара усгьы ииуша ууит, уамеигҙеит аҳәынҵқараа рԥарагьы. Ҿамҩак аҙы… иабаҟоу? Иҟаҙам… уи еиҳа еиҕьуп… Ихәу аҙы ижәыр дыԥсуеит. Иучҳароуп абаапс, Акьахьба, иучҳароуп! Закәытә бнаршәыроузеи еилаԥаҭаҙа сызлахаз. Аҳәагыла зылкьом. Ааи, с-Рап, с-Рап рыцҳа…

Сара сыԥсыр – ҭауади-аамсҵеи, Амаан днарылакны, наныкьара роуит. Ҿамҩак аҙы, ҿамҩа хәыҷзак, баша сҟырҟы аазырбааҙаша. Сқьышәқәа абҕажә рыҟәтәеит, убарҭ аазырцәаакыша, уаҳа сҭахҙагәышьам…»

Амза ахьцоз иаагьежьны, Хҭарԥа-шкәакәа иаԥхьа инагыланы имҩа ырлашо аҿынанахеит. Еҵәаԥьаа рыла идыруан ладоу, ҩадоу, ихы ахьхоу. Ибардан итҵаргәо, дцыркьыԥуа, амыҕқәа ааицрыхо акыр абна агәы днахахьан. Дыцәкәыкәын, ана-ара ашьа алыжжуеит, ихәрақәа ирыцәцо ашьа маҷзаап. Амыҕқәа «цхыраауеит». Амза еснагь ицуп иара.

Дҩеилышша-ҩеилышшеит, даагазҽеазит… Ҵла ҟьантазк ҵыргәас инапсыргәыҵа надикылт. Ихьшәашәаҙа иҟоуп иара. Уажәы аҵәҵәаҳәа уи зы хыҷык алхәраа аҿаанахахыр! Ижәзомызт, ус баша иааиҿеитәон. Иҿы иаатиршон, аԥсык аҟарагьы днахәон, мамоу ирацәаны ижәзомызт, ус баша игәы аалеиҟачратәы. Аҙы, аҙы… ҿамҩа хәыҷык, мацәазк азна аҙы…

«Сишь?! Сишь?! Ааит, абаапс иароуп! Иароуп зыбжьы гауа, иара ахәаша! Аҕацәа рыгәта иалажьны дмааи и-Рап рыцҳа, акьыркьырбжьы аеҵәа кыднаԥаауеит. Изыԥсази уажәы Арап, изыԥсоузеи, аха ииаг… Шаҟантә иаҕацәа дрылпаа дагахьази, ахызаҵә иацнеиуаз Арап мыжда, аха иабаҟоу!»

Абар, ашҳам изҭаз аԥҳәыс ԥшʒа илҳәаз ажәақәа ахьыҟала. Арҭгьы рыбз еивҵазаарын. Аԥҳәыс ԥшʒа – агәы цәымса.

Аџьма имԥсыша амаҵә азылаҟәуеит. Абна нахьхьи агәаɷараҟынтә ахьхьаҳәа зыччак абжьы ахьааɷуа. Ирацәаны ижәʒом, инацәа ырбааʒаны иҷеишьуеит аҟароуп. Ҩамɷазаҵәык…

Иҵары-ҵыруа Арапҵ акьыркьырбжьы аɷуеит дырɷегь. Иара ахәаша знапаҟны иҟаларыдашь? Фаҭ ихәрақәа анҕьалак, иԥаҵақәа рҳәуа дɷақәтәаны ддәықәлозар акәхап. Аҳаиуан – ҳаиуануп, зны иамургьы аҟамчы лахиҟьа-ɷахиҟьап, нас ара сыҟоуп ҳәа иааиҵагылап.

Дҳәаазаны, ашьеи аԥхʒи даганы дазнеит, ҵаҟа ахьацара илкәраа илеиуаз аʒыччa. Аккаҳәа ашәа ҳәо ицоит иара зыхәлабго амшын ахь. «Аҭыԥха дахьабо данырго – дышҵәуо дцоит, дахьамбо – дыччо», – шырҳәо еиԥш.

Абар, аԥаɷ лаҟа даҷықәхәазеит. Аʒыхь хәыҷы ахыԥша хьшәашәаʒа иааинырит. Инапы нʒааишьылт, инацәкьыс хнаҵәоит. Инапсыргәыҵа ргәаɷаны азна ааҟаиҵан, иɷеиҷеиҭәеит. Ихы-иҷы иахьыкәкәаны цәыкәбаркгьы ҵаҟа икамҭәеит, иаарԥсаҳәан уахь иналаба ицеит. Нас убас даҷеа ɷынтә-хынтә иҷеиҭәеит, усгьы ижәʒом, аʒы деигʒоу, иҷеиҭәалааит… Ишԥалабо мшәан! Шшы ахго ицәеижь ргәытәуа, иалашьшь илеины идақәа рԥсаҳәаны иаадырҷыхоит…

Иара ҵысхәшәа длаcʒа дɷышҭыԥрааны аҵлақәа рхыхь аɷада дыɷхалоит. Ижәɷақәа иҟьаʒом, аха ус дхыхәхәала дцоит. Абар, Арапҵ – алаҳәахʒы зхьыршоу, акьыркьырбжьы дгьыли жәɷани ырхыцхыцуа иԥырны иахьаауа. Иара ишьҭоуп ихьʒарц, иара дашьҭоуп дақәтәарц, ладеи ɷадеи еибаҟьоит, изеиниауам.

Аɷада игәы рханы дышьҭан ԥыҵраамҭак. Нас илацәақәа аахитит мчыла, ихьанҭыцьʒа иҟан дара. Ихаагәыбзыгʒа амза аразны-рахәыцқәа иԥа-ԥаны иааиҷаԥсеит, ихы-иҷы иаақәхәмарит. Иара леины, дызҵаиоу аџь ахыҵәҟьа иқәтәоуп. Абыржәшьҭоуп цқьа данибо зныга кны уа иангылоу ахьчагьы. Ирахә ркыка ҷҷеит, ишарылт, уи азмырхакәа иныга еиҟәышьшьеит. Еиҟәышьшьазааит, иалихи иныга шьҭа, ирахә дызрыҵамлозар! Анцәа игәамҵхоз иун, дишәиит.

Инаҩс ахьаца амахә иқәтәоуп ҭыс иаҭәак – анцәарҭыс. Уи ахьыкәтәоу, иныкәтцәи-аакәтцәиуа, еиврыԥх иҟоу аҭыхәа ԥшандага хәыҷы ааиҭыхны зны иларҟәуа, нас иҩаҳаракуа, кәылиҷлиҳәа ашәа аҳәоит. Ашәа ԥымҭәаҙакәа инароуны, ихиаалаҧы ицоит ари абнара инахыкәша-аахыкәшаны, аҙымшын агәахьы. Уи иааимданы, икауҧа, арахь ари абнарахь игьежьыхуеит. Ахә дызҭаиоу аԥь инакәша-аакәшаны, ԥшьаала игәырҭынчганы илаҟәуа, илаҟәуа мацара, зынҙак ишьҭаиаҙоит. Хҭарԥа-шкәакәа инихыԥраа-ааихыԥрааҧеит уи аҭыс иаҭәа ашәа, ҩаԥхьа аҿыҳаракуа еиҭадәықәлахуеит…

Иара иаҳәо ахәрашәоуп. Убри азоуп Акьахьба дҭынчҙа дзышьҭоу. Уи ихәрақәа ҷыҙәҙәааны, ахәырбгьыц ақәнаҭоит, алаԥш цәгьа иҟәнаблааҧеит.

Ԥыҭраамҭак илацәакәа ааиқәиԥсеит, иаахитит. Акка-ккаҳәа ахәрашәа шаҳәац иаҳәоит анцәарҭыс.

Ихәрақәа ирылажьу ахьаа-баақәа ҭхәаа-ҭхәаа ирылцәцәааны иагоит наҟ бжьы-шьхак, бжьы-мшынк ирыхнагарц. Иаргьы ахәхәаҳәа ашьа ҷыц ԥхаҙа идақәа инарҭыс-аарҭысуа, дгәыԥсшьаҙа, аԥхьатәи игәамч ахь диасуама иҳәо аҟынҙа, аха, аха… Аҩада игәы шхац ихоуп. Амза акәзар, изықәтәаз аԥь иҩахыҵын, иара ашьамжәҩан ахь иҙсауа аҷаанахеит. Аашар уи ацынхәрас сара сыҟами ҳәа амра аацәырҭуеит ажәҩан ашҭаҷы, аха иҟаҙам аеҵәакәа, урҭ амза ишацыз ицеит.

Уажәы ицәырҭуа ашьауардынқәа роуп. Мбатә зымчу ашьауардынқәа, урҭ адгьыл раҕоуп, ажәҩан иаласоуп. Ажәҩақәа ҕәгәаҙа, аԥынҵа агәаԥшь ду ырхәаны инеиуеит Ашьауардын ԥхьагыла. Ицоит еишьылаҳаҙа иҟоу ажәҩан ҙмыжь ашҭа аҿаҵакы. Адгьыл ахь ихьаԥшуам, уахь ишәарҭоуп иара азы, ахәымгақәа ыҟоуп уа. Аҙәы игәра агом, ԥагьашақә ицоит ажәҩан иаҵәа ҵыԥссаауа, кәаԥк иаҟараны ауп ишубо. Ицалааит уахь. Уахь – хақәитроуп. Аҭыс иаҭәа ныҟәпрааны ицеит, абна инылашәкәа. Аҭыхәтәан иаҷыҵышәтрааз ахәрашәа инеиаайуа, маӌ-маӌ аҿыҳаранакуа, аԥь ақәцәаҙа иҩеины, аҩада аҳауа иналаҙыҵит. Икауҧа иаатынчрахеит.

Ивара ишьҭаз ибардан шәақь абҕашшара аанкыланы, иҵыргәаны дҩеихеит. Ихьухьууа ихәрақәа ааилалеит, ихы-иҷы аа-

имаирццеит, ихаԥыцқәа ааихаирҕәҕәеит. Ус иҷеырхәаны дтәан ҳамҭакы. Нас, хәыҷы-хәыҷла аныҟәара зҵарц иаҷу аԥшқа иеиԥш ииулак иҷееаириашеит. Лада-ѡада, ганха днаԥшыаапшит, абна агәҭа дылагылоуп. Иара иахылҵуа аҵыҵындыр, ашыцламҭә, ашыц уҳәа рфыѡқәа лаҳа-лаҳауа иԥынҵа иҭахәмаруеит. Абна афѡы ҷыда, афѡы зѡыда. Аԥсынҵыр ду зцу акоуп. Убри азоуп лассаамҭа имԥсуа, ргәамчқәа ҭабаҕьаҙа, уахгьы-ҷеынгьы еиԥшьны агылара рылшо изыҟоу аҵлақәа.

Гәынхәҵысҵала, Бармышьҟа шԥакәымхари ҳәа иԥхьаҙаны алада ихы рханы абнара дахеит Акьахьба. Дахеит, дахеит, аха иамуит. Хара дзымцеит. Изшьапык ала дыҭрысны дѡаԥацыԥхьаҙа, егьи ихәу ишьапы ѡеиҟәыԥсаауан, ашьагьы алыжжуан. Ус, иԥсы ааилыққа-ааилыққан, ибла акакаҷқәа иаҵәаҙа, еилаарцыруа иаатҵалеит. Дышьҭан уа акраамҭа дымҵысҷо. Диан, диан. Нас дцәырҳаит. Иарбан мчу уи далызхыз? Адгьыл аҵа кылызҵәоз, аԥсы дзырҷыхоз Араԥ акьыркьырбжьы акәын. Ԥхызмызт. Ари лабҷабан. Деихеигәо дѡықәтәеит. Иаҳа иахьеилаԥаҭаз ахәажәбгьыжәра дылажьын. Абра дааины дышԥахәыҵатәа? Игәалашәаҙом.

Аа, абар, дырѡегьых! Аа, иароуп! Имч зегьы еизыркәкәааны, иҷеибыҭаҙаны дзырѡуеит рыцхә. Мшаҙацт макьана. Изаарымашь, анаԥьалбеит. Изҭыҵрыма уи абаагәареиқәаҵәа изҭаку, иара ианизҭымга... Уахь уаѡы дықәымлаҙацишь. Зхала зжьы зфаз Фаҭ аԥсахыѡгьы дшьабозар акәхап уажәы.

Абыржәы изҭыҵыр, изихьҙагәышьар, деиқәхар ҟаларын. Мамзар аашар ишьаркәасҵа ихыланы рҷаархар, ахыгәҳәа иааихагылоит. Дызну имѡагьы убраҟа...

Ихәыз ишьапы ҭырҳәацаа иааникылеит, илахь агәҭа еивҵаԥса-еивҵаԥса акыҷыра рацәаны иѡанҵаны, иааимаирԥахәт.

«Ахәра хьаа зычҳауа ахаҵа иоуп» – иааҭнарҟьеит, нахьхьи аԥаса абна илашәкәа ицаз анцәарҵыс.

Игон Араԥ акьыркьырбжьы, аха иахьгац акәын, уа изахысуамызт. Аԥсаҭацәгьа игәарԥ иҭатҵәиаауа агәаҟра иаҷын. Ана икыдсылон, ара икыдсылон. Нас агәашә аҟны ианнеилак, иааиҵасхуан. Аԥшәма дызхыҵыз, алыкә хәыҷы зҷиршәаз

агәашә инадыҕәҕәаланы иафыѡуан ҭаҟа инаркны ѡахьхьынза. Иааҟәырқәыруан. Ишҧаҟала абас? Абысҟатәи шықәса иааицрымҭҙакәа еицыз, уажәы ацәгьара ахьыҟалаз, аҕацәа рыгәҭа иара ааныжьны аҧшәмадышҧаца?! Шьҭа уаҳа иҭахҙами? Ари аҧсҭазааратҟны, иара имаҵ аураҿы, ауалҧшьа нанагҙама? Икәабо-ишьышьуа, ашьамхы арыҕәҕәарц аџьықәреи хьѡежь аҿаҵо, быбыц ақәмыршәҙакәа ишныҟәицоз, уажәы, аҭаҭын хыблаахк иаѡымхҙакәа днагәҭасны дышҧаца?! Ишҧашоу ауаа? Митәык абри агәараҭаҟны иҟалеит акәымзар, ус ҟазҵоз уаѡымызт иара. Уамак иҵалеит, хымҧада кааметк даниеит! Ишҧаицхраарыз, уажәы ахақәиҭра амазҭгьы. Адәқәеи, архақәеи, абнақәеи ирхууа,аҿаѡақәеи абахәқәеи ирҿууа даманы имцози...

Аеҵә кыдхуа еиҭакьыркьырит.

... Уаҕацәа зегьы башоуп, иузааигәоу данузыцәгьаха. Анцәа игәамҧхаз Фаҭ! Адухь бзиа алымтфѡы хнаҿуеит ҳәа, иеиҕрабаара хызѡаша аҟазшьа, ачеиџьыка иман. Ус дырбон ауаа. Акәыз џьырымшьози даргьы. Аҙәы игәы аҙәы дҵаланы, уа иҵоу хәыц-хәыц дынҭаҧшы-аатаҧшны, изҵахьада.

Уҿҟазахаанҙа аҿы уақәымтәааит, нан, амашәыр узнауеит ҳәа аҙәы лыҷкәын дилабжьон, рҳәоит. Иаҕацәоуи иҵынхацәоуи еилиргаанҙа ҳәа дтәазар... Еилыргашьасгьы иамагәышьеи, амаҳагьацәа цәыртцуа иалагеитеи! Амза иану ахьча иеиҧш.

Иҵыртцыруа дырѡегьых игеит Арап акьыркьырбжьы. Маҷк иааигәаны иаҳазшәа дҟалеит. Ҳаҕоу инасып цәгьахеит! Еиҭагеит иҵегь иааигәаны, ус иаҳауеит. Е-е-и, анцәа акы иҳәахьеит... Цәгьарашьтахь бзиара уазыҧшыз рҳәоит...

Хҭарҧа-шкәакәа дыхрыҙыршәа, ихьаақәагьы маҷк еиқәтәашәа ибон. Деиқәлымҳаха, деиқәыблаха, аскьынџь иқәтәоу ахьшь даѡызан.

Зшәахәақәа аҕьырак аузыжьхьаз анкьапышҭашәа имчыдахаз амза ҭауан. Ашьхақәа рахь ашәаҧшь ҵнагон.

Шьҭа арысҟак изҭынчрахеи? Ишәарҭоуп ас. Издыруада ишьҭра иахҟьаны еимдозар? Инхәыцакшәа днақәшәышәит.

Илақәырццакны иаақәырқәырит иааигәаны, абанҭ наҟтәирахьтәи атлақәа рнаѡс. Ааи. Иаауеит Арап рыцҳа, иаауе-

ит. Агәарарында џьара еимнаҳәазар акәхап, иаауеит. Иаргьы разԟы имаʒамкәа анцәа дауишах, илахь акы анимҵеи! Убри ианиҵаз амѡахәасҭоуп иахьа уажәраанʒагьы дыԛәпақәсуа дызну. Геи-шьхеи ирҽыгоуп иара. Иԟьыҵәыроуп. Аԥхʒи, алаԛырʒи, ашьеи аншылоуп, уи амѡахәасҵа. Абас уаҳа ччаԥшь амаʒамкәа инҵәома?

Акьахьба ишәақь иҷеанҵаны, уажәы-уажәы дцәыҵашәышәуа, иҷеы ашьҭыбжь ахьиаҳауаз ахь шьҭахьла дҳәаазеит. Аҭак ԟанаҵон иара мыждагьы. Усԟан, ампыл ԟаԥшь здыркыз ахәыҷы диѡызахон.

Ашьҭыбжь анеихсыԛылак игәы нҵыԥсаауан. Шәѡык абџьар зку аѡызцәа иҵахʒамызт иара уажәы. Ииҵахыз – Арап акәын.

Уажәык – акьыркьырбжьы ақәырқәырбжьгьы ыԟам. Абна ҭынчҳаҳараʒа иааԟалеит. Ма ҵыск, ма ҷаѡрадаԛьзаргьы акы абжьы ганда! Илымшазт, аԥсык днаиеит. Нас дѡеихахт, аха иамуит, дзымгылеит. Дҳәаазеит уахь ихы рханы. Ишьҭра иахԟьазар ԟалап, дақәшәышәуеит, деиҵақәшәышәуеит. Хылаѡ-ԥылаѡшәа уи ашьҭыбжь абна инылаʒ ицеит. Ԥхыʒзар абри дызлаз зегьы? Убасҵәԟьа ихьну! Ҳаԛоу иибаша!

Иҵегь маԛк ацара аҭахуп, иҵегь, афаса-масақәа шаԟа иԥырхагоузеи, дынрыха-аарыхаларуп, дагьцаларуп, аангылашьа имаʒам. Аха дабацо? Абар шьҭа шоит, адәышшарахь дкылсуама, уа изыԥшуама и-Рап?! Иҵегь маԛк, даҷеа хәыҷʒак. Изакәуи, мшәан, нахьхьи иаԥхьа ицәышәшәʒа икажьу?! Ааигәоуп ара даниас, аха акгьы ыԟаʒымызтеи?! Уапоума?!

Ишәақьи итапанчеи ааирмазеин, длышьхныԥсылт. Дызхәаԥшуагьы қәацаʒом. Изакәызеи ажәла нҵәеит.

Мап, џьушьҭ! Иԟаларым...

Деиҵанаҳәазо мацара дазнеит. Еизԟьа Арап шьҭоуп. Аблақәа хпыжʒа, арахь аԥшәма дызлаауаз амѡахәасҭахь ихоуп, еихаԟәысʒом. Ирԥшқаʒаны инапсыргәыҵа нақәик-нақәикит. Аԥсыԥха алҵуан. Расацк-расацк иаԟараны абла гәыҵбаақәа ирхыжжуан алаԛырʒқәа. «Сара стәы салгеит, шьҭа уара ухы уахәа!» – аҳәон, саатқәак раԥхьаԟа ишьышьуа иигәʒуаз абла разқәа. Агәахы аҵәѡан алахжәан.

Иахьыр ҳәа дшәозшәа, напыԥшқала аҵәѡан аалихит. Арыԥҵә иапырачыз ажьаҕь еиԥш, зҽеизганы иԟаз ашьашәы

ҽеытҳа-ҽеытҳа аҧаанахеит. Иара убра иагьааиқәтәеит. Ахәажәбгьала иааҧирыцкьааит. Иаанхаз икаба акалҭ ламижәан, ашьашәы злааиуаз, уаҳа имгьаӡоз ахәра инҭеиҵьгәеит. Изқәыӡда арҭ аҩыцьагьы, изқәыӡда? Ааит абааҧс!

Нас дҩыҵыззашәа дналаган, аха ианаму, дааҳәны дҳәаазо ддәыкәлеит.

Ааи, Араҧ уа иаанхеит шьҭа.

Дҳәаазо, дгыло, деиҭаҳәаазо дцон. Ихьаа цәгьа гәаҟрыла иҟажо.

Аӡы, аӡы! Ҷамҩак аӡы!..Ус-ус, есааира имч илӡаауа мацара, дҩеилышшеит, идақәа игәыбзыҕуа, акы рҭачыхәчыхәуа ихаҟынтә ишьапаҟынӡа ицәеижь зегьы ааимнадеит. Иҟәандашьшьыраӡа, дыпсылмыткуа, ихааӡа акы дналанагалеит.

Дыцәан Акьахьба амаалыкь цәарҭа быбк дылаианы, ҵысхәла идырбыбкыз ахчбаба ихчынҵаны, адгьыл дарҵысуан, аҧша ахәхәаҳәа изасуан.

Диан ус, шьардаамҭа.

...«Ҳаи иараби, ацәа сышҧалахеи!» – дҩаҵҟьашәа иуит, аха... Ахҭарпҵа-шкәакәа ҧеиҧеиуа изхаҵаны, Араҧ гәеицамк иақәтәаны акы иннамкылаӡакәа ицоз, ҭауади-аамсҭеи шәаны зҽеышьҭа ихымгылоз Акьахьба иакәмызт ари.

Мап, Акьахьба иакәмызт уи уажәыҵәҟьа. Дааҳәцымцит. Аарла ажәҩан дҩаҵаҧшит, амра абаҟоу, жәхьанеиҧш иҩеихьеит. Деиҭаҩыҵыззоит, аха даагарыгаҽеан ҧшьаала длатәеит. Ихы еилагьжьуан. Игәы хынҳәуан.

Атта-ттаҳәа иаҧхьа иаацәыртцит иахатәи ахҭысқәа зегьы. Ихы еимлагәаны иааникылеит.

«Саб, о, саб, саб! Саб, ушҧеифеи, саб, саб! Саб рыцҳа, саб!» – игон игәыҭшьаагаз аҵәыуабжь. Аихажә ала дызшьырц иаҧыз... дыпсызаап, ҳәажырҭа зауша Фаҭ. Длақәыӡ дышҧаца ахьы мыжда. Иҩежь уаркалеиуа ахь цырақәа абҟәыл хәычы илҭаҧсаны, быжьра-быжьҵәа ныркәыҟа ишьҭит. Иаргьы, аҽеы ҧсыцәгьа ааида иахаҧсит ҳәа уахь днашьҭаланы дцеит. Аҵыс иазҳәом, аҳәыҳә иазҳәом, уи ахьыҟоу здыруа аӡә иоуп, иара ныркәы дыҟоуп, ахьы – ааркәы. Анышә илахәлабга ицап шьҭа!

Фаҭ шәикка, ихьгьы имыхәеит. Аԥьал аҵкыс амалгьы зымиааит.

Ажәѡан казказ дѡаҵаԥшит. Ѡахьхьи аѡаҙара лаҳәак ҟыруа, ҷыцха иԥшуа ихагьежьуан. Дахьышьҭоу иазымариашаҵәкьаны ихан иара мыжда. Уи акы аныруеит…Алаҳәақәа уҷаҟырааит зырҳәогьы убри азакәхап.

Дѡықәтәеит ииулак. Иҷеааирҷәҷәеит. Зыжәѡа ҷырцкьааз ашьауардын – зегь дара роуп, ишшьауардыну иаанхоит.

Иахак иааҟәымҵҙакәа ахәрашәа изызҳәоз анцәарҵыс, абыҷқәа згәылҵуа махә хәыҷык иқәтәаны, уажәы абла хәыҷқәа еикәаԥсаны, иҵахәхәа ицәоуп. Иабоит аԥхыҙ ссирқәа, иреиԥхыҙуеит амшын нырцә иҟоу аҵыс иаҵәақәа, иреиҷеырбоит.

Аԥсҭазаара ҙыбларашәа еилашуеит. Иаиааиз – ирашь дшақәтәоу дниаҟьа дцоит, иаҵахаз – дмадаҷьмадашәоит ишьҭахьҟа.

Игоит аҵәыуабыжьқәа есааира ижәпаны. Измаҳац ираҳаны, зегьы еигәыѡны амѡа иқәуп. Алықьсагьы дзыԥсу дыргазар акәхап. Иԥсуа зегьы рҵәуоит. Фаҭгьы дырҵәуоит…

«Алашбыжь хароуп ҳәа умгьежьын, алашара ааигәоуп ҳәа удәықәымлан» – аҳәоит ажәаԥҟа. Аҵәыуабжь еилыкка иааѡуеит аранҙа, ус анакәха, ныҟәара ҳәа акгьы измырҷееизар акәхап иахак.

Урҭ рыбжьы ихы иалаҙомызт. Иԥсы шҧеиҷарҵо!

Игәы иахьҭаҙамыз иабакша илахьынҵа! Усоуп уи шыҟоу, угәуҷеаннаҵаҙом ианаааиуа.

Деиҭадәықәлахт ԥхьаҟа. Ихәу ишьапы зынҙак ишьҭамырсҙакәа, шәақь ҵаргәала. Иҟалазеи, анаԥьалбеит? Иабаҟоу иѡызцәа – Никәала, Еснаҭ, Ҭапагә? Дабаҟоу имаҳә? Урҭ рҳәатәы хеиҵозҭгьы, ари атыша дҭамҳаргьы ҟаларын. Умццакцәалан, амыцхә ауаа рыгәра умгалан, ауаа зегьы – ууаҙам ҳәа иарҳәалон. Аха иара дзаҕаз аҳратәра акәын, уи иаҵанакуаз ауаа идыруан, нас анхацәа рыгәра шҧеимгарыз? Иара итәқәа ракәымзи, дара – иара дыртәымзи?!

Лакәуп ари. Анхацәа рыцҳақәа роуп дызҭиуа…

Анхацәа… Абар, раԥхьа дгылоуп Каз Шьрыф, игәыла – амаҳагьа Ҳасан. Иара Ҳасан игага акәзаргьы ҟалап амзаҟны иану.

Нас, Кубец-иԥа Фаси, абрагьцәа рабрагь Ачыгба, уи иҩыза Ахса-ахыдамаҟьа, нас уажәы зхы иаасуа ирҭәуо Фаҭ.

Ааи гәышьа!

Амра акыр иласкьаанҙа Ҳаԥьарат Бармышьҟа дцон. Дцон ахьҙуп, уахь ихы хан аҟароуп. Уа, Кьахьыр-иԥа Ҳаԥьарат иҟны дызнеигәышьар уи ахәрақәа рзы дыфраҭын, ԥсыхәак изиуан. Иҩызцәа ихьҙаанҙа иԥсы днаҵаҵаны дагьиҵәахуан. Дзынаҙагәышьар! Акәуа еиԥш иныҟәо ауаҩы…

Ааи, ауаҩы зны длаԥсахоит, зны дҳәаԥсахоит… Ус анцәа ишеит. «Алым еиԥш иқәпоз, амҵ еиԥш иҵахаз» – рымҳәои.

Ԥхьаҟа! Зегьы дара роуп, ԥхьаҟа! Абар шьҭа абнара алҵра дазааигәахазар ҟалап, нырцә алашбыжьқәа гоит.

Гәаҩарак, ҳәирак аҟны маҷк иԥсы ааиҵеикит, илацәа неихьишьит. Ари аԥьра ҳәаҭыԥымзар уаҩы иҩахарсҭам, ашәаԥыԥьаԥ жәпаҙаны еилагылоуп. Амра ҭашәахьазшәоуп ишышәшьыроу. Дҽыхеит. Ԥь-дук дамҵатәаны ишьапы ахәра злаҽаҳәаз, шьаҟәандала еилацәашьы иҟаз акасыжәқәа акәкәыкәкәыҳәа иԥыртны иамихит.

Иаанхаз икаба аҽацә лахжәаны, ашьа злыжжуаз ихәрақәа аҭаҭын ххы лаҽаԥсаны, еиԥхьышьшьаауа, ҽыц рҽаҳәара далагеит.

Егьырҵ, еилабаа-еилаԥсы иҟаз аҽаҳәагақәа наҟ хара иршәит. Маҷзак ҭынч даатәеит. Ҭаҭын лҩак ахәхәаҳәа илихәлеигаларц иҵаххеит. Уи бзиоуп, абасеиԥш иҟоу агәаҟрақәа раан. Дырҩегьых иқьаса даахан, ахы аимаԥьгәара аартланы, игәҙаҙа иххны иҵоу, аҵәаԥшь иаҩызоу аҭаҭын ацигара илеиҳәарц инацәкьарақәа налеикуанеиԥш, иара дызлааз амҩахәасҭала, зынҙак иааигәаҙаны ҽышьҭыбжьқәак геит. Адабла зысыз иеиԥш, даанхеит. Иабԥьарқәа ааирмазеит. Ишьҭаламашь? Иқьаса ахы иаҵдаз ашашәа даахан, ахәхәаҳәа ахы ааимаԥьгәаны, наҟ инҵеиҵеит. Маҷк днеигәа-неигәан, дызҵатәаз аԥь шәпа наҟтәирахьала иҽыҩеиҵыхны днавагылт. Иааикәыршаны – ахәажәбыгьроуп, бна еилачыроуп.

Амаан арахь идәықәиҵаз хәҩык астражникцәа ракәын ишьҭа ихыз. Абан, инахьхьи ахәажәра иаалагылеит. Раԥхьа дааиуан уаҩы ныркак, иԥаҵаԥшьқәа ыршаны. Абнахь-абрахь

шәызлацаша ҳәа ицыз ԥшьԝык инацәала идирбеит. Иара уа дылҽыжәҵын, иҽы махәык инадҽеиҳәалеит.

Нас ахәажә быцақәа шьышьуа быԓьқәак ааҽихын, цқьа дрыхәаԥшуан, ус шьыҵәрак ашыцламшә ҵлак ашьапы иамикәкәаан убригьы ԥьашьаны инапы ианҵаны икын. Икәша-мыкәша ашәаԥыԥьаԥ зегьы бла хаала иааишьышьит. Шьҭа иубарҭамыз амра ашәаԥшь иҵнагоз ахь днаԥшит. Уигьы иблақәа ааргәабзыԓит. Ихахаʒа зҽыԝазхаз ашәҭыц ххқәа иблақәа нархыга-аархыго дышнеиуаз, ицламҳәа аԝада аʒәы дԝаҵасызшәа адыԥҳәа ихы ԝышьҭыԥеит. Дадырсызшәа уа даанхеит. Аҿҽаҳәа ашәақь асамԥал длаха-ԝахан, иаахиршеит.

Ааԥынтәи амра ашәахәақәа реиԥш ихаачкәакәараʒа иблақәа имсаны иаатахеит. Иԥаҵаԥшьқәа рызганк аԝада иԝатрысԝатрысит. Иблақәа кылырҵыҵны дызхәаԥшуаз Ҳаԥьарат иршәыз ихәра аҽаҳәагақәа ракәын.

Дақәшәеит ашьаркәасҵа. Ашамыхьажь икуашәа, дзазо иҽааихеит. Ихы-иҽы аԥшьра цеит, зеилкаара уадаԝу даҽеа ԥштәык аанахәт. Ишьапы лабыҵәк натҵаԥҵәазар, мпылшәа атрымҳәа дԝышьҭыԥон. Арахь адумпеи даƀароуп, аха ҵысхәшәоуп дшыласу. Ашәара зынʒак иныԥшʒом, ауаԝыцәгьара ауп иаҳәо дахьынеибыҭоу зегьы. Дынкылаʒырԝуеит, даакылаʒырԝуеит.

«Абыржәоуп, Акьахьба ҷкәын, акыр улшозар. Иахьа уажәраанʒа уеибга-узԝыда, абԥьар иацназгоз арашь уақәтәаны иҟоуҵоз акәʒам. Ааи, абыржәашәоуп!» – ааигәахәт Ҳаԥьарат.

Дадиалоуп аԥь шәпа ашьапы, изшьапык ала ибардан ԝеиҵыхны иаауаз аԥсцәаҳа игәышԥы инаирбеит. Ақәыԥшыга неига-ааигеит. Агәышԥы акәым, амҵ адтәалазар, иадирƀьыцылап. Ихәра ҿаҳәагақәа иахьабалак икаԥсоу ибоит астражник, убри ашьаркәасҵа ауп дызху иаргьы. Абна еилачыраƀны акасыжә ҵәахышьа изамҵеит Ҳаԥьарат. Иҟалаша... Урҭ акасыжәқәа аԥса аԥынҵала инаирҳәы-ааирҳәуеит, ракәу, ракәму еилиргошәа. Нас даатгыланы дхарахаԥшуеит, идәықәиҵаз иԝызцәа ԥьаракыр рышьтыбжь иаҳауазар ҳәа. Урҭгьы абра иааганы иƀазар иҵахызар ƀалап.

Ҳаџьарат итапанча кны дызвагылаз атԥла инавакны иаҕа иниқәикит.

Даҽеа хәыҷинʒарак дааиҭатԥуеит, егьи имҩа зкуа ахәажә быҕьқәа иапсала дынрыха-аарыхоит. Абар, даҽеа ҩ-ԥлакы дызрывсыр хаха иаҕа дааидгылоит.

Нахьхьи атԥәыуацәа ршыкьбжьы иацлеит:

«Саб, о, саб,саб, саб! Макьана уара апсра абаухәҭаз, саб, саб! Ҳара ҳаззынужьда, саб, саб, мҩабжа ҳаанхеит саб, саб! Ақәыџьма ушԥаҷыԥашәа, саб, саб! Уи изыҳәа хатԥа дҟамлеитеи, саб, саб!»

Даҽеа шьаҷабжак ҟаиҭеит аказақ, деиҭаатҕылеит. «Ҷақ» аргеит ишьапы иатԥаԥԥаз алабытԥә, рԥушәа днышьтыпан зымҩа дынкаԥеит, апсык ааигхеит инацәа зԥакыз ахысга датԥхарц.

Ҳаџьарат дизыпшуеит, абар-абар иааидгыло апсцәаҳа.

Иҟама ахәырқьхәа иҩҭиган ахәы еимларҕәҕәа иааникылеит, егьи инапала – итапанча. Иарбанзаалак хьаа-баа ҳәа акгьы имам уажәы. Ихгьы, ишьапгьы хәʒам, анкьа дшыҟаз еипш деибгаʒа дыҟоушәа.

Дзыдиалоу атԥла игәы иартысуашәа ибоит. Ааи, ахысра азин имазҭгьы... аказақ имацара дыҟазҭгьы... Астражник акраамҭа дышьхныпсыланы дгылан. Наск, зынʒак бҕьыцк мырқәацаʒо иҷааихоит. Деиҭаангылеит. Абыржәыцәҟьа Ҳаџьарат дахьышьҭаз абҕьыжә-мбҕьыжәқәа, ихәрақәа злаҷаҳәаз зегьы шьала иҟьашьны иахьыҟаз илапш шрықәшәаз ус иаанхеит. Алачашәа ача анабалак ишымқәацо еипш, деиқәыпсы дкьаҩʒа даашьақәхеит. Ихчаа ихагылаз ихы мырԥысʒакәа, иблақәа ырмацәысуа анахь арахь инеирҳәы-ааирҳәуан.

Иршаны иҷаз иԥатԥаԥшьқәа ҭрыс-мрысуан. Нас иизбаз здырхуада, ишьаҷа зынʒа еихҳәаны ԥхьаҟа иҷынеихеит. Иаҕа дызвагылаз атԥла днавсуан еипш, Ҳаџьарат абжьас ақара деиҭас дуууаʒа дыпеит, изшьапык ала. Уи ашьтыбжь иаҳаны аказақ иаақәтәиаамҭазы ақама игәахы илалагылеит. «Убил» – иҳәан даапатԥатын, длеизҟәыҷеит. Ҳаџьаратгьы иаргьы ахәаажәбҕьыжәра ахәара-сара аалдыргеит.

«Угәнаҳа уара иумазааит! Сара акгьы схарам...», – ааигәахәт Ҳаџьарат.

Дшьаʒа-гәаʒаха дԥеихыҵит. Иҟама абҕыжәра инылишьаалишьит, нас ашьа аҷататан икажьыз акасыжәқәагьы наҷишь-ааҷишьын, атра илҭеиҵеит. Иауалыз ҟанаҵеит, шьҭа икәапʒа атра иҵоуп. Ауаԥы ишьроуп уалс иаду аҟама, уаҳа акгьы иазкʒам. Изыʒбызгьы ауаԥы иоуп – ауаԥы ишьразы…

Шьҭа ахьаақәа цәырҵит. Алажә еиԥш ицрыхоит, ԥшьаала днышьамхнышгылеит. Инапала аԥсы дааиқәикын даарҷеины днышьҭеиҵеит.

Абар шьҭа иааилашәшәуан ара – абнаршәыраҷы. Ани иахак ахәрашәа изызхәоз анцәарҵыс, аҷааршәшәа-аҷааркацашәа иаацәырнагеит дырԥегьых ахәрашәа – уи Ҳаԥьарат изкын; нас амыткәма – уи абра ишьны икажьу ауаԥы изкын.

«Саб, о, саб, саб, саб! Амаан уабаҟоу?! Саб, саб! Аума сырҵысуеит, шәымшәан умҳәази, саб, саб! Уи изын хаҵа дышԥаҟамла. Саб, сабаа!» – нахьхьынтә, Фат инхарантә иааԥуеит иԥҳацәа рыхәҳәабжь.

Ҳаԥьарат хыма-ԥсыма астражник иҷеы ҭоуган ахьҷаҳәаз днеин днақәтәан, иҷылеихеит алада ихы рханы. Уамашәа иубаша, иара аҷегьы аԥшьын.

«Ҳаи рыцҳа, ҟамала санис, иара ибызшәала акы иҳәеит, изакәу анцәа идырп. Сан иҳәама, сыԥҳәыс иҳәама, схәычқәа иҳәама. Ауаԥы агәаҟра данҭагылоу ауми иара итәқәаҵәҟьа анигәалашәо! Алиас рыцҳагьы данимпыҵыршьаауаз: «Схәычқәа рыцҳа, схәычқәа!» – иҳәеит, – аҷеы зтәыз астражник дизхәыцуан Ҳаԥьарат.

Иара иакәзар, далгахьеит. Ҵәԥаншьап димаʒам. Маԥь димырххьеит. Иан, иаҳәашьцәа, иԥшәмаԥҳәыс Гәында уаҳа аʒәгьы димаʒам. Дабаҟоу иԥшәмаԥҳәыс? Ихьʒ лыххалеит аҟароуп. Лыхцәы жәпақәа ԥбаны еилаԥаны иҷеышьаҳагаха лызқәа рҵәахуа, лʒара еихытар иадшәалоу лыҵкы бырлаш еилыԥьԥьааua илшәу, лмаахырблақәа разʒа, амыҵмыԥь хышәҭ еиԥш, лқьышәқәа еснагь ачча рыкәыхх. Деихытаруа. Дышьқьыруа амаҵ анылуа… Абас дыҟоуп и-Гәында. Дыҟоуп, дыҟоуп … дабаҟоу?

Ардашьыл ихәылеикижьҭеи Гәында – Гәында лакәʒам рхәоит. Еснагь лқьышә ачча иқәыз, шьыжьымҵанк лҷы аны-

лыʒәʒәоз инықәба ицазшәа уаҳа имгьежьʒеит. Акыркырҳәа ахьшь-ҭәҵәа абжьеиԥш, аччабжь илхылҵуаз аҽееиҵанакит, ахәхәаҳәа ақәыԥсычҳарахь ииасит уи.

Аамҭала лгәы лнапы надкыланы дааҵгылон. Нас, дышнеишнеиуаз ласы-лассы лгәы кны атәара ҵылго далагеит. Агәы рыцҳа, агәы! Шаҟа алуршои?! Лыҷкәынзаҵә игәы ҵыблааны даакылыргеит... Лыԥшәма иакәзар, иахьеи-уахеи абԥьар ахы дҵагылоуп.

Дниаʒʒаа дцап, ари адунеи аҟны уаҳа ишьҭа ԥьаргьы ианʒамкәа. Ашьаҭамырʒга Маԥь, рымҳәази! Дабаҟоу?! Дыҟан, рҳәап, аамҭала Кьахьбак, аха шьҭа дыҟам, ишьҭамҭагьы ыкәʒааит рҳәап. Ирҳәап, изҳәало ахьынʒаҟоу.

«Саб агәаҟ, сабаа!..» – шьҭа аарлаҳәа акәын амыткәмабжьы шааѽуаз. Ԥытк днаскьахьан. Ҽы ғәғәоуп – аказаҟ-ҽы. Аҽыз – ауаѽапшь дақәтәаны... Ҳаи, ииҳәазеишь ахәаша даныԥсуаз...

Абар, шьҭа абнара дылҵуеит. Нас, ѽахьхьи акыʒгаҟны арақәа ахьаҷагылоу рыжәпара анаѽс иубо аҕәтәы ѽны хәычы аҟны дызнеир – деиқәхеит ҳамҭакы. Усҟан даҽеак ибахрын. Алашара ҭааʒа, аԥсы шынахшәара иакуп, уа...

* * *

Ауаа зегьы ҟазшьала еиԥшым. Аʒәы дуцхраауеит, абзиара узиуеит, нас аҭак дазыԥшуп. Ари, Кьахьыр-иԥа Ҳаԥьарат ус дыҟоуп: уи зегьы абзиара рзиуеит, ихәшәтәуеит ахәрақәа, еиԥишьуеит баѽԥҵәа злоу. Иара аҭакс бзиарас изыруеи? «Иҭабуп, анцәа иаҳҳоумыршҭын», – рҳәоит. Уи иара изхоит.

Амала, иубап дганы ашьтәа изызшьуагьы. Иарбанзаалак уаѽы диԥырхагаʒам.

... Иашьеиҵбы гәакьа иеиԥш дихʒыʒаауа, ԥшьаала, напыԥшқала, Ҳаԥьарат ихәрақәа ԥиртлеит, дрыхәаԥшит. Ишәеит , изеит, ираʒеит. Иаргәцыста даарак ишәарҭам, аха ишьапы...

– Ҭауади-аамсҭеи амѽаду шәарҭас ирызҭаз Хҭарпа-шкәакәа уоуп. Ухаҵоуп уара, убри аҟнытә, иаартынгьы иуасҳәоит. Ухәрақәа ғәғәоуп, иуцрасыз аиха шҳамзар ҳәагьы сацәшәоит,

аха сымч рыԛәхоит, усхәышәтәуеит. Амала, сҳәатәы хоуҵозароуп, – иҳәеит Кьахьыр-иԥа.

– Уи шԥеилкаатәу. Закәытә ҳәатәхаҵароузеи? – изеилымкааит Ҳаԥьарат.

– Аҭынчра. Уҭынчны ԥьара уԛазароуп. Сара уа ухәшәтәра саҷызаауеит. Иаҵаху ахәырбгьыцқәа зегьы сааигәара иԛоуп. Урҭ рзы хара сцаӡом. Мызкы-ѡымз аҭынчра ҳҵахуп уареи сареи. Нас ашьабсҵеиԥш атрымҳәа уԥо уԛасҵоит... Изакәыхи, Ҳаԥьарат, уабԥьар ушьамхы иԛәкны изуки?!

– Ус баша, уи уара иуԥырхагаӡам!

– Сыгәра умгозар. Узаазеи сыѡны?

– Сара ауаа рыгәра агара саԛәыҵхьеит. Абри ауп сара шьҭарнахыс зыгәра згоны гәыгыртас исымоу. Маԛѡы рыгәра згахьазма! Фаҭажә иԛны аҵыхәа ааидыскылеит. Уи уара уаҵанакуам. Сузыхәшәтәуазар, уалага. Ауаа рзоуп усгьы уара адәы узыԛәу! – итапанча ахәы быжькаҵәаӡа инарҳәы-аарҳәуа днахәаԥшит.

– Сара усцәымшәан. Ахәшәтәѡы ианакәызаалак ауаа ихәшәтәуеит ауп, ирԥырхагоу ҟаиҵаӡом. Уӡырѡла арахь. Лахьхьи сбаҳча аҵыхәан, абас ѡыԥьаҟа зкыша ҳаԥык амоуп. Ирҳәоит ажәытәангьы убра абрагьцәа ҏеыныҳьарклон ҳәа. Убра уганы унсыжьуеит. Иааигәоуп. Уфара-ужәра, зегьы рзы иманшәалоуп.

– Мап.

– Избан?!

– Уа иԛалом, ҳаалаганы убас ҟаҳҵап...

– Уажәа саԥылоит, аха Араԥ ҳәа ҽык умоуп рҳәеит, исурбандаз?

– Уигьы ҟазшьа змам ауп.

– Избан?!

– Фаҭ дахьцоз игеит. Раԥхьа саргьы сдәықәигаларц иақәикын, аха иамуит. Уӡырѡла, уи даҽазны иуасҳәап. Мгәыӡырхәа уахьѡалсуа, ԥьраны мацара удәыкәлоит. Уи нҵәара ақәӡам. Амѡахәасҵа аҽеымѡа ылгоуп. Ус ушнеи-шнеиуа, арымарахьшәа шҵа бзиак аатҵанакратәы дә-кылҟьашаарак убоит, убри авараҷы, аԥьра инылганы, ажәытә ахьшьцәа рааԥҭражәқәак ыԛоуп..

– Каҧырхәа…

– Аиеи. Иумдыруеи, Каҧырхәа ҳәа иашьҭоуп. Убра сга. Убра сыхәшәтәы. Уҧкәын, ҽенак бжьыхны афатә иҭаны ҽыла днаушьҭлоит, аӡы уа иамоуп. Ахәшә аҭашьа насурбоит, аҽаҳәашьа са исзымдыруа сыҟоума! Абасоуп, сааукәыхшеит, уазыраззар… Даҽамԝакы – мап. Уа амшынгьы сынхыҧшылап, сзыҽҳәароу амшын, аха ааигәа анеира иаҟәиҭым сара!..

– Ибзиоуп, уигьы азамана. Ак уасҳәоит. Аиха шҳамзар акыр ҳускәа уадаԝхоит, зныкыр амаҭ уцҳахьоума?

– Ҟоҳ, амаҭ смыцҳакәа ари саҟарахама, ԝынтә-хынтәгьы исыцҳахьеит. Ус Лаҟшәы-иҧа Ҭапагәгьы дсазҵаахьан.

– Уи ауми сазҵаауа саргьы. Уи ҳахәоит. Ианаамҭаз ахәшә удукылт – уалнаргеит.

Абас ԝажәамшҟа ҵит, дзаҵәҳа Каҧырхәа аԥьра дылаҧхьоижьҭеи. Икәадыр еицарса ихы нықәҵа, иуапа хәылда абжа наиҵаҵа, абжак наиқәыршә ажәытә аапҵражәқәа дрыҵаиоуп. Зык днахәоит. Мгьалк днацҳауеит. Фатәыс уаҳа иуҭашеи! Абысҵа ҧхаҵәы-ҧхаҵәуа дузахартәом. Азаҵәра, азаҵәра! Иҽеы дацәажәон зны-зынла Ҳаԥьараҭ, аха иара ибызшәа азкуамызт, уи. Уи зтәыз ибызшәа акәын иадыруаз. Уасиаҭк нижьт аказаҟ иҧсымҭазы, аха изаҳада, аҧша иаамҵарс иаманы ицеит. Издыруада, ауасиаҭ иҭаацәара ирзагазаргьы, уи аҧшалас. Урҭ еилыркаагәышьон уи ииҳәаз. Шьҭа анышә дамардахьеит, иахьакәугьы анцәа идырааит! Амыткәма ихҳәааны, згәы рданы иҵәуада?! Иабаҟоу, иуа-иҵынха?! Уи дызныз амԝа ахацгьы уа иааҷшәеит.

Акьахьба ихәрақәа, аиҳарак ихы ахьаа цеит. Аҽаҳәага амхны амца иақәҵаны иблит. Ишьхәа адаш аҟынӡа ихҵәамзи, акыргьы еималахьан, аха иҽынеиҵыхны дзықәтәомызт, ахьаа иԝаланаҵон, дԝеилыҧсаауан. Алабашьа изыҟарҵаз наиҵиргәон.

Уахык, аилашәшәымҭазы, дшаац еиҧш дааит Хьрыҧс, аха дгәыҭҟьа-ҧсыҭҟьаха дыҟан.

– Иухьи уара ачалт иаҵашәаз аҳәынҵәраҧшь еиҧш?! – дҵааит Ҳаԥьараҭ.

– Амҩан џьоукы цәырҟьа-цәырасуа исызкылыԥшуан, изустқәоу еилыскаарц санаанҷаслак, аҟыԥы-сыԥыҳәа рҽыныԥхьаркуан.

– Иршәызи, ирхази? – иҟалаз идырт Ҳаџьарат.

– Абри, ар рыматәа ҳәа ирҳәо еиԥшшәа иҟан.

– Аҳыҳ, еилкаауп! Сыфҩы ркит, убама, араагьы. Маџь, уара узлааз ала акәымкәа абрыстәи уца!

«Маџь сҳәама? Ааи, Маџь сҳәеит. Саргьы дсымагәышьамзи Маџь. Аха… Анцәа дсиҭан, аԥсцәаҳа дигеит. Аҙы иаанаго аԥша иагоит. Уи имаҙаз аԥсынҵры Хьрыԥс ираҟхааит!»

– Ара х-мҩакы еихагалоуп. Абри алаҟәра уҽаҭ. Издыруада, амҩан џьоукы укны удырҳәацәо иалагар, ирмуҙошәа убозар, ираҳәа брагьҩык абна дызбеит, дызусҵоу сыздыруам ҳәа. Усҵ, абри аимаа ҟаԥшьқәа алаауҳәап! – иҳәан, ишимуаз мчыла хь-хәыҷык кәеицеиуа инаииркит аҷкәын. – Саргьы хәдаҟала сдәықәлоит. Уаб идуҙҙаны иҭабуп ҳәа сызиаҳәа, сара уи саԥсаханы иҟасҵо сыздыруам, аха…

– Саргьы суццоит, Ҳаџьарат, хәдаҟала амҩа саргьы издыруеит, – даағьатцәыҕьатцәит Хьрыԥс.

– Мамоу, Хьрыԥс, уи уара уахәарҭам. Уахьгьы амҩа кызар ҟалоит. Уца абри излауасҳәаз ала, аҳы уҵҟьа! – иҳәан, ихы днагәҙны дноуижьит.

Маџь… Иара и-Маџь рыцҳа, ақәрахьымҙа Маџь, ззы акгьы ыҟамыз Маџь! Еи гьиди, иахьак игәы даатҵыҵуам, еиқәшәашоу лассы… иан рыцҳа, иаҳәшьцәа рыцҳақәа, и-Маахырбла…

Аҽеы кәадыртәуп лассы. Изаҟароузеи, анаџьалбеит, ҕбоуп, изтәызгьы ус дыҟамзи, рыцҳа…

Амгәырхақәа дыҩрыҵас-ҩрыҵасын, амаҟақәа ажьы илалапа-лалапаны акылҵәарсҭақәа ахыцқәа нҵаиршәит. Деиқәных дыҩҽыжәлеит. Ладахьала Хьрыԥс дызлацаз акәымкәа, дызлаазгьы акәымкәа хәдаҟала аџьра дытцалеит, зны еихҳәаны иныҟәон, зны икәаруан аҽеы. Иара зтәыз ицәа шицәыласыз еиԥшҵәҟьоуп аригьы шыццышәу.

Шьҭак зегьы еилыркааит дахьыҟоу. Нхытцгьы, Аахытцгьы, Далгьы, Ҵабалгьы уаҩы дишьҭаҙам. Зегьы арахь рҽеиздыркәкәеит. Фаҭ зегьы ирҿыхеит, аԥсцәеирымга! Ааи, рацәа ипара

ибеит Амаан, алахша! Аҕьара ҳәа, абар сахьыҟоу ҳәа џьара изаацәырымҵыз Амаан. Абнахьхьи дыҟазар ҟалап Ҳаџьарат, «ҟсси» ҳәа астражникцәа дәықәҵо дгәароуп. Еиҳабырагьы шьҭа даарак игәра рымго иалагеит, рҳәоит. Фат иԥҳацәа руаҙәы амыткәмаҟны ихьӡ лҳәо далагеит: «Амаан уабаҟоу! Аума сырҵысуеит, акы шәацәымшәан ҳәа умҳәази, сабаа!» – ҳәа.

Абарҭ иҩызцәа уаҳа рхабар ҳәа акы шԥаҟарымҵа! Аԥсны зегьы иахыҵәаз Фаҭи иареи рыхҵыс, дара рлымҳа ишԥаҭамсуаз! Иаҕацәа дрыԥшааитеи, иҩызцәа дышԥарзымԥшааua? Измааноузеи абри?! Ма иҭаркит, ма рцәа иацәшәо иалагеит. Иҭаацәарами, имшәо агаҙа иоуп! Дзаҵәхама, нас, Ҳаџьарат зынӡак?

Иааилабыџит. Тах-чах, тах-чахҳәа иҿыз ашьҭыбжь го, аԥссы икәаруа, Качархәа хәдаҟалатәи амҩахәасҭала даманы илеиуеит Акьахьба. Џьара-џьара, афаца-мацақәа неиԥыраҳауеит. Абираҟ шьҭыхны иааигошәа, иҟамчы ҳаракны ила иаԥыракуп, амахә-чымахәқәа даланарыха-аарыхоит. «Ицәырҟьацәырасуа џьоукы ишьҭан Хьрыԥс. Аҵәы длаԥшықәитцеит, нас дыцәгьаҳәеит. Дынхаҩхап рыцҳа уигьы. Аиҳабыра пату сықәырҵап, ҟәрышьқәакгьы сырҵап, иҳәазар акәхап. Иахьабалак, хыџьарагьы амҩа ркрызу? Иркызаргьы иркуп, иҟасҵари!

Абыржәы даҿеа хысымҵак,ҩ-хысымҵак уаҩдыспырхагамхар, нас сатаҵәиааны аџьра ааныжьны сахьҩылтцуа – алтарра сыҿнасҭон, мамзаргьы сааҳәны амшын ахь игоу амҩахәасҭала сдәықәлар? Уахь сабакылнаго? Уахь иаҳа ишәарҵоуп. Нас сабацари? Ирццак санҿыжәлоз сшьапы аҳаҵыр сымбазт – искҟәыԥсааua исыхьуеит».

Ус, иаԥхьаҟа иаалырҟьаны аҟәҟәаҳәа ахысбыжьқәа геит. Кырцхшәа ахҟәа аҿыв-сывҳәа инивыҟьҟьеит. Иаргьы убрахь амца лоужьны, дааҳәны «чоу» иҳәеит.

– Вот диавол, настоиашьчи диавол! Опиат исчез! – иҳәеит аҙәы. Нас ирацәаны иаакылппит.

Апҟара-пҟараҳәа, ҿызаҵәык амацара ашьҭыбжь Качархәа агәы илганы, ахьшьцәа рааԥҵражәқәа шыҟаз ала игон. Есааира уи ашьҭыбжь мачхо мацара, ус аџьра инылаҙҩа ицеит.

Ахысра анааиқәтәа: «Ааит, ааит, абааԥсы!» – ҳәа ғызбжьык геит рнаѡсшәа. Аҙәы иуаҭәа ашшара еиѡгәыцәаа афасара дылажьын. Уи дсакасанҵаны дрыма идәыкәлеит, имидагәидаха. Иара дыкьуан даақәымҵҙакәа. Адунеи зегьы дазаҒьуан, зегьы рани раби рхәы риҵон, ихәра изычҳауамызт.

Ҵхагәанынҙа Ҳаԥьараҭ лахьхьи агәаѡаҷы, Мшәылды итәарҭақны дыԥхьеит. Хьрыԥс изааигаз аилаҳәара хәычы аатҵиртлеит. Арабғьы ақәҵаны иҙыз акыцымгьал ԥхаҙа, ашә агәылассы, аԥьыкәреихәҵәы зхаз ԥатлыкак ажьаҒь уатка ԥхеиԥхеиуа иҵаны иаацәыригеит. Кьафурами згәы алақоу изыҳәа! Акрыфара игәаԥхо, аҷараҳәа игәы ааимшәеит.

Илҭеиҭәоит. Ахпыҷ ахәда иаакәыршаны, иссаҙаны, еивҵаԥса-еивҵаԥса ирыԥхны абырлаш даҷ аахылеит. АжьаҒьршы фѡы хааҙа иԥынҵа инҵасит. Изнапык ала абыцашшы иныкәыргәгәааны амгьал ламаԥиҷеит. Ицаҙа, иқәымтатаҙа ашә аагәылыѡрит. «Иа, анцәа, улԥха ҳаҭ. Исзааз҄ииз сыхәшәтәѡы, Акьахьыр-иԥа, ухәи-уҷи еигымхааит, уҭаацәеи уареи шәеиԥхамзааит. «АҒба ныҳәарыла иҙхыргоит» – рҳәоит, ныҳәаԥхьыҙ угымхааит, ҳаԥсуара анцәа иумырҙын! Ахьы хәычуп, аха шәкы ицоит. Анхаѡыжәлар ахақәитра анцәа ишәиҭааит.

Ажәлар, шәгәахәтәы шәахьҙааит! Ажәлар, шәымч рацәоуп, ишәгәаԥхо қалоит. Аҵла ѡа шәакәныҳәар – ибыбышҙа ишәҭуеит, ибыбышҙа ишәҭны иқоу аҵла шәақәшәир – илеимгәаѡа ицоит. Зегь зымчу ажәлар ишәзылашаа!т» – дѡахан ижәит. Аҵыс ахы хнаҵәо иқан. Иаақәырқәырит Ҳаԥьараҭ иқәындқәындбжьы заҳаз аҷеы. Ус Араԥ акәын иацәажәоз…

Игәы ҵшьааны амла дакуан, уажәы ари ахпыҷ анижә – зынҙак ахәыц еиѡиҵәо дқалеит. Ашә-мгьал днаха-нахеит, иахьԥиҷелак ишаҳәшаҳәуа ашә аагәылҵуан. Ҵабыргны, асҵәқьа гьамала акримфеижьҭеи акрааҵуеит!

«Барақьаҭ имазааит Кьахьыр-иԥа Ҳаԥьараҭ, барақьаҭ! Илаҳәра – шыла агымхааит, ихәарҭа – шәы агымхааит, иѡцара – ѡы агымхааит, уаѡԥсыла изҳаа!т, машәыр идгаламзааит, ихшара иҵәуо анцәа дқаимҵаа!т, инцәахәы дихылаԥшаа!т» – гәаныла дныҳәон Ҳаԥьараҭ.

… Ашара ԥытк шагыз, Кәыгә иҵахарҭала дылбааны, Уаҭҳарала дыхәнаны Гарԥ дкылсит Ҳаԥьараҭ. Нас абаа иҵаз

диѡызан – Ҭаҕьтыр-иԥа Еснаҭ иҟны. Диқәшәеит иаргьы аѡны. Иҟақәаз еибырҳәеит. Лахьхьи, ашыцра, аҳацаҟьара иамаз аҳаԥаҟны дынхәыҵаршә диҵәахит. Мышқәак роуп иҵуа Еснаҭ аѡныҟа данаа, мызкаахыс дҭархха дҭакын, Акьахьба ифѡы ихыркаан азы. Кәасҭа Шәлымбеи Никәала Царгәыши иахьеи уаҵәи иоурыжьуеит. Изхоурмыжьша ҳәа акгьы рымам. Аҳәынҭқарра Акьахьба дырзымкуазар дара ирхарагәышьеи!

Ари аҿены ахәылԥазы, Еснаҭ дхьаԥш-кәаԥшуа., дкылԥшкылӡырѡуа иѡыза дахьиҵәахыз аҳаԥаҟны ихәы иманы, маҷк игәы иахәашаз жәабжькгьы хьаҷаҷуп ҳәа инацҵаны изнеигеит. Иаха ааилашәшәразы Каҷархәа архәҭеи иареи реидыслараан зуаҭәа ашшара хжәаз, архәҭа напхгара азҭоз – Абрагьцәа рабрагь Ачыгба иакәзаап.

Шарԥазынӡа ус дыррхо дрыманы иқәын, ианша, ахәшәтәѡы Кьахьыр-иԥа Ҳаԥьарат иҟны дыргазаап. Уи ахәра данынаҽаԥш, иааицәымыҷхеит. Ашәытара планы иахьабалак ацәеижьы алалара иаҽын. Ианихь дысзаажәгазҭгьы, ԥсыхәак изызур ҟаларын. Аха ари шьҭа сахәарҭам ҳәа анреиҳәа аҿы длақәыжьны дрыманы Агаҟа ицеит. Уи шьҭа имѡа хазхазар ҟалап.

Фаҭ илахьынҵа илахьынҵахааит!

Аԥсҭазааратҟны зны акы уанаргәырҷьалак, нас заанаҵы улахь еиқәҵала – угәырҷьара зырхәашьша акы нашьҭагылоит.

Еснаҭ дқьыԥаха, Бармышьынтә Акьахьыр-иԥа ахәшә имхны Ҳаԥьараҭ иҳаԥаҟны дааит адырѡаҿены.

– Умшәан абааԥс, Ҳаԥьараҭ, ухаҵоуп уара! – иҳәеит Еснаҭ.

– Шьҭа сзыршәагәышьози, иҟалаша усгьы иҟалоит. Ауаа шәахьсықәӡуа ауп хьаас исымоу. Иааугеи ажәабжьс? – дҵааит Ҳаԥьараҭ.

– Иууеи. Угәы каҳама, арк рхы-рҵыхәа ҭызго ҳәа ауаа ззыԥшу – Ажәеиԥшьаа рцырҟьа...

– Уи саѡсхьеит. Скарахеит.

– Мап. Абыржәоуп иаҳа аҿырҷәҷәара анаҵаху!

– Еснаҭ акы уҳәар уҵахуп, иузыгәаҷуам!

– Ааи, аиаша уҳәеит, агәаҷьра уадаѡуп.

– Уара ухаҵами, уара уакәҙамзи уажәы исылабжьоз, иҟалеи?! Зҽумҭуеи, Еснаҭ? Сара иубац Акьахьба соуп, сыжәѡа ԥырҵәазаргьы, иҕьеит аԥырра сылшоит макьана!

– Ҳаԥьараҭ ажәытәуаа ирҳәоит, зуаажәлар зхы рыԥәзҵаз уи ԥсра иԥәым ҳәа. Иҳаздыруам иаҳԥеиԥшу, аха…

– Ҳусҁәа шәарҭоуп ҳәа аума ауҳәар иуҭаху, Еснаҭ?

– Аиеи, аха мшәан, ишыдыдуашәа ҁәа ауам!

– Акгьы соумҳәаҙеит, Еснаҭ! Игәаҕьы, ауҳәарц иуҭаху ҳәа. Ишәны иҟоу аҳәашьҳа ԥымжәар ада ԥсыхәажәла амаҙам… – иҳәеит Ҳаԥьараҭ.

– Азѡа зҙаз ҳәа акы рҳәоит еиԥш, ара иузо акгьыҟаҙам, хаҵа усуп. Иззыԥшыз аурыс казаԥцәа шәѡык иманы Амаан ҳԥыҵа далалеит абыржәы! – абригь иҳәеит, Ҳаԥьараҭ инаѡс ахаҳә дныҁәтәеит Еснаҭ

«Сидышшылару сидымшшылару? Иҟазшьаԥәа акалашәа иҟоуп, имаҳацзар ауп ассир! Зны маԥк сҿааныскылап», – дхәыцуан Еснаҭ.

Ҳаԥьараҭ уаҳа ҿимҭзеит. Иԥьаса ашҟа ԥшьаала инапы аҿынаирхеит. Ихнацәкьарак лҭишьын, иҵыгәҙа, асаԥә еиԥш игәҙаҙа, цигарк иакышаз аҭаҭын фѡы хаа ааҭигеит. Еснаҭ уи дихәаԥшуа дтәан. Иҭаҭын ахьигара изымдыруа ус икын. Нас иарма напсыргәыҵа инаныԥьгәаланы уи злаирҳәышаз ацигар днашьҭалеит. Еибиҭеит. Аихымцеи ашьанҵеи еиҿакшон, ацыԥхь ацрыдды ицон, арахь амца изаркуамызт. Нас ауп ацәымса анигәалашәа. Убригьы иԥьаса иааҭихын, кәамҟьа хәыҷык аахырԥҵааны, иаарбыбкны ашьанҵа инаԥәҵаны, азбжак иарма нацәхып нақәирҕәҕәеит. Знык ада иеихымца аҿимшьҙеит. Ацыԥхь ацәымса иналашәаз, агәы ѡкылблаа-ѡкылблаауа, алѡаҵә хәыҷы ахы наҭаатә, ацәымса былфѡы хааҙа иԥынҵа иазнеит. Еиларҳәыз иҭаҭын ахы инахаиԥьгәан, апах-апахҳәа днахеит.

– Ани аҿыз зтәызгьы дказаҳхап, урысбызшәахап иԥсымҭазы ииҳәазгьы. Амаан ииҳәаз неигъоит. «Кьахьаа ш-Кьахьаау, урҭ ирышьҭраку анхацәеи дареи ццышәха иԥәызҵаша аурыс казаԥцәа шәѡык ааҳгараны ҳаҟоуп! Убарҭ аанҙа иҿҳаиҭар иаб иԥсхәуп!» – имҳәалози. Ааи, урҭ згәыжәла цәгьоу уаауп.

Урҭ шәарҭоуп ҳәа рҳәо саҳақәахьеит. Гаграгьы иҳакәдыршаз дара ракәхап…

Еснаҭгьы еикәарҳәны амца зыцреиҵаз иҵаҭын инацәкьарақәа иахьрыбжьаку аффаҳәа абылра иаҷуп, алѡатцә пахәынцалеиʒа, илакьылакьуа аѡада ицоит, абжаранʒа ибылхьеит. Ацыблааха цәеиқәараʒа, ихәхәаʒа уа иаԥшьуп. Иара ҷыцха дыԥшуеит, дшаҷыхара ихашҭны. Нас ацашьа дақәымшәо дѡагылеит, даагазҽазит.

– Иухьи, Еснаҭ, сара сгәы урҭәҭәоит уара… Урҭ аказақцәа Гаграгьы иаабеит, аха ҳалрыхәлабга ҳамцеит, ыы?!

– Акымзарак смыхьʒеит. Ара уаѡы уизыԥшаауам, уи ҟалашьа амаʒам. Сеибгазар, схабар убалоит. Санзымааи, Хьрыпс духылаԥшуеит, Каҵархәа узхәышәтәуаз, ухәы назгоз, – даҽеак нациҵар иҵаххеит…

«Ианаԥьалбеит, абри иԥҳәыс илыхьыз имаҳацзар акәхап, иҳаиҵқәиҭ зеиԥшроу ала. Аԥсны иахыҵәахьеитеи, иара ишԥаимаҳац! Иазҳәода, аҵыси аҳәыҳәи иарымҳәауазар».

– Акы угәы иҵыхоит, Еснаҭ?

– Мамоу, акгьы…

– Сҵаацәа рхабар ҳәа иудыруазеи? Иахак, ԥхыʒла – Маԥь ԥҳәыс дааигахуеит, иан хьшьыцбашәа дԥырԥыруа дыкәгьежьааууа дкәашахуеит…

– Аԥхыʒ бааԥс… издыргәышьои, ааигәоуп абахҵа санҵытҵ, ҳѡызцәа абжаѡыкгьы уахь инхеит. «Ааи уара ахәаша! Сызидмышшылаз ауп. Ааи, рыцҳа уара! Мчыбжьыкгьы ҵʒомеи, деиԥхьашьшьаа, уи агәлымҵәах анышә днарҵеижьҭеи… Ибыбышʒа ипытыз, ашьхыцкәа злаԥсоу атамашәҭ иалхны лцәа ианышәо аҵкы ʒахны илшәын. Лыхцәы шәпақәа еиларшаеиларша иԥаны лгәы иқәын, лмаахырблақәа ҭынч еиқәыпсан, маҷк лыпсы ааиҵалкразы абыржәыҵәҟьа иаахылѡеит уҳәап. Гәында рыцҳа, Гәында… Фаҵажә бажәырԥԥагала лыԥшәма изиуз шаалаҳаҵәҟьаз, адыххәа лгәы аангылеит. Маԥь ицәынхаз лгәы…».

Маҷк данынаскьа даакәанызанын,даахьаҳәт.Аха Ҳаԥьараҵи иареи ашыц рыбжьалахьан. Иеиҳәаз, Амаан аказақ иманы, арахь Гарԥ дшалалаз атәоуп, аха иара – Еснаҭ иахь рхы шхаз

имҳәаҙеит. Акәзааит! И-Маахырбла лтәгьы шизымдыруа еиҳа еиҧьзаргьы ҟалап. Инцәахәы изкәа иееирхаҙеитеи, иаҳҳәеит ҳәа!

Ҳаԥьаратҭ дҽеихан, дцыркьыԥуа иҳаԥы аҿаԥхьа маҷк даалеиҽеит. Иҭатын алҽа зегьы агәылцәцәааны днаха-наханы, иалаз алыршаны наҟ инкаиршәит, ҿыц еикәарҳәны амца наиркит. Даҽа ԥытк днеиааит, нас ишьапы ахьаа изцәыртын, иҳаԥы аҿаԥхьа ахаҳә днықәтәахт. Ишьыхәҿа ишьышьуан, инҭырҳәцааны икуан. Усҟан еиҳа ахьаа ԥсыҽхозшәа игәы иабон. Нас, ҭынч даатәан, дызнысыз имҽа ахы инаркны дазхәыцуа далагеит. Акакала зегьы-зегьы игәалаиршәеит.

Шьыбжьышьҭахьын. Амра алада, аҭашәарахьы ахы хан. Уахь иҳашьҭуам ҳәа иаҿушәа, ԥҭақәак аҿаҳәуан. Урҭ апҭақәа шьоукы – алымҳақәа рыман, ԥшь-шьапык рытцан, ҽ-шьапык рыла иҭәырҿаҿаны игылан. Урҭ мшәқәан. Абан – абгахәыҷы аҵыхәа бабаҙа ааҟтәирахь ашәаԥшь зхаҳаз амра иахьаҿатәоу. Абгахәыҷы гызмал, амраҟынҙагьы ихалт. Иара амра ааигәара иахьтәоу абз хәыҷы ҟаԥшьҙа ирқәацқәацо, аблақәа кылтцытцҙа аганахьшәа иԥшуеит, уа кәытцарак акәытқәа ҭеибаҳәа иҭатәоушәа...

Ауаса гыдқәа ажәҽан ашҵа иҵалазшәа, ҿытҳа-ҿытҳа апҭақәа неивагыла-ааивагыла иҳәуа иҽеиуан. Ахьшь акаҵа иалаҳаз еиԥш, амра ашәаҳәақәа ирылан урҭ. Рызганк еилыпхаауа, иҽежь-уаркалеиуа иаатканатцон,егьырҭ азбжак шәытаҙа иаанхон. Нас иҙса-ҙсауа наҟ ианаԥыртцлак, амра ахаҿы гьамгьамуа иаацәырҵуан. Дҟәындҟәындуа, дцыркьуа, ишьаҿақәа неихига-аихигон Ҳаԥьаратҭ иҳаԥы аԥхьа. Дахоит аҭатын, даақәымтцҙакәа дахоит. Ус ахаҳә днықәтәахуеит. Ихы-иҿы ҭакәаҳаҙа дыҟоуп.

Иҭаацәа рхабарк ҳәа имаҳаҙеит, иара идгылаз ауаа еикәыркха иҭакуп, уи зегьы азмырхакәа, аказақ хытцны иааит, урҭ ртәы цәгьоуп. Абарҭ ашьхақәа унарыгәтасны ашьтахьҟа еиҭоуго аҳа, даргьы шьаҿак шьҭахьҟа иузхьацом.

Аҳаԥы аҿышәҭан икаршәыз ауапа днылаиеит. Уажәада имбацызшәа, иҿыцбараха ажәҽан даҵаԥшуеит. Абри адунеи зегьы иара иаҕахама. «Умшәан абаапс, ухаҵоуп уара,

акы уацәымшәан!» – иҳәеит Еснаҭ. Ааи, дшәарым... дшәарым! Уҭахызаргьы ушәа, уҭахызаргьы умшәан!...

Наҟ аҳаԥы аҩнуҵҟахь иҿеынхәыҵаигалан, иҿееирҭынчит, аха иауам. Днаҳәы-ааҳәуа, дыцәоушәа-дааԥшуашәа, ар драбашьуашәа, лабҽабашәа-аргамашәа дшеикәҵәиашоз аашеит.

Амра ҵлакашәара ихалеит, уаҩԥсы ихабар ыҟазам. Амала, Еснаҭ инхарҵахьала уаҟьан-чаҟьан шьҭыбжьқәак гоит. Измааноузеи? Шьыбжьы агәы иазҩеит амра, уаҩ дыҟам. Анахь ашыкьбжьы иацлоит. Уи ҿеи иазҳәам. Анцәа иныс Еснаҭ ар шиқәла, имшала дыхдырҵәоит! Мап, усҵәҟьа дирҟаҵарым! Даҿа мачқ дааԥшып, хабар-чабарқәак ҟалозар ибап.

Шьыбжьагәы илхыҳәҳәон. Ихьылаа-хьылаауа алада аҽыланахеит амра.

... Еиҵарпапа Еснаҭ изгылаз ацақәа рымгәацәақәа ҭырбганы, аҩҩыхәа аԥьықәреи лапҟьа хьҩежьқәа еиқәыжьу аҭәырԥ-ҭәырԥҳәа ҿы-шәкы ахагыланы ирфоит. Уаа-шәҩык зҭачаша ачуан гылоуп. Ар рымца аҵоуп, ацә еиҽыҟьҟьа ахәараҳәа иҵоуп ижәуа. Наҟтәирахь – абысҵа.

Арасаҭраҟны Еснаҭ ишьҭахь инапқәа ҿаҳәааны аказақ икәша игылоуп. Урҭ реиҳабы ашьа иҽашәы, иҟамчы ыркәаталеиуа Еснаҭ иаԥхьа длеиҩеиуеит, уажәы-уажәы Амаан длеиҽаԥшуеит. Уи дақәшаҳаҭны ихы анааимаирԥьыҟәлак аҳауаҽы аҟамчы шәышәуеит. Еснаҭ дааиҵаҭәҭәоит, ихаԥыцқәа ааихаирҭәҭәоит.

– Уиҽасны аказақ реиҳабы ашьа иҽухит. Уи иаанагоу удыруоу Еснаҭ? – дахьиҽагылоу ишьҭахь инапқәа икуп Амаан.

– Издырырцгьы сҭахзам, Амаан ухаҵкы! – дшәарц игәы иҵазам Еснаҭ.

– Ус аума?! Абас ҳашусуа мацара уҏсы шаатҳаршәо удыруазааит, Акьахьба данаацәырумга!

– Уи сара дсыздырзом!

– Акьахьба дуздырзом, ыы!

– Акьахьба дыздыруеит, аха дахьыҟоу сыздырзом!

– Абас шә-ҟамчык ухаҳҟьар, сгәыдкыланоуп дахьыҟоу шҳауҳәо, иуҳәаратәы уҟалозар усҟан!..

– Уи уаҩы иуԥьишьом, ауриадник ухатҵкы! Ауаҩы дҽаҳәаны ћамчыла исра ахатҵара иатәым! Ахатҵа изы абԥьар ауп иќоу, убри шәхы иашәырхәа!

– Уи ушахьҙарыз, егьырҭ абзиарақәа иќоу узрыхьҙондаз... Дыжәга наћ иҭып ахь! «Иҭып» – уи абахҭакәын.

– Арҭ раашьа рцашьахоит, аха уара ара уаанхоит, узқәаҭыԥгьы абри адгьыл аќноуп иахьыћало, убри зухашҭуа сыздыруам! – иҳәан, Еснаҭ ихы шьҭкәыцәаа дихәаԥшуан Амаан.

Арҭ рааигәара игылаз аҧкәын Хьрыԥс ианынаивала Еснаҭ илақәа иирбеит. Хьрыԥсгьы ԥшьаала, ганха иавшь-авшьуа арасатра жәпа днылашәкәа лбаа аҳаԥахьы длеит.

– Аҵыхәтәаны ҳаиҭауазҵааyеит, Еснаҭ! – ибжьы нархьигҙеит Дырмит. – Дахьыќоу ҳаҳәа Ҳаԥьаратҟ, уҭаацәеи уареи шәеибгаҙа шәеиқәшәар уҭахызар?! Арҭ хәмарра иааҳамгаҙеит! Иҳаҳәа, уара иузеиґьуп, зегьы уанаҳажьуеит!

– Исыздырҙом Дырмит. Издыруаны сыћазаргьы,схы ақды инықәкны ихуҵәозаргьы исҳәомызт!..

Аќамчԥҵаҵа иҵырхыз Еснаҭ, ицәа зегьы дысны, шьакәармак алам уҳәо иќан, аха ахатҵа иҽыԥшылара сырҙуам ҳәа даҽын.

– Шәиҽықәсҵааит зегьы. Идыжәбалазеи, шәахьықәихуа шәымбаҙои? Аҽеада алымҳа хырҵәон, иара изакәи ҳәа итҵааyан ҳәа... Дыжәга наћ! Уара иумҳәар, Лақшәы-иԥа Ҭапагә иҳәап. Амца шәыжәҵаны аҽҽаҳәа шәыблызар акәын. Ауаа ықәызхуа абрагьҩы дҵәахны дшәымоуп, аҳәынҵқарра шәаҽагылоит!

Хьрыԥс дааины Ҳаԥьаратҟ иеиҳәеит аусқәа зеиԥшраз.

Деибганы дћалозар, адырҩаҽны дшааyаз наиаҳәаны дцеит.

Еи-и анаԥьалбеит, абыржәеиԥшҵәћьа ашәарҵара дҭамгылацт. Иҭаҭын хҵәаны наћ инкаршәны, ишәақь итҵаргәо аҳаԥахьы иҽынеихеит.

Иуапа агәҭа мпахьшьы еилаҳәара хәыцык ықәын. Даапышәарччеит Ҳаԥьаратҟ, аччарашћа дабаћаху, аха... Иаатҵиртлеит, ҽахрабжак абысҭа ԥхаҙа, иара иаћароу кәац жьыхәҭак навагьаны, ԥьыкҵәаҵәа ҽытк навагьаны иаагәылтцит.

Дрымбакәа излааигеи, анаԥьалбеит, Хьрыԥс! Кадархәа ашәымгьал шаҳәшаҳәуа, ажьаҕь уатка адкыланы изназгаз Хьрыԥс иԥсынҵры духааит!

… Адырԥаҽны ашьыжь алыбааԥшраз, ауриадники аказаԛцәа реиҳаби рхы неидыркылеит. Убри аамҭазы, блеихаҟәысрак иналагӡаны Ҵаҕьтыр-иԥа Еснаҭ игәарԥ ааҭацәеит. Иԛазыԛазуа ар неин, агәылара, Лақшәы-иԥа Ҭапагә игәарԥ рыҽныкәрыжьит.

Ҭапагә иԥхьан дааргеит. Иарҳәеит, уахыки-ҽнаки рыла Еснаҭ дԥахыӡаа дышцаз еиԥш, иаргьы дшыхдырҵәо, Акьахьба дахьыҟоу анааимҳәа.

«Сыхшәырҵәагәышьа, иҟасҵарызеи, дсыздыруам Акьахьба, адырразы дыздыруеит, аха дахьыҟоу сыздыруам» – иҳәеит Ҭапагә.

Иалагеит ацаԛәа рыла. Абаҳчаҽы ар рычуанԛәа ԥба ныхдыргылеит. Ачыргә агәыҵаш иҟаауа агәарԥ иааҭалаз ажә ахы хырԥа илкарыжьын, иҟәаҟәа-чаҟәа ачуан илҭарҵеит.

Абаҳча иҵаз аҳәарақәа ақәыцьма рылалазшәа иаандырҵәеит ахымш рзы.

Абаҳча, ақәаҵа, ана-ара алԥақәа цәеиқәараӡа иԥеиуан, ицәышәшәӡа амҽы хыблаахақәа иахьабалак икажьын.

Ишьапқәа рыла араҵла амахә аҟны дгьало дыкнаҳан аԥшәма Ҭапагә. Ихарԥ ишәхырҵәрааны, ҟамчыла исуан. Ицәаижьы, арҕазқәа хәхәа-хәхәаӡа изныз, ашьа алыжжуа иаауан. Иԥҳәыси ихшара ԥыцьеи иааигәара иргыланы ирыман.

– Ауаа иуҧьырымшьаша ҟоуҵоит, ауриадник ухаҵкы! Ҳжьы уахылҵит, ухала ужьы умфан! Ианамух, уныҟәа хаҵаҵас. Пҳәыск лкалҭ хәхәаӡа дсыдумыргылан. Ахәыҷқәа ргәы шәоит, иоужь наҟ! ԥҳәыс улхымшаӡеи, уанацьалбеит! Абцьар аус аруы, егьи узҽу – зегьы башоуп. Абри исысуа агәаҵәажәпа идуҵар хык ҭирҟьап! – иҳәоит Ҭапагә рыцҳа дахькнаҳау.

Амаан ҽиҭӡом, ихаԥыцқәа еихарҕәҕәа дгылоуп.

– Иарбан угәы каҳаны узцәажәо, уара узыҳәа ахы ҭҟьар ҟалаӡом. Хаҵеиқәа зшьоу ауаԥы ихы иаҭәеишьом икнаҳау ауаԥы иеихсра, уи шәыргәындароуп! Уара фырмахьцык ноухырҟьоит ҳәа акгьы ухьуам, ушхаҵоу ууанхароуп! – лҳәоит Ҭапагә иԥшәмаԥҳәыс, днаҳәны лыҵкы аҽацәалагьы лыблақәа аалрыцқьоит.

Лыԥшәма ихы ашьа еизыркәкәаны, иԥсы шынҭшәара дыҟоуп.

Амаан даҽаапкъеит.

Аҧкәынцәа рыла ҭраа икнаҳаз раб ишихәаԥшуаз, руаъәы даахаха-чахан, днеиҭаҵын иаб иахь иҽынеихеит. Инапқәа хахаъа иаԥхьаҟа иоужьны икын. Иныҟәашәа рссаны днеиуан. Иаб диқәымшәакәа дивнаган, дыздыкнаҳалаз арашьапы днадҳалеит.

Зегьы шьхныԥсыланы ахәыҷы ихәаԥшуан. Иара ара даадҵын, напыла аҳауаҟны деимдо иаб дишьҭалеит, аха дыргоегьых дивнагеит.

– Ҳаи, абааԥс, ҳаи, ламыс шәмоуаит, аҳәа гәаҵәа шәыгроума, ахәыҷы дахьышәшьуа шәымбаъои, длашәхеит!.. – иҳәеит насҵха игылаз аъәы.

– Акгьы ихьуам. Ишәара нихҟьар, иблақәагьы шыҟац иҟалоит! – лҳәан, лыҷкәын даалгәыдлыҳәҳәалеит ан. Ирыкәша игылаз аказақцәа ааимҟьан, амҩа налырҵеит. Ларгьы дҵысҵысуа, дгәынқьуа лыҷкәын иҳара данкны амаҵурҵахь длыманы дцеит.

– Нан, лашьцама, акгьы збаъомеи, нан! – иҳәон иара. Лара лҧыраҳәа лҽагәаны илкын, акгьы лызҳәомызт.

– Абас иаразнакала лашьцама, амра абаца, нан? Абыржәакәымзи амра анахьхьи ианкыдыз, иабацеи? Баба дызкнарҳаи, нан, дыршьуама?

– Мамоу, нан, сыҷкәын, доурыжьхьеит.

– Дабаҟоу, нан, снаги Баба дахьыҟоу, изылашьцеи абас?!

Ан деиҵақьы-еиҵақьуан.

– Бзырҵәуои, нан, аа?!

– Уцаны аҵәца азна ахырҵәҳҩа сзаага! – ара иаанхаз Ҭапагә иҷкәын ахбыҷ инидиҵеит Амаан. Магәра дыҩны дцан чаҟәак азна ацхаъҩа иманы дааит, иаб ииржәауаз ҷьшьа.

– Ари ҳара ҳзы акәзам, Ҳаҷьарат иоуп аъба иакы, иганы иҵа, аъба дыԥсуеит уи, – иҳәеит ауриадник. Ашаха аатҵысҵысит. Ҭапагә иҷкәын иахь дааԥшит гаъарак ихьыр ҳәа дшәаны. Магәра ичаҟәа иикыз лкажьны наҟ дынрылҟьа дцеит.

– Арҵ зегьы ахәшә ыфаны иҟоуп! – аҕьеҩ аатиргеит Амаан. – Ишәсырбап сара! – аказақцәа раԥсақәа ҵәыъза изхаз рабҷьарқәа аадырҵыс-ҵысит.

* * *

Абар дырԥегьых амра хыҵны лахьхьи илеиуеит. Уаԥы ихабар ыҟаҳам, амала, Ҭапагә игәараҭаҷы ҽеи шыҟам удырратәы, аилауаҭырбжьы гоит.

Анылашьцоу ажәԥан ҵырлашаауа Шарҧыеҵәа цәырҵуеит. Ашәарҭа аныҟоу ауп ахаҵагьы данаҭаху, аха…

Ҳаԥьарат днеиааиуашәа аҭаҭын дахоит, дахоит. Игәы ҵнашьаауан. Уаҳа илам. Ус, иааигәара ашыцра амахәқәа аақәацмацан, хәырч-хәырчҳәа шьҭыбжьык геит.

Даатрыст, итапанча ахәы быжькыцәҳа иаатиԥааит… Магәра иакәын. Шьҭа Хьрыпс дыҟаҳахым! Арҭ аҳәаҳәала иныркылома, индырҵәома ранаԥьалбеит! «Кьахьаа, ш-Кьахьаау, урҭ инрышьҭраку!..» имҳәази Амаан, далагазар акәхап шьҭа!

Аха уара ишаауҭахыҵәҟьоу, абар иахьыҟоу ҳәа схы наганы иумҵаскрым, Дырмит!

– Иҟоузеи абааԥс, уахь?! Хьрыпс дзымааи?! – ахәыҷы ижәԥахырқәа ааникылеит Ҳаԥьарат.

– Уи… уи абнахь дырххо ԥьара дрыманы ицеит, – иҳәеит Магәра.

– Изакәи, изҽуи аказақцәа?! – дҵааит Ҳаԥьарат. Ачкәын ҽиҵуам.

– Зҽумҵуеи, уаб дабаҟоу Магәра?! Ыы, уаб дахьыҟоу саҳәишь?!

Ҽиҵуам ахәыҷы.

– Ҭапагә иԥны дыҟоума?! Изсаумҳәои!

– Исыҵ атапанча, Ҳаԥьарат… – аарла ҽааиҵит ачкәын.

– Иалухи атапанча, исаҳәи иҟалаз? Мыждарак шәанымиакәа шәыҟам, иуҳәом акәымзар!

– Исыҵ атапанча, ма абри иуку ашәақь!

– Мамоу, Магәра, уара макьана абԥьар укуа уҟаҳам! Ар тәазар ҟалап уа!

– Ааи, итәоуп. Цәгьа игәамҵуеит, уахеи-уаҵәи ирызнагаргьы уаҳа ирызнагом, иқәҵуеит. Иқәҵуеит, избанзар ирфо роуҳом. Иара зынҳак иҽеимырҵысааит амарԥьа, ҳәа узаалыцҳаит нан…

– Исаҳауеит иуҳәо зегьы. Еснаҭ изыруз шәзыруит, шәахырхит сымшала. Уаб дҵаркма?

– Мамоу, – илаҕырҙқәа аҳәаҳәыҳәа иҷашы илеиуеит ахәыҷы.

– Дабаћоу, нас?! Дыршьыма?

– Исыҭ Ҳаԥьарат, атапанча…

– Уаб иԥсы ҭоу иҭаму саҳәа, Магәра?

– Атапанча…Ауриадники аказакцәа реиҳаби иааргәыдҭаны исшьуеит…

– Ићоу уасҳәап. Урҭ уара иузшьҙом. Сара исшьуеит. Уара абыржәыҵәћьа узлааз ала акәымкәа, абас ҵаћала уца! Егьа узыласуазаргьы уласы! Уа ар ићоу зегьы абыржәыҵәћьа иқәҵны ицо ићасҵоит! – иҳәан, ахәыҷы игәшәымшә ҳәаны ижәԝа ааникылан, ладахьала ддәықәиҵеит.

Маҷк данынаскьа, даақәҵәин: – Ҳаԥьарат, уажәы уцаны амца рылоуҵома ара? – дҵааит Магәра.

– Ааи, ааи, уажәыҵәћьа урҭ зегьы сара амца роусыжьуеит, уара уласны уца ҳәа уасҳәеит, мамзар иушьҭалоит, уласы!.. – иқәҷиҵит Ҳаԥьарат.

Иҭаҭын рҳәны инеиҷыҵеикын, ацәамса афԝы лаҳа-лаҳауа ашыцра иныле иҵеит. Иҭырҳәыцааны знык-ԝынтә днаҷыхеит. Ԝынтә-хынтә даалеиԝеит аҳаԥы аԥхьа, ишәакь иҵаргәо.

Иҷаархәаны аҳаԥы дынхәыҵаԥшит. Еиҵхәаа иуапа каршәуп, акәадыр балышь хчыс иатҵоуп. Насҵхашәа хәаша-машақәак анԥсаланы касыжәқәак ҵыртланы ишьҭоуп. Урҭ ааилеиԥьгәан, наћ инаиршәит. Иуапа аарҷеы-рҷены икәаԥҙа абалышь ахы иныкәиҵеит. Даанаԥшы-ааԥшит. Инаԝс, аҳаԥы аҭылашьцара инхәыҵибааит, иҏеиҏеиуа ашыцламшә иадкнаҳалаз ихҭарԥа шкәакәа. Ԥшьаала днеин иаакныхны дыԝдәылҵит. Аҳаԥы аҵәыҵәфԝы ацынхәрас – ашыцра, аиаҵәара ирхылҵуаз аҳауа ҷаца ааинырит. Ааԥынра… ааԥынра аҳра ауан. Ахаҳә днықәтәан ишьыгрын еимаақәа ишьапқәа ҭаћаца иԝишьеиҵеит.

Икаба еицрыжәжәа ахаԥақәа нҭырбаћаца, ихәда ԝыҵкааны иԝеибаиркит. Икәымжәы нақәҵаны, ираҙны маћала иҙара анаа иԝыиҵәа, икаба аицрыжәжәарагьы аҵәахит.

Ихҭарԥаш еиларћаца иԝеихеиҵан, иланарԥшыга ааиԝыҵракны, ибардан шәакь иҵаргәо аԝада ашыцра дԝылалан, Ҭапагә иҭыҙҭып иԝахыкны, дахыкәшаны, ахьараԥьра шыћаз

ихы ирхеит. Ишьапы иаланатцо ианалагалак дааҭгылон, нас иҷыԝеихон.

«Дабаҟоушь сан, сан дабаҟоу?! Саҳәшьцәа? С-Маахырбла? Дызҷузеи, ланаԥьалбеит! Ааԥын тамашәҭ аԥшшәы змоу атцкы лшәуп. Хьшь-цәҭцәашәа акыркыр дыччоит. Мытԥмыць хышәҭны деикәаԥхоит. Аха дабаҟоу лара? Зны-заҭцәык лыбла анҭаԥшра…

Ех, Арап мыжда, Арап… Фаҭ иԥсажә еиҭаз Арап!»

Дԝазеит ахьараԥьраҟны. Маҷк иқәацәрашәа иахьыҟаз ҭыпҟ аалихын, иланарԥшыга иблақәа инарыдкыланы длаԥшит алада, Ҭапагә иашҭахь. Иаԥхьа махәқәак иԥырхаган, днарыхаарыхеит, измуқәоз аахижәжәеит. Иҷеааирҭынчт. Ашьха ангыло еиԥш изакәызеи иԝеиуа цаҟантә. Инрыдикылахт иблақәа иланарԥшыга. Иибозеи, анаԥьалбеит! Ар қызықызуа агәарԥ иқәжьуп. Нас ԥшьаала иланарԥшыга нага-ааго, хәыц-хәыц агәарԥ еимдо даақәлеит. Еивагылаз аца дуқәа рытцаҟа аԥьыкәреи еилажьуп. Аказақ ҷкәа еизҭәаҭцәаны ави-сиҳәа рҭыхәақәа ҟьауа иахагылоуп. Еидгәамҭланы уажәы-уажәы аҟаҷыҳәа еицҳауеит, еидҭыгьлоит.

Арахь даахеит аланарԥшыга. Ирҟәаҟәаз ашьамаҟарахә рцәақәа, ршьапқәа, рыхқәа уҳәа ақәаҭа итцажьуп. Алажәқәа ибақьа-бақьаҙа крыфаны, иаашьаны атлақәа ирымҭаиоуп, абаԝажәқәа хыҟаҟааua.

Иҟаԥшьҙа ашьа ықәшуп. Арахә рымгәацәақәа итдырбгаз ауац афԝы аԥша иԝанагоит. Игәы архынҳәуа иԥынҵа итасуеит.

Даҷеа маҷк даахеит аланарԥшыга. Ара ду амҭан ауаа еикәагылоуп, рыгәҭаны арамахә аҟны ишьапқәа рыла дгьалгьало дыкнаҳауп Ҭапагә! Ааи, Ҭапагә! Зчеиԥьыка дныҟәнагахьаз Ҭапагә ҳалал. Дыкнаҳауп. Иланарԥшыга аахыцхыцит Ҳаԥьарат, иблақәа акакаҷ аатцашәеит. Аказақ икәша игылоуп. Урҭ рахьтә аҙәы ҟамчыла аҷыжә ааихиргоит, дааитцахәачуеит, даагьалгьалоит. Ҳаи, иараби, изакәызеи ила иабо?! Аҳәагәатцәажәқәа! Деиқәатцәаҙа дышәхьеит. Абан, наҟтәирахьала, дцырцыруа бԥьарла деиқәных Амаан дахьгылоу. Иҟама, иаҳәа цыԝцыԝ ду – дышԥеинаалоу. Игәышԥы аҟьаҟьара маҷк иаадхалеит

аланарԥшыга. Ааи, иаадхалеит. Амаан ахаҵа. Ишәаҟь иазнагарушь абрантә? Шаҟа игәышԥы бзианы ибоузеи! Арахь Ҭапагә рыцхәагьы дыбжьахеит...

– Ахысра – мап!

Ҳаԥьараҭ иҷеыҩеиҵихын, ԥшьаала дҩагылт. Ахьараԥьра даалҵын уа ахәыԥшъа даақәгылт. Анапсыргәыҵа дангылоуп. Арахь уаҩ дыԥшуам. Дырҩегь илақәа инарыдикылеит аланарԥшыга. Анхацәагьы ыҟоуп рыцхәа, аказақ рыматҵ ддыруеит.

Иаадихт иланарԥшыга, ихәда инхишьит. Итапанча ааҭихын, аҵықь аатиргеит, ажәҩан ахь ахы рханы...

Адруҳәа ахысбыжьы ахьгаз ахь иҩхьаԥшит. Ихҭарԥа шкәакәа мыжда иԥеиԥеиуа ишьҭахь ихиаалоит, иҳара еиҩкәыцәаа, ираҳын ҟама нааҳа иадуп, иарма напала ибардан шәақь иҵарсуп, иарґьа напы иаку итапанча ажәҩан ахь ихоуп, аԥсҭазаара аҟамчԥҵаҵа итнахыз Акьахьба!

– Ааи, сара соуп, Амаан ухаҵкы! Акьахьба соуп! Уҩеи арахь, ур уманы! Атама ацәырԥссаразы аҳәа зыҟәныҳҵаз ушԥаиҩызахеи! – ибжьы ларықәиргеит Ҳаԥьараҭ. Нас ԥшьаала дҩагьежьын, ахәыԥшъа азқәа дықәланы аҩада иҷыҩеихеит, акка-ккаҳәа ашәак ҳәауа.

Азнаказы ар ааиланарҳыҳеит ари агәаґьра. Нас рҽааиларцалан, рҽаадырґәгәан, иҩҽыжәлеит. Анхацәа раԥхьа инадыргылеит.

– Дхәуп, уи шьҭа хара дызцом, амала агәаҽеанызаара аҭахуп! – рыгәҭа дналагылеит ауриадник Дырмит. Уи дивагылоуп аказақцәа ашәҩык рхы.

– Уҩны уца, Ҳаԥьараҭ, уршьырцоуп арҭ зушьҭоу, уҩ, уҩ! – дґьаҵәыґьаҵәуа дҩеихьҳеит Ҭапагә иҷкәын.

Хысымҭак аҟара акәын усҟан Ҳаԥьараҭи аказақцәеи ирыбжьаз. Ҳаԥьараҭ аҷкәын дааимлагәаны дыкны, иармарахьала ахылаґьара дҭеиҵеит: «Уршьуеит, мамзар абыстәи уца! Сара сыршьҳом!» – ҳәа наиаҳәаны.

– Сара сыршьҳом, уара уоуп изышьҭоу, Ҳаԥьараҭ, уҩны уца! – дырҩегь лахьхьынтәи дґьаҵәыґьаҵәуан ахәыҷы.

Ҳаԥьараҭ ишьапы ахәра иаланаҵо ианалагалак, ишәакь наиҵыргәаны даатґылон. Ишьҭахьҟа длаԥшуан. Амра ашәа-

хәақәа рылаҷҷо, мшын цәқәырԥашәа изазауа ишьҭала иԝеиуаз ар усҟан иаанҧасуан. Иҵәырбзҙа аԥсақәа зхаз рабԥьарқәа ырмазеины иркын. Урҭ аԥсақәа рхы иҵагылан анхацәа. Амра ашәахәақәа зныҷҷалоз абԥьарқәа рсамԥалқәа уҧаҷҷон.

– Уи ҕәҕәала дхәуп, шьҭа хара дызцом, иԥсы шҭоу дыктәуп! – ибжьы ҧацаҙа иаагеит ауриадник.

Уи иақәшаҳаҵны, ргәы ааҕәҕәахеит ԥьоукы.

Дырԝегьых иҧыԝеихеит ԥхьаҟа. Ашьшьыҳәа иаатцысит аргьы. Ахәыԥшҙаҟны ихыгьежьааҙа зымацара игылаз ашәшьыра дныҵагылеит. Дааҳәит иаҕацәа рахь. Иҟаҙоузеи дара?! Ицәхаԥшь-цәеиқәараҙа, ԥҵақәак ԥшак иаманы амшын ахьтә иԝыҵыҵын, еилырхуа ажәԝан иаатцалеит. Нас иаагазҧазны, иҵынчҳаҳараҙа ана-ара иаақәгылеит. Аԥшагьы нрылкәраа ицеит.

Фаҵажә бажәырԥагала Ҳаԥьараҵ данихәыз, абна агәҵаны, аҙыҷҷар ахықәан дшабо данышьҭаз ахәрашәа изыҳәоз аҵыс иаҵәа ааин, Ҳаԥьараҵ даазҵагылаз аҳаҷҷа иаалатәеит. Иналаԥырԥыр-аалаԥырԥыруа акыр иаалаҟәуан, цқьа дахьабарҵаз иаақәтәеит, игәыкыҵәыкуа. Амахә хәыҷы изықәтәаз инықәтҽи-аақәтҽиааит. Аккаҳәа, агәы еиҟәыҷҷаауа ашәа аацәырнагеит. Зны, уи ашәа шьҭиааҙаны идәыкәлеит, нас, ахәқәа иныршыс-аарҧысны, абахәқәа ирызцеит, уантә наҟ ашьауардынқәа рыхра иаҧагьежьны, ажәԝан ахь, Сасрыҟәа ирашь Бзоу амԝала идәыкәлеит. Инҵәаҙомызт уи аҵыс иаҵәа хәыҷы агәы иҵганы иаанагоз ашәа. Ахы хәыҷы ныртаны, ҧыцха, Акьахьба иахь илаԥшит. Убри аамҭазы аҙҵаҧеақәа, аҙкнаҳақәа илеиуаз шьхныԥсыланы иаанҧасит.

Дгьыли-жәԝани шьаҳиҵхеит.

– Шәаангыл зны! – ибжьы ҧацаҙа иларықәиргеит ишьҭала иԝеиуаз. Еиқәԥсы, еиқәыҙырԝуа иаанхеит. – Ухаҵаҵәкьазар уаарылҵ, Амаан, арахь! Раԥхьа ахысра уара иусҭоит!

Инхьаԥш-аахьаԥшит ауриадник иахь. Иара дадырсызшәа дыхшәааны рыгәҵа дгылоуп.

– Уажәа аҵак дазыԥшуп! – иҳәеит Ҭапагә, дааҳәны Амаан диҧаԥшуа.

– Уара уажәгьы уԥсы ҭоума?! – илақәа цәыркшаԥаны дааизхьаԥшит ауриадник.

– Ишубошәа! – наиаҭеикит Ҭапагә, дычны дбабаҙа.

– Ааит абааԥсы! Амаан, бжь-баак урҭакызар урҭысцҟьаауан, уара аҳәаҕра, аха иабаҟоу иахьсгәыҕырҭаҙамыз сҭахара ҟалеит акәымзар! – иҳәеит Ҳаԥьарат.

Абри аамҭазы, ажәѡан иатцәа атцантә иалууаа игон шьҭыбжьык, Ҳаԥьарат илымҳа иҭасуан уи: «Адунеи хызфаахьоу ҳәа уаѡ дыҟаҙам, хатцатцас имѡасыз иоуп адгьыл иагәытцаҳәҳәа иаднакыло! Ахатцара Нарҭаа ирцырҟьоуп!»

– Зыкәа сҭаршәны сызтцәахуаз, зчеиԥьыка сааҙахьаз анхаѡыжәлар, иҭабуп! Иҟалап шәхаан бзиарак! Уи са сахьымҙеит, аха... Уара, Амаан, сара сзыҳәан ԥьарак, ҳамҭак уоуа изыҟамлеит, уи узахьымҙагәышьеит! Сара сыԥсы сара сақәиҭуп! – итапанча аатигеит. – Абра инҭәеит сара сызнысыз амѡагьы! – иҳәан, иаргәтцыста итапанча ахы надикылеит.

– Аа, ак ҳзумун, Ҳаԥьарат! – аҕзаа ааилдыргеит ар рабԥьар ахы иҭагылаз анхацәа. Ҳаԥьарат даҽеак иҳәар иҭахын, аха изымҳәакәа датцхеит инацәа зтцакыз абԥьар еиқәыхьшәашәа. Уи усгьы мцы аҳәаҙомызт, иара изгьы еижьагамхеит...

Маҷҙак ус дгылан. Нас длеизҟәыҷын, дзыдгылаз аҳаҷҷа ашьапы ҟьантаз ибҕа надсылан, дшахьҳәазоз длеин, аѡада игәы рханы дынкаҳаит. Итапанча игәы инықәитцеит. Иапшәымадаха, зымѡа ишьҭоуп ибардан шәақь. Иааԥеиԥеит ихҭарпа шкәакәа. Иаргәтыста иадыз уи аҽацә иѡкылҟапшьааua-иѡкылҟапшьааua мацара, есааира ашьапшь аҽырҭбааua ицон.

Еилаѡеиласуа ажәѡан ашҭа иаатцалеит апҭақәа,лаҕырҙқәак нкапсаны, ашьхаҟа еихеит.

Ахәрашәа изызҳәоз анцәарцыс иатцәа, ашәтра зҽазызкуаз амахә иқәтәан аҽеикәапсаны. Какаҷшәа алабжыш хәыҷқәа хаҟәҟәалон.

Ѡахьхьи, ашьха ҕьаҕьаз ҳаракырақәа рханы ажәѡан иатцәа иалаланы, мраҭашәарахь рхы рханы ихиаала ицон шьауардынқәак.

Диан Акьахьба ус, дызныз имѡаду даамѡахытцызшәа иԥсы ааиҭеикырц... Имҟәытцарԥсны иикыз итапанча лѡа хәыцык тышәшәо ицон.

Аҭарақәа шҳәыпҵыз, ашыѡ-сыѡҳәа илаҟәҙаны, Акьахьба иааихагьежь-ааихагьежьын, нас рҿыѡаҳаракны иҧыруан наҟ ажәѡан ҭызпҵссаауаз ашьха ҳаракқәа рахь, ҭыси ҳәыҳәи иҟоу зегьы иршәаԥьҳәаѡхарц азы.

* * *

«Абзиара аҙбахә ҭынчуп, ацәгьа ласуп», – шырҳәо еиҧш, Раҳаима дахьындәылҭыз ллымҳа иҵасит лыҷкәын Гарҧ астражникцәа дыршьын, дрыманы сакасала иаауеит ҳәа.

Ашацаҳәа даагьежьын, лыпҳацәа аитҵбацәа Мкыд, Зиза, Заҳаида иралҳәеит маҭәа ԥшҙала рҿеиларҳәарц, Лыхнашҭа еизара дук ыҟоуп лҳәеит.

Илыманы дѡеиуеит, аха абар – Лыхнашҭа. Ара ҭынчроуп.

«Нан, измааноузеи?» – ран илазҵааит.

«Шәҙырѡы, сыпҳацәа! – лҳәеит ан гәаша. – Ишәасҳәап ҳзыкәшәаз! – лцацха иаҵаҵаны илымаз Ҳаԥьарат итапанча аавҵылхит:

– Абри жәбоу? Ари шәашьа Аҙаԥшь дызлеишьыз атапанчоуп. Уи сыҷкәын ҳамҭас исимҭази, нан, сыҷкәын... Абриала сҿысшьуеит, исҳәо анааҟашәымҵа. Шәашьа астражцәа дыршьын, уажәы сакасала даҳҧыргалоит. Аҙәы лаҕырҙык анаашәыҷшәа, исҳәаз шәаҳаит, усҟан шәашьа дшәырпҳашьеит ауп! Ааи, нан, убас ауп... Уи алаҕырҙ иаҭәам!»

Аеҳәашьцәа урысыр шьакәарак рылымшәо, ицәыш-цәышҙа игылан.

Сакасала Бгардәны ацҳа Акьахьба дрыманы ианаакәлоз, Раҳаима лыпҳацәа лыманы днырпылеит.

– Уа мшыбзиакәа, нанраа! Шәылтә сакаса ҳамҭакы илашәыргыл. Ааи, нанраа, ус ҟашәҵароуп!

Асакаса ԥшьаала ацҳа иаакәганы ашьац иаҵәа иныладыргылеит.

Аиаҳәашьцәа рыцҳакәа акраамҭа ирымбацыз рашьазаҵә инеихагылан, икахәхәа-кахәхәа иҧаны рызкәа зѡычоз рыхцәкәа нҷакны иаахҵәаны игәы иныкәырҵеит. Нас маҷк шьҭахьҟа инхьаҵын, рыхкәа ларҟәны имкәацаҙо илагылеит.

Раҳаима лыԥҳацәа даарывсын, ԥшьаала длаҟәын, напышьашәала лыҷкәын иқәыршәыз ашьыршьаф ааиқәылхит. Ҭынчран зынӡа, аӡәгьы иԥсы леигаѡеигомызт. Ари ацҳа иаҵыѡр ицоз Хыԥсҭагьы еиҳа абжьы ҭынчхазшәа иҟан.

Нас ишьапаҟынӡа блала деиԥхьышьшьаауа дышѡеиуаз, лылаԥш надхалеит кәаԥк ашьа зыдѡалаз иаргәҵысҭа.

«Уҳ гәышьа!» – лҳәан, лҿыѡеиҵыхны дѡагылеит.

– Арыгъарахьала уаргәҵысҭа хәуп, уан рыцҳа, уан! Ари уара ухымҭа ауп, уан агәаҟ, уан! Асҵәҟьа уаҩацәа ухы рымҵоукрымызт, уан жәымҭацәгьа. Уан! Уԥсыз ҷьысшьон, аха мап, умԥсҙеит, уан хәашабга, уан... Амыткәма аацәырылгеит Раҳаима:

Ҳаи, нан, шәхаҵкы сара сыԥсааит,
Жәлары зегьы рзыҳәа рацәак даԥсаҙамкәа,
Жәаѡа шыкәса раахыс аԥьа шәзырбахьаз,
Шәнапы дыкәыргыла даажәгоит иахьагьы,
Нан, сыҷкәынцәа, са сшәыкәыхшоуп, нан!
Унан, с-Ҳаԥьарат, уан дукәыхшааит!
Уан, ара дыҟоуп, ажәымҭацәгьа, уан!
Аԥьа зурбо анхаѡыжәлар иудгылоу,
Рԥьабаа хәыҷык сгәы иалоуп, акәымзар,
Уара узыҳәа гәыѡбарак сара иҟасҵом.
Жәлар адкылан аныҳәаԥхьыз уцысҵоит,
Сыҷкәын-заҵә, умѡа иахьа узкәылаз,
Иԥшҙаны, ихааны уара узы иҟалааит.

Ажәлар Раҳаима иаалымырдеит:

Агәырѡа мыцхәы ҳаургар ҳәа ушәеит,
Уи қәнагамкәа иаҳзууит, Ҳаԥьарат,
Иуҿҳәацәаз акы нҳажьуаны ҳаҟам
Иуҳәаз уажәаԥхьыз ҳара инаҳагҙап,
Уеиԥш ахьы иаԥсаз арԥар ҕьеѡқәа,
Қыҭа-цыԥхьаҙа аӡәаӡәа ҳамазар,
Иҳазхон, нас иааурыз аадыррын!

Уаа, руа-уааy, уа раида гәышьаʒа,
Уаа, раидари Ҳаԥьарат ахатца!
Ианнеигәышьа. Иҽырҭынчны дыԥсгәышьахьан.

***

Ицеит аамҭа. Ажәɷан ихытцит аԥҭа хәашьқәа. Амра ашәахәақәа лашаʒа иақәыԥхеит Акьахьба иԥсадгьыл.

Анхаɷыжәлар иргәашьамхыз иқьашана иахагылоу аԥсазатцә аҟны есааԥынра иааины иаақәтәоит Анцәарҵыс иатцәа хәыҷы, Ҳаԥьарат ахәрашәа изызҳәалоз. Инықәтцәи-аақәтцәиуеит, абырлаш бла хәыҷқәа иахаԥсоу ахалашауеит. Иргәыкны, ихааʒа ашәа цәырнагоит.

Уи уажәы ирзышәаҳәоит иԥсҭатцагоу ааԥынра, аԥсабара гәырґьахә!

АПОВЕСТ

АШЬАМҨА

Анцәа уимҭиир, аҩсҭаа уизыфаҙом. Анцәеи аҩсҭааи рыбз еивҵоумашь? Дыҟатцәҟьоушь Анцәа? Дыҟоуп, ааи. Дабаҟоу, адгьыл аҟны акәу ажәҩан аҟны акәу? Зегь ибарҭахарц азы ажәҩанқәа быжьба рхагәҭа дықәтәоуп. Уи адгьыл аҟны ауаа шамкәа ишеит. Аразҟи анасыҧи рзичаҧоит, рлахьынҵа иҙбоит, дырхылаҧшуеит.

Аҧкәын заҵә итәы цәгьоуп. Амзара (Пицунда) сентиабр-оқтиабр 1985 шықәса. Дырмит Гәлиа ихьҙ зху арҿиаратә ҩны абыжьбатәи аихагыла, асаат хҧа – атцхагәаны. Ула атцәыршы ҭакызар иубом. Аҧхыҙ. Ааигәа иҳаргылаз аҩнеихагыла илаваквны аҟәақ-аҟәаққәа бзырбзанк шытҟәацра адыд-мацәыс хысит. Ацыҧхьқәа иаунажьуаз ауаҩы дарлашәуан. Иаахыцхыцит аҩнеихагыла. Аҿақҳәа абгъа ааҧҵәазшәа ашьҭыбжь геит. Аҭуани абыҟәи ахьеиларсу аҷҧа-ҷҧаҳәа ишьаны, унацәкьыс ныбжьалартә иааимыггеит. Шьак ҟаҧшьҙа иныбжьахьхьит лагҙа-ҩагҙа. Еиҭадыдит, еиҭамацәысит, еиҭахысит дгьыли жәҩани рыбго, аха аҩнеихагыла уаҳа имхыцхыцит, имзазеит, ус ишьаҳиҭханы иаанхеит. Амала, абыҟәи аҭуани реивҵапҧсарҭаҟны иахьаршьаз уажәыгьы ашьаҧшь бжьахьхьуан...

Адабла зысыз еиҧш зны саатрыс-мтрысит, сҩышьҭпан сиарҭагьы сныкәтәеит.

Азатцә итәы цәгьоуп, дад, азатцә. Анцәа дыҟами. Уи быжьжәҩанк рхагәҭа дықәтәан ҿыцха дыҧшуазар, иишаз ауаа арыцҳара иакәшәар иуам.

Аҧкәын заҵә арра дыҟоуп шәҟәыбгъыцк ааимышьҭижьҭеи маҷк аатцуеит. Афганистан мыжда, Афганистан. Уахь дыргар ҳәа

ацәшәара ҳаман иани сареи, иҩызцәақәакгьы дәықәыртцахьан азы. Ииаз дубап, зынӡа икылаӡыз убап.

Уаҳа сызмыцәеит. Имшар иабацоз, иҟанатцац акәын атцхгьы иҟанатцоз, ишеит. Ишьаз ҳаҩнеихагыла атуан ашьа ибжьыхьхьуаз сыла ишыхгылаз ашьыжь аҩныҟа агаҟа иқәсыршәт.

Сааит. Аҩны иҟоу лаҳаитқәит абаҟоу, гәыпснычҳароуп, гәыпснычҳароуп. «Сыпхыӡқәа ҽеим, ҳачкәын... еи... ҳачкәын,» лҳәеит. «Апхыӡ баа акрадыруама, апхыӡ пхыӡуп,» – сҳәан, снытцытцны Маԥь икомандир иахь ателеграмма сышьтит, иҟоузеи, анаԥьалбеит, ҳәа.. Иҟам атак, ҽенак, ҩымш, хымш. Дабаца ҳачкәын? Дрышьтрызу Афганистанҟа? Иаҳахьчода, мшәан, убра, ҳзабашьуада?! Ҳазлеиуацәеи, ҳазлеитынхацәеи, ҳазлеипхнагьлацәеи афганааи ҳареи?!

Иналаршә-ааларшәны ацинктә кәыбақәа ҳзаарышьтуеит. Ааигәашәа, жәаашықәса акәтаҕьцәа илкәкәааны, ҳазхара иаҳзымбо иҳааӡаз ҳачкәынцәа атцарақәа рахь рышьтра, ашәҟәқәеи, атетрадқәеи, аҩыгақәеи рцынхәрас абԥьарқәа надыркны – Афганҟа. Уа иахьнеиуа ирылабжьоит, иддыртцоит икылкааны ахысшьа, Смыр Гәдиса, еипш атыс мҩас абла тыркьо аҟнынӡа ианнарцалакь, абыржәшьтоуп ауаҩра аншәылтц, шәанхатцаха, шьта ари аҳәынтқарра зтахым, икылпшуа наҟтәирахь итәоу шәықәлацәа иаашәыкәшәо зегьы аҙәы шәиаҩымскәа аҟәҟәа-ҟәҟәаҳәа иларгәыдтца-ҩаргәыдтцо ишәшьуеит, ус иаҳа иеиҕьуп ҳәа рҿынадырхоит. Аха, мшыбзиа ҳәа узеихырхәааны апсшәа зоуҳәо иаргьы убас атак уитоит. Убри азоуп «ҳамтас» лассы-лассы ацинктә кәыба чапақәа иртатцаны ҳачкәынцәа рыбаҩқәа заҳзаарышьтуа..

– Ааи гәышьа, ааи гәышьа... Уабаҟоу уара Маԥь, с-Маԥьаа?.. лыбжьы аалымкьоит аҩны иҟоу, аҩымсаг лкума, ацәартақәа еиллыргома, дҳәарпсаруа аҩны дахьыҩноу.

Иҟам ателеграмма атак, икатцәкьам. Даҽеа ҩба, хпа телеграмма быжьхаркьеит акомандир иахь, ушьтахьтәигьы адрес – Гәдоутца, Лермонтов ихьӡ зху амҩа ҳәа лантцаны, ахә лахшәааны. Ҳапшуп, ҳапшуп, ҳапшуп. Абар шьта иахьеи уахеи атак хмоур, сдәыкәлароуп. Сара Маԥь сишьталоит, ацәкьа дакызар дамысхыроуп, абар, уаб сахьыҟоу ҳәа, дшьацәхныслазар,

дынцәыҵцахх-цәыҵцахх дкаҳауазар, ҳаи, абааԥс ҳәа, – ижәԝа снаҵаххны дааныскылароуп, каҳашьа имаҙам, избанзар, ида дсымаҙам, ахаҵа дызкәымшәо акгьы ыҡам. Дҭакызар? Агәыр аԥынҵа ахькылсуа кылаарак амамкәа иҡаларым уи абахҭа, сдаґьхаргьы, смаҭхаргьы убри акылҵәарсҭа пахәынсалеи скылсны, Маԥь имахцә данкны, дкылґәааны дкылызгароуп аҳауахь. Уаҳа иҡасҵари с-Маԥь заҵәы иоуп. Издыруада дыхәны дшьаартцәыраха дыҡазар. Ихәрақәа ҽеимашьшьы изгаша ахәырбґьыц бжьымшынк-бжьышьхак рнаԝс иҡоуп, снабжьҡьан иааганы ихәрақәа инрыцәсыԥсап, иарԥсаҳәап, иарґьап. Ґьамада снаҭәхәап хынтә. Нас маԛк сааиԥеиԥшып. Ихәар бзиоуп, иамур, иҵегьы иґәґәоу, акараҳәа ашьанҵа ааиҡәзыршәо, алаԥштҳәа сымоуп, ишырҳәо еиԥш, ахьаца казҽаз, ашьха ахаҳә еиҡәзыршәаз, абынҿеаҳәыс матиказтәыз алаԥш ауп. Алаԥш лаԥшуп, агәы хаҳәуп, ашьамхы ԥысҵоуп. Џьыкагәарҭак сҽы иҵаԥсаны амшын агәы ихысыҭәхәалоит. Чыффу, бжьмшынк ирхысцеит, чыффу, быжьхрак ирхысцеит. Уи ихәароуп. Избанзар ида дҳамаҙам. Ҳара ҳзы хыхь – ажәԝан, ҵаҡа – иара.

Ицеит иахьа-уаҵәы захьҙызгьы. Ҳла Чарлик ахуҳәа ишуа агәашә ахь еихон аԥошьҭамԝаԥгаԝ дааит ҳәа. Уи аҽеикәаԥсаны иақәшәацәгьаны, аб ԥсны ахәда ихшьушәа агәарԥ иқәгылоу аҳаҵла иатцаиоуп. Иҡрым-ҽрымуеит, игәԥсычҳауеит. Ааи, ахәхәа игәԥсычҳауеит. Ахы ҳнапы ныкәаҳшьыр, иааҵыхәаршәшәаны иааҳацәажәалон, уажә ҳаԥсы ҭацгьы агәалашәом, акрыфарагьы иаҡәыҵит иара, ичмазаԝхоу…

Октиабр ҳалал. Амчындырқәа ирҽассы ирҽоу ажьқәа еиҡәыншәыла, рыфԝы лаҳалаҳауа агәарԥ иҵоуп. Ҽаԝраҭагалан. Абар амра дырԝегьых иацеиԥш хьаа-баак амаҙамкәа, аԥошьҭамԝангаԝ дауоу дмаауоу ҳәа агәырԝагьы мкҙакәа, еилблаа-еилблаауа амшын иахьазлеиуа, инымҵәаҙо ҵыхәаԥҵәара змаҙам мԝадук ианырцеит, иаргьы ахы иаасуа убри амԝа иануп инҵәо ҷьшьа. Ҳаи анаҷьалбеит, быж-ьжәԝанк рхы акәапеираҡны баша инхамԝа иара иҽеибыҭаны дықәтәоума Анцәа, уантә с-Маԥь дибарҭаҙами, алаԥш бааԥс, амашәыр бааԥс дацәимыхьчаҙои? Иан лыла ҭраа агәашә ахь дышԥшуаз лыблақәа кьаҳәхарц акгьы рыгым.

Ан лҳақ гәатҟ, абааԥс, ҳ-анцәахәы. Ҳрыцҳауп.

Ааи, абар шьҭа хагәҵәы ҟаҵаны, нахьхьи жәԥани мшыни ахьеивҵарсу аҳәааҟныҵәкьа аʒы иахьналашьшь, имааԥсаʒо ашьамхы зҵоу, имааԥсаʒо агәамч змоу – амра.

Чарлик ԥагылан, аҿаарххан, дырԥегьых иааҟрым-ҿрымын, иаашьа-аашьо инеин аҿееиларкь агараж акәакь ингҿалеит. Нас ахы ԥышьҭнахын абҕа еилыҕраа иназкылԥшит, ус змамыз иабеинырхо-иабеинырҵо ҳәа игәеигәеиуа игәараз мҵык иара азқәаҟны иҿырԥа-ҿырԥо, лада-ԥада иқәкәашон. Абҕашара ааиԥыстҷәап ҳәа иназыҭрысит, аҿақгьы ааҿыҵгеит, аха, уаҳа умԥсит, амҵ «акыркырхәа иааччан», ааҟтәирахь азқәа рахь иниасын, ԥаԥхьа «ассааҳәа» ишьацәхартәуа акәашара еиҭаналагеит. Акрыфара агәамԥхо аҟынʒа згәы кыдʒааны иҟаз ала, уаҳа уи амҵ иааҳәынгьы иазхьамԥшит, агәы ԥҵәар ицап аҳәазар акәхап. Анамысдақәа, аԥхамшьақәа – амҵқәа.

Уаххьа ыфан ҳааилгеит. Ари ачанахқәа шылыʒәʒәоз акы лымпыҵҵәраан, аҟьаца аашьҭнарган, иуадышххараха адашьма илықәыԥсеит, ларгьы уаҵәҟьа аҟәыҿыҳәа аҟәардә длыкәтәан, дʒыҕәʒа лчанах ҧҿыхақәа дрыхәаԥшуан.

«Уи акгьы амаʒам, икаҳан иԥымҿыр акәын уаҕеимшхара ианҿееимыз,» – сҳәеит сара.

_ Ааи, ааи, икаҳан иԥымҿыр акәын акаамеҵ анықалоз, икаҳаны ианԥҿы насыԥ дууп, даара уаԥы изеиҕуп, – лҳәан, дҟәындшәындуа ашьшьыҳәа адәахьы дындәылҵит.

Ҳгәыла Накәыч ԥшьԥык иԥацәа арра ицаны, ахьыԥьԥьаҳәа ирхыганы иаахьеит, ҳара ҳаҷкәынзаҵә дмааʒаришь, анаԥьалбеит?.. Еибашьра ыҟам, даҿеакы ыҟам рҳәоит иахьа, уаҳа сылахь акгьы анимҵаʒеи ҳазшаз?..

Аԥьынԥьтәылатәи еибашьраан Бадра иҷкәынцәа быжьԥеишьцәа арра ирган, рыбыжьԥыкгьы еихыԥа-еиҵыԥо, ргәышԥқәа орденла иԥычаны, еихышәшә-еиԥшәшәа акәзаргьы, аиааира ҳгеит ҳәа икәаша-кәашо агәарԥ иааҵалеит.

Аԥҳәысеиба Шьамсиа лыҷкәынзаҵә даалхыкәкәааны (уигьы закәанʒам, ан лымацара дныжьны, аха аибашьраан акәым абжьааԥны азакәан абаҟоу, аха...) е-е-ес дрыма иныҵашәкәа ицеит. Ааигәанʒа Шьамсиа агәашә ахь дыԥшуан, с-Маԥь дан-

бааua ҳәа. (Ахәыҵқәа зегь Маԥь ҳәа раҳҳәоит ҳа ҳҟны, ус иандухалакгьы уа иаарыхьӡхалоит. Урҭ рани раби рзы еснагь ихәыҵқәами). Иҧырҷыруа ес-ааԥынра лыѽны абарҵа зҭыԥ хәыҵқәа зчаԥоз ажәҵарақәа дразҵааuан, «шықәсынаҟьак шәыҟаӡамызт, ныҟәара шәыҟамзи, нан, адунеи шәахымси, нан, ԥьаргьы сыҵқәын ихабар шәмаҳаӡеи, нан, ишәаҳазар исцәышәымӡан абааԥсы, сшыԥшыз даара сааԥсеит. Иара усгьы дмаар ҟалаӡом, дауеит, издыруеит дшааua, аха, данааua жәдыруазар исашәҳәа» – ҳәа аҧҷа-ҧҷаҳәа аҭәыцқәа еимкәкәааны зытра ҟазҵоз лыжәҵарақәа дрыҵаԥшуа драцәажәон.

Ааигәа, лынарцәмѽа данықәлоз, лгәылацәа иралҳәеит лԥьанԥьыхәақәа ахьыԥхьаку, лыҵкәын данааилак ирҭаразы. Лылацәақәагьы неиқәылпсеит. Убасҟан ауп агәылацәа ианыргәагь лыҵкәын ипатреҭгьы лываҵара. Абас ауп аԥсҭазаара шыҟоу.

Саргьы адәахьы сындәылҵшәа зуит. Макьана алаԥшҽаԥшы аман, аха шьҭа уахатәиала аԥошьҭа ауаахо. Ҳгәашә иавагылоу аԥса кьалантарқәа сынрыҵагылеит. Сыԥшуеит ашьхақәа рахь. Урҭ казказуеит, ицқьоуп, макьана, асы ццышә бырлашқәа аҽанамԥсаҳацт. Ашьхарҭакәажәгьы дуауаҳа, дшьаҳиҭха уа даҽазза даҽагылагәышьоуп, дабацари, ус илқәашьхеит. Агаҽантә амшын ҵаа афѽы ҳанто иаaиуеит, аԥныш гәаҳәҵәыхәқәа рыбжьы, аѽуеит.

Сызҵагылаз аԥса ақәҵәантә баҕырк ҷырҷыруа амахәқәа инрықәпала-аарықәпало, ажәѽа ԥҵәаны аԥырра алымшоша ҵаҟа илеиуан. Зда царҭа амамыз аҵыхәтәантәи аԥсамахә ианаақәхх, ахагәҭа пахәҳа иҟазшәа збеит. Иуҵәымҕу иҽаҵа ухы иаҟароушәа убоит, инарнаа-аарнааны инсызкылпшаасызкылпшит, агәы тҟәацуаны, аԥынҵа ашьа ааua аҟынӡа игәамҵны иҧырҷыруа. Снышьҭасын, иаасҧыхьашәаз лабыҵәк аашьҭкәыцәааны аԥырхәа инагәыдысҵеит. Абаҕыр слаба амаахеит, ахыкәымпыл нарҵәи-аарҵәиуа, ихьаԥшкәаԥшуа ицон. Убри инақәырццакны, ҳарбаҕь ика ҟаԥшь ду ашьапхыцыжәқәа адгьыл илалырҕәҕәа, ахы аасҽакны ҽадашәа хынтә, ԥшьынтә исыԥҟааит, издырызҭгьы адәахьы сдәылҵуазу.

Иара ани абаҕыр зынӡаскгьы иаанымҽасӡакәа, сыла ишабоз, ишиашаз џьаҳаным аҭылашьцаара илҭакәры ицеит. Аџьаҳаным ашә атра мариоуп, аџьанаҭ – цәгьоуп ҳәа.

– Узыргәамҭци, абаҕыр иузнауп зугәахәуазеи? – сышьҭахьҭәҟьа апшәмаԥҳәыс лыбжьы аагеит. Уигьы абаҕыри арбаҕьи рҟазшьақәа лгәамԥхо деисиӡа дгылазаарын.

– Сышԥагәамҭуа, ус баша, алеишәа арцәгьон исыршәеит ауп, – насҳәеит ҭакс.

– Ус акәхап, ус, – лҳәан днагьежьит.

Ажәытә уаа ирҳәоит: Абаҕыр аҭла ашьапаҟынтә ишубо иҷырҷыруа аҭла ақәцәахь ихәнозар – уусҟәа маншәалахоит» – ҳәа, ари абаҕыр хыхьынтә ҽыцха идәықәылт, ҽыцха Анцәа ишьҭааит!..

Ҳахқәа нықәаҳҵеит арии сареи. Сара акыр сзаԥхьо џьышьа хаз уадак аҟны снеит. Анбанқәа зегьы арыжәтә рҽаҭаны, рхы ыҵаргыланы, рышьацәақәа хаххала-хаххала аҩада ажәҩан ахь ирханы иркуп. Изаза-мазоит. Азҩа-хьаа ржәааит, зегьы арыжәтә ишԥачычоу ари адунеи аҟны, бзиарас иадырбалазеи, рыхқәа дагәаӡа иҟанамҵозар...

Абаҕыр, арбаҕь, ақәыџьма, аҩсҭаа – аа абарҭ ракәын еидысыҟәшәалоз, арыжәтә иаганы иҟаз анбанқәа анеидыскыла ирҳәоз. Ҳатәҩаншьап ирласны деибганы аҩныҟа дхынҳәуеит ҳәа ажәақәа злыҵшаз нбан ҟамлеит сара сзы ари ауха, ауха акәым, иара уи нахысгьы деибганы, деибганы, деибганы... Уқәшәира-сықәшәира.

Ашарԥазы еиԥш сылацәа нҵааит, сагьаанарԥшит Чарлик ауубжьы. Ари ҳла ас ииуа сымбаӡацызт. Мап, ииуӡомызт, уазын ҳәа сыҟоуп иаҳәоз. Алуқәа ирҽаԥсаз аџьықәреи еиԥш сыбаҩқәа хәашхәаша ицаны ахьхьахьхьаҳәа сцәа иҵаԥсон, скаруаҭ мыжда абжьы мыргакәа сиарҵа сҩагәылҵит, ацгәы аҳәынаԥ ианазнеиуеиԥш ԥшьаала сышьи-сышьи еиқәҵо, снапыршьшьо ашә снадгылеит. Уигьы ҷыжь-мыжь амырҳәакәа иаасыртын, абарҵахь схы насырхеит. Ах, ишԥасҵахыз уажәы Чарлик наҟ амҩаду ашҟа икылсны, амшын ахь, ма ашьхаҟа ахы рханы ииуазар, ишԥасҵахыз сара ахәаша, анаџьалбеит, аха уаҳа умԥсит. Агәарԥ иқәгылаз аҳатҵла аҵаҟа ауҳәцә

иқәтәаны, ҳаѡны иаҽаԥшуа алақмар аҳәоит. Иаҳәоит аха, агәы иҭаҵәаауа ауп ишыгызуа. Сышдәылҵыз еиԥш сышьҭыбжь ʒаны сиарҭахь сааит, алу хьанҭыцқәа сызқәа инрықәҵаны.

– Уара, ахы абахоу уи? – лҳәеит, арахь сара дсырҽыхар ҳәа сшәахуеит.

– Амѡаду ахь икылсны, наѣ ʒыбнаѣа ахы хоуп, – сҳәагәышьеит.

Лара дааѣәындѣәындит. Аҵх каууа ацара иаҽуп. Ԥьоук ҭынч ргәаԥсышьаны иҭаҳәахаа ицәоуп, уажәы рыхшара рзы ргәы ҭынчзар ирыбарги. Ахшара дызмам дызсымамзи ҳәа дгәаѣуеит, димазар, анаԥьалбеит, акы имыхьындаз ҳәа дышихʒыʒаауа, дышгәаѣуа инарцә мѡа дныкәлоит. «Быжьѡык ахшара змоу, быжьхык имами дадраа» – рҳәоит ажәытә уаа. Ҵарада аѣәышцәа. Аҽатә уаа – аҵара еивнагаз аѣәыға гаʒақәа. Адәахьы шьҭа ишырккозар акәхап ҷит, ҷит, ҷит, ҷит аҳәеит ҵыск. Аҵыс арбаґь иаѡызаʒам, сара стәы сҳәеит, шьҭа аҭахызаргьы шааит, аҭахызаргьы мшааит аҳәаʒом. Уи ианаҳәа иаҳәаҵәѣьеит, ус анакәха, ашара егьагым.

Сылацәа нҵаауеит, сааԥшуеит, сылацәа нҵаауеит, сааԥшуеит, – абри саҽуп. Сгәакәзар – втоматуп, аѣәѣәаҳәа ахысра иаҽуп. Нас ани аҵыс хәыҷы абжьы ҷақ-ҷақ ҳәа сааҭҵас слымҳа ишҭасуаз мацара сылацәа нҵаахт: «Абри унихәаԥши» – рҳәан, снаихәадырԥшит. «М-а-а-аа-ԓь!!» – сыбжьы сымѣьеит, сцәырҳангьы сѡыкәтәеит.

– Иѣалеи уара, иухьи? – ҵаѣантәи лыбжьы геит аѡны иѣоугьы. Абри аамҭаз атумбачка иқәгылаз, амца зыцраланы аҽҽаҳәа иблыша, ҳтелефон акыррыҳәа абжьы геит.

– Возба?

– Да, да!

– С Вами говорит командир Вашего сына Иванов. Слушайте внимательно и крепитесь, говорю из Львовского госпиталя. Маԥь ихьʒи ижәлеи неиҳәеит.

– Что, что, что?!

«Туут, туут, туут» – аҳәо иалагеит ателефон. Атрубка насырҳәит, иаасырҳәит, снаҽаԥшы-ааҽаԥшит, аха ахы агәыҵашәар акәын уаҳа анаҳәашаз. Уи иақәшәаз аҳәеит.

Афганистан. Афганистан. Уахь дыргазма с-Маԥь рыцҳа, нас уи змаҙартәуазеи, ҳа изҳарымҳәазеи? Ари азакәызма Маԥь ахәаша ихабар нкылахәаша изцаз. Аԥьыԥьтәылатәи аибашьраан афашист ҳаԥсадгьыл дақәлеит, уи ахьчаразы ҳаҷкәынцәа гәышԥыла иазгылт, иҵахон. Аха ара иҳақәлада. Афганистан ҳцаны ҳзеибашьуада? Ҳаҷкәынцәа убрахь рышьҭра зыхҟьаз аҳәынҭқарра ахагылацәа рыхшарагьы рабԥьар кны уахь иҟоушь? Зыҷкәын дымԥсыц уҷкәын диумыртцәуан захьҙу ажәаԥҟа рдыруоушь, аханшьалара рымоушь дара?!

Машәыр бааԥск дақәшәазаап, ахаҵа дызкәымшәо... Ахаҵа сҳәоу? Иацы акәҙамзи арҵуқәа ҟәшәо, аҟаршқәа куа дандәықәыз с-Маԥь, иҵәрышкәаҙа жәаа шыкәса инарҵысыз, ахаҵарахь макьана дабаҟоу!..

Ихбаҟәҙа аҿырԥсны уажә иқәгылоуп стелефон. Аҵыкьхәа уеихсны агәаҵаҕара зкылумжәахуеи, сара сгәаҵаҕара кылнажәеитеи. Маԥь машәырк дақәшәазар ҟалап, аха акымзарак ихьҙом, дауеит иара иан лахь. Гхак ҟалазар? Иара иакәымзар ус зыхьыз, даҿаҙәызар? Акомандир хәыҷык ыжәны дыҟаны адресҟәа ицәеилагазаргьы ҟалоит. Даҿаҙәхап ԥьушьҭ... Аха, сыжәла абеиҷыҵашәоз, акы дыннарҵәааитеи. Уи Маԥь иакәым иахьцалакь...

Ҷыц ишаны адунеи иаақәлаз аапынтәи аԥарԥалыкь еиԥш сгьииуа, акы аасхарԥашәа сындәылҵит абарҵахь, амардуан слаҷалеит. Аԥаса Чарлик анууаз ашьҭахь алу дуқәа сҟәаҟәа иқәҳазгьы наҟ инсхыѡрны ицеит, аԥша соуҭар саго сласкәантраҙа, фу уҳәаргьы аҳауа сналаҙ, ԥстҳәаҵас ажәѡан сѡалаҙп уҳәарашәа сҟалеит.

Слеиуеит амардуан саҷаланы. «При исполнении священной военной обьязанностеи» имҳәеи, иараби... «погиб смертью храбрых» ациҵаанҙа ателефон ҷахҵәеит акәымзар.

Дгьежьны даар, ԥҳәыс дизаазгап, саргьы сабдухап ҳәа сыԥшымыз... Адунеиажә, адунеиажә, адунеиажә... Иласҳәап, блас илҷасырԥшуеи ари ахәашабга рыцҳа уажәы. Слеиуеит ԥшьаала. Ашәаԥьхәара сахьымҙакәа амардуан аҷжәар ҳәа сшәошәа. Иласҳәои, быҷкәынзаҵә Афганистан иҟоу Абдул-Чабдулаа шихьчоз хаҵала ихы рыԥәиҵеит рхаҵкы дцеит сҳәома? Ан неиҵамҳәа, ан...

Лара ани аҭыс абжьы гаанҙагьы длыбаахьазаарын. Ахәаша лара. Ариабжьарак сызқәа чыхәчыхәуеит лҳәон. Имчыхәчыхәкәа, дааины дыбгьаҭуа дықәтәамзи аҩсҭаа. Анцәа уимҭиир, аҩсҭаа уизыфаҙом рҳәахуеит нас.

Лышьҭыбжь саҳаҙом ларахәаша, агәылара дцарызу? Слеит ҵаԥа, ашә ԥшьшьала иаасыртит, ирласны иаасыртыр аҙәыр сишьҙошәа. Ателефон атрубка кны деиҵхәаа адиван дықәиоуп. Иара гәаԥны «тут, тут, тут» аҳәара иаҷуп! Чарлик злаҩналаз сыздыруам, лшьапаԥны, адашьмаҷы ишьҭоуп алымҳақәа ақәыпҵаны. Аарла ахы ҩышьҭыхны сзуҫҭоу ааилкааны, дырҩегьых ашьапқәа рыбжьара ахы лыбжьанакит, иаақьит, иааҕызит, алацәақәа неиқәнаҧсеит, аха ицәам.

Аҕба ҙааԥәрылараны ианыӄоу аҳәынаԥқәа заанаҵы еилаҩеиласуа, иҵыппы аҙы рҿаларыпсоит, рыцхақәа. Ауаа ахьҭахо ҳаргьы хҵахааит, урҵ рылымкаа адунеи иқәаҳхуазеи, урҵ рылоуп ҳаԥсы злаҵоу, мамзар ари амшын ҟьантаз агәы ҳахьху ҳрыцхазшьараны иҟадаз рҳәаҙом – хи-ԥси. Изхаҳҳәааua, аҳәынаԥҵәҟьа иадыруеит иҟалараны иҟоу. Аԥхын амҵ лахьыцәгьа аауцрымҵҙакәа аҟаҷаҳәа иуцхауа иалагар – амш цәгьахоит, нас Чарлик аума иззымдыруаз хҵаацәара иапеиԥшу. Чарлик аҟәыш, Чарлик агәыраз... Еихсыҕьра змамкәа «тут, тут, тут» зҳәоз атрубка аалымпыҵысхын, шьҭа уԥсы шьа сҳәан, аҭра инҭасыртәеит. Агәыла ахәышәтәҩы иаазгаз гәыхьхәшәқәак лзыҟалҵан, дцеит. Нас, саатбжакгьы мҵит, аҳәиҵәҳәа ауаа еихеит ҳа ҳахь. Гәылак днеин ҳгәашә ду ҟьаҟьаҙа иааиртит. Даҿаҙә днеин агәашә ду ыҵарҟаца инаркны, агәашә хәыҷы ааиртит, макьана иҟало ҳаздыруам, шәзыргәаҟуазеи, шәанаԥьалбеит, ишыдыдуа қәа ауам рҳәоит ҳәа нациҵеит. Шаҟараан егьыдыдуа, ибгангьы ақәа леиуа аабахьоузеи. Ԥьоукгьы неизҵаа-ааизҵаақәоит, «арыжәтә имоушь, имамзар аҙәрашьҭеиҵахьоума» – ҳәа ԥьоукы ыҩуа, игәаҟ-ҵәаҟуа, Львовҟа аԥырразы абилеҭқәа ирышьҭоуп...

Уаҩ дызқәымшәац уақәымшәеит, иҟауҵари, уҿыргәгәа, уԥҳацәагьы ыҟами, абааԥс, зҳәоз дыҟан. Аԥҳацәа еициз роуп дара, ирҳәаша, иргаша, аха урҵгьы акы иаԥсамхаҙеит, еидтәаланы, иҙаҕькны, акьажжыҳәа аҵәыуара иаҷуп. Иаауеит

ауаа – ауа-аҭынха, агәыла-азла, аҩыза-аӷәла. Џьоукы сыдашшылоит, насҵха инагылоит, нас агәарарада иаваҟаҵаз атәарҭа иныкәтәоит. Џьоукых ааиуеит, аха идашшылаҳом, «макьана иҟалаз цкьа иҳаздыруам, Анцәа абзиара ҟаҵа, уи акомандир агоспиталь аҟынтә аҭел дасзар, аӵкәын дыхәны уа дышьҭазар акәхап, шәымшәан, абааԥсы...» – рҳәоит. Ас анырҳәалак, еидыгәгәала еидыԥсыланы иҟалаз сырԥҳакәа маӵк иааиҵытцны, ахәхәаҳәа сыԥсыԥ алагаҩагара аасзымариахон, аха зегьы ражәа иаԥшны ахраҳага икылгәааны изцәажәомтәа. – «Иршьыз асолдаҭ адәахьы дкарыжьрызма, агоспиталь ахь даарымгакәа», – иҳәеит аҳәы. Уи иаҳа аҵабырг еиԥшын, акомандир Иванов ирапорт зеиԥшраз ала, «при исполнении священной воинской службы». Иарбан Маџь рыцҳа иԥшьоу аррамаҵура ҳәа иныкәаигараны инапы ианырҵаз, Абдул-Чабдулаа рҟны. Аҳәынҵқарра ахагыла дангаҳаха, иуаажәлар арыцҳара ду рԥеиԥшгәышьами. Еиҵаҳҳәоит, даҽа шәынтәгьы иаҳҳәоит, убарҭ аҳәынҵқарра ахагылацәа ҳәа иҟоу рыхшара Абдул-Чабдулаа рыхьчаразы уа нахьхьи адгьыл аҵан егьырҭ ҳҿар реиԥш абџьарқәа рыбҕа ҿырҳәцаа икны игылоушь? Игыламкәа, ишԥагылахым, Афганиҫтан рҽаҿырымшьаауеи, рхы ақәрымҵои. Ҳус злам ҳамҳаҵә...

Амахәаҷ уанахалак уи зыҵху амакәан ахы ԥшьшьала ишеимало еиԥш, сырԥҳакәа рмахәаҷ даааханы иааирххеит ани «иршьыз асолдаҭ адәахьы дкарыжьуазма, агоспиталь ахь даарымгакәа» ҳәа зҳәаз ауаҩы. Уи уажәы акы иҳәацгьы изымдыркәа, абан, нахьхьи адаԥа аҵаҟа иҩызцәа дахьрыватәоу, аҭаҭын абырқьхәа дахо. Зыӵкәын дымԥсыц...

Амахәаҷ ирххацәазаап, срыԥҳакәа еидыгәгәалаҳеит, сыԥсыԥгьы царҭа амаиуа, иуазыруа иаасымпытцахеит. Уи азхандаз, итәаны еицәажәоз рахьтә даҽеаҳәы: «Ааи рыцҳа, дзықәгәыгуаз иԥа дҵабгеит», – иҳәеит. Абасҟәа раан улымҳа дагәазар, ма ацәа ҭарҵәаны ушҳазҳа угылазар иабырги, аха ииаг. Ҵәымг жьакцак аҟыж-аҟыжҳәа сгәы иаланаҵо иалагеит.

«Шәымшәан абааԥсы, ишыдыдуа қәа ауам, убри аӵкәын иԥсы ҭамзар сышьны алақәа срышәҭ, сгәы убас иснаҭоит, слаԥыкәшәакәа ус избоит», – иҳәеит аҳәы. Ҳаи, иҿы

сакәыхшандаз, аҟәыш дагьууандаз дагьуаҕандаз. Ус акәҙамзаргьы иҳәаазааит, сыԥсы алаивысымгои, срыԥҳақәа рхы еимаԥьгәаны изкыз амахәаҷ аакәадахан ҏeааитцырхит. Сгәы иалаҟацоз аҵәымҭ жьакца налшәтраарит, ахьаа рацәамкәа, ус баша ихьоухьоууа иаанхеит аҟароуп. Ажәа ауаѽы дагьашьуеит, ианаҭаху иԥсгьы ҭанаҵоит.

Ари ахәаша лыԥҳацәа наҟ-ааҟ илыдыҕәҕәала ара иаадәылҵуеит, ана иныѽналоит, аҳәиҵәҳәа иаaиуа ауаа нрыдгылоит: Унан, сара иԥсыша, шәааазықәшәазеи? «Шәара ижәуеи, иԥсыша ара сыҟами, иԥсыша», – лҳәоит. Чарлик акәзар иаалышьклаҳауа илыцуп.

Ан неиҭамҳәа, лыҿлырҕәҕәарц лҭахызаап, лыԥҳацәагьы рыцҳалшьозаап, аха ируам, ируам лылаҕырҙқәа, инеиматәоит урҭ нкылашьа змам аҙы цәыкәбарқәа. Убысҟан Чарлик аҿелышькланажьуеит, иҵызмызуеит, алацәақәагьы аацәаакуеит. Маҷк ианааиқәтәалакгьы ихәымҕза атәымуаа ирыхәаԥшуеит. «Ирҭахи, цхыраарас иҟарҵои абарҭ иахьа абра, шаҟа ирацәаѽузеи, ааира изаҟәымҵуеи?» – аҳәошәа.

Арыцҳарақәа, амашәырқәа, урҭ рыла адунеи ҭәуп. Ицәажәоит ауаа ԥсра-ҙрак аҟны ианеиқәшәо, ирыхәҭоу аҵасқәа – адышшыларақәа егьи уҳәа анықарҵалак ашьҭахь. Ус дыҟоуп ауаѽы, аҙәы изы аҙәы иҿишьуам.

Имааитеи абилеҵқәа рзы ицаз. Иҵапҟаша урҭ абилеҵқәа, урышьҭалар иуоуҙом, иҟаҙам рхәоит, узақәтәар, – аҳаирплан бжатаны, ма иҭацәны ицоит. Анцәа идырааит иҟоу закәу.

– Дад, ауаѽы дызқәымшәо акгьы ыҟам ҳәа баша ирҳәомызт ажәытә уаа. Сара сызхаану ауп, – иҳәан ҭаҳмадак илабашьа ацемент дышьма иныкәыкша – ныкәыкшо жәабжьк аахациркит. – Уажә ара ацәгьараҟны ҳтәоуп, абзиара Анцәа иҟаҵа, макьанагьы цқьа иҳаздыруам иҟалаша, ҳазшаз игәаԥхаз зегь бзиоуп, иахьиҭаху амаа аимҭои, ари агәараҭаҟны аҷкәын деиқәхеит рхәо, хыхь иҟоу иаҳхылаԥшу дазылыԥхааит. Аҵәѽаншьап итәы цәгьами, дад, – иҳәан ашла иажәа дналагеит. «Кәыгәса итәарҭа» – ҳәа иашьҭан ҳаблак, аахьхьи ашьха ашьапы ахьанаркуа аҟныҵәкьа иҟан иара. Иҟан зысҳәо, уажәы уи аҽаѽа уаѽ даҽанхаҙом, зегьы алада илбааит. Аҙәы

заҵәык дынханы дыҟан, уигьы шыҟәсҟәак раԥхьаҟа шьыжьык ианааша, дубар даахә – днытҵашәкәа дцеит, иахьагьы дахьцадахьаа уаѽы издыруам. Иара убри ахаҵа иоуп уажәы зыҳбахә сымоугьы.

Аԥсҭазаара, дад, ус иҟоуп, гәалсрада уаѽы изынагҳом. Ажәытә уаа ирымҳәои, бзиа нагҳа шыҟам еиԥш, цәгьа нагҳагьы ыҟаҳам ҳәа. Иахьа абзиа уақәшәар, нас уҽеитҵарҕәҕәаны ацәгьа уазыԥшыз, иахьа ацәгьа уақәшәар, умшәан, улахь зырччаша ҟалоит.

Ихьҳ, ижәла иазаауазеи, убри «Кәыгәса итәарҵа» ҳәа сызҿу аҳаблан инхоз быжьба-ааба ҭзы ракәын. Нхарҵа бааԥсын алаҵалых азыҳәа. Егьыс, ашьха аҳауа цқьа уҭахызар, арахәашәахә узанҵозар, агәамч змоу аҳә уакәзар – азамана. Зыҳбахә сымоу Нхытҵәи убри аԥсуа хаҵа, убра дааны анхара далагеит. Даара акыр злаз уаѽын иара. Агәамч анакәха, амшә ааизирҟәыҿрын. Инапы ахьы аԥссон, дыцхыраа ѽын, дрыцҳашьа ѽын, дразын, дчеиԥьыкауа ѽын, нас уаҳа ишәҭахи дад. Иқәрагьы акрифахьан, абас ѽынѽажәижәаба шыкәса днырҭысхьан уҳәаратәа дыҟан, аҭаацәара даламлацызт. Ихы нызҵеикшаз маҵурҵа хәыҷык ицҟаҳҵеит. Нас даалаган аказарма еитҵхәа иргылеит, ауасҭаразы усгьы иуҭахуази. Аҟауар ршьшьаны иақәитҵеит. Арахә, ашәахә анитҵеит. Аиҳарак иара аҳәақәа хҵакны иман, урҭ дырчычан, аѽада иѽылеитҵон, аԥьра иабон. Аматҵурҵа хәыҷы ҳәа ицҟаҳҵаз егьхәыҷытҵәкьамызт иара, уҽанрааланы ԥҳәыс дааугозаргьы иалаҳаратә иҟан. Аха, иара Ламшьаҵә, иеи, афасааит, ихьҳи ижәлеи абаҳҭаху сҳәан, аха, ихьҳ самхаҳәеит, ахаҵа зегьы рыла иҽанеиқәиршәалак ауп аҭаацәара даналалаша, мамзар дахьтәо-дахьгыло, илкуаилшьҭуа лымамкәа, деикәагьежьуа даанхар, уи ԥсҭазаарам ҳәа иҳәалон иара.

Шыкәсҟәак дадымхалакәа, анхамѽа шьахә ҟаитҵеит. Ахьҵәҵәа еиԥш, акаѽҳәа атрышә унасыр, иныкәпраа ицарашәа ахьатә ѽнеихагыла ѽыкәиргылеит, иҳәақәа зҭеикша еикәарҳәҳа, иԥхаҳа аҭырастә бора рызиргылеит. Иҳахәа, ишәыр-иқәыр уҳәа ибаҳча, жәытә нхаѽык иҟынҳа днаҳарц акгьы ааигымхеит. Нас зегьы дыхҭаҳкит, «уанаԥьалбеит анхамѽа

ҭыхәапҵҭәара амаҙам, уқәра ықәҳа ацара иаҿуп, ууанаԥшыааԥшы» – ааҳҳәақәеит.

Амцхә иазаауазеи, иара ишьашәалоз, илахь ишаныз еиԥш ԥхәыс дааигеит Ламшьаҭә. Лыжәлагьы даҿеакын, ҳарҭ шьапҟьаҟьараа дҳажәламызт, ашьнаҟәмацәа рҟынҙа дыҟан. Уигьы агәылацәа ҳзы дразын, иара иеиԥш зеиԥшраҭәҟьаз аҟазшьа лыман. Гәык-ԥсыкала, ҭынч, напеикәыршала аицынхара иналагеит. Ԧьоукы, ауаа усгьы рыбзқәа ауҭагылахуа, «диԥҳазар амурацәоуп анаԧьалбеит, иара дабаҟоу, лара дабаҟоу, аизҳазыгьара, аиҵыҵра егьи, аԥсҭазаара иаҭахқәоу рацәоуп» – рҳәон. Ԧьоукых «ахаҵа изы ақәра даарак акгьы аҳәаҙом, уи уа диваирҟәылоит, диражәуеит» – рҳәон. Аамҭа ықәҳа ицон. Амра гылон, иҵашәон, аԥхынра ҿаѡраҭагалара ашьҭан, уи – аҙын, нас – аапын, нас аԥа длыҵакәашо длоут Ламшьаҭә иԥҳәыс. Анхамѡа бзиа дагәаҙа изыԥсоузеи ахәыҷы иччабжьи иҵәуабжьи анықәмыѡ, дад, усҟан акакан хәаԥса иаѡызами унхамѡа зегьы. Иазаауазеи, даҿа хаҵарԥыск длоуит, еиҵах ачара хпыҷ. Ѡыԥьа ахацәарпар ашҭа рыбжьы ҭыѡуа ианалага, Ламшьаҭә мҵәыжәѡада дкауда дԥыруа аҳауа дналалеит. Хынѡажәа шықәса ирзынаԥшуаз ауаѡы, аԥсабара ѡыԥьа ахацәа аиҵеит.

Лара лхәыҷқәа рааҙареи, уи лҿахаршәаланы уҵрак-сыҵрак зҳәаз еиԥш еилалыгҙон. Иара хыхь ишысҳәаз еиԥш, ҳәааҙаран дызҷыз, ааҙараҳәа нас, дызԥныз абнакәын изызаҙоз, изызыхьчоз. Ипуан дара амыждақәа жәаба, жәаѡа ҳәаҷар цәысуа ранацәа ркыкақәа ирхьынҳаланы, ирыҵакәашо аԥьра иѡылапҟа ицон, мчыбжьык, ѡымчыбжьа рышьҭахь Ламшьаҭә еигәышә ааиѡыҵрак, уи ашәаԥыԥьаԥра ааимданы, хара амардарахь ихәнахьазар, алада аѡны иладыԥхьаланы даауан. Рырхәара аамҭа анаайлак акәын аҭаласир аныҟаз. Усҟан Ламшьаҭә игәыла ҷкәын Кәашә диԥхьаны дааигон. Аҳәаҵыс лкаршәны алымҳақәа ҷарзза инаииркуан, иара иҷкәынцәа аѡыԥьа, ахбыԥ аиҵбы инапы данкны иааины иаарыдгылон. Аҳәаҵыс ааҟәымҵҙакәа аҷыжра иаҷын, ҳаҕиҭа адгьыл арҵыстысуан уҳәап. Абри аҷыжбжьы ахәыҷқәа гәахәара дус ирыманы, ршьапқәа шьҭакша – шьҭакшо аччара иала-

гон. Агәылацәагьы аҳәа аҽыжбыжь анраҳалак ирдыруан Ламшьаҵа иаҳәызба шымацәысуаз. Иара чанахыжә гәаҩак азна ахәа ааимҵаиргылон. Иаҳәызба цырцыр (аҳәархәага иара иазкны иман) аҭра иааҭыганы, амакьа гәӡа иныкәишьаакәишьуан, нас – инапсыргәыҵа, нас днаҽаҭәхәа-ааҽаҭәхәон, ишьҭарҟәыжны ирку аҳәаҵыс ашьҭахь аалыргәыгәны атыртырҳәа ҩынтә инахьишьуан, аҳәа иахьыз цкьа еилнакаанӡа акәтаҷьқәа аалыршәшәаны, урҭ рхаҭыпан ахәа нҭаԥьгәанҭаԥьгәаны «ҳаиде» иҳәон. Иаргьы ласкәантраӡа алымҳақәа ршәшәо, урҭ алымҳақәа акыр рыхь ԥьушьап, арыжәтә ыжәны иҟоушәа, ашьапқәа еилаго аҽынанахон. Нас маԥк иааноҽасны, иааҳәны Ламшьаҵа инихәаԥшуан, «фырт, усымбахааит» – ҳәааны, иқәасҟәасуа ԥхьаҟа инаҭрысуан. Саатк ахала-ҵыхәала жәаба-жәохә ҳәаҵыс рыцкьаны, иласкәантраӡа иноуижьуан, адгьылҵысрагьы иаакәыҵуан, аҳауагьы ҭынчҳаҳараӡа иааҟалон. Нас иаҳәызба ӡәӡәа, ирыцкьаны аҭра инҭаҵаны зкьатеиах ԥҵәо иччо идгылоу иԥеиҳаб Ԓыр инеииркуан. Уи иашьа хәыҷы макьана аныкәара цкьа иззымҵац дааидырҳәазало амаҵурҭахь дцон иаб иаҳәызба аҭып акны иҟаиҵаразы. Шьҭа дыцхыраауеит шәымбои, иаб дицуп!

Ламшьаҵа изызҳаз иҳәақәа ааидыхәхәаланы ирҽыжҽыжуа гәырзауеи машьынак илакәыжьны ес-с абазарахь иманы дцон, убри даҽын.

Ус ҳашнеи-шнеиуаз, ҳшымгәыӷзоз дырҩегьых абар шьҭа ҩба-хԥа шыкәса рышьҭахь, лцәалтәымкәа дҟалахт Ламшьаҵа иԥшәмаԥхәыс. Уи дазкны Анцәа иишаз аӡәы лакәын лара.

Хҩык ахацәарԥар. Аԥааимбар дырҭоуп арҭ ауаа, ажәҩангәашәԥхьара. Абас ауп аԥсҭазаара шыҟоу. Зыкәра зфахьаз, нхамҩа змаӡамыз ауаҩы, зегь рыла аӷӷаҳәа дааикәиршәеит ҳазшаз. Шьҭа шәыԥшла иҟаиҵо. Ани ҳазшаз иоуп сызҽу. Бзиа нагӡа ыҟаӡам рымҳәои.

Ишаабо еиԥш, Анцәа иоуп Ламшьаҵа знапы дану, ҳара зегьгьы знапы ҳану. Иаалырҟьаны Анцәа ԥьара царҭак иоуит. Иус-ҳәысҟәа шаны аԥааимбарцәа ишрыдиҵоз Ламшьаҵа дхашәалеит. «Сара сыҟами, ршьапы иқәмыргылаӡакәа сара избоит, Ламшьаҵа иҵаацәеи иареи уара уаагьежьаанӡа», – ҳәа

аҩсҭаа ижакьа асаара илеиуа дцыхʒа Анцәа дааитҵагылт. Маҷк даалакҩакзаргьы, иҟалари нас ҩымш рыла иҳәан, дазыразхеит ҳазшаз. Аҩсҭаагьы акәыркәыр дыччо Аду диеихырхәаны днытҵаба иҵыпахь, атымитыша ҭылашьцаарахь дцеит.

Аҩсҭаа аҩсҭаа иоуп, итәы иара заманалатҵәҟьа идыруеит. Ҽнак, Ламшьатҵә ишыҟаитҵац еипҵш, сҳәаҟәа еилыбзааua снырхылаҵшып иҳәан, дҩытҵашьшь дцеит. Иҷкәын агәыбжьанытә агәарҵ агәҭаны аныҟәашьа ирҵаразы, иадырсыз алабабжьаҵсаҟәа дырҭагыланы, инап хәыҷқәа ныҟәк-аакәкуа днеиаaиуеит, уажәы-уажәы акыркырҳәа дыччоит, дыззыччо изымдырʒакәа. Еиқәа хәыҷгьы ишьаʒам, икәамашәқәа амра ашәахәаҟәа рыҟәыҷҷо иаргәыбзыҕуеит, иаргьы даaҟәымҵʒакәа акыркырҳәа дыччоит, дыччоит, амыргәырґьа ихы иҵоуп, иаҩсҭаахә дааины дышидгылоу ибаʒом.

Арҭ ахәыҷқәа ран, нахьхьи амаҵурҭа ашә аартны лыҵшқа аʒырҟәанда зҵоу аиаҳәа дʒаартәаланы икәабара даҷуп, уажәы-уажәы арҭ амʒырха иқәу ахәыҷқәагьы даархылаҵшуеит. Анцәа ицәымыҕхаша лаҳәаҟәак ҧыруа аџьрантә иллыбаан, иҟыруа рылақәа кылҵытҵʒа ҷыцха иҵшуа, ари агәарҵ знык иаакәшан, есс амшын ахь рхы рханы, аҳауа иналаʒ, инкылахәаша ицеит.

Ҷыр аныҟәашьа зирҵоз еитҵбы икәамашә уажәада имбацызшәа, уажәы-уажәы инапы нахьшьуа, хәаҵшырҵас икит. Ус ашьшьыхәа днаиҵырҵын, аказарма аҷаҵараҟны днеин, иаб иаҳәызба ахьыкнаҳаз иаакныхны иманы дааин, зҷы ҭырхьаха иччоз иашьа хәыҷы днаидгылт. Егьи, аҳәызба сыҭ ҳәа инапқәа наирххеит, аҳәызба имҭакәа, ахәыҷы дынкаршәны иаб аҳәаҟәа ирзиулоз еипҵш, икәтаҕь хәыҷқәа акы инаҷирхеит, арҵәааҳәагьы ан лыҵәаабжь геит, аха шьҭа ихьшәан, асабигьы акәапаҳәа дынкашәеит. Ҷыр уамак шыҟаитҵаз ицәа иалашәазар акәхап, дшәан, ашьа зҷашәыз иаҳәызба ду игәыдырґәґәала агәашәахь дыцҟьеит, дышлеиуаз днышьацәхныслан, дахьынкаҳаз иаҳәызба длахаҵсы дцеит. Ан неиҭамҳәа ихәыз лхәыҷы дшылгәыдкылаз, иара дшыҕьаағьаауаз иҵсы ааихихит, икаҳаз лыҷкәын аиҳабы иҟны даннеи, уигьы иҵсы ихиххьан. Рҩыцьагьы аалҩыҵракны, данаакәгьежь, илкәабоз лыҵшқа даалгәалашәан уахь днаҵ-

ҟьеит. Дабаҟаз, уигьы аиаҳәаҟны аʒы дахәаҽехьан… Абас кәытҷырҳасрак иалагʒаны Ламшьаҵә ихшара лаимпыҵаба ишьҭит аѡсҵаа.

Ахәыҷқәа анышә ианарҵа ашьҭахь, абас мчыбжьык аҟара, ан неиҵамҳәа лмыткәма аʒырѡашқәа ааныркыларатәы игәыҭшьаагаха иуаҳауан. Нас, амыткәма ацынхәрас ашәаҳәара, акәашара далагеит, ашьҭахь лҵынхацәа аан дыргагәышьеит. Аб дымқәацаʒо, дшьаҳиҵханы аѡны дыѡнатәан. Абас даҽа мчыбжьык ашьҭахь аиԥш, Ламшьаҵә иѡнгьы игәарагьы амца ѡацраҵаны, инықәццышәаа ишьҭны, иаргьы дахьца-дахьаа уаѡы изымдыруа дныҵаба дцеит.

Изхысҳәаауа абасгьы ҟалахьеит. Ирымҳәои, ак аҵкьыс ак еицәоуп ҳәа. Иахьа ара агәараҵаҟны иҟалаз ижәбо ауп, еицәоу Анцәа дақәумыршәан рыцха.

Иааргеит, иааргеит абилеҵқәа Львовҟа, Адлернʒа машьынала, нас еропланла. Иааиқәыʒырѡит зегьы. Ицода? Ҳнаскьеибаԥхьеит ауа, аҭынха. «Сара сцоит, сашьеиҳаби саҳәшьаԥеи аашьҭыхны, иҟало аабап, Анцәа иҳақәиҵо ауп, ҳашшәақәааз еиԥш ҳҟамлеит ххәо иаабозар, ҳамч зқәымхои нас? Ус акәымкәа иамугәышьозар, арахь ибаѡ аагатәхозар адырра шәоуп, нас шәнеип», – сҳәеит ԥшәымак иаҳасабала. «Ибаѡ аагатәхозар» – с-Маԥьа изоуп изысҳәа. Ани атәымуаа рзы ибаѡ ааргарц ицеит егьи ҳәа иагьараан иаххәахьеит, аха даара ҵакык аманы збаʒомызт усҟан. Нас, иааргааит ибаѡ, зегьы зыхәлабго анышә инамардап ҳәа акәын сшахәаԥшуаз. Уажәы ус иҟамлаʒеит. «Ибаѡ аагатәхозар» – анысҳәоз хаҵаҵас исҳәеит, аха иаразнак саазхәыцит, «дзусҵа зыбаѡ аагатәхо, атәымуаѡ иакәʒами, мшәан» – ҳәа. Ҳаи, дтәымуаѡызҭгьы ишԥамариаз аха… Сыҵәѡаншьап заҵә ибаѡ аагатәыс исықәшәо, иҟалеи анаԥьалбеит?! Сыѡныҵҟагьы адунеигьы зегьы ҭыԥшшаʒа, икаууа, иууаʒа иаақалеит, «абаѡ аагатәхозар», – зыбаѡ ааго Маԥьа ихаҵа шиакәыз саназхәыц. Лахьхьи сгәаҵаҟа фацамаца ѡарҵәқәак ааизыҳәҳәаны амца нацрадырсызшәа иҵблаа-ҵыблааua, сыхгьы ҭуууашәа, саагазҽазуама, скаҳауама анаԥьалбеит сҳәо саақалеит. «Ахаҵара, ахаҵара ахьаҭаху абасқәа раан ауп абаак, аʒәгьы уиаҳәшьаԥашәа уҟами», – аҽырҕәҕәара, аҽырхаҵара салагеит.

Акгьы змыхьуаз аҙәы леиԥш ашаца-шацаҳәа, нахьхьи дызлагылаз аҳәсақәа даарылҵны, дааин дааҳадгылеит аԥшәмаԥҳәыс. Афы зысыз иеиԥш сааитҵагәгәуеит. Ԝажәи жәаба шықәса бареи сареи ҳнапы наихьшьо, мла дамкындаз, хьҭа дамкындаз, ԥьа дымшьацәхнысландаз анаԥьалбеит ҳәа иҳаазаз ҳ-Маԥь ибаԝ аагатәыс…

«Мап! Саргьы сцоит!!» – лҳәеит дшааҳадгылаз еиԥшҵәкьа. Снал҂аԥшит. Лылаԓырҙқәа саатк, ԝ-саатк рыла иҵабоу сыздыруам, аха уажәы иааҙомызт, лҙамԝақәа рк҃ны урҭ рышьҭақәа цәыш-цәышҙа, ихәхәа-хәхәаҙа ирнын. Ашәытара л҂ысны дык҃ан, ашыҙ чымазара ззааиуа леиԥш маҷк дк҃ы҂к҃ыҷуан.

«Мап, дад, уи аныҟәара ба ибтәым, уи хаҵа усуп, шәақәшәт, ик҃ашәҵари», – иҳәеит иааҳадгылаз аҙәы.

«Мамоу, сара сцоит, иԥсы ҭазаргьы збоит, иԥсы ҭамзаргьы сыҷкәын, сыҷкәын иоуп, сара дыстәуп», – лҳәеит. Ик҃аҳҵари, илымуит, илымуҵәҟьеит. Арахь лгәы уашәшәыроуп, рԝыԥьегьы аагатәыс исоур ауп ассир. «Аԝны инҳажьуада, аҙԓабцәа Гәындеи Асҭандеи ргәы цаны иԥсыпеи», – сҳәеит сара. «Урҭ акгьы рыхьҙом, шьҭа ихәыҷқәам, ҳаанҙа агәылацәа, ҳауацәа, ҳҵынхацәа ара ик҃оуп, сара сымцар зуҙом, баша иамашәымкын. Унан, с-Маԥь абааԥсы…» – лҳәеит ахәашабга, рыцҳа лара, егьынеималҭәеит.

Ажәԝан ҳалакнаҳаны, аԥҵақәа ҳнарылс-аарылсуа, зны урҭ рҟәаҟәа ҳақәышьшь, зны ҳрыҵашьшь ҳцоит, ҳцоит, аха ҳласҙам, иззакәу сыздыруам аха. Аероплан уардынхама, иҵегьы изымццакуазеи? Нас таҷсила – агоспиталь ахь, уамак бжьаҙам рҳәеит, аха ҳазнеиҙомеи, убри атаҷсигьы таҷсиҙамызт, уардынын. Ауардынқәа рацәахеит иахьа. Мԝа змам ауп акәымзар, мԝа змоу зегь нҵәоит. Ҳнеит, аихатә гәашә ҳнадгылт, Львовтәи агоспиталь ак҃ны. Зқьи жәшәи ԥшьынԝажәи хәба шықәса рзы аибашьратә госпиталь иалаҳхи – сҵаауеит сара. Уа ишьҭоушь аҳәынҵқарра ахагылаԝцәа рыхшара, Афганиҵтан Абдул-Чабдулаа рыхьчаразы ашьа казҵәаз? Ишьҭамкәа, ишԥашьҭахым…

Ҳдокументқәа хәыц-хәыц еихыршәшәаны цқьа игәарҭеит агәашә ак҃ны. Аҳәаа ҳхыҵны атәым ҳәынҵқарра ҳажәларц ҳамцои, цқьа ҳаилкаатәуп, ҳҭырҳәцаатәуп.

Ҳҭарыжьылт агәарԥ ахь. Даара акыр иҭбаауп агоспиталь агәарԥ. Аԥсақәа, аԥсақәа, аԥсақәа, нас зоурахкы уҭаху аҵлашәҭқәа – абарҭ рыла иҭалаҳауп ари агәарԥ неиҵых. Аҵлақәа рыбжьара игҷачаԥоу атәарҭақәа рҟны итәоуп аруаа, ихәу аҷкәынцәа, зхы ҷаҳәоу, згәы ҷаҳәоу зҳәаз еиԥш. Хара имышьҭыкәа агоспиталь иҭырҩаараны иҟақәоу роуп ара атәара азин змоу.

Ҳнеин ҩ-ԥсаҵлак ирыбжьаҟаҵаз атәарҭа еиҵҳәа ҳныкәтәеит. Ҳнеиҷаԥшы-ааиҷаԥшит, ҳаакәыԥсычҳақәеит. Ҳааҳәацымыцуеит, акы ҳәатәуп, иҳәатәу аадыруеит аха… Акы еилкаатәуп, еилкаатәу аадыруеит аха… Иԥсы ҭоу иҭаму ҳаҷкәын? Аа абри ауп еилкаатәу. Ҳашьҭахьҟагьы абри азҵаара аҭак жәларык азԥшуп, ҳла Чарлик азаарыгъа, аха уи иадыруазаргьы ҟалап Маӌь иԥсы ҭоу иҭаму, изцәажәом ахәаша акәымзар, иҳанаҳәагәышьон. Амш маҷ цахьоума, асаат жәаҩа ыҟоуп, арахь амра убаӡом. Ара ус акәзаап ишыҟоу, амра анхышәҭлак ауп уи ацԥхьқәа ари агоспиталь агәарԥ иантаԥсо. Уанӡа иахьыҟоу ҳара иалаҳдраагәышьеи.

«Нас ҳазтәагәышьеи, сара сцап аиҳаб иҟны, иҟоу еилыскаап», – сҳәан сҩагылеит. «Иҟоу еилыскаап» – автобус анцо, ианаауа еилыскаап сҳәошәа. Адунеи ҳаақәлеижьҭеи ԥхӡашала, цхырааҩ дҳамаӡамкәа, еибаҳҭаз ҳанхамҩа аҕьараҳәа инахагылаша, изфаша, изжәыша, еихаҳаны ԥхьаҟа изгаша, агарашьҭыбжь зыргаша ҳаҵәҩаншьап дыҟоу, дыҟаму еилаҳкаауеит уажәы. Абдул-Чабдулаа изыхьчамашь, ихы рыцқәиҵама, абри ауп еилкаатәу. Абдул-Чабдул раб иԥсы инага-ааганы ирыцқәычхәрааит, ирылаҳхи? Ҳҳәынҵқарра ахагылаҩцәа, заҳә ԥхьакны ажәлар рыцкәынцәа еибазырфо, убарҭгьы раб иԥсы инага-ааганы ирыцқәычхәрааит. Ирцәалаӡои, ирцәалаӡои – акгьы.

«Уара уакәӡам, сара сцоит иҟоу аилкааразы, шәара шәҿыргәгәаны ара шәтәаз», – иҳәеит сеиҳаба.

«Мамоу, саргьы сцоит Маӌь ишҟа», – лҳәан, деисиӡа дҩагылеит Маӌь иан, аха… иамуит, уаҵәҟьа даабҕаҕеит. Ахалаҭ шкәакәацәа зшәыз ахьынӡалхагьежьуаз ҳара ҳахҩык агоспиталь аиҳабы икабинет азԥшырҭа ҳныҩналеит. Аиҳаб иахь

аԥналаразы иԥшыз ауада иазкуамызт. Иҟалеи иахьа ара, мамзаргьы есԛьынагьы абас ауаа рацәоу? Акабинеҭ ашә ааигәара игылаз сержантк хәаԥшырҭас ҳаикит, ҳаԥшреи ҳсахьеи рыла аурысԛәа ҳазлареиԥшымыз ала ҳрыликааит.

«Шәарҭ Аԥснынтә шәаама?» – ихы ааҳақәикит.

«Ааи», – ххәеит, – иаргьы агоспиталь аиҳабы икабинеҭ дныԥнапҟан – дагьаадәылҟьеит.

«Хԥык шәлеир ҟалом, аҳә иоуп иақәиҭу, аб дыҟазар длеиааит», – иҳәеит.

Ашә илагәыгәыз ауаа днарыха-аарыханы амԥа аақаитцеит. «Сара соуп аб, сара слеип», – сҳәан, сеиҳаби саҳәшьаԥеи уа иааныжьны слыԥнашылеит. Аполковник арратә медицина аусзуԥ истол ду дахатәоуп, ԥыцьа амаиорцәа ихагылоуп. Дшынасҷыԥшыз еиԥштцәҟьа амаиорцәа акоманда риҭеит идәылтцразы. Урҭ ачест иҵаны, тах-тахҳәа рышьхәа иаакәтцәины, ачараҳәа ашә ԥкыдҭаны индәылтцит.

Иааигәара снеин аԥсшәа иасҳәеит. Дагьсхамтцгылеит, сыԥсшәа аҵакгьы смаҳаит, утәаҳәагьы сеимҳәеит. Ахатцгылара усгьы дара рмилаҭ иамаҳам, аха саԥсшәа исҳәаз аҳәахәда еиԥш илыбжьаҳ изцеи? Насгьы ана ашә илагылаз асержант иабеидыр Аԥснынтәи ҳшааз, уи ҳалахь ианызма?

Хԥаҟа-ԥшьбаҟа телефон иапхьа иԛәгылан. Аҳәы имацара дахьтәоу абысҟатәи телефон ақәыргылара абаҵаху аха...

Иҟоузишь нахьхьи, аԥсаҭлақәа рыҵаҟа? Лыԥсы ҭоушь ари ахәаша? Аҭла иалыԥрыз амаҭ ицҳаит ҳәа ... еи, сабиц. Бмаан, бара бамаҭәам, ари хаҵаусуп ҳәа барымҳәази, ибымуите, с-Маԥьа ишҟа сара сышԥамцо бҳәан бааит. Уажәы иааигәара быҟоуп, ахалаҭ шкәакәақәа зшәу быкәшоуп. Е-е-еи-т анаԥьалбеит, анаԥьалбеит.

Абас ԥынԥажәаҟа шыԛәса дырҵагылоума уҳәаратәа дыҟоуп ари аполковник, зҵәымҵа иҵагылоу арԥыс шаҭлаҟьа. Ихы-иҷы агәаҕьреи аҟәышреи аныԥшуеит. Иарма ргәцысҵа инаркны ицламҳәа илаҵакны ачаҳаржә анхдырҷо еиԥш ихырҷаны ашәахсҵа хәхәаҳа иануп. Агәааанагара соуит абри ауаԥ имаҷымкәа ашьа иалаԥшхьоу аҳә иоуп ҳәагьы.

«Кырр-кырр ҳәа» ателефонқәа неиҭас-ааиҭасуа рыбжьқәа гон, аха иара имаҳаҙозшәа уахь дыԥшҙамызт. Икылкааны сыблақәа дырхыԥшылон. Ианаԥьалбеит ииҳәаша иҳәар.

– Уара у-Гәдоуҭатәума?

– Ааи!

– Уи Аԥсноума иахьыҟоу?

– Ааи!

– Уара абри ужәлоума?

– Ааи!

– Араиком актәи амаҙаныҟәгаѡыс ишәымоу абри ижәлоума?

– Ааи?

– Амаҙаныҟәгаѡ ԥҳәыс дшәымоума?

– Ааи!

– Ааи! Иԥсы ҭоума сыҷкәын??

– Абас лыжәлоума уи амаҙаныҟәгаѡ ԥҳәыс (ажәлақәа данразҵааузаз имҵаз қьаадк дахәаԥшуан).

– Ааи! Сыҷкәын иԥсы ҭоума??

«Кырр-кырр», – еихыс-еиҵырсны ителефонқәа зегьы арҵәаа-сырҵәааҳәа еицыҳәҳәон.

Аполковник иармарахь иҿаз ашә аҧараҳәа иаартны, ҭыԥҳа ԥшҙа ҙара еихатырк дааѡнаххын, ателефонқәа инрылкьны иқәгылаз аппарат ҟаԥшь ду иҵхәаа лнацәа ԥшҙа нақәылкит. Аполковник ашырҳәа уи атрубка аақәихын:

– Слушаю товаришь генерал! – Ишьапқәа дрықәгылаҙамызшәа ахьышәҵҳәа дѡатҟьан, аҵәѡан иҕрагылоушәа диашахәҵәаҙа дѡагылан, икьаҿ ахантәи аҳәынҵәра иԥтны иҟаз ашацаҳәа иааимаҧьгәа иааибаркны, иаргәҵыста иарҕьанапы ахәнацәак еидыԥсалан инадкыланы даагылеит. Еидыԥсалаз инацәкьарақәа ҭыԥх аахыс еидыԥсыланы иҟазшәа, ашьа ԥха рдақәа иҵамныҟәошәа акәын иѡаѡаҙа ишыҟаз.

Лара ашьшьыҳәа, зынҙа ԥшаласк еиԥш лышьҭыбжь мыргаҙакәа, деихатыруа дааѡнашьқьрын, дызлаѡнашәкәалаз ашәала дынкылшәҵраа дцеит, ҳамҵас адохьфѡы лаҳалаҳауа иаҳзааныжьны.

Да – стоварищ генерал, да – стоварищ генерал, да-с товарищ генерал! – иқьышәқәа еихымхҙакәа абас иажәақәа

ԥыҵәҵәа-ԥыҵәҵәаны иҽыҵышәшәон. Анахь инцәахәы диацәажәон, аха мбатә ибазшәа са дсыхәаԥшуан. Нас арасҟаамҭа симыртәацкәа, суауаҙа сахьихагылоу уамашәа ибаны, истол аҽаԥхьа аҟәардәқәа иадгылаз руак блала дназԥшит – утәа аанарго. Инапы изақәкуамызт аҟәардә, инапқәа ҭацәымызт.

Атәара санақәиҵха стәагәышьеит. Аԥсуаа дырцырҟьазар ҟалап ари ауаѡ, аламыс шԥаимоу аасгәахәт, ух гәышьа, ҳәа санылатәа. Адаҕьгьы сызҭатәоу аҙаѡа, аҙаѡақәа зегьы иреиҕьуп амҳәои, аԥсуаа зегь реиҳа ламыс змоу ууажәлоуп ҳәа исыԥхьаҙазаап.

Аԥшәма ԥҳәыс далҵхьоушь? Маԥь иԥсы ҭоушь? Уара агенералгьы ара уабаацәыртцуаз, ашьха ахаҳә былгьаргьы са сҟны иаауеит акәымзар. Сызлаѡналаз ашә аавҵрааит, ѡ-хык гәамҵны иаакылыҳәҳәеит – сеиҳаба, саҳәшьаԥа. Аполковники сареи ҳҭагылазаашьа анырба инкыдырҵеит ашә.

Адәахьы, агоспиталь агәарԥ ҭбаа-ҭыцә аҟнытә аҳәыҳәқәа, аѡнатә ҳәыҳәқәа ҟәырр-ҟәырр ҳәа рыбжьқәа ааѡуеит. Урҭ убас убра ирацәоуп, угәы иаанагап адунеи иқәу аҳәыҳәқәа зегьы абра иианы ихылоит, ихыҵуеит, абра иагьаанхоит ҳәа. Иҟалаз уи ауп, ара ахәцәа-ачымазцәа ирцәынхо афатә рацәоуп, иабарго, арҭ аҳәыҳә ԥшҙа еилыҕраақәа ирырҭоит. Зегьгьы еилыҕрааҙам дара. Иҟоуп ашкәакәа цкьақәа, аиаҵәақәа, иубап зыбжа иаҵәаны зыбжа шкәакәоу, мамзаргьы зегьы реиҳа иԥшҙаны нахьхьи аԥсаҵлақәа рымҵа атәарҭаҟны ҳантәаз, аԥшәмаԥҳәыс лыԥсы маҷхаанҙа, акыр ҳарҭарушь ҳәа иҳәырҳәыруа ҳаԥхьа иқәгьежьаауаз аҳәыҳәқәа ирылскаауан алакәымҳа аԥштәы змаз аилаԥсақәа. Урҭ иаҳа иҵарын иқәасҟәасуа, рых хәычқәа ыргәаҭеиуа, руапа хәычқәа рышәҵаны инеиҽагылон, инеивыс-ааивысуан, рыхқәа ырнаашәа ҳнапқәа ирныԥшылон. Урҭ акрырҽаҵара егьи раха змагәышьада умҳәозар. Ҳаԥсы ҳаманы ҳаиқәхагәышьандаз, урҭ зегьы наҙаҙа рныҟәгара ҟәадас сара исықәзаргьы...

Уажәы абар урҭ рыбжьы, акәукәу абжьы рхашәа иҟоуп дара, игоит, игоит ииаҟәымҵҙакәа. «Кәукәу, кәукәу», ҷьоукы-ҷьоукы «ҟәырр-ҟәырр» рымшуп. Игалааит рыбжьы, аԥсабара иагым-

хааит урҭ аҳәыҳәқәа рыбжьы, амала агоспиталькәа рыҟны акәым, иҟамлааит урҭ агоспитальқәа зынӡа.

Аҭыкьхәа ауаԥы иааигәыдырҭоит дыршьразы, дыршьызар бзиоуп, дырзымшькәа дырхәыр, афырҳәа агоспиталь аҟны даагаӈы дырзыхәшәтәыр дырхәышәтәуеит, дырԥегьых ӡьоукы еихсрацы, ма иара ӡьоукы дреихсрацы, афырҳәа ишьрацы, ма иара афырҳәа дыршьрацы иҽынадырхоит. Ауаԥытәыԥса рҳәеит ҳәа, изакәытә хшыԥ ӡьбароузеи имажьу, хыхь иҟоу Анцәа иитаз. Ауаԥы дины, дааӡаны, нас иааигәыдҵаны ишьра даара «ахшыԥ ду» аҭахуп.

– Да-с, да-с, товарищ генерал!

– Шәалымго шәызлымгара шәыхьааите!! Маӡь иԥсы ҭоушь??

Иҟоузеишь уажәы Гәдоуҭа, ҳаԥны, ҳақәҵижьҭеи абар шьҭа ԥшьба, хәба саат ҵуеит. Агәашә ду аадыртымашь, аҳәиҵәҳәа ауаа анеира иаҿызар акәхап, ауаа ҟәышқәа ыҟоуп, макьана аҵәыуара-ахьра шԥаԥшьыргара, аха уи аҭахызаргьы сеидру.

Аполковник «да-с товаришь генерал» аҳәара даҟәыҵны ус қәшаҳаҭрыла ихы ирҵысуан уажәы. Ус дааиқәтәан, атрубка ашьшьыҳәа илыкәиҵеит. Икьаҿ хыхьтәи аҳәынҵәрақәа ԥба ааԥиртын, ихәда аҿацәқәа дынрыха-аарыхан, иҽааиртаҷан длатәеит. Ичавра ԥшьарԥца иԥьыба иааҭиган, ипаҟә-паҟәӡа ихы-иҿы иқәнаԥсаз аԥхӡқәа аалаирбеит. Нас ауп сара сшиҭаз анидыр. Даасыхәаԥшит. Сԥаҵыззашәа зуит, аха уи иаанагоз иара иабаидыруаз.

– Иԥсы ҭоума сыҷкәын?

– Шәарҭ амԥа шәаныкәла акырынтә урҭ, араиком амаӡаныҟәгаԥцәа аҭел исзасит, уҷкәын дзықәшәаз азы…

– Иԥсы ҭоума иара? Иҳәа абааԥсы, деибгоума?.

– Уара аус абоууа, абысҡак раикомаа ухӡыӡраатә еиԥш?!

– Сыҷкәын Маӡь дабаҟоу, ихьзеи, иԥсы ҭоума?!

– Иааҟәымҵӡакәа шьыжьы аахыс аҭел асра иаҿуп…

– Сыҷкәын иԥсы ҭоума?

– Макьана ҳабаҟоу Афганиҫтан зынӡа ҳақәӡырц ҳаҟоуп.

– Сыҷкәын иԥсы ҭоума??!

Аҽымҭра, аҽымҭра, аҽымҭра хьанҵа. Уи аҽымҭра акапан Кавказ ашьхақәа, абахәқәа зегьы еидкыланы рыкапан иаҟаран, еиҳазаргьы ҟаларын.

– Уеырҕәҕәа, уара ухаҵоуп. Ахаҵа зегьы дырзыԥшызароуп, уаѡ дызқәымшәо акгьы ыҟам рҳәоит. Ааи, уҷкәын иԥсы ҭоуп аха...

«Иԥсы ҭоума, аѡыза аполковник?» – сытҟьан сижәлеит игәыдкыларазы.

– Ааи, иԥсы ҭоуп аха... – ҕәҕәала дхәуп.

– Дацәнымхари?? Абааԥс!!

– Убри сызуаҳәом, ихәышьа акалашәа иҟоуп, икылкаатҷәҟьаны ихыст.

Снагьежьын, аатҷәажә еиԥш слеизҟәыҷын, сҟәардә снықәҟәыҟәт.

– Иҟалеи, дабаҟаз?

– Уи аҳәара аҭахым, уи уашьҭан... При исполнении священной военной обязанности.

– Дабаҟоу, дабазбо, ма иԥсы ахьынӡаҭоу дсырба уанаԥьалбеит, аԥхәыс улхымшаӡеи?

– Абри инахьхьи иубо акорпус ареанимациа апалатаҟны дышьҭоуп, уахь анеира ҟалаӡом!! – ахышәахь снаирԥшит.

«Мап, аѡыза аполковник, ҳнаушьҭроуп иангьы саргьы. Анцәа уиҵаԥш, уаргьы уабызар акәхап. Ҳнаушьҭроуп, ана ҳнаушьҭроуп, Анцәа думазар!» – сматанеиуан сара. Атрубка аақәихын аҭел дасит, ахә иани иаби неиуеит, дгьыл харак аҟынтә иааит, иаха ихәны ҳаирпланла иааргаз аԥсуа солдаҭ рыҷкәын иоуп, дыдшәырба ҳәа. Ирҳәаз аҭак игәамԥхазт илахь ааимаирԥьахәт. Ҳаи, анаԥьалбеит, дыԥсышоу Маԥь рыцҳа, – сааиҵаҕәҕәа-ааиҵаҕәҕәан ишаанагара иҟоу ԥсыԥ – мпылк саҟарахеит.

– Я п-р-и-к-а-з-ы-в-а-ю, товарищ майор!! – нбан-нбанла, длақәыҕәҕәа-лақәыҕәҕәа, ицқәа иааркылҕәааны инеиҳәан, аҟыгәҳәа атрубка лықәикшеит.

– Шәца, ани аби, амала минуҵк еиҳаны уа аѡнахара ҟалом, шәынихәаԥшт, шәаадәылҵт ауп, шәызхәаԥшуа ҳәа аӡәрыҟазар! Сдәылҵразы ашәахь инапы наирххеит.

– Ҳаи, анаԥьалбеит, ҳаҕоу дишәаԥьҳәаҩызааит. «Ааи, дыхәгәышьоуп, аха даҳҳәышәтәуеит умшәан», – иҳәар акыр ихьуама, ианаԥьалбеит.

Ҳцеит ан неиҭамҳәеи сареи ҳаԛкәын даабарц. Дыргегьых лыпсы маԛымхандаз. Ҭабыргны, минуҵкгьы уа ҳаанырымкылеит, ҳагьыззаангылозеи. Маԥь иоуп рҳәеит, иудыруада, аҙәы иарма напи иарма азблаки роуп иааба, егьирахь иахьабалак деиқәырхха, дзымқәацо, дҭапахны дҷаҳәан. Ипсы ҭан, иаабаз Маԥь иакәзар… ипсы ҭоуп Маԥь!..

Ҽнак «ахә иаб иуԥхьоит», – рҳәан кабинетк аҟны снаргеит. Ари акорпус аиҳабы, аполковник дтәан. Аԥсшәа аасеиҳәан ҳлатәеит. «Уԛкәын дышпоубо», – иҳәан, – ҷысымҵзеит. Астол инапы ықәыкшо «даа», – иҳәеит.

– Изааҙарызеи, уаргьы иубоит, аԛкәын даара дшәарҭоуп, хара ицогьы уаҩым. Уара ушабу здыруеит, аха, ухаҵоуп, ахаҵа аҵабырг иаҳәатәуп. Уҭынхацәа иуцааз аҩныҟа ишьҭы. Упшәмаԥҳәыс, ара изласарҳәаз ала даарак згәы ҭәҭәоу аҙәы лакәҙам. Ак аҵкьыс акы еицәоуп шырҳәо еиԥш, ҩыџьа ргара уқәымшәааит, саҭоумҵан ас иаартцәаны сахьуацәажәо, аруаа асоуп ишцәажәо, аха сара ара исымбац акгьы ыҟаҙам. Анцәа иҳәааит, уԛкәын деиқәхааит, уи зегьы иаҳҵаху акоуп, аха ашьыжь иара иҟны ахәшәтәыҩцәа ҳконсилиум ҳахьахәаԥшыз ибзиаз ҳәа акгьы ҳзымхәеит. Хыла ахәра ҭәҭәа имоу… ажәакала шәҩык, зқьҩык зҳәаз еиԥш рахьтә аҙә дынха днымха…

– Нас, убри аҙәы инхараҟны са саҵанакыргьы иудыруеи.

– Анцәа иҳәааит, Анцәа иҳәааит, аҙәы иҷкәын дыпсындаз зҳәо, иара иҷкәын иқәшәааит, аха еиҭасҳәахоит, ҵабыргуп, абас ҳәатәыс исыдырҵан иуасҳәеит. Упҳәыс дшеибгоудрыҭаны идәықәҵа, уара уаангыл, иара ипалатаҟны ушьҭаҳҵоит. Разҟы змоу аҙә уакәзар деиқәхап уԛкәын, нас дааугәыдкыланы аҩныҟа дугап. Иамугәышьар, иамуит, иҟаҳҵари, асолдаҵцәа ҩыџьа нуҭаны ацинк кәыба шәыма шәцап. Уи иахьа иҳамбеит ара. Афганиҫтан ыҟанаҵа ашьеи алаҕырҙи еилаҳҭәалап, уи ҳаҷызаап.

Абас «сгәы ҟаҵа, схы ҟаҵа» соуижьт ари ауаҩ, закәытә бзиара дуу исзиуа шәымбои, лассы имжьакцо ацинктә кәы-

ба ԥшʒаҟәаҟәараʒа Маԥь деиқәыхьшәашәа дынҭатҵаны, ԝыԥьа асолдатҵәа нацҵаны... иабатәи разҟузеи, насыԥузеи исгәыдҳалараны иҟаз. Ҳаи, дабаҟоу рҳәо дынҵәааит, зыԥсы ҭоу ауаԝы икәыба иалацәажәо заҳахьада. Драхәума ианаԥьалбеит, иҷкәын ус дықәызҵгьы... Иумаҳараны иҟоузеи иахьа ари адунеиажә аҟны. «Адунеиажә, цәгьа уаԝжьагоуп, еҳ, ҳаҭоу дуҭоуп, ԥьоук рзыҳәа уԥсыршьагоуп, ԥьоук рзы ухьанҭоуп». Мамзаргьы: «Еҳ, адунеи узеиԥшроузеи, ауаԝы диԥсцәаҳауп ауаԝы, ԥьоукы араҟа қьафла изчозеи, ԥьоукы ианрыгым агәырԝа!»

Сахьаагьежьыз «иҟоузеи, иуарҳәазеи абааԥс», – рҳәан, са стәқәа аасыкәшеит.

«Исарҳәахи, шьыжьымҭан Маԥьа изкны ахәшәтәыԝцәа аилатәара рымазаарын. Излазгәарҭаз ала хыхь иҟоу Анцәа ду инасыԥ ҳаҵанакит, акризис дацәцеит... Маԥь», – сҳәеит... «Ыы с-Маԥь, ухаҵами, сара срыцҳами, сара ақәашьда!» – лҳәеит иан ахәаша, дырԝегьых иҭамбаʒо лылаҕырʒқәа еивасны рҿаархеит.

– Шьҭа ҳицәшәом, иҭаацәа шәҭахызаргьы шәыҟаз, ақалақь Львов шәналаԥш-аалаԥшла, амала ари ар ргоспиталь ауп, шәеиԥхьыҟәҟәа ара агәарԥ аҭалара уаҳа азин шәаҳҭом, сыҟандаз игәахәуазар аб даангылааит, ипалатаҟны дҳариауеит, ихәы-иԥхь казенуп иҳәеит аиҳабы. Шьҭа шәара шәазхәыц. Ииашоуп ирҳәаз. Ара ҳаҟоуп, иҟаҳҵои, мчыбжьык ала знык ауп ибара азин анҳарҭо, насгьы шьҭа акризис дацәцазар, уи мчыбжьык ала знык ҳәа иҟоугьы азин ҳамырхуазар акәхап. Сара убра сиддыртәалозар убри азҳархап, – сҳәеит.

Акыр ҳаибарбылгьақәазаргьы адырԝаҿны уа ҳазааит.

Маԥь жәохәымш рышьҭахь апалатахь диаргеит. Уа згәы бзиаз солдатҵки (Маԥь ихылаԥшра мацара дазкны) сареи ҳаҟан. Ихы-иҿы ада егьирахь дызлаҳәаз аш амырхит, иҭыҿҿаҭыҿҿа, ииатҵәа-иатҵәаʒа ашәахсҭақәа ааинхалт. Ихы-иҿы аш шамац иаман. Изблак азбжа акәын раԥхьа иаабоз, уажәы уи ак хтуп, иагьеибгоуп Анцәа имчала. Иԥынҵеи, ицлымҳәеи, илахь азбжеи ҭакәаҳаны иҿаҳәоуп, ианҧдыртуагьы сыздыруам, иаԥшрахогьы Анцәа дақәиҭуп.

Акриҽатцара, ихылапҧшра, ԝыцьа амедицинатә еҳәшьцәа ирыдын, саргьы уа аҧхьа сгылан. Данхәыҷыз Маԥь ахәыҷқәа зегь реиҧш ацәымҳа икымзи, уи акгьы инатаҙомызт, ус баша ицәон ауп. Уажәы ԝажәиԝба шыкәса анихытц ҳгьежьит уи ацәымҳахь, акриҽазцо ацәымҳахь. Ааи, убас иҧеиҧшхеит ҳаҷкәынзатцә.

Хшума, хырцәума, қашьума, кәтаґьума, кәацума, чоума зегьы- зегьы иргәҙаны иҟатцаны ацәымҳала иҽарцон.

Ихы-иҽы зцәахуа аш анбамырхра, санбеиҽышра, анаԥьалбеит. Ҳаи, анаԥьалбеит, иҟаларызеишь? Иудыруеи шәԝык, зқьԝык рахьтә ас иҟоу аҙәы деиқәхар ауеит имҳәеи, ани аполковник гәатцәажәпашәа иҟоу, уи хымпада Маԥь иакәхоит шьҭа. Нас аԝны ҳанлеилак ԝахьхьи ақытаҟны ҳцаны, хәыцеиқәатцәа злам зтәыԝақәа ыршаны зҟәаҟәа иқәу, игызмалҙа зылақәа ааҧшо шьтәа дуҙҙак лкажьны, ахы ахагылаҙамызшәа иаахҳарффоит. Ҳаиашьара ҳаарыҧхьаны «Хыхь иҟоу» ҳәа алтцла ҳатцагыланы Анцәа ҳиашьапкуеит. Маԥь даҳныхәоит. Нас ҳлатәаны акәац цаҳәцаҳәо, ишшапацалаха албыґьқәа илрықәыжьны, абысҭа афԝы хааҙа, ихаббыла еилартцәиуа иуны, аҽахрақәа былгьа-былгьаҙа, ҽыгә-ҽыгә илеивтцаҧсаны, ахқәа зыртәо аԝеиқәатцәацқьа (ашьақарԝы хыхь иҟоу аҟны иатцанакҙом, цасҙам) қьафура ҟаҳцап. Ҳаԝсҭаахә ҳәа иҟоу дыҧхарсны бжьымшынки бжьышьхаки дрыхцаны, ԥьаҳаным еилашырҭахь ддәықәаҳцап.

Асас ицәуцәахыз – аԝсҭаа итәуп ҳәа шырҳәо еиҧш, ҳаиашьара рзы, «Хыхь иҟоу» ҳәа ԥьмак ҳзымгәаґьыр, аҟара жәаба ҳацәҧхасҭахап. Маԥь изы ҳаԝны ашаха нахатцаны иҭитәхозаргьы ҳзеигҙараны иҟоузеи.

Уажәы ԝышыкәса раахыс еибамбацыз сыҷкәыни сареи ҳкаруатқәа еидыргыланы ҳаиваиоуп Львов агоспиталь аҟны. Пхыҙ избаргьы абри еиҧш сақәшәап ҳәа иҟадаз сажәымҭаеха. Нас ауаԝы сабананаго имҳәааит…

– Ачкәын ґәґәала дхәуп. Ахәшәтәыԝцәа ирылшо акы игрыжьуам, арахь аҧсҭазаарахь ддыргьежьырц иаҽуп. Саргьы издыруеит сан илҽысцааз ахәратәҳәакәа. Урҭ акгьы иҧырхагаҙам ихәарҭамзар, акы ахьырҳәо акы ыҟоуп. Хпаны

издыруеит, есымша хынтә-хынтә иҳәаны сиҭәҳәоит, ихәарақәа сырҕароуп, Маԥь ида арԥыс дсымаӡам.

Ахәарақәа еималоит, ахәарақәа еималоит, сыԛкәын ихәарақәа ԥшьаала иԥсаҳәоит, еималоит, ибзиахоит, избанзар уи дызшаз Анцәа ус иҭахуп, иҭахуп диргьежьырц ѡаԥхьа аԥсҭазаарахь, избанзар, иан рыцҳа дыԥшуп аѡны лыла ҭраа. Дыԥшуп, дыԥшуп ан агәаҟ.

Дырѡегьых иааит сыззыԥшыз асабша. Сыҟан Львовтәи ауахәама ду аҟны. Сидикылеит Ацқьа-апап. Сшьамхышгыланы сҕьаҵәыҕьаҵәуа сагәӡит ахьхьа-хьхьаҳәа ихәда иахажьыз ихьӡырку аԥьар цаҕьцаҕь ду. Ѡынтә-хынтә уи аԥьар еиҭа сагәӡуеит ҳәа салаган имуит, сыжәѡа санкны сиргылеит. Кавказ ашьхақәа ирықәнауа раԥхьатәи асы еиԥшын инеибынеиԥшны апап ихахәы, ижакьа. Иара ихы-иҧы ианыԥшуаз аразреи, аҳалалреи акәын ирныруаз ихахәгьы ижакьагьы. Ипашәҭа, игәӡаҭа, ибарақьаҭха игәышԥы илахысуан, ихәда иахаз иԥьар еилыԥьԥьаауа, уа иалатәан Аԥсы-цқьа.

– Узыргәамҵуазеи сыԛкәын. Ари адунеи гәамҵра агӡам, ус ишоуп иара. Зегь иаҳхылаԥшхәу, зегьы збо, зегьы заҳауа, амч ду змоу Анцәа – апап иарҕьа напы ѡышьҭихын изқәа зѡычоз ақәыршәгьы ѡхагаланы Анцәеи Аԥааимбарцәеи еилаԥьуԥьууа рсахьақәа зыдсалаз аҭӡамцқәа рахь сынхьаирԥшит.

– Абарҭ ҳрымҵаныҳәаларуп еснагь. Утәа абра, умыццакыкәа исаҳәа сыԛкәын узыргәамҵыз, ууазцаз сара сҟны.

– Сара шьҭа схәычҳам, хынѡажәа шықәса сырзааигәоуп, сыԛкәын ҳәа зсоуҳәои.

Ари ақәра ауаѡы иарԥысымҭа данҵагылоу аамҵоуп!

Иасҳәеит апап рыцҳарас сзықәшәаз, сыԛкәын заҵә ашәарҭа баапс дышҭагылоу, иблыша автомат хқәа ѡба ихы-иҧы ԥхасҵатәны ишалҟьаз. Ахәшәтәыѡцәа дацәынхом ҳәа шсарҳәаз.

–Дхоуҵома сыԛкәын, ҳазшаз Анцәа ду, ҭаацәала дышәгәалашәыршәалома аѡны, мамзар иахьа агәаҟра уанҵагыла уи ицхырааразы сара сахь ууау? Уалоума акоммунисттә партиа, уалазар иунаҵеи бзиарас, ма уара иоуҵеи бзиарас? Ауаа рзын цәгьара ҟаувахьоума, ма бзиарас ирзуухьеи? Уԛкәын

дырхәижьҭеи иҵуеи? Уабшьҭра, ма уԥшәмаԥҳәыс лабшьҭрахь иакәым ԥьара акыр ҟарҵахьаны, иаҳҳәап уаѡшьрак, ҕьычра дук егьи зҳәаз еиԥш Анцәа ицәымҕу акыр ҟарҵахьаны удыруама? Ауаѡы иитәым игар ихаҳаҙом, қәнамгала ауаѡшьра ҟаиҵар иара ихьымҙаргьы ишьҭраҟны иаҳа иахьцарҭоу ԥьара икшоит. Абарҭқәа рзоуп сызуазҵаауа. Дад, суҳәоит мцрак наламҵакәа сызҵаарақәа рҭак иҷыгә-ҷыгәҙа уанзавамло иҟоуҵарц.

Амц анакәха, акы самхаҳәахьеит. Акоммунисттә партиа уалоума аниҳәа, мамоу сҳәеит, сидимкылар ҳәа сшәаны, апапцәа уи акоммунисттә партиа шырҭахым здыруан азы. Иара имаҳазшәа ҟаиҵеит, имаҳаҵәҟьазаргьы сыздыруам аха.

Изҵаарақәа иааԥыҵәҵәа-ԥыҵәҵәаны рҭак ҟасҵеит.

– Салоуп сара акоммунисттә партиа. Уи апартиа иаҭаххар ашьхақәа арбгоит, амшын ҭанарбоит, ажәѡан икыду амра шеишеи дуи амза хьшәашәеи лбааганы, адгьыл аҟны илаганы, иҵегьы, махәҽеилҳәала, асоциалисттә еицлабра рыбжьаҵаны, ажәлар рыматҵ ауа иҟалоит анырҳәалак, адгьыл ҳшьамхы нарсны «Амин» ҳҳәон ауаа. Уи акәындаз, аеҵәақәагьы ласкьаганы акыр адгьыл иазааигәаны икнаҳатәуп, амра анҭашәалак адгьыл дара идырлашаратә ҳәа агәы иҭан акоммунисттә партиа, шьҭа уи иахьҙоу иахьымҙоу сыздыруам акәымзар. Амала шаҟа иԥшҙахарызеи аеҵәақәа акыр иласкьагазар, еилаԥьуԥьуа ҳазхарагьы иҳамбалози шьири!

Иаҳҳәап иснаҭаз. Еснагь лахь соуан, апартиа алцара аҟынҙагьы снаргахьан аизарақәа рҟны, аиҳабыра ирыгуирыбзоу сахьалацәажәоз азы. «Уи уара иуусым, аиҳабыра ирылабжьаша дара реиҳабыра роуп», – ҳәа атыҟҳәа саҳәцә слықәыкшаны лахь сырҭон. Уи иҳазгәакьоу акоммунизм лашахь ҳкылызго, акоммунисттә партиа хазына акритика аназызулак иснаҭоз ауп.

Шьҭа сара иасҵоз. Апартиа амаҵуцәа сареи сѡызцәеи рыла рыԥсы ҭоуп, руалафахәы ҳа ҳауп ирызҵо.

Ааи, Анцәа дхасҵо салагеит аҵыхәтәантәи аамҭазы. Ҳара Нцәахәыс иаҳдырҵоз акоммунисттә партиа акәын.

Салоуп сара акоммунисттә партиа. Анцәеи уи апартиеи излеиԥшу акы ыԥоуп. «Иа, Анцәа улыԥха-угәаԥха ҳаҭ, жәлары ирзеиҒьуАнцәа иҟаҵа» анаҳҳәалак,«Амин» ацзароуп хымԥада. Убасоуп апартиагьы. Апартиа абас аҳәеит анырҳәалак, уи иаҳәаз ииашоу ииашаму ҳәа азхәыцра акәымкәа, ашацаҳәа уаатԥьаны, улахь-уԥьымшь ааҙатәны «Амин» уҳәароуп. Избанзар, абзиа ҳҳәааит, апартиа аҵкьыс иҟәышу акгьы ыҟаҙам, уажәы уи апартиа ибааны афԝышәшәа иго аилаҳара иаиалага, Анцәа иахь ҳаиасит. Иахьынҙаҳазнаго сыздыруам аха… Абарҭ зегь аниасҳәа иҵынчҳаҳараҙа исыҙырԝуаз апап маԛк дааԥышәарччеит, абҵас сҟәаҟәа ааишьышьын, уаҳа акгьы ахимҳәааҙеит.

«Сыԛкәын дырхәижьҭеи абар шьҭа ԝымчыбжьа ҵуеит, аиарҭа дагәылоуп», – сҕьаҵәыҕьаҵәуа снеиҽаԥшит.

– Дацәынхоит, дад, дацәынхоит, сара Анцәа сиҳәоит, – иҳәан апап,Анцәа исахьахь ихы ԝарханы дҟәындҟәындуа акы иҳәақәеит, нас ихәда иахыԥьԥьаауа ихшьыз, ижакьа ԥшаах иақәыз ихьтәы ԥьар (ихьҙырку ихьтәызу цқьа исзеилымкаайт) иқьышә надикылеит, иааиркәамкәамын.

Бшьҭрала уаԝшьрак ғьычрак ҳәа иҟарҵахьаз сара исыздыруам, егьсмаҳаит, сахааным. Амала ауаԝшьрақәа ҟаиҵеит саншьа Кьахь Ҳаԥьарат, ҭауади-аамсҭеи иареи анеимхацәгьаха, датәарымбо иаиалага. Иаргьы аҽешьра ахықә днықәдыргылан иҽеишьит.

Усҟан уи иахьҙыз ажәытәра даҽагыланы ахақәиҵраз дықәԥон ҳәоуп, уажәы ииаргаз аҽатәра ҳара ҳаҽагыланы ажәытәраз ҳақәԥоит умҳәозар, уи ҳаналгалак ҳахьцо сыздыруам. Ҽыц иаарҳәны ҳаиҵалагозар акәхап.

– Алашьцараҟноуп афымцалашара ахьыҕәгәоу, ус ауми? Аҵхабжьон аҽыԥҳәа афымцалашара анааурклак, алашьцара неиԥхьбаны, илаша-лашауа иааҟалоит. Ус анакәха, даара амч ду амоуп ауаԝытәыԝса ирҽиаз афымцалашара, аха зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу Анцәа ирҽиаз Амра, Амза, Аеҵәақәа? Аҽенышьыбжьон Анцәа имра анылаша-лашо афымцалашара арки акраҳәозар убап, – иҳәеит апап хаҽыраз. – Ҳаиҳа зымчу, зегь зымчу – Анцәа зырҳәогьы убри азоуп.

Апап зны илахь аимаирццеит ауаҩшьрақәа рыʒбахә анысҳәа, нас ажәытә аамҭеи аҿатә аамҭеи санрылацәажәоз игәалаҟаны, дақәшаҳаҭны ихы ацирҵысуан, дагьԥышәырччон.

Нас иасҳәеит арыцҳацәа, – амҩан иҳәо итәоу ауаа збар, исымоу капеи-чапеиқәак шрысҵо, сышрыцхрааua. Апап уи игәамԥхеит. Урҭ ус рзызуз хыхь иҟоу ҳазшаз Анцәа ду иоуп. Иҟарҵахьоу рыгәнаҳарақәа рхырхразы иртәеит, уара урыцхраауеит, даҽазны иҟоумҵан, Анцәа уиҿамгылан, ацхыраара ҟоуҵартә улшозар, аҕарцәа рҟны асаби дир, ихчы ак натҵатҵа. Уажәы, иахьа узыргәамҵуа уҷкәын заҵә еиқәырхаразы дырҩегьых Анцәа ҳиҳәап, абна наҟтәирахь ацәашьқәа хахаʒа иахьарку ахь ҳнеип – иҳәан уахь ҳҿынаҳхеит. Нас Анцәа исахьа днамҵагыланы Маԥь иеиқәырхаразы дматанеит ҩынтәхынтә.

Ауахәама амаҵ азызуаз ашәеиқәаҵәа иҵалаҳаз ԥҳәыск даасыдгылеит. «Ауахәама уҵаларц уаама», – лҳәан, «ааи» сҳәеит. Уи ауахәама аҩнытҵҟа сҵагылоуп дызхатҵаа сыздыруам. «Рыцҳарас акыр уақәшәоу ма ус уааиу», лҳәан дсазҵааит. – Уигьы иласҳәеит сзықәшәаз-сзынԥаз зегьы.

Еҵәаԥьаа реиԥш еилаарцыруа ана-ара иахьабалак еилагылан ацәашьқәа хха-ххаʒа, ахаатәфараан ауадақәа шыҟоу еиԥш. Ари аԥхәыс дсаԥгыла, дсыхʒыʒаауа слыман лҷыналхан, раʒныла ичаԥаз ҿаԥара хәыҷык аҟны сналгеит. Уа аишәа иқәын зоурахкы уҵаху ацәашьы ҟатҵақәа. «Аҵаацәара шаҟаҩ шәыҟоу аҟара ацәашьқәа аахәа, иаркны икыдҵа», – лҳәеит. Ацәашьқәа абазк инаркны хә-маатк рҟынʒа иаԥсан. Ишылҳәаз еиԥш аҵаацәа ҳацԥхьаʒа ацәашьқәа аасхәеит. Абазк-абазк иаԥсаз ԥшь-цәашьыки хә-маатк иаԥсаз цәашьыки – Маԥь изыҳәа. Иҵацәыз, амацәаазтрақәа иреиԥшыз акылҵәарсҵа ҭшәшәаақәа инырҵаргыла аарҵаргыланы амца нарыцрасырсит. Нас шьҭахьҟа снаскьан, сыла ҭраа, иххаʒа иасыркыз сцәашьқәа срыхәаԥшуа снагылеит. Ус акәын ара еизаз ауаа зегьы ишыҟарҵоз, доусы рҵаацәарақәа рлахьынҵақәа абарҵ ацәашьқәа ирыʒбар акәын. Амца зыцрарсу ацәашьы хымбкьылакәа, аҿырманшәаланы, ишынеибакәу илеилаблы,

илеикәазҭ ицар уи зызку – ауаѡ ираз҆ҟы бзиахоит. Абри ауп ауахәамаҟны ацәашьы аркра иаанаго. Абар уажәы саргьы сылақәа ҭраа шьҭахьҟа снаскьаны сцәашьқәа срыхәаԥшуеит. Аиҳарак хә-маатк зыхҵныстцаз ацәашьы ауп сыԥсы-сыԥсықәара зегьы зхьынҳалоу. Уи еикәаԥхо, еилаԥьуԥьууа абз хәыҷы наҭаатә аилабылра иаҷуп.

Ацәашьқәа реиԥшҭцәҟьоуп ауаагьы жәпаны ишеилагылоу. Иахьа Анцәа имҭаныҳәара иамшми! Сынрылаԥшаарылаԥшуан,нас ахьтәы рахәыц ссирқәа рыла ичаԥаз аԥааимбарцәа рсахьақәа сырзыԥшуан. Ус аҟаԥыҳәа иаасгәалашәеит анҭ иасыркыз сцәашьқәа. Ассир, алакә, акаамеҭ!! Ацәашьы ссақәа ԥшьба иасыркыз ашьшьыҳәа ибылуа алеира иаҷуп, егьи... Маԥь итәы – ицәашьы ыҟазам. Ааи, иҟазам, изҭагылаз акылаара ҭацәза иҟоуп!! Иблызаргьы аҭыԥ ҭацәуазма, зынза ашьҭамҭагьы ыҟазам, гәырҙ-шашәаз инкылахәаша ишԥаца? Суазыруа, хгарҭа сымамкәа саақәхеит. Иҟалеи, уаҳа иамузои Маԥь уара узыҳәа, ыы, абааԥс, иҟалеи? Сабацари, сабаԥшаари, иаанагои ари, ыы? Саѡсҭаахә абрагьы дсызцәырҭма?

Убри аамҭазы шәеиқәаҵәала иҵалаҳаз, ани ацәашьқәа саазырхәаз, ԥасатәи аԥхәыс даакылсын, ԥшьшьала сыжәѡа лнапы наҵылхын, ауаа жәпа сынрылга-аарылго алтар ахь сдәықәылгалт. Уа аԥшқа дыкны Анцәа иан лсахьа ахьқыду ҳанынамҭагыла,лнацәа нақәылкит ари аныха аҵақа аҷҽаҳәа еилблаа-еилблаауа инеиуаз Маԥь ицәашьхәы. Оҳ, гәышьа, сҳәеит саргьы. Анцәа иани илгәыдкылоу аԥшқеи рыла ҭраа Маԥь ицәашьы аблышьа «ргәы иаахәаны иахәаԥшуеит». «Ари арахь иабаанага?» – сҳәеит уамашәа ибаны. «Арахь сара соуп иаазгаз, ахә ду зыхҵнуҵаз ацәашьы иахьаҵыԥыз иҟоумҵеит. Узыкәшәаз арыцҳара – уҷкәын игәаҟҵәаҟрақәа Анцәа иан лылаԥш иахьыҵашәаша, лшьапаҟны ацәашьҭра иаласырст. Шьҭа уахәаԥшла ишыбылуа, сара сцеит», – лҳәан ауаа рацәа дынрылашьшь-аарылашьшьуа дцеит. Сара сҷажәкны Маԥь ицәашьы сшахәаԥшуаз илеимгәаблы ицеит. Анцәа иани аԥшқеи уи «ргәы иаахәаны иааԥышәырччан, игәабзыгуа иаасҷаԥшит». Саргьы сшьамхқәа ласкәантраза, сылахь-сыцьымшь затәны ауахәама сыѡдәылҟьан агоспиталь ахь сеихеит.

Иахьа ихы-иҽы хыртраны иҟоуп, сара ахәаша. Агыларгьы азин иоуеит, дызгылозар, илшозар. Ихы-иҽы хыртып, аха сышԥанаҽаԥшуа. Ахьшьыцбеиԥш зыблақәа ҭыԥхаауаз, зхы-зҽы шеишеиуаз сыҷкәын кьалантар, иуԥшрахарызеишь анаԥьалбеит. Иҙамѡеи иԥынҵеи еимадахоит, аха уи аамҭала ауп, иԥьымшьи – ицламҳәеи... урҭгьы егьырҭгьы зегьы нас, нас еибгала ара хҭыҵны ҳазцар, Москва ыҟоуп, апластикатә ԥҟарақәа ҟарҵоит, абра ҳазҭыҵыр, абра ҳазҭыҵгәышьар знык...

Ашьыбжьон еиԥш аԥҟаѡи амедицинатә еҳәашьцәа ѡыԥьеи аакылсын Маԥь ашьшьыҳәа дѡаргыланы, наҟ-ааҟ инитҵагыланы, дрыманы ицеит ихы-иҽы аҿаҳәагақәа ԥдыртларц, аш амҳәаны икарыжьырц. Маԥь дгылеит, дныҟәо дцеит ишьапқәа рыла. «Иамур ацхыраара уаҳҭоит, ацинк кәыба дҭатҵаны, асолдаҭгьы дуцаҳҵоит» зҳәаз аполковник дабаҟоу? Исаса сҵагыланы аҿҽаҳәа иԥызжәон, дабаҟоу иара? Маԥь шьапыла дныҟәеит. Иԥшқара, ихәыҷра, дкаҳабгало аныҟәашьа анитҵоз, раԥхьатәи ишьаҿақәа еихго иҽанынеиха асҟак сымгәыргьазар ҟалап уажәеиԥш. Ԥыҭрак ашьҭахь амедицинатә еиҳәшьцәа руаҙәы са сыҟны дааит. «Уҷкәын иҽы хаҳтит, даара иԥшра цәгьахеит, аха уаргьы уҽурҕәҕәароуп, акагьы идумбалазшәа уҽеыҟауҵароуп, асаркьа дацәухьчароуп, зынҙа асаркьа имбароуп, апластикатә ԥҟара изыҟашәҵаанҙа», – лҳәан даааикәҟьашан дындәылҵны дцеит.

«Иԥсы соузааит иԥшра цәгьахазаргьы, дхаҵоуп, Москва даагап, иахьеиҳау даагап, акырҳамазар иара изоуми изҳамоу, ихҭнаҳҵап,» – сҳәон сқьышәқәа ыркәамкәамуа, ус иаргьы дааѡнаргалт ҳпалатаҟны...

Ааи, дааѡнаргалт, аха иааѡнаргалада., «ааит, Камаԥьа шьҭа ара ууаины ухы ныкәҵеи, ухаҵами абааԥсы, ахаҵа дызқәымшәо акгьы ыҟам», – ҳәа сҳәарц сналаган, аха ианаму, ус ижәѡа аанкыланы ииарҭа днықәсыртәеит. Ицәгьоуп даара уҷкәын изы ас аҳәара, аха аҵабырг ҵабыргуп, мҳәашьа сымам. Амаамын ахаҿы зеиԥшроу иаадыруа ауп, уи азмырхакәа дырѡегьых ахаҿы ԥхасҵоутәыр – нас узаҿаԥшуоу? Убас дҟарҵеит напымыҙәҙәа иаҳамкуаз Абдул-Чабдулаа зыхьчоз ҳаҷкәынзаҵә.

– Папа, сԥынҵа збаʒом, иҽырхма ахҟәа исылҟьаз?…

– Мамоу, Маԥьа, мамоу, дад. Уԥынҵа агәыцә ԥҵәоуп, маҷк инааны уʒамѡа иадлеит, аха, уи мариоуп – Москваҟа…

– Папа, ʒы хьшәашәак сымазар изжәуан, ах, ҳҵеԥь аʒы зыԥсази абыржәы.

– Уажәыҵәҟьа, Маԥь, – аҵәца аашьҭыхны сындәылҵит, иҳацыѡназ асолдаҭ дааныжьны. Аҵәца азна ахырҵәʒѡа сыманы санааи… санааи Маԥь аҭʒамц ахь иҽы рханы аиарҭа дагәылаиан, дкьыз-қьызуа, деиҵақьы аҵәыуара даҽын. Иҵаҟа адашьмаҽы асаркьа ҟәыбаса икаԥсан. Иҟалеи уара, сындәылҵны сааиааиʒа ҳәа асолдаҭ ҷкәын хәыҵхәыҵла сыниазҵааит. Уи иҳәеит Маԥь ихчы саркьа дук аатҳхны дшанԥшылаз, нас асаркьа кыдҟьаны ишԥиҽыз.

Аҟәыҽыҳәа сахьныкәтәаз скаруаҭ сыкәтәан. Сара сакәзу сыншьан акәзу уи акаруаҭ иқәтәаз цқьа исгәалашәомызт.

Аҵәыуара рҳәеит ҳәа, Маԥь дхәыҷны иан усура данцоз, дсышьҭуам ҳәа дгьазкны данҵәуоз еиԥшҵәҟьа дгәынқьны дҵәуан, дгьызкны дҵәуан, дыҳәҳәааны, игәы дҵаҳәҳәааны дҵәуан. Ихы злагәаны иикыз ахчы, аʒыршы иʒааршьызшәа ахылѡаԥсылѡа ѡеиуан.

Ишьапқәеи инапқәеи қыцьқыцьуан, нас дшынеибаку дҵысҵысуа далагеит. Иауеи аасгәахәт саргьы, адгьыл аҵан ҳаҟоуп, сымч иқәымхо, исылымшар ҳәа сшәон. Дсыршәыкьуеит ҳәа иаԥшьызган, дымчны дсацәажәо далагеит, ахаан жәахәахәак сазымҳәацыз сыҷкәын.

Амедецинатә еҳәшьа дааин, ишысҳәа-шысҳәоз иҟашәҵеит шәбаашәт, лҳәан иуадышххараха адашьма иқәыԥсаз асаркьа ҧеыхақәа иааидыҟәшәаланы, лнапы ҟәымшәышәқәа иныргәылаԥсаны, илыкәшәацәгьаны дындәылҵны дцеит, лхалаҭа ҟәаш ҧырпыруа.

Дкьызқьызуан, дкьызқьызуан, дҵәиҵәиуан, дыгзуан, аиаҵә кыдиԥаауан,абна илоу ашәарах иҵәуабжьраҳар,дрыцҳашьаны дҳаршәыкьуеит ҳәа изаарын. Дыхәҷума Маԥь, ѡажәи ѡба шыкәса дырҵагылоупеи, ас дышԥаҵәыуа, иԥхашьарами? Дхәыҷымкәа, нас дҵаҳмадоума? Ѡажәа, ѡажәи ѡба шыкәса, хәычрами, ҷкәынрами. Аԥшʒара иакны иагоз арԥыс, иацы

аҭыԥҳацәа ссирқәа звагьежьуа изеиҿеырбоз, иахьа длыҵапҟа дышԥаца. Иааиԥшрахазеи. Шьҭа уи ѡаԥхьа ргьежьышьас иамоузеи, измада уи еиԥш амч?

Маԥь дышгәынқьуаз, игәынқьра ԥсыҿехо, имч илʒаауа мацара, маҷк дааиқәтәан, дынҵаҳәахаа дыцәеит, иан агара дангаралҵоз игәыҟаҵагаз лшьышь наани дарцәазшәа драҳаҭны. Уцәа сарԥыс, уа наани. Уан даанʒа умҵәуан, уан даар улкәабап, улшьышьып, хәыҷ қашькгьы науҷалҵап, иузҳар, сыҷкәын заҵәы уаԥсахар, ҭыԥҳа ԥшʒакгьы дузаазгап. Ааи, дузаазгеит аҭыԥҳа ԥшʒа. Ус иааргалааит Афганистан иацрымʒаауа ҳҳәынҵқарра ахагылаѡцәа рыхшара. Нас акәымзи ацара аныркуаз, изакәызгьы анырдыруаз. Дыцәан, аха дгәынқьуан, дгәынқьуан…

Абдул-Чабдул, ауаа еиқәаҵәа дамыгақәа, ҳара ирылаҳхи, ишырҵаху инхааит – инҵәааит, урҵ зҵахымгьы даргьы аҷақсақҳәа рыхқәа еинырҟьалааит, ҳара усс иҳамоузеи, ҳқашь злам ҳамҳаҵә залаҳшьри, ҳсызбал зынҵәалам ҳҷаҵа зʒааҳшьри. Ыы?!

АЛАХЬЫНҬАЦӘГЬАРА

Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа илахьынҭацәгьоу ҳәа аҙәыр дҟаларушь? Уи аҳәара цәгьоуп, ари адунеиажә аҟны иҟамло иҟоузеи, ак аҭкьыс ак еицәоуп рымҳәои. Ламшьаҭә рыцҳа, дзықәшәаз алахьынҭацәгьара еицәоугьы ҟаларушь?.

Маҷь ихәрақәа ҕьаны, ихы-иҷы зегьы шәахсҭа мацарала «иҩычаны» ианаанха (аибашьра ииасуеит – ашәахсҭақәа нхоит), ҧаса избац, алаф, алаҙб ҳәо ихәмаруаз иччоз иакәымхеит, зынҙак даҽаҙәхеит. Раҧхьа иргыланы аҷымҭра. Шьыжьы инаркны аахәлаанҙа апалатаҟны ҳаидтәалан аҟыт мҳәо. Ахәцәа зегьы амаца иасуан, аҷҳаҳәа еицәажәон, ҳаргьы амаца ҳасуан, ахәхәаҳәа ҳқәыҧсычҳауан. Амаца асра ҳгәы анҧнаҭәалак, ҳҩагылон, ауадаҟны ҳаалеиҩеиуан. Сара сакәын илеиҩеиуаз, иара акаридор аҟны игҷасоу асаркьа днадгылон. Уа дадымҭҙо, дымҭцысҙо дадҕьаланы ихы-иҷы дахәаҧшуан. Нас ииарҭахь дааины, иҩнапык ихы-иҷы иакәыршаны ҷыцха дион. Диан, диан, диан, нас ижәҩахырқәа ҭыстысуа иалагон, агәынқьрагьы, ақьызқьызрагьы зегь уа инеицылон. Иҙырҩашха илаҕырҙқәа иҷыкьааса ицон. Сара дсыршәыкьуеит ҳәа салагаҙомызт, уи ҧысшәахьан, акгьы алҭуамызт. Иара иҷхәара иара идыруан, дкарахаанҙа, имч илҙаанҙа дҭәуан, нас аҳаҭарчы аҧсыҧ аноурыжьлак еиҧш дааиқәтәон. Днеины иҷы иҙәҙәон, ииҙәҙәоз ҳәа акгьы ыҟаҙамызт акәымзар. Ус ҳашнеи-шнеиуаз ацәажәарагьы далагеит, амала апатефон иаҷахаз апластинкеиҧш акы акәын дцо дааув ииҳәоз. «Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа илахьынҭацәгьоу ҳәа аҙәыр дыҟазар убри сара соуп» – иҳәон. Аа, абри ажәа шьыжьы инаркны

хәлааҧа аԥа ииҳәо, аб дҙырԥуа иҟалар, насгьы уи ҽнакԥымш ракәымзар, мызки мызки-бжаки (цқьа дыҕәҕәахаанҙа агоспиталь дытрыжьуамызт, ашьа рацәаны ицәцеит, дыхәны аеропланла дахьынҙааргоз, даара дыԥсыҽын) иуаҳауазар? Иуадаԥхап, даара иуадаԥхап. Дтәымуаԥызар, днаскьагазар уитцаҟьап, наҟ уиԥыртцп, аха уҷкәынзатцә думаны адгьыл атцан, иуанда-иуабда, агоспиталь шәҭоуп. Амца зыцрашәаша агоспиталь (ахәцәа аламҵакәа) уахыкымзар уахык акәыбақәа ҭыргоит, урҭ рцынхәрас ахәцәа ҽыцқәа ааргоит, урҭ рҵаацәагьы ааины иаарыдтәалоит. Абри ҳаҷуп иахьа мшымыхәла. Адәахьы ԥсҭҳәоуп, наҟәоуп, арахь ԥхынроуп, амра ахаҷы збахьада умҳәозар. Урҭ ахәцәа рыцҳақәа рҵаацәа гәаҟцәеи сареи ҳаибадыруеит, ҳнеидашшыло, ҳхырқәақәо, ҳлаҕырҙышо ҳаидтәалоуп. Дасу ҳҭәырԥақәа, ҳхьаақәа ҳҳәо ҳаналагалак ар хәшәтәыԥцәа: «шәмашшлан ас, хар шәымаҙам, ижәдыруазар, хар шәымаҙам, зыҷкәынцәа акәыбақәа ирҵатцаны иҳашьҭуа анацәеи абацәеи роуп арыцҳақәа» – рҳәон. Убри ауми ак атцкьыс ак еицәоуп захьҙугьы.

Иаха еропланла солдатк дааргахт, аха днымхар ҟалап, ҕәҕәала дхәуп, аоперациа изырун, уажәгьы далымҵзацт рҳәеит. Ара усгьы уаҳа ус ҳамаҙам, ажәабжь ҽыцқәа неибыҳәо хтәоуп. Рыцҳа, дытцәрышкәаҙа зеижә шыкәса абыржәоуп данынарҵагыла рхәеит, иан лыда ԥсы зхоу аҙә димамзаап. Чукоткатәуп. Адырра лырымҵаҙацт макьана, иҟало рыздыруам, Петров ижәлоуп рыцҳа иара. «Иа, Анцәа, уҟазар, деиқәырха, абри зан затцә лыда ҭынха дызмам, иахьа Львовтәи агоспиталь аҟны иааганы итадыршәыз аиатым», – ҳҳәон ҳаргьы, Петров изыҳәа ҳҕәаҟуа ҳахьтәаз.

Иахьа оқтиабр агәта ааиԥаҳшеит. Шеит иккаҙа. Апалата аԥенџьыр аартны агәарԥ сынҭаԥшит. «Ҟәырр-сырр, ҟәырр-сырр» ҳәа еилатцәатцәаны аҳәыҳәқәа гәыпк ана итәоуп, гәыпк ара итәоуп, ирымцарыпсаз рхәы иамцкласуеит. Ааԥнушәа анаҟә хшьшьыла ихуп. Ара ҳааижьҭеи наҟәымзар акгьы сымбацт. Ажәԥан еснагь аҙы аҷытцыхәхәоит, анаҟәгьы иааимаургәгәар излачуп, атәцәаҳәа аҙы лалцхәуеит. Аҳәыҳәқәа, аԥсақәа, аҙылачнаҟәқәа, ахәцәа рхәы зырмазеиуа асолдатцәа

реилеиԝласра, акәыбақәа, алаҕырҙқәа, агәынқьра, ашьа, аа, абарҭ роуп абра иҟоу, агоспиталь аҟны, уаҳа иубари.

– Нас, Маԥь, иахьатәи ҳапрограмма шԥашьақәҳаргыло, акы ҳнацҳаны ҳмаца ҳалагома, нас аԥошьҭаҟны ари асолдат (ҳара иҳадыртцаз асолдат) дҳашьҭуеит, уани уаҳәшьцәеи шәҟәы аарышьҭзар аабоит. Иаарышьҭзар аҭак ҟаҳҵоит. Ус ауми?

– Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа илахьынҵацәгьоу ҳәа аҙәыр дыҟазар убри сара соуп.

– Уи смаҳахьеи Маԥьа, исаҳахьеитеи шәынтә, ԝышәынтә, хышәынтә. Ирласны ҳаурыжьуеит, нас аԝнықа ҳцоит, уа дгәаҟуа дузыԥшуп уан, убас уаҳәшьцәа. Нас ара ҳгәы ԥызҵәаз ақашьфара ҳаҟәыҵуеит. Абысҵа еиларҵәиуа иуны, апырпылԥыкеи ахәысхәеи иарганы аҟәыд цаҳәцаҳәо, ашәхарԝа асақәа ҟаԥшь-ҟаԥшьҙа абысҵа ҷахракәа иргәыларшьшь, нас акатцахәыр сызбал ҷа еилԥхаауа ачычанах гәаԝа хәыҷы хыхәхәала, ашша алтцәтцәо ажьтцаа, ԥаса акыршаҳфалац умдыруеи Маԥьаа... Мамзаргьы уан абаҳча дынҵаланы, дәрышьаа ҳәа акәытқәа даарыԥхьаны, аԥьыкәреи нарымҵаԥсаны атахсаххәа дынрылас-нрыласны, акәытқәа ԝышьҭых-ԝышьҭыхны аԥхныг еиԥш иаҳа ихьанҭыҷьу аарылхны иааулыркуеит. Уара аҳәызба цырцыруа икны угылоуп, атырқҳәа ахы ахаҙамкәа иахукәыцәаауеит, инаруршәуеит. Иара ашьацра илабатбатуа иалагоит. Аԝызцәа акәытқәеи арбаґьқәеи шанханы иакәшаны иаагылоит, иԥшуеит, уамашәа ирбоит, рыла иабо рызхатцом абас «репетициада иаразнак иаалырҟьаны рԝыза шьаҵәхартәуа акәашашьа ахьатцаз».

– Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа илахьынҵацәгьоу ҳәа аҙәыр дыҟазар убри сара соуп.

– Нас ҳаннеилак раԥхьа иргыланы ажь ҳтаауеит, аԝ ҷа ҭаҳҵәоит, аԝы злакәанҷараҙа, уԥатцақәа кыдцаны иужәлап, уԝызцәа анааилак.

– Сԝызцәа анааилак ари амаамын абаажәга ҳәа уамашәа ибаны схы-сҷы иахәаԥшлап...

– Уи аҷҳәарагьы мызкоуп иамоу, нас Москваҟа узгоит, уа апластикатә...

– Схы хцәаны ԥасатәи схы ахадыргылома?..

– Аԥхал азна аҙы каҭәаны азна узышьтыхуам Маԥьаа, аха ишыҟарҵо умбари, ԥьара шәахсҭа хәыҷык нымхозар сыздыруам акәымзар, ухы-уҷы кәаԥҙа аԥаса ишыҟаз еиԥш иҟарҵоит.

– Амшын аҟны сцаны алыхәҭа азна аҙы шьамхахьала сныҟәо иаазгаанҙа Анцәа уимшьааит саб.

– Уара ухаҵами абааԥсы, абас ушԥацәажәо. Ҳахьыҟоу умбаҙои уара, дгьыли-жәѡани рышьхәа ахьеиларсу ҳааины ҳтәоуп, иҳауада, иаҳҭынхада, иҳацхрааудаа... сзеиԥшрахаз умбаҙои уара сара? Алаба наа сзахысуам, уара усмыцхраар аѡныҟа ҳазцаҙом...

– Сара аѡныҟа ацара сгәы иҭаҙам, исымҳәар умуазар. Уара уца, иузынхаз ѡыԥьа унапы рҭахуп, аԥҳацәа иумоу макьана иааҙатәуп, урыгымхааит. Сара стәы салгеит, иҙбоуп. Сара арра сандәықәырҵоз ауха избеит ԥхыҙла са стәы сшалгоз, ауха сиаҵәахә хәхәаҙа илкыдшәан, уажәы-уашьҭан иаангылап ҳәа сыла ҭырхаха сшахәаԥшуаз, амшын еиқәара илахәлашәан, илахәлабга ицеит. Адырѡаҷены сангьы уаргьы шәсазҵаауан иугәалашәозар, «иухьи уара, Маԥь, уеиқәышьшьы, уѡызцәа рҟынтәгьы ԥхашьарами» – ҳәа. Усҟан сыԥхыҙ атәы шәасымҳәаҙеит, шәрыцхҳасшьеит. Абас ауп...

Ишшара ишахьан, агылара ансылымша сиарҭа ԥшьшьала снықәиеит. Маԥь иахь сҷы нарханы. Сгылоит ҳәа салагаргьы хьымҙг згон, исылшомызт. Иара аѡада игәы рханы диан. Сиҷаԥшуан, аха аҵабырг азы иҷаԥшра агәаҷьра уадаѡын, ачкәын игәы кыдыѡрит, иахьцашаз ицеит, ус дзыҟалазеи уҳәогьы иҟамызт. Исыԥсыхәузеи шьҭа сара? Дцәажәаҙом ҳәа хьаас ишсымаз, дымцәажәаҙакәа дҷаҳахар иабаргызеи.

Сиан акыр аамҭа аҟаршы арҵуқәа шаҷанаҟәшәоиԥш атаблеткақәа нысҷаҟәшәо, ҳсолдаҭ чкәын ҳхәы ааигаанҙа.

Аӄҵаҳәа еивҵаԥса-еивҵаԥса, еиҭаасгәалашәеит Маԥь уажәы исеиҳәаз. Изысгәаламшәои шыкәсыки бжаки роуп иҵуа арра дыргеижьҭеи. Ауха иѡызцәеи иареи ахьыцьцьаҳәа ачеиԥьыка иахатәан илафҳәо-илаҙбҳәо. Ашьыжь ауп иаауцәымыҕхаратәа иқәхәланы дангыла. Иҟәаҟәа иқәлоз ауха ԥхыҙла ибазаап рыцҳа. Аҷены шьыбжьаанҙа иѡызцәа ицын, уаҳа ччаԥшьк илахь иҵамшәеит. Иѡызцәа днаскьаганы ианаагьежь

руаҙәк снаскьеиԥхьан: «Саб иҭаххар маҷк сникылон, макьана арра сишьҭҙомызт, уи илшаратәа дыќан, атәымуаа дрыцхрауанеи сара сакәым, ҙгабк лыгәнаҳа сыќәсҵеит», – иҳәеит. «Ҙгабк лыгәнаҳа зиқәитцеи, аҙәы дырхианы димазар даагьежьыр димгои», – сҳәеит. Аҷкәын днаспыртцны дцеит.

Усќан улахь зеиқәузеи ҳәа ҳаниазҵаа, «башоуп» иҳәеит. Иаанагои «башоуп». Ҳазҽу зегь башоуп ҳәа акәызма? Нас иареи сареи ҳанеиԥыртцуаз «папа санаалак аԥьма сзушьуоу», – иҳәан, «ада хьаа Анцәа иҳаумҭан аԥьма шпасымшьуеи», – сҳәеит. «Ада хьаа, ада хьаа, сыздыруам…» – иҳәан днаспыртцны дцеит.

Сгылеит. Игҽагылаз ашкаф сыматәакәа аатызган аҽеилаҳәара салагеит, аха… сеиқәа сышьасҵеит, смаќа ыќаҙам. Сеиқәа смаќа атцхны изгоз дызусҭа, ар рќны, насгьы агоспиталь аќны, аҕьычра ыќоума, ҳаҭоу ибааит. Смаќа амацара кьацәҙа изҭаххада. Ҳхәы аазгаз, ацхырааразы ҳара иҳацыѽнарҵаз асолдаҭ имбаратәа, инцәыҵакшәа иҙара снахәаԥшит, иара асолдаҭ ќәбас маќак ԓаԓаҙа имҕоуп!!

Ицәгьамкәа, итыќҙа «уааилаҳаратәа» мгәак сыман, ара сааижьҭеи ицеит уи, иахьцаҳәа акгьы сымбаҙакәа. Уажәшьҭы маќада сеиқәа сышьхыѽруа… шашәак сыԥшаан, ахыцқәа инрытцыздауа иаасыкәсыршеит, иаасырххеит. Амаќа ссир алтцит уи ашашәа, исҳәаз скалыжьыр ҳәа сшәоу.

Шьыжьхьафара ҳҽеазҳархиауеит… Маԥь иҽы иҙәҙәоит, асаркьа дуауаҙа дадгылоуп, ихы-иҽы «изхара» избом. Наќтәирахь акрыфарҵаќны ҷах-сах, ҷах-сах ҳәа ачанахқәа рышьҭыбжь гоит, ахәцәа – асолдаҭцәа уахь анеира зылшо акрырфоит. Ҳарҭ макьана ҳпалатаќны ҳаќоуп.

Сиарҭа ааилырганы Маԥь ииарҭахь сниасит. Ихчи иԥхынхызеи аақәхны аќәардә иныќәҵаны, ицәарҭа иқәыз ашьыршьаф акыҷырақәа еиԥхьышьшьаауа аханы сѽеиуан еиԥш, ацәарҭа ахы акы шавыҳәҳәоз збеит. Иѽышьҭысхит, маҭцас еиларшаны смаќа ицәарҭа иатцоуп!! Аќәыҷыҳәа уа икаруаҭ слыќәтәеит. Абри агоспиталь агәарԥ иҭачыз анаќәа зегьы рҽааилартцәины, ҭаҷкәымк иаќараны иааин сыхәда аѽнутцќа иҭатәеит.

«Ҟәырр-ҟәырр» – ҳәа иартыз аԥенџьыр аҟнытә аҳәыҳәқәа рыбжьы аарлаҳәа исаҳауан, амедицинатә еҳәшьа агәыр сылатҵаны данца ԥытрак ашьтахь салтҵшәа зуит. Асолдат тҷыцак азна аҙы кны дысхагылан, Маџь акгьы ҟамлаҙазшәа асаркьа дшахәаԥшыц дадгьаланы дгылан.

Цәымҳала акәымкәа амҳатҵә аанкыланы ҳпалатаҟны игылаз астол длахатәаны акрифеит иахьа Маџь. Дхатҵамхеи шьта, ацәымҳа каижьит, агар дгартҵит…

Мызкы еиҳауп ара ҳаҟаижьтеи, ҽаѡратагалара ааит. Уажәы нахьхьи ҳауаажәлар рурақәа, ԥшҙала изфаша, итаргалоит, зџьықәреиқәа рыла зца хәычқәа еитҵарпапа иҟазҵаз, урт тахчах, тах-чах ҳәа рыԥҳәқәа архра иаҿуп, – џьоукы аҟәақҳәа иасны ажьтаара. Ҳара инымҵәаҙо, ара иқәымҙзаҙо анаҟә ҳхапаны, ҟәырр-ҟәырр ҳәа ҳгәы аакыдызхҙаз аҳәыҳәқәеи аԥтека хәшәқәеи, нас сгәы итымҵәаҙо ажәа «хаақәеи»… «Адунеи иқәуу зегь реиҳа илахьынҵацәгьоу ҳәа аҙәыр дыҟазар убри сара соуп».

Аԥкәын дыцәт. Сара сылбааны аԥошьтаҟны сцаны аѡныҟа ател сасроуп, иҟоу-иану макьана ҳаԥсҟәа штоу расҳәароуп. Маџь асолдат инапы данҵаны (смаҟа еиларшаны ицәарҵа иатҵеитҵеижьтеи ҳалаԥш ихмырԥакәа ихьчара ҳаҿын асолдати, амедицинатә еҳәшьеи, сареи), снаа-наауа, фу уҳәар ахьычпаԥыр еиԥш схаҕәҕәала аѡада анаҟәа сѡалалап уҳәаратәы (усгьы ара наҟәамзар иҟеи), сцон алада амардуан сылбааны, ҳгоспиталь (шьта ҳара иаҳтәуп усгьы нас…) быжьетажк аман, ахпатәи ҳара иаҳтәын. Слалбаан ҳгәарԥ – аԥсақәеи, аҳәыҳәқәа зхарамфақәеи, анаҟә хьшәашәеи сынрылсын агәашә сылтытцын сцеит ҭеласра. Сааҭбжак аҟара сынхагьы уаҳа снымхеит, сгәаҟҵәаҟуа сгьежьны сааит. Маџь ииарҭаҟны асолдати иареи амаца иасуеит. Маџь даасыхәаԥшит, дгәыргьатҵәа дыҟоуп.

– Иа, хыхь иқәтәоу Анцәа ду, ухьышьаргәытца сакәыхшуеит, сагәҙуеит, арыгьарахь ҳургьежьуама шьта, – ҳәа сааҟәындшәындит.

– Иҟоузеи Маџь, уаиааиуеит ҳәа сыҟоуп, ужә аҿеша ариизшәа акәыркәыр уччо утәоуп? – сҳәеит.

– Уара уцеижьҭеи абри ф-партиакуп подриад сатцахоижьҭеи.

– Нас уажә уатцахазар ушьҭан уаиааип, амаца ус ауп ишыҟоу.

– Сара сзыҳәа зегьа коуп, папа, саиааигьы – сатцахагьы.

– Иҟалеи уара уанаџьалбеит, уаиааигьы уатцахагьы зегь акакәны, бзиак аауҳәар сгәы иаахәар ҳәа ушәома. Амцеилашыра уалтцит, уҧсы нхеит, шьҭа Анцәа иҳәар дук хара имышьҭыкәа Аҧсны лашахь, амра тәылахь амҩа ҳақәлоит...

– Сара сзырччо, сзыргәырҕьо удыруоу, папа? Абыжьбатәи аетаж ауп. Уа иҟалаз уаҳау иаха?

Ааи, уи саҳагәышьахьеит, аха иара иазҳәада, уи ааиарымҳәар ҟамло изыҟалеи? Ари асолдатҳ гаҙа иакәхап иазҳәа, уаҳа иазҳәодаз.

– Ыы, нас, уи аума уара узеигәырҕьо, иҟалеи абааҧс, иухьи уара Маџь?!

– Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа алахьынтца бзиа зауз уи асолдатҳ ида уаҩ дыҟам.

– Ааи, ааи, даара илахьынтца бзиахеит, ацәажәара уаҟәытцны убра амаца уасла бзиа узымҳәозар.

– Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа илахьынтцацәгьоу ҳәа аҙәыр дыҟазар сареи Петрови ҳауп.

– Ыы, дыҧсыма рыцҳа Петров, уи смаҳаҙеитеи?

– Дыҧсызар ус сҳәозу, аоперациа изыруит, уигьы са сеиҧш ддамыҕаха даанхеит рҳәеит.

– Уаҳа сгәы «иахәаша» бзиарак узҳәозар гәатәи абааҧс...

Абыжьбатәи аетаж аҟны иаха иҟалаз ҳәа Маџь дызҿыз уи ауп, уа дышьҭан рыцҳа амца зыцралаша Афганистанынтә зхы хәны иааргаз солдатқ. Ихәраҕәҕәа изыннажьит хәшәы змамз ахыхь баапс. Ирҳәон уи ахьаа анизааилак дҳәазо атҙамц дкыдлон ҳәа, егьараан ахәшәтәыҩцәа ааины дызҟажаша гәырк иларымтцакәа дыхәшәымызт. Иаха атцхыбжьон изцәырҟьазаап ахьаа баапс. Ицшьҭаз, зшьамхы инанагоз асолдатҳ дыҩт ахәшәтәҩы иахь, уи ахәбатәи аетаж аҟны акәын дахьыҟаз, изымычҳаит ицаны иаара аамта, аҧенџьыр ааимжәааны дыҧеит. Убри ауп уажәы Маџь дзеигәырҕьо, алахьынтца бзиа

зауз ҳәа иипҳьаҙо. Егьи апҟара иацәынхаз Петрови иареи рыпсы ахьҭоу азы илахьынҵадақәоуп ҳәа ипхьаҙоит. Ааи, сара ахәаша рыцхә, саазыкәшәараны иҟази, испеипшзи. Ҳазҭытҵрушь абри аԥьаҳанымҭра, ҳазкылсрушь ҳаибганы ххауа зшыдахь, ҳамра царахь, ҳара ҳазҭаху ҳауаажәлар рахь?

«При исполнении священной военной обязанности». Ыы, иарбан ҳара ҳзы ипшьоу арратә дҵа инаагҙараны иҟоу? Абдул-Чабдулаа ршьамдгьыл ахьчароума? Ацәа ҳцәаны, ажьы ҳжьуп. Ҳара ҳтәы, ҳара ххәынҵқарра ҳзымыхьчар ҳәа ҳшәахоитеи. Уи сҳәеит ҳәа ҳара ххәынҵқарра зхаҳахьчагәышьои, иҳақәлода, ҳазҭахыда, ҳмал еимырҵәаразы иҳақәлозар акәхап, анҵәажәқәа, ҳуаа барақьаҭқәами. Кәтаҕь цырак рнапы ианыршәланы х-мааҭк ҳәа игылоуп абазарҿ.

Афатә ахьырҭиуаз адәқьанқәа рыҟнытә руа-ршәаԥьхәаҽ акы умбаҙо ҳәынапыс иҟаз зегьы ыкәҵны ибналеит, ицеит аҳәыстақәа рахь, ма картошк, ма ԥьыкәреик акрырбозар ҳәа.

Абас ауп. Иаҳфо-иаажәуа, ҳашәҵатәы-хҟәынҵатәы, ҳпара-хшьара акгьы ҳамаҙам, ҳхәылакха хтәоуп, нас ԥьоук ҳақәлар ҳәа ҳшәаны ар анҵаны иҳамахуп. Иҳақәла егьи ҳәа, ҳара хлаҳәадақәа ҳазҭахыда, ацәхәқәа.

Ар аужьзар рхы ныҟәрымгози, ауаз ҳәо ана акаруаҭ иқәтәаны амаца иасуа сыҷкәынгьы, иаха абыжьбатәи аетаж аҟнытә ипазгьы, Петровгьы зегьы-зегьы еибгаҙа ранацәеи рабацәеи ирыдтәаламзаауази рнапы еикәыршаны.

Уажәы ари агоспиталь аҟны иззыпшу Петров иан лоуп, егьырҭ ахәцәа зегьы рҭаацәа аахьеит. Иара макьана дгыло дыҟам. Иан лахь адырра ҟаҵоуп, аха Чукотка абаҟоу, Львов абаҟоу. Иара дахьиоу апалатаҟны аҷараҳәа ашә аатыцыпхьаҙа сан лакәзар ҟалап ҳәа дынхьаԥшуеит. Уахынла ма ҽынла даныцәоу, «сан-а-а» – ҳәа арҵәааҳәа дыҳәҳәаны дааԥшуеит. Пхыҙырла дааины дааихагылоит, иара дцәырҳаны дааԥшуеит, лара дубар даахә. Ма ацәа далымҵҙакәа дшыпхыҙуа дыҟандаз, изхара иан димбози. Амҽа дықәзаап лара агәаҟгьы, амҽа-хара. Ус ҳшыпшыз акәымкәа дааит рҳәеит, нас, дцеит рҳәеит! Изахьзузеи дааит – дцеит, лыҷкәын иакәзами дыззаргаз? Ааи, лыҷкәын иоуп… нас, иҟалеи?

Петров ашьыбжьон акриҽарҵан, ашьыршьаф ҟәашҙа иқәыршәны аԥенџьыр ахь иҽы рханы дыцәан. Ари аҽены иахькылнагаз аллаҳ идырп, иҟьалан иааy амра ашәаxәақәа, абри аԥенџьыр икылеибаҳәааны Петров ихы-иҽы гәыкы иқәыԥсон, ихы-иҽы чыхәчыхәуазу, ма иан ԥхыҙла деиҵеибахуазу Анцәа идырып, ихы-иҽы лаша-лашо дԥышәырччон. Иаԥхьа астол аҟны иқәын еиуеиԥшымыз асаат напхатцақәа, урҵ шьоук еимхаршәшәан, шьоук еибытан. Абри аамҭазоуп аҳараҳәа ари апалата ашә аартны, дкәаԥ-кәаԥуа иан дшааѡнашылаз. Лара дымѡаԥыргон аԥҟаѡцәеи, аполковники, маиорки. Петров маҳашьас имази ашә аҳыжьбжьы игаз, ашырҳәа даа-ҽыхан днаԥшит уахь. Иан деихытаруа, лыбла гәыгра ҭбаа ҳалалқәа шеишеиуа, лыҷкәын изы деидараха ихәы датцақь дааиуеит.

– Сан-а-а-а! – акәыкәыҳәа дыҳәҳәеит лыҷкәын.

– Сыҷкә-ы-ы-н! – лҽааихалыжьит ан. Убри ауп, минуҵкгьы бжьымсит, леидарақәа лыҷкәын изныжьны, лара дкалаҙа, дшаҟьшаҟьо длалбаан, илзыԥшны уа игылаз атақси дѡақәтәан, аҟәаққәа ашә ѡкыдлыжьлан иѡатҟьеит, еес, аҙы шцарашәа инкылахәааша ицеит.

Иҟалаз уи ауп. Ан лыҷкәын лызхара дгәыдкыл-дхыдкыл даныѡеихыц, ихәрақәа збоит ҳәа ашьыршьаф анааиқәылх... илбо абаҟоу. Иԥхашьарақәа аанхеит ауп, иѡшьапыкгьы ахьҽакыз ихцәан...

Лыла ҭраа дахәаԥшуан, икьатагәаҙа иҟаз лыҷкәын ихәамц.

– Егьаурым сан, егьаурым, Сара сыԥсы бзынхеит! Ирласны аѡныҟа сга, асаатқәа рремонт аҟатцашьа здыруеит, аѡны аусура салагоит, – иҳәан ԥшьшьала ашьыршьаф дѡахан ихәамц абжа изынхаз ааитцәахит. Инапқәа ицырхырааны дѡықәтәан, иан лыжәѡахырқәа инапы аакәиршеит, лҙамѡақәа, лыбла гәыгра ҭбаақәа неимда-ааимдо дигәҙит, лыхцәы ршақәа инапы налишьит, «сан, сан, сан» ҳәа дҟәындҟәындуа. Лара лыҷкәын лҽааимпытцылгәаан, даахәны дымѡаԥызгоз аруаа днарҽаԥшын, атаз-атазҳәа рѡыцьагьы, дырҽажьцәеит. Ас еиԥш иҟоу аԥа сара дыстахҙам, абас сакәыжьцәоит Абдул-Чабдулаа ҳаҷкәынцәа рыла изыхьчо Асовет мчрагьы, – лҳәан

даақәҵәиаан дымѡаԥызгоз рхы-рҽы арыцқьахагьы рмаʒакәа, аʒхьамԥш лгошәа дындәылҟьеит. Илышьҭаршәны аиаҵәа кыднаԥааua лыцкәын ибжьы гон: «сан-а-а, сан-а-а, сныжьны бабацо сан-а-а!» ҳәа. Игон абжьы адгьыл аҵа кылнаҵәо, игон абжьы ажәѡан иаҵасуа, игон абжьы ашьхақәа зегьы еилаҟәыбаса иқәызҵаша. Игон абжьы, игон, иҵәаа-ҵәааua игәкылтҵәагаха, аха уи заҳауаз ҳәа уаѡ дыҟамызт, агоспиталь иныѡныѡ-ааѡныѡуан аҟароуп, агоспиталь уи еицәоугьы абахьеит, аха ишыҟац иҟоуп, акгьы ахьуам рҳәоит.

Иасуан амаца Маԥьи асолдаҭи акаруаҭ иқәтәаны, иасцыԥхьаʒа аттаҳәа даҵахон сыцкәын, иара дгәырҕьаҵәа дыҟан. Иара шаҟа дгәырҕьоз аҟара сара анышә сыҵанаҵон. Уҷкәын дангәырҕьо уара уаҟара уцлозар акәʒами?

Смаҟа сыцәʒаны еиларҵәины ицәарҭа иаҵоуп, иамузаап, ицәкьаҷхазаап амаҟа. Ауха ашьышьмахьы данца ласcы дмааʒазт, «бзиак» ихы иҵашәазаапеи. Абыжьбатәи аетаж деигәырҕьаны дыԥсуеит, уантә уԥар уԥсы нхом ҳәа. Ани асолдаҭ шәикка хәыцы дыпеижьҭеи абыжьбатәигьы, афбатәигьы, ахәбатәи аҟынʒагьы аетажққәа рԥенҷьырқәа аихатә решоткақәа рыҵо илеиуеит. Ас акыр аҽшьрақәа ҟалахьазаап. Ара хәаԥьа дрымаʒамишь? Ахәаԥьа иԥҳа лыԥҳал аашьҭых ʒаагара дандәықәла, баангылшь зны ҳәа даанкыланы, лцәа ʒаанамго дыпҟаны ддәықәиҵон. Илымаукузеи ҳәа иантҵаалак, амѡахь аԥҳал ԥылымҽразоуп иҳәон, ианԥылҽелак нас дупҟеит ҳәа иунаҭагәышьои!

Абан аԥенҷьыр ҳахькылыԥшуа иаҳбарҵоуп дырѡегь ѡнеихагыла дук аѡагара иаҷуп асолдаҵцәа, ааба, жәба, жәаетажк рҟынʒа ихаргалахьеит. Ахәашақәа асолдаҵцәа, реиқәа ҷахҵәақәа рымацара рышьаҵаны, иҳәындаз-ҳәындазʒа, аԥхʒбааи алымти ргәыдшыла, иахьа мшы-мыхәла абри ахыбра ду аргылара иаҷуп. Уигьы зызку госпитальуп рҳәеит. Изакәызеи мшәан, арра иаҳашьҭо ахәычқәа зегьы ирхәразы, иршьразоума изаҳашьҭуа. Ыы?! Афганиҫтан, Афганиҫтан. Абдул-Чабдул…

Шьыбжьхьа афара аамҵа ааит, асолдаҭ ҳхәы ааигеит, акы ҳнацҳаит, ус баша ҳахқәа нықәаҳҵеит. Ҳаиваиоуп сыцкәыни

сареи, ҳкаруаҭқәа еиварҕәҕәа. Ааи, сҽиҷысшьаароуп акәымзар аҩныҟа дызгароуп, деибганы иан длызназгароуп. Иан ахәаша, жәохәымш абра диваиан, наҟ-ааҟ икаруаҭ ҳабжьара иргыланы ҳиан, ус азин ҳарҭеит ахәшәтәырҭа аиҳабыра.

Ан аҩныҟа дымцар ауамызт, ҳанхамҩа, ҳапҳацәа, уахь ауми иахьыҟоу. Маӆь дҩалыргылан, ухатқы сара сыҟоуп лҳәан, хынтә дикәшеит. Лҷеаарҕәҕәаны лылабжышқәа лҟажеит, иаалмышьҭит, урҭ ахақәиҭра рыман адәахьы дандәылҭлоз.

Изакәызаалак Маӆь ак ианамҳәеит иан лгәыҭзыҙаара, икәшара, дналпыртцын, дышшаҙа ииарҭа днылаиеит, аҭзамц ахь ихы нарханы, ишьап хырҟьаҟьақәа акаруаҭ ахы инықәыжьшәа. Ан деиқәтцәашо дгылан. Абар саатк ашьтахь аероплан дҭалараны дыҟоуп. Сан абзиараз, лассы ҳаиқәшәоит, саби сареи ҳнеиуеит, акы бацәымшәан иҳәар иҟаларызеишь, атәыла бгарызушь. Мамзаргьы ажәа заҵәык «абзиараз» иҳәар акырихьрызушь? Уаҳа иҟалҵарыз анылзымдыр, днеиҳәҭкәыҟәлан, ихырҟьаҟьа иҟаз ишьапы ҩышьтылхын илгәыдырҕәҕәаланы аҵәах-аҵәаххәа ишьаргәыҵа дагәҙит, еиҭалгәыдлырҕәҕәалт. Нас «Маӆьаа сара сцеит, акы аасаҳәи уара» – лҳәеит. «Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа илахьынҵацәгьоу ҳәа аҙәыр дыҟазар, убри сара соуп», – иҳәеит. Уи азакәын ҳазидхалаз ҳаргьы. Шаҟа илҭахызеи ажәа хаа заҵәык лыҷкәын иҟнытә илаҳар, ма ажәак абжа, изыҧсазеи анаӆьалбеит уи ажәак абжа иадамхаргьы, аха, аҧсы изы ихәшәызаргьы иузтода. Нас наҟ иҷы наирҳәит. Ижәҩахырқәагьы ҵыстцысуа иалагеит. Ангьы инеималҭәеит, саргьы аҳәагәатҵәа аусыҕрахыз, баала, дад, арахь, илгәыдырҕәҕәала илкыз Маӆь ишьапы аалымкәкәааны ашә ахь слыхеит. Асолдаҭи амедицинатә еҳәашьцәеи Маӆь рнапы днанҵаны (уи сара исымҳәаргьы дара арратә уалпшьаны ирыдтцан, аҷкәын дҭаагаанҙа ҳәа) ҳцеит.

Машьынак ҳамшьыкәа ҳаибарххо автобус аанҷасырҭа аҟынҙа ҳазланеиз уи Анцәа дақәиҭуп. Машьынас иҟаз зегьы ҳара иҳашьтазшәа акәын инаҳҙывасуа – иааҳҙывасуа, ҳапҳьаҟа иаауазгьы ҳара иаҳҷаҳауан, ҳашьтахьҟа иаауазгьы иџых-џыхҙа иҳашьтағәҕәа иаагылон, ма амашьынаныҟәцаҩцәа зегьы еибыҳәаны ижәны иҟан, ма амашьына арныҟәашьа

ззымдыруаз амарҵеицәа ақәдыртәеит ари аҽены, ирҟаауа иҳашьҭоуп.

Иаҳаулакгьы аеропорт аҟынӡа ҳнеит. Лара шьҭа дпассаџьыруп, наҟ дынҵалеит, сара арахь саанхеит. Лара аѽныҟа дцоит, сара ... џьаҳанымҟа... – агоспиталь ахь. Даахьаԥшт лара абзиараз ҳәа салҳәаразы, аха иамуит, лқьышә зымқәацеит уигьы, Маџь еиԥш ажәакгьы лзымҳәеит, Маџь еиԥш лыжәѽахырқәа аақәацқәацеит: – Даите дорогу гражданка, что торчите как мумиа!! Поплакать всегда успеете, слава Богу этого добра хватает в нашеи жизни! – иҳәан хатҵак дналыхьҳәазаны дцеит.

Сара зкалҭ амца акыз еиԥш сбалыбаҭуа аеропорт аҟны атақси сашьҭалеит. Абан иара азы еитцыхәхәа ауаа аочеред иахьгылоу. Ҟоҳ, уаа ѽажәаѽык иреиҳауп анаџьалбеит! Аԥхьа игылақәоу ламыс змоу џьоук ракәзар срыҳәар, сзыргәамҵуа расҳәар, сеилыркаар сҳәан, игәаҕьны иаҳа иԥҳәыс ҳалалуп уҳәаратәа зыԥшра ыҟаз ѽыџьа рышьҭахь игылаз сҕьатҵәыҕьатҵәуа, снапырҟәыҷуа сналыдгылеит. Сыҷкәын агоспиталь аҿы дышьҭоуп, сускәа зеиԥшроу сҳәан, счаврагьы ааҭызган ҭынч сылаҕырӡқәа ррыцкьара сналагеит.

– По десять или по двадцать, по сколько продаете? – ҳәа дсазҵаанит лара.

– Что продаю, я вам говорю, что в госп...

– А мы спрашиваем у вас, по сколько продаете мандарины, что привезли с солнечной Грузии, по десять или по двадцать рублей за килограмм? Ох, и развелось аферистов, ох и развелось, видите ли ему госпиталь нужен в мирное время, вон частники стоят, они такие же аферисты как и Вы, идите туда, – лҳәеит ари аԥҳәыс «ҳалал», амин рҳәан илышьҭагылазгьы иаалыцдырҕзит.

Исдырбаз амашьынақәа рааигәара анеихагьы смоуит, ахьшь ача еиѽҵәа ишакуа еиԥш, сеимырхха срыма «сара, сара, сара, сара» шырҳәоз, иаҳа иҕәҕәаз, зԥашь кылшьшь иҟаз аӡәы саарымпытҵҕәааны, сааиѽытҵракны имашьына сынҵаџьгәаны агоспиталь ахь сигеит, иихәазгьы исҵеит. Аилахәаахәҭрахь сабаҟагәышьоу.

Агоспиталь агәашә сынҵалеит, ишыҟасҵац еиԥш спропуск надырбаны. Апропуск анысҳәа... Абар шьҭа ѽымз ҳарзааигәоуп

абра ҳаҟоуижьҭеи, ҽенак ѡынтә-хынтә абри агәашә сҭысуеит, игылац аҟарулцәа гылоуп, сара ицац, ииаац соуп, ԥшрала ҳаибадыруеит, аха заҟа ирмура, апропуск дырбатәуп. Нахьхьи Германиантә анемец ероплан хаууала иианы ааигәа Кремль ашҭа ҟаԥшь икәаԥҙа инҭатәеит, амѡахьгьы, дахьааизгьы, апропуск ҳәа уаѡ дымҭааҙеит. Ҳаҕеиҭа бомбак аманы иаауазаргьы уаѡы ибаҙомызт. Абасоуп ҳара ҳҳәынҭқарра аҽеырҕәҕәаҵәҟьаны ишыҟоу. Сышьтахьынтә агәашәахьча «гражданин» – ҳәа ибжьы аасыԛәиргеит. Саанҽаст. Агоспиталь агәарԥ аҟны еилаѡласуа асолдаҵцәа, ахәшәтәѡцәа, амедицинатә еиҳәшьцәа рхы ахьынахо аѡра иаҽуп. Иуҭахи ҳәа саниазҵаа, уара абри аума иужәлоу иҳәан, ааи сҳәеит, «оо, плохо дела, плохо, пропал Ваш сын», – иҳәеит.

Аа, абри акәын исыгыз, сара ақәашьда. Аԥшәмаԥҳәыс шьҭа аероплан дақәтәахьеит, дԥыруа ажәѡан далоуп, аѡныҟа дцоит, Маԥь дабаҟоу? Мацабаа ижәқәа анцәымзкы, еиԥхьытта иандәыԛәла иаргьы дыѡуа дрышьҭалан еиԥш, ари ауаа аламкәа амца зыцрашәаша агоспиталь агәарԥ иѡуа иҭагьежьаауаз, апалатақәа еимдо аѡада, алада иқәыз срылагыланы аѡра сналагеит сара рыцҳагьы. Имираны, иимшараны иишаз сара аиқәыбга. Хара сзымцеит, знык аҟара ашҭа саатҵагьежьит, аҽаԥарақәа иамаз еимыздеит. Саатәеит.

– Хә-минуҵкгьы ҵзом ипалатаҟны ииарҭа дагәылатәан, иѡнапык рыла ихы еимлагәа икны. Инаѡсан акаруаҭ дықәианы дыцәан иѡыза асолдаҭ (ихьчара знапы ианыз асолдаҭ иоуп дызҽу),дгәаҵаны саагьежьит,егьи,анаѡстәи апалатаҟны ишьҭаз солдаҭк агәыр илаҵаны санааи дыҟаҙамызт. Ашьышьмақәа рҟны снеит, ашәқәа зегь аартуп! – Абри ауп исалҳәа Маԥь ихьчара знапы ианыз амедицинатә еҳәшьа.

Нас уигьы дсыдҟьан дцеит, ари ашҭа ду иҭагылаз иҵегь аѡнхәыцқәа, аѡнжыцәқәа рышәқәа еимырҟьҟьауа игәаҭауа иѡназ асолдаҵцәа, ахәшәтәѡцәа рахь. Абри аамҵазы ҳзыхьчоз (Маԥь дзыхьчоз) асолдаҭ даасыдгылан, бгьыц кәамҟьа хәыцык аасиркит, Маԥь ииарҭа иларшәны избеит ҳәа.

«С-с-саб, с-с-с-а-ҭ-о-у-м-ҵан», – анбанқәа хәахәа-жьахәа атанк ахысызшәа, аарла иаанысхит. Ҳаи, уара разҟыцәгьа, уан

рыцҳа сааҭкгьы ҵуам дуԥырҵижьҭеи, уигьы улзымхәыцтеи. Ааи, Маԥь, уаҭасҵазом, ушԥаҭасҵахои, ахаҵара ҟоуҵоитеи, сыҵәѡаншьап ыҵухуеитеи. Ҳаи, абаапс с-Маԥь, уабаҟоу?! Сашьеи, саҳәшьаԥеи, сыԥшәмаԥҳәыси, сареи раԥхьазҙа ҳанааиз, аԥкәын иԥсы ҭоу иҭаму ҳәа ҳшәаны ҳанзымҵаауаз, ари лыԥсы ахьмаԥхаз, ҳахьтәаз, ѡ-ԥсаҵлак ирыбжьагылоу аа абри атәарҭаҷы, сара уажәы аҙмыжь ԥсыҙ еиԥш сзаҵәҙа сыкәтәоуп, сыбҕа кыдҵаны, мап сыбҕа ырхәаны схы асаара ишьҭасуа. Уабаҟоу, уара, Маԥь, автомати аҳәызбеи урцәынхеит иҳабыргузеи шьҭа ҳамҳәази. Сара хәаша рыцҳацәгьа, сара хәашабгацәгьа, сара ақәашьда, сара.

Аҳаԥаҳәа акы аасгәалашәеит. Исывҟьаны ицоз солдаҭцәақәак ааныскылеит. Снапы насырххан ҳгоспиталь ашҭа анҭыҵ, ани ихаззала, асолдаҭцәа идыргылоз ахыбра инақәыскит, убрахь шәца абааԥсы ҳәа аанарго. Маԥь зны-зынла аԥенԥьыр дкылыԥшны ила ҭраа уи ахыбра дахәаԥшлон, ҳгоспиталь аетаж ҳараккәа рԥенԥьырқәа аихатәы решеткақәа анарҭа ашьҭахь.

Сақәшәазаап сарахәаша. Маԥь ааԥын хьычԥаԥыр еиԥш дгииуа, амардуан амаа дахьынҳаланы, ажәабатәи аетаж дѡыхәыншәаны ахышә снықәгыланы алада сыԥап ҳәа дшеихьысеиԥысуаз, атаз-чаз ҳәа инаисны дыркит. Ааи, ихьҙеит, деиқәдырхеит, дыркит.

Уигьы сацәынхеит. Ахәшәтәыѡцәеи администратор аиҳаби изларҳәаз ала, даҷа жәамш роуп инхаз ахәшәтәра акурс алгаразы, нас инхо ихы-иҷы аибыҭароуп – Москва. Амѡа ԥшҙа иқәлаша, амѡа ԥшҙа ҳбар иҳамдыркәа. Ихы-иҷы аибыҭара ҳәа хәҭа-хәҭала еибаҳҭома?

Даҳцәыҙит дырѡегьх шьыбжьонтәи аԥсшьараан. Ари ауаѡ дҳадҷаҳәаланы мацара ҳазлаҟазаауеи, ҳалацәа анааихаҟәыс дныҵаба дцеит. Агәашә илагылаз асолдаҭ ҭоԥк асигарет наиитан, наҟтәирахь, ани ԥаса дахьыркыз дынҵалеит. Уажәы асолдаҭцәа ахыбраҟны аус руан, ԥаса аимгеимцара дақәшәан, мҷеышан азы уаѡы дыҟамызт. Дѡаҵаԥш-ѡаҵаԥшт игәы «азхьааны», аха уахь ила ажьа шамкуаз ибеит.

Ихьшь халазшәа дхарахаԥшуа дышгылаз, абылтәы ааззгоз машьынак ашҭа иааҭалан, агараж ааигәара иаанҷасит. Уи

аныҟәцаѡ икабина длалбаан, имашьына иагәыҵаҳәаз аведра аҕьҕьа ахга иааҵихын, имашьына ақә дѡыхәнан, абак ду иақәызза иақәгылаз ахѡа наҟ инхырѡны иведра лҭишьын, аӡәыр дибомашь ҳәагьы дшәаԥырҳаԥны, днаԥшы-ааԥшын, нас иведра азна абылтәы ѡҭҳәаны, ахѡа шаимыркызгьы ихашҭны, ԥшьшьала дналбааны дцеит. Маӌь абни ихаззала амашьына иақәгылаз абак ду хәаԥшырҭас икит. Иблақәа абак аҽышәҵа изадымҵуа иадҧаблеит. Ахѡа хыртуп, абензин анҭигоз иахҟьашаз ахәда иахьшуп. Азамана уи ауми, еиҕьу насып абоуԥшааua. Дызвагылаз аѡны акәакь даавҵын ганлаганла мацара ари амашьына дазнеит. Аныҟәцаѡ дызлаҭыҵыз акабина ашә аартын, аха изымԥшааит ииҵахыз. Дааҭыҵын, деиҵаҕәҕәа акабина дшавагылаз еимаақәа ааишьхаршәшәаны, иқалԥадқәа ааишьхны, иааидҽаҳәаланы, испычка иӌьыба иааҭыганы, амца нацрарсны абак аҟырҟахьы иршәит, иаргьы днеин абак днаҵаҕәҕәа днаҵагылеит, илақәа хиѡеит еимарҕәҕәа, дқыцьқыцьуан. Ақалԥад еидҳәалақәа абензин зыхьшыз амашьына ақә иқәҳан, аффаҳәа ибылуа аѡеира иаҽуп, абар, абар уи абз нахьысуеит шьҭа абак аҽышәҵа. Убри аамҵазы ари ахыбра зыргылоз ракәхап, солдаҵцәақәак иҳәындаз-ҳәындазӡа, наҟтәирахь ала ари амашьына ианаавала ирбеит ахлымӡаах ҟалараны ишыҟаз. Маӌь даамҵԥаа дыкны дрыманы агәашәгьы илҭҟьеит, рышьҭахьҟагьы агәақьҳәа атәыла рбго идыдит. Амцабзи алѡеи, адгьылҵысреи зегь ара иҟалеит. Ааҟтәирахь идыргылоз аѡны ахықәцәантә агәгәаҳәа қьырмытқәак леит ауп, уаҳа изакәхалак машәыр ҟамлеит.

Уи ѡба. Уигьы ҳацәынхеит.

Нас иаартны аицәажәарахь ҳмиасыр ада ԥсыхәа ҳмоуит.

– Угәы иҵоуи, дад?

– Сеысшьуеит!

– Избан?!

– Гәдоуҵа слеины сѡызцәа, сықәлацәа сыцәшәаны ибнало иҟалар сҵахым.

– Уара, ак уасҳәоит, даҽеа мызкоуп иаҵаху рҳәеит, арҵ ухәарақәа цқьа иҕьоит, нас Москваҟа иқәҳаршәуеит, апластикатә ԥҟарахьы. Ирҳәо умаҳаӡои, уара, ара иҟоу ахәшәтәыѡцәа,

уара уатцкьыс еицәакәазгьы Москва иатәааз, игәылыршәаны, ичапшь-чапшьза рыԥныћакәа ихынхәит хәа.

– Сара аԥныћа суццазом, баша ухы ацьа аумырбан, уара уца Гәындараа рыцхәуп. Сара шьта ићам азә иеипш сшәыпхьаза.

– Ибзиоуп Маџь, ибзиоуп, аха... уан, сара хрыцхәумшьазои, уара ухы утахымзаргьы?

– Зхы зтахым уаԥ дитахзам!!

– Аԥныћа хцап, нас уа уҽумшьри, аԥны аҽшьырта хмоур хәа ушәоу, уи еипш ахатцара узыћатцозар.

Сара сымцхәны машәырны ари адунеи сықәнагалеит, апсабара иатахым дапыртроуп. Уи иара апсабара иалымшозаргьы сара ићастцароуп. Саб, узысҽампшуеи уансацәажәо, зыбнаћа узпшуа, абжьаапны арра сыргаанза ус ћоутцазомызтеи, абри атак сыт?

– Ыы, сышпоуҽампшуа, иабаауго уара абри иуҳәақәо?

– Ааи, уажә усҽапшуеит, уи мап сҳәом, мчыла усҽасырпшит ауп. Схы-сҽы хыртижьтеи абыржәы ԥынтәны усҽапшхьеит. Уртқәа заманалатцәћьа игәастоит сара. Рапхьа, жәамшћа тцуеит – усћан схы-сҽы хтны санаарга, егьи уажәы, мчыла, ус уанаҽаск. Рапхьа уанынасҽапш угәы интахаз уаха иаазтымтцзакәа алуқәа реипш ихьынтыцьза уа итахеит, уи инаркны срыцхашьаны узысҽапшуам. Саргьы убри ауп исыхьыз. Рапхьа асаркьа санынанпшыла сгәы илкыдыԥрыз уаха имааит. Асаркьагьы ћәыбаса изызгагәышьеи, уи иахареи?

– Маџь, шьта ићалашаз ћалеит уи ргьежьышьа амам, иацтәи амш хзырхынхәуазар иаԥызоуп...

– Иамоуп аргьежьышьа... псыхәа змам хәа акгьы ыћазам.

* * *

Абар шьта ԥымш-хымш роуп иаанха, хашәћәқәа аиқәыршәара иаҽуп, аԥныћа хаздәыкәлозар хәа. Атцыхәтәан иасҳәаз дазыразхазшәа дыћоуп. Уи арбану? Аԥны ханнеилак сара ашхам сыпшаауеит, иареи сареи абнаћны хцаны ашхам хфоит. Амала апхьа сара соуп изфо, нас уара иутаху ћатца иҳәеит.

Абри еипш ићоу аиқәышаҳатра «хазына» хазлазааиз уи ауп, сара исылшом арантәи ипсыбаԥ агара, уи сымч акәхом,

икаԥсеит сымчқәа, амала иара иԥсыбаѡ сымгар ҟалаҙом. Уи аҟны дазаазгашәа зуит, аха иара уажәы-уажә деиҭеиҭашәоит. Асаркьа дзадымҵуа дадхалт дырѡегьых.

Агоспиталь ашҭаҟны ҳнеиааиуеит, ҳнатәаатәоит, егьырҭ асолдатцәа, ахәцәа рҭаацәеи дареи иҟарҵо еиԥш, ҳаргьы амаца ҳасуеит, аѡнынтә иаҳзааз асалам шәҟәқәа, агазеҭ ҿыцқәа уҳәа ҳанрыԥхьа-аарыԥхьошәа арыгьарахь ҳгьежьуашәа ҳаҟоуп, Анцәа иуазар. Ус ҿенак ашьыжь аԥошьҭаҟны сцаны аѡныҟа аҭел сасны санааи, ани асолдаҭ ҷкәыни иареи акаруаҭ иқәтәаны амацасра иаҿуп, иара датцахоит – арахь дгәырґьатцәа дыҟоуп. Стәаны срыхәаԥшуеит, сшәаны сызиазҵаауам узыргәырґьои ҳәа, акы сгәыдижьлар ҳәа сшәоит.

– Сахьатцахо умбаҙои папа? Акгьы захумҳәаауеи?

– Уажә уатцахар ушьҭан уаиааип.

– Сатцахоит арахь амыргәырґьара схы иҵоуп, изакәи ҳәа узымҵааууеи?

– Истҳаҙам Маԥь суазҵаар. Даара сгәы ҟазҵаша жәабжь ссирк соуҳәозар акәхап...

– Иахьа ара иҟалаз уаҳау?!

– Ааи, исаҳаит, уи аума нас узыргәырґьо?

– Ааи, папа, уи даара ибзианы иҟалеит.

– Ҷумҭын, наҟ ҷумҭын, иҿееиу акгьы узымҳәозар ҷумҭҙар иаҳа еиґьуп.

– Иаҳа еиґьҵәҟьаз сышәхылымшар акәгәышьан, аха ииаг...

– Ааи, Маԥь, уи зқьынтә исаҳахьеит абааԥс, шьҭа уаҟәыҵ, ауаа аахәаны суҳәеит.

– Папа, акы суазҵаауеит инавга-аавганы акәымкәа иҵабыргыҵәҟьаны аҭак суҵозар.

– Уажәы сгәы кылызжәаша акы сгәыдуҵоит.

– Мамоу, мамоу папа, ииашаҵәҟьаны аҭак сыҵ.

– Сузыҙырѡуеит.

– Абри сара уансацәажәо усҷамԥшҙакәа, ганха усывԥшны узцәажәои?

– Уигьы зқьынтә исоуҳәахьеит. Ганха сыԥшны сышԥацәажәо, – илақәа сынхыԥшылеит. Уи аҵабырг иҳәагәышьоит, уа икылкааҵәҟьаны дхысуеит иара.

– Исзеилымкааит азҵаара исуҭаз?

– Ари умбои, уажәнатә ирнааны ацәажәара уалагахьеит – изеилымкааит.

– Маԥь, умацақәа цқьа урызхәыцны уаси, уаиааиуазаргьы умбари, знык иадамхаргьы.

– Уахь ииаумган саб, уахь. Абри сызҵаара ииашаны, гәаартыла аҭак суҭозар, нас уҳәатәы сахыԥом.

– Ак уасҳәашан, уан ашәҟәы иузаалышьҭыз аҭак ҟаутәахьоу?

Ааи, уигьы сѡыза ʒɣабкгьы ашәҟәы аалышьҭын, рҭакқәа ҟатәаны, аконвертқәа ирҭатәаны абра акәалаԥ иҭоуп, ушьҭаншәа иганы аԥошьҭа иаҳҭап, ма уара иугап, ма ари асолдаҭ игап...

Иахызгеит изҵаара исиҭаз, ихасыршҭит, иа Анцәа иԥьшьоуп.

Атах-сах, атах-сахҳәа амацақәа еиқәыԥсо «дурака» асра иаҷуп.

Абар шьҭа Анцәа иуазар ѡымш-хымш рышьҭахь аѡны ҳнеиуеит.

– Анцәа ииушаз иухьеит.

– Уаангыли уара Маԥь, уара уда абас уаҳа аʒәы акы имыхьцкәа дыҟоума?

– Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа илахьынҵацәгьоу ҳәа аʒәыр дыҟазар, убри сара соуп.

– Асаатҟатәаѡ Петров дызусҭа нас ус анакәха?

– Асаатҟатәаѡ Петров ибарги, шьап изҷамзаргьы ихыиҷы ԥшʒаʒа иҟами. Иɣаб дылбар, гәатәаа зыҵоу аʒә лакәзар ихы-иҷадагьы илҭахи, дицымцои. Амала иан илѡызоу аҳәагәатәаа зыɣроу аʒә лакәзар, зегь рыла деиқәишьыхааит ауп. Усҟан асаатҟатәаѡ Петрови сареи адунеи ақәу зегь реиҳа илахьынҵацәгьақәоу ҳакәхоит.

Нас аѡны ҳаннеилак, ахьшь аашьҭыхны, Чарлик ҳаԥхьа инаргыланы аҭәарҭа ҳнылалоит. Ҳашнеи-шнеиуа акәымкәа Чарлик хәыцасны, прышәт ҳәа ача ѡыҵнарԥрааует, уара, икалаʒа ахьшь лага илашьҭоуҵоит. Ахьшь ажәѡақәа аҵыжәҵыжә рыхго икылҵәрааны, атазҳәа ача аахԥааны, инеины ԥыкәреи шьапык инадтәалоит...

– Иаха иҟалаз уаҳау? Ара усгьы амацәыс ықәуп, уахыкымзар уахык ак ҟалоит.

– Шьҭа аҽаѡрақәа ҭаргалахьеит. Уажәоуп ацаблыкьқәа ианраамҭоу. Дырѡегьых Чарлик аашьҭаҳҳоит, абнаршәыра, нас аҭырасра ҳнылалоит. Чарлик ацаблыкь афѡы акуеит, нас иаршәоит. Дырдыр-дырдыр ҳәа ацаблыкь адгьыл аҽанћьаны ианѡатћьалакгьы аҵықь аахургоит, иаргьы балыбаҭуа амыгра абақ аалнаргоит. Ажәеиԥшьаа иҳаиҭеит ҳҳәоит, инаҳҳьныр-ҳаланы ҳҽынаҳҳоит…

– Саб, ацаблыкь аршәаразы Чарлик ҳҭахӡам.

– Ыы, Маԥь? – ииҳәарызеи анаԥьалбеит.

– Чарлик иалаҳҳи, сара уаԥхьа снаургылоит, ааигәа-сигәа итәоу ацаблыкьқәа инасҽаԥшыз акы аангылом, зегьы ыҵыбгьыжәааны е-с-с- харабгьара идәықәлоит, нас аћәћәаҳәа уреихсла, иузшьозар ишьла.

Аконвертқәа аашьҭысхын, асолдат сылақәа наирбаны, илаԥш ихимырԥаразы, аԥошьҭа иҭасԥсарц алада слыбааит. Аконверт аахыртны Маԥь иан лзы ииѡыз аҭак саԥхьеит. Ҽеик иѡуазма, ииҳәо аѡызоуми иѡуагьы. «Сан баша бымԥшгәышьан, быҷкәын уахь днеиӡом».

– Иӡгаб лахь ииѡыз: «Иќоу басҳәап. Сара шьҭа Афганиҫтан сыћаӡам, уаҳа шәћәы сзаабмышьҭын, зегь акоуп исықәшәаӡом. Дгьыл харак ахь амѡа сықәгылоуп, уахь ацарагьы мариамхеит сара сзы, аха уахьынтә арахь аара зынӡак иуадаѡуп, иаахьоуҳәагьы аӡә иӡбахә смаҳацт Зыргьатла (аѡсҭаацәа раб) иакәымзар. Шьҭа иахьыкәу бдыруоу? Ибыздырӡом… Цқьа базхәыц, – ԥьаҳанымћа!! Сыгәхьааганы знык иадамхаргьы баасҽаԥшыр бҭахны бћалозар, уи мариоуп, аамҭа бымазар ѡыниажәа километр заҵәык ћабҵоит аћароуп – Аћәа амаамынқәа рпитомник аћны бнеир, ф-ћәрышьк набшәар, убра бнарылаԥшыр, бнарҽаԥшыр уаҳа бҭахӡам, бгәы ћаҵа, бхы ћаҵа аѡныћа бцап. Абасоуп, саб иҳәалоит еиԥш, Абдул -Чабдулаа шысыхьчоз смаамынха сћалеит. Асаатћаҵаѡ Петровгьы убас ихьчеит урҭ Абдулаа, уажәы аколиаска дҭатәаны кәырҷыжьжьы ҳәа дкатааиуа агоспиталь агәарԥ дҭоуп.

Арҭ асалам шәћәы ссирқәа лаґырӡқәак нарықәыԥсаны, икәыжәкәыжә аћьамсарҭра инҭаԥсаны, ух, гәышьа, ҳәа уа ԥсак аҵаћа снатәеит.

Аҳәыҳәқәагьы ҳәырҳәыруа иаасымҵалеит, инҵәааит урҭ аҳәыҳәқәа.

Анаѣкә ҵаҕаҙа, ихьшәашәаҙа, иласҙа аԥша инанага-аанагоит. «Ѣәырр-ѣәырр» рымшуп, ана-ара атҵлақәа ирықәтәоу, асаара иҳәаазо аҳәыҳәқәа. Стәоуп сынкахәыцуа. Анаџьалбеит наѣ-наѣтәи саԥхьа ишьҭоу сымԥа уаҳа изеиԥшрахарызеишь? Аԥныѣка игара саҷуп, аха изуҵәѣьарым ҳәа далагар иѣасҵари? Иаҳҳәеит ҳәа, иааиԥшрахазеи иара ахәаша, имдыри игәаҕьны сышзиҷамԥшуа, уи идырт. Дгаҙагәышьамызт, аха дрымфеи, дрымфеи сыҷкәынзаҵә. Акыр ҳаҷнахозар Москва ҳаҷнахп. Уа аԥсцәа дыргылоит рҳәеит, нас, зхазҷы абжа амаҙамгьы иркашьыруеит, икәаԥҙа иѣарҵоит рҳәоит. Уанҙа ҳазнеиндаз анаџьалбеит.

Абра иааѣало ахҭысқәа зегьы-зегьы ашырҳәа инаганы иара инапы ианызҵода, шамахамзар, адәахьы ддәылҵзом, дандәылҵуагьы аҙәы ҳицуп, иҿзаны данцо акәымзар.

Абри жәасса Хыкәымпыл иакәымзааит абарҭ ажәабжь ҷыцқәа изназго, аха уигьы мамоу ҳәа сеиҳәахьеит. Ҳаздыруам. Акыргьы стәанхалт, шьҭа сцахпи…

– Иушьҭу, саб, асалам шәѣәқәа?

– Ааи, Маџь, исышьҭит, шьҭа илеихьазаргьы ѣалап.

– Ицазааит, изауа ргәы ааѣанаҵап. Жәабжь ҷыцс акрааугама адәахьы уахьыѣаз, иахатәиала акгьы ѣамлаҙеи ара?

– Мамоу иаха ҭынчран. Сыѣан ҳкомандир иѣны. Акомандир зысҳәо ахәшәтәѡы еиҳабы иоуп, арыжәтә бзиа избо, ани еснагь ауатка, акониак аахәаны изысҵало.

– Нас, инуеиҳәазеи? Афганиҵтан аибашьра иаѣәысхуеит, ар аусыжьуеит, ранацәеи рабацәеи дареи еибаазо иѣасҵоит, ҳҳәынҵқарцәа сырѣәышуеит, рқашь злам рымҳаҵә аларымҵо иѣасҵоит, уаҳа уи аѡыза ахлымҙаах дсырѣаҵом иҳәама?

– Аиеи, уи ииҳәо ѣалагәышьозар аибашьра иаѣәыҵыр иара ицәымгу џьушьоу. Уи ҳгәы иаахәашаз сеиҳәеит.

– Изакәхарызеишь анаџьалбеит, уи сгәы иаахәашаз иуеиҳәаз? – иҳәан атазхәа амаца нкеиѣьеит. «Наконец-то» – иҳәеит жәасса Хыкәымпылгьы.

– Умбои Маԥь ҳусҟәа шыҟоу. Арыгьарахь ҳгьежьуа ҳалагеит. Уара амаца асраҟны уаиааит, сара ажәабжь бзиа аазгеит, уатцәы ҳаурыжьуеит, ашныҟа амҩа ҳақәлоит.

– Иацауха ара иҟалаз ахҵыс уаҳау?

– Заҟантәы исоуҳәои уара, Маԥь, убри? ԥхашьарами уара, уцо-уаауа еснагь акы уахьалацәажәо.

Ахәылпаз Маԥь газеҵқәак аазгоит ҳәа дахьнеиз дыҟам, дыҟам, дыҟам. Агазеҵқәа ара акаридор аҷапараҟны ауп иахьыҟоу, х-шьаҷак роуп ибжьоу. Аҳы, жәасса Хыкәымпыл анысҳәа, ахьышәҵҳәа дындәылҟьеит, дшындәылҟьаз еиԥшцәҟьагьы даашнашылт, уа ашә аркуп, уаҩ дыҟаʒам ҳәа.

Аҳыҳ, абар ассир, иубаз еицәа убеит ҳәа. Уатцәы амҩа ҳақәлараны ҳаҟоуп ҳамҳәази, иеиҩсҭаахә дааицрымтцʒакәа дишьҭоума?

Дырҩегьых агоспиталь еигәныҩт, алада-аҩада аилеиҩлас. Атцыхәтәаны, нахьхьи ахәыҟатцарҵа аҩны адәахьала ааида иадгылаз, агәгәа-гәгәаҳәа аус зуаз аидарамҩангага машьына ашә аартны, абри аныҟәцаҩ дабаҟоу ҳәа Хыкәымпыл дынҵаԥшызар, узҵаԥшуеи, акаамеҭ!! Маԥь деикәаҳәны атәарҵа дыкәиоуп, агаз ҳантуа акабина иҩначуп. Асолдатцәа нитцасын даашьҭыхны ахәшәтәыҩцәа рыҟны днаргеит. Ихәлачыз агаз ихәларху, ма ахала ицоу сыздыруам, аха деиқәдырхахт. Уи ҩба. (Ҩбоу хԥоу?)

Абар, иацгьы жәасса Хыкәымпыли иареи амаца ианасуаз, иара иахьагьы, дгәыргьатцәа дцо-дааua, иҟалаз удыруама ҳәа дызҷыз. Солдатк, ари амашьына ныҟәцаҩыс иамази, ʒгабки акабина иҵатәан. Арыжәтә ԥьбара ржәит, ашарахь ианыкәла ахьҵа иакызаарын, ҳаҷеҳарԥхап рҳәан, акабина ашәқәа ыцарҟаца иаркны, амашьына аус адыруит. Арахь ибзианы иаҵаны иҟамзи, уи акәхеит ицәоу ԥьыршьауеит, арахь агаз рыхәлачны иԥсхьазаап. Убри акәын Маԥьгьы дзеигәыргьоз, убри ҟастцап ҳәа акәын игәы иҵазгьы, дахьымʒеит. Абраҟагьы дааицрымтцʒакәа аԥсцәаҳа дишьҭоуп. Аҩсҭааи аԥсцәаҳаи ратцкьыс Анцәа даиааизар ҟалап.

Даҷеа хымшҟа шәаанхароуп, ачкәын цқьа дгәаҵатәуп, дрыцқьатәуп рҳәеит ахәшәтәыҩцәа, ари агаз ихәлачыз акәхап.

Аиеи сҳәеит, уаҳа исҳәози. Иара изыҳәа усгьы зегь акакәын, аѡныҟа ацара иҭахҙамызт. Аҧкәын иҟазшьақәа зеиҧшраз рымбози, ѡыцьа асолдаҭцәа шәыцаҳҵоит, аѡны шәганы иааугеит рҳәеит, аха Маҧь имуит, игәы иҭеикых Анцәа идырп. Саби сареи ҳамацара ҳцоит иҳәеит.

Иауазар саргьы уи ауп истахгәышьоу. Ҳдәықәлара ѡымш шагыз ауха ҳахьышьҭаз ҳаицәажәеит, уаҳа иакәым – бааҧсык ихы ишҭаимыршәра, аѡныҟа ҳлеиаанҙа, нас имузагәышьозар уа ииҭаху ҟаиҵааит ҳәа. Ус анакәха амлакра ҟасҵоит, уаҵәы шьыжьы инаркны акрыфара саҟәыҵуеит иҳәеит. Иахьцалакгьы аҧсроуп игәы иҭоу, ихы иҭоу. Игага еиҧш даиицрымҵҙакәа дицуп аҧсцәаҳа. Ауама иақәшәаз шҧаҳакәха.

Азамана, сҳәеит сара. Изычҳауазар даҟәыҵааит акрыфара, сара усгьы акрыфара сҷыҙаахьеит, ѡызара изызуеит, сицчгоит. Ҩнак хынтә акрыфара стәоит, ҵәыцак ашәырҙи – часак абжеи сфоит, уажә зынҙаск саҟәыҵып, сыҷкәын дахьҧсуа сара адәы иқәысхуеи, саргьы сыҧсып. Ус иаҳқәашьзар, иаҳқәашьгәышьоуп, иҟастцари?

Аруаа ѡыцьа Киевтәи авокзал аҟнынҙа ҳаргеит ахәылпазы. Ашьыжь адәыҷба ҳазҭалагәышьар Аҧсныҟа ҳхы ҳархон. Дсызганы сҟалар, ауаа неилашт аѡны, аҧкәын даабоит ҳәа, уамашәа дбаны иҷаҧшлашт, уи иара игәы ԥнажәалашт, аха мызкы заҵәык ауми, нас ҳгәыҷрақәа зегьы Москваҟа иҟами, уахь ҳамцои. Абаапс, Анцәа акы иҳәахьазар ҳәа ауми!

Адунеи иқәу ауаа зегьы еизганы ари авокзал аѡнуҵҟа иѡнадыртәеит уаха. Аҧсхәраҟны ацәашьқәа шеилагылоу еиҧш ауп тәарҭа ыҟамкәа хуауа-ууазҙа хшеилагылоу. Ессикәынд акаѡ-акаѡҳәа арадио ҳалаҳәҳәоит, ана дәыҷбак ааит, ара дәыҷбак цеит, даҽеак аараны иҟоуп, даҽеак цараны иҟоуп, шәгәышәҽаныз амарҵьақәа ҳәа, абри иаҷуп ҵыхәаҧҵәарада, рҟырҟы ҭхаан уаҳа рылам. Еилатыруеит, еилагьежьуеит ауаа, ани арадио абжьыцәгьа гацыҧхьаҙа, зегьы аинҟьеинырра, агәаҭеира иаҷуп.

– Аҙба сакит саб.

– Амлакраҟны аҙы алаҳҵарым анысҳәоз иууамызтеи, ус ауп ишыҟоу, – саргьы имкьыкьны сиацәажәон зны-зынла, ус иаҳа еиҷьзаргьы сгәахәны.

Хымшуп ҳҟырҟы зыцәыкәбаркгьы лымбааижьҭеи. Аҙы изысыпҵшааит, саргьы снаҷыхәашәа ҟасҵеит. Ишпҳабзиоу аҙыжәра. Еиҟәышьшьа-еиҟәышьшьа икажьу адгьылқәа, цәыкәбарк анбаҳахәлатәаришь анаԥьалбеит ҳәа ажәѡан ишатцаԥшуа, аԥҭақәа аахыланы ианаашәшьлак гәыгра хәыҷык, нас маҷ-маҷ қәа цырақәак, нас инеиужьны, адгьыл агәи агәатцәеи аиҟәышьшьарақәагьы рԥсаҳәо мацара, ахәрақәа, амра ацара иҟанатцаз ахәрақәа, аԥҭеилач алаҕырҙқәа рыла иѡеимашьшьы иагоит. Ахәра ахәрашәала ишдырҕьо еиԥш. Зегьы хәшәык хәшәык рымоуп. Хәшәы змам акызатцәык ауп – аԥсра. Уи аҭахуп, уи ада ԥсыхәа ыҟаҙам. Уи азыҙбоуп аԥсцәаҳа имчала. Ааи, ауаѡы дыԥсыроуп, уаҳа ҟазшьа амаҙам, ҳаҕоу ддамыҕаха, дмишәанха, аԥсцәеирымга ҳәа адәы дықәитцааит. Нас, уахь аҭынчрахь, наҙаҙатәи – аԥсшьарахь. Убригьы ԥсҭазароуп. Ирҳәоит уахь хәышәтәѡы даҭаххаҙом, хьаа-баа ыҟаҙам ҳәа. Уигьы гәаҳҭап мышкызны.

Ибажәцәымсахоит ҳәа иаҷыз сҷи сҟырҟи аархәыхәны, ихьшәашәаҙа инсыҕрала-аасыҕрало, сшьа-сда неимда-ааимдо илеиуан аԥсҭатцага сызҷыхәаз аҙы. Ишпҳабзиоу аҙыжәра! Маԥьгьы маҷк даарҟәымшәышәт, дааиқәнакит аҙыхь ҷымѡа, мап, абаҭлыка азна алумаат, иѡнутцҟа зегьы аарԥсаҳәеит, еиҟәыѡры-еиҟәыѡры икажьыз адгьыл, аԥҭеиқәатцәа алаҕырҙқәа уи шарԥсаҳәаз еиԥш. Уажәшьҭа зынҙа акраҳамфаҙаргьы акгьы ҳахьуам.

Ари авокзал, Киевтәи авокзал аѡнутцҟа уаха ашьха гылт имтәаҙо. Изакәызеи анаԥьалбеит, ауаа уҳәеит ҳәа, ирышьҭыбжьузеи. Ашьха ангыло артәаразы агәаѡ-агәаѡҳәа алагьан иасуеит, итәар урҭ збоз, изааҙоз аԥшәма иԥьабаа баша имыҙт, имтәар, ихаҕәҕәала ицар, аԥьабаа рыдзымбалаҙацыз аҙәы иԥыхьашәар ауеит, имазеины днадтәалоит, мазеича-иԥа иакәхоит.

Арагьы уажәи-уажәи алагьан иасуеит. Кәытҷырҳасрак иалагҙаны иаашьаҳитҳоит ашьхагьы. «Адәыҕба аномер абри, абри – Мрагыларахьҟа ицоит, абри, абри» – Мраҭашәарахь, абри, абри абрахь – Џьаҳанымҟа. Нас ашьха еиҭаѡагылахоит, еиҭасхоит алагьан, атцх агәы ааѡнашахьеит, абри ҳаҷуп.

Ҳара ҳдәыҕбагьы аҳбахә рҳәеит, сааҭбжак ашьҭахь ишааиуала. Исыва҂ҕәҕәа исывагылаз Маԥь снеиҧаԥшит «шьҭа ирласны аҽныҟа ҳдәыкәлоит, иахуҳәаауазеи?» – ҳәа аанарго. Мап, уи ианаҳәаз хазуп. Абрантәи адәыҕба ҳакәтәаны наҟ ԥьаҳанымҟа ԥьара ҳцоит аҳәазар аҟароуп инаҭаз уи арадио абжьы.

Аҟанҭаруаз еивҵаԥах еиԥш ҳашҧеидыҟҟыло ауаа. Ҭыхәаԥҵәара рымамкәа ҙиасшәа ауаа дәылҵуеит, аха раҟара жәаба, шәкы, зқьы адәны игыланы иԥшызшәа, мшынцәкәырԥашәа иааҽнаҳауеит. Атәарҭакәа аҭацәыха арҭом, аҟәаҧы-саҧыҳәа илыкәтәоит уи иазыԥшны ирыцҳахәха ирхагылоу ауаа. Ауаа, ауаа, ауаа. Ауаа зегьы уаха абра еизыргеит.

Ҳзеиԥшраҟәаз збаз, Анцәа иҵаԥшуаз хаҵак дҽаҳҳаҵгылан Маԥь диртәеит. Днеиҧаԥшит, дааиҧаԥшит. Маԥь рыцҳа знык иҧаԥшыз уа иазирхаҙомызт. Дымҽасны дцозаргьы даахәаны ҽынтә-хынтә диҧаԥшыр акәын. Уи аамҭазы саргьы ҽынтә-хынтә аҵәымҕ жьаԥца сгәаҵәахы илалашьшьуан. Абас амҽа ҳакәын, абас амҽа ҳакәуп, иаҳмыхьчози Абдул-Чабдулаа. Ааи, ҳааигәа-сигәа игылоу ауаа гәамҵқәа зегьы ҽынтә-хынтә иҧаԥшыр акәын Маԥь. Нас гәыбҕан зимази иарахәаша, ус шәысҧамԥшын изхәомызт. «Адунеи иԥәу ауаа зегь реиҳа илахьынҵацәгьоу ҳәа аҙәыр дыҟазар убри сара соуп», – аниҳәо. Ара дыззымдыруа ауааԥсыра хәаԥшырҭас данырк, алада, аҽныҟа ҳлеир, дыздыруа иҽызцәа-иԥәлацәа ишԥанеиҧыԥшра? Убри аусгьы, зыбжьы газ арадиогьы, Маԥь иватәаз ԥхәыск дыҵнарҟьан, леидара аашьтыхны дныҵабга дцеит. Лҭыпгьы ахәараҳәа сыҷелыкәсыжьт. Иаҳҳатгылаз ахаҵа игәхьаагьы сымкит. Аламыспдара хәыҷык аасырԥшгәышьеит, аха исылшаҵәкьомызт аиашазы.

– Нас, иубоу саб, арҭ зегьы хәаԥшырҭас сышрымоу – даасҧаԥшит Маԥь. Ишәу ирматәа шаҟа ианаалози, деилфаҷа, дкалҙа. Аха иалаҳҳҙоузеи иара уи арматәа ҳәа иҟоу, Абдул-Чабдулаа рыхьчараз аума? Шаҟа цинктә кәыба ҳнаҭаз Афганиспан, макьанагьы ҳабаҟоу. Ашьа зхакаҳтәо арбану анаԥьалбеит, ҳадгьыл иақәлада, ҳамхы иҭалада, ҳаҽны-ҳгәара ҳамызхуада. Аҙәгьы. Ҳахшара еиқәыдды анышә иаҵо, иаан-

хазгьы ҳарҷыԥшыр иаҳзымдыруа, иҩашьаны, ҳаазықәшәазеи џьыма.

– Ааи, Маџь, избеит. Иухәаԥшлааит нас, уи уара иузнауазеи. Уаангыли, маҷк иаасараҙеи Маџь. Аԥсгаха сыҵи абааԥс. Нас Москваќа иқәҳмыршәуеи. Урҵ ашәахсҵақәа ҳәа узҷу руаршәаџьҳәаҩ акы умбо иќасҵап сара.

– Саб, уҙырҩуоу? Усҟәаҵ сара. Уца умала аҩныќа, усҟәаҵ. Сара Анцәа иишәиз соуп исылухи?! Уца аҩныќа, Гәындараа урҵахуп уара макьана, урҵ раа҂ара бжамҽамны инумыжьын. Сара имиз, адунеи иқәымлаз аҙәы иеиԥш сыԥхьаҙа. Абри ажәҩан икыдгьаланы икыду амза ианыжьлоу ашәытарақәа аоперациа рзуны акрузамхуазар саргьы хәарҵа соуеит.

– Усҟәаҵ абааԥс Маџь, усҟәаҵ, сгәы умырмаҷын...

– Саб уҙырҩуоу, аќәраан аанкыланы ишьҭарҟыжуа сапан шәахла ицәылҳәаны иукәабар ипашәшәҙа, иқардашха ишкәакәахозар, саргьы аоперациа ашьҭахь схы-сҷы ԥшҙахоит, ибзиахоит.

– Абааԥс Маџь, уаҳа акрудыруазар инумыжьын, парпантала икылҵәа зынҙак сгәы-сгәаҵәа.

– Адунеи иқәуу ауаа зегьы...

– ...Реиҳа илахьынҵацәгьоу ҳәа аҙәыр дыќазар, убри сара соуп, – абас еицаҳҳәалап нас шьҭа, ҳгәы ҷыгьҙом.

Абри аамҭазы иаҳхагылаз ахаҵа – Маџь зҭыԥ изҭаз, иааины иааидгылеит хаҵаки Маџь иқәлаз арматәа зшәыз арԥыски. Рыхҩыкгьы ҭеҭыԥшла еизааигәан, шьак еицахылҵит уҳәаратәы. Дареи ҳареи ҳаимҩалацәан, дәыгбак ҳаицақәтәараны ҳаќан, дара Шәачаќа ицон, – ҳара Аԥсныќа.

Арадио абжьы ган, уи усгьы аҷы ааиханакыр аќарма аҕриаууеит, иҳаватәақәаз ԥытҩык ҩытцбҕьыжәаан, еихеигәо ауаа жәпа (аҳәагыла ахьзылымсуа абнаршәыра) инарыгәааарыгәо рҷынархеит, арҵ ахацәагьы ааины иааҳадтәалеит. Ҳара ҳаҵкьысгьы рылахь еиқәын арҵгьы. Зегь зҩак-зҩак рыҕрагәоуп, иќоу иудыруазеи ари адунеижә аќны.

Сшьаҽеит. Маҷк сшьапы неиҵысхыр сҵаххеит. Ҳнаҩс иќаз асаркьа-ҭзамц ќьаќьажәырқәа сынрыдгылт. Ҩаҩраҭагалантәи ақәа хьшәашәа аҵәҵәа-ҵәҵәаҳәа алеира иаҷуп. Асаркьа

акәзар ацәыкәбарқәа арҕаздақәа анҵо, еивас алада ацара иаҿуп.

Авокзал иакәыршоу авокзал-дәы фымцала илашоуп. Акаҭран еиқәаҵәа апыҟҡаҳәа иқәшоит, иқәшоит ақәыршыѡ, ацыҧхьқәа хаддылоит. Раҧырбаагамза. Аҧсны уажә ас ақәа леиуазар, ҧша хәыҷыкгьы аҿазар, ашьыжь арақәа рыҵаҟа, калаҭхыла ихьашʒа акакан ѡаҵуҟәшәаауеит. Нас еихәлажьу амца қьоуқьад, аҧырҕқәа унарыха-аарыханы аџьыкәреиаʒақәа ныҽеҳәоуҵоит, каканқәакгьы ныҽеҳәоуҧсоит. Ус, ус аишәахьчаҟны аграфин ахәда какаҷла ихырҷаны иаакәгылоит...

Иѡнышәшәои абри авокзал мцацәа. Аҟышфѡы. Ауаа ҳҟышфѡы, ахаан абра ицқьаʒа ҳауак ѡнасхьоушь? Игоит ашьха рыбжьы, уи еиқәнартәоит алагьанасбжьы, џьоукы ргыланы иарѡуеит арадио абжьы. Еиҭах абжьы гоит арадио: «Еицәыхҟьаз Иванов, Сидаров, Хакәыцәов, шәеиқәшәар шәылшоит абра иҟоу ауарашжәырҵаҟны». Шьыри, уажәы аҭубар ссақәа агорчица инʒаашьыланы, часакгьы надкыланы, ашәах хаччыла ауараш – чаҟәа... аџьанаҭ. Акраҳфар ҟалагәышьоит аха, ҳаѡсҭаахә иуам акәымзар. Иахьа хымшуп ҷаҵак лбааҳамдеижьҭеи Маџьи сареи. Ус ҳнеилап, Анцәа иҳақәиҵаз ауп, злахьынҵа иаҧыѡлахьада, амхалдыз еиҧш аҷапҳәа уа иараҟны уаанагоит.

Ақәа рҳәеит ҳәа, иканаршʒоит уахак. Уаха ацгәы акалаҭ иҵаркит азы асаат ахыцқәа шьаҳиҵханы иаанхеит. Ѡажәихәба минуҭ агуп ҳдәыҕба ааира. Саагьежьит сҭыпахь. Маџьиҭып аҟны дхаҟəʒа ҭакәажәык дтәоуп дхырҟәысуа. Саашаҟьшаҟьеит.

«Абас ашьышьма шыҟаз иҷынеихеит абыржәыҵәҟьа», – иҳәеит ахаҵа, ани ҧаса Маџьи дзыртәаз. Асаат сеиҭанахәаҧшт, уи усгьы иқәацаʒом. Ашьышьма. Ашьышьмахьы дказцои хымш раахыс ҷашәа имоуʒацтеи. Ани х-минуҭк раҧхьа баҭылкак аʒы иижәыз акәзар, уи макьана иахьаҭыпыз аҟынʒа имлеиʒацт, ʒкаҭәара дказцози? Саагьаҵәыҕьаҵәын ашьышьмахьы сеихеит, снеины ашә снылагылт. Уахантәарак имҵысʒоз ссаатгьы сыгәгьы еивасны аусура иалагеит. Сыҧшуп, сыҧшуп, ауаа дәылҵуеит, иѡналоит, аха иара дыҟам.

Мызки-бжаки агоспиталь аҟны ҽнак лацәеихьшь ҟамҵаҙакәа исыхьчоз сыҷкәын, амԥа ахыҷә ҳаныкәгыла дышԥасцәыҙуаз, исыхьи абааԥс, ыы? Уаҳа аԥшра сылшомызт, иара асаат ахаҵагьы сыгәгьы ируамызт, адәыґба ҳагхоит. «Шәааҙырԥы, шәааҙырԥы, адәыґба аномер... Киев – Адлер амԥа ақәлара аҽазыҟанаҵоит. Амԥасцәа, ҳасасцәа амарԥьа ак шәмыхьааит, шәҽырхианы шәыҟаз».

Слыԥналеит. Абас хәбаҟа-фбаҟа шьышьмаҭыԥ аман. Акакала ашә ааимԥаауа игәаҭо, иҭатәоу ахацәа ани аби снырмыжьуа сҷынасхеит. Зегь еимыздеит, – дыҟаҙам. Дыҟаҙам Маԥь – ҳаҷкәынзаҵә, ҳаҵәԥаншьап. Снаԥшы-аапшит, арантә адәахьы дәылҵшьа амаҙам, избанзар шәы ҷаҙам. Саагьежьит смидагәидаха. Скамҳандаз анаԥьалбеит. Ус акы сыхьыр сеимҵԥаа срымкышеи ауа-аҭынха ара иҟоу! Зегьы рхы ргәы ркуп, аҙәгьы дааҳәны дсыхәаԥшуам, усҟан.

Сабацари. Арадио ахь сеихеит. Уа аочерад акаамеҭ. Ашьҭахьала снеин хә-мааҵк атекст инагәылаҳәаны лԥьыба инҵасыршьшьит. Уи акәхеит. Аґьеԥҳәа арадиагьы абжьы геит, Аԥсныҟа амԥа иқәу асолдаҭ-ҷкәын уаб дузыԥшуп абри аҭыпаҟны, ууаи ҳәа. Дыҟам, дыҟам, дыҟам. Срылсуеит, срылсуеит, ари авокзал аԥнуҵҟа иҟоу ауаа жәпа, даара блаҵарыла сеимдоит, аха иубода-иуаҳауада, мшынуп ара зегь еилаԥынтуа. Сҟьышәқәа қәацқәацоит, сылаґырҙқәагьы сыкәаашоит, гәаныла исықәыстоит кәырбан.

«Уа хыхь иҟоу ҳазшаз Анцәа ду, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, егьараан сшәахьазаргьы умчала сеиқәхо саауан, иара абыржәызаҵәыкгьы сеиқәурхозар, деибганы дысурбозар, аԥныҟа дызгаратәы ахьҙара суҭозар, исҭоубоуп кәырбан шсықәыстԥо ала: хәыцеиқәаҵәа злам аб атәыԥақәа ыршаны, уақәтәар ушьапқәа асаара ишьҭамсуа, илкажьны ухьҙала – Хыхь иҟоу ҳәа ишысшьуа. Агәыла-азла нақәыршәаны, ишшаԥацалаха акәац татаҙа ижәны, алԥаҵә ахылззо, ашьақар аиуа-зиуоу злам, аҳаԥшьа ԥыцқьа кәеикәеиуа, ачча-ччаҳәа еилаҭәо, абыстә еиларҵәиуа иуны, аҷахрақәа ҟааз-ҟәазҙа иантәаны, ашәшьыра ԥшҙаҟны, аҳаскьын иаҵәараҷы, амахәчымахәқәа хыжәжәаны илышьҭаҵаны, рмаҟахқәа ԥыртны

гәык-ԥсык ала ауаа шсыртәо, уара иумҵаныҳәо қьаф шыдсыруала исҵоубоуп. Абыржәызаҵәык дсырба сыԛкәын. Иан дрыцҳашьа, иан, дшаҵа», – дырԝегьых кәырбан сықәысҵеит.

Еиҵаҳаларҳәеит абгыʒ еиԥш иҳалаƙааны, ҳдәыɣба амԝа ақәлара аҽазыƙаҵара ишаҷу. Еилаԝынтуа арҵ ауаа сыҷерылɣәааны сеиҵадәыԛәлеит авокзал аҵыхәан лахьхьи иƙоу хҵацәыха змам ашьышьмахьы. Еиҵеимыздеит урҵ «очкоқәа», еиҵа сан лхәы лырҵеит, аха уи агәырԝа зкыда, абжьааԥны акәындаз, уи азы схы рыдсымшьылози, аха... Уа саадҵын акәша-мыкәша схарахаԥшуа снеиуан, аҳәсақәа ршьышьмахьы схы рханы. Ассир. Уа аԝналарҵа инеиҵыху акаридор бжьахалаҷы аҵʒамцқәа иркыдсалоу асаркьа дадԥсыланы дадгылоуп, ихы нарҳәы-аарҳәуа, ихаҷсахьа «изхара избом», дахәаԥшуеит. Ааи, уаргьы-саргьы ахәашақәа, арыцҳақәа, агәаƙқәа, ижәԝа снапы наҵысхын, амҵқәа реиԥш ҳгииуа адәыɣба аплатформахь ҳҷынаҳхеит, иара дхьышьырххоит, сара сихоит, сикәыхшоит, сизʒатәуеит. Акы ахьырҳәо акы ыƙоуп, сиашьапкын ҳазшаз, дысирбеит сыԛкәын, деибганы аԝнынʒагьы дсиҵоит шьҭа.

– Саб, сара усƙәаҵ, уара уақәтәа адәыɣба.

– Уара уныжьны иабыкәу сара сахьцо Маԥь, уара уабацо нас?

– Сара ԥьаҳанымƙа сымцои саб, сзеиԥшроу умбаʒои, уахь слеир ауаа мшәаʒо ԥьушьома саб, ара инеиҵанеиҵасуа ауаа шысҷаԥшуа умбаʒои?

– Арҵ уаау ԥьушьома икьашʒа акы иааннарҵәеит ҳәа уаҳааит, арҵ рыгәхьаа шԥоукуа Маԥьаа.

– Сыззымдыруа арысƙак исҷаԥшуазар, аԝныƙа слеир сыздыруа шԥасыхәаԥшуа саб?

– Иҳамҳәахьеи Маԥь, уи шаƙантә ҳалацәажәои?

– Иаҳҳәагәышьахьеит, аха асҵәƙьа мишәан, аҷаасҵа дубахьоума саб. Уахынла ԥхыʒла аʒәы сибар, ҳаɣеиҵа игәы аангылап. Ԥынҵа змам ауаԝы дубахьоума саб?

– Думаʒамкәа дааумихааит уаб. Аԥынҵа шԥаумам мачқ икьаҳәахазар (мачқ акәындаз сабиц) идыриашоит ҳамҳәеи с-Маԥь.

– Уи гәыжьжьагоуп саб. Аха уара иухарагәышьоуи. Саб, иуҭаххар арра срымго иузыҟамҵаҙози? Шаҟаҩы ус рыҷкәынцәа ныркылахьоу сымдыруеи. Аха уара укоммуниступ, аиаша ҟоуҵароуп, аиаша ыҟоу ҷьызшьо агаҙақәа роуп, саб, угәы иалоумырсын аха...

– Акымзракгьы сгәы иалсуам Маҷьаа...

– Саб, аҩны ҳаннеилак сҿысымшьуеи?!

– Ааи,ааи Маҷь, уи хазыноупеи, ус шҧаҟоумҵо...

Анҭ ахацәагьы ҳақәшәан, ҳаибарбылгьо иаҳаулак уахь адәыҕба ҳаҿеҭаҳажьт. Шьҭагьы Анцәа акы иҳәахьеит, иа Анцәа дыҟоуп, ихаҵкы сара сцааит. Уи илоуп макьана сызлааиуа.

Иҵакны иоурыжьыз иеиҧш смакәан хәыҷы кәлааау уа исыцраҳәоуп, ҧаҵлыкақәак аҙы сымоуп, уи ауп усгьы ҳазқәиҵу. Игәыҵшьаагаха ҳдәыҕба арҵәаа аахнаҵан, аҵыкь-аҵыкьхәа иааимсан, иаахыцхыцын ҧшьшьала арельсқәа ирыкәҵәрааау аҿынанахеит. «Мыкә, Гәыҧ, ҧадгә, ҧақәашь» ҳәа акәҙамызт иаҳәоз иара уажәы, – «Маҷь абаапс ичҳа – аҩныҟа, Маҷь абаапс ичҳа – аҩныҟа, уан дузыҧшуп уа, уан дузыҧшуп уа», – абри акәын иаақәымҵҙакәа иаҳәоз. «Ааи, уан адунеи зымбаша, уабаҟоу, уанбааау сыҷкәын», – абри агәынқьбжьы акәхарын ҳаҩны, ҳгәара иҵыҩуаз, сара исаҳауан убри, аха иара зызкыз Маҷь иаҳаҙомызт.

Ак аҵкьыс ак еицәоуп.

Анҭ ахацәа ҳәа ҳазҿу, иҳацу, ҩыцьа аишьцәа ракәын, асолдаҭ ҷкәын ирыцыз, аиҳабы иҧа иакәын. Купек ҳаицҵалеит аби аҷкәыни, аби аҷкәыни. Егьи иашьагьы ҳааигәаратәи акупе даанахәт. Амҩа ҳақәлагәышьеит, хыхьтәи аиарақәа рҟны ҳаиҿаиоуп Маҷьи сареи, – ҵаҟа аурыс иҧеи иареи.

Амҩа хара ҳақәын, игәыҧҵәаган, ҳарҭ абацәа атамбор аҟны ҳнеины ҭаҭынк ҳахон, ҳаибадырын ҳаицәажәон. Аурыс хьҙы мариоуп, Иван сыхьҙуп иҳәан – амин сҳәеит, сара сыхьҙгьы наиасҳәеит, сгәаҟрақәагьы (аҳәсақәа реиҧш) аацәырызгеит. Уахыки ҿнаки сара сгәаҟрақәа иасҳәон, иара иҵырҳәцааны, аки-аки еишьҭаргыланы аҭаҭын дахон, дахон ҳәа аума, зынҙак лҩа кәармаҷак баша адәахьы ишьҭуамызт, зегь ҭыцәааны

ихәлагаланы мпышҭашәа ирԥхақәа ирҭаирчуан, нас ихәхәаҙа алѡаҵә адәахьы иоуижьуан. Сара сгәаҟажәақәагьы сҭаҵын ахарагьы еилазыгҙон, иара аҿымҭреи, аҭаҵынахареи, ақәыԥсычҳареи еилеигҙон. Ҳазхара аҭаҵын ҳаханы ҳаидыҵцыԥхьаҙа «еицәоу Анцәа уақәимыршәан, еицәоу Анцәа уақәимыршәан», – иҳәон. Иаргьы иҷкәын аррантә дааигон, иашьа дицын. Уигьы иҷкәын дхәын, аррамаҵураҟны уаҳа дамаҭәам ҳәа аѡныҟа дыргон. Маԥь иеиԥш ихәра инубааломызт, дахьхәыз, дышхәыз аб Иван далацәажәомызт, саргьы иқәҿыстуамызт.

– О, ахәра! ахәра, ҳаҟами абацәа ирхәыша, иршьыша, уззыршьыша ҳәа акрыҟазар, Абдул-Чабдулаа рыхьчаразы акәымкәа. О, сара рыцҳа, сыҷкәын абас ихы иҿы анырхә ҭынч ахәрашәа шәҳәазҭгьы, иҟаларын ихәрақәа ас иҿаасҭамхаргьы. Ахәрашәа. Мыч змоу ахәрашәа:

Ахәрашәа бзиа избон, сазыԥшын,
Имҩьаҙо сгәы ахәра анын, ирҩьатәын.
Ахәрашәа ахьысзымҳәо сгәы сагахьеит,
Ахәрашәа имҩьаҙо ахәра арҩьахьеит.

***

Ахәрашәа рҳәазҭгьы Сасрыҟәа деиқәхон,
Ахрагәаҿ Акьахьба ихазыҳәан иҳәон.
Ахәрашәа сыдгьылгьы ахәра арҩьеит,
Сыдгьыл азыҳәан уи шәынтә ирҳәахьеит.

И. Ҳ.

Иван иҷкәын ихахәы еиларҳәы-еиларҳәы, илахь агәы ҭбааҙа, ибла гәыҩракәа ҭамшаша-ҭамшашаҙа иҭылашәауан. Петров асаатҟаҵаѡ разҟыцәгьа акыр дааиеиԥшуп уҳәо дыҟан. Ааи, Петров насыԥда, дышԥаҵәаатәааууаз» сан, сныжьны бышԥацо» – ҳәа, ажәѡан аҷараҳәа аеҵәа кыдижәон. Аха, изаҳауадаз, адунеи дагәахт иара изы. Иан ллымҳақәа ацәа

ҭарҭәазшәа, лхы лыԛәыжьны, лыԛкәын дахьуазыруаз апалата ныжьны дыҭԛьаны дышпацоз, аʒы шцарашәа дцааит.

Нас адунеи лашьцеит, идамрахеит.

Петров асаатԛатцаѡ рыцҳа изы анахь иамуит, арахь иамуит, ак изынхаз абыжьбатәи аетаж – атцыхәтәан уи иагьыԛеитцеит. Уи агоспиталь аԛны абыжьбатәи аетаж модан. Ҳара иаҳмаҳауаз шаԛа ыԛаз ҳаздыруам, аха мызки-бжаки убра ҳахьынʒаԛаз, уантә хѡык ыпеит – ныркәыԛа ацаразы. Зегьыҭәԛьа аазыхԛьаз Абдул-Чабдулаа роуп.

Ԥьоукы ашьыжь шаанʒа абга рпылоит, ԥьоукы ажьа, ԥьоукых аҧхын рымʒырха амаҭ шьқьыруа иҭалоит. Ус иԛоуп адунеи. Ирҳәоит, ажәытәуаа, аҧхын сымʒырха маҭык ҭамландаз згәахәуаз, цашьхаду ҳәа ианашьҭоу ауха, хатцак аҽага аашьҭыхны имʒырха дакәшон ицәыԛьԛьо, даҽеаʒәы лыхәҭала ахәа иманы уи дишьҭан, иахьцәиԛьԛьаз алыхәҭаԛынтә ахәа ҭаҧсо, убасгьы ҳәо: «Амаҭқәа, ҳара ихаҳкааз, ҳара иаҳтәуп, абрахь аҭалара шәакәиҭым!» – ҳәа. Убри ашықәсан уи амʒырхахьы маҭык неиуамызт иушьы иаанҭәозаргьы. Уи ақәашь змоу имʒырхаԛноуп абас аныԛауҭалак амаҭқәа ахьымнеиуа. Ақәашьда иԛны амʒырха уакәшаны ҽагала ацәыԛьԛьара, ахәа аҭаҧсара акәым, хә-аршьынак аѡны-агәара саркьала ихукааргьы, амаҭ акәым агәылшьап мнеиуа убеит.

Алахь ауп, дад, аус злоу, улахь иану ауп уаҳа акгьы ыԛам, уи узацәцом.

Ирымҳәои, быжьѡеишьцәа раҳәшьазаҭә аҧааимбарцәа – ашацәа тәаны ллахьынҭа анырыʒбоз ирҳәаз. Ԛажәак роуп илызпырҭәаз. «Ақәыцьма дахәхааит!» Абас алахьынҭа «ссир» латәаршьеит ашацәа. Уи заҳаз, лашьцәа иреиҳәеит, раҳәшьазаҭә қәыцьмала дҭахараны ашацәа ишырыʒбыз. Аишьцәа рабԥьарқәа рыбга нҭарс ииаанкыланы абнаршәыра инахеит, ааигәа рҳәеит, анаскьа рҳәеит, қәыцьма нырмыжьит, руа ршәаԥьҳәаѡ ыԛамкәа зегь кьашшʒа иқәырхит. Аха, иазаауеи, ԥытрак ашьҭахь қәыцьма ԥшьагьатҳа дук аишьцәа рыѡны ааигәара абнара иадырбалеит рҳәеит. Убри акәзаарын лара быжьѡеишьцәа раҳәшьазаҭә дызҽахәхараны иԛазгьы.

Дырԥегьых рматԥуар лақәа аашьҭыхны уи инашьҭалеит. Аԥба ркит, иазааигәахеит, иагьеихсҟәеит, аха иамуит. Ажәеиԥшьаа илԥха рмоуит, наҟ быжьшьхакы ирыхцаны аишьцәа қьыԥаха аԥныҟа ииаит.

Мчыбжьыкгьы цқьа имҭыцкәа дырԥегьых уи ақәыцьма ақыҭа ааигәара абнара иаалалеит, аха ԥхасҭа ҟанаҵаҙомызт, инкылҙырԥ-аакылҙырԥуа иҙыҙымкуа акы иаргәаҟуа идәықәын.

Дад, шәаҳәшьа адәахьы ддәылшәмыжьын изшәаҳҳәаазаалак, уи ала (ажәытә уаа ақәыцьма ахьҙ рҳәаҙомызт, ала ҳәа иашьҭан) аҟазшьақәа ҽеи иазҳәам, ишәызшьуазар ишәшьы, мамзар... – рҳәон абыргцәа.

«Ааит, быжьԥы ахацәа бгак аҵкьыс ҳазымиааиуа иҟалазеи», – рҳәан идәықәлахт аишьцәа рҽеибыҭа, иҵдыркьеит иара, иржәжәеит абнаршәыра, нас еихеит аҧсҭахьы – уантә ацәҳәырахь, аҟәада ахьдыршит, аха иамуит, иамуҵәкьеит. Дырԥегьых быжьшьхакы ирыхцаны иааит. Уи нахыс раҳәшьазаҵәгьы уаҳа адәы дықәрыжьломызт, абааш дҭартәаны дрыман. Руа-рҭынхагьы – ахацәа лассы-лассы ара аангылара иаауа иалагеит. Ари агәараҭаҟны кәтарцынак иаагәыдҵаны иршьит, рбаҕьҵас ҽнаҵуа иалаган азы. Аишьцәа рматԥуар лақәа руак иаагәыдҵаны иршьит, есуаха акы абазшәа ашра хҭанакуа, насгьы инышьҭафԥышәа-аашьҭафԥышәуа амҙырха иқәын, зны-зынлагьы акы иаршәазшәа ихьаԥш-кәаԥшуа аԥныҟа иԥуа, иааua иалаган, нас иааҟәымҵҙакәа иҕазымызуан азы. Иаанхаз аԥыза Дамшә, ԥымш-хымш ҽаҵа лбаанадомызт, аҙыҵәҟьа ажәуамызт, уажәы-уажәы иқәыԥсычҳауан, алаҕырҙқәагьы акәаашон. Даҽеа кәтыкгьы хәылпазыла аҵара хҭанакын, уигьы иаагәыдҵаны иршьит. Убас рыцәҵыс иааҟәымҵҙакәа ирыцәхәаауа иалаган, убригьы иаагәыдҵаны иршьит. Хысроуп ари агәараҭаҟны иҟоу, изеихсуа зегьы ршьуеит, ани ишьтәыҵәҟьоу ақәыцьма ада.

«Еи, дада-а, Анцәа абзиара ҟаҵа», рҳәон абыргцәа. Уахык ҵхы ҵәцан, аеҵәақәа даара ижәпаны, еилацәҟәысуа, еидҽеырбало ажәԥан иаҵаԥсан. Амзагьы ацә тәыԥеиԥш икьабжытҙа амшын ихгылан, макьана ашара акрагын. Тыԥырԥырк

аҩсҭаабжьы ахаҵаны абнахьтә ицәыршәагаха иаалҩоит. Алаҳаҵлакәа ирыкәжьыз акәытқәа рахьтә рбаҕьк атыҩырҩыр ашьҭыбжь азымычҳазт, иаҕьны аҭак аакәанатцеит, иаҳәаз иара ахаҵагьы иазеилымкааратәа. Убри аамҭазоуп аҩнду аатцраҷы иангзы Дамшә. Илакәырццакынгьы аҵыкь аатгеит. Аҵх ҭынч иалкьаз ари ахысбыжь ҵары адгьыл аарҵысны, абжьы ҭууа наҟ ашьхарахь еихеит, бжьышьхакы, бжьымшынк инырхыҩрыла ицеит. Аҩны аатцраҷы еиҕрыблаа ишьны ишьҭан акәыцьма ҧшьагьаҭҳа. Ашьыжь ауаа неины ирбон уаҩ дызмыхәоз ари акәыцьма, ицҳарашәа, ацқәа хырҧьаҷьаны ишьҭан.

«Абри ацәыршәага акәызма сара сзыҷҳәараны иҟаз!» – лҳәан абыжьҩеишьцәа раҳәшьа лшьапҧыкәқәа рыла акәыцьма ацқәа днархьысит. Ац ҵар лшьаргәыҵа иналакшеит, ларгьы дҩахыпсаа дцеит.

Абас ауп аҧсҭазаара шыҟоу. Ашацәа латәан быжьҩеишьцәа раҳәшьазаҵәы акәыцьма дахәыртәит, Маҷьи асааҭкаҵаҩы Петрови, ахыхь бааҧс зызцәырҵуаз асолдаҭи, полковники, ара иҳацу Иван иҷкәыни рызгьы Ашацәа тәамзи, урҭ ирыҙбеит арҭ рлахьынҵа, Абдул-Чабдулаа рнапы ианызааит ҳәа. Урҭ ирыҙбеит дара ртәала.

«Еицәоу Анцәа уакәимыршәааит», – аа, абри ауп уажәыуажәы Иван исеиҳәо. «Уҷкәын дзымцәажәои, дабахәу», – ҳәа уиазҵаала уҭахызар, инахига-аахигоит, акгьы уеиҳәаҙом. Уигьы уамак дақәымшәакәа дыҟам, аха иҕрагәаны имоуп. Иашьагьы дицуп, ааи, арҭ мыкәшәатәык иакәшәаны иҟазаап, аха ирҳәом, уи дара ирусуп. Агәаҟракәа, агәаҟракәа, агәаҟракәа...

Адырҩаҷены абар шьҭа шьыбжьон ааит. Адәыҕба иҵоу ауаа махпсахуа акы инацҳауеит, акы иаацҳауеит, аанҷасырҵакәа рҟны шәырқәырк аархәоит, рхы ршьуам. Ҷашәа змамкәа ачгара иҵоу Маҷьи сареи ҳауп, уи гәеиҵеит Ивангьы. Ҳрыцҳашьаны ихы ааирҵысит. «Еицәоу умбакәа еиҕьу уздыруам, акрышәфар иаҳа ишәзеиҕьуп, усгьы уи шәзынагҙом», – иҳәон. Уи Маҷь иаииасҳәалак, «са инасыгҙоит, ҩажәамш роуп амлашьра иаҵаху, нас сынырцә мҩа ашьшьыҳәа снықәлоит, сгәаҟцәаҟракәа, сдамыҕаракәа зегьы арахь иианыжь-

ны», – иҳәон. Ҳазқәиҭыз аӡы ҳахәо, хыхьтәи аполкақәа ҳрыкәиан ҳзазо, ҳалацәа нҭаауа, ҳаалҭуа, ахьшь чга еиԥш ҳласкәантраӡа. Гәыргәыр ахга, иабжьузеи анаџьалбеит абри адәыгба. Уагьарцәоит, уагьаанарԥшуеит, уагьаркаруеит. Мчыла уԥсгьы унаршьоит, иуқәшәира-исыкәшәира иԥсы шишьара. Анхәаа равтобус еиԥш рхәарсҭацыԥхьаӡа иаангылоит, Камшьышь иҿада еиԥш арзаакьҳәа иҳәҳәаны аҿынанахоит, имыкәшәатәыҭәкьоуп адәыгба, имыкәшәатәы! Уаҭәы ахәылбыҿеха аѡны ҳҟалоит Анцәа иуазар. Ҳашнеиуа дара ирыздырӡом, Ан рыцҳа лыҷкәын дылбахьеит, жәохә мшы агоспиталь аҟны дидтәалан, данаауаз ишьапыргәыҭа неимдааимдо дагәӡит, хынтә дизӡатәны дикәшеит, сузыԥшуп Маџь абааԥсы аѡны ҳәаны, кәырбан лыкәҭаны дааит лара, иԥшра лдыруеит, аха, иаҳәшьцәа Гәында, Асҭанда, нас ауниверситет ицҭаз иѡызцәа шԥаниҿаԥшуа? Уи ауми иаргьы дзыргәамҭуа, ихы игәахзыршәазгьы. Ҳаґоу дмишәанха, дҿаасҭаха адәы даакәхааит.

Ивани сареи атамбур аҟны абырқьҳәа аҭаҭын ҳшахоз иасҳәеит Маџь еснагь иҿаку ажәакәа: «Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа илахьынҵацәгьоу ҳәа аӡәыр дыҟазар убри сара соуп», – ҳәа иихәо. Иван срыцҳашьаны акәзу, ма иара ихы рыцҳаишьозу сыздыруам, дзыѡза дшысҿаԥшуаз илеимеиҭәеит. Ахатца дҵәуеит, ахатца! Нас иацәажәара сааҟәыцын ани иҳавыҟьҟьа ицоз адәы сакарақәа сырызԥшуа, аҭаҭын иҵхәааны сахо саагылеит.

Аӡәы ихьаа уздыруам ухаҭа уақәшәаанӡа, мамзаргьы зыҷкәын дымԥсыц... Иҵалазеи абри ахатца. Ар рыматәа зшәу иҷкәын дыԥшӡаҟәаҟәараӡа диварԥало аѡныҟа диманы даауеит, иициьабои нас? Игәаґьны сеиҭанаиазҵааит, илаґырӡқәа анеиқәтәа. Исеиҳәеит иҷкәын ихьыз. Иагьнациҵеит ажәаԥҟа «Ак аҵкьыс ак еицәоуп» – ҳәа. Уҷкәын ихы-иҿы ԥхасҭазаргьы дугоит аѡныҟа, ҵәѡанмырӡгас ҳәа уиқәгәыґуеит, еиҭа даҿа ѡыцьа аҧхацәа шумоугьы. Иаҳҳәап, уҷкәын дуԥымлар ҟалоит, иҟазшьақәа зеиԥшроу ала, ихы игәахшәаӡаны дыҟоуп, ихы аказиур ҟалоит, ихьчара цәгьоуп. Иухасуа зымбои амѡа ҳақәиижьҭеи, ашьышьма дҭалар уицҭалоит, атамбур ахь дааир

унеины ашә улагылоит, еснагь ас дузымбар ҟалоит. Иаҳҳәап иамуит, ихы ҭаирхеит? Нас? Еиҭасҳәахоит иумами даҽеа ѡыцьа аҭыпҳацәа? Сара саасҭа уара қьафура умоуп, џьанаҭ уҭагылоуп. Ҳара абри аҙәк иоуп иани сареи адунеи иаҳзықәу, уигьы ихәра зеиԥшроу абри ауп иҳәан ԥшьшьала слымҳа дынҭахәыҵхәыҵит. Исеиҳәеит, аха изакәызеи исеиҳәаз. Илаҕырҙқәа ҭабазар акәхап, илацәақәа ҟаԥшь-ҟаԥшьҙа иианыжьны инеиҿаба ицеит. Иҿыблааны ҭаҵын ҟаҵак даханы данаалгалак, уи ҵаҟа еихыѡры-еиҵыѡруа иҟаз атамбур иныбжьаршәны, ишьапала ацыблыха ныкәырҟьыцны, аѡыза ааиҿакны амца нацраирсуан. Убригьы аҭаҵын дамыхеижьҭеи даара акырҵуазшәа, игәылцәааҙаны аҵанҙа илеигон. Уантәи асаркьа далԥшны ииаҡьа ицоз ашәаԥыцьаԥ, аѡны хасыҟә хәыҷқәа, адәеиужьқәа уҳәа илаԥш нархьырсуа, иуазгьы ҭынч аҳәара даҿын. Иҷкәын қәашьда иҵоурых хәыҷы, иҵоурых ду иҳәон, иҳәон иԥсахы ҭыкәкәааны, даныхәыҷҙаз, агарашәа анизырҳәоз инаркны иааихигахьоу амыҟәмабарақәа, амашәырқәа зегьы. Машәырс адунеи иқәу рыбжа Иван иҷкәын изкны Анцәа дишазаап, убысҡак арыцҳарақәа дрықәшәахьазаап. Аҵыхәтәан арра дцаанҙа иѡызцәеи иареи рыҽшыркәабоз иара азы даанахәеит. Дагьԥсымкәа, дагьбзамкәа азы дамырхит. Уажәшьҭа ѡысҭаа мусхәыс иҟаз ацәгьарақәа зегь ихигеит, ажәѡан аҿаԥхьа «иуалԥшьа» неигҙеит уаҳа уадаѡрак дақәшәом рҳәан, амырзакан еиҵҳәаны иарҳәо,арԥарцәеи аҭыпҳацәеи ахьыџьџьаҳәа ишәаҳәо-икәашо ҵыԥх адәыҷба днақәыртәаны арра дрышьҭит. Уантә Афганисҭанҟа, Абдул-Чабдулаа рахь. Уажәы аѡныҟа дааигоит. Уи дзықәшәаз аҳәара уадаѡуп, ихьанҵоуп. Сара сыҷкәын Маџь акгьы дақәымшәазаап ари иаамышьҭахь, Петров асаатҟаҵаѡи, ахыхь бааԥс змаз асолдаҭи, аполковники акгьы иақәымшәазаап Иван иҷкәын иаасҭа. Ак аҵкьыс ак еицәоуп, зыҷкәын дымԥсыц уҷкәын…

Ашьҭахь снеины аѡада сгәы рханы, уажәы-уажәы сганахьала ицәоу сыҷкәын иахь снаԥшуа снаиеит. Схы снапсыргәыҵақәа аҵырҟьоуп, схәыцуеит, схәыцуеит, сеиҭахәыцуеит. Ҳаҕеиҭа, сыҷкәын заҵә дыԥсны, ма дыршьны иацы анышә днаҭаны саайхыҵзаргьы, Иван рыцҳа иаҵкьыс сара сеиҕьзаарын, сагьа-

банҙеиҩыз, уи сара иабаздыргәышьоз. Ак аҵкьыс… «Угәы каумыжьын абааԥс, ахаҵа дызқәымшәо акгьы ыҡам» – анысҳәа дааԥышәырччеит. Шьҭа уара уҷкәын: «Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа илахьынҵацәгьоу ҳәа аҙәыр дыҡазар убри сара соуп», – ҳәа иихәо ажәақәа иаҳа изыкәнагода, уҷкәын иакәу, сара сыҷкәын иакәу. Ак аҵкьыс…

Сара садрес Иван исҭеит, иара иадрес сара изгеит, наҡ-наҡ ҳаҷкәынцәа ирԥеиԥшхо алеилаҳкааразы. Ахыхь бааԥс змаз асолдаҭ ҷкәын аҵхагәаны ихьаа анизцәырҟьа ихәшәтәѡы диқәшәазҭгьы, агәыр изыҡеиҵазҭгьы, иԥсы ҭамзаауази уажәы. Ампыл аԥенҷьыр инкылдыруаауеиԥш, иааргәаҕьуазеи ҷьоукы, ҳаԥсып ҳәа абыжьбатәи аетаж икылпо. Ҳаи, аԥсҭазааражә, иаҳҳәеит ҳәа…

Шәача Иванраа ныжьны ҳдәыҕба арҵәааҳәа иҳәҳәо Гудоуҭаҡа идәықәлеит. Атамбур аҡны ҳгылоуп Маҷьи сареи, аҭатын ҳахоит. Ҳашьҭахьҡа амѳа хара, амѳа цәгьа ҳазнысыз ахь ауп ила ҭраа дахьԥшуа Маҷь, ԥхьаҡа – Гәдоуҭаҡа акәҙам. Шаҡа ҳаѳны ҳазааигәахо аҡара, игәалаҡазаара бжьысуеит, ашәытара иҷысуеит, усгьы дцәажәаҙомызт, аха уажәык дааҡәыцҙеит. Амлашьрагьы ҳхашҭит, ҳкала-калаҙа, аԥша ҳаутар ҳагоит, хәымшуп аҷаҵа лбааҳамдеижьҭеи.

Абар шьҭа аѳны ҳазааигәахоит, ажәақәак исырҳәар сҭаххеит. Ҳашьҭахьҡа амѳа хара, амѳа хьанҭа, ҵыхәапҵәара змамыз агоспиталь, анаҡәа, аҳәыхә-гәаҳәгәыцәақәа, абыжьбатәи аетаж уҳәа аҷьаҳанымра ҳҭытцит сызкәахшоу, сызҙатәу Анцәа имчала. Ѡбаҡа-хԥаҡа ажәа сеиҳәар маҷҙак сгәы ааҡәандамхози уажәы. Аԥсны рыцҳа амра ықәыччо, ҽаѳраҭагалара, ашәырқәа, аҽаѳра барақьаҭха ҳналагылоит, иан лнапы ыргьежьуа диԥылоит, иаҳәшьцәа ракәзар – ус. Иҷы ааихыԥхьар, ажәақәак иҳәар, акгьы ҡалом, иапшьазгап:

– Маҷьаа!

– Изакәи, саб?

– Шьҭа аѳны ҳазааигәахоит, ибзиами?

– Иахьа акәу, уаҵәы акәу ианбасзуԥшааua, саб?

– Изакәи иузысыԥшааua? – Маҷь изыҳәа исымпшаараны иҡоузеи изакәу сеиҳәааит. Быжьрабыжьцәа адгьыл итцазар

иҵысхуеит, бжьымшынк, бжьышьхак ирхыгазар икылырҵәраа изаазгоит, изакәу сеиҳәааит. Иҳамоу зҳамоу ҳхазоуми, Маӌь изы акы сеигʒараны сыԥоума…

– Зҽумҵои, саб, иухашҵма сызургәыҕыз?

– Изакәи Маӌь, исгәалашәаʒомеи, исоумҳәо?!

– Иугәаламшәозар сара иугәаласмыршәои. Арахь ҳандәықәлоз ҳашԥеинаала, ҳашнеилак еиԥш уара ашҳам уԥшаауа, ҳѡыӌьегьы иаҳфо ҳәа еибаҳамҳәази? Иухашҵма?!!

Сара сыбыз ауми изхароу, иҵахырҵәаша сыбыз, дысмырцәажәар еиҕьымзи, бзиак сеиҳәозма, мызки бжаки раахыс дызҽу акәымкәа, даҽеак иҳәозма уажәы.

– Уи раԥхьа сара исфоит, уара иуҵаху ԥоуҵап, усԥан сыла иабаʒом.

– Уара изуфагәышьозеи, ашҳам «за компанию» – ҳәа аума, уара иуԥшаауеит, иахьа, ма уаҵәы иахмырԥакәа, сѡызцәа сбараҳәа агәырқьҳәа идәықәлаанʒа.

– Ааи, Маӌь, ааи, иузысыԥшаауеит, уи еиҕьу хәшәы ыԥоу ӌьушьоу аԥсҭазараԥны…

– Са сыхәмарʒом, саб.

– Уааи уи акәымкәа бзиак, хаҵарак атәы ҳалацәажәапи уара Маӌь, уԥҳәысхама уара. Хаҵаусын узыԥәшәаз, уалҵит Анцәа имчала. Акәтыҵра ушҵалоз иумыхьт, жәларык сыхьчоит ҳәа уаҽын…

– Абдул-Чабдулаа ракәзу исыхьчоз?

– Урҵ ракә, егьырҵ ракә, аҳәынҵқарра иуднаҵаз ууалԥшьа наугʒон. Ԛ-рык еибашьуан, Кьынтышә ацалаԥьа дыԥәтәаны икәытқәа иԥхьаʒон ҳәа уара уи аѡыза ԥоумҵеит. Уи хаҵаран, хаҵарыла уацәцеит, уажәы уҽушьыр уҵахуп, ухы-уҽы ԥшʒам ҳәа. Иазырха урҵ агаʒажәаԥәа рҳәара, уи аҵкьыс ажәытә хаҵарақәа ҳрылацәажәап.

– Иҳәала, саб, иҳәала, урҵ ажәытә хаҵарақәа, иахьа иԥам, иҳәала сузыʒырѡуеит.

Лыхьʒ – лыԥша мра каԥхаран,
Манча ахаҵа дбахәаԥшьны,
Ҭабал шыԥоу днеиҽаԥхеит,

Аҵыхәтәаны дигәаԥхеит.
Хьыʒла-ԥшала игәы лызцеит,
Лашҭаҟынʒа снаʒап – иҳәеит,
Абла ҭыԥха дызбап – иҳәеит.
Дсынасыԥзар дызгап – иҳәеит.
Иҷеыхәа иаҵәа – ааҭигахит,
Егьыгь кәадыр – наӄәиҵахит...

– Ишԥаубо Маԥь?
– Иҳәала, саб иҳәала, иҟаиҵеи нас Манча ахаҵа, дигоу Баалоу-ԥҳа Мадина?
– Иуасымҳәои уажәыҵәҟьа:

Ԥшькьаҷ-иԥа Манча ахаҵа,
Иихәаз неигʒар акәын,
Дызкыз дицәцар акәын,
Иаҕа дишьыр акәын.

– Убри иоуп ахаҵаҵәҟьа!
– Нас Маԥь, нас.
– Иҳәала саб иҵегь, макьана саатк ҳамоуп амҩа, нас ашҳам сзуԥшаап...

Абыжьҩеишьцәа раҳәашьазаҵәы,
Баалоу-ԥҳа Мадина.
Абыжь – кәасӄьак рыӄәцәаҷы,
Дыӄәыртәаны дныҟәыргон,
Быҩлашала ддырчон,
Нышә хьшәашәа лшьапы амбацызт,
Гәацәыхьажәа лмаҳацызт,
Мрада дыԥхон,
Мзада дкаҷҷон.

– Нас, нас, саб, уаҳа ыҟаʒами? Димгаʒеи Баалоу-ԥҳа Мадина?
– Димгеи, дышԥеимгоз.

– Сара сеиԥш ихы-иҽы маамынха иҟазар диццарызушь Мадина?!

Абаҭаа Беслан ахаҵа,
Шықәса шәи акы абна дылан...

– Арысҟатәи аамҭа абна илихози Беслан, дыбнауаѡымхаҳеи?

Ибна мыжда ааихашҭын.
Иѡны мыжда нигәалашәеит.

– Шәышықәса анҵоума иѡны анигәалашәа ианаԥьалбеит, гәнымѡык иакәзаарын...

Ҽыхәа иаҵәа ҽырба-ҽырба,
Иашҭа аԥынҵа дааҭамлахи.
Иԥҳәыс хәыҷы лынаԥшымҭа.
Лыла ҵыхәа дныҵамшәеи!

– Шәышықәса иимбацыз иԥҳәыс уажәгьы дхәыҷызма? Зымҳа-зымҭак лакәызма, аамҭа аангылама?

– Уаангыли уара Маԥь, иуҭахҳами, саҟәыҵуама?

– Мамоу, мамоу иҳәала.

– Абар шьҭа Гагра ҳааины ҳаҟоуп. Маԥь, иубоу шаҟа амра хаау, амшын шаҟа иҵынчу, ҽаѡраҭагалара барақьаҭра афѡы лаҳалаҳауа уԥынҵа иҭамсҳои?

– Аԥынҵа змоу иоуми, афѡы лаҳалаҳауа зԥынҵа иҭасуа...

– Маԥьаа, згәы цаз иҽыѡ иамгаҳеит рҳәеит. Иухьи абаапс, ушәаҳеитеи. Ашәара аѡсҵаа ицырҟьоуп. Ахаҵара Нарҭаа ирхылҵит. Уара Маԥь, Кьахь Ҳаԥьарат уиҵкаруп, иухоумыршҭлан абаапсы.

– Сышиҵкару ѡашьом, уи иҽеишьит, саргьы уи амѡа сықәууп... генетика...

– Уи иҽезишьыз зынҳак ихазуп...

– Адунеи иқәу ауаа зегь реиҳа...

– ... илахьынҵацәгьоу ҳәа аҳәыр дыҟазар...

– ...убри сара соуп.

Шьҭа даҽеа маԛк исзахыгар, аѡнгьы ҳнеиуеит, ух гәышьагьы сҳәап, суалԥшьа насыгзеит сҳәап, наѣ-наѣ илахьынҵа иара изббааит шьҭа, уаҳа сылшом. Зхы ныкәҵаны иԥсыз ибаргузеи – аԥьанаҭ.

– Маԥь узырѡуама?

– Ааи, сзырѡуеит.

– Ауқәын ԥагьа итәы удыруама?

– Мамоу.

– Узырѡла:

Ауқәын ԥагьа, ԥаҵа кьакьа,
Ҽабаа хыс-хыс, кәадыр ҷыжь-ҷыжь!
Ауаа ируа ҳәа кәымжәык ишәуп,
Инарҳәы-аарҳәшәа кабак аҵоуп,
Ицымцаша ԥхәызбак длышьҭоуп,
Дгәаѣуеит – дҵәаѣуеит есԛьынгьы,
Длыкәшәом иеиԥш зеиԥшу аҙәгьы.

– Уи са сеиԥш иѣоу рыцҳак иоуп…

– Абар, абар, шьҭа ҳааит. Ҳдәыгба аақьыпсықьын, ихьышьырхха (Маԥь иеиԥш) Гәдоуҭа астанциаѣны иаанҽаст.

Атамбур аѣны ашә ааимѣьеит, сара аԥхьа сгылоуп. Маԥь дхьышьырхха ижәѡа скуп. Атамбур амардуан сшьапы лаҽаскит.

– Саб, уара уца, суҳәоит акы еиԥшымкәа, уара уца, сызцом сара аѡныѣа ас, сызцом. Изхоумҵои саб, агәы ҳәа акыр сымоу ԥьушьома, уи кыдыѡрны исыгражьуп, сызцом сара аѡныѣа.

– Уабацо, нас, аѡныѣа умцакәа, ус умҳәан абааԥс Маԥь, аԥьаҳаным еилашыра ҳалҵны аԥьанаҭ шкәакәахь ҳааизар ҳәа аупеи…

– Дорогу даите, дорогу…

– Ауаа ҳарԥырхагахеит, улыбаа арахь Маԥь, угазамхан абааԥс, угазамхан.

– Сцазом сара аѡныѣа!! –днаскьан имаатуаз ашьҭахьтәи ашә шьҭахьла днадыгәгәалт. Саргьы уахь сѡыхәнеит. Ауаа ҳавыѡрны, аттаҳәа алыбаара иалагеит амѡа анраҳҵагәышьа.

Снеидгылан иҭырбаҟаҙа еибаркыз исолдаҭ кьаҿ ахәдаҟны ѡбаҟа ҳәынҵәра ааԥсыртит, снапсыргыҵала игәы аасшьышьит. Игәы хьшәашәаҙа акәын ишыҟаз, ҳаҕеиҵа... иԥсы ҭамшәа, снеиҿаԥшит, узҿыԥшуа дабаҟоу акәымзар. Бџьарла данхәы ашьҭахь, ар ҳәызбас ирымаз зегь еизганы иара иҿыршьуазма ранаџьалбеит!

– Иухьи, саб, ухаҵами уара, акьажжыҳәа ушԥаҵәыуа?

– Нас, иҟасҵари уаҳа. Ҳамчабжь ҭит ҳаф ыҟам, ҳажә ыҟам, ҳаихьынҳаланы, ҳаибакеибашьҭуа, ҳрыцҳахәха ҳаауеит адгьыл аҵантә, уажәы аѡны ҳанааи уеиҵалагахт, уабацо нас ара улымбаакәа, уда аѡныҟа сшымцо уажәгьы иузеилымкааҙаци?

– Сцоит, соужь – Аҟәаҟа. Уантә ари аныгьежьуа салацоит...

– Иаба?

– Наҟ, ҳахьынтәааз – џьаҳанымҟа. Зегь акоуп сҿысшьуеит сара, уааԥсарақәа зегь башоуп.

– Уара аѡны ҳнеип зны, уа аҿшьырҵа умоур ҳәа ушәома, аѡны ҳашьҭы уара зны, уан дыԥшуп, уан дрыцҳами уара. Уара ҳәагәаҵәоума иуҕроу уанаџьалбеит. Улбаа Маџь, улбаа.

– Ашҳам сзуԥш...

– Ааи, иузысыԥшаауеит ашҳам шаҟа уҭаху, ԥуҭк, ѡ-ԥуҭк, уара иузыфондаз, сыҷкәынзаҵә узыҳәа сзеигҙараны иҟоузеи!?

– Сара алаф сҳәаҙом саб.

– Ааи, ааи, саргьы алаф сҳәаҙом.

– Ҳабџьарқәа аѡны иҟоу?

– Иҟамкәа иабаца?

Саԥхьа дыргыланы ашьшьыҳәа длыбаазгеит, адәыҕбагьы ҳара иаҳзыԥшызшәа арҵәааҳәа иаҵаҳәҳәаны аҭарчеи аманы иѡықәхәаша Аҟәаҟа ицеит.

Аԥсны ҟьаҟьа, Аԥсны џьашьахә адгьыл ҳшьапы ықәгылоуп. Исахәыҵхәыҵуеит, агәеисыбжь саҳауеит, ахылѡа-ԥсылѡа ҟәандаҙа иахылҵуеит, ашьа адақәа иахьрылсуа сныруеит.

«Уааит, уааит рыцҳа аѡныҟа, џьамыҕәас иҟоу зегь ухганы, дааугеит, дкылугеит ес иуулакгьы уҷкәынзаҵә – аѡныҟа, уеиқәхеит шьҭа, уеиқәхеит. Зегь ҳаихылаԥшып, дҳахьчап, хыхь – ажәѡан, ҵаҟа – сара, аѡныҟа дузаагомызт. Ахыхь бааԥс ззаилоз асолдаҭ абыжьбатәи аетаж злахьынҵахаз диѡызахон

уҧкәынгьы», – абас исахәыҭхәыҭуан сыдгьыл гәакьа, сзыхшаз сыдгьыл, нас акәа сынҭаршәны наӡаӡа сызҵәахраны иҟоу сыдгьыл.

Аԥсра, аира, агәаҟҵәаҟра – нас аԥсра, наӡаӡа аҭынчхара. Умир узыԥсуам. Насыԥ змоу дарбанху ари адгьыл аҟны: иины, игәаҟҵәаҟны иԥсыз иакәу, имиз иакәу?! Имиз хьӡы имам, жәла имам, разҟы имам, лахьынҵацәгьара имам, Мамсыр икамбашь еиԥш зегь изеиԥшуп. Имиз ҳәагьы аӡә дымҵәуацт рымҳәои. Сара абри адгьыл аҟны сзыкәшәаз сакәымшәакәа имиз аӡә иеиԥш сыҟазҭгьы исыбаргәыз. Наныкьаран уи са сзын, аха сара иабаздыруаз акәымзар. Аира нас аԥсра!! Иабаҭаху мшәан абарҭ зегьы. Уанихгьы уԥсҭазаара ҟыҟда-ҧыҟда, гәабзиара – хабзиарала, насыԥ шкәакәала ақәра бзиа угар. Иаҳҳәап, шәкы-ѡышә шықәса. Нас хьаа-баада, акрыф-акрыжә ашьыбжьон ухы ныкәҵаны уцәт. Иаргьы ичаала кны дааины дааухагылт. Абри ԥсҭазароуп. Ауаѡԥсы иоума аҟәрааныжәҵәҟьа хышә шықәса ннаҵоит рҳәоите! Хышә шықәса ракәу уи иннаҵо, хышәи жәеиза шықәса ракәу изыԥхьаӡаз дзуслоу аллаҳ идырп, аха хымпада уи аҟәраан ҭакны ақәра зыԥхьаӡоз ауаѡы хышәи жәеиза шықәса инареиҳангьы иныҵуаз аӡә иакәымкәа дыҟам.

Нас уԥсит. Уабацо шьҭа? Ѡ-мѡакы ыҟоуп усҟан, уаҳа ыҟазам. Уԥсы анҭаз, уѡуа зегьы урыхьӡашашәа адәы уаныкәыз, амѡақәа ирацәаны урнылон, урнысуан, аха зегь бжамҽамха акәын ишынхоз. Уашьҭа уԥсит, иагьаауԥгылеит ѡ-мѡакы хәхәа-хәхәаӡа. Амѡақәа рхыҵхырҵаҟны наҟ-ааҟ ѡыцьа ауаа гылоуп, ѡ-гәашәк ҧоуп. Руаӡәы дыкьлантарха иоура наӡоуп, ижакьа зышӡа, ихы-иҧы ҳалалӡа агәашә дылагылоуп. Уи Аԥааимбар иоуп. Агәашә анаѡс цҳа ҵәрык хуп, аҵаҟа еибахеибафо, агыгцәа ргыланы зеиқәак цоит, ашәах хчыла. Ари ацҳа ақәларҵа аҟныҵәҟьа ла дук аҽеырқьақьаны ишьҭоуп, аҧаԥхьа аԥаҵақәа хахаӡа цгәажәк аҵыхәа баба акәыршаны ииоуп.

Ихуп ара даҽа цҳа ҵәрыкгьы. Мыкьын рыцҳа дааиаанӡа дымнеиааит, дышьҭахачаӡа, ижакьа асаара ишьҭассы, иҵыхәа ѡызӡа дгылоуп аӡәы. Уи Аԥныш иоуп, лаки цгәажәки гьаргьалашьӡа уа идтәалоуп.

Арҭ ацҳақәа рахь унанагаанҙа абырцкал укылырхуеит. Убраҟоуп иагьахьырыҙбо улахьынҵа. Аԥааимбар иахь акәу Аџьныш иахь акәу уахьнанаго. Уԥсы ҭаны адәы уаныкәыз бзиарамзар цәгьара ҟаумҵазар, хымԥада Аԥааимбар иахь унанагоит. Ус акәымкәа хыхь адәы уахьынҙакәыз цәгьарамзар бзиа ҟаумҵазар, хымԥада укылхх унанагоит Аџьныш игәашәахь.

Аԥааимбар ицҳагьы ақәсра мариаҙам. Уа унанагар ацгәы афырҳәа иҩатҟьаны ацҳа ҵәры абз ыкәшьуа, ахәша ыкәшьуа, итәыртәыруа иҟатҵаны иныкәсуеит. Аха, иара убри аамҭазы, ани ала ду итәоу ҩатҟьаны ацгәы итәыртәыруа иҟанатҵаз ацҳа иныкәланы, абз лыкәшь-ҩыкәшьуа ибахҙа иаакәанатҵоит, уаргьы умшәа-умырҳа, ԥшьшьала уи ацҳа ҵәры уныкәсны, Аџьанатҭ – мрашәахәа унҭагылоит, шәҭыла итҭалаҳау баҳча ссирк унытҵалоит, уаҟа ҙиа ҭбаа дук ицкьакәакәараҙа, амлагәырқәа акан рыкәыҳәҳәа еилысуа итоуп. Аԥҟа шкәакәақәа рыхәдақәа ырхәаны изса-ҙсауа еилысуеит, еилысуеит. Аҙиа иаакәыршаны иахагылоу ашәаԥыџьаԥ шәҭыш иалԥрааруа, аӷӷа-ӷӷаҳәа ишәаҳәоит ацарақәа.

Аԥҟақәа, аԥҟақәа. Ирҳәоит аԥҟа бзиа ашьҭыбжь быжьҙиаск ирхыҩуеит ҳәа. Урҭ еилашьқьыруеит, еивагьежьуеит ара.

Ус улахьынҵамкәа Аџьныш иахь уианагар, уускәа даарак иманшәалахом. Уа итәоу ацгәажә ҩатҟьаны ацҳа ҵәры ахәша ыкәнашьуеит, ала ҩатҟьоит, аха уи ҿархха зынџьырла иҿаҳәоуп, ахухуҳәа ишуа иахоит, иахоит азынџьыр, аха иԥыххааса иазыкәтҩом. Ацгәеиқәатҵәа аусеиқәатҵәа ҟатҵаны аҭыпаҟны иааины илаианы «хәырр, хәырр» ҳәа алацәа неиқәнаԥсоит.

Алагьы ацыгәгьы ауаҩы илоуп рыԥсы шҭоу. Аха, сыла иабаны аԥшәма акрысҿеимҵацт ахәоит ацгәы. Ҵабыргны ацгәы ахәы аноуҭо алақәа хнаҩоит, сыла иасырбарым ҳәа, ауаҩы цәымҭас дамоуп.

Ала агәы шатҙаҙа, ахаҿы ҳалалҙа иуҿыԥшуа акрафоит, аԥшәма ахы ихҭнатҵоит.

Абжьааԥны еилатҵәатҵәаны игылоуп атақсиқәа, иабанҵәа уажәы ари ҳвокзал аҟны. Икьашхоу, икьашхааит. Ааи, иуқәшәацәгьаны ушԥагылоу уара ахәаша рыцҳа. Аиҳаракгьы убҕа ԥызҵәаҙо ицо-иааруа ауаа ахьуҿыԥшуа акәгәышьоуп.

Аԥада иувсуагьы, алада иувсуагьы ҟәадас ирықәуп ԥынтә-хынтә уҽыԥшра. Ус Анцәа иуқәитцеит, иҟоуҵарызеи. Умбои, арыцхәарақәа зегь еиԥшым. Ак аҵкьыс... Амықәшәатә иақә-шәаз Иван, аԥныҟа иааиго иҷкәынзаҵә илихи, ихаҵара ицә-дырӡзар Абдул-Чабдулаа?!. Амықәшәатә иақәшәаз ахыхь баапс змаз асолдат, абыжьбатәи аҟнытә иԥаз. Амықәшәатә иақәшәаз абыжьбатәи аетаж иахәхаз аполковник... Амықә-шәатә иақәшәаз Петров асаатҟаҵаԥ, дышҵәаа-ҵәаауаз зыг-ра дыҵшаз иан гәакьа дныжьны дцеит, ҳаи анаџьалбеит, ҳаи анаџьалбеит! Убас еиԥш иҟоу ан иарбан цҳаушь дахьнанаго мышкы зны, Аԥааимбар ицҳа акәушь, ма Аџьныш ицҳа акәушь? Аџьныш иахь акәхап.

Ахьышәҭхәа атақси аанаҳкылан, ҳаманы иааит аԥны. Ҳгәашә ҳанаадыххыла, аатҵәа еиԥш еиԥырҷахә атақси ашьҭахь иҭатәаз Маџь иҽыԥеиҵихын ҳгәарԥ дынҭаԥшит. Иан ахәхәы дқәыԥсычҳауа ԥымсагк кшәа агәарԥ дықәын, деидԥала.

«Абан сан дахьыҟоу!» – иҳәан иҽааириашан атақси ашә ааимԥаа, иҷкәынласра изааины, дԥырԥыруа иан лахь дыԥт. Ҵабыргны, иахьеи уаҵәи ҳараны ҳәа иԥшымзи, ан зны дахь-гылаз дшьаҳиҭхеит, лԥымсаг лымпыҵҟьан икаҳаит, нас лыч-кәын хынтә дикәшеит.

Иан дыӡит ҳәа иаҳазшәоуп «абан сан дахьыҟоу» ҳәа дыш-дәықәлаз! Иаҳәшьцәа аԥны идәылуааны рашьа рҽигәыд-рыжьлеит, иҷаԥшит, имшәаӡеит. Саргьы заанаҵ адыррақәа рысымҭахьази, дзеиԥшроу ҳәа... Акгьы умыхьӡеит, уара ухаҵоуп рҳәеит. Маҷк дааԥышәарччеит иара, иаҳәшьцәа рхы днагәӡит. Нас, ишьҭахь игылаз сара даасыхәаԥшын:

– Узырҵәуеи уара саб, аԥны ҳмааи шьҭа?! – иҳәан дԥас-ҷаԥшит. Сара сҵәуаӡомызт, ус сылаҕырӡқәа аауан, ҳаиманы аԥны ҳахьааз сеигәырҕаны. Чарлик ааин Маџь инихәаԥш-аихәаԥшит, ишьапқәа инарыффԥит, маҷк иаатцыхәаршә-шәеит, уеизгьы-уеизгьы шықәсыки – бжаки ҵуан дамбеижьҭеи. Идымхалацәакәа иааидҵын сшьапқәа аҽынарышькланажьит, Маџь даазгаз ушьапқәа срыкәыхшоуп аҳәашашәа. Иара ауми ҳаԥнаҭаҟны зегь реиҳа иҟәыҕаха, Маџь арыцхара дшақәшәаз адырра ҳазҭаз.

Алеи аҽеи ауаҩы ишьа рылоуп рымҳәои. Ацгәы акәымзар… Ацгәы аҙын уаха шаанҙа «Хәырр» ҳәа ауаҩы икәаиоуп, аҽарԥхоит, ашьыжь акранифо икьиуа иааимҭатәоит, акреимҭар, ашьаԥхыцқәа иларԥаны ихоит, акранеиҭалак алацәақәа еиқәыпсаны, иамбаҙазшәа акрафоит, дырҩегьых икьиуа иааиҭатәоит, «ҭыхә» уҳәеитҳәагьы угәхьаа акым. Уанԥслак анарцә узго ацҳа ҭәры ахәша ықәнашьуеит уалыҩрны аҙы уҭажьны џьаҳанымҟа уашьҭуеит. Маԥь изы аԥхыҙ абаргьы акыруанаҳәараны уҟоума, Чарлик зегь аҳәагәышьеит усҟан, иаақәымҭҙакәа ииуан «шәҿыха шәанаԥьалбеит, шәыҷкәынзаҭә атыша ахыҷә дықәгылоуп, ашәарҭа бааԥс дҭагылоуп» – ҳәа.

Маи 11, 1991
Переделкино

ПАТУ УҚӘЗЫМҬАЗ – ПАТУ ИҚӘҬАТӘЫМ

Аҽыѽҷкәынцәа иҭабаҟаҙа, еилххаҙа аҽеқәа ирықәгылоуп. Рыхқәа цаха ҟаԥшьыла икәыршоуп. Гәыԥ-гәыԥла иааиуеит ақыҭақәа, азар ашәа, азар ашәа рхылҟьо аҳауа цқьа иалалоит, амра гәыбзыг ашәахәақәа рықәыччоит. Лыхнашҭа аџьџьаҳәа ауаа рыла иҭәуеит. Хыхь абаа хыжәжәарақәа ирыдҷаблоит ахәыҷқәа. Азар, азар ашәа рхылҟьо иааиуеит аҽҟазацәа, – ана апҟацаҳәа – аҟамчышьҭыбжь гоит, ара – ҳаи-чаи. Иалагоит ацәеигәыдҭара, ҽыла ампыл асра, ԥсуаҭас аҽырхәмаррақәа. Лыхнашҭа кәыршоуп уаала баагәараҭас, анахь еизыѽѽуеит, арахь еизыѽѽуеит, напеинҟьароуп, гәыргьароуп. Зегьы ирҭахуп аиааира ргарц. Зегь аиааир иаҭахода мшәан?

Абри агәыргьара ду, аныҳәа ду рбом џьоукы… Урҭ алакә иалашоуп. Рԥынҭақәа ҟаԥшь-ҟаԥшьҙа уаткажәроуп, ѽыжәроуп, уарашжәроуп, буфеҭ цыԥхьаҙа инкыдгәыгәло. Рҽадыргазоит арыжәтә, иахьа ироуз ауп нас уаҳа арыжәтә ҟалаҙом ҳәа раҳаит урҭ.

Амра шаԥшаԥ ду шьыбжьы ихыҵит. Аҽыѡԛкәынцәа, акалмаха иаѡызоу рыҽкәа кала-калаҙа рыҕәрақәа ианкны иларгаѡаргоит. Аҽкәа рԛьышә шьҭыршьыр ҟалаҙом, акәадыр еиқәҟьаԥс хәычқәа аҟаԥшь рыҵаршәны ирықәыршәуп. Икәабоуп, ишьшьуп, ицырцыруеит аҽкәа. Аҽызцқьа уҵахума? Абан, аҕлам иаѡызаха иахьаарыуа. Аԥсуа ҽеиқәацқьа? Абан, ашәагаа аамаԥны, лаҳәахҙыла иркәабазшәа, улаԥш узақәымкәа, аффыҳәа аҽыѡԛкәын ишьҭаланы иахьаарыуа. Иааҙаҙымкуеит уажәи-уажәи, иѡышьҭнакәыцәаауеит ахы. Аѡызцәа аҽкәа инрылаԥшуеит, алымҳақәа шьҭкәыцәаа иакуп, аҕәырԥ аргоит, иаҿоу алагама. Иааникылоит, ахаҿы ишьшьуеит аҽыѡԛкәын еиламгыла ҞасҵеиИаргьы ахы ихьнашьуеит, ихьнашьуеит. Иҿынеихоит аҳаскьын иаҵәа дылаланы, ишьҭоуп, ахы шьҭнакәыцәаауеит, иланарҟәуеит, аѡызцәа инрыхәаԥшуеит, аҕәра иахоит, аҕәырԥ ааҿытгоит. Иааникылоит, ашԥы ылакәымпылаара инапсыргәыҵа рҟьаҟьа нахьишьуеит, ус, ус агәчам ԥшҙара… «Ҳанбоурышьҭуа? Знык ҳаурышьҭындаз. Аԥхьа ҳазцарушь? Ыы, с-Раԥ, угәы иаанагои?» – инапы аахигоит Ҟасҵеиаԥырқәцәқәа инапы рылишьуеит. Мҵык агәчам иаақәтәан, иаацәгәырҙыҙт, аҽы мҵы ақәнартәом. Амҵгьы абра иаҵахи? Амҵ, амҵ… Дырѡегьх инахыԥраа-аахыԥрааит, нас ицеит ҷьаҳанымҟа…

– Ииаг у-Раԥ, сара ԥыҵк илазгаѡазгап, – ҞасҵеиИ дааидгылеит иѡыза ԛкәынак – Кәымпыл зыхьҙыз.

Илеига-ѡеигеит, аҵәаҵла аҟнынҙа иганы иааигеит, ахы ишьшьит, аԥышә ишьшьит.

***

Арҵәаа – арҵәааҳәа аҽыѡԛкәынцәа рыбжьы геит. Ашҵа иакәыршаз ажәлар аақазы-қазит. Аҽкәа зтәыз руацәа, рҭынхацәа агәаҟра иалагеит, ирыҵдыруаауаз анышәкәа ахыкәалаақәа реиԥш ажәѡан иалалеит. Нас атах-ачах, атах-ачах ҳәа ана-ара инкаԥсеит. Ишгац игоит аҽыѡԛкәынцәа рыхәҳәабжь, аеҵәа кыдырԥааУеит, рыбҕахәыԛкәа ырхәаны аҽкәа ирықәиоуп, зынҙаск уа иаласоуп. Арҵәаа, арҵәаа – игоит рыбжьқәа.

Ҟасҭеии Кәымпыли илеиваххы-ааиваххуа ашьҭахь игылоуп. Аҽқәа рхы иоурыжьуам макьана. Рҩызцәагьы усоуп, аԥхьа игылоугьы иаҕәра аҿарххоуп дышцо. «Макьана, макьана, аҕәра аҿакыз, аҕәра аҿакыз», «сара иуасҳәааҧа аҕәра ауумыжьын, даҽазнык шәанакәшалак ауп», – ирыцҳәҳәон руацәа, рҭынхацәа. Урҭ ирҳәоз заҳауази измаҳауази еиҟаран, аҽыҩҷкәынцәа амца шоура иҭаршәны иаман. «Аԥхьа аҩеира, аԥхьа аҩеира, абаапс сҽы, аԥхьа аҩеира, сумшьын, абаапс», – абри ауп, уаҳа акгьы иҳәом аҽыҩҷкәын, уаҳа акагьы иҭахым адунеи аҟны, абыржәызаҵәык аԥхьа аҩеира. Шаҟа бла ихәаԥшуазеи, шаҟаҩы ргәы рфозеи... «Абыржәызаҵәык, аԥхьа аҩеира, уаҳа акгьы сҭахым».

Абар, аҵыхәтәантәи акәшара, абар. Аҽқәа иеихьышәшәаеиԥышәшәеит. Џьоукы маҷ-маҷ иацхо, џьоукы маҷ-маҷ иацҵо.

«Иоужь, иоужь, ахы иоужь зынҕак, иоуижьгәышьеит аха, иара уаҳа алшом, иҟаиҵари.

«Иоужь, ари аҵыхәтәантәи ауп, иоужь, аҟамчы», – игоит абжьқәа, арҵәааҳәа абжьқәа. Ашәах рыԥәшуп аҽқәа, аҟамчқәа, аԥхьа аҩеира, уаҳа акымзаракгьы – аԥхьа аҩеира.

Абан, Ҟасҭеи и-Раԥ акакала аҩызцәа ныжьуа шьабсҭаҵас икахәхәа иахьаауа. Уи ахы аҟәырԥсыҵәҟьаны иашьҭоуп Кәымпыл иҽы.

«Чамаа ртәы иамгакәа, уи есышықәсагьы абасоуп, ашьҭахь ишгылоу, Ҟасҭеи аҕәра шаҿаирххо мацара, аҵыхәтәан ахы иноуижьуеит, акакала инкаԥсо аҿынанахоит» – нас иаргьы.

Иаб рыцҳагьы ҿҟаза бзиан, дааиааҧа дымнеиаайт, иаб иахь дцеит». «Иоужь, иоужь, иоужь».

Иоужьгәышьоуп аха... иабаҟоу. Аҽыҩҷкәын иҽы ацынхәрас дылбааны дмыҩуазар, иара иаалкәкәаҕеите...

«Аҕлагарахь, аҕлагарахь», – ашьҭахь инхаз аҽы иахыччоит џьоукы. Ус ауп иаҵахо хәҭас имоу. Аԥсҭазаара ус ишоуп. Абан Ҟасҭеи иан лкасы аҿацә лыблақәа ирхкыланы дахьгылоу. «Бымшәан, Машьа, быҷкәын итәуп иахьагьы».

Арҵәаа, арҵәаа, арҵәаа. «Иоужь Ҟасҭеи, иоужь, Кәымпыл духьҕоит». Ҟасҭеи иаҳаит аҳәҳәабжь. Иҽы дшаваиаз ишьҭахьҟа днаԥшит. Кәымпыл иҽы ахы Ҟасҭеи и-Раԥ аҵыхәа иазааигәахахьеит. «Ҳаи, уан дукәыхшахааит, ҳаи, уан

дукәыхшахааит. Абыржәы заҵәык, абыржәы заҵәык аԥхьа узҽеир, нас сара сеибганы уаҳа аҿы уақәсыртәом. Сгәы иазычҳауам, сгәы мыжда. Аа, акгьы угым абааԥс. Аҿқәа зегьы ушьҭахьҟа инхеит. Уан уара узы дкәырбанхааит. Кәымпыл агызмал иоуп, духьымʒааит Ҟасҵеи, аа маҷк ауп инхаз…»

Арапҵ сапыншәахҵас ашәах аҷыҵачо, иаҷыҵачо мацара, ихьагәгәа аҷаанахеит. Кәымпыл арҵәаа, арҵәаа ҽҭиргоит, дызваиоу иҿы аҟамчы лахиҟьоит. Аԥхьа, знызаҵәык аԥхьа аҽеира. Арапҵ агәчамаха аҟынʒа иҿы ахы наʒахьеит. «Унан, уан дыԥсааит, иҟалеи?» Абааԥс, абааԥс Арапҵ, абыржәызаҵәык. Ашәах, ашәах… Арҵәаа. Арҵәаа ҽҭиргеит Ҟасҵеи, иҟамчы зкьимырсʒацыз и-Рапҵ агәчамахы апҟацаҳәа илахиҟьеит, аха зегь башан, еиха-еихо ахысхысра иналагеит. Ашәах, ашәах аҷыҵыҽр ицоит. Икахәхәа Кәымпыл иҿы уи илахпраан аԥхьа ицеит… Ҟаҳ, иахьи уара, абри аҿы. Анцәа иныс, акы шахь. Ҟоҳ, чоҳ, ҟоҳ, чоҳ.

«Уан иумаʒамкәа иааумухша, иҟалазеи?»

Инеиԥхныҽҭ, еизыҽҽы Арапҵ ахь ауаа. Ҟасҵеи дылбаапҵеит. Аҿы ззаʒа иаангылеит, ашәах аҷыҵруеит. «Иумыргылан уара, иааимхны илажәгаҽажәга, мамзар ихәжәаны иԥсуеит», «ҟоҳ, чоҳ», – рыбжьқәа гоит, иакәшо, иакәшо еизҵәаҵәоит аԥьар. «Уи акгьы азыҟаҵом дад, илажәгаҽажәгаргьы ашәа игәы мҳәааит ус азызуз» – иҳәеит ҭаҳмадак. Арапҵ аазқәыршәшәан, илеизҟәаҷны инкаҳаит. Аҽада, аԥхьахә агарахьы ахы хан, ашәах аҷабон…Ҟасҵеи дуазыруа давагьежьауан, иан уахь деихон, ауаа рыжәпара дзалсуамызт…

Аҿедуқәа аужьра иаздырхион. «Шәнаскьа-ааскьа, амҽа ҟашәҵа, амарԥьа», – абжьқәа гон.

Ашәа игәы мҳәааит ус азызуз. Ашәа игәы мҳәааит.

Иоурыжьт аҿедуқәа. «Шәнаскьа – ааскьа, амҽа ҟашәҵа, амашәыр ҟалоит. Ахәыҷқәа змоу шәхәыҷқәа аанышәкыл, иаҳҳәо шәмаҳаʒои уара». Аҿқәа ирытҵуурааууа анышәқәа хаууала ицоит аҳауа иалаланы. Арҵәаа, арҵәааҳәа игоит аҿыҽҷкәынцәа рыҳәҳәабжь. «Аҕәра аҷакы, макьана иоуумыжьын, макьана, макьана». «Абыржәы заҵәык, аԥхьа аҽеира, абыржәы заҵәык абааԥс, абааԥс сҿы…»

«Амҽа, амҽа…»

***

Аԥьар еимпуан, ашҭа ҭацәуан. Аԥхьахә згаз гәырґьон, иатҵахаз... датҵахеит. Ԥьоукы ангәырґьо, ԥьоук гәырԝуеит, ԥьоукы аниуа, ԥьоукы ԥсуеит. Аҳәы аԥхьа дгылоуп, аҳәы уи дызихьҳом, дихьҳар иара иаҟара изҭахыда, аха иааг. Аԥсҭазаара еиқәԥароуп, иаиааиз дцоит, иатҵкьыс иаиааиуа диқәшәаанҳа, уаанҳа иара изы мшаԥуп, нас ччароуп. Ус иҟоуп аԥсҭазаара.

Аԥынҵаҟаԥшьқәа инеидаҳала-ааидаҳалауа ицон аѽныҟа, урҭ ауаа ираздҵаауан! «Чамаа рҽеы иҟанаҵеи, иазгоу?» – ҳәа. Иазздҵааузаз ааҳәны иѽрыхәаԥшуан «иаҭаҵәҟьаны иҟоуп гьааурхша-гьааур», – «иамгакәа, аԥхьаҵәҟьа имѽеии – ус дѽеилааит уи аҳәыр акразиузар». «Ашәа игәы мҳәааит», «Иагазааит рыцҳа, иахәҭан, ҽы бзиоуп Чамаа ртәы», ргәы иаахәеит аԥынҵа ҟаԥшьқәа Ҟасҭеи и-Раԥ «иахьагаз».

«Уаҳа аиааира згақәада? – «Шәара шәабаҟаз, уахь акәҳамзи?».

Ари ҳаиуанымзи, аха аҳаиуан иабырги, уи аҵкьыс еицәоу дыҟоуп рҳәоит. «Ашәа игәы мҳәааит».

Ацаблыкь ацәҟьа ианаклак игәааны аҽехәыц иахаҳом еиԥш, аԥынҵаҟаԥшьқәа арыжәтә ахьыриааиуаз (арыжәтә, иаиааихьоу дҟалахьоу) иазгәаауазу сыздыруам ҭымра-ҭымра иаангылон, еибыргәаауан, нас рҷынархон. «Чамаа рҽеы ҽеы ґәґәоуп, гәаҵәа зыґроу ҽеуп, уи иамгакәа уа изгози...»

«Ааи, аиаша уҳәеит, Кәымпыл иҽегьы саагылап ҳәа згәы иҵоу ҽҳам, аха Араԥ иахәом, иахәаҵәҟьом. Уара абри аҵыхәтәан ауаткеи ауараши еилаҳҭәаз ауп ҳахәцә ааԥызҵәаз, ажәха Анцәа ириимҭааит!» – «Ыы. Изҭиуа роуп изхароутәуа уажәы. Ауатка нҵәеитаниҳәа, уигәыдланы "аҽеышьамхы" даургон, ҳшыҟаз ибон азакәын изҳаимҭоз». – «Ушыҟоу иба егьиҳәа, даара угәырԝа дагоит. Ауаѽы ижәны данықоу ауп абуфетчик изы ианымшаԥу. Изыԥсоу егьи ҳәа акәҳам, заҟа иҭаху умихуеит. Ҳарҭ уи шаадыруагьы, ыҽқә быр-р-р ҳәа инаҵҵашәа иаҳҭаххоит. Анцәажә дрыцҳауп, иара аԥара имаҳам, ҳицхраауеит».

«Ааи, ҳицхраароуп, аҳәи-аҳәи убас ҳаицхырааны хҭибагароуп... ыҟ».

***

Ицеит ус ԥытқ аамҭа. Рызҳауан аҽар. Ҽнак Ҟасҭеи быцак сҽоит ҳәа аԥсҭара дахьѡытҵалаз, арзаакь, арзаакь ҳәа аҳәы иҳәҳәабжь геит ихахьы, аԥсҭахьы. Уи аҳәҳәабжь акалашәа иҟан. Ҟасҭеи иеигәышә абҕашшара кны дыҽҟьаса аасра дѡылалеит. Даҽазнык «шәсыцхраа» ҳәа дылаҳәҳәеит абна, нас ибжьы леихәлацәа ицеит. Ҟасҭеи дҳашқьа-ԥышқьо дышѡеиуаз, ԥьмак шьны ишьҭан, длахагылеит. Уи дахьынавсыз, еибарбылгьо шьҭыбжьқәак иаҳаит иганахьшәа, аасра еилаԥаҭа агәҭаныҵәҟьа. «Ассир! Кәымпыл дырҟаҵыматуа, деилажәжәа мшәык агәы дыҵарбылгьо даманы аасра илоуп. Ҟасҭеи деибаганы ахьышәҭҳәа рааигәа дынкаԥеит. Амшә аазазан ашьапқәа рыбжьара ибжьаз Кәымпыл иааихыѡрын Ҟасҭеи иахь аҽааанахеит, иеигәышә имхны иаршәырц аҭахызшәа.

Ҟасҭеи ииулакь амшә ахы даст еигәышәла. Амшә ббын ганха иԥеит. Нас иааҳәын, аѡада, аасра иѡылаԥҟа ицеит.

Кәымпыл иг-иҽы иаҳәо дыҟамызт, ашьа иҕрыѡры дцон. Ҟасҭеи алада ихы рханы аҳәҳәара хага ҭеиҵеит ацхырааразы, нас дитҵаланы ддәыкәлеит.

Шьыбжьон аԥьмақәа аагәасҭоит ҳәа аԥсҭара дахьѡытҵалаз, инақәыршәаны иԥьмақәа акы хәааит, иатҵалеи ҳәа иаарццакны ахәы данымѡахшәа, иреиҕьыз шьтәа заманак аманы ирылҵуан. Сақәҟаар, атрышә сасыр иканажьп игәахәзаарын, дыҳәҳәо, дҟаауа данашьҭала, иагьканажьт аԥьма, аха, уи ацынхәрас иара дакит.

Кәымпыл дшышьабоз ага ахәышәтәыртақны дыргеит. Жәамш рҟынӡа Ҟасҭеи ишьа илхны ииҵон аҽеырѡраан и-Раԥ ахәшә аҽаҵаны изшьыз иѡыза Кәымпыл!

Ишьапы дықәгылеит. Жәаха чарак ақны Кәымпыл ицәазна ыжәны Ҟасҭеи дизыҵҟьеит, дисырцгьы аԥсык ауп иааигха, ианаамҭаз «ҳаи-чаи» ҳәа иаарыбжьамҟазазҭгьы... Гаӡарыла ҳаиуанк сымпыҵаԥсызар уама ҟалазу, ахә зысшәыршәазеи ҳәа иааигәалашәан.

...Пату уқәзымҵаз пату иқәҵа, нас дахьхәуеит ҳәа ирҳәо башоуп. Мшыбзиа ҳәа уазҳәо иоуп, бзиара убааит ҳәа заҳәатәу.

Кәынта Нарҭба иҟаиҵаз иашоуп ҳәа исыԥхьаӡоит сара.

Алиас Мырқәба

Ҭемыр Мыстаф-иԥа 9-тәи «б» аклассаа, зхы иақәиҭу атемала идирԝыз ахҭхәаа, абри еиҕьуп ҳәа иазиԥхьаҙеит, насгьы карандашь ҟаԥшьла ҵаҟа иациҵеит:

«Кәымпыл иеиԥшу ауаа маҷуп. Уи аԥстазараҟны типра ауам. Абзиа ҟаҵаны азы иатҵ, зегь акоуп изуам».

АМҬӘЫЖӘԜАҚӘА ЕИҬНАХУЕИТ АЖӘҬЫС

«Сара, сара, сара», – рҽырҟьарста хәычқәа ԝеижь-ԝеижьҙа иаартуа, рыбжараҚәа аакылдырҳәҳәоит изҭатәоу рҳаԥ хәычы. Аха, аԥхьа иаазыкәшәаз ҳәа акраҽанаҵаҙом ажәҵарақәа ран. Уи иԥкааула, зны изнаҭаз инавсны, иаватәоу инаҽанаршәуеит акәыбры, ма ахьчԥаԥыр. Нас, аминуҵк инадԥраалоит, иара аԝны акәша-мыкәша, амхурсҭа, агәарԥ, ихиааланы аԝызеи иареи еицычырҷыруа ишәарыцоит, рхәычқәа рхәы ааргароуп.

Зны ихиаала илаҟәҙоит, зны аҵәыртҳәа аԝада аҳауа иԝалҟьоит, инымҵасуеит, баша имҵасны иҟалаҙом, аԥынҵа кәыр хәычы ахҭа иҭанаршәоит. Иаманы аҽаанахоит акәыбры. Инадтәалоит ичаԥоу абаагәара хәычы. «Сара, сара, сара», – иааԥырԥыруеит рҽы ԝежьхәычқәа аадыртыхуеит дара. Ан аԥацәа зегь азеиԥшуп, аха акрызҽанамҵац, ааҟтәирахьтәи ауп уажәы изтәу, аҽы инҭанаԥьгәоит, инадԥраалоит. Иааиқәтәоит, рыҵра илҭатәоит. Иаанагоит ажәҵыс аԥацәа рхәы, иаанагоит ашьыжь ашара инацгыланы, алашьцара иаамнахаанҙа. Иара ахы ианбашьҭало, иара акранбафо. Зегь ахшара рзы. Ахшара дара рхазы.

Ус иахьа, ус уаҵәы. Уаҵәашьҭахь.

Ан аҭра иаадшәаҟьаланы, иааҟәымҵҙакәа иҷырҷыруеит, иҷырҷыруеит, агәы ҭыччаауеит, «ҷыр-ҷыр-ҷыр, ҷыжьжьы» амшуп. Нас, инадԥрааланы, аԥасақәа реиԥш аҳауа иналашәкәа ицаҙом, уа – аҭра ааигәара, аҭел бжьында инықәтәоит, аԥацәа рахь ахы рханы. Уантә еиҭаналагоит «ҷырры, ҷыжьжьы», ахы арԥәацԥәацоит, иарҵәиуеит. Уи ажәҵара хәычқәа руа-

кы ажәԝахәыҷқәа рхаха-чахо, иршәшәо абаагәара хәыҷы иаахыкәтәалоит. Маҷк иаазазоит. Уажәраанҙа ибжьамҽамны иабоз адунеи ҟьаҡьаҙа ианыкәыпҵш, иаашәаҙыҙеит. Ааи, иаашәаҙыҙеит. Аҭра, абаагәара иҭатәан, ани аби уа иадтәалан, ахәы уа иазнеиуан... Адунеи шаҡа иҡьаҡьоузеи идуузеи. Ахәыҷы аилкаара мариоуп, аха аду атәы цәгьоуп. Ишәаҙыҙуеит ажәҵыс хәыҷы, ахы хәыҷы наҭаатуа ҿыц иқәпшуеит адунеи, уаԝы изеилымкааҙац адунеи, ишәарҭоу адунеи.

Аԝызцәагьы махпсахуа уа иаахыкәтәалоит, зны иаахыркәакәоит, иаакәанызануеит, инапшы-аапшуеит, рыбла – рыбла акәиц хәыҷқәа аатбаахоит. Рытра хәыҷы – адунеи ду.

Ран ыкәтәоуп раиагәара. Рабгьы уа иаватәоуп. Рашәыгашәа иҷырҷыруеит ран, иаҡәытҵуам, еиҡәыққауеит. Дара неихәапшы-ааихәапшуеит, иаахахачахоит, акы рҳәарц рҭахуп ирзыгәагьуам, аҳәашьа рыздыруам, ишәоит.

Иаҿуп ан апацәа ахы рыкәк ауазырра. Ус акәапаҳәа акы ныхшәан, ихахаҙа, иааин, ан зыкәтәаз аҵел ашьап хәыҷқәа, ашьапы пшқакәа накәнаршеит, аҿазнымкылакәа зны пхьаҡа инеигәеит, нас аҿаариашеит, ихырҙырҙа ахы хәыҷы натәиаатәаиит. Ан амыргәыргьара азаан, иҷырҷырҙан, иқәпраан апа иавагьежьуеит. Аб агәы рыладуны урҭ ирыхәапшуеит – рапсара ыҙуам. Ус ажәҵарақәа акакала рытра инхпраан аҵел иныкәтәеит. Ран абарҵа индәылпраан, агәарп аҿы игылаз аҵәамахә иазнеит. Иааҳәит апацәа рахь. Иалагеит. Иалагеит «ҷыр-р-ры, ҷыжьжьы» иаҡәыҵуам, иаҡәытрангьы иҡам. Абар, рыжәԝахәыҷқәа хахаҙа, рапхьаҙакәны аҳауа пырффо рҿахьаархаз, аха ран ахь ауп иахьааua. Ран зыкәтәаз аҵәамахә аҡны рҿыдрыпхит.

Рапхьаҙатәи апырра, рапхьаҙатәи ашьаҿа апстазааракны. Инапшаапшуеит. Адунеи ҟьаҡьацәоуп, иҵбаацәоуп. Иҷырҷыруеит ажәҵара хәыҷқәа, иҷырҷыруеит. Иҷырҷыруеит дара ртәала.

Рытцаҡа итәоу ацгәажә рытцапшуеит, абз ақьышә иқәнашьуеит иара атәала. Ишәаҙыҙуеит ажәҵарақәа. Шәшәала ажәҵарақәа, шәшәала! Шәшәала, ауаа зегь еипшым.

Иныкәпрааuеит згәы ҭынчым ан. Апацәа ахьыкәнартәаз

аҵәамахә иаахагьежь-аахагьежьуеит, иаархаҷырҷыруеит, иааблаҟьоит, аҷап ааҽытҵгоит, ишиашоу аԥацәа рахь нас… Урҭ «сара, сара, сара,» – рыжәѡахәычқәа аадырқачқачеит, аханы иқәтәоу инаҽанаршәоит ахәаҷа хәычы. Ауаѡы изы аԥырхага ду ҟазҵо – ахәаҷа хәычы. Иеиҵацоит, иаанагоит. Иара акран-бафо, иара аԥсы анбашьо? Лашьцеит. Ажәҵарақәа ахьца уаѡы имбаӡеит. Шеит. Ажәҵара хәычқәа аҵәамахә иқәтәоуп. Ран анаарыуа иҷырҷыруеит, иҷырҷыруеит, ргәы ҭыгьгьаауа. Рани раби гәамҵны рышьҭабжь гоит. Хьшьыцбак цәырҵит ауп. Шәшәала, шәшәала ажәҵыс хәычқәа, ауаа зегьы еиԥшым…

АХҚӘА

А Р О М А Н

Ҳаԥьаратҭ Кьахьба.....7

А П О В Е С Т

Ашьамҩа 301

А Ж Ә А Б Ж Ь Қ Ә А

Алахьынҵацәгьара.....335
И. Ҳ.....364
Пату уқәзымҵаз – пату иқәҵатәым.....379
Амҵәыжәҩақәа еиҵнахуеит ажәҵыс 385

Анатоли Баҭа-иԥа Возба

ИҨЫМҬАҚӘА
2-тәи атом
Ароман

Анатолий Батаевич Возба

СОЧИНЕНИЯ
2-й том
Роман
На абхазском языке

Аредактор Марина Тәанба
Акорректорцәа: Гәыли Арҟәыць,
Емма Адлеиба, Нанули Шьамаҭаа
Асахьаҭыхѡы Руслан Габлиа
Компиутерла еиқәлыршәеит Наира Гәынба

Аформат 84х108 1/32. Атираж 300.
Иҟаҵә. акь. бгь. 12,25.
Инықәыр. акь. бгь. 20,9.
Аҽаҵапҟа №....

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2